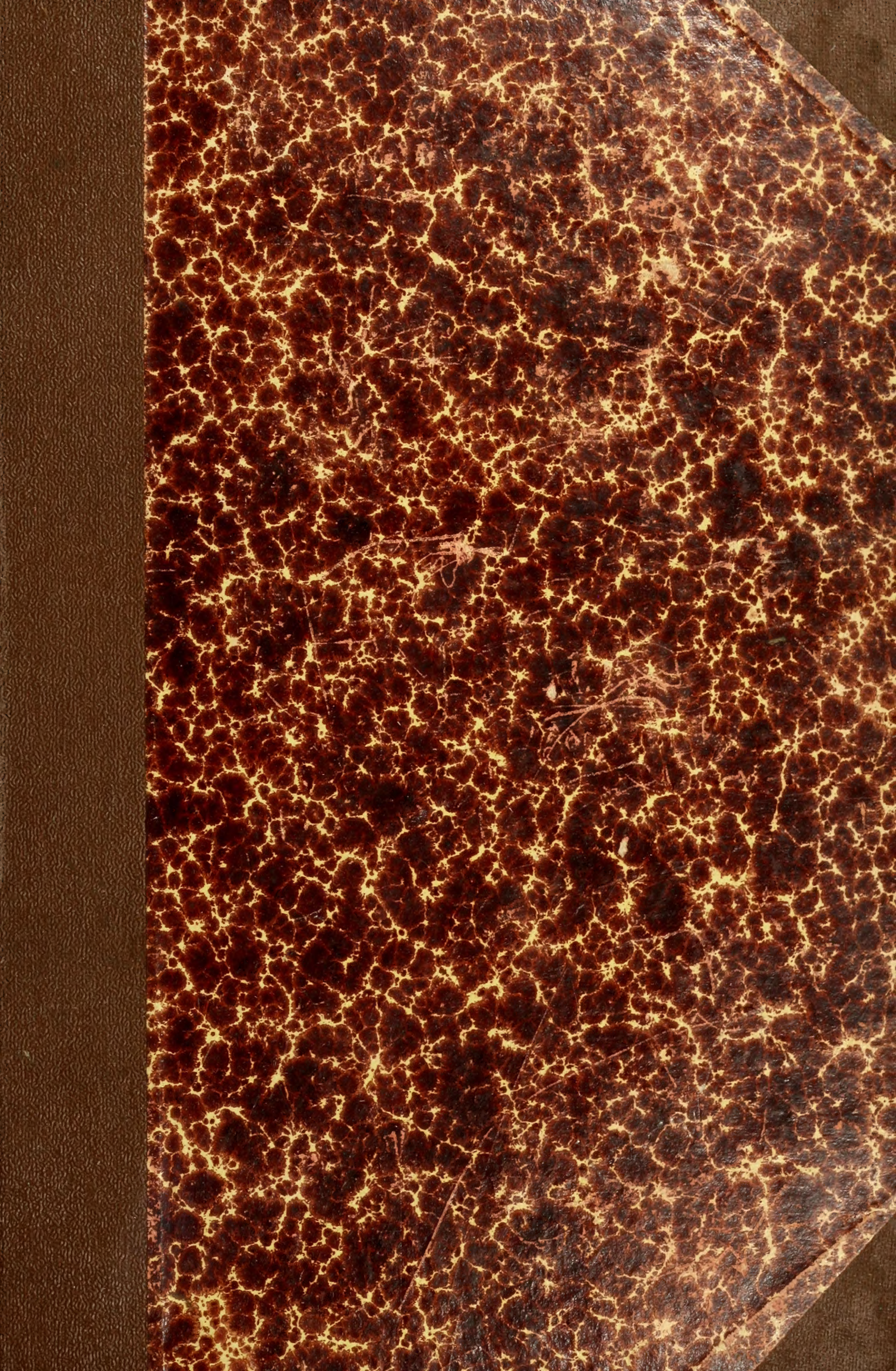

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Уредник, Јован Скерлић.

Власник, Богдан Поповић.

КЊИГА ДВАДЕСЕТ ТРЕЋА.

БЕОГРАД.
Нова Штампарија „Давидовић“, Дечанска 14.
Љуб. М. Давидовића.
1909.

LIBRARY
JUN 21 1966
UNIVERSITY OF TORONTO

САДРЖАЈ КЊИГЕ ДВАДЕСЕТ ТРЕЋЕ

ЈУЛ, АВГУСТ, СЕПТЕМБАР, ОКТОБАР, НОВЕМБАР И ДЕЦЕМБАР 1909.

СВЕСКА ПРВА.

СВЕСКА ДРУГА.

СВЕСКА ТРЕЋА.

СВЕСКА ЧЕТВРТА.

СВЕСКА ПЕТА.

СВЕСКА ШЕСТА.

Страна

СВЕСКА СЕДМА.

СВЕСКА ОСМА.

СВЕСКА ДЕВЕТА.

СВЕСКА ДЕСЕТА.

СВЕСКА ЈЕДАНАЕСТА.

СВЕСКА ДВАНАЕСТА.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Књига XXIII, број 1. — 1 јул, 1909.

ОТРГНУТИ ЛИСТОВИ ИЗ ДНЕВНИКА ЈЕДНЕ ДЕВОЈКЕ.

ЈА И ОКОЛИНА.

Живим у Београду, учим шести разред гимназије, и станујем код „Три Кључа“, у једној бедној, великој кући, која своме газди купује полагано друге куће, на лепшим местима. Мој газда и газдарица имају собу и кујну на другом спрату те прљаве куће. Ја станујем код њих из рачуна: јевтини су. Али ми смо и пријатељи, јер смо сви троје добри људи. До нас с једне стране седи неки кројач, који је најћутљивији и најљубазнији човек, кад је трезан, а најодвратнији и најдосаднији од свих људи на свету, кад је пијан, и његова жена, која сикће кад је он трезан, а ћути, као миш, кад је пијан, а понекад чак и плаче тада. Ми смо с њима у добрим односима, то јест љубазно се поздрављамо и понекад разговарамо, а у празнике и на славу они долазе и моје газде одлазе к њима. С друге стране од нас станује „ова несрећа“, то јест, једна девојка, о којој ја знам само ово: „Ова несрећа почела да доводи и овамо своје „гелип-

тере...“ и: „Ова несрећа ће да излети од првог маја, јер смо решили да је тужимо газди.“ Ја никад нисам видела ту „несрећу“, никад, а није ме се ништа ни тицала. Ја гледам свој посао: учим се лепо и мислим како ћу што пре да прелетим време од шест година и да побегнем из ове загушљиве атмосфере.

Да заборавим околину, ја много читам и сањам. Мојој газдарици не смета више светлост да спава, „научила се већ“, откад сам ја одлучила да сама купујем гас и наливам лампу. И тако ја седим дубоко у ноћ и читам, читам... Много сам прочитала и много осећала, и мислим да сам паметна и образована. То тек могу сама себи признати. Други људи су глупи и њих зато мораш лагати, да те не исмеју за уображеност. Али није истина да сам ја уображена: ја знам да имам још много да учим и ја учим.. Кад се уморим, ја отворим полако прозор (моја је газдарица тврда на сну) и гледам у — ходник. Ја бих тако радо гледала у небо, али ми не добијамо непосредео ни ваздух, ни светлост, већ све преко ходника са стакленим прозорима, који су, хвала Богу, поразбијани, те се ја ипак мало освежим. Дугачак ходник с поменутим прозорима то је заједничко благо целог становништва прве половине другог спрата. Соба, из собе у ходник, из ходника у кујну такав је распоред. Па ипак леп је тај наш ходник, и ако је понекад прљав и ако понекад тако грозно удара. Ипак често сам сањала на прозору тога ходника, дивећи се лепоти и племенитости природе, која се увек стара да ублажи ругобу човековог живота. Старала сам се увек да не гледам ни доле, ни према нама. Доле је била прљава, нечувено прљава, кафанска авлија, у којој су се одмарали волови и коњи и по којој се батргала често пијана сиротиња и неки војници, који су били трезни, те им нисам могла опростити њихове разговоре и изразе лица... Према нама била је кафана: вечита ларма, вечита прљавштина, задах алкохола и неумивени келнери, који су по авлији просипали шафоље.

Али млада моја душа и бујна моја машта дизале се небу, висини, лепоти, идеалу... А лепо је то наше београдско небо, лепо је то наше сунце, које сам увек гледала у свему његовом сјају кад залази. Лепи су били моји младалачки идеали, лепи и још лепши и примамљивији, што је стварност, што је живот био опорији. О, како сам волела то своје благо, које други нису ни примећавали! Мој комшија, стари кројач, шио је пред својим вратима у том истом заједничком ходнику неке старудије, и, ако је већ неколико дана био трезан, мрачно је погледао нл мене и осмехивао се, као да моли за опроштај. Мене га је бивало жао и опраштала сам му све одвратности и страх од његовог пијанства, и заподевала с њим разговор. Да је ко могао видети како би се његове сузне, закрвављене очи засветлеле и како би од радости заиграле његове наочари на великом, страшно великом носу, на коме су сијале све нијансе црвене и љубичасте боје. Јадни човек! Он ми је понекад причао и занимљиве ствари, а ја сам се толико пута решавала да га молим да више не пије, да му кажем како га се бојим, како је то одвратно, и тако даље, али нисам смела, не што сам се бојала да га не увредим, не, мени се чак чинило да би ме он љубазно саслушао, већ што ми се чинило да би он онако стар и бедан страшно заплакао, правдао се, обећао да неће пити и — опио се још тога истог дана од стида и муке... Зато сам се разговарала с њим о другим стварима... Уз разговор је пристајала и његова жена и слатко-киселим лицем говорила ми љубазности. Она није умела да дâ лицу љубазан израз и зато је изгледала лажна, ма да није била лажна. Сви су у нашем ходнику мене волели, па и она, сви, изузимајући „ову несрећу“, која не знам зашто је имала стан код нас, јер мислим да није никад седела у њему. Сретала сам чешће на степеницама једно чупаво, бледо дете од десет година, са бујном коврџавом црном косом и великим чежњивим, као ноћ тавним, очима. То дете је обично носило метлу и ђубровник и понекад чистило сте-

пенице. Било је одрпано и прљаво. То је била сестра „ове несреће“.

ИЗЛЕТ.

Био је неки празник и било је пролеће. Становници наше куће хоће да праве излет у Кошутњак. Газдарица зове и мене. Да идем. Та ја тако волем природу, а, ето, имам друштва. Кафеџијин млађи брат и муж једне жене, која је становала испод нас, — то су били „каваљери“. „Дама“ је било више: та жена испод нас, кафеџика и кафеџијиног брата жена, једна бакалка и њене две девојчице, моја газдарица и ја. Отишли смо, дабогме, железницом. Ја сам за сваки случај понела још три гроша. Прошетали смо мало и одмах сели пред кафану, — да пију пиво. То су могли и код куће, али људи воле да изиђу понекад из своје јазбине, мада не маре да промене своје уживање. Пиво! Дође келнер, и један од наших „каваљера“ поче да нас броји? Ја не пијем пиво и кажем да за мене не треба. Он наређује да се донесе и смеши се. Већ ме је наједио, али праштам му: прост је човек. А пиво ћу поклонити својој газдарици. Донесе се пиво и они се куцају. — „Госпођице!“ опомиње ме кафеџијин брат. — „Хвала, ја не пијем, казала сам већ“ — одбранила се учтиво. — „Али молим вас, пите; ја частим; ја ћу платити“. Ја поцрвеним и кажем да и ја, кад пођем где у шетњу, понесем новаца и да нећу пити, не што не бих могла платити, већ што не волим пиво, што уопште не пијем алкохол. Он ми каже да треба да се научим, јер „нема смисла“. — „Можда не пити алкохол и није тако бесмислено, али видим да заиста нема смисла излазити с друштвом, чије се љубазне понуде и част не могу примити“, — одговорим му ја готово са плачном речитошћу. Он ме није разумео и стао је врло љубазно да ми објашњава како сад не треба да се једим због тога, али да покушам да се научим на пиво, јер је оно здраво и гоји човека. Резултат је свега тога био што сам мо-

рала попити једну чашу воде с малином, која је мирисала на ракију. Ја бих тако радо пила топчидерске изворске воде, али требало је човеку учинити морално задовољство да потроши на мене десет пара. Ах, како ми је било досадно! Они су пили и живо разговарали. Жене су упоредо пиле с људима. Мој газда није био, али се газдарица старала да га замени. Само госпођа бакалка, која ми се после мене чинила у свему најбоља у друштву, отказала је већ код треће чаше љубав „кавальерима“.

„Али зашто, госпођо? Али молим вас! За моју љубав“ — наваљивао је расположени кафеџијин брат, који је већ једног противника, мене, победио. „Не, не могу, — одговара се она — не могу да поднесем. Кад бих још коју чашу попила, имали би сви после посла са мном“. — „Зар и нас двојица?“ — пита он и смеје се и све се жене смеју. Бакалка поцрвени и каже збуњено: „А што ви све изврћете наопако? Истина је да свака реч има реп“. Ја разрогачим очи и гледам и не видим ничега смешног. Ваљда нисам глупа? Размислим и — појмим и одједном поцрвеним до суза и станем марамицом брисати очи. — „Што сте поцрвенели, госпођице?“ — љубазно ме пита један од „каваљера“. Ја се збуним и кажем да не знам да сам поцрвенела. Они се сви смеју. Ала су ми изгледали ужасни простаци, а сама сам себи била тако глупа!

Госпође бакалке деца играла су око нас. Ја устанем и потрчим к њима и кроз два минута ми смо се весело јурили по парку. Игру нам прекиде прво она жена испод нас. Певала је: „Тишина нема влада свуд, у моме срцу студ“. Певала је ружно. Да ли је мелодија тога валцера лепа, ја незнам, али мени је одвратна, а кад ју је она певала, још ми је била одвратнија. Та жена је од мене одмах добила најгору оцену, и ја се нисам преварила. Она ми приђе и шапну како се једна од госпођа већ „ћорнула“, и, показујући бакалкину децу, рече: „Жаба једна, видите како се напела? Кратке чарапе и беле хаљине и ципеле, као да је грофица. Зар је то за њу? А

сирома човек диринчи, да би она могла да бесни“. Ја јој почнем објашњавати да то није никакав велики луксуз и да ми се госпођа свиђа. Она се напући. То је после казала и једној жени, а ова саопштила бакалки, а ова опет дошла к мени и жалила ми се, а ја сам је утешила. И тако даље.

Тога вечера су ми слађе биле моје књиге, и моје маште, и моја самоћа, и газдаричино ркање, него икад. Сутра дан сам се разболела, јер сам озебла. Имала сам на излету танку блузу; пролетњи жакет тада код мене није спадао у неопходне потребе, а зимски се не носи у мају, нарочито кад је стар... О, кад ће да дођу бољи дани!.

БИСЕР У БЛАТУ.

Јесен. Опет сам у истом стану. Има он и својих страна: ја уживам самоћу и мир, и ако је око мене живот и метеж. Нико ми не смета да радим и да мислим, нико ми не отима моје највеће благо, јер и незна да га имам. Зашта живе ови људи око мене? Ја незнам, али знам зашто ја живим. Ја радим и чекам... Идем у седми разред гимназије и осећам да сам већа — по својој лањској хаљини и по ономе што читам. Руска литература — то ми је сад идеал. Достојевски, Толстој, Горки, Чехов, Гогољ и Чернишевски! Ала је дивно живети! Како је божански велико осећање оног нападање тебе, бедне, мале девојке са оним великим умовима и бескрајно великим срцима! Ја, ја могу да плачем сузама Достојевског; ја могу да се надам Толстојевом Васкресењу људи, ја могу да топло и искрено верујем лепим маштама Чернишевског! Не, не, ко не познаје та осећања, тај је сиромах као последњи просјак, па ма како се богатим уображавао. Божанствена је ствар литература! Она је као нека племенита зараза, и ја сам тако срећна што могу да осећам и да разумем велику љубав и велики бол великих душа! Полако ми се отварају очи, и ја почињем да волим ове људе око себе и да их жалим...

Недеља је. Решили смо да идемо сви од куће. Ја ћу код једне другарице провести цело по подне, а газдарица, газда и суседи иду у Топчидер. У јесен и у пролеће, два пут у години, они се проветравају. То тек није много. Али ја сам се вратила рано, јер моја другарица није била код куће, а код друге, где сам свратила, није ми се свидело друштво. Дакле, вратила сам се и гурнула окно на кујни и извадила кључ. Осећала сам умор и самоћу и пријатност од обога. Нећу ништа да радим. Не знам колико сам преседела, мислећи. Затим изиђем у ходник. Тихо, неосетно, падао је сутон. Несвесно сам гледала како нека жена чисти рибу код чесме и како вода прште, како се пуши ђубре иза штале, како два вола, лежећи поред својих кола преживају. Била је запара и осећало се да се у природи нешто кува, а паклени смрад из авлије тровао ме је. Неко тешко, мучно осећање притискало ми је душу, — тако ми увек бива пред кишу. Гледала сам тупо око себе, не знајући да ли што мислим, док одједном...

Шта то би? Свега нестаде и као да дахну ветар, а на стабљици задрхта бели крин и просу мирис, тако затрепери неки чист, небески мио глас, па одмах затим зазвони, зазвуча, затрубе и диже се у небо. Да никад нисам видела небо, ја бих могла да га замислим по лепоти, по висини, по ширини, по округлини и љупкости тога гласа. Песма ми је говорила о пролећу, о ведрини, о осмеху цвећа. Али шта је то, откуд то? Да нисам ја умрла, па то певају анђели? Не, ово пева један глас, један анђео... Па ипак то је рај, ништа друго. Падао је сутон, и ја сам гледала кроз прозор другог спрата у прљаву авлију... И откуд сад ово? Могућно је да сам пала с прозора, умрла и ево ме сад у рају — то је, ништа друго!.. И одједном преста песма и ја се нађох леђима окренута прозору и упртих очију у завесу на суседкином прозору. Сад је све јасно: то је певала *она*, коју су звали „несрећом.“ Дакле, она је била ту и певала је, јер је мислила да никог нема ход куће. О, јадна девојко, ти и

не сањаш како ти благо имаш!.. И како те ја волим... Чекала сам као окована хоће ли још што запевати, али није. Отуд се чуо неки тих разговор и смех. О, она треба вечито да пева, само да пева, ништа да не говори, па ће бити света!... Мене нико није учио музици и ја не разумем ништа кад се свира неки леп комад на клавиру или виолини. Жао ми је и боли ме, али не разумем. Али песму! Њу разумем и волим толико да бих је могла слушати вечито, да бих могла заборавити своје књиге и своје драге писце... Не, погрешила сам: не би их заборавила; ја бих само све то нашла и у песми. Да ли ће још певати? Неће. Ја ипак чекам. Одједном се отворише врата и изађе она под руку с једним господином.

Тај господин био је леп, млад, с коврџавом смеђом брадицом и топлим очима. Он ме спази и јако поцрвене. Она је била стасита и доста пријатног лица, млада, можда старија од мене свега две, три године. Она ме није ни погледала. Шта је се тичем ја? Она се наслонила на његову руку и гледала у њега. Сишли су брзо, опрезно, као да се боје да кога не разбуде. И јесте, они су се бојали да не разбуде понос поштених људи. Али зашто је он поцрвенео? Да ли се застидео од мене? Дакле, и он сматра свој поступак за непоштен. Па што је онда такав? Или је, можда, пријатно и ни мало стидно бити непоштен, а само је непријатно и стидно кад те ко поштен ухвати у непоштењу? Не знам. Можда се он само уплашио од мене и мога израза? Ја сам сигурно била врло бледа, јер, ево, сад осећам како ми се крв враћа у образе. Чудно! Он поцрвенео, а она тако лепо пева. Та и ја бих је због тог певања могла волети. Зашто је поцрвенео?

Прозор се на њиховој соби отвори, а затим и врата и оно чупаво дете се појави на вратима жваћући нешто. Док дим од дувана куљао је на прозор и врата, дете отрча за метлу, затим ми баци неповерљив поглед и поче да чисти собу. Кад је свршила, закључала је и слетела весело доле. Мени постаде тесно и загушљиво. Дохватим

шешир, па изиђем, не знајући куда ћу. Али сам се уплашила мрака, који је све већи бивао и људи, који су по мраку тумарали, и вратим се још с првог угла. О, што не дође газдарица! Спопао ме неки страшан страх... Код капије стоји она девојчица поред бакалиновог шегрта и једе алву са жуте хартије. Дохвати мало својим олизаним прстићима и пружи шегрту, и при томе прича: — „Дао ми, знаш, господин Бора динар. Он је добар. Њега волим, а господин Мику не волим; он ми даје само двајеспара, а господин Стеву мрзим; он ми не да никад ништа. И Дара воли господин Бору. Да знаш шта га пара он њој даје. Он је здраво богат. И кирију нам он плаћа, а Дари купује аљине.“ — „А зашто?“ — пита радознало мали шегра. — „Ех, не знаш, ваљда, па воли је. . Јао, једва чекам да порастем, па и мени тако много пара да дају, да имам увек за бонбоне и лепе хаљине“ — тако рече то јадно дете и погледа чежњиво и тужно у небо. Дотрчала сам горе и плакала, плакала. Јаднице мала, ти жељно чекаш да дорастеш до понижења! Да, да, тебе ће обасути новцем богата господа, јер ћеш бити лепотица... О, Боже!..

Тога вечера пала је бујна, топла, готово летња киша. Доцкан у вече вратили су се моји домаћини и мајстор Јоца и мајсторица добро расположени и покисли — много у буквалном, а мало у преносном значењу те речи. Пре него што сам допустила да заспи моја газдарица, ја сам је питала за Дару, нашу суседку што лепо пева или „ову несрећу“, како је она зове, Газдарица ми је причала да је она пре била сирото девојче јадне бедне кројачице и да јој је пре четири године мати умрла, а она се већ после годину дана проневаљалила. — „Вуцара се ноћу с које ким, а у зору дође овде, па чмава. Кад зна да нема никога код куће, онда довлачи и своје швалере. Бештија једна! Жалили смо се газди, па неће да је отера; каже да она ником не смета и не прави неред, а плаћа му четири динара више кирије, него ми. Па куд ћеш сад? Мора да се трпи.“ — Али она, газдарице, дивно

пева! узвикнула сам ја, као да је то може одбранити од моје часне госпође.

„Па она је певачица“, — каже газдарица — само то јој је споредан посао. Од певања нема ни хлеба довољно, а она се, богме, лепо и носи и храни. Сад јој добро иде. Неки лудак Бора се спанђао с њом, па јој даје немилице. Он је из добре куће, али ето... Његова мати умире од страха да не слудује, па да се још и ожени њоме. Има и таквих будала. Тхе, такве су данас срећније!... — заврши моја газдарица и уздухну. Мени се учини да она њу мрзи више зато, што је „срећнија“, него што је „таква.“ Сирота моја газдарица и сирота Дара!..

Тога вечера, пре но што сам легла, помислила сам неколико пута. Зашто је господин Бора поцрвенео?

ПОДВИГ.

Мој газда слави Св Николу. Он је врло добра срца и расположења. Није пијаница; само три пут годишње, се опија: на Божић, Ускрс и на славу, (преко ноћ, јер се преко дана чува). Мени је дан њихове славе непријатан, јер ми отме слободу, али, да их не ожалостим, ја се старам да покажем да се „лепо проводим“ и разговорим с гостима. Дан, као на свачијој слави: гости се ређају, служе, разговарају, оговарају и одлазе. Гледала сам редом занатлије и њихове жене, колеге мојих домаћина. Разни типови с разним изразима: лепи, ружни, ни лепи, ни ружни; весели, тужни, убивени и задовољни, сити, — једном речју разни. Ноћу је тек права слава. Једе се, пије, пева, прича без устручавања. Мене је заинтересовао један младић, обућарски калфа, чијем би интелигентном и лепом лицу могао завидети сваки правник и философ. Али он је тако и говорио, као да је на четвртој години Универзитета. Шта је говорио? Нешто налик на оно, што говоре Горки и Чернишевски, а што је мене још више пленило, јер је говорио један обичан калфа, а не Горки или њему слични. Управо, ја сам у њему гледала

једног непрослављеног Горког и дивила му се и радовала се што он то говори само због мене, јер нас други нису слушали. Ми смо брзо постали пријатељи и разговарали ватрено, старајући се што смо могли више да покажемо шта знамо и да стечемо једно о другом што лепше мишљење. Он је говорио, а ја сам гледала у његове црне очи, у којима су гореле две ватре — одушевљење за нечим дивним, далеким и туберкулозна грозничавост. Заборавила сам да кажем: он је имао око врата белу свилену мараму, која је сакривала шкрофулозну жљезду. Сиромах младић. Око два сата ноћи он је отишао, обогаћен једним пријатељем више. Настала је пијанка, а ја сам сањала о подвигу, који је његово присуство створило. Како су гости били у кујни, а није било изгледа да ће се скоро разићи, ја се извиним и одем да спавам. Лежала сам и гледала у таму и понављала речи: волим, волим, волим. . сасвим несвесно. Одједном ухватим себе на злу делу и подругљиво се упитах: „Кога волиш“? И објасниле смо се ја која воли и ја која се руга — и обе смо добиле задовољење. Ја нисам заљубљена у тога младића, не зато што није правник или филозоф, већ зато што ја у опште немам намеру да се икад заљубим. Али ја га волим и баш осећам да бих га могла пољубити лепо, искрено, топло, а да и не поцрвеним и не збуним се. Па ипак не бих га пољубила никад, јер ово, што ја осећам, нико неби разумео... Волим, волим, волим... цео свет — тако је нешто шумело кроз моју главу и уз пијану дреку из кујне, ја сам полагано падала у сан...

Сутра дан сам доручковала у соби, јер је газда, иначе врло вредан, још спавао у кујни, док се сасвим истрезни. Кад сам дошла из школе, код наше куће је све било у своме старом реду, изузимајући два, три госта патарице. Али код мајстор Јоце је био лом и урнебес. Он је са славе отишао у кафану и опио се до демонског лудила. Тукао је мајсторицу, разбијао тањире, трескао вратима и псовао и грдио тако, да се човек морао зграњавати од ужаса, одвратности и чуда. Управо тај његов

урлик и псовка били су нека врста демонске генијалности, коју алкохол позајми човеку, те се мораш крстати откуд човек, који је изгубио способност човека — да мисли и иде, може да се досети тако што да говори. О, како сам дрхтала, како сам се грозила!.. А синоћни подвиг, а „волим, волим људе“, где је то! Не, не волим их, али их жалим, жалим... И плакала сам опет... Ја ћу своје очи исплакати, а ништа помоћи нећу. Мој газда се наљутио и претио да ће изгрдити ту пијаницу што му је правио неред на дан патарица. Ја сам рано побегла у школу.

А подвиг? Пропао је, али не због моје малодушности. Ја сам покушала. Удесила сам да једног дана да останем сама код куће и ишла сам код певачице... У њен стан... да јој говорим... Питала сам прво њену малу сестру хоће ли да ме прими њена велика сестра. Она се запрепастила и казала: — „Али, ви знате код нас нико не долази“... Ја јој љубазно рекох да ме се то не тиче и да ја мислим да је њена сестра добра и да ми је досадно самој, па хоћу мало да се поразговарам. Примила ме је. Видело се да је мислила да ја незнам о њој ништа и била је мало збуњена. Сирота девојка, она се старала да ме одржи у заблуди и бојала се мога разочарења. Али ја сам после кратког увода, прешла на ствар и почела да говорим ватрено, као онај бледи младић. Звала сам је да се врати, да се освести, говорила сам јој о пониженъу и будућности, говорила сам јој о њеном таленту и о могућности да је приме у Народно Позориште, и тако даље. И знате шта ми је одговорила? Сасвим хладно, као што ме је саслушала, почела је говорити је и она сама пре три године о свему томе мислила и да је нашла да јој је ипак боље да овако живи и да се не каје. „Пре сам била гладна и људи су ме жалили и наводили на зло; сад сам сита и задовољна, не чиним никаква зла, а људи ме мрзе и презиру што сам сита и одевена. Будућност ме боља никад неби чекала. Умрећу у болници, иначе бих умрла под плотом. Ако ми буде могућно, ја ћу да

осигурам себи будућност; имам већ мало уштеде. Мене ништа не једи што ме презиру, ја их избегавам зато, што хоћу да сам мирна, да избегнем увреде. Ја не чиним зла, ја на свој начин зарађујем, и не стидим се. Тако ми ми је најлакше". Свој таленат није ценила ни у шта. Пробала је, вели, раније да ступи неко путујуће позориште, али није имала одела. „Ја сам врло бедно изгледала; тек откад овако живим, ја сам се попунила, а, знате, и хаљине много чине".

Дакле, пропао подвиг! Ја сам у очајању. Говорим јој о њеном гласу, о својој жалости и љубави према њој, и узвикујем готово плачући: — „Та зар не осећате да губите достојанство човека, да се продајете?" Чини ми се да сам је мало увредила. Она ми рече: „Продајем себе, јер тако хоћу. То је моја лична ствар. Сваки живи како хоће. Ја овако хоћу и срећна сам. Продајем се, јер ми је то лакше, него да молим и кукам, и часније него да крадем. Ако чиним зло, себи чиним. Ко ме се гнуша, нека ме избегава. И ја мрзим те поштене људе, који презиру мене, а гледају како умире друга бедна поштена девојка, као што сам била ја. Ви, госпођице, видим, ви хоћете да ме „спасете", али то нема смисла, јер ја сам се сама спасла од онога, што ја сматрам за беду. Ми се не слажемо, зато боље да ви одете, а мене оставите на миру. Ви сте добри, али ви не разумете." Побегла сам од ње да не плачем тамо. Пропало, пропало све... Сирота девојка; она је срећна! Сирота ја; ја сам несрећна!...

Отада се ми опет не виђамо, али кад понекад ја останем сасвим сама у целом ходнику, она отпева по једну песму... због мене, не због господина Боре, кога више никад нисам видела.

ДА ЛИ?...

Опет једно пролеће. Оно допире и до нас. Ваздух је свеж, небо је чисто, светлост је топла. И ми то осећамо и ако не добијамо непосредно та блага пролећа.

Мени је нешто тешко, тешко на души. Жељна сам брата, свога драгог брата... Чезнем за њим... Кад ће ми доћи? О, како време мили!...

Залази сунце! Ено, изгубило се већ А небо? Шта је то? Неки вилински градови лебде по њему, неке куле од драгог камења, од рубина, смарагда, сафира и опала. Како је лепо, али како је високо и далеко! Провукла сам главу кроз прозор и гледам у даљину, у небо, у земљу, где се беласа Сава и зелене обале испод оних вилинских градова. Моја душа би хтела тамо, да полети у висину и даљину, али... паде ми поглед доле.

Један пијан човек лежи без свести на земљи, прљави келнери га поливају водом; ђубре се пуши; два војника показују руком на мене, нешто разговарају и гадно се смеју... А око мене? О, јаде и бедо! А горе, погле небо! О, небо, о, сунце, о, лепото, о, машто моја, о, дивна природо, о, идеали, да ли ћете ми позајмити снаге да издржим, да поднесем, да победим живот — ради живота?...

Л. Михајловић.

У МРАКУ.

ДРАМА У ТРИ ЧИНА

ЛИЦА:

Бошко, стари сељанин, 70 година.

Јела, снаха му, 26 година.

Станиша, бивши војник, помало механџија, помало шумар, надцестар, љубимац жандарма, 28 година.

Анђа, жена му, 32 година.

Симат, сељак, 30 година.

Аћим, сељак, 29 година.

Петар, сељак, 33 година.

Цвијета, удовица, 30 година.

Госпава, сељанка, жена, 32 година.

Стана, сељанка, дјевојка, 27 година.

Ружа, сељанка, дјевојка, 20 година.

Иван, жандарски стражмештар.

Једно дијете.

Жандари, сељаци, дјеца.

Дешава се у једном селу, у Горњој Херцеговини.

I ЧИН.

[Широка раван са свелом, сунцем опаљеном, прашњавом травом, погдјегдје изрована, гутава, испреспјецана узаним, мрким путањама са којих се тромо диже танка прашина и пада по ситној, ћелавој околној љесковини и по старој, дебелој липи, што се поносито дигла пред кућом старога Бошка, — једва неколико корачаји од ње, — те заклања собом половину Бошкове куће, а служи готово као стреха на кући Бошкова комшије Обрада. Бошкова кућа у дну је

позорнице, а Обрадова на лијевој страни; обје су старе, окрхане, покривене мрком, готово иструхлом сламом, изнад којих се повија плавичаст, танак дим. Између Обрадове и Бошкове куће постављена је као нека мала ограда, исплетена од љескова шибља; на њој су вјечито објешене и суше се некакве хаљине. На десној страни позорнице кућа је Станишина, љепша и новија од осталих, чак покривена циглом. Испред ње су намјештени два до три стола и неколико клупа. Главна путања води право поред Станишине куће, па поред малог сеоског извора, гдје низ окрајак, натруо жлијеб тече вода у овеће дрвено корито, и води даље, пресијеца омањи гај, кроз чије се ријетко, младо грање лијепо провиде неке удаљеније куће сеоске. На клупама, пред кућом Станишином, сједи Иван, стражмештар жандарски, са дугачким брковима који му пали по раменима, а до њега, на другој клупи, сједи Аћим, мршаво, усукано момче сеоско. Обојица пију. Око извора стоје иточе воду у жбанове Госпава и Ружа. Док се вода из жлијеба циједи у жбан, Госпава се раскорачила, подбочила се једном руком о кук и пуши, а Ружа, млада сеоска помодарка, обучена у ново, неукусно искићено одијело, чак са кундурама на ногама, измакла се напријед и кокетно гледа Ивана].

Иван.

(Точи). Е, хоћеш једну искапити и у моје здравље. Хоћеш!

Ружа.

Хихи... фала, господине...

Иван.

Шта?.. Нећеш, Ружо?.. Не желиш, зар, да сам здрав?

Ружа.

Хихи... Желим ја... Желим, молимо лијепо, ама...

Госпава.

(Упада) Мало она пије, господине, па се боји да се не опије у твом здрављу. Мене ти понуди вином, ако хоћеш да се та болетина брже испразни.

Иван.

Не, не... Њу ја хоћу... Она нек пије...

Аћим.

Милостиви господин хоће да напоји Ружу из своје руке. (Ружи). Узми, Ружо... Узми, бона, кад милостиви господин нуди...

Иван.

Узми, Ружо!... Брзо!... (Командује). Један, два!...

Ружа.

Хихи... (Приђе и прихвати чашу).

Иван.

Искапи!.. Један, два!...

Ружа.

(Искапи).

Аћим.

На здравље, Ружо!

Станиша.

(Изишао је на механска врата и глади брчић). На здравље!

Госпава.

(Приступа им). А мене, зар, нико неће почастити? (Чека) Нико? (Презриво). Их!... И ви сте ми неки чојковићи!... (Оштро) Станиша!... Дај чашу вину!...

Станиша.

(Мирко). Нема на вересију.

Госпава.

Точи, поганове! Кад ми се домаћин врне из Америке, платиће ти све цекинима жутијем...

Станиша.

(Понавља). Нема на вересију.

Госпава.

(Вади испод пазуха нове чарапе и баци му). Ето ти, фукаро!.. Наплати се, и засити! (Удара по столу). Вино дај!...

Станиша.

(Улази у кућу по вино).

Аћим.

(Ружи). А сад ћеш, Ружо, једну и у моје здравље.

Ружа.

(Презриво). Нећу!

Аћим.

Рашта нећеш, бо̑ла?... Ко нас о̑мрази!...

Госпава.

Јер јој нијеси драг, ни ти ни твоје здравље... Ко си ми ти?... Зар си некакав господин и кољеновић?... Хм... (Узима вино и пије из боце). Охо-хо!

Станиша.

(Суче брчић). Златна си ти цура, Ружо, да те златније у три села нема... Ти си... (Опази Јелу како излази из гаја, са нарамком дрва и сјекиром преко рамена). Ето је!

Ружа.

(Окрене се). Хихи, Јела!

(Јела с путање скрене кући, не јављајући се никоме. Станиша се гласно накашље. Она се и не осврне).

Иван.

(Пожудно уздахне). Кршна удовица!

Ружа.

(Пакосно). Узвиглава!

Госпава.

Пашиница!... Диже нос под небо.

Ружа.

Измиче се од нас, не приступа нам.

Госпава.

Губа једна!.. Мисли да је боља од нас!

Ружа.

Вазда, к'о бајаги, хоће да је света и богоугодна.

Госпава.

А мени су најмрже оне светитељке... Испод мире три ђавола вире!.. Пхи! (Испразни боцу, па устаје и узима жбан). Хајде́мо, Ружо...

Ружа.

Нека... Причекај мало...

Госпава.

Не могу ја чекати више... Хајде́мо!

Ружа.

(Рукује се са Иваном). Збогом, господине!... (Климне главом Станиши). Збогом! (Аћима зврцне по носу и пође заједно са Госпавом).

Аћим.

(Диже се). И ја ћу с вама!

Ружа.

Што ћеш ми?

Аћим.

Да ти шапнем нешто.

Ружа.

Хихи... Знам шта ћеш...

Аћим.

Лијепо је!

Ружа.

Џаба ти је!... Немој ићи!

Аћим.

Хоћу... За инад хоћу...

Ружа.

Немој... Не требаш ми... (Оде).

Аћим.

Требаћеш ти мени, голубице лијепа!... Збогом! (Скине капу и наклони се Ивану, па откаса за Ружом и Госпавом).

Иван.

Хахаха! Не воли Ружа Аћима... Хахаха!

Станиша.

(Силом се смије). Хахаха... Ружа воли господу, са дугим брчинама, што им сабља уз бедру куца.

Иван.

А плаха цура! Плаха!

Станиша.

Зато вам је и запела за око... Зато и Аћим трчи око ње, јер, вели кад узме Ружу, опријатељиће се чвршће са господом. Хахаха!

Иван.

Плаха је Ружа, плаха!.. Аћим треба да је узме.

Станиша.

И, може бити, да постане сеоски кнез?

Иван.

Па шта? Зар Аћим није мудро момче?... И зар није згодан за кнеза?

Станиша.

И он, бива, мене да прескочи?... Мене, царског војника и службеника!

Иван.

(Одмахне руком да пресијече разговор). Дај још вина!

Станиша.

(Улазећи у кућу). Никад он мене неће прескочити... Никад!...

(Иван оборио главу и куцка по столу, слушајући Јелину пјесму, која се у кући, уз дјетињу колијевку, распевала. Тиха музика.

Гојко момче лозу обрезује
Обрела се десном по лијевој,
Пита мајка свога сина Гојка:
Гојко, сине, боле ли те рука?)

Станиша.

(Стао, држи вино у руци и слуша пјесму).

Иван.

(Намигне). Лијепо пјева удовица, а?

Станиша.

(Мукло). Лијепо пјева.

Иван.

Само је, кажу, много оштра и не да себи приступити.

Станиша.

Тхе... Ко зна!

Иван.

Мало се дружи... Ружа и Госпава много се љуте на њу...

Станиша.

Она је кршнија од Руже!

Иван.

Шта?

Станиша.

Ништа... Кршнија је, велим.

Иван.

Баца је у присјенак.

Станиша.

Хехе... Бациће она у присјенак и Ружу и Аћима заједно...

Иван.

Како?

(Намигне). Нека... Говорећи о томе... (Нагласи). Можебит' још данас... (Опази Јелу и прекине разговор).

(Јела долази са жбаном на воду).

Иван.

(Лагано устаје и иде за њом. Поклопи јој острага очи рукама).

Јела.

(Врисне). Ух!.. (Измахне и удари руком преко себе, те му збаци капу).

Иван.

(Диже капу). Хахаха... Јеси ли се препала, пашинице?.. (Пође јој опет).

Јела.

(Оштро). Подаље се држи, господине!.. Не примичи се мени!..

Иван.

Зашто да се не примакнем?.. Зар си страшило?

Јела.

Не примичи се, господине!.. (Видећи да се он непрестано приближује, дохвати један колац украј извора и држи га). Себи руке!

Иван.

Хахаха!.. Оштра си, оштра к'о сабља... Зар би знала и коцем ударити? Хахаха... (Оде, силом се смијући).

Јела.

(Наточила је воду, па пошла кући. Станиша јој стао на пут). С пута!

Станиша.

Нећу!

Јела.

(Хоће да прође; он јој запречава пут). Мичи се!

Станиша.

Нећу... Још ми једном одговори на оно, што те питах.

Јела.

Одговорила сам три пут... Доста је!

Станиша.

И баш нећеш?

Јела.

Баш нећу.

Станиша.

А рашта сам ти толико мрзак, Јело?.. Рашта?.. Какву то грдну и кабасту махану угледа на мени?..

Јела.

Нећу те, па то ти је... Нит' ћу тебе ни другога!..

Станиша.

Никог?

Јела.

Не мислим се ја више удавати.

Станиша.

Зар ти је боље са свекром?

Јела.

Мени је добро и с њим и с мојим ђететом.

Станиша.

А у мене кућа своја, механице мало, и лијепо радим.

Јела.

Нека имаш... фала Богу кад имаш...

Станиша.

Па у мене служба господска... Царски сам лугар, надцестар...

Јела.

Нека и то...

Станиша.

И мени си драга, и мила.. Погибох за тобом.

Јела.

Ти погибе за сваком... Сваку обилазиш...

Станиша.

За тобом највише, Јело... Ти си ми срце ишчупала... Ево те молим пуна четири мјесеца да пођеш за ме...

Јела.

Узалуд молиш!

Станиша.

О молим те и сад... Опет молим... Хајде мени!

Јела.

Нећу. Од свог ђетета никуд нећу.

Станиша.

А знаш ли ти ко сам ја, Јело?

Јела.

Знам.

Станиша.

Знаш ли, да мени у селу нико не смије рећи *нећу?*

Јела.

Боје те се. У дослуку си са ђендарима.

Станиша.

Ја сам царски чојек, од регуле, а и ђендари су царски људи. Зато смо у дослуку... А зар то није млого?

Јела.

За тебе је млого.

Станиша.

Јело, ако пођеш за ме можеш бити прва у селу...

Јела.

Не треба ми то.

Станиша.

Можеш бити и кнегиња сеоска.

Јела.

Пхи!

Станиша.

Не шали се!

Јела.

(Пође). Мичи се с пута!.. С тобом се не може говорити!

Станиша.

Кајаћеш се љуто.

Јела.

Нек се кајем.

Станиша.

Нећеш милом, хоћеш силом...

Јела.

Овђе ти сила не помаже.

Станиша.

(Жешће). Мени ће помоћи и данас, ако хоћу...

Јела.

Па, ела... Окушај!

(Дотрча дијете сеоско, чупаво, задихано).

Дијете.

Станиша! Станиша!... Зову те... Брже!...

Станиша.

Шта је?.. Што зову?..

Дијете.

Брже!... Потрчи!.. Доље у селу читав кијамет!... Људи, жене, све се окупило... Нашли су...

Станиша.

(Брзо га прекине). Знам, знам... Одмах ћу тамо... Ти потрчи и нађи Ивана вакмајстора, па му реци да и он тамо дође... С њим имам разговора... Брзо!.. (Дијете отрча. Станиша се окрене Јели). Пошљедњи те пут питам: хоћеш ли, Јело? Не шали се главом, не одбијај...

Јела.

Ја ти рекох...

Станиша.

(Стисне шаке и пријети). Немој ме љутити, јер...

Бошко.

(Из куће). Јело!..

Јела.

Ето ме, бабо...

Станиша.

Ако ме наљутиш, биће бруке!

Јела.

Љути се колико ти драго.

Станиша.

(Пријети). Можеш ме запамтити, чујеш ли!.. (Оде у кућу).

Јела.

(За њим). Не бојим те се ја! Ни тебе ни никога, никоговићу и ничији сине!.. Бог је мени у помоћи!

Бошко.

(Стар, изнемогао, довукао се до кућних врата. На рукама носи двогодишње дијете). Јело!.. Дијете!...

Јела.

Ево ме, ба̂бо.

Бошко.

Ко је то био?

Јела.

Станиша.

Бошко.

Опет, зар, прич'о нешто?..

Јела.

Он вазда прича.

Бошко.

Хајде, Јело... Поведи ме под липу.

Јела.

(Спусти жбан, ухвати старога испод пазуха). Полахко, полахко, ба̂бо...

Бошко.

Ех, старости, старости!.. Јадна снаго моја! (Сједа).

Јела.

Хоћеш ли чибук, бабо?

Бошко.

Дај, напуни!

Јела.

(Пуни му лулу). Хоћеш ли гуњ, да се наслониш?..

Бошко.

Нека... Не треба... (Запали).

Јела.

(Донесе траве и подметне му иза леђа). Је ли ти сад згодно?

Бошко.

Згодно је, згодно, дијете... Ех, старости, старости!

Јела.

(Хоће да узме дијете). Дај га мени, бабо... Тежак ти је...

Бошко.

Јок, јок, јок... Није он мени тежак... Он ме још подмлађује... Он је снага ђедова...

Јела.

(Открије дијете и наднесе се над њим. Њежно). Спава?

Бошко.

Спава! (Обоје га гледају са необичном насладом).

Јела.

А како држи руке!

Бошко.

А како се смије кроз сан, лопов мали...

Јела.

(Тепа). Златна слеца моја!

Бошко.

(Тепа). Са̀тка одмијена зе̏дина!

(Док они милују и љубе дијете, из Обрадове куће разлијегне се запомагање: „Куку!“... „Хоћеш још?“... „Немој“... „Хоћу, хоћу!“ Бошко се, стењући, осврне, Јела узвикне: „Опет!“... Излети из куће Анђа, Обрадова жена, рашчерупана, јадна... За њом трчи Обрад стиснутих шака).

Анђа.

(Пане поред Бошка). Недај ме, недај, ђе̂до. Уби ме!

Бошко.

Шта је, јаднице?.. Шта је опет?

Анђа.

Утуче ме!... Недај!...

Обрад.

Не слушај је, ђедо, молим ти се... Рашта сам домаћин, ако не смијем жену ударати?

Бошко.

(Пријекорио) Еј, Обраде, Обраде!... Зар вазда?

Обрад.

Немој ме корити, ђедо, преклињем те Богом жививијем, е ми је теже кад ме ти кориш, него да ме куга притиска...

Бошко.

А рашта је бијеш, Обраде?... Рашта?..

Обрад.

Невоља, ђедо... Мука и невоља!..

Бошко.

Невоља... Хм... Невоља!... А зар сви нијесмо ђеца невољина?

Обрад.

Ама лакше ми кад ударим, ђедо... Скине ми се пола муке са срца... Данас ми цркла коза, а свега имам четири у тору... Па шта ћу друго него ударати?

Бошко.

А је ли ти Анђа крива, што је коза цркла?...

Обрад.

Није крива, није... ама... Она ми најближа, а ко ми је најближи на њему се искалим... И одма ми лакше... Мање јада...

Бошко.

Не ваља ти пос'о, Обраде... Ружно је то, брате... Жену своју, па ударати!...

Обрад.

А не љути се она на ме, ђедо... Зна она, да је то од невоље и ојађелости љуте... Лијепо то она зна... (Анђи) Ходи, Анђо! (Мекше). Ходи, кôка моја!

Анђа.

(Приступа му). Ево ме, бојџијо!

Обрад.

(Меко) Боли ли те и сад?

Анђа.

Не боли... Прошло је...

Обрад.

Хајде попиј једну ракију, па ће све проћи .. И не љути се више... Хајде! (Анђа оде у кућу).

Бошко.

Хм... Не ваља ти пос'о, Обраде... Не ваља... Ти вазда бијеш, па се опет мйриш... Рђаво је то...

Обрад.

(Одмахне руком). Жена је, — па лахко заборавља.

Бошко.

Кад бих ја, од невоље, поч'о ударати, побио бих читаво село и три царева града... Ти барем знаш како ми је... Стар сам, изнемог'о, вијек један проживео, а никад никаква добра виђео нијесам...

Обрад.

Ама ти си свêт чојек, ђедо... Твоје је друго...

Бошкс.

(Наставља). Родио се у јаду, у мраку, у зулумима големим. Убили ми Турци оца, док сам био дијете, а мати

умрла, свисла од јада, одмах за оцем... Одраниле ме комшије, добри људи. А чим стадох на снагу и почех радити о својој земљи, отеше ми Турци и земљу... Робов'о сам им неколико година и онда се одметнуо... Запалио кућу, заврг'о пушку на раме, па у гору, у хајдучију...

Обрад.

Све са зла на горе.

Бошко.

Није зло било у устанку, Обраде... Није!... Онда сам барем им'о уздања неког... Мучно је било верати се по горама и по гудурама. крвавити се с крвницима, ама... Опет ме држало уздâње: да ће бити боље, да ће настанут' љевши земан, и ова земља, кукавица сиња, да ће се иза црнине ођести у злато сунчево...

Обрад.

Црно ти уздâње!

Бошко.

Кад се свршио устанак и уздања нестаде... Оставио сам рушевине и опет дош'о на рушевине... Једва сам кућу скрпио... А Бог ми тада даде на помоћ и он ми је диже...

Јела.

(Дубоко уздахне).

Бошко.

Син мој, слава моја!... Он радио, он ме одмјењив'о... Његова снага запахњивала је и мене и кућу ми... И мишљах: „Боже помози!“... Узех му Јелу, и...

Обрад.

И узеше ти га у војску, и умрије тамо... Знам, ђедо, знам...

Јела.

(Кроз плач). Ђоку ми никад ни очима видео није... Никад! (Гледа дијете).

Бошко.

То, то је невоља, Обраде... Невоља, која те не оставља, која те јаше, дави, притиска и мори... Па зар због тога да режим на Бога и срџбу своју искаљујем на другоме? Зар то ваља?

Обрад.

У тебе је света душа, па ти можеш... Ама ја... ја не могу... Крв ми така... Погана крв, па то је!... А у овом мраку и јаду, још се више опоганила, отровала се... Све се данас трује, ђедо, све... (На пољу граја).

Јела.

Каква је оно граја?

Обрад.

Биће да је поропчија дош'о у село.

Јела.

К'о да амо иђе неко.

Обрад.

Ето их близу.

Бошко.

Опет се бојим какву јаду и белају проклетом... Ко је то?

(Наставиће се).

Светозар Ћоровић.

МОЈ ЖИВОТ.

(Прича једног паланчанина).

(Крај).

XIX

Најзад, дође писмо од Маше.

„Мили, добри М. А., — писала је она: — добри, кротки „анђеле наш“, како вас назива стари молер, праштајте, ја одлазим с оцем у Америку на изложбу. Кроз неколико дана видећу океан — тако далеко од Дубечне, страшно помислити! То је далеко и недохватно, као небо, и ја хоћу тамо, у слободу, ја триумфујем, лудујем, и ви видите, како је нескладно моје писмо. Мили, добри мој, дајте ми слободу, што брже искидајте конац, који се још држи, свезујући мене и вас. То, што сам ја срела и познала вас, било је небесни зрак, који је озаравао мој живот; али то, што сам постала ваша жена, било је погрешка, ви то разумете, и мени је сад тешко сазчавајући грешку, и ја вас на коленима молим, великодушни пријатељу, да што пре до одласка мог на океан телеграфишете, да пристајете исправити нашу заједничку погрешку, скинути овај једини камен с мојих крила, и мој отац, који ће на себе узети сав труд, обећава ми да вас неће одвише оптерећавати формалностима. И тако, слободна на све четири стране? Да?

„Будите срећни, и нека вас благослови Бог; опростите мени грешној.

„Жива сам и здрава. Расипам паре, чиним многе глупости и сваког тренутка захваљујем Богу, што овако

луда жена, као ја, нема деце. Певам и имам успеха, али ја сад не идем на уживање не, у своје пристаниште, своју ћелију, ја сад одлазим у мир. Цар Давид је имао прстен с натписом: „све пролази.“ Кад обузме човека туга, од тих речи постане весео, а кад је весео, растужи се. И ја сам завела за себе такав прстен с европским словима, и та ме амајлија уздржава да се не заносим. Све пролази, проћи ће и живот, значи ништа није потребно. Или је потребна једино само свест о слободи, јер, кад је човек слободан, онда му ништа, ништа није потребно. Искидајте кончић. Вас и сестру снажно грлим. Опростите и заборавите вашу М.“

Сестра је лежала у једној соби, Ротква, који је опет био болестан, у другој соби. Управо у оно време, кад сам добио ово писмо, сестра је тихо прошла ка молеру, села је крај њега и почела читати. Она му је сваки дан читала Островског или Гогоља, и он је слушао, гледајући у једну тачку, не смејући се, климајући главом, и понекад је мрмљао за себе:

— Све може бити! Све може бити!

Ако се у причи представљало нешто ружно, безобразно, он би говорио као злурадо, додирујући књигу прстом:

— Гле ти, како она лаже! Гле ти, шта ради лаж!

Приче су га привлачиле и садржином, и моралом, и својим сложеним вештим склопом, и он се дивио *њему*, никад не називајући *њега* по презимену.

— Како је он то све вешто удесио!

Сад је сестра тихо прочитала једну страну и није могла више: није имала гласа. Ротква је узе за руку и, мичући сухим уснама, рече једва чујно, промуклим гласом:

— Душа је праведникова бела и глатка, као креда, а грешникова, као пловућак. Душа је праведникова — светли фирнајз, а грешникова — слама црна.Ваља се трудити, ваља се патити, ваља боловати, — настављао је он: — који се човек не труди и не пати, тај неће имати царство небесно. Тешко, тешко ситима, тешко силнима.

тешко богатима, тешко зајмодавцима! Неће видети царство небесно. Буба једе траву, рђа — гвожђе...

— А лаж — душу, — настави сестра и насмеја се.

Ја још једном прочитах писмо. У то време у кухињу уђе војник, који нам је доносио једанпут-двапут на недељу, незнано од кога, чај, француске земичке и јаребице, од којих је мирисало. Рада нисам имао, ваљало је читаве дане седети код куће, и, вероватно, онај, што нам је слао ове земичке, знао је, да смо у нужди.

Слушао сам, како сестра разговара с војником и весело се смеје. После је, лежећи, јела земичку и говорила ми:

— Кад ти оно ниси више хтео да будеш у служби, па си отишао у молере, ја и Анута Благово знале смо од самог почетка, да си ти у праву, али нам је било страшно да то кажемо на глас. Кажи, де, каква то сила не да да човек призна оно што мисли? Узми ето ако хоћеш Ањуту Благово. Она те воли, обожава, она зна да си ти у праву; она и мене воли, као и сестру, и зна, да сам ја у праву, и можда ми у души завиди, али јој некаква сила неда да нам приђе, она нас избегава, боји се.

Сестра стави на груди руке и рече одушељено:

— Како те воли, да знаш! Ту је љубав само мени признала, и што мало по мало, нејасно. Понекад, у врту ме заведе у тамну алеју и почне да шапуће, како си јој ти драг. Видећеш, она се никад неће удати, зато што воли тебе. Је л' ти жао ње?

— Да.

— То је она послала земичке. Смешна је, истина што да се крије? И ја сам биле смешна и глупа, али сам ево отишла отуда и већ се никога не бојим, мислим и говорим на глас, што хоћу — и постала сам срећна. Кад сам живела код куће, нисам имала ни појма о срећи, а сад се не бих променила ни с краљицом.

Дође доктор Благово. Он је добио докторски степен и живео је сад у нашој вароши, код оца, одмарао

се и говорио, да ће брзо опет отићи у Петроград Он је хтео да се бави калемљењем тифуса и, чини ми се, колере; хтео је да иде у иностранство, па да после заузме катедру. Он је већ оставио војну службу и носио простране кратке капуте од шевиота, врло широке панталоне и изврсне машне. Сестра је била усхићена његовим чиодама, копчама и црвеном вуненом марамицом коју је он, вероватно, из кокетерије држао у предњем џепу од капута. Једном, немајући шта да радимо, ми смо се с њом латили да срачунамо на памет све његове костиме и решили смо да их он има бар десет. Било је јасно, да он као и пре воли моју сестру, али ни једном чак ни шале ради није рекао, да ће је узети собом у Петроград или у иностранство, и ја нисам могао себи јасно представити, шта ће бити с њом, ако она остане жива, шта ће бити с њеним дететом. А она је само без краја маштала и није мислила озбиљно о будућности, говорила је, нека он иде, куда хоће, и нека је чак напусти, само нека буде срећан, њој је доста и оно што је било.

Обично, долазећи к нама, он ју је саслушавао врло пажљиво и тражно, да пред њим није млеко с капљицама. И овог је пута било то исто. Он ју је саслушао и наредио јој да испије стакло млека. и после тога је у нашим собама замирисао креозот.

— Гле како је паметна, — рече он, узимајући од ње стакло. — Теби не треба много говорити, а у последње време брбљаш, као сврака. Молим те, ћути.

Она се засмеја. После он уђе у Ротквину собу, где сам ја седео, и ласкаво ме удари по рамену.

— Но, шта је, стари? — запита он, сагињући се болеснику.

— Ваша високоблагородност... — проговори Ротква, тихо мичући уснама: — ваша високоблагородност, усуђујем се да саопштим... сви под Богом идемо, свима нам ваља умрети... Допустите да истину кажем... Ваша високоблагородност, нећете добити царство небесно!

— Шта да се ради, — пошали се доктор: — ваља неко да је у паклу.

И на једном се нешто десило с мојом свешћу; како зими, ноћу, својим у кланици на дворишту, а крај мене Прокофије, од кога удара љута ракија, ја се напрегох и протрех очи, и одмах ми се учини, као да идем губернатору на објашњење. Ништа ми се слично није десило ни раније, ни после, и ове чудне успомене, сличне сну, објашњавам преумореношћу живаца. Ја сам преживљавао и кланицу и објашњење с губернатором и у исто сам време нејасно био свестан, да то није у истини.

Кад сам тренуо, видео сам, да нисам више код куће, већ на улици и да заједно с доктором стојим крај фењера.

— Жалосно, жалосно, — говорио је он, и сузе су му текле по образима. — Она је весела, једнако се смеје, нада се, а стање јој је без наде, драги мој. Ваш Ротква ме мрзи и све хоће да покаже да сам с њом поступио рђаво. Он је према свом гледишту у праву, али и ја имам своју тачку гледишта, и ја се ни у колико не кајем за то, што је произашло. Треба волети, ми смо сви дужни волети — зар није, без љубави не би било живота; ко се боји и избегава љубав, тај није слободан.

Мало-по-мало он пређе на друге теме, поведе говор о науци, о својој дисертацији, која се допала у Петрограду; говорио је одушевљено и више се није сећао ни моје сестре, ни свога јада, ни мене. Живот га је одушевљавао. Код оне — Америка и прстен с натписом, а код овога — докторски степен и учена каријера, и само смо ја и сестра остали при старом.

Опростив се с њим, ја приђем к фењеру и још једном прочитам писмо. И ја се сетих, живо сетих, тако је у пролеће, јутром, она дошла к мени у млин, легла и покрила се кожухом — хтела је да личи на просту жену. А кад смо други пут, — то је било такође изјутра, — дохватали из воде, на нас су се с обалских врба сипале крупне капље кише, и ми смо се смејали...

У нашој кући у Великој Племићској било је мрачно. Ја пређох преко плота, и као што сам то пре радио, прођох прикрадајући се у кухињи, да тамо узмем лампицу. У кухињи никог није било; крај пећи је кипео самовар, очекујући мога оца, „Ко то сад, — помислих ја сипа оцу чај?“ Узев лампицу, пођем у шупу и тамо наместим себи постељу од старих новина и легнем. Клинови на зидовима сурово су гледали као и пре, и сенке су им мигале. Било је хладно. Мени се учинило, да сад мора доћи сестра и донети ми вечеру, али се одмах сетих, да је она болесна и да лежи у Ротквиној кући, и мени се учинило чудновато, што сам прешао преко плота и лежим у негрејаној шупи. Свест ми се бунила, и ја сам виђао сваку бесмислицу.

Звонце. Од детињства познати звуци: најпре је жица брујала по зиду, после је у кухињи одјекнуло кратко, тужно звоњење. То се из клуба вратио отац. Ја устадох и отидох у кухињу. Кухарица Аксиња, видевши ме, пљесну рукама и из неког узрока заплака.

— Роде мој! — стаде она говорити тихо. Драги мој! О Господе!.

И од узбуђења је почела гужвати у рукама своју кецељу. На прозору су стајале боце од четврт литра са јагодама и ракијом. Ја налијем себи чајну чашицу и жедно испијем, јер сам веома желео да пијем. Аксиња је тек недавно опрала сто и клупе, и у кујни је мирисало, као што бива у светлим, спретним кухињама код чистих куварица. И тај мирис, и стригање попца некад су у детињству мамили нас, децу, амо у кухињу и отварали у нама расположење да слушамо бајке, да играмо краља.

— А где је Клеопатра? — питала је Аксиња тихо, журећи се, уздржавајући дисање. — А где ти је капа, бато? А жена ти је, кажу, отишла у Петроград.

Она је служила још за живота моје мајке и купала је некад мене и Клеопатру у кориту, и сад смо за њу ми још једнако били деца, коју је нужно поучавати. У неких четврт часа она је изложила преда мном све своје

мисли, што их је с расудношћу старе служавке скупљала у тишини ове кухиње за све време, како се нисмо видели. Она је казала, да се може доктор натерати да се ожени Клеопатром, — треба га само мало поплашити, и ако се добро напише молба, митрополит ће раскинути његов први брак; да би било добро продати кришом од моје жене Дубечну, а новац дати у банку на моје име; да ако бисмо ја и сестра пали оцу пред ноге и лепо замолили, он би нам, може бити, опростио; да би ваљало одслужити молепствије Царици Небесној...

— Но, иди, брајо, поразговори се с њим, рече она, кад се зачу очев кашаљ. — Иди, поразговори се, по клони се, неће ти глава отпасти.

Ја пођох. Отац је већ седео за столом и цртао план летњиковца с готским прозорима и дебелом кулом, налик на пожарну кулу, одакле пожарници посматрају — нешто необично круто и без дара. Ја, улазећи у кабинет, стадох тако да сам видео овај цртеж. Ја нисам знао, зашто сам дошао оцу, али се сећам, кад сам видео његово мршаво лице, црвени врат, његову сенку на зиду, онда сам усхтео да га загрлим и, како је учинила Аксиња, да клекнем пред њим; али сам се, видећи летњиковац с готским прозорима и с дебелом кулом, уздржао.

— Добро вече, рекох ја.

Он погледа на мене и одмах спусти очи на свој цртеж.

— Шта ти треба? запита он ускоро.

— Дошао сам да вам кажем, — сестра је врло болесна. Она ће скоро умрети, — додадох глухо.

— Па шта? — уздахну отац, скидајући наочари и стављајући их на сто. — Што посејеш, то ћеш и жњети. Што посејеш, — понови он, устајући од стола: — то ћеш и жњети. Ја те молим да се сетиш, како си пре две године ти дошао к мени, и ево на овом сам те месту молио, преклињао да оставиш своје заблуде, напомињао сам ти дужност, част и твоју обавезност према претцима традицији коју ми морамо као светр да чувамо, јеси ли ме послушао? Пренебрегао си моје савете и упорно си

продужавао да се држиш својих лажних погледа; мало после, у своје си заблуде увукао и сестру и нагнао је да изгуби стид и образ. Сад вам обома није добро. Па шта? Што посејеш, то ћеш и жњети!

Он је то говорио и ходао по кабинету. Вероватно је он мислио, да сам му ја пришао с кајањем, и веровитно је чекао, да почнем молити за себе и сестру. Било ми је хладно, дрхтао сам као у грозници, и говорио сам с муком, промуклим гласом.

— И ја такође молим да се сетите, — рекох ја: — на овом истом месту ја сам вас молио да ме разумете, да се замислите, да заједно решимо, како и зашто да живимо, а ви сте ми у одговор почели говорити о претцима, о дедици који је писао стихове. Вама сад говоре о томе, да је изгубљена сва нада о вашој јединој ћерци, а ви опет о претцима, о традицијама!... И тако лакомисленост у старости, кад је једна нога у гробу, кад је остало још да се живи каквих пет, десет година!

— Зашто си ти овамо дошао? — строго запита отац, очевидно увређен тим, што сам га укорео за лакомисленост.

— Не знам, ја вас волим, мени је неисказано жао што смо тако далеко један од другог, ево ја сам и пришао. Ја вас још волим, али је сестра сасвим раскинула с вама. Она не прашта и никада више неће опростити. И само ваше име узбуђује у њој одвратност према прошлости, према животу.

— А ко је крив? — викну отац. — Ти си ти крив, неваљалче!

— Да, нека сам ја крив, — рекох ја. — Признајем, да сам у многоме крив, али зашто тај ваш живот, који ви сматрате да је обавезан и за нас, — зашто је он тако досадан, бездаран, зашто ни у једној од тих кућа, што их ви градите ево већ тридесет година, нема људи, од којих бих се могао поучити како да живим, па да не будем крив? У свој вароши ни једног честитог човека! Те ваше куће — проклета гнезда у којима гоне са света

мајке, кћери, муче децу... Јадна моја мајка! — наставих у очајању. — Јадна сестра! Потребно је заглупити себе ракијом, картама, сплеткама, ваља подлачити, лицемерити, или десетинама година цртати и цртати, па да човек не примети сав онај ужас, који се крије у тим кућама. Наша варош постоји већ стотина година и за све то време она није дала отаџбини ни једног корисног човека — ни једног! Ви сте гушили у клици све колико — толико живо и светло! Варош дућанџија, кафеџија, малих чиновника, лицемера, непотребна, бескорисна варош, за којом не би пожалила ни једна душа, кад би она на једном пропала у земљу.

— Ја не желим да те слушам, неваљалче! — рече отац и узе са стола лењир. — Ти си пијан! Ти не смеш такав излазити пред оца! Говорим ти последњи пут, и кажи то својој неморалној сестри, да ви од мене ништа нећете добити. Непокорну сам децу ишчупао из свога срца, и ако страдају од непокорности и упорства, не жалим их. Можеш одлазити откуд си дошао! Богу је било угодно да ме казни вама, али ја смирено подносим његово искушење, и, као Јов, налазим утехе у страдањима и непрестаном раду. Ти да ниси преступио мој праг, док се не поправиш! Ја сам правичан, све што ја говорим, то је корисно, и ако хоћеш себи добра, треба да се целог свог живота сећаш онога, што сам ти говорио и говорим.

Ја махнух руком и изађох. Затим се не сећам, шта је било те ноћи и другога дана.

Кажу, да сам ишао улицама без капе, посрћући, и да сам громко певао, а за мном су у гомилама ишла деца и викала:

— Вајдица! Вајдица!

XX

Кад бих ја имао вољу да наручим себи прстен изабрао бих овакав натпис: „ништа не пролази“. Ја верујем,

да ништа не пролази без последица, и да сваки наш најмањи корак има значаја за садањи и будући живот.

То што сам ја преживела, није прошло узалуд. Моје велике несреће, моје патње тронуле су срца варошких становника, и сад ме више не зову „Вајдица“, не смеју ми се, и, кад пролазим мимо редове дућана не поливају ме више водом. Уз то, што сам постао радник, већ су се и привикли да не виде ништа чудно у томе, што ја, племић, носим ведра с фарбом и умећем стакла; напротив, радо ми дају наруџбине, и ја се сматрам већ као добар мајстор и најбољи предузимач после Роткве, који и ако је оздравио и ако као и пре фарба без скела кубета на звонарама, нема више снаге да се бори с момцима; место њега ја сад трчим по вароши и тражим наруџбине, ја наимам и разрачунавам се с момцима, ја разумем, како је то могуће да човек због наруџбине од једнога гроша по три дана трчи по вароши и тражи раднике што покривају кровове. Са мном су учтиви, говоре ми ви, и у кућама где радим, госте ме чајем и шаљу да питају, да ли не желим да једем. Деца и девојчице често долазе и љубопитљиво ме и тужно гледају.

Једном сам радио у губернаторову врту фарбао сам тамо павиљон. Губернатор шетајући се, уђе у павиљон и немајући шта да ради, упусти се са мном у разговор, и ја му напоменух, како је он некад позивао мене к себи на објашњење. Он ме је за тренут гледао у лице, после начини уста као о, рашири руке и рече:

— Не сећам се!

Ја сам остарео, постао ћутљиљ, суров, строг. ретко се смејем, и говори се, да сам постао налик на Роткву и, као он да нагонимо на момке досаду својим бескорисним поукама.

Марија Викторовна, бивша моја жена, живи сад у иностранству, а њен отац инжињер, негде у источним губернијама гради железницу и тамо купује имања. Доктор Благово је такође у иностранству. Дубечна је опет прешла госпођи Чепраковој, која ју је купила, откинувши од

инжињера двадесет процената попуста. Мојсеј носи већ капу као буре; он често долази у варош на брзим колима ради каквих послова и зауставља се крај банака. Говоре, да је он већ купио себи имање с преносом дуга и једнако се извештава у банци о Дубечној, коју такође мисли да купи. Бедни Иван Чепраков дуго је посртао по вароши, ништа не радећи и пијанчећи. Ја сам био покушао да га упутим на наш рад, и једно је време заједно с нама фарбао кровове и уметао прозоре, па је чак ушао у посао и, као прави молер, крао је фирнајз, молио за чај, пијанчио. Али му је убрзо посао додијао, обузе га досада те се врати у Дубечну, и после су ми момци признали, да их он је наговарао да некако ноћу заједно с њим убију Мојсеја и опљачкају генералицу.

Отац је веома остарио, погрбавио се и увече шета крај своје куће. Ја му не идем.

Прокофије је у време колере лечио дућанџије љутом ракијом и катраном и узимао за то новце, те су га, како сам сазнао из наших новина, казнили батинама зато, што је, седећи у својој месарници, ружно говорио о докторима. Његов калфа Николка умро је од колере. Карповна још жива и као и пре воли и боји се свога Профија. Кад види мене, она сваки пут тужно маше главом и говори с уздахом:

— Пропала је твоја главица!

Радним данима сам заузет од раног јутра до мрклог мрака. А празником кад је лепо време, узмем за руке своју малу сестричину (сестра се надала мушкарцу, али јој се родила девојчица) и идем, не журећи, на гробље. Тамо стојим или седим, и дуго гледам на драги ми гроб и говорим девојчици, да јој ту лежи мајка.

Некад крај гроба застанем Ањуту Благово. Здравимо се и стојимо ћутећи, или говоримо о Клеопатри, о њеној девојчици, о том како је тешко живети на овом свету. После, излазећи из гробља, идемо ћутке, а она успори корак — нарочито, да би што дуже ишла са мном упоредо. Девојчица, радосна, срећна, жмиркајућа од

дневне светлости, смејући и пружајући к њој ручице, а ми се зауставимо и заједно милујемо ову малу девојчицу.

А кад улазимо у варош, Ањута Благово, узбуђујући се и руменећи, прашта се са мном и наставља да иде сама, солидна, сурова.... И већ, нико од пролазника, гледајући на њу, неби могао помислити, да она тек што је ишла поред мене и да је чак миловала детенце.

Антон Чехов.

(Превео с руског Синиша С. Буђевац).

АГОНИЈА ДУШЕ.

Како је мртво, пусто око мене!
Људи се мичу као круте лутке;
Једнаким кретом, као неме сене,
Иду за послом сваки својим, ћутке.

Седим у соби, уморан без труда,
И сит живота што не живех никад;
Грцам у мору мржњâ и заблуда,
И сумњам да ли добро беше икад.

Главом се мојом гоне мисли разне,
У срцу кипе осећања љута,
И бију заман о праг душе празне
Да нађу у свет жељенога пута.

А тамо земља како се зелени!
У пољу трава и лишће у гори;
Како се облак, озарен, румени
А море жалу вечну тајну збори!

Чежњиво, меко, кроз гануто грање
Песма славуја тихим зраком блуди.
Само је овде њено умирање
Само су овде без узвика људи.

И док све кличе: живот, живот, живот,
И опет буја што време осуши,
Светаца лажних, ниских надâ ћивот,
Свет овај иде, носећ' смрт у души.

Рикард Николић.

ИСТОВЈЕТНОСТ.

По врху свих страна
Мир је мек;
У врх свих грана
Осјећаш тек
Једва дах једити;
Птице ћуте у шуми тамо,
Чекај још мало само
Застаћеш и ти.

J. В. Гете.

(С немачког превео А. Шантић).

ИЗБОР СРПСКИХ ГЛАВАРА.

Прилог етнолошко-правној симболици.

Док су год у Црној Гори била племена слободна, главарима се зваху не само народне старешине него и духовне. Главар је био поглавица братства, а војвода или главни главар управљао је племеном. У Кучима је све до почетка XVII века било две главне војводе, један у источном, а други у западном делу племена. То се може објаснити тиме, што је тада западни део племенске области био више седиште старих Куча, док су у источном делу већ седели досељеници.[1] Чин и име *војводе* одговара буквалном значају немачког *херцога*, а обадвојице је био главни задатак да уз крајину предводе војску, а док је мир војводе црногорске бавиле су се својим сеоским пословима, не примајући никакве плате од народа, али за то су уживали веће почасти од обичних људи, седели су о гозбама у зачељу, у споровима су председавали, па тада и неку накнаду за труд примали. Војводе су увек биране, како Црногорци веле: „по чојству и јунаштву“, и тек врло позно ти чинови постали су наследни. Још за индоевропског прадоба има врло јаких доказа, да је већ тада имало племенских главара.

Бирање главара увек је скопчано с неким церемонијама, које ћемо овде да разгледамо и да их поредимо. Од европских народа за Германе се зна да су своје херцоге по избору *дизали на штитове у вис*. Овај начин-

[1] J. Ердељановић, „Кучи“, 210.

увођења у чин звали су немци „Шилдерхобен".[1] Овакав исти начин описује Порфирогенит и код Мађара, и додаје да се то врши по *хазарском обичају*. Хазари су били једно јако турско племе између Црног Мора и Касписког Језера, које је далеко војштило по јужној Русији, Криму, Кавказу; и било покорило и Бугаре на Волзи. Како оваког венчавања за поглавицу није више било ни код једног источног народа, с правом се мисли да су овај обичај Хазари примили од Гота, једног германског племена, које је давно међу њих било продрло, и до XVI се века на Криму одржавало, и све дотле својим језиком говорило. Дакле биће, да му овај свечани поступак Хазари присвојили од Гота, а Мађари од неког другог суседног германског племена, а можда баш и посредно преко Хазара.

За Србе се не зна да су икад своје поглавице по избору у вис дизали, али до наших дана у Банату су српског постриженог свештеника његови другови, опет свештеници, при инсталацији у цркви такође у вис дизали, и тиме се ово свечано зачињавање са свим подудара с венчавањем народног главара код Немаца још у незнабошко доба. Овако су још године 1870 дигли пароси у новоселској цркви код Панчева свога новог сабрата, попа Јоцу Поповића. Код католичких и протестантских свештеника, ни у Мађарској ни у којој другој држави, нема оваког литургиског акта, и сад је велико питање: откуд ово видно и сценично величање наших свештеника у Војводини? Пошто су хилендарске црквене уредбе са стварне и с формалне стране за читаве векове биле образац за све наше цркве и духовнике, докле год није под Турцима сасвим зачамео утицај отуда, мислио сам, да ћу тамо наћи што слично. Због тога сам се обраћао хилендарском настојатељу Г. проти Стевану Димитријевићу, не би ли ме он могао известити, али он ни трага

[1] Grimm, „Deutsche Rechtsalterthümer", I, 328 u Jhering, „Vorgeschichte der Indoeuropäer", 396.

о чему сличном не нађе. То подизање символ је славе и величине, па се баш због тога коси с аскетским монашким чином, и можда за то није тамо ни увођено. Код свештеника, који се жене и живе много слободније већ то не би било тако зазорно. Међу тим мени је познато: да су баш у самом Хилендару калуђери у вис дизали сваког отменијег ктитора. После службе и молепствија приведу га дверима и онда приступе к њему неколико монаха и у част га подигну. Ово је вршено до наших дана, и ја имам забележено више људи, који због доброчинства у лаври дизани. Ја се нисам задовољио с хилендарским уредбама, него сам тражио и у правилима рукоположења у свештенички чин, па сам се користио и београдском митрополитском библиотеком, али о томе нема писмених помена. Имао сам на расположењу и правила београдског митрополита Вићентија, за време аустриске окупације у XVIII веку, па и ту нема ништа. За то остаје нејасно: откуд ово символично уздизање свештеника? У Србији се овакав обичај не памти, а нема га сад ни у другим нашим крајевима, и то баш нигде. Да је ово чист српски обичај, сасвим је невероватно. А свакојако су га Војвођани пренели из Старе Србије, и нису га могли, нити имали разлога, да измисле у новој домовини. Што за нама ни у Старој Србији, то није никако чудо, јер се тамо због насиља све упростило и свело на најмању меру. Толико стоји, као што је напред казано, да се старији византински цареви, нису држали овога церемонијала, а Порфирогенит га још изрично крсти туђинским. Али тако није остало до послетка. Кад су Крсташи изабрали Балдуина фландриског за цара 1264 године, он је свечано крунисан у Цариграду, и као германског суплеменика, војводе га по старом наслеђеном начину подигоше на штитовима у вис.[1] Грци, пак, по својој лако распаљивој фантазији и сујетном тежњом прожети за свима новинама, и овај су, иначе импозантни, начин избора лако могли присвојити.

[1] Grimm, op. cit. I, 324.

Овај свечани избор Балдуина, као што се види био је доста позно, и имало је времена и прилике да га и Грци приме, као што је у ствари и учињено. Г. Др. Станоје Станојевић изволео ме је упутити на два навода истог церемонијала и код доцнијих византиских царева, што је верно забележено код Пахимера и Акрополите. Довољно ће бити да се само по овом последњем наведе: цара Тодора II, Ласкара, — пошто се вратио с погреба своме оцу, и дао му подушје, — доглавници подигоше у вис на штитовима и поздравише га као императора. Да се овај церемонијал с византиског владара пренесе и на свештенство требало је само корак поћи даље, јер су црковни главари увек тежили да се што више у повластицама изједначе с владарима, па су то уметали и у спољашне обележје свога чина и достојанства. Ја сам онда трагао даље, и после дугог пропитивања дознао сам да је овог обичаја заиста било и код грчког свештенства по јужној Маћедонији и Епиру, а вероватно и по другим областима. Господин папа-Јоан, грчки свештеник из Костура, сам ми је причао, да су и њега пре десет година, кад се запопио у истом граду, другови свећеници мало подигли у вис. Ево дакле извора, одакле потиче војвођански обичај, а тако исто и дизање ктитора у Хилендару. Али у свима случајевима почело овога обичаја треба тражити код германских народа, јер га Грци непосредно примише од њих као и други народи, а ми опет од Грка. Међутим, пошто је ово обичај а не црквени закон, није чудо што га и нема нигде забележеног.

*

Има и иначе врло различна симболизовања власти, то јест да већи главар у тренутку примања вазала под своју управу и тиме огласи своју „узвишеност“ што тај његов штићеник или потчињени треба у свечаном подворењу да заузме нижи положај него његов суверен. За то је Ђурађ Бранковић морао поклецнути пред маџарским краљем Жигмундом кад му је полагао клетву верности

и покорности.[1] У овом клечању Жигмунду је наравно и у ствари надвишавао Ђурђа, а при разним пријемима владалац је у старије време седео на узвишенијем месту него остали уз њега. У Јапану, пак, морао је до скора и највиши државник у аудијенцији код цара клечати. И иначе је правило да на истоку поданици ничке падају на земљу пред владарима. То се владарево истицање проводи на Истоку и кроз све могућне ситнице. Тако тамо мора да има владалац и у колима кад се вози знатно више седиште од кочијаша. Ово особито важи за Мадагаскар и Сандвичка Острва.[2] Па и код европских владалаца у неколико нас на то подсећају владарски и митрополитски столови по црквама, који су увек виши од свих грађанских. Овде, узвишени престо, на првом је месту одличје владарско, а тек споредног је значаја, што је са тог високог места и преглед масе потпунији. — У ствари и *метанисање* има исту задаћу, али овде човек исказује своју потчињеност Богу. Григорије прича за српског цара Стефана Уроша III да је за време битке на Велбужду клечао, поклонивши лицем земљу, па је ридао и сузе ронио.[3] Владар се збиља код примитивних народа увек сматра за божанско биће. Негде их нико не сме погледати, зато пада свет пред њима у прашину, а поглед непрестано држе управљен ка земљи; негде чак не смеју никад додирнути ни ону ствар краљеву, коју он својим рукама прихвата, као његово одело, престо, и тако даље.

*

Сад да пређемо на негдашњи избор *главара* у Црној Гори.[4] Кад умре главар, а остане иза њега један или више

[1] Ст. Новаковић, „Византијски чинови и титуле“, у „Гласу“ 78, стр. 47 и 278.

[2] Post: „Grundriss der ethnologischen Jurisprudenz“, I, 408.

[3] Иван Павловић, „Домаћи извори за српску историју“, 277.

[4] Медаковић, „Живот и обичаји Црногораца“, 82. Овде Медаковић мисли на племенског главара.

синова, онда остали главари иду код господара, те га моле да им допусти млада главара поставити на оно место на којем му је отац био. Кад им ово господар допусти, онда они огласе у свим племенима да свако ко пушку носи има у тај и тај дан дoћи на обично зборно место и на уречени дан, и то и буде. Ту се донесе доста вина и ракије, хлеба и пецива за гозбу. Кад се саберу, сви главари стану навитак, с најстаријим главарем у средини и поред себе с младим изабраником, кога ће ставити на очино господство. Сад, онај најстарији главар дохвати млада главара, па га обрне три пут око себе говорећи: „Хајде, синко, на место очино! Испросили смо са срећом да ни будеш као и сви твоји стари што су били срећни и честити и да ни будем старешина од нашег племена". Сви главари дотле су стајали навитак, па ће у глас по свршеном чину завикати: „Огањ! Срећан ни био, као што су му и стари били!" Сви опале из пушака у три маха, и овим се свршује избор. Ја сам пак на путу по Црној Гори дознао, што је Медаковић пропустио да наведе: да најстарији главар изабраника три пут око себе обрне, и то од лева на десно, како се сунце креће и како се на њиви сеје. — Ово су ствари није био прави избор главара него само потврде по наслеђу, али на те разлике није се гледало ни код Германа.[1]

Одмах се може помислити да су у избору црногорских главара, као и другим племенским уредбама, крије нека дубока старина, као што и јесте. Код старих Римљана био је тачно утврђен церемонијал и за друштвене и за државне прилике, а то се није смело пренебрегнути. Као што је довољно познато Римљани су држали многобројне робове, с којима се у прво време могло поступати произвољно као са сваком ствари, па их и живота лишити, јер за њих није тада постојала државна заштита.[2] Али, кад се јавно мњење, преко књижевника,

[1] Grimm, op. cit. I, 323.

[2] Marquardt, „Das Privatleben der Römer, 135—191.

ублажило и почело човечније да осећа, онда је и за робове удешен закон о заштити живота, па и ослобођавање, али увек с ограничењем. Сам чин *ослобођавања робова* могао се разно извршити, као: завештањем, изјавом пред судом, издавањем писмених уверења или објавом своје воље пред петорицом сведока. Али нас у овом случају највише интересује онај последњи Римљанинов акт, који се звао manumissio[1], кад је газда јавно хтео да потврди пред светом, да његов роб од тога тренутка бива слободан. Ова реч долази од manus (рука), а у правном смислу „власт“. Овакав значај исте речи управо се и у нас одржао кад велимо: „све је у Божјој руци“, „он је у мојој руци“, и тако даље. Кад се неко пусти из руку — ослободи, то је био manumissio. То свечано оглашавање роба за слободног текло је овим редом: Римљанин ухвати роба руком за главу, или за десну руку, или ма за који део тела, и рекне: „Овог човека хоћу да ослободим“. По том га рукама ухвати и *обрне*. Ово је обртање значило да се и у животу овога роба од тога тренутка све из основа мења. За овај римски образац налази се најстарија литерарна потврда код историчара Апијана из II столећа по Христу.

(Свршиће се)

Др. Сима Тројановић.

---

[1] Sittl, Die Gebärden der Griechen und Römer, 132.

ДРУШТВЕНИ МИР.

Ако је истина, да је друштвена борба животни услов човечјег бића, да се само облици ове борбе мењају а она остаје стално, јер би без ње био немогућ сваки напредак: онда изгледа да је социјалном миру одзвонило. Претпоставка или предуслов ове борбе јесте постојање супротних класа у друштву, постојање разних интереса за најповољније парче земље, постојање разних генерација, од којих свака износи своје животне захтеве и хоће да победи са њима. Ове претпоставке остају стално и остају недарнуте и од најлепшег „социјалног мира". Стога се и каже да је завршетак једне борбе почетак нове, ма у каквом облику. Правог мира било би онда, кад би сви иманентни услови друштвеног живота били уништени. Мир би значио онда равнотежа сила, то јест трајно стање оног што се догодило. Замишљати ово била би утопија; остварити је исто тако је мало могуће као и „решење социјалног питања". Јер, решити социјално питање значило би уклонити основне претпоставке оних иманентних социјалних супротности, а са овим уништити основну претпоставку сваког историјског живота. Култура се унапређује само узајамним дејством супротних снага, а где ових нема ту влада смрт и укоченост. Сви многобројни покушаји и предлози који су имали за задатак, да омогуће решење овог социјалног питања и остваре социјални мир, нису имали успеха, нити ће имати. За ово кривица није до оскудице у доброј вољи, већ у непознавању и непризнавању реалних снага.

Ко мисли да унапређује „социјални мир“ известним социјалним мерама или практично-политичким понашањем, тај не познаје услове наше сопствене културе.

И поред свега овог траже се социјалне реформе, истављају се социјално-политички задатци држави и друштву, приватним и општини. Свакако да су ови потребни и неизоставни, и без остварења оних снова. Само ради других циљева и из других разлога, а не у тежњи за „социјалним миром“. Све мере социјалне политике не могу да уклоне иманентне социјалне супротности, које чине основ раније описаних разноврсних борба и сачињавају садржину историјског живота. И кад би оне могле, то би на њихова места ступила ситна котеријска трвења, личне сујете и тежње, породичне користи, као што је то била свагда судбина задовољене аристократије. Успех оних мера може бити нешто сасвим друго, а то је: облик борбе може да се ублажи, да се упрости, да се хуманизује; употреба снаге може да се смањи и што је најважније, услови борбе могу бити једнаки и да се очисте од оне оштрине која не стоји у нужној вези са иманетном природом борбе. Наше доба истављa нарочито ове захтеве и оглашује их хитним, јер је друштвена борба нашег времена узела велике размере и у јачини и у пространству. Но увиђавност у потребности ових мера порасла је, јер је велика опасност не испунити их нарочито на очиглед повећаној међународној утакмици, а јасне су свима користи за заједницу од извођења ових социјално политичких мера. Ми их не тражимо из неких сентименталних обзира, не да бисмо наговестили заступање немогућег „социјалног мира“, већ из општих разлога личног благостања, слободе и морала.

Три групе разлога постаје, које налажу остварење ових социјалних мера, а ако их запоставимо и занемаримо, оне ће се осветити раније или доцније.

Прво су *хигијенско-антрополошки* разлози, који нам указују на овај правац нашега рада, ако желимо да опстане наша култура. Да би се спречило кобно дегe-

нерисање расе. преко су потребне мере социјалне политике. Пре свега жене и деца а и људи извесних заната и рада кржљаве, ако се стално не појачавају у њиховом здрављу и њиховом физиолошком саставу. Јер оне спољне опасности извесних заната не значе више телесно одбирање ваљаних, већ случајно и бесциљно издвајање због неповољних материјалних прилика и услова за радом, који не стоје ни у каквој вези са личном ваљаношћу: шкодљивости којима нису изложени други друштвени слојеви и који због тога не могу да врше никакво повољно селекторно дејство на личности. Највећи део народа чине радници и њихова телесна ваљаност није огледало ваљаности културних народа у целини а врсте по наособ. Ако се баци нарочито поглед на велико варошки пролетаријат, то нам срце стеже поглед на циљ по улицама и излетима, у радњама и локалима, у школама, или ма где. Има приличан број антрополога и лекара који мисле да могу да изнесу видне знакове дегенерације; наш поглед је постао за то оштрији и осетљивији. Велика смртност деце на једној а смртност од туберкулозе на другој страни јесу спољни симптоми ове кржљивости, који доста озбиљно гласе. Опасност је још већа, јер један део ових већ дегенерисаних остављају пород, који ће још мање бити отпоран према спољним опасностима. На тај начин опадају квалитативно они што наџивљују и остају. Квалитет расе побољшати или у најмањој мери не дати да се погорша јесте врло озбиљан проблем целине и наше цивилизације. Ако је сеоско становништво здравије, то се не може да забрани „сељење са села у варош“, већ обратно треба тражити и за варошане услове који поправљају здравственост. И то не *регресивно*, помоћу лекарског лечења и болница, већ *превентивно*, предострожношћу у целокупној хигијени. Саме од себе неће ишчезнути шкодљивости, које су делимице постале помоћу културе. И из војничких разлога треба индустријалисању становништва које стално напредује иставити на супрот мере побољшања, јер се иначе губи потребан број вој-

ника способних за војску и рат. Ово није могуће, ако се вештачки одржава сеоско становништво, а спречава индустријско развиће, које се на супрот свим мерама пробија у културним земљама, већ тако, да се помагањем и унапређењем спортова и телесних вежбања у младости и старости, заштитом деце и породиља, разноврсним мерама за унапређење здравствености које овде нећемо помињати, омогућавањем код нижих сталежа ваљаније генерације. Ово је и због тога нарочито озбиљан проблем за културне народе, јер виши сталежи изумиру у току неколико генерација, и стога је потребна замена и попуњавање из нижих. И ова накнада, резерва, мора квалитативно високо да стоји, јер културу стварају људи.

Али и неколико економско-привредних размишљања воде истом закључку. Непродуктивни трошкови за издржавање сиротиње, болесних и инвалидних падају у све већој мери на терет целини, докле год се не отпочне сталан рад на релативно смањивање ових издатака. Ако људи умру „пре века“, или се њихова снага истроши *пре времена*, ако радна енергија не доспе до максимума радне способности, то је за целу нацију узалуд бачен велики део васпитних трошкова, као и приватних и друштвених издатака. То је нерационално расипање снаге, прекомерно, непривредно „отписивање“ и привремени утрошак, који пада на терет само целини. У колико је здравији народ у толико је већа радна снага, у толико је мањи број неупотребљивих и истрошених лица која треба да се издржавају, у толико је мање, једном речи ово непродуктивно оптерећивање. Велика смртност деце јако пада на терет пасивног салдо у народном благостању. Проста трговачка рачуница убеђује нас, да свако прекомерно експлоатисање других лица некорисно је за целину, и ако не прво за појединца, и стога треба по могућству умањавати ове непродуктивне трошкове. И још више: продуктивност и радна способност снажних и уздигнутих радника је много већа од потиштених и угњављених. То се увек показало као

истина и против свих дугих и укорењених предрасуда. Обично је искуство, да су најопаснији конкуренти на светској пијаци народи који привредно и културно високо стоје, где су радници добро награђени а не оне земље са малим радничким надницама, дугим радним временом и са радницима који ниско стоје у умном развитку. За сада нема опасности од Руса, Јапанаца, па и Талијана, него од Американаца и Енглеза, јер су код њих велике наднице. Физичка и интелектуална радна способност као и интензивност рада повећава се побољшањем начина живота. Употреба компликованих машина, изведена деоба рада, већа умешност, траже раднике који високо стоје у интелигенцији и иначе и могу се развити само тамо, где је скраћено и омогућено слободно пењање и унапређење.

Тако ствар стоји кад се посматра са тачке гледишта *потрошача*. Појачање унутрашње пијаце и повећавање куповне снаге масе важније је од освојења страних пијаца. Побољшање економног положаја, повећавање животних захтева широких слојева, подизање радничких надница и куповне моћи јесте животна потреба и животни услов за фабрике и предузимаче. За утрошак робе потребно је повећати а не смањивати захтеве и прохтеве. Не улева толико бриге конкуренција на светској пијаци, о којој се често говори, већ слабљење куповне снаге домаћег становништва. Повећана куповна моћ, појачана потрошња широких маса могућа је само онда, ако се повећају потребе у свима правцима. Најјачи непријатељ културног развитка јесте „минимум потреба“, о којој је Ласал говорио. Разноврсне потребе приморавају и изазивају напрезање свих снага и способности, подстичу привредну енергију појединца. Интересантно је, да сваки занат тражи *за своје раднике* ниску надницу, а жели да су радници других послова и радња као и страних држава богати и велике куповне моћи. Будаласто гледиште које у кратковидости превиђа трајни целокупан успех, само да би се имала тренутра појединачна корист. Историје и социјалног живота не тичу се тренутни поједи-

начни интереси: они траже жртве за целину, а у добро смишљеном сопственом интересу.

Све ово важи и за *морално-културне* разлоге. Годишњи број злочиних дела и злочинаца, нарочито младића, јесте знак који нас опомиње и гони на размишљање. Јер ови уназађени не само да су трајно опасни за друштво, већ не одговара и захтевима економије држати људе у затвору. Овим се не каже, да су социјални разлози једини узрок овом буџету за тамнице и за убијање и смртне казне, али је извесно да знатан део кривице пада на њих. Па и тамо, где се још не врше противзаконе радње, није потребно прво ићи у источни кварт Лондона, да се проучава „moral insanity.“ Целокупан морално-духовни ниво у свима својим сферама тражи у извесној мери социјално уравњање и привредну поузданост, ако се хоће да избегне морално опадање. Истина је, да је теже управљати слободним, поносним и самосвесним личностима и командовати над њима, али у погледу културе стоје они много више. Ови захтеви веће моралности, ово целокупно побољшање начина живота, образовање снажних и угледних личности јесу подлога сваке финије културе. Од овога зависи и одржање наше цивилизације. Свакад се понова утврђивало, у старој Грчкој као и у Риму, у доба Обнове као и у царству Краља Сунца, да свака култура, која се држи само на малом слоју виших класа, пропада због трулежа, засићености и кржљавости. Људи као целина могу да подносе само извесну меру префињености, а култура, која се ослања на више врхове, нема широке подлоге која ју храни а која је преко потребна ради довођења свежих снага и свеже крви. И због ове културе потребно је сарадништво широких слојева. Овим се не тражи, да се сваки припреми за уметничко и духовно уживање или сарађивање, јер је ово могуће малом броју обдарених. Али приступ и могућност треба да су ту, јер би велики број талената био неповољним приликама спречен у развићу. Истина историја нам прича о многим случајима

побеђивања и пробијања појединих лица, али нам она не саопштава о много већем броју пропалих због оскудице у средствима. Садањи свет не обилује у талентима. Са свим је неоправдан страх, да је овом сарадњом у опасности духовна аристократија, да се се онемогућава ваљан избор због ових „многих“. Геније су били увек усамљени и врло често њих нису разумели и у кругу духовне аристократије Природно одбирање потребује вештачке препреке, које и раније као и данас често ометају развитак талента. И да би се само избор најбољих потребно је, да рођење, порекло и новац многим средњих способности не допусте долазак на положај, за који има подобнијих. Јер је трагика свих виших култура, да виши слојеви брзо изумиру и стога се тражи стална допуна оздо: на висини живота допуштено је кратко бављење. Због тога је потребно подизати доње сталеже, да би се на висини одржало целокупно културно стање, које је на њих упућено.

Стога није никаква сентименталност или милосрђе, кад се траже социјалне реформе. Животни захтеви здравствене, привредне и културне природе траже сва она средства која истина не могу да обезбеде социјалан мир, али омогућавају опстанак и узвишење човека. Ово је на супрот гледишту које је изнео још у 1669 години Џон Белер, и које и данас има многе тајне и јавне приврженике: „у једној слободној науци, где нема ропства, најпоузданије богаство се састоји из великог броја вредних сиромаха. Осим тога када они не би давали увек војнике за флоту и војску, не би било уживања без њих и неби се могао употребити никакав земаљски продукат. Да би друштво било срећно и народ задовољан у највећој беди нужно је, да огромна већина буде сиромашна и да остане у умној помрчини. Знање проширује и умножава наше жеље, и колико човек има мање жеља, у толико се лакше подмирују његове потребе“. Ово мишљење је скроз погрешно. Да би опстало идустријско друштво нужно је да се његове вође супротно овом понашају. Потребно

је истина знати, у ком облику треба да се врши овај социјалан рад. Из целокупног кроја данашњег живота, из модерног индивидуалистичког духа, који, по Кантовој изреци, *никада човека не посматра као средство већ као циљ*, извлаче се неки закључци и одређене конзеквенце, које се не смеју да запоставе. И за ово мора да се води борба, јер постоје јаки супротни интереси и предрасуде. Социјални мир ове врсте је према том последица и садржај борбе и споразума. Да би се он одржао, да би се према захтевима времена усавршавао, да би постао погоднији, потребна је увек нова борба и наоружање, нових љутња овде, нових попуштања тамо. Овај такозвани мир није никад трајан и према том не може да се догледа крај социјалних прилагођавања и изравнања, социјалних измена и померања.

Ове социјалне реформе имају сада своју нарочиту психолошку ознаку, која стоји у непосредној вези са оним духовним. Саставом *никаква добра дела* се не чине: то не допуштају суврамени самосвесни људи. Ово се може жалити, али не и изменити. Стога се не може ни тражити захвалност за давање и пружање помоћи социјалне политике. Неразумевање је тражити за то захвалност, неразумевање које ласка сујети и политичком рачуну и изгледа нешто што се само по себи разуме, а опет не схвата основ наше индувидуалистичке културе.

Савремени људи не дозвољавају никакву *нову зависност*. Свако мало, материјално побољшање положаја широких слојева народа, које је купљено новим везивањем и моралним потчињавањем великима, осећају широки слојеви као зло. Ову психолошку чињеницу треба имати у виду, ако се жели да једна социјална реформа има успех. С тога се са неповерењем гледа на многе установе хуманих фабриканата, јер, са правом или не, постоји бојазан од новог потчињавања. Ако хоћемо да схватимо дух времена, морамо се обазирати на ово. *Старо задовољство* не може, даље, бити циљ социјалне реформе

Не може се више повратити стање наивног незнања и потчињености која је била по себи разумљиво. То се слаже са самосвешћу народа који је постао пунолетан. Материјално побољшање доњих слојева не може се замислити без интелектуалног и моралног побољшања. И то је добро. Стога је и неостварљив идеал ставити за циљ човечјег развића задовољство. Цела историја није ништа друго него извештај о човечјем задовољству, а култура потребује стално овог вечног стимулуса, да би стварала ново и да се не би задовољила са постигнутим. Кант каже: „човек тражи слогу; али природа зна боље шта њему више приличи: она тражи раздор". Мада ово болно осећају људи финијих и осетљивијих живаца, који јаче осећају немир и расцеп наше културе због тога што сва средства и помоћи, побољшање и закони, не могу да пруже унутрашње задовољство ипак треба да знамо ово и да се са тим помиримо. Ми знамо, да се социјална реформа извршује из са свим других и општих разлога, а не због тога да се створи веће „задовољство". Исто тако је немогуће „ограничење" и омеђавање у пењању нижих сталежа: никаква граница у величини наднице и прихода, у правима и самоуправи, као и никаква граница у поседу културе и духовног развитка. То нису „пожуде", већ разумљиве последице наше културе, која се заснива на личној слободи појединаца. Јер је управо и основ нашег социјалног бића, који је стечен у вековима дугим борбама, да индивидуална слобода и правна једнакост траже, да сваки од нас може да постигне ону социјалну степеницу, оно образовање, приходе, социјалан положај и утицај, које му дозвољавају његове способности.

Све ово тражи да бисмо сачували и унапредили нашу физичку и духовну културу у свима њеним деловима, у корену као на стаблу и круници. Лична срећа не налази се на овом путу. И што је у нашим данима велико у малом и најмањем јесте да ничији захтев за бољим и вишим животом не може бити сузбијен никаквом прав-

ном сметњом. И стога су, ма да то звучи парадоксно, за нашу културу преко потребна средства социјалне реформе, социјални задатци и предузећа од стране државе и друштва, од приватних и корпорација, и ако се социјални мир налази ван нашег домашаја остварења. То је животно питање наше савремене културе, како би се постигла што већа слобода, благостање и моралност.

Др. Франц Ајленбург.

(С немачког превео Др. Хранислав Јоксимовић).

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Госпођа Италија Виталијани.

Госпођа Виталијани, која је већ једанпут играла на нашој позорници, учинила нам је опет једну посету са својом трупом. Она је ступала као главна особа у Судермановом „Завичају“, Сардуовој „Тоски“, Диминој „Госпођи с камелијама“, Ибзеновој „Хеди Габлер“, Шилеровој „Марији Стјуарт“ и још три комада од мање познатих талијанских и румунских писаца.

За време целог низа тих представа наша је публика долазила вредно у позориште, у пркос страног језика, кога она скоро сва ни мало или врло мало разуме, и у пркос великог одзива њеног за време скорашњег гостовања Г-ђице Крњићеве. Госпођа Виталијани је оставила без сумње лепу успомену у Београду после своје прве посете, кад је њен глас могао да буде јачи од те две незгоде, од којих би једна била иначе сама довољна да остави седишта проређена или празна.

Тај глас који она ужива код нас, без сумње је оправдан, у свој мери. Наша гошћа је добра, врло добра глумица. Већ на први поглед, код првог њеног покрета и прве мимике, она показује изванредан дар да влада потпуно својим телом, лицем и гласом. Утисак који она оставља јесте утисак не само даровите него и необично присебне и извежбане уметнице, нарочито овога другога. Њена игра је брзо, лако, вешто остварење илузије једног карактера, и личи на извођења каквог чаробника коме

су сва његова средства на домак, при руци, и који их употребљава пред публиком хитро и без застоја.

Ово последње нам изгледа као главна црта начина Г-ђе Виталијани. Ниједном у њеној игри не настаје пауза; она се непрестано креће, без одмора миче очи, уста, обрве и цело лице, не пропусти никад да направи какав покрет руке, увек има нешто да нам каже. На позорници је она једно вечито треперење, вечита промена и преображај, кога морате пратити вредно, са напрегнутом пажњом, и који, — треба ли да вам напоменем? — прилично умара. Поред тога ова талијанска глумица описује врло често и речи покретима: око, уста, глава су увек показани руком, а груди и срце, ако су сувише узнемирени, кажњени једним приличним ударцем шаке или песнице.

Колико треба приписати ову сувишност гестова томе што су пред нама глумци који су научили да играју у земљи где се говори толико исто гестом колико устима, и што недовољно осећање језика не потпомаже, другим речима, не извињава спољашну игру, остаје наравно сумњиво. Врло је могуће да се оно што мени и вама изгледа као претерано, без укуса и мало застарело, учини једном Талијану као тек једва осетно појачано понашање обичних људи, потребно по закону позоришне перспективе. Без оваквог ограђивања било би неправедно назвати игру Г-ђе Виталијани претераном или чак безукусном.

Али оно што нам се чини као такво, то је игра очију код ове уметнице. У свима набројаним комадима у којима је играла, она је тражила да дејствује на публику изразом очију, и то у најјачем ступњу. Тај део неме игре је често моћно, али такође и опасно средство. Њега треба употребити са највише мере и укуса: прибећи њему у сваком часу, упозоравати публику увек на очи, као што ради Г-ђа Виталијани, чак и у каквом модерном комаду из савременог друштва, не значи јачину, него сасвим противно. У место страха настаје смех, јер

писац није ништа написао што би подржавало такве гримасе.

Оно што недостаје глуми ове изврсне вештакиње, то је илузија стварности, коју сувише изобилан пртљаг глумачких средстава претрпава. За игру Г-ђе Виталијани би се могло рећи: сувише вештине, или, пошто ње никад није много, сувише заната. У појединостима њене су улоге потпуно израђене, али им не достаје животна веза, душевна подлога, она нема, невидљива игра коју осећа публика у целини свега. Ми смо запамтили многе веште гестове Г-ђе Виталијани, али се не сећамо каква је била њена Магда, њена Маргерита и њена Хеда Габлер. Успомена коју односимо са њене представе је пре сећање на какву пантомиму, врло вешту без сумње, али која је ипак само то. После неколико вечери, ми је знамо на памет, и разлика какве нове улоге од пређашње не утиче код ње на тон говора, боју гласа и врсту гестова, и тако нам не доноси ништа ново.

Због свега тога су оне сцене које траже силну и јаку игру најбоље успеле. „Тоска“ је била изведена (сем последњег чина) са многим лепим сликама, и она сцена пре и после убиства Скарпијевог долази у позоришна дејства највишег реда, или бар највеће јачине, пошто је говор о Сардуовом комаду. У „Госпођи с камелијама“, која у опште није имала своју атмосферу, било је неколико лепих тренутака. У „Марији Стјуарт“ је наша гошћа имала своју најбољу улогу. Осим неколико претераних гримаса, њена Марија је била заиста достојанствена, племенита заточена краљица Шилерова. Овај главни карактер те улоге је спречавао, изгледа нам, сваку сувишност спољне игре.

Скарпио у „Тоски“ био је један врло леп успех. Г. Дузе, врло добар као Магдин отац, несносан као Арман Дивал, добар као Ибзенов Левборг у „Хеди Габлер“, био је изврстан као стари, окорели језуита и развратник. Он је умео заиста вешто да сложи Скарпиов карактер човека Осамнаестог Века, каквих је произвела Италија тога доба.

Г. Дузе је био потпуно тај властелин на малом талијанском двору, углађен и љубазан, без икаквих предрасуда, и у толико волтеријанац, али бигот, пун извесне филозофије о ништавилу свих идеја, али уједно и свиреп инквизитор. Он је без сумње најзанимљивији од свих оних злих стараца, полицајаца и властеле, који у романтичном театру раздвајају заљубљене и воде их на смрт. Улога је била врло разумно одиграна.

Остала трупа Г-ђе Виталијани показује да је под управом вештог и искусног режисера. Све сцене теку врло живо; реч следује речи; споредни глумци умеју да испуне празан простор између своје игре и знају да прате игру главне особе, не стоје као равнодушни и страни сведоци онога што се око њих догађа. То су све врлине које смо ми научили да ценимо у нашем позоришту.

Милан Предић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Alexandre Zévaès: Le Socialisme en France depuis 1871. Paris, Bibliothèque-Charpentier, 1908; p. 353. 8°.

Проучавајући социјалистичку доктрину не као проналазак Маркса и Енгелса већ као једну од најновијих тенденција социјалне науке, као резултанту француског револуционаризма, енглеског економизма и немачке филозофије, дело под горњим насловом је од нарочитог интереса. То је спис историолошке и описне природе. Писац, ма да је и сам један од апостола француског социјализма, ипак се у овом своме делу уздигао изнад догађаја, и на тај начин, строгом објективношћу у излагању факата, појачао је вредност дела.

Зеваесов „Социјализам у Француској“ нам излаже не само историју француског социјализма, развитак његових доктрина, његових метода и његове акције, него и сву битну разлику између француског и немачког социјализма. Односно, писац ову разлику сам не поставља, али се она видно сама истиче упоређењем једног и другог. Јер, док код немачког социјализма видимо ауторитизам, искључивост, спутану активност, телеолошки мистицизам о крајњем циљу, дотле је француски социјализам велика и беспрекидна кооперација социјалистичке мисли, широкогрудност и отворено место свима методима, стална револуционарна делатност и постепено делимично привођење социјализма у реалност путем обадве методе социјалне акције: еволуционистичким реформисањем или

револуционарним освајањем. Социјалне науке, међу којима нарочито економска историја, ишчупале су већи део шарених пера Марксовог орла (теорија вишка вредности, економски детерминизам, диалектичка метода), тако да нам сем његових философских спекулација, *систематизовања* социјалистичког учења и тенденције да споји природне науке са духовним наукама, мало што остаје као његова оригиналност. Овоме треба додати дубље познавање развитка социјалистичке доктрине у француском друштву XIX века, па смо брзо на чисто са хегемонијом и очинством немачког социјализма. Остављајући скицу ове паралеле за сад на страну, вратимо се нашем делу.

*

Као што се види према наслову овога дела, писац излаже социјализам у Француској у последњој његовој етапи, која почиње од пада Комуне. Ипак, први одељак баца један летимичан поглед на његов ход и развитак кроз цео XIX век. Републиканска мисао и идеја у борби за крчење свога пута и у освајању свих цитадела, резултанта је идеолошког покрета XVIII века. Овај пак републиканизам стално је проткан социјалистичким мотивом: социјализам је неизбежна последица демократске Републике. Циљ је социјализму да метне тачку овој социјалној контрадикцији, да транформише режим у коме је, по Лавелејовим речима „пролетаријат политички господар, а економски бедник". Зато: политичка Република мора одвести економској Републици; демократска Република мора одвести социјалној Републици. Међу осталим и многобројним теренима своје социјализаторске делатности Република, ма и под капиталистичким режимом, води монополизацији, чиме припрема повратак својине свима, правом суверену: нацији.

Зато, прелетајући погледом рад Бабефа, Фуријера. Сен-Симона, Прудона, Консидерана, Луја Блана и Бланкиа; па и овај данашњи са Гедом, Жоресом и Вајаном, ми констатујемо да је француски социјализам увек био, не измичући са терена и чисто класне борбе, *најпре*

републикански, па затим *социјалистички*. Ова је мисао потврђена у партијским програмима свију фракција, у конгреским резолуцијама и у изјавама и списима партијских првака. Уз то је свуда добро развијена и образложена, не долазећи ни најмање у сукоб са материјалистичким схватањем.

Писац излаже, дакле, ову најновију фазу француског социјализма после Комуне. То је доба тешких услова за његов прогрес, услед неповољних политичких прилика конзервативне Тјерове републике, која је предузимала све мере, да уништи све трагове Комуне и у клици сатре сваки социјални покрет. То је тешко доба Гедовог организаторског, пропагаторског и новинарског стварања. Нарочито место у томе добу заузима његова „Једнакост“, чији програм њени редактори своде у неколико речи: „републиканска у политици, атеистичка у религији, а социјалистичка по циљу“. На једном од најистакнутијих од првих националних конгреса, на марсељском конгресу од 1879, формулисан је програм странке у свима областима: политичким, економским, муниципалним, агрикултурним и мрнарским.

Једна од најзначајнијих појава у овоме добу то је један од првих расцепа у странци, од чијег ортодоксизма се издвајају на ремском конгресу 1881 такозвани *посибилисти*. Њихов орган постаде „Пролетер“, под уредништвом Пола Бруса, који са гедистичком „Једнакошћу“ води живе полемике. Они остављају методу гедистичке фракције, „која хоће *све на једанпут*, а која данас доводи *ничему*, фракционисати крајњи циљ у неколико озбиљних фаза, учинити непосредном у неку руку њихове захтеве да би их начинили *могућим*, јер објавити се импосибилист значи абдицирати пред Револуцијом, и радити само за галерију.“ Тако од сад има две фракције социјалистичке: марксисти — „Радничка Странка“ — и посибилисти, — „Федерација Социјалистичких радника Француске.“ Док су први централисти, други су федералисти; док први имају у виду *крајњи циљ*, дотле други

непосредни покрет. Првих су вођи: Гед, Лафарг, Девиљ, и тако даље, других: Беноа Малон, Пол Брус, Клеман, Алеман, Фурниер и други. Вредно је напоменути на овом месту да се Енгелс у својим „писмима“ ни најмање не обеспокојава овим расцепом, већ, на против, у томе расцепу види једну добит за развитак социјалистичког покрета у Француској. Он вели да ће се баш тим расцепима напредовати, јер је, саобразно диалектичкој методи, развитак сваког тела условљен претходним *унутрашњим* борбама, и да је потребно да и француска радничка странка има своје пролазне болести детињства.

(Свршиће се)

Н. Вукићевић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Критско питање. — Арбанашке побуне.

На странама овога часописа више пута је писано о овоме питању, изнесене су мене и разни облици његови од његова постајања па до 1908 године. Више се, према томе, нећемо на њих враћати.

Силе заштитнице су одлучиле 1906 године да у јулу месецу ове године изиђе и последњи војник међународне војске са Крита, и да се остави грчким официрима да организују народну војску и жандармерију. Ово су одлучиле Енглеска, Италија, Русија и Француска пре него што је извршена анексија Босне и Херцеговине и пре проглашења независности Бугарске у прошлој години. Оне су се, дакле, обавезале да ово ураде, давши и формална обећања Грчкој. Али, због догађаја у Турској из прошле године, Европске Силе су у сасвим незгодноме положају према Турцима. Отуда и све тешкоће за решење овога питања, које ступа у последњу мену; која, зато што је последња за то је и у врло оштроме облику изишла. Независна Грчка тражи да се изврши обећања Сила, а Турска да се одржи садање стање.

Грци резонују овако. Султан је сачувао над Критом само сузерена права, али не и суверена. Од 1906 године критски комесар је указни грчки чиновник, а грчки официри командују критском жандармеријом. Турци заборављају она измењена писма између краља Ђорђа и Сила у 1906 години. Турци заборављају да су они

признали да немају никаква права на Крит на тај начин што за сву робу извезену са острва Крита царине као сваку страну робу и имају отуда знатне приходе.

Турци разлажу опет овако. Ако је извршена анексија Босне и Херцеговине и решено бугарско питање, то не значи да мора бити и Крит присаједињен Грчкој. Каква таква, Турска има права над њим. Турска је претрпела да се одвоје два највећа дела њена, али више неће и не може да то допусти. Не може за то што је Европа одобрила револуцију од 1908 и пустила Турску да се прикупи и сама управља. Одцепљење Крита би изазвало унутрашње немире и неприлике у Турској. Крићани муслимани, настањени у Малој Азији, већ су се узбунили. данашња Турска не тражи да Крит буде аутономна област под суверенством султановим и управом неутралнога гувернера, да турски војници окупирају острво, или бар Суду, повраћај у првобитно стање на острву, и тако даље. Турска тражи да остану и даље међународне трупе, да остане status quo. На ово Грци одговарају да су аргументи Турака више сентиментални као и свезе са острвом Критом, о којему су се Турци мање него и о коме делу својега царства старали. Агитације међу муслиманима с Крита који живе по малоазијским градовима вештачке су. А што се тиче унутрашњих немира, које би присаједињење Крита изазвало у Турској, пре би се могло рећи да се треба бојати да се они не изазову у Грчкој, а не у Турској; Грци су упропастили своје финансије због Крита и имали један несрећан рат са Турском.

И с једне и с друге стране прети се ратом. Неке војничке мере предузимали су и Грци, и Турци да поткрепе своје захтеве, мобилишу и флоту и сувоземну војску. Врло је вероватно да неће доћи до оружане акције, и ако се она јавно бележи као једино средство за решење тога питања. Велике Силе, које оваким питањима обично у последњем тренутку мисле и решавају, наћи ће по свој прилици излаз, који ће задовољити обе стране, али тако да не буду потпуно задовољене ни Тур-

ска ни Грчка. За сада се наглашује као једино могућан онај да се у заливу Суди држе ратни бродови Сила заштитница, чим се повуку међународне трупе са Крита, и на тај начин очува поштовање турске заставе.

Да Грци имају добру војску и флоту, не сумњиво би се критско питање расправило овога пута у њихову корист. Данас више него икада право мора бити потврепљено силом; где је она, ту је, у међународним односима, и право. И, ако у Турској не наставе систем новчаних накнада, Крит ће остати у рукама Турака, под истим погодбама као и до данас, јер су Турци јачи. Али, куда би боље било да Турци пусте Грцима Крит, једно острво које нема велики значај за њих, које у ствари и није било њихово, на коме живи, несразмерно према Хришћанима, мали број Мусломана, које је Грчку коштало половину њенога државнога дуга, без велике користи за Грчку, које су, најзад, и Силе припремале одавна за присаједињење. Присаједињењем Крита Грчкој нормални односи између царевине и краљевине утврдили би се, а и грчки елеменати у Турској био би боље расположен да помаже унутрашње консолидовање. Зарад овога последњега Турска треба да води рачуна да су Грци у царевини једна од најважнијих и најбоље организованих народности, и да један мудар и одлучан корак може да отклони многе унутрашње незгоде.

Поред критскога питања, Турска има још и питање о Арбанасима, нарочито онима из Старе Србије и северне Арбаније. Арбанаси још никако не пристају: да се одрекну ношења оружја; они неће да плаћају данак и да служе у отоманској војсци. У Феризовићу је била основана нарочита лига са задатком да буни прости свет против новога стања у Турској. Арбанаси око Призрена, Скадра, а нарочито око Ђакова и Пећи, устали су на оружје противу турских власти. Покрет се ширио на југ према Гостивару и Дебру, те је и редовна војска морала да умирује. Дошло је и до оштре борбе, у којој је погинуло доста Арбанаса и

турских редовних војника. Борба још није свршена. Страна и домаћа агитација наставља се и даље. Ако Турци буду остали и даље на становишту: „преке мере сигурни лек“, као што их је донекле употребљавао Џавид-паша угушивањем многе побуне и порушивши многе куле по Арнаутлуку, онда ће моћи да присиле све Арбанасе да се покоре законима. Остане ли се, као некад, на систему попуштања, а нарочито ако се не изврши разоружање, онда ће Стара Србија и Арбанија бити оно што су Јемен и Хеџас за Турску, вечито немирна област у којој се могу дочекати много већа изненађења него у Јемену и Хеџасу.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

A. G. Drandar: La Bulgarie sous le Prince Ferdinand, 1887—1908, Bruxelles, Établissements généraux d'imprimerie, 1909, стр. 406, in 8⁰, цена 7 fcs.

Кад се изузме из ове књиге оно што је пишчева биографија, његова слика, повелики увод, један одељак о кнезу Батенбергу и султански берат који је некада дат пишчеву оцу, виђеноме трговцу из Велеса, може се казати да је све остало књига о Бугарској од 1887 до 1908 године. Па и то није књига о Бугарској под владом кнеза Фердинанда, него више историја политичке, или боље рећи котеријско-партијске борбе са свима рђавим пратиоцима њеним (корупција, рђава државна управа, расипање државне имовине, и тако даље). Партијско-котеријска борба доиста заузима најважнији део за последњих двадесет година у историји Бугарске, али је истина да је за то време Бугарска учинила велики напредак у разним правцима (подизање школа, путева, индустрија, пољопривреда, трговина и војска). И што је најважније, држава је у томе највише припомогла, било као законодавац, било као надзорна власт, било, најзад, као новчани потпомагач. Радљивост је у ова три облика била велика, а резултати, поред преувеличавања од стране Бугара и њихових пријатеља, и стварни и велики. И то резултати постигнути су за време министровања Стамболова, Стоилова, Грекова, Иванчов-Радославова, Петков-Гудева, која Г. А. Драндар приказује врло мрачним бојама. У

осталом, он није од оних посматрача који су у стању да се некако издвоје од самога себе па да испитују, да их средина коју посматрају донекле проникне. Г. А. Драндар је видео напредак, али није у себи осећао оно што је довело до тога напретка у Бугарској за ових двадесет година. Он је само један хроничар-репортер, који је учествовао у политичким теревенкама у Бугарској.

И одељци о Србији, Грчкој и Румунији су такви, с том разликом што је он писао о њима по ономе што су писале више или мање добро обавештене новине.

Ово није прва него пета књига Г. А. Драндара о Бугарима. У свима својим књигама Г. Драндар је заступио државну политику Бугарске у Турској, па, дакле, и ону о аутономији Маћедоније. Он је заступао мисао о аутономној Маћедонији, којој би гувернер био најмилији син одбаченога султана Абдул-Хамида, Бурхамедин.

Много боље књиге о Бугарској за владе садањега владара Бугарске јесу: „Докладъ до Н. Ц. В. Българския Князъ Фердинандъ I, од Министерския Съвѣть“, Софија 1907. — Georges Bousquet: „Historie du peuple bulgare depuis l'origine jusqu'à nos jours“. Paris, 1909. — Georges Bousquet: „Les chemins de fer bulgares“, Paris, 1909. Косев и Списаревски: „Annuaire international du Commerce de l' Industrie et de l' Agriculture de la Bulgarie“, Софија 1909. — „Финансовитѣ и търговски въпроси между България и Турция“, од Н. Пиперова, Софија, 1909 године. — У овим књигама ће се наћи лакше и сигурније релативна истина о Бугарској за последњих двадесет година, и ако и у књизи Г. А. Драндара има о многоме чему и несумњивих и врло отворено казаних истина.

J. М. Јовановић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Неколико дијалектолошких напомена о „Пјеванији“ Симе Милутиновића. — Из овогодишњег извештаја приватне гимназије В. Зделара у Београду оштампан је интересантан чланак Милоша Ивковића под горњим насловом. Писац проучава језик у збирци народних песама Симе Милутиновића, која је изишла први пут 1833 а други пут 1837, под насловом „Пјеванија црногорска и херцеговачка сабрана Чубром Чојковићем Црногорцем па и њим издана истим.“ Ивковић наводи како се о тој збирци код нас неповољно судило, и слаже се са Азмусом Серензеном који је истакао њену оригиналну вредност. Серензен је проучавао ту Милутиновићеву збирку за књижевне тачке гледишта, Ивковић „ову неправедно потцењивану књигу“ савесно проучава као лингвист, нарочито као диалектолог, и налази у њој много занимљивог и доброг материјала за проучавање диалеката Црне Горе.

X.

Расправа о Пахомију Србину. — У Петрограду је прошле године изишла расправа свештеника В Јаворскога „Пахомій Сербъ и его агиографическія писанія. Біографически-литературный очеркъ“. Писац је покушао да из података растурених по разним изворима склопи слику живота и рада Пахомија Србина, познатог и цењеног руског писца из XV века. Јаворски одбацује хипотезу једног ранијег руског писца о бугарском пореклу Пахомијевом: „српско порекло нашега писца не подлежи сумњи.“ Како се поред свога имена потписивао и као „Логотет“, вероватно је да је у својој отаџбини заузимао логотетско место код којега српског властелина, можда

и код самог деспота Стевана Лазаревића, Високог Стевана, познатог пријатеља књижевности и књижевних људи. Иначе, Јаворски не цени високо књижевни рад Пахомијев, и готово редовно назива га *ретором*, који не припада историографији но црквено-моралном беседништву и панегиризму. Н.

Чланак о Јовану Дучићу. — У руском листу „Голосъ Москвы“ почела је изилазити анкета о највиднијим представницима данашње поезије код разних словенских народа, под општим насловом „Свѣтила славянскихъ литературъ“. У подлиску истога листа за 21 јун ове године (број 141) изишао је чланак Јована Скерлића „Сербскій поэтъ Іованъ Дучичъ“, у коме је изнет живот, књижевна делатност и природа талента нашега песника. Пред чланком је увод К. Кузминског „Сербская поезія“, у коме је прегледана цела српска поезија, од народне, „која нема себи равне у целом свету“, па до уметничке, која је на крају XIX века имала одличних представника, достојних да заузму „почасно место у књижевности европских народа“. Уз то иде слика Ј. Дучића и превод његове песме „Поноћ“ („Полночь“). Превод је од В. Г., и гласи овако:

Въ запертомъ музеѣ ночь царитъ глухая...
Предъ гранитнымъ Марсомъ — юная, нагая,
Страстная вакханка. Рядомъ, грустно вѣя
Вѣчными слезами плачетъ Ніобея.
Давитъ, какъ тисками, кольцами стальными
Змѣй Лаокоона. Дальше — изваянье
Скорбнаго Эдипа.. Тихо между ними...
Лишь ночныхъ мгновеній слышно трепетанье...
Вдругъ съ церковной башни тихо прозвучали
Грустные, глухіе полночи удары...
И глубокій вздохъ пронесся въ старой залѣ,
Мрака и безмолвья нарушая чары.
Тамъ, въ старинной залѣ, чутко задрожавшей,
В этотъ часъ полночный, мрачный и ненастный, —
Ужъ двадцатый вѣкъ съ мечомъ въ груди лежавшій
Умеръ гладіаторь, юный и прекрасный...

Х.

Прилог ка изучавању наших народних песама. — У Одеси, ове године, изишло је дело К. П. Мисиркова „Южно-Славянскія спическія сказанія о женитьбѣ Короля Волкашина въ связи съ вопросомъ о причинахъ популярности Короля Марка среди Южнихъ Славянъ“. Циклус народних песама о Краљевићу Марку привлачио

је увек највећу пажњу људи од струке, о њему се највише писало, и ово дело јесте нов прилог његовом проучавању. К.

Шта све може да изиђе у „Бранкову Колу“. — Читаоци „Српског Књижевног Гласника“ нису навикли на личне полемике, и ја се не бих грешио о једну стару и добру традицију овога часописа, да овом приликом није у исти мах и начелно питање: смеју ли књижевни листови отварати своје ступце памфлетима, и да ли је у књижевним препиркама допуштена улична лаж.

Реч је о Г. Јовану Живановићу, који ме две године у „Бранкову Колу“ обасипа немоћним грдњама, док у последњем броју тога листа није спао на просто лагање. У чланку „Филолошки догматичари и књижевни језик“ ја сам рекао што сам имао да речем о филолошком цензорству Г. Живановића. Оно што он говори од врло слабог је научног интереса и практичног значаја, и ми и даље „грешимо“ пишући: двери, строг, вероватан, жрец, поноћ, казна, а не, као што он налаже: двари, сраг, веројетан, жарац, поноће, казан! Исто тако, и после овога најновијег његовога разглаголствија у „сабијеном стилу“, ја ћу заједно са целим светом, као и наш устав и закони, употребљавати реч злочин у смислу злога дела, а не у смислу „онога, који чини зло“, како карловачки цензор вели.

До сада је Г. Живановић био само досадан зловољан старац, али сада, охрабрен што му се не одговара, он иде даље, или боље рећи: пада ниже. У својој рањеној сујети једнога изветрелог старца, који у свом дугом и бесплодном животу ништа није учинио, а који хоће да се пошто пото о њему говори, он је прешао и на личне грдње и клевете. Он је у својој „научној“ препирци призвао у помоћ најгоре београдске памфлетисте, њих почео наводити и прихватати њихов метод разрачунавања са противницима.

Г. Живановић ме јавно, под својим потписом, оптужује за плагиат. Он вели да сам ја тврђење о позајмицама Стјепана Митрова Љубише из Меколеја украо од Кастрепелија. Г. Живановић љубазно каже о мени: „он туђа мишљења присваја себи и изнаша их као своја... Видимо, да г. Скерлић туђа мишљења изнаша под својима, да туђе не поштује, да туђе себи присваја... Из свега овога се види да је г. Скерлић велики грешник, јер не поштује ни мало осму заповијест Божју.“

Међутим, ево како ствар врло просто стоји. На страни 22 III књиге „Писци и књиге“ стоји: „за сада се зна за позајмице из Манцонија, де Амичиса и Меколеја“, а у примедби, на истој страни, стоји: „О позајмицама из Манцонија и Меколеја видети Кастрапелија Kritičke primjedbe „Pripovijestima“ Sčepana M. Ljubiše, стр. 1.“ На страни 34, где се говори о једној Меколејовој идеји унетој у „Скочидјевојку“, у примедби се вели: „По причању Саве Бјелановића, Меколејеви *Огледи* и *Историја Енглеске* били су Љубиши „најмилија лектира“. Марко Цар: *Стјепан Митров Љубиша. Летопис Матице Српске*, 1905, књ. 232, страна 74.“

Шта да се каже на ову књижевну скандалозност? Да Г. Живановић није неурачуњив, ово би била инфамија најниже врсте. Али Г. Живановић је у својој старости интелектуално врло пао, и тај његов интелектуалан пад повукао је собом и неку врсту моралне неосетљивости. Страшна је ствар када глуп човек у опште пише, али када се глуп човек подетињи, то већ улева сажаљење. Ја могу само да жалим што околина Г. Живановића не увиђа да је перо за старца исто тако опасно оружје као што је нож за дете, и што га пушта да се у своје старе дане тако жалосно срамоти.

Г. Живановић не може бити одговоран, али зато сва одговорност пада на Г. Милана Будисављевића, уредника „Бранкова Кола“. Ако његов образ допушта да се у његовом листу пише и расправља као у најгорим органима београдске жуте штампе, ако он мисли да у наше књижевне нарави треба унети и клевету и лаж — нека му тако буде! J. Скерлић.

Jl tramonto della Triplice Alleanza, alla vigilia della Guerra; Luciano Magrini, Milano 1908, Michele Leoni, стр. 144 in 8°. — Од неколико година на овамо у италијанској књижевности јавило се много публициста који на дуго и на широко расправљају о балканском проблему, а нарочито о улози коју треба Италија да узме, ради очувања својих интереса. За Италију се према већини тих публициста балкански проблем састоји у овоме: за или против Тројнога Савеза? Књига Магринијева је таква је једна књига. Овај млади писац закључује из догађаја у Европи и на Балкану од 1866 до 1909 године (савез талијанско-пруски од 1867; Берлински Конгрес; Тројни Савез; оружање Аустрије противу Италије; анек-

сија Босне и Херцеговине). Сви ти догађаји су и кратко и доста добро и јасно изложени, али нису и довољно критички претресани. Они су некако навијани да се дође до закључка о неминовноме распаду Тројнога Савеза, о излазу Италије из њега. Италија је ушла у тај Савез по сили дубоких политичких разлога, и њега је обнављала неколико пута, можда и сад у Бриндизи на састанку између цара Немачке и краља Италије, опет из тих истих разлога. О тим разлозима није се у књизи водило рачуна, те се за њу не може рећи да је потпуна и у свему тачна и поуздана. Она је више израз једнога осећања него ли разлога

J. M. J.

Један практичан економски часопис. — Политичка економија данас изилази из доба метафизичке и голе теорије и улази у периоду практичне примене. Листови практичне политичке економије почињу се јављати, и један од таквих је „Les Annales de la Régie Directe“, који је од краја прошле године почео издавати Едгар Мило, професор политичке економије на универзитету у Женеви. Часопис се ограничава на бележење свију покушаја које у целом свету чине државе и општине да приватне монополе и предузећа узму у своју руку. Политичари, економисти практични радници, у засебним чланцима износе стање ствари у својим земљама и резултате досадашњих покушаја, а обилна хроника држи читаоце у току свега што се у свету ради у правцу непосредне режије. Овај брижљиво уређивани часопис заслужује озбиљну пажњу наших економиста и јавних радника. (Претплатна цена 10 динара годишње; адреса: Genève, rue Sant-Victor, 8).

K.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Књига XXIII, број 2. — 16 јул, 1909.

БИТОЉСКИ БОГАЉИ.

Само што је сунце изгрејало. Уска, кривудава и прљава улица као у Јерусалиму. По њој тандрчу старовремске таљиге, одјекују зарђали звекири, несносно бију о неравно камење заптијске чизме. Све ово зачињава груба свакодневна песма млекара, дрвосека и разних уличних продаваца, која човека силно раздражује, да готово плаховито скаче с места, примиче се прозору с жељом да пљуне на продавце, прљавштину, град и живот. Погледаш и застанеш.

Стари, ружан и каљав Јеврејин, одмерено корача, са празном извешталом врећом пребаченом преко рамена. Испод замашћена феса неодређена облика вију се риђи пејси, прљави као што му је врећа и као што су лица напред погнутих домова поред којих пролази. Из метласте сигаве браде узвио му се грбави нос и вире орловске очи, које су коварно зажмуриле, као тобож неће ништа да виде. Међутим, ако добро загледаш, видиш како се лупешки, испод готово састављених поклопаца, лагано окрећу и десно и лево, да штогод спазе било за пожу-

телу врећу било за какву доставу. Посматраш му покретно чело готово да за сваку згоду и прилику начини триста најразноврсних мрежа од бора: да се добродушно осмехне, да се покаже срдачан и готов на услуге, да се учини слаб и болешљив и да те увери како већ читаву седмицу није хлеба окусио. Видиш како се на сунчеву зраку преливају сва ова расположења, па те нешто прикује за место, те га мериш с неким потајним чуђењем и страхом, мржњом и уверењем у жилавост и снагу „изабраног народа“.

А Јехудил претвара се да те не види, и ако добро зна да сте стари познаници. Крајеви окрпљене антерије мање му одскачу од голеница, безобразне цокуле лакше падају на рупчасти помост. Он устура главу назад, јаче зажмири очими и отеже храпаво и једноставно, подељеним на слогове неким особитим гласом, који се од Јеврејина само може чути:

— Ко има ветви-и-и? — па као јастреб крадимице поглѐда на врата и прозоре, да ли ће га когод позвати на трговање и продају.

— Да продава ветви — и?...

Становници чују и познају његов глас, који им је већ одавно дотужио. Нико се не помаља, нико га не зове. Што је старога било за продају, одавно је продато. А он не губећи душевно спокојство, као да му је све једно хоће ли купити или не, хладнокрвно продужује пут, не престајући рапаво викати:

— Ко има ветви?.. Да продава... ветви...

И тек кад дође на крај улице, он се окрете назад, мало се замисли, опет опучи напред и подвикује мало љутито:

— Да продава ветви, да продава — а — ä!..

Стојиш и сређујеш утиске од купца старих дреха, чији се глас већ губи у уличној галами, а ето избија снуждени дрвосек.

Суморан је, безизразан и туп као опаљена ледина. Он је оличење словенске мизерије маћедонске. У почађалом кожуху, са повећом прљавом чалмом, од које му позади виси реснати крај, натакао је секиру на руку, па руке прекрштено увукао у рукаве или их спустио на силав. Чудиш се како иде, уморно, тромо и мртво. Као да је желудац камењем напунио. По лицу расплинут израз потпуно ропско - ушкопљеничке апатије и тупости. Чини ти се да му душа не може разликовати бело од црнога, добро од рђавога, него му је пред очима нека бескрајна магличаста пустош, према којој је такође безгранично равнодушан и непокретан. Ако имаш потребу да ти нацепа дрва, није доста да га зовнеш с врата или прозора — ваља да му притрчиш, да га добро дрмнеш за рамена и подвикнеш му као у воденици или јако наглуху. Он се тупо окрене, блесаво те погледа, буни се прибира да се сети што га то буди из мртвога сна, у којем ништа не сања осим некакве огромне као планина сиве маглуштине.

— Дрва да кратим!

— А?

— Дрва, дрва, — и показујем му опруженом подланицом како се спушта секира кад се дрва цепају, — разбираш?

— Како да не разбирам: дрва, а?

— Дрва, дрва!

— Арно, де, сега...

И грозница да те спопадне од нестрпљења док праг прескочи, кожух скине и маши се за секиру.

Но ако га не позовеш, он апатично продужује свој млитави ход улицом као да му је пријатно што га свет оставља на миру. Та реќи ќе после својој опакој и гладној жени да га нико није звао... Несрећник. Стајао је, зар, сасвим у страни од новога маћедонскога живота, који је тако очеличио тип добродушнога Словенина. Загонетно. И стидно да сам у себи поцрвениш. Јер док и јудејски старудар и кичевски млекар кличу по градским

улицама маћедонским говором, знајући да ће их целокупно становништво разумети, и то ако само тако буду узвикивали, дотле дрвосек, сањајући ваљда да је на селу испред беснога аге-господара, повија, у страху заборавља језик матере своје, па као сова гукне овда-онда:

— Одун јарма, одун... мä!

А изговор му је такав, да га цео дан можеш слушати и не разабрати како жели дрва да цепа, па да си у Кајиру учио турски и арапски... Бедни дрвосок не зна више ни једне турске речи!

Окренеш се на другу страну да би у себи заглушио то што си чуо и видео, али те опет чак с краја улице жалосно пецне за душу, за срце, за словенски понос:

— Одун јарма — одун јармä!..

Ускоро наилази читава врста прилепских слепаца и уопште маћедонских богаља, толико сличних између себе да их је тешко разликовати и подвојити у редове. Један исти богаљско-слепачки језик, речник и музика, равна, жалосна, отужно-бљутава. Одврати занат готованства и овде је учинио своје. Јер не видиш искренога невољника, који ти смирено а отворено Бога ради тражи милостињу да се прехрани, не буди у теби оно сажаљење које увек изазивље право убоштво, него презрење и гађење. Ови божјаци сваким дахом својим гледају да те обману, да те слажу, те да више зараде. Лаж и подла грабљивост крећу њихов одвратни живот.

Та ругобна поворка по реду иде од врата до врата, истандрља неколико отрцаних просјачких фраза, па застане да прими плату своју баш као научени коњ у вршају кад се примакне стожеру.

Ево на оближњим вратима застаде богаљ на коњу. Једна му се нога не види, или је заиста нема, или беше згодно прикривена на самару неким прљавим замотуљцима. Другом се упираше у трећу. Глава му је зачудо мала, очи зелене, подле и лукаве, а извр̀ће их тако ве-

што и боно као да му змије уједају само срце. Рага на којој јаше буквално је урешена торбама, брашњавим бисагама и још неким завежљајима. Пред њим иде неки здрав плавојко, веома вичан просјачку занату, тако да брже чита научене фразе, него кад грчки поп код Срба свети водицу.

Вођ приђе другим вратима, држећи у руци лимано бучуче, у које примаше милостињу. Богаљско кљусе ваљда га не спази и хтеде преко обичаја продужити, но наказа га у том тренутку са самара тако пакосно секну поводником, да се сирото кљусе умало не стропошта. При том тако искези зубе према њему, а око усана му заиграше такве боре, како се само може видети код кучке која на човека мучки напада. Као да му је бедно живинче криво што нема и друге ноге, или што му је једина нога крпама прикривена...

Плавојко куцну штапом у врата, па отпоче брзо:

— Дарујте на сакат без нозе парче лепче, које париче, за здравје, за живот... Сакат без нозе од малечко, добри луђе; за Господ, за челад...

Чим овај као бројаницу очита ово и пружи бучуче преко прага, богаљ искриви главу, преврну очима, па поче да пева:

— Жалујте на сакат, мале,
На сакат без нозе, мале
Од малечко без нозе, мале,
Од малечко без куќа, мале
Без отац, без мајке, мале:
Парче леб за душа, мале.
Нозе имам, мале,
Нозе немам, мале,
Једна сува, мале,
Отпадната, мале...

И на последњем слогу одједном застаде, спусти главу, узе обичан израз, шеретски задовољан. По свој прилици имаше да отпева још неколико реченица, али као практичан човек пресече, јер чу како у бубуче ње-

гова сапутника нешто паде. Плави и отвори уста да захвали, но одмах крену даље, јер га заостала богаљева нога добро куцну у слабине.

Мајмунска наказа се удобније намести на самару, опет искриви главу и поче:

Дарујте на сакат, мале,

И спази мене.

— Господине, — преврну пренемажући се: — једно париче, једно металиче, а? Жи'ти кокона твоја! Сакат без нозе...

Кад се маших за новчаник, он лупешки окрену арнаутски плавојку, будући у уверењу да га неће разумети:

— Виде ли? Ова је сорта највећи зевзек. Воли да те гледа и да ти одмах пару дâ, као да си му за срце прирастао. Гледај како је зинуо у мене као будала!

Задрхтах, али му бацих новчић. Он га ухвати, метну у торбу испод своје горње хаљине, па задовољно настави својему другару:

— А кије па будален? Си ћукан![1] — Сполајети, господине, — окрену се мени — да ти је жива коконата!

И ђаволски кину.

— А одакле сте? — рекох му арнаутски, колико да види да сам га разумео.

Он се ни мало не збуни. Као да ништа није ни било. Само опоро ошину кљусе, опсова га и настави:

За душа, мале,
За Господ, мале.
Господ здравје, мале,
Господ живот, мале
Да ви дава; мале.
Господ...

Коњ често застаје, богаљ скрнави име Господње, и прави безобразне шале за мимопролазницима, смеје се

[1] А виде ли будалу? као ћуран.

и цери као сатанин пород. А улицом, као на подсмех и покор целому свету и свему што је добро и свето, разлеже се рефрен:

За душа, мале,
За Господ, мале...

Бежиш из куће да се склониш од ових божјака. Идеш кривудавом улицом и иза једнога завијутка који служи за сметлиште оближњих становника, лежи у јазу наслоњен уз његову узвишицу један идиот, каквога нигде у свету нема. Он је један од жалосних градских Диогена. Сакат је, гурав, прљав и одвратнији од најнемоћније одвратности.

Чепрка по ђубрету док не нађе комад полусатрунула ђона, па га окрене неколико пута, идиотски му се осмехне, пољуби га и стрпа у недра.

Пролазиш мимо њега, а он те гледа блесаво и тупо. Жвале му теку из уста и без прекида цуре на земљу. По бради, по оделу, по рукама и ужасно нечистим ногама, спекле се оне као сталактити, као ледена капавица са почађалих стреха бедних сеоских кућа. Он подиже руку да у искривљена уста метне дрвену муштиклу, чији крај личи на рибљи реп, а од колена његових растеже се модрикава мрежа ужасних бала и слина.

Фес му је тако приљубљен за лобању, а при том неразговетне боје да даје утисак потпуно ћелавога човека, какав се може видети само на Истоку. Европска одећа још једва чува свој првобитни облик. Панталоне су обучене наопако, а изнад њих је прљава кошуља, нешто дужа од сака. Руке у зглавицама више надланица као да су пребивене: — ове висе према грудима као да се овај богаљ спрема да почне прву фигуру кек-вока. Више личи на животињу, но на човека.

Наиђоше две госпе са једним пратиоцем. Спазивши га укочише се, стресоше се и одмах почеше по својим торбицама тражити да му штогод уделе. Но пратилац им даде знак да причекају и приђе ка згурену идиоту.

— Тасе, пуљи овамо! — ослови га и такну штапом, — која од овије кокони највише бендисуваш?

Тасе исправи мало искривљену главу, премери даме у колико је то могао, па се окрену сабеседнику и спусти леву руку на колено. Мало је гурну напред, саставивши је у песницу, и поче да таре палцем о врх кажипрста: хоће најпре новце, па да дā одговор.

Пролазници замахаше главом од чуђења да и овај идиот, који не може ни речи да извеже, зна да се погађа за услугу која му се тражи: да добије најпре новац, па тек онда да размисли..

Једна му од дама удели. Поред тога што га пратилац понова упита која му се више од њих допада, он непомично ћуташе. Очевидно чекаше да му и друга удели, па тек онда да срце имадне слободан избор. Јер чим се сви троје кренуше, он учини:

— Му-у!

Окретоше се и насмејаше. Он беше опружио једну руку пут госпође која му даде милостињу, нишанећи је право у очи. А кад виде да су га спазили, он се кретенски засмеја, метну руку на десну страну груди, мислећи ваљда да му је тамо срце, избечи очи и замумла:

— Му!

После овога Тасе Мрсуљче устаде и одгега прљавом улицом.

(Наставиће се)

Гр. Божовић.

ПИАНИНО.

Роза Кроазе, 19 година.

Маркиз де Керфо, 20 година.

Месеца марта, код Керфових. Велики таман стан, на првом спрату, улица де Лил. Роза Кроази је сама у салону, у који ју је увео један послужитељ седе косе. Села је поред пианина, на који је метла свежањ нота и неколико пакетића; скида своје црне, кончане рукавице и чека, прелетајући погледом породичне слике окачене о зид. И једна слика нарочито јој увек привлачи поглед, слика маркиза Густава Аженора де Керфо, у пола природне величине, са чизмама и са троуглим шеширом, а на коњу, украшена овим натписом исцифраним церемониалним словима: „Јаши андалуског флорида, што му га је подарило Његово Величанство Луј XV...“ У то млади маркиз де Керфо улази, пун младости, плаве косе, весео, главе уздигнуте и жудне живота, веверичјег изгледа.

Маркиз. — Опростите, госпођице. Ја сам. Наложено ми је да вам кажем, да моја сестра данас неће моћи бити на часу.

Роза. — Госпођица је болесна?

Маркиз. — Не. Него наша једна тетка, по мајци; моја тетка Вергон, из Поатуа. Озбиљно је оболела. Тако су сестра и мати морале јутрос отпутовати. Ако се деси несрећа, отићи ћу и ја за њима. Ето у чему је ствар.

Роза. — Врло добро, господине.

Маркиз. — Хтели су да вас известе картом, како не бисте јурили и газили блато по овом гадном времену, тим пре што станујете далеко, мислим?

Роза. — О! не мари, господине.

Маркиз. — Али, знате, било је журбе...

Роза. — Да. Разумем. Дакле, кад? идућег четвртка? Имате ли што да ми кажете?

Маркиз. — Ништа много. У четвртак. Јер дотле неминовно ствар да се реши, у једном или другом смислу. И у оба случаја, Жана и мати ће се вратити до идућег четвртка.

Роза, поздрављајући лако главом. — Господине. (Хоће да изиђе).

Маркиз. — Почекајте који тренутак. Киша лије као из кабла. (Подижући завесу). И како још само пљушти! У осталом, је сам запазио да кадгод пада киша у Паризу, у нашој улици увек има највише воде... Да, за чудо како дажди у улици де Лил! Седите.

Роза. — Немам много времена.

Маркиз. — Ето сад! А да је сестра овде ви не бисте отишли пре једног часа?

Роза. — То је друго нешто. Уверавам вас, господине, да врло журим.

Маркиз. — Останите док не престане пљусак. Ја то желим. (Смотрив завијене пакете на пианину). То је ваше?

Роза. — Да. Умало не заборавих... Не бисте ли се примили да то предате г-ђици вашој сестри? То сам по њеној наруџбини купила...

Маркиз. — Шта је то? ако не буде индискретно? Врло сам радознао.

Роза. — О! може се видети. (Развија пакет). Једно јастуче за игле и један оквир од старе свиле...

Маркиз. — Како! Жана да купује такве ствари? То је врло ружно... не налазите ваљда... само?

Роза, запрепашћена. — Можда... Не знам...

Маркиз. — Где сте, до врага, пронашли ово?... По апсанама?

Роза. — Ја нисам пронашла... Мама и мој брат праве такве стварчице... од парчади старе свиле... Онда, како је госпођица ваша сестра то знала, и како је она врло добра... ето замолила ме је да јој изаберем...

Маркиз. — Ах! ја сам животиња... Молим вас за потпун опроштај. Ја сам вас уцвелио?...

Роза. — Нипошто, господине... Кад би ме такве ситнице вређале!

Маркиз. — Или вас у неприлику довео?

Роза. — Ни то не.

Маркиз. — Жао би ми било. Тим пре што их нисам добро ни загледао.... На против врло су лепе... те ситне израђевине.. Оквир нарочито... ево... са овим плавим цветићима... дивно!

Роза. — Хајде, не покушавајте да ствар загладите. Да ли су ове бедне стварчице ружне или лепе, то у суштини нема никаква значаја. За нас је ово начин да се добије мало више хлеба. Ја нисам толико глупа да мислим д их купују што им се диве, Не, просто да би нас обвезали. До виђења, господине, ено се време ведри.

Маркиз. — Не одлазите још. Ви сте дакле несрећни?

Роза. — Ја се не жалим.

Маркиз. — Рекосте да ваш брат израђује с госпођом вашом мајком те ствари... Он дакле не може...

Роза. —- Да ради друго штогод? Не. Он је узет... Узет у кичменој мождини, од пете године. Вечито лежи на леђа, у једним од оних великих болесничких кола, ви знате... она дугачка, дугачка!

Маркиз. — Да... да.. знам. А колико му је година?

Роза. — Шеснаест. Мама изрезује картоне, а он их облепљује свилом... То занима малишана.

Маркис. — А не замара га?

Роза. — Још како. У главном, мама све ради. Само она ради. Без ње!...

Маркиз. — И без вас.

Роза. — О! Што се мене тиче!

Маркиз. — Не реците то. Ја налазим да ви особито вредите, нарочито после овог што сам чуо. Помислите! Ја већ не волим пианино!

Роза. — Истина?

Мvркиз. — Не могу да га трпим. У свако доба затекнем сестру код њега. — „Како можеш да учиш тај гадни инструменат? Напусти дакле твоју учитељицу!" Сада, можете мислити, нећу јој тако говорити? Но свеједно; нек се као ви, ради свог задовољства, преда сасвим пианину, то ћу допустити!

Роза. — Не увек ради свог задовољства.

Маркиз. — Ви ме разумете? Ах да! ја данас говорим саме несрећне речи! Али, кад се почели, кад сте му се одали још сасвим мали, онда би ипак требало да вам мало допада?

Роза, — Много.

Маркиз. — Ах! видите!

Роза. — Опор је то господар, пианино, нема сумње, али ја му међутим дугујем најлепши део свога живота. Часови, дневи, недеље и месеци кад нисам патила. Док се свира заборавља се, и гаме убијају тугу. Тада само ноте плачу. Тада, у тим тренутцима, као да беде измичу и да одлазе кроз врхове прстију, као да човек расипа своје бриге и своје црне мисли у арпеђе, у трије, у акорде, и као да ништа више у вама не остане. Кад се, после пет или шест часова ужурбаног вежбања, остави столичица... ах! онда је лако, онда се терет свалио. Човек се осећи као кад се врати с исповести.

Мркиз. — Могућно. Ипак, ја осећам да, кад би ми било досадно у души или на срцу, да ми клавир не би досаду одагнао, Ах! Боже, не! Него коњ, да, у добри час! Не рачунајући што за то треба мучнога, за ту ствар... пре него се дође до ваше снаге!

Роза. — Треба радити. Ја сам почела од шесте године. Сад имам деветнаест.

Маркиз. — Тринаест година клавира!

Роза. — Да. И тек сам прву похвалницу добила на Конзерваториуму.

Маркиз. — Само награду! И то са вашим свирањем! Та ваш оцењивачки суд је био глув? Јер ја залуду мрзим музику; у њој се довољно разумем да увидим како ви имате велики таленат!

Роза. — О! ја лупам.

Маркиз. — Нећу лажну скромност. Жана и мати су често рекле преда мном: „Каква штета за ову малу, која има толико талента, што је принуђена да даје часове да би живела! То је убиство!“

Роза. — Да. Много има таквих убистава.

Маркиз. — Него, чујте, госпођице, ја нисам био умешан према вама?... Али ипак ово после подне ће ми корисно послужити. Ја, који сам до сада о пианину и вама замишљао тму лажних и глупих ствари... Заиста! Дошао сам к себи!

Роза. — Шта сте то замишљали?

Маркиз. — Ништа. То би вас naљутило. Доста сам већ грешака починио.

Роза. — Реците, молим вас; напротив, то ће ме занимати...

Маркиз. — Ви хоћете? Па добро, — али, знате, ја се кајем, сасвим сам променио мишљење, — сматрао сам вас, вас учитељице па пианину, па чак и младе и лепе као ви...

Роза. — О!

Маркиз. — Не правите гест, госпођице, ви сте врло лепи и више него лепи, ја вам то кажем без икакве намере да вам се удварам, верујте, јер осећам према вама дубоко поштовање.

Роза. — Доста. Кажите за шта сте сматрали нас сироте учитељице на пианину?

Маркиз. — За глумице и кафиперке. Био сам луд, велим вам, смешан и злобан. Замишљао сам вас уопште као несносне виртоускиње, лакоме на новац и успех, ко-

кете док сте младе и пријатне, киселе и злобне кад уђете већ у зреле године...

Роза. — Какве слике!

Маркиз. — Но срећом мало сличне, нарочито за вас! Јер имате тако добар и отворен израз, добар као у какве светитељке.

Роза. — Трудим се.

Маркиз. — Одсад вам се нећу више ругати, госпођице, кунем вам се. Треба ми опростити. Нисам вас познавао. Једва сам вас и видео, између врата.

Роза пакосно. — Али, били сте ме чули. И то вам је било довољно!

Маркиз негодујући. — Чуо под рђавим околностима!... Иначе бих погодио, ето, само слушајући вас... по томе како свирате... какво сте ви особито и савршено створење! То треба умети осетити, зар не?

Роза. — Извесно. Човек уноси себе у пианино, и често више него би требало. А пошто сте сад у тако добром расположењу, ви ћете ми нешто обећати.

Маркиз. — Обећавам вам.

Роза. — Још не знате шта! Ствар је у том да волите музику. Један племић је обавезан на то! А верујте ми да то вреди колико и флоридо.

Маркиз. — Госпођице, волећу музику. Ја је већ волим.

Роза. — Не сдавно.

Маркиз. — Од јутрос.

Роза. — Треба је волети ради ње саме. Она ће вам често бити од користи, видећете, у рђавим тренуцима?

Маркиз. — Али... има људи који веле да пианино није музика?

Роза. — То су немузикални људи. Ако је музика у нама, и ако пева у нама, она ће певати ма на челу, на чобаниновој фрули, на сеоској виолини, на примитивном инструменту црначких племена! Звук даје наша душа. Они који без ње свирају и само својим прстима, они само производе брујање.

Маркиз. — Ви ме занимате. Продужите...

Роза. — Сад, збогом, господине.

Маркиз. — Још један минут. Хоћете ли да ми учините једно задовољство пре него што одете?... Али, велико?

Роза. — Да чујем. Ја нисам као ви. Не обећавам никад док не сазнам шта.

Маркиз. — Одсвирајте ми што год. Нешто само за мене.

Ружа, устежући се. — Али...

Маркиз. — Не одбијајте ме. Што је вама воља! О! Ја вам не тражим ваше најбоље арије, вере ми, ни вашу прву нумеру, ни ватромете, ни сребрну кишу? Не, уосталом ја то не бих ништа разумео. То би било искварено лепо. Свирајте ми боље оно што ви највише волите, неки комад који тајно претпостављате, као искрено пријатељство, нешто што свирате кад осетите тугу. Тако што хоћу, ништа друго.

Роза, врло просто. — Свираћу вам моје *Ноктурно* од Шопена. (*Седа за пианино и почиње).*

(*Мали маркиз се посадио у дно једне велике фотеље. Слуша, разумева, осећа, снева. Врло је срећан и мало узбуђен. Очи не могу да му се одвоје од замишљеног и послу оданог профила девојке, с материнским очним капцима, са изразом болним и чистим. Он размишља, дрхћући од једног сасвим новог узбуђења:* „Ово красно створење требало би да узмеш, видиш, кад се будеш женио, уместо извесне ове или оне која ће ти се тек упола допасти. Боље него и једна она би умела да ти прибави срећу и да ти чува част. А ти, какво би ваљано и лепо дело учинио! Не би имали више потребе да шију парчиће старе свиле у жалосноме стану! Али, гле... (*и он обухвати једним обилазним погледом слике предака)* ја нисам сам! Мама још, најзад... то би се удесило! Али има других.. оних напудрованих! Сирота мала голубица! Штета!“.

(Превео с француског Гргур Берић).

Анри Лавдан.

ДНО ЈАДА.

Усред тајге, на далекоме северу, постоје тајанствени предели о којима домородци нерадо говоре, ослобођавајући се питања одговором да тамо: „ако ветар одлеће или ако се одмарају селице на путу к мору“... Тамо воде краљују; свуда се виде оне, беле и сјајне, а небо над њима виси бледо од њихова одблеска. Жиле каљаве, житке земље вију се ћудљиво, као канце полипове, по плавој открављеној пучини, везујући лабаву црну мрежу у окца и чворове. Шуме, ретке као трепавице, покривају танке слојеве сухе земље, понекад израсте по неки брежуљчић и на њему гај здравијих и већих дрвета, понекад се нађе речица, која саставља две водене масе и својим жубором руши монотоност борā. Око лута по белим просторима, с муком се заустављајући на ситним контурама далеких острва и земљаних језичака.

Крај чудно невесео.

На драма ових водених простора лежи поглавито њиховим обалама. Тамошња језера се узбуркавају не онда када их бура тресе и диже бесне таласе; не у ведар дан, кад њихове сањиве груди љуби златно сунце, а она плавим огледалима прате и најмањи облачак, и најнежнију бору нагнутога над њима неба; и не у тиху ноћ, кад месечина подрхтава на њима, а искре сјајних звезда горе у њиховим црним хладним дубинама; него онда, кад гоњена обичним дувањем ветра, разбијена на тисуће ситних таласића са благим жубором милују гадне обале. Милују, јер морају, јер немају стена, кршева, узвишица...

јер да није ово мало земље, њих би нестало одавде, истекле би у океан подједнако горак, туђ и без дна... Привијају се дакле, приививају уз блато, пију његов мутљаг, лижу маховину прљаву и млитаву. Њихова лица, сива, без живота, ништа тада одбијати не могу и неће... Мрежа јужних бора и црвенкаста пена плове по њима низ ветар, и у жуберкању њиховом јечи само безгранична жалост... Таква су обично тамошња језера, када живе.

Зими пак, кад мећаве покрију снегом воде оковане ледом, а иње обели стабла и грање по шумама, предео се претвара у бесконачну белу, пусту, мртву, мраморну костурницу, покривену леденим небом. Чак ни ветар ту тада не хуји. Земља стоји замрзла, у неописаној тишини; ретка тајга, разбацана по њој, јавља се као паукова мрежа, ваздух непокретан, тврд, тежи на свачем снагом кристалнога притиска. Сунце без сјаја рађа се и смирује убрзо; ноћи дуге, при дну мрачне, горе блистају фосфорним сјајем. Мртвачку тишину ништа не прекида; понекад само тресак земље, која пуца од мраза, одјекне као самртнички ропац и понове га с грозничавом дрхтавицом сви делићи згуснутога ваздуха, скамењена земља, шума и вода, и постаје налик на грмљавину. Осем тога... ништа. Потпуно ништа!... Толико је тихо да пахуљице иња, кад слеће на земљу, шуме, и толико хладно да напуштеност радује путника мишљу, да сем њега више нико не трпи на овој хладноћи.

Десило се те је, у другој половини зиме, доста ретка тамо појава пореметила свечану тишину. Саонице у које су упрегнута два северна јелена и у њима двоје људи зашивених у коже пробијали су се с великом шкрипом и тешко дишући кроз белину и хладноћу, кроз исплеплетане шумске стазице и глатка језера, једноставна као плоче огромних гробова. Уваљивали су се повише колена у сметове на беспућу; пара од њиховога дисања шумно је излетала испод, на очи навучених, кожних заклона, састављала се с паром која се дизала од разгрејаних северних јелена, и градила покретан облак који се

таложио у облику снега на њиховој одећи и запрези, или је градила иза њих дугу сиву пругу, налик на бразду водене пене, замућене проласком некога брода. Били су налик на мали, обојен метак, који се светли и дими, летећи ниско над морем белине. Човек је у једној руци држао ремен за управљање јеленима, у другој дугачак прут којим се подупирао као штапом. С времена је на време разгледао жбуње покривено с снегом или погледао у даљину где су се бела језера сливала са белим небом. Жена сигурно није видела ништа, пошто јој је оковратник од веверичјих репова потпуно покривао лице. Управљала се слухом, што је било лако, пошто је и најмањи шум до ње долазио као оштро шкрипање. Кад је дакле чула да су се јелени изненада зауставили, спусти брзо оковратник и погледа кроз отворе у кожи. Скренути јелени стајаху попреко на путу, а вођа, збацивши с лица језик од кукуљаче, показиваше прутом пропланак у чести и шапуташе:

— Прошао је!.. Видиш ли?..

Жена брзо отре дланом ињаве трепавице. На снегу, пред њима, видео се врло јасно широк траг човечје ноге. Он је излазио из дубине шуме и ишао стазом којом су се возили путници.

— Сигурно је већ негде близу... Чекај да викнем.

Стаде промукло да виче:

— Уху!.. ху!.. у... у...

А и жена му поможе својим слабим, али прилично звучним гласом. Обоје су били Јакути.

— Уху!.. ху!.. у... у... у...

Ућуташе па слушаху. Али у звонком ваздуху, у коме су мало пре њихови гласови јечали као звоно, владала је потпуна тишина.

— Сигурно није ту!... А можда су... помрли? — рече човек.

— Не, они дуго живе! — одговори жена дрхтавим гласом. — Терај даље, Пјотручане!...

Пјотручан се мало колебаше, загледаше пут, на послетку потера своје јелене, држећи се, колико је допуштала шумска стаза, далеко од тајанствених трагова. Жена није више навлачила на очи заклон, ма да јој је страховита хладноћа секла као ножем образе, нос и очне капне. Црне јој очи жалосно гледаху трагове, очигледан страх у Пјотручановим покретима, и срце јој куцаше, куцаше све јаче, заустављаше дисање и сметаше ходу.

— Боже мој!.. Чак се и ова наказа плаши...

Пређоше неколико стотина корака, кад Пјотручан опет трже уздом јелене тако силно да попадоше стражњим ногама на дрхтави обруч од саоница. У исти мах Јакут диже руке у вис, опружи ноге као да хоће да бежи и да буде што може даље од онога што је угледао. Заклон му сасвим пао са лица и из кукуљичина чупава оквира указа се одвратно лице, пљоснато, краставо, са отпалим носем и малим дрљавим очима. То лице, обично мртвачки бледо, покриваху сад крупне капи зноја.

— Анка... Анка.. видиш... крв!.. — шапуташе он. — Не, даље нећу, ни за што на свету... Нећу даље... Убиј, па нећу!...

Одиста је ономе што је пред њима прошао текла крв. А сигурно је рђаво одевен, пошто је врућа крв падала право на снег, градећи велике румене мрље са жутим оквиром. Анка је с не мањом пренераженошћу гледала на ове жалосне знаке.

— Човек или жена? — упита она.

Пјотручан загледа у средину једне стопе.

— Ко ће их знати?... Изгледа жена...

— Пјотручане, добри мој, сребрни мој... још мало да пођемо! Хукни, па после да пођемо...

— Хоћу да хукнем, али ни по што нећу даље. Што да гинем узалуд? Њима треба па су дужни сами да се брину. Оставићемо овде ствари и јело. Временом ће доћи и узети... На мразу ништа неће бити стварима... Нико их неће узети... Сем лисица?..

Ту се поколеба, али се брзо утврди у првашњој одлуци.

— Казаћу општини да је крв била, да даље нисам могао... Нема закона по коме се мора ићи где је крв губавих... Та од самога виђења може се разболети... Та *госпођа* се не шали.

— Видиш, али ја онда никога нећу видети!

— Па и боље што нећеш видети... Што и да гледаш! Он као и да је умро. Ти сад на мене треба да гледаш... Ја немам носа, али он на целом лицу нема меса...

— Пјотручане, Пјотручане... Па обећао си. Један једини пут... Може бити, кад га видим без меса на лицу, да ћу га заборавити. Престаће ме мучити његова сен ноћу... Па и *шаман* је казао да га видим... Хоћу да будем мирна, као људи... Хоћу да се променим... Тада ћу можда тебе заволети, навићи се...

Пјотручан врћаше главом.

— Хукнућу, али нећу ићи. Ни пошто. Свакоме је живот мио... Да није крви пошао бих, али се овде човек од самога задаха може разболети... Тада не би пошла за мене не би. Хуху... у.. уу... оха...

Хукнуше неколико пута колико су год могли па, подигнувши с ушију кукуљачу, слушаху пажљиво. После неког времена, из даљине заклоњене хладном маглом и шумом, до њих допре жалостан јек, налик на псеће скамукање.

— Чујеш: ту су! — викну Анка и потрча тамо.

Пјотруча је ухвати за рукав.

— Ти си полудела, жено! Умало ниси нагазила крв

— Морам, морам. Издалека ћу гледати. . Ти ту остани Ја ћу се одмах вратити, доћи ћу... одмах...

Оте му се и оде преко сметова. На њено зажарено лице, са кога је кукуљача сасвим спала, мраз је стављао хладне, беле пољупце, густи јој је ваздух заустављао убрзано дисање. Даха јој је нестајало, и понекад се чинило да ће пасти; чудила се што јој тако изненада нестаје земље испод ногу, што јој срце тако страшно игра и што је боли. Очи упрте у даљину нису виделе како Пјотручан плашљиво иде за њом, напрегнути слух није

чуо шкрипање његових саоница и тешко дисање јеленâ. Најзад угледа усред гомиле снега, у даљини јурту до крова завејану, а пред њом неколико црних људски прилика. Оне је угледаше и клекоше на снег с испруженим рукама. Она познаде мужа Клечао је напред, те она полете к њему, заборавивши на све.

— Анка!.. Анка!.. Стој!.. Устави се!.. Шта чиниш?.. Причекај да ти кажем! — викао је за њом Пјотручан, трудећи се да је стигне. Она га није слушала; што је ближе осећала потеру, што је јачи био топот јеленâ, то је она брже трчала... Њено примицање изазва страх у гомилици јадника. Прво побеже мала, скоро нага девојчица; за њом пође омршавели скелет дугих власи, с покретима Тунгуза; чак и живи мртвац, чије је лице било само једна рана, устаде са земље. Само је *он* клечао, запањен и, мада је гледао у њу, изгледало је да је не види. Имао је оно исто лице и оне тужне очи, које је она толико пута љубила.

Она допаде и ухвати га за руку.

— Ту си... жив си... дишеш?! Грегоре! И лице имаш... Они су лагали... И уста цела... Нећу... Остаћу ту... Волим с тобом ма где... Мучили су ме... Била сам као проклета... Избегавали су ме... Безноси Пјотручан... само... — говорила је на претрг.

— Дакле и ти си се разболела? — замуца живи труп, дирнувши јој руку.

Она погледа и одскочи у страну од пруженога к њој патрља од руке без прстију. Погледа у страховито лице, у коме су се, као при злобном осмеху, блистали бели зуби кроз труле усне,.. Свест јој на једанпут сину у исколаченим очима.

— Што си ме додирнуо, гаде?. Знаш да није слободно...

Шта се десило?.. Труп се насмејао. У исти мах жена, која је стајала на прагу, мршава али доста млада и боље од осталих одевена, која је од почетка пратила придошлицу намрштено испод ока, нагло полете напред, раширених руку:

— Стој, стој... Збаци ствари што си донео... То је наше, то је општина послала, ја знам... Стој, јер ако нећеш, ја ћу те стићи и умазаћу ти лице мојом крвљу... Одвратни, безноси гаде... Чујеш, остави одмах — викаше она, и трком пролете поред Анке и Грегора. Тада и остали обратише пажњу на ту страну. Пјотручан, који је већ био обрнуо саонице да бежи, поколеба се, па потом стаде журно збацивати са саонице врећице са храном, оделом, чак и постељу. Збаци све, па ошину јелене и одјури. Жени није било ни ни крај памети да га јури, засмеја се, наже се над збаченим стварима и стаде их претурати. Било их је ту више него што је дала општина, јер је преплашени Јакут збацио чак и своје ствари. Болесници домилеше до „тога блага“, разгледаху га радознало и по њиховим болесним, подивљалим лицима просу се неки људски, благи сјај.

— Како је да је, тек се сећају нас. Има још на овом свету међу Јакутима добрих људи — уздахну налик на Тунгуза, дугокоси човек. — Гле! Чак ни тебе, Битерхај, нису заборавили... Погле, послали ти кошуљицу... сасвим ти добру кошуљицу послали — додаде, вадећи из свежња кратку дечју кошуљицу од паргара. Пружи је с благим осмехом нагој мршавој, као мајмунче немирној девојчици.

— Дај овамо! То је за мене! — викну висока жена и istrже му одело из руку.

— Од куда знаш да је ово за тебе? Ваљда је написано? Не можеш, ваљда, од једанпут родити дете колико та кошуљица! — рече он подругљиво.

Жена га љутито погледа, окрете се од њега, али кошуљице не остави.

II

Црвен сјај од огња плазио је по ниској таваници, по накривљеним, црним од дима јуртиним зидовима, бацајући на њих велике, наказне сенке особа које су седиле око огња. Готовљена је вечера, ту су се сви болесници скупили да гледају овај важан посао. Чак су Салбан и

жена му Кутујахсит — живи, полуиструлели скелети — дрхтали поред котлова, јечећи тихо и очима прождирући воду која је струјала.

— Још нисте помрле, маторе стрвине?... Смрт не може да вас нађе, или вас се боји. — Само трошите јело бадава — подсмевала им се висока жена, она иста што је присвојила Бтерхајину кошуљу.

— Не греши се, Мергењ, наћи ће она и тебе.

— Нек нађе!... Не бојим је се! Није баш слатко живети овде с вама.

— Ех, напатићеш се пре тога, напатићеш... Отпашће ти руке, ноге... Нећеш се људима подсмевати... Постаћеш покорна — зајеча Кутујахсит.

— Умрећу ја раније, нећу чекати — одсече Мергењ.

— Много си дрска. Можда ће ти пре но што мислиш затребати људска помоћ! — упаде дугокоси човек, којега су из подсмевке због тромих покрета и отегнутога говора прозвали Прондом, и значајно погледа у врло надувено женино лице. Она поцрвене, очи јој синуше, али ништа не одговори. Пажњу јој потпуно заузе шапутање, које изненада допре са клупа, скривених у сенци.

— Нисам имала гди да се склоним. Кад су тебе одвезли, твој брат узе краву, а мене истера. Говорио је да се боји, пошто си ти заражен, да нисам и ја. А и остали су се плашили да ме приме. Ако ме је ко и пустио, пустио ме је на дан два. Најгоре сам послове морала радити за то, на најгорем месту, на ђубрету су ми наређивали да спавам, и морала сам јести из засебне чиније... Ја, газдарица, ја, домаћица, са псима сам јела. Није за мене било кута на земљи... Они који су се не један пут користили нашом добротом, газили су ме као ђонове на обући... Најдуже ме је држао Шимон богаташ. Није ме хранио, али ме је држао. Живела сам од милости других људи. Али, кад сам брата тужила суду, истерао ме и Шимон. „Не требају ми горде раднице — богаташице. Због тога ће ме суседи да омрзну“. Брат је сплеткарио, оговарао ме, светио се, обећавао да ће тебе

хранити. Прорачунавао је колико ти је већ много послао. Досудише му половину, а половину наредише да врати. Је ли ти послао што?

Грегор је ћутао.

— Знала сам да лаже, али од вас се ни гласа не може чути... Општина је говорила да без мужа не могу изићи на крај, да ће имање пропасти, те је досудила брату половину, да би те тобож хранио...

— Дабогме! — прогунђа човек. — А шта је било с твојом половином?

— Без земље, без радника, без сена, шта сам могла чинити, сама жена? Примио ме је напослетку Пјотручан...

Ту умуче, тешко дишући.

— Онај безноси?..

— Па онај... одвратни, гадни...

— Волео те?..

Жена је тихо плакала.

— Куд сам могла да се денем, смрт је већ била на прагу... Све ми се огадило... Туга, жива жалост, ишле су за мном као сенке. Али нисам могла заборавити тебе, нисам могла забовавити како смо се упознали, како нам је било добро кад смо се узели... Груди су ми биле пуне суза... Хтела сам да видим тебе макар једанпут, макар издалека .. Десило се друкче. Овде сам, код тебе сам, и, знаш — не жалим! Смрт свуда досеже, свуда се једнако умире... Ти можеш још дуго живети, још се можемо заједно света нагледати! Умрећу с тобом! Заборавити нисам могла... Бол ми је срце парао... к теби гонио...

— Дабогме!.. Веруј јој! — сикну изненада Мергењ. — Ко ту драговољно долази... у... жив пакао?! Отерали су је, јер је болесна... Само ја овде пропадам међу вама здрава, без своје кривице .. Сећате ли се кад сам дошла, показивала сам вам своје тело, чисто, младо, без крастице, без пеге, без мрље. Зашто трпим, проклети, међу вама? Задахнули сте ме дахом вашим, умрљали ме крвљу вашом, оделили од целога света. Нека вас за то прогута

живи огањ пре но што помрете! Нека вас гром сваки дан туче у ране ваше, нека вас...

— Што опет бесниш, Мергењ?.. — јекну Салбан. — Па, забога, нисмо те ми довели, но те рођени муж везану овде бацио. Да те ми онда нисмо одрешили, ти би пропала од комараца и глади.

— Нека бих и пропала... А зар овако не идем без душе?

— Сви смо ми сенке од људи! — усдахну Пронд.

— А ова још сама дошла овамо, да нам одузима сиротињу нашу, да дели с нама храну нашу... Здерите јој одело, намажите је соковима вашим, нека што пре осети муке болести!.. — викала је ражљућена вештица, па скочи жустро од огња.

Сви умукоше. Анка, дрхтава и побледела, ухвати се рукама за одело. Мергењ стаде пред њу и насмеја се.

— А шта? Бојиш се? Памти, дакле, памти да сам ја таква. Знаш ли ме?.. Сигурно си често слушала по селима...

— Слушала сам — шану Анка. — Знам да су ти учинили велику кривду, да сад с правом идеш по свету и разносиш заразу...

— О, још не! Још је тело моје читаво, али доћи ће време. Слушај, рекла си да су ми учинили кривду... О, те колику кривду... те колику... Била сам добра, била мирна, имала сам све...

— Већ је готово! Гледајте, искипеће — викну Битерхај и показа руком котлове. Сви се одмах окретоше на ту страну.

Изручише јело у огромну дрвену зделу, па болесници поседавши око стола, стадоше из ње захватати редом. Само су Салбан и Кутујахсит јели оделито из малих чанчића, пошто је заједничко јело било за њих сувише врело, а њихова им рањава уста нису дала да стижу по општем реду.

— Нека Бог да здравља Пјотручану што је дошао... Опет бисмо гладовали. Јуче смо појели последњу рибу — рече Пронд, лижући кашику.

— Не видим што је бољи од других!. Општина га послала, и он је дошао јер је морао — упаде презриво Грегор.

— Пре твоја жена — додаде Мергењ, гледајући пакосно мужа и жену.

— Причај, Анка, шта се чује тамо у свету? — обрте се младој жени Салбан. Она стаде причати о јесењем рибању, о недостатку сена, о глади која прети општини у пролеће. Они су слушали пажљиво, јер је све то било у тесној вези са њиховим мукама. Затим, она пређе на поједине новости: ко је умро, ко се с ким завадио, коме се родило мушко, коме женско...

— Мучила се оженио... Узео жену ружну, црну, малу, а за њу дао десет крава!..

— Коме је дао? Па она је сироче...

— Кнезу је дао... Морао је дати... Зна се да свака жена има цену... Само што је дао премного...

— Видиш, Грегоре. Мушкарци увек и свуда добивају... Чак и код губавих... Овде бар за жене могу ништа не платити — насмеја се Мергењ.

Анка упре у њу упитан поглед, али она устаде да скупи и опере судове.

Оштро отрже од од Битерхаја чанак, који је девојчица лакомо лизала где год је могла дохватити језиком.

— Пробушићеш чанак!... Дај!..

Дете са страхом пружи к њој мршаве ручице, које су се повијале под под тежином чанка, и утече под заштиту Пронду.

Од новости из широкога света највећи утисак учини причање о „госпођи што је дошла из далека, с југа, на сто коња“...

— А била је тако велика госпођа, да су за њу градили нарочите путеве, посред тајге, подизали нарочите мостове на рекама, јер се по старим она није могла во-

зити... Сама ју је царица послала и свуда је морала да стигне... Само овде није могла, јер су је комарци много изуједали. Питала је болесника о лековитим травама.

— Какав лек! Смрт је наш лек! — јекнуше сложно Салбанови.

— Па су због те траве хтели да начине кућу с гвозденим прозорима...

— Затвор — поправи Пронд.

— И метнути тамо све болеснике из целе земље..,

— Охо!.. Куд ће они саградити таку кућу... Нас је много. Овде је на пример нас седморо, у Барском улусу такође их има, у источним земљама и северним улусима тако исто... Зна се, где има рибе, тамо има и губавих. Без мало половина Јакутске земље храни се рибом... Дакле како? Све да помећу?! Који Јакут зна шта ће са њим бити за годину?... Па и ми смо били здрави, весели, и до онога часа нико није знао да носи отров у себи...

— Ваљда цар наређује због оне траве! Али што смо ми криви, што смо криви?

— Боље нека нас одједанпут побију. Шта вреди живот кад се мора седети у кутији, у загради. Ни видети света.. ни сунца. Зима и пролеће једнаки. Бацати мреже, хватати птице, скупљати траве — то је увек као и остали свет, мило је... Велиш да ће дати све што треба! Шта ће то да даду? Да даду више но сад, — неће, јер не могу, немају. Али сад, сада бар човек допуни својим ловом, трудом, а онда... иза гвоздене ограде...

Сви су сложно јадиковали и љутили се.

— Сигурно је то онај митник, кмет измислио! — плану Пронд.

— Мир! Не брбљај узалуд! — пресече га Грегор.

— Шта ће да ми ураде?! А?! Нека дођу овамо, нека доведу сву војску...

— Ми ћемо им свима њушке намазати крвљу — насмеја се Мергењ. Кад сви буду болесни, онда ће и нама бити боље, јер ће сви бити једнаки.

Пронд ућута и погледа је испод ока.

— Ја баш ни мало не желим да сви буду као ми. Нека буду здрави, нека им Бог да... Зар ће моје ране мање болети, кад заболе и друге?.. Али што да нас мећу у затвор? Зашто живе затварати у гроб?!

— Право!... Право!... Нека буду здрави! Нека им Бог да, али и ми да умремо старински — сложише се сви и одвукоше се на своја места, да се одморе. Анка подреши свежњеве, па стаде нешто шити и кројити за мужа. И Мергењ је нешто бола иглом. Салбанови су тихо јечали у помрчини, а Пронд је купио мреже крај ватре и промуклим гласом причао Битерхај:

— Причају да је мала Груба Бака, што је имала пет крава, једно јутро изишла да тражи у пољу стоку. Тамо је нашла цвет са пет гранчица и, не изломивши ни једне, донела га кући. Метнула га на постељу, брижљиво покрила. Потом села да музе краве. На једанпут... зврррр! зазвонише јасни звончићи, падоше маказе са стола. Старица задрхта, те се просу млеко. Скочи у јутру гледа: цвет... лежи цвет! Она се врати, па опет седе да музе. И опет зазвонише звонцад, маказе падоше са стола. Опет се просу млеко. Она скочи у јутру, гледа: цвет... лежи цвет! Трећи пут се полако прикраде и погледа кроз пукотину на вратима. На левој страни, где спавају жене, где је клупа за неудате девојке, седи дивна девојка. Над сјајним очима надвиле се црне обрве, као куне обрнуте једна другој шапама, уста су јој од ливенога сребра, нос од кованога сребра... Кад говори, као да лептир на образима лепрша, кад гута, као да у грлу подскакује ластавица. Кроз белу одећу сија се месечинасто тело, кроз провидно одело просијава дивно тело.

„Мало по том Хаџит-Бергењ, син господара „Славно око Крваво“ крете се у дубоку шуму, у тамну планину, у лов. Гледа: поред куће Грубе Баке што има пет крава, седи на чворноватом мелезу веверица. Стаде он нишанити и добро стрељати. Од ранога јутра до мрклога вечера не погоди ни један пут. О сунчеву заходу упаде му стрела у јуртин димњак. „Бако, узми и дај ми стрелу“

— моли он. Нико му не одговори. Заруменила му врела крв образа, обојила му црвена крв чело, са стране прискочила му мисао љутита, остраг прилетела мисао поносна... Кад упаде, угледа девојку; кад угледа, пренеможе, потом оживе, заљуби се, истрча, скочи на коња и што брже може допаде кући: „Родитељи моји, вели, Бака са пет крава има предивну девојку! Узмите и дајте ми је...“ Онда отац посла девет ратника на девет коња. Трком одлетеше они, упадоше у јутру, и попадоше без свести од лепоте оне девојке... Оживеше, изиђоше; остаде најстарији... „Мала Бако, колико тражиш откуп за ћерку?“.

Пронд прекиде и замисли се. Жене су уносиле у јутру постеље, које су се проветравале на мразу.

— Знаш шта, Битерхај, иди спавај! Нешто ме ране боле, немам воље да причам. Биће сутра промена, југовина или ветар.

Битерхај оде покорно у кут на клупу, где је спавала заједно са Прондом Он је дуго поред ватре прегледао и прао топлом водом своје крваве ноге. Кад утруђен, болан, паде на постељу, заспа скоро одмах.

— Ти спаваш, Пронде! Не спавај, драги... Ти не чујеш! буђаше га мало после Битерхај. Пронде, добри Пронде!... не спавај, мене је страх.

— А, шта? — питаше човек кроза сан.

— Хучи... много хучи!

— Нека хучи! Пуца ледна језерина, због промене.

— Пронде, ово не хучи тако. Ово сигурно иде она госпођа на сто коња што ће да нас метне иза гвожђа.

— Спавај, спавај, не бој се!.. Побећи ћемо.

— И мене да узмеш, Пронде, мој сребрни, мој добри...

— Хоћу, хоћу... Само спавај!

(Наставиће се).

(С пољског превео Лазар Кнежевић).

Вацлав Сјерошевски.

ПЕСМА О АЛХЕМИЈСКОМ ПОКУШАЈУ.

На путу својем наиђох на нешто —
Камен ил' смолу, ил' дрво — по лику
Божјем срезано, извајано вешто;
И делић твари човечјем облику
Подобан хтедох обићи, кад мӓну
Отровну дух зли души пружив шану:

„У злато треба да обратиш ово,
Усуд је теби досудио тако".
И мени сађе надахнуће ново:
Примив за удес реч злог духа лако,
Да оплеменим грубу твор прионух;
И никад снагом ни вером не клонух.

Поднесах многе жртве нечувене:
Делић по делић свог сам бића дала;
Одричући се свих радости жене,
Знајући да ће награда ил' хвала
Обићи мене, ал' ме нада прати.
Задовољење дело ће ми дати.

Већ су године прошле од то доба...
Истроших младост, а из срца врела
Источих крв, и као снагу роба,
Сок живца сваког исцедих, и смела,
У овом лудом са природом боју,
Изгубих свежу и пролећну боју.

И ослаби ми очњи вид лијући
Сузе не бих ли растворила камен
(Ако је смола на срцу гријући
Попустио би предмет груб и стамен;
Дрво бих духом израдила снажним...)
И изнад снаге човечје одважним.

Делима кушах, ја, немоћна жена,
Да благородством надземна чезнућа
Ово, чем нигда не нађох имена,
Учиним златом. Ал' мојих прегнућа
Предмет остаде непромењен вазда,
Као што груба природа га сазда.

И успех мојег напорнога дела
Оста у мени пуста жеља само.
Но ипак... изнад уморнога чела
Заблиста круна празна труда: тамо
Међ власима се засја бела једна!
Сребрна, сјајна, ругобна, скаредна...

Немадох срца да се њоме бавим —
Још мање снаге растати се с њоме —
Силно је тргнув, ишчупах да ставим
Међ' реликвије сурове и драге,
Тај плод младости лудо утрошене
И пустих труда цветна доба жене.

Тек живот кад ми том лекцијом грозном
Заблуду откри и отвори очи,
Одлуком чврстом, и ако већ позном,
Напустих дело што ми снагу точи
Кад све изгубих судби главу пригох:
Руке од посла незахвална дигох.

Даница Марковић.

БЕТОВЕН.

(Clair de Lune)

Около је пустош, а на голом вису
Пијан очајањем у несвести гледа,
Занемео човек лица сузна, бледа,
Уза ромор мисли које мисли нису.

И док се кроз сутон уз акорде меке
У клонулом молу, немоћном и мртвом,
Врши сад опело над незнаном жртвом
Тихо плачу елфе из даљне далеке...

...Громови и ужас и пурпурна буна;
Од алегре страшног цела земља јечи,
Уза дивљу песму без смисла и речи,
А небом се ваља разбешњена Луна.

Црвена, огромна, посрће и јури
За увреде давне где ће да се свети
Крвавоме пиру на крвавој мети,
А облака за њом чопор нагли тмури...

У то, из плавкастог, тихог мирног мора
Замишљена сетно устала је вила,
На љиљанском лицу туга јој је била,
Док тамо, далеко, свитала је зора.

Станислав Винавер.

АПАТИЈА.

К'о легендарни херој да стојиш,
Да се препрека никад не бојиш,
И чврсту вољу имај сваки час;
Нек ти челичан загрљај прија, —
Разбиће ипак тебе код нас:
Апатија!

Интриге подле и сплеткарење,
Лукави шапат и глупо мњење
Презри, — ал' све то није опасно!
Страдати нећеш ни клетвом чијом,
К'о завист ће те убити ласно:
Апатијом!

Геније буди, к'о Христос чедан,
Или к'о Сократ буди праведан,
Брзо ћеш дане скончати ове
— Да смрт, распеће, на те не зија —
Љуто се наше оружје зове:
Апатија.

(С бугарског превео Владимир Станимировић).

Иван Вазов.

ИЗБОР СРПСКИХ ГЛАВАРА.

(Крај)

Како је у Црној Гори стално владао утицај римски, а слабо грчки, ми ћемо гледати само први да расветлимо, ма да се и код Грка у једној додонској повељи помиње обртање. У овом часопису нема простора да се манумисија кроз векове пропрати, па да се зађе и по траговима у хришћанској цркви, за то ћу се држати само црногорско-римске подударности.

Одмах пада чудновато: каквог сродства има ослобођавање робова с бирањем црногорских главара! Међу тим ипак стварне противности нема. Јер, и у једном и у другом примеру тежиште је: промена положаја на боље — од роба постаје слободан грађанин, а од обична Црногорца, главар, јер без потврде народне наслеђе му ништа не вреди. Ја ћу још један српски пример навести, ма да је привидно врло несродан, као и она два горња између себе, а опет има узрочне везе. Пишући о женидби у Рисну, Вук Караџић[1] наводи и ово: кад сватови дођу девојачкој кући, поздраве их пуцњавом, на што им и они истим начином одговоре. Кад већ уђу у кућу те поседају за трпезу, девер пође *к вереници и обрне је унаоколо три пута* пут истока, по том му се она поклони и с њим пољуби. — Ова драматизована радња у обичају савршено тежи истом смеру као и оба горња симболизовања, то јест: да младу ослободи од очеве власти и да огласи прелаз у равноправни положај код

[1] „Живот и обичаји", стр. 10.

мужа. У римским свадбеним, боље да рекнем за овај случај обредима него обичајима, ово прописује закон, с намером да се искаже невестина прекинута веза с родитељском кућом и ступање од тог часа у сасвим нова права и дужности. Римљанци, кад је ступала у брак, њено се право (по „манципацији“) тачно одређивало,[1] и није ни по чему личило да се она заробљава или ма како мужу потчињава, него обратно она је обезбеђена узајамним уговором у зајемчени слободан положај. Гркиња је у то доба, већ била зависнија према супругу од Римљанке.

Овде се опет намеће питање само од себе: Да ли су Срби примили римски обичај ослобођавање роба за церемонију при избору својих главара преко заосталог становништва још од власти римске, код којих је још тињао дух старе узорите светске државе, или је тај обичај био и у Срба од памтивека независно од Римљана, као што таквих примера има много у свима гранама народног живота. Мени изгледа да је овај обичај исто толико српски колико и римски, што значи да су порекла из истог произвора, по оном општем закону индо-европског сродства, по коме су и Срби и Римљани блиски рођаци по крви, језику и обичајима. Овим се обичајем документује: да људи хоће сваки преокрет у животу да истакну видно и јавно, и да му тим начином даду законско обележје за опстанак.

*

У Кучима за војводства Дрецова десило се, да је сам он лично нашао за паметно, да предложи: да у будуће војводство буде наследно само по избору,[2] а од његове породице да неко има само да потврди тај избор, што ће узети капу са своје главе и метнути је новом изабраном војводи. Ово је тражио да се под „амин“ учини, узео камен у руку и позвао народ да учествује. Бацајући камење на гомилу, једногласно су изговарали:

[1] Marquardt, op. cit. II, 34.

[2] Марко Миљанов, „Племе Кучи“, 23, 341.

„Да је проклет и од Бога и од људи сваки онај, који друкше радио, и срећа му се и све његово као камен скаменило, ко за вечита времена не чувао право бораца војводе и ко не признавао право потврђивања војводе Дреци и његовим потомцима, докле их буде!“ За овим се војвода Дреца захвали народу и предложи за првога изборног војводу Дрекала као човека мудра и верна, који је знао срећно свршити поверени му посао. Народ на то пристаде, и војвода Дреца скиде војводску капу са своје главе, закити је дреновим цветом и метну је на главу војводи Дрекалу с речима: „Срећно ти војводство од народа изабрани а од мене потврђени војводо!“ Па се с њим загрли и пољуби, а то и народ учини.

У овом примеру десио се један редак случај да се стари војвода својевољно одрекао наследна војводства и пренео то право на народ, истина ипак с малим ограничењем, да је потребна његова или потомку му потврда.

У овом церемонијалу врло је провидно, што војвода меће *своју* капу новом изабранику на главу, а његову опет меће на своју. Ова симболична радња значи: „преносим с мојом капом и моју власт на тебе, а ја се с твојом капом драговољно враћам у твој дотадашњи положај обична племеника. Овде је капа, може бити потпуно играла улогу главарског негдашњег шлема или каквог било покривала за главу, различна од народног.

*

Кад смо већ зашли у изборне облике, долази ми под руку да изнесем и једно своје мишљење, за чијим објашњењем одавно трагам. У свима селима око манастира Жиче вели се: „Жича седмоврата“, а то се тумачи тако, као да се у њој крунисало седам владалаца. Најстарији писани помен о томе, који сам ја могао наћи, јесте код Давидовића,[1] где он вели: „на Жичи има „*седам зазиданих врата*, о којима кажу да су одмах зазиђивана чим би крунисани краљ кроз њих прошао. Дави-

[1] „Летопис“ 13, стр. 14.

довић је био у Жичи године 1822, описао ју је, па чак и насликао, и то је уједно најстарија слика ове славне задужбине. Ова је белешка заиста врло позна, али добро те и ње има. После њега бавио се у Жичи Јоаким Вујић, али о томе ништа не помиње, а код Милоша Милојевића[1] и Милана Милићевића та стара прича већ је забележена. Милићевић је шта више наводи у два маха[2]: „Жича, 1 сахат на југозапад од Карановца, на десној страни Ибра, бели се и данас ова знаменита задужбина Стевана Првовенчаног.“ И доиста је народно веровање да се у њој крунисало седам српских краљева, са шта се она и зове „седмовратна Жича“, јер за сваку крунисану главу пробијана су нарочита врата. Исто овако забележио је и Карић.[3] Ја сам до сад три пута сврађао у Жичу, и увек слушао истоветно предање као и моји претходници, дакле ту се слажемо. Али, за чудо, у Вуковим Народним Песмама, па ни у његову Речнику нема ни помена о „седмовратној Жичи“, па то не нађох ни у Даничићеву „Рјечнику“ и нигде више у старим документима. Да ли је збиља Жича била седмовратна? То јест има ли на њој 7 зазиданих врата, и је ли се у њој крунисало 7 владалаца? Да ли је народна прича легенда или стварна историска истина? На сва та питања за сад не можемо дати тачан одговор, јер архитекти, као најпозванији да ову загонетку реше, нису на ову околност обратили пажњу. За то мени ништа друго не остаје него да се држим само традиције и њу да анализујем, у колико се може у њој крити истине. Овај пут није поуздан и закључан, јер се оснива на неким даљим, посредним, логичким закључцима, али ништа не смета да и тај начин употребимо.

Прво, откуд у народу, рецимо, та легенда? Апсолутно није могућно да ју је народ без икаквог повода

[1] „Спон“, I, од год. 1874.

[2] „Гласник Српског Ученог Друштва 21, стр. 21 и Кнежевина, 654.

[3] „Србија“, стр. 715.

измислио, јер то никад не бива и не може бити. Чак и највероватнија предрасуда ипак има неку стварну, макар погрешно протумачену појаву за узрок. — У Неверској недалеко од Упсале, има једна ливада која се зове Мора, на којој су у старо време бирани краљеви. У средини је стајао велики мора-камен, на који су подизали краља после избора, а наоколо се низало друго камење с натписом, коме је изабраном краљу који камен припадао,[1] јер је за свакога новог краља нов камен побијан.

Ако поредимо српски обичај са шведским, видећемо да их је једна иста побуда руководила: — да нови владалац у свечаном тренутку по избору треба да заузме неки сасвим нов положај и правац. Нимало ме не би изненадило, кад би се прегледањем зидова утврдило: да збиља има на Жичи неколико зазиданих врата, куда су крунисане главе излазиле. Чак и изгледа да збиља има неког трага од зазиђивања иза певница, али ти су отвори, ако су заиста постојали, били доста уски и неугледни. Међутим то ништа не смета, јер спремљених врата за нове владаоце није могло бити од почетка, него су их тек пред ново крунисање пробијали, и дабогме за такав тренутак и за пролаз само једног човека није ни требало правити права рагастовима утврђена врата, а и сама би грађевина тако великим разваљивањем изгубила потребну чврстину, што никоме није могло ићи у рачун. И у простом нашем народу има неких обичаја, који као да овамо нагињу и да могу послужити као доказ вероватноће да су у Жичи пробијана нова врата за нова владара. Свуда код Срба, па и у самом Београду, на један се обичај врло бодро пази. После венчања сватови се с младом и младожењом увек враћају другом улицом, а не оном којом су отишли у цркву на венчање. Противан поступак не ваља, јер би донео несрећу младенцима. Дакле и у овој важној примени живота не сме се исто тако исти правац узети као ни при владалачком

[1] Grimm, vp. cit. I. 327—328.

венчавању за престо. Ето дакле и за то потврде у народу, а народ је извор и утока свих старих обичаја, па и владалачких, који су из старине наслеђивани, само што су ови последњи, природно, префињени и што су срачунати на јак ефекат. По разлогу ове исте празноверице, — народног венчавања и крунисања краљевског, — народ се брине и за свог милог покојника кад се крене на онај свет да му се што ружно не деси. Покојников је пут дуг и тежак, па се чак из непажње живих, може и повампарити, па и својој фамилији грдно наудити, за то се и он упути на срећан пут, што се изнесе на друга, обично западна врата из куће. Овим другим вратима обично се не служе домаћи нико други, него тек у смртном случају отварају се да кроз њих прође мртвац, а по народном веровању на западу и стоји онај други свет. Овај је пример достојан пажње наших антропо-географа и архитеката да мотре да није у плану куће учествовала и каква народна предрасуда, као очигледно у горњем примеру.

По историји се зна да се у Жичи *није* крунисало седам владалаца, али тај поетски, такозвани стални број 7 узимао је народ увек произвољно у свима својим традицијама, а нешто и по мистичности. Ама, има и нешто друго што би се могло у претрес да узме и да претражи за Жичу, а то је: да није народ у тих седам крунисања урачунао са владаоцима заједно и крунисање црквених главара, јер у повељи Стевана Првовенчаног[1] изрично стоји: да се у Жичи, храму спаса нашега, постављају сви краљеви, архијепископи, епискупи и игумани. Може бити да су баш и за архијепископе, као најугледније црквене достојнике, и нарочита излазна врата отварана као и за краљеве, особито кад се помисли на каквом су гласу они онда стајали, и колико су сви државни послови од њих зависили. После тога у старо доба као и данас говорило се да се „*венчава* краљ за свој престо као и патријар“, а венчавање значи што и „крунисање“.

[1] Миклошић, „Monumenta“, 13.

Код Грка и Римљана владаоци су се венчавали престо *металним венцем* („стефанос“ код Грка), а тек преко Александра Великог и Дијадоха примише персиски обичај и венац заменише круном.[1] И у нас се често налази у старим књигама помен венца, на пример код Доментијана како је Св. Сава крунисао свога брата, краља Стефана Првовенчаног „вјенцем царствија честнују главу јего вјенчав“ и тако даље, отуда се и зове он Првовенчани. Али и „круна“ се била такође одомаћила, па се помиње да је била и бисерна. О разликама између круне, дијадеме и других инсигна владалачких има доста код Ст. Новаковића.[2]

Невострујев штампао је један требник[3] у коме има интересних података 1, о постављању цара, 2, ћесара и деспота и 3, кнеза (патриција), али све је ту по обрасцу грчком удешено без трунке нечега што би и у народу нашем имало клице. Значајно је само то, што он наводи, да је *амвон* у Св. Софији био *висок*, а то већ иде у прилог ономе, што је тиме на првом месту хтео владалац да симболише своју вишу власт над народом. Уз остало, и код нас се стално одржало да су миросани цареви, као свуда на Балкану, на послетку и причешћивани.

Мени изгледа да поменуто *кићење* изабраног кучког војводе није пука случајност него по неком старинском обичају прописно правило, а што се само код Куча одржало, има се приписати њиховој највећој конзервативности, која је производ код њих најдуже очуване племенске слободе, као и због тога што живе у најзабаченијем делу Црне Горе, на непосредној турској граници, где се никад није знало за потпун мир, јер је сваки тренутак могао донети окршај до истребљења. Пошто се зна да је пре круне постојао код Грка плетен венац од цвећа, којим су своје старешине венчавали за главаре, и

[1] Schrader, „Reallexikon“, 482.

[2] „Rad“, 43.

[3] Три молитве у „Гласнику Српског Ученог Друштва“ 21.

тек је позно тај цветни венац замењен металним венцем, круном, дијадемом и тако даље, зар не можемо помислити да је кићење кучког војводе баш што тако неки престари остатак, из кога се временом развио цветни венац? Заступању ове претпоставке не стоје тешкоће на путу. После, треба имати и то у виду, да су се племенске скупштине састајале само једном у години, и то у пролеће, око Ђурђева дне, када има изобилно цвећа, и да се само на тој скупштини *врши избор племенског војводе*. Дакле, кићење је могло сасвим природно да уђе као саставни део у програм венчавања главарева.

Др. Сима Тројановић.

ЕТИКА И АЛКОХОЛИЗАМ.

Веома поштовани зборе!

После исцрпних говора господе предговорника, нећете ми замерити, ако будем кратак, нарочито стога, што су у суштини сви говорници на овоме збору говорили о предмету етичког процењивања алкохолизма, односно антиалкохолизма.

Врло често се чује замерка против етичке процене алкохолизма: ама шта чини „нешто мало" вина или пива, што се уопште пије, и најзад шта се кога тиче, ако се неколико људи развеселило; ви антиалкохоличари уопште све посматрате кроз мрачне наочари. Овај прекор баш сам данас морао чути у жељезничким колима на своме путу за Данциг.

Ја долазим из једног краја Моравске, који је богат алкохолом — из моравског Влаха — и ко је год био икада у положају да посматра живот и обичаје алкохолизма у маси, тај ће умети тачно да оцени оваке и све сличне изговоре. Ствар се не тиче предмета: вина, пива или ракије, већ лица које пије, тиче се његовог душевног стања, како се оно развило услед пића, лично и наследно; тиче се целог душевног обележја пијанца, целокупног карактера његова и погледа на свет, а не објекта — алкохола. Тим што се одлучује за пиће, алкохоличар заузима према најважнијим животним питањима сасвим друкше становиште него ли противник пића; пити или не пити алкохолна пића значи данас избор и решавање за два посве различита погледа на живот.

Ми смо захвални антиалкохолном покрету, што данас ни један образован човек, ни један читалац не може рећи, да није обавештен о суштини алкохолизма; данас може сваки, који није намеран или који неће намерно да жмури, да буде обавештен о чињеницама алкохолизма. То може учинити сваки свештеник, наставник, судија и сваки човек који уопште чита.

Господин судски саветник Буде већ је поменуо најважније чињенице алкохолизма[1] и ја их могу стога као познате претпоставити, зато ћу се ограничити на своју ужу тему. Ми ћемо се позабавити алкохолизмом као хроничном појавом у маси, као погледом масе и моралним расположењем масе, а затим и појединим пијанцем. При том, кад говорим о пићу и пијанцима, онда имам у виду неумерено пиће, јер усамљени, доиста умерени пијачи, који алкохол сматрају и употребљавају тако рећи као лек, не долазе у посматрање.

Ради етичког процењивања пијанчења морамо најпре одговорити на питање, да ли је алкохолизам, као што се често пута тврди, последица економских или других друштвених стања, или је само симптом, или је узрок зала, који му се стављају на терет од стране вођа апстинентног покрета.

Узмимо случај, да је он само симптом: медецинари имају у великој мери само симптоматичну медецину па ипак нико неће хтети сасвим да одбаци медецину. Исто тако не би смео ни један увиђаван човек да одбаци антиалкохолни покрет, ако је алкохолизам само симптом, само епифеномен[2] других друштвених стања. Али алкохолизам је више од самог симптома, више и од саме последице, која пак одмах постаје узроком. *Алкохолизам је непосредни проузроковач и узрок оних невоља, које*

[1] Budde, Lebensfreude ohne Alkohol, Flensburg 1905. — Чињенице о алкохолизму сваки може наћи у књизи: D. H. Hoppe, Die Tatsachen über den Alkohol, 3 изд. 1905. Берлин.

[2] епифеномен — узгредна појава која прати другу.

научни антиалкохолни покрет из њега изводи. Истина је да у душевном и друштвеном животу човечјем уопште нема само једнога узрока; исто тако има алкохолизам своје узроке и саузроке, али је при свем том он најјачи саузрок свеколике оне беде, за коју се чини одговорним. До овог закључка долази се марљивим упоређивањем и одмеравањем појединих чињеница по овоме питању; тако је на пример *Бунге* тачно и критично упоредио статистичке податке о здравственом стању 445 породица, и на основу тога упоређења извео закључак, да је алкохолизам, то јест хронично тровање алкохолом — алкохол је у свима облицима само отров и утиче на сваки организам, па и човечији, као отров — узрок дегенерације, изметања.[1] А исто тако може се у другим случајевима доказати, да је алкохолизам утицајни, одлучни узрок осиромашавања, пада у беду, физичког и психичког оболевања.

То значи: ми можемо, ми морамо алкохолизам непосредно етички проценити и осудити. Једном као делатни и одлучни узрок многих беда, а затим ћемо проценити и осудити побуде за пијење алкохола. Ко се данас одлучује за пијење алкохолних пића, тај се одлучује за узрок небројених патња и једно у сваком погледу промашено, управо патолошко друштвено укупно стање.

Кад нас историја алкохолизма поучава, да се алкохолизам, то јест опште и уобичајено пијење алкохолних пића развило и скоро патолошки уврежило тек од Тридесетогодишњег Рата (1618—1648) на овамо, онда је тим већ казано, да имамо посла са једном историском, а не неотклоњивом природном појавом, да се дакле побуде алкохолизма, као и његове чињенице, могу и морају процењивати.

Заслуга је *Крепелина* и других научника, што су примерним огледима доказали, да се пијењем алкохолних

[1] Bunge „Alkoholvergiftung und Degeneration", Leipzig 1904; потпуна статистика у „Virchow's Archiv", књ. 175. 1904.

пића затупљује свеколика духовна радљивост човечја, да се не само рад разума, већ и рад осећања и воље, уопште духовни капацитет, духовна подобност за рад смањује и погоршава. Патагонци називају ракију „средством којим се памет губи“, не само памет, већ се акутним и хроничним алкохолизмом губи и сила осећања, енергија, снага отпора. Употреба алкохола сужава моћ схватања, она слаби пажљивост; да бисмо могли правилно, оштро и јасно мислити, не смемо пити алкохолних пића; одређен, тачан, научни мисаони рад постане немогућан при употреби алкохола. Свеколика похвала сазнања и науке уједно је осуда пијанчења.

Па и уметничка творачка снага не потпомаже се алкохолом. Из Лајкснерових испитивања[1] излази, да су песници додуше већином пријатељи алкохола, али ни један не тврди, да му је алкохолизам потребан ради песничког стварања, ради песничког одушевљења.

Кад гледамо на осећајну страну, алкохол затупљује племенитија, боља осећања: онај који пије постаје нервозан и раздражљив, према својој околини бива најпре опор, а затим и суров, најзад бруталан и свиреп. Пијанац се, покрај привидне дружевности, повлачи у се, постаје закопчан, изгуби поверење и све то већма испољава своју саможивост, и то врло често на рачун своје својте, пријатеља и ближњих.

Снага воље ослаби, пијанац изгуби најзад власт над собом, он је неспособан да се решава и да се за себе стара, у њега затупи снага ка самоодговорности, он изгуби осећање за своје дужности. Пијанац изгуби своју унутарњу слободу, своју отпорну и творачку снагу. Према томе, алкохолизам представља, као што се из искуства зна, хронични процес изметања, дегенерисања целокупног душевног живота; он је стога очито неетично, подетично и противетично укупно стање појединца и друштва.

[1] Leixner, „Die Muse als Magd des Alkohols. „Deutsche Monatsschift“, 1903, јулска свеска.

Питање алкохолизма нарочито се разматра и претреса са становишта модерне етике. Могу, до душе, владати различита и супротна мишљења о томе, шта је управо модерна етика, али држим да нећу погрешити, ако истакнем као основни етички захтев нашега доба: *израђивање хармоничне и енергичне личности*. Хармоничне: ми ту схватамо многострукост човечјих склоности и способности и хоћемо стога да образујемо јединствене људе и карактере; енергичне: ми смо познали велике задаће, што их нови друштвени живот сваком свесном лицу налаже, и стога захтевамо како од нас самих, тако и од других, да постанемо потпуно развијене, радне и за рад подобне личности. Тако нешто подразумевамо под именом *индивидуализма*, кад се овај свагда и на свима областима истиче као одређена и одлучна карактерна особина новога доба, новога човека.

Овај индивидуализам означује *етички захтев новога доба за правом иницијативе* — другаче се не може етички формулисати смисао и значај индивидуализма. Социјалне и политичке лозинке: слобода, автономија, самоуправа, демократија, све оне имају свој етички корен у праву енергије, у праву личне иницијативе; самоодлучивање, самоопредељење, самоуправљање, то је велики етички проблем садашњице, било да се говори о преображању вредности, о природноме праву, о етичком анархизму или аристократизму, и тако даље.

Ми тражимо данас од човека енергију, ми хоћемо да будемо и да имамо људе јаке воље. Пређе се то није тражило; у раније доба, а кадшто и данас, захтева се и прича о вредноћи и издржљивости, а поред тога нарочито о послушности, поверењу и вери, вери у друге, у мањину која води, али ми смо данас схватили, да нам не треба више слепа вера, већ свесна уверења; ми не можемо и нећемо више само слепо да верујемо и следујемо, већ хоћемо и морамо најзад сами да се опредељујемо и сами собом да управљамо; ми смо схватили да модерни човек мора своју и своје околине судбу у заплетеном

друштвеном животу да сачува у пуној јасноћи и да свесно сарађује на смишљеном разграњавању његову. *Храброст иницијативе*, то је практична лозинка садашњице. жељне преображаја; ми захтевамо од модернога човека да сам гради историју, и то сваки од нас да сачињава повесницу; сваки треба да има могућности да у пуној мери проживи душевно и духовно, да буде без старатељства, да већ слободно живи и располаже. *Самоопредељење* и *самосавлађивање* — то је велики захтев модерне етике; од ове етике је пак алкохолизам осуђен, јер он снижава и погоршава схватљивост, он слаби смишљеност, он штети машту, снажећи место ње нејасну и произвољну фантастику; пијанац загуби самосавлађивање, пијанство ослаби његову вољу, његову храброст, његово унутрашње, слободно саморешавање, његову одговорност и подобност да за друге мисли, осећа и дела.

Модерна етика захтева од свакога човека да заузме у свима областима положај према питањима напретка и да се одлучи за напредак, то јест не само за развиће, већ за усавршавање. Али за то треба бистра глава и чисто срце. Напредни и напретку наклоњени човек садашњице мора се са убеђењем одлучити за социјалне идеале; он мора живом маштом, али без фантастике, да оцрта слику будућности, коју хоће да постигне или барем да припреми. Напредни модерни човек мора бити на чисто о средствима, које има да изабере за остварење својих планова о будућности; он мора рачунати, одмеравати, припремати, јер свеколика практична сила почива на знању унапред, на ранијем процењивању.

Напредна етика захтева од модерног човека више духовно стање, алкохолизам пак слаби и унижава целога човека, с тога је он посве назадан, реакционаран, непријатељ напретку. Пијанац је непријатељ напретку, јер је етички немаран. Пијанац је највећи реакционар и ћифта. Понајвише се фантастични пијанац уздигне до утопизма. али је утопизам у основи исто тако само реакционаран. Пијанац је азардни играч, који своју целу будућност,

свој живот ставља на коцку; пијанац се по правилу туђи погледа у законитост свога и страног живота, јер не може и неће јасно да мисли. Пијанац постаје фантаст и стога фаталист, утопист; пијанац постаје празноверан, јер не може да схвати закониту везу између будућности и садашњости, јер му његова продерана машта испреда утопијске слике будућности, докле му раслабљена енергија вољина онемогућава радљивост. Напредак пак без рада, то је утопизам.

Пијанац је стога често пута карташ, коцкар. Он живи управ у нестварном, унакаженом свету алкохолне утопије, он верује и очекује чуда у истој мери, у којој му силе слабе и пропадају. Пијанац се управ по навици залагује, он ствара себи посве материјалним путем лажан свет, лажну будућност. Пијанчити и радити, то су две крајне супротности.

Алкохолизам је ненапредан, јер слаби индивидуализам. Напредак, како га схватају модерна философија историје и социјална политика, то је органско продужење реформационих тежња новога доба. *Напредак је немогућан без непрекидног преображаја, без самопреображаја и стога сталног самоваспитања.* Реформација значи за модерног човека само стално и увек обновљено преображавање, као што нам јасно показује посматрање и научно гледање на развитак повеснице.

Напредак је личан и друштвен. Напредак је немогућан без пуног личног живота, он је немогућан без пуног социјалног живота, јер сваки од нас је собом и историја и друштво. Историја и друштво нису митска бића изван личног живота појединаца, већ ја, ти, он, сви смо ми друштво и историја.

И модерна етика ће стога свагда сматрати *љубав ка ближњему као корен свих етичких дужности.* Љубав према ближњему пак значи *рад за ближњега.* Не тражимо ми од модернога човека сентиментално човекољубље, већ свест о дужности, да он свагда има да помишља на ублажавање и уклањање физичких и душев-

них невоља; он се мора борити противу беде, он мора с планом радити на њезину отклањању. Алкохолизам слаби осећање за ближње, слаби вољу к раду, слаби веру и поверење у човечје достојанство. За делатну љубав ка ближњему, за рад за ближњега треба бистра глава и чиста душа.

Љубав ка ближњему и рад за ближњега захтевају у овоме случају: да дајемо пример апстиненције, уздржљивости. Пример против примера. Примером пијења алко холних пића највише се греши, јер велика већина оних који пију заведена је примером. Ни један човек нема од природе потребу за алкохолним отровом. Нарочито су образовани људи позвани да пружају овај пример, јер они морају данас потпунце познавати замашај алкохолизма.

Али у том погледу не можемо увек дати себи најбоље сведочанство. Разгледајмо око себе по образованим круговима, колико их има међу лекарима, адвокатима, судијама, учитељима, свештеницима, који не пију алкохолних пића. Кад при данашњем стању науке о алкохолу један лекар, учитељ или васпитач трпи или чак препоручује алкохолно пиће, онда он обмањује и врши злочин. И кад искуство учи, да се свеколико васпитање постизава не говором, већ живим примером, онда је дужност образованих и управних кругова друштвених, да униште празноверице о алкохолу, теориски — поуком, а практично — уздржавањем.

Криминална статистика нам казује, да је алкохолизам стални узрок многих злочина, нарочито противу лица. То је стога што алкохолизам поткопава љубав ка ближњему и потпирује узајамну борбу. Алкохолизам чини да наше потребе буду неприродне и гони нас у нервозну журбу и грозничаву утакмицу; он подбуњује и дражи појединца противу појединца, друштвену класу противу класе, народе и државе једне противу других.

Кад размотримо присније везе људи са људима, онда нам се најпре јавља *пријатељство*. Без пријатељства не може се живети, то је толико пута и тако лепо разлагано. Али

је нетачно узимати као право пријатељство — алкохолно пријатељство Пријатељство по алкохолу је лажно пријатељство. Пријатељство се тек зове одношај душе ка души, без копрене и сметње алкохолне маглуштине. Ако људи немају смелости да отворено погледају један другоме у очи, да проговоре душом души; они немају управо шта да кажу један другоме, и с тога се онда задовољавају сурогатом алкохолног пријатељства.

Кад загледамо у *породични живот*, онда морамо признати да породица трпи, да она највише пати од алкохола. О томе смо на данашњем збору већ чули, и то нам је казано врло топло и срдачно.

Пијење алкохолних пића и алкохолизам веома шкоде одношајима између човека и жене. Одношај се понижава и огруби, животињство ступа на место човечанства. Љубав је чиста љубав, а љубав уз и кроз алкохолизам није љубав. Истина, стоји написано да човек и жена буду једно тело, али они хоће да буду и једна душа. Брак је и савез душа, а то није могућно при алкохолизму. Истинска и јака љубав је чиста и беспрекорна.

Ја не говорим у прилог аскези, јер не признајем ни материјализам алкохолизма, нити материјализам уопште. Аскеза је материјализам, а сурови материјализам је последица двогубог морала; од жене се тражи физичка нетакнутост, докле се човеку благо гледа кроз прсте и за најгрђе пустоловине. Физичка нетакнутост није увек чистоћа; чистоћа и беспрекорност морају се у браку потврдити, ако ће се победити материјализам аскезе.

Не говорим овом приликом о женском питању, јер овога нема, већ постоји велико морално питање: да ли ће се човек и жена по чистоћи изједначити, и да ли ће се жена једном заштитити од суровости човекове. Ствар се тиче најзад о чистоћи човековој. То је тежња садашњице. Доста је да поменем Рихарда Вагнера (Парсивала), Ничеа, Бјерносона, Толстоја, Достојевског. Тежње ових људи, а уз то и тежње најплеменитијих жена указују на велики морални захтев новога доба.

После овог моралног препорођаја биће и однос између родитеља и деце нов и узвишенији. Досада се мајка сматрала као чуварица огњишта, породице. Заиста је име мајчино свето, али не мање је свето и очево име. Напреднија тежња нове етике иде за тим, да деци даде најзад и оца. „Пустите децу да к мени дођу!“ Али како стоји са тим у многим породицама? Мајке су робиње мужева, а очеви су при данашњим обичајима и одношајима врло често одвојени од деце и жена — кафаном. На жалост, ово се често опажа баш код образованих људи. Човек долази кући из канцеларије, или школе, као што гласи изговор, „заморен“, и онда мора ићи да се „разгали“, — у кафану. И код ових, тако општих односа, он још има смелости да декламује о светињи брака и породице... Доиста, сувише је мало речено, кад се каже да алкохолизам најосетније штети породични живот. Истом апстиненција, уздржљивост може од породичног живота начинити оно, што он треба да буде. Кад се савлада алкохолизам, тада ће бити однос између мужа и жене, између родитеља и деце сасвим други, бољи, чистији, узвишенији, душевнији.

Стари један богослов рекао је: „Тамо где Бахус загреје пећ, помаља се Венера иза пећи“. Новија испитивања о алкохолизму поучавају нас несумњиво, да пијење алкохолних пића квари полни живот у садашњици. Отворено рећи, алкохолизам са проституцијом чини главни узрок дегенерисању народа. Тежње најзнаменитијих мислилаца за препорођивање људскога рода, као што беху Русо, Ниче, Вагнер и Достојевски, спроведене су антиалкохолним покретом најзад у практиче стазе. Антиалкохолни покрет донео нам је изврсну литературу о појавама дегенерисања, на које се мора са етичког гледишта обратити највећа пажња. Пијанац штети себе и своје потомство физички и душевно; алкохолизам је узрок телесног и душевног изметања појединаца, породица и племена, па и читавих народа. И само умерено пијење алкохолних пића свети се деци; наслеђе тежег алкохолизма

наравно је куд и камо опасније. „Поштуј оца и матер своју“ — да заиста, али данас морамо још додати: Чувај и поштуј и душу детињу!

Љубав ка ближњему биће тако истинска љубав за добро наших ближњих, али њени утицаји добиће важност за удаљену будућност. Отуда се добивају захтеви тако зване хигијене раса (Плец и други), народа и племена. Недавно нађох једну књижицу од Розегера, са натписом: „Немачки порок“. Што Розегер жигоше као немачки порок, то је исто тако и енглески, француски и словенски порок; алкохолизам је космополитски порок, нешто општечовечанско, управ нешто нечовечно.

Дужност је сваког мисаоног човека да делом припомогне препорођају свога народа; то ће сваки најбоље постићи тако, ако најпре енергично поради на себи, на својој породици, на својој деци. Свачија је национална дужност да заустави дегенерацију која прети народима, то данас заповеднички захтева истински патриотизам. Не само спољна политика, већ унутрашња политика — *самовасйитање*, *самойреображај*, *самойрейород гласи национална лозинка*, стога се мора снажно порадити на уклањању свих штета, што их је алкохолизам нанео.

Алкохолизам слаби целокупну личност појединца и стога баш иде на руку социјално политичкој неслободи. О Ликургу се прича, да је покорене народе подстицао на неумерено пиће, да би их могао боље савладати; исто тако је у нашем друштву пијењем у маси условљена на једној страни социјална и политичка неслобода, ропство, а на другој страни власничко исисавање. Алкохолизам је непријатељ социјалне и политичке једнакости и слободе; алкохолизам је непријатељ демократије, помагач апсолутизма, за који он подједнако ствара и робове и тиране. Сва досадашња политика вођена је у спољњем правцу; наши погледи у биолошки напредак и опадање друштва опомињу све народе и државе да замене екстензивни политички рад — у главном насилничка политика споља и унутра — интензивном културном политиком.

Етика и религија, која алкохолизам трпи или чак потпомаже, то је етика и религија смрти. Алкохолизам није само узрок многих болештина, он је управо непосредни или посредни узрок опадања. Жртве алкохолизма у човечјим животима далеко надмашују жртве ратова; али жртве алкохолизма не само да изумиру, већ се бедно провлаче кроз живот и усађују своју немоћ у будућа поколења. Алкохолизам је главни узрок нервоза и душевних болести, он је поглавити узрок самоубистава, која својим страховитим бројем (најмање 60.000 годишње у Европи) и својим сталним прираштајем најжешће оптужују нашу образованост и цивилизацију.

Браниоци пића заступају своје погледе као одбрану радости и уживања у животу, као избегавање аскезе. У ствари, они бране жудњу за смрћу, због које се заваравају болешљивом фантастиком алкохолизма. Алкохолизам потиче сасвим очито из илузија, самообмана и уображених идеја. Наравно да је то загонетка, како су људи наведени на такве уображене идеје; ну то није једина уображена идеја, којој су се људи одавали; заблуде, празноверице и лажна мишљења беху до сада кобно наслеђе човечанства, које се отима за светлошћу, заиста је скоро непојмљиво, како људи алкохолом цео свој живот потискују лажним и настраним правцима. У Аустрији на пример издаје се за алкохол скоро иста сума, колико износи цео државни буџет. У Немачкој издају за алкохол скоро три милијарде, дакле више, много више, него на цео државни буџет. За сву храну издаје Немачка око 13,250 милиона марака, одатле долази скоро четвртина на непотребни, шкодљиви, убитачни алкохол. Многи се жале на огромне издатке милитаризма, међутим на алкохол се издаје два пута, па и три пута више.[1]

[1] У нас је сам Београд издао 1900 на алкохолна пића 3½ милиона динара. У целој Србији потроши се годишње 50 милиона литара ракије, 60 милиона литара вина и око 10 милиона литара пива.

Преводилац.

Према томе је етика алкохолизма етика живота и животне радости. То је лепо доказао Буле у своме предавању: „Радости живота без алкохола“. Опште је познато, да су апстиненти здравији и снажнији; апстиненција продужује људски век и гради сва наша чула и све наше подобности пријемљивијим, а наш живот богатијим, обилатијим. Апстиненција гради човека способнијим за рад, обазривијим у разноврсним опасностима живота, храбријим у многим невољама. О алкохолу веле да тобож повећава вољу за рад — у ствари, он изазива баш супротну појаву, јер само привидно подстиче и снажи, пошто само за тренутак на̀дражи живце, али их замара. *Алкохолизам је непријатељ свакога рада, како телеснога тако и умнога.*

Напредовање човечанства захтева повишену радљивост, а ова се постизава само јасним увиђањем циљева, који се имају постићи, и правилним избором средстава. Радљивост не искључује економију радних сила, — напротив, али ова економија могућна је само уз јасан поглед и рачун. Пијанац нема економије својих сила, он је играч, који се поверава случају, али није радник. Радити значи мислити и хтети, а пијанац затупљује своју снагу мишљења и воље, и стога се предаје утопизму, који бежи од рада.

Човек мора да ради, али он тражи с правом да скрати рад; човек тражи слободан рад, што га је са̑м изабрао, а поред рада и доколицу. Рад за себе није идеал. И крадљивац ради, и неваљалац се стално мучи радом; колико ли је људи, који само зато раде, да не би морали мислити. И рад може бити средство за опијање, заглушивање.

Стога се лакше може сносити рад, што је човеку наметнут нуждом и приликама, него ли слободно време после рада или чак без рада. Нарочито у употреби слободног времена мора се осведочити унутрашња слобода, самосавлађивање и самоодлучивање. И за време нерада треба човек да ради, то јест да ради на себи и са собом.

Антиалкохолна књижевност поучава нас о правом значају недељних и празничних дана, и то су данас баш дани алкохола, свечаности алкохолизма, дани робовања, а не дани Господњи.

Алкохолизам произлази из тежње за позитивним задовољством, али и из незадовољства самим собом и својом околином, са целом садржином индивидуалног и друштвенога живота. Није без основа, кад се пијанство назива моралним самоубиством; алкохолизам је средство и пракса самооблагивања и самоопијања.

Алкохолизам је груб материјализам, тежња да се механичким путем постигне мир и задовољство, који се, по моме уверењу, могу постићи само на духовно-религиозној и етичкој основи. Стога значи и борба противу алкохолизма — борба противу материјализма. То је отимање за новим, бољим животом, то је борба за одушевљење. Одлука за или противу алкохолизма, то је одлука за или противу напретка, за или противу вишег погледа на живот и узвишенијег начина живота.

Кад се апстиненција куди као оскудица у одушевљењу и кад се тражи баш са становишта етике пијанство, онда је то материјализам, стари материјализам. Одушевљење, да одушевљење, духовитост, а не пијанство, нити екстаза, ни мистика, као што проповедају најновији заступници декаденције. Ја сам барем одлучан противник сваког замагљивања; људи ће у истини тек тада напредовати, кад имадну храбрости да јасно гледају и да јасно мисле. Ја не верујем да су човеку потребне вештачке илузије, да би могао живети, иначе морамо напослетку признати, да нам је и опијум потребан. Истина је, да је човек досад имао и тражио илузије, али се ми морамо и хоћемо да ослободимо свих илузија, које смо једном као такве познали. Алкохолизам је, о томе данас не може бити сумње, таква упозната илузија.

Велики познавалац људи, Шекспир, беше већ осетио и увидео право стање ствари. У виду подчовечнога Калибана, он се одлучио: кад је овоме лакрдијаш Тринкуло

пружио ракије, он је изустио захвалне речи: Буди мој Бог! Алкохолизам је за нас празноверица и уображење; кад човек верује у оно што једе, онда он исто тако верује у оно што пије.

Са гледишта философске историје од великог је интереса, да се научна борба противу алкохолизма поклапа са општом тежњом за дубљим освешћивањем и са уклањањем свих илузија, које претходе науци, уопште речено: са престанком митског погледа на свет.

Ну једно хоћу нарочито да нагласим. Ја не замишљам да ћемо просто и само апстиненцијом достићи виши ступањ. Не, човек може бити апстинент, па ипак ненапредан и реакционаран. Сама апстиненција не чини ништа, она може бити исто тако механична и материјалистична, као и неуздржљивост. *Главно је да нови, виши поглед на свет, за који се боримо, захтева и освештава апстиненцију.* Нови и виши поглед на свет је у последњој инстанци — *стварање карактера*, а уздржљивост је једно од његових средстава. Ако је икада било доба, које је озбиљно и честито размишљало о најважнијим животним питањима, онда је то данашње доба, а између многих питања, која нас узнемирују, питање о апстиненцији је једно од најважнијих.

Мени је једном приликом један веома учен лекар пребацио, да је питање о пићу тако ситно, и да је оно вештачки надувано до животног питања. То се може просто оповргнути: јело и пиће, шта и колико једемо и пијемо, доиста је једно од најважнијих научних питања, а уједно и једно од најважнијих животних питања. Наука је баш тим и у томе наука, што се занима нарочито оним што је досад превиђано. Докле је хемија смерала да гради злато, она беше мистична алхемија; откако је пак она обратила своју пажњу на ватру, ваздух, воду, ђубре и тако даље, она је постала научном хемијом. А исто је тако и са биологијом и медицином; људи су се досада бринули у науци, као и у политици, о појединачном, истакнутом, и тек после многих митских лутања они се

обраћају маси, ономе што је обично, што не пада нарочито у очи. То је управо суштина демократије у науци. Ми проучавамо сада у биологији не само утицаје скупих и ретких лекарија, већ посматрамо и проучавамо пре свега варење, хранљивост разних градива и тако даље, ми најзад научно размишљамо о свакидашњим појавама, о јелу и пићу. Тако нам стара митска медицина постаје све више научном хигијеном и профилаксом, медицина доспева дугим обилазним путевима, после многог лутања, ка етици, са којом је она првобитно, још за *Хипократа*, била спојена. Хигијенски начин живота постаје етичким.

Питање о јелу и пићу има и у другом погледу своје етичко, социјално-политичко значење. Научно сазнање о правилном избору хране, о потребној количини и каквоћи, доводи до размишљања о неједнакости људи, о гладовању многих људи, докле у исто време мали број се нездраво преједе. У овом смислу је питање желутца биолошки, социјално и етички једно од најважнијих животних питања садашњице.

У овом смислу морају се сазнања биологије и хигијене уопште, а биологије и хигијене алкохолизма напосе, етички узети у обзир и спровести. Без етичког, главног решења не могу се поједина, ма и најважнија, хигијенска питања никако решавати. Кад нам на пример биологија алкохола вели, да се пијењем алкохолних пића живот скраћује, онда може овај или онај пијач одговорити: „Шта ме се тиче, мени није стало до тога, да ли ћу живети дуже или краће време, кад имам само своје уживање...“ Како ћемо да одговоримо таком мудрацу о животу? Чињенице биологије и хигијене алкохола већ су нам познате, као и свима образованим људима или онима који читају такве ствари; ту није дакле запело, већ ми стојимо пред одлуком: какву ћемо овој чињеници одредити вредност, за који ћемо поглед на свет и живот да се решимо. Сузбијање алкохолизма то је сузбијање етичког, дакле и социјалног индиферентизма, немара, из којега потиче, и који он у исто време појачава и распростире.

У овој вези лежи велики значај и оправданост апстинентног покрета; он је такођер једно од вечних питања људских, наравно за онога, који хоће да мисли и дела са гледишта далеких векова. Стога се овде не тиче ствар механичке уздржљивости, већ је у питању напредовање човечанства ка вишем развићу; треба да се оствари нов, виши живот, да се створе нови идеали живота.

Узвишени, обновљени човек — то је задаћа наша, а ради њена остварења потребно је, покрај осталих тежња истински напредне етике, и уздржавање од алкохола. У овом смислу важи изрека: будућност припада трезвенима, онима који су се одлучили за виши, моралнији поглед на свет и начин живота.

Др. Тома Ј. Масарик.

(С немачког превео Петар М. Илић).

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Хеда Габлер, од Хенрика Ибзена.

Предмет овога комада има нешто од предмета „Луткиног Дома“, „Госпође с Мора“ и „Розмерсхолма“, који су вам већ познати. Хеда је заиста Нора и Елида заједно, а најпре Ребека. Некада најлепша, обожавана девојка у граду, она се удала, пошто се круг њених обожавалаца разредио, за мирног, савесног Тесмана. Наивнији него доктор Вангел у „Госпођи с мора“, њен муж је воли као и Елидин муж, удешава свој живот по њеној вољи, и тражи у заједничком дому једно мало, најмање место за своје укусе. Али је он професор Историје Образованости, има увек свежањ књига под мишком, носи наочари и воли своје старе и добре тетке, и Хеда налази у њему све особине незанимљивог човека, које она назива особинама „човека од струке“.

Око ње је све тесно, загушљиво и безначајно. Тесманова тетка оставља свој „нови“ шешир на столицу, и она се ужасава од њега као од малог симбола свега смешнога и сиротог што је окружава; њен муж је без сумње безначајан човек, јер се брине о болесним рођакама, обожава папуче које је везла једна од њих, и са зебњом чека своје место на Универзитету. Он није човек каквог Хеда хоће; са њим је немогуће продрети у свет, као победилац, стати високо, на место одакле се заповеда. Ми се, истина, чудимо томе повесничару Образованости, који је толико детињаст и незанимљив, али

га је писац изнео несумњиво као таквог. Слично Елиди, (у „Госпођи с мора“) она снева о једном вишем човеку који ће је избавити из сумрака безначајности. Левборг, њен друг из детињства, био је такав човек, нека врста пустог генија, који је препун снаге, и који је расипа у лудо, бескорисно. Тај жељени снажни човек јавља се у тренутку када Хеда болује од претераног поноса, и, мрзећи све у своме животу са Тесманом, хоће да падне ниже него што је, да постане љубазница саветника Брака, циничног заводника већ упола пропалих жена.

Али је Левборг у својим лутањима по свету наишао на жену-водиљу, чију је душу он унео у главно дело свога живота. То је мала, плава и нежна Г-ђа Елвстед, која је оставила свој дом и предала се сва, без страха од света, пратила га као сенка, преписивала, скоро заједно са њим радила његову „Повест Образованости у будућности“. Та књига је њино заједничко дело, „дете Левборгово и њено“ као што га зове Хеда. Тесман му се диви, и признаје да тако што њему никада неби пало на ум да пише.

И сад, кад се састају њих четворо, Хеда осећа колико она и њен муж стоје ниже испод Левборга и његове пратилице. Њен муж је бедни, мучни радник и она његова безначајна жена, док је Левборг једним покретом пера, постао велики човек, написао дело које носи у себи душу Г-ђе Елвстед. Ова мала, плашљива жена је заузела њено место, не знајући шта значи бити на њему. Хедин сан је био да њено „ја“ испуни једног значајног човека и да се са њим наметне свету. Али она није имала плодну душу, није могла бити други пол једне човечје душе. Хеда је „жена од двадесет девет година, племенитог и отменог изгледа, са очима челичне боје, пуним хладног, јасног мира. Коса је лепе мрке боје, али не много густа“. На супрот њој писац описује Г-ђу Елвстед као жену „нежна стаса, меких и лепушкастих црта; великих отворено плавих очију, нешто сувише испољених и са изразом пљашљивог питања; њена коса је изванредно јасне

боје и необично јака и вунаста; она је нешто млађа од Хеде". Та мала пријатељица је умела да се преда сва, да буде Жена. Хеда је боловала од досаде због неплодности коју је осећала у самој себи. Њен утицај се може састајати само у рушењу, и мора бити негативан. Она је лажна виша жена и пропашће кад се једном пред њом отвори сва празнина њене душе. При првом њеном сусрету са Левборгом, у њином заједничком детињству, она га је хтела убити, и сада када он њеном кривицом изгуби рукопис свога дела, враћа се бедан и каљав са пијанке, она му пружа пиштољ, који је некад наперила на њега, и он одлази да се убије. Рукопис је нашао Тесман, али га Хеда баца у ватру, да уништи чедо своје супарнице. Њено дело, то је самоубиство генијалног научника, коме је она препоручила да умре „у лепоти". И кад се он убије, она је одахнула: „Једва једном неко дело".

Али је она ипак плашљива и слаба, као све лажне природе. Саветник Брак зна да је оружје којим се Левборг убио један од пиштоља Хединог оца, и у полу-јасним речима тражи за откуп свога ћутања да Хеда постане његова љубазница. Она, која је хтела да влада, боји се скандала и јавног мишљења, и убија се да не би пала Браку у руке, постала његова ствар, његово имање.

Хеда је беднија и мање занимљива сестра Ребекина („Розмерсхолм"), мање јасна и пластично израђена, такође. Она је нарочито савршено антипатична, и једва се при крају комада осећа као неко лако сажаљење којим писац обавија пропаст ове ништавне и празне душе. Будућност Норе у „Луткином дому" остаје нерешена, и ако писац изгледа да у том комаду говори за право јединке у браку; Елида у „Госпођи с мора" је имала само један магловит сан, страдала је од привиђења велике, праве љубави, и била је излечена, враћена дому; Ребека у „Розмерсхолму" је веровала у своју мисао, и с уверењем

одвукла у пропаст себе и Розмера. Хеда Габлер је већ од почетка неистинита и лажна, и своди се на пакосну жену, на сплеткашицу или тровачицу. Она је бедна, слаба и није савршена ни као чудовиште, није велики болесник једне идеје. Цео комад, са својим конвенционалним или наивним споредним типовима, изгледа као слабо понављање „Размерсхолма“.

Милан Предић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Alexandre Zévaès: Le Socialisme en France depuis. 1871. Paris, Bibliothèpue-Charpentier, 1908; p. 358. 8°.

(Крај).

У IV глави се упознајемо са бланкистима, и данас одржане фракције, који су верни начелима и методи омиљеног хероја бунтовничког света Огиста Бланкија, кога сви историчари називају називом „Вечитог бунтовника“. Писац нам излаже његову доктрину која се са неколико речи резимише: комунизам основан на васпитању; средство: освојење политике власти путем револуције; ову револуцију треба да изврши група једне мањине, али интелигентне, енергичне, одлучне, дисциплиноване и смеле. По паду Комуне, нарочито из Лондона су слани громки манифести бланкиста, који, не клонувши, без прекида позивају пролетаријат на освету. 21 јула 1881 у Паризу су под водством Е. Вајана основали засебну групу са својим „Централним Револуционарним Одбором“. А од 1 јула 1898 године до улажења у „Социјалистичко Јединство“ они су постојали под именом „Странка Социјалиста Револуционара“.

Главна социјалистичка акција од 1884 до 1889, како у парламенту тако са јавне и новинарске трибуне, јесте борба против непријатеља Републике, који нарочитог маха задобивају за време Буланжизма. Сви социјалистички листови позивају пролетаријат да заборави све што му је буржоазија учинила до тога тренутка и да је помогне у борби да се спасе Република. Апелује се на све фракције велике републиканске фамилије да ступе у њену

одбрану, и да на тај начин не бирају ни једног монархистичног кандидата, јер се између куге и колере не може бирати, већ једну и другу одгурнути.

У то доба спада и оснивање „Лиге Права Човека и Грађанина", међу чијим члановима социјалисти су као Алемани, Жофрени Клемансо и Пелтан као радикали.

Међутим разне фракције и даље живе засебно, држећи и своје конгресе одвојено.

Законодавним изборима од 20 августа 1893 претходила су три важна чина: конгрес у Марсељу, штрајк у Кармоу; и избор Жореса у Тарну. Марсељски конгрес формулише нарочито земљораднички програм. После мера које он захтева за заштиту и прогрес земљорадничког рада, он вели да не припада социјалистима да убрзавају ишчезавање ситног сопственика. Социјализам нема да претходи, већ да следује економским феноменима, да им се прилагоди. „А онде, где су обадве чињенице *производње, капитал или својина и рад, још уједињени у истим рукама, он се зауставља* и очекује развод, који ће се моћи извршити, али који он нема ни да ствара ни убрзава".

Око педесет социјал ста улазе у Парламенат. Они се деле у пет група: I Француска Радничка Странка са Гедом на челу; II Федерација Социјалистичких Радника Француске; III Централни Револуционарни Одбор; IV Странка Социјалиста Револуционара, са Дежаном; и V група Независних Социјалиста са Жоресом, Милераном Вивианном, Кловисем Игом и Руанеом. Социјалистичка фракција у парламенту одликује се висином свога говорништва. Она даје земљи утисак једне младе странке, али јаке, одушевљене и способне у исто време и за борбу и опозицију, и за стварну политику и реформе. У заједничкој борби са социјалистичким радикалима они обарају неколико министарстава једно за другим (Дипија Казимира Перијеа, Мелина). Доктрина колективистичка одјекује са трибине без престанка. На банкету у Сен-Манде, приређеном у част победи на општинским изборима, Милеран формулише, у свом чувеном говору, социјалистички

минимални програм, који садржи: „Интервенцију државе за прелаз из капиталистичке области у националну област разне категорије срестава за продукцију и размену саобразно њиховом степену зрелости за социјално присвајање; освојење јавних власти општим правом гласа; међународни споразум радника.“ То је програм који и данас служи основом социјалистичкој фракцији у парламенту. То је програм који карактерише оно, што би доцније именовано „реформистички социјализам“ чији је протагонист историчар, философ, политичар и велики говорник Жан Жорес.

За време Драјфусове афере, када су клерикализам, монархизам и национализам поново почели главу да дижу и да прете Републици, социјалистичка борба такође се видно акцентира. Жорес учествује у Золином процесу и громким чланцима у „Малој Републици“ расветљава питање масом података и доказа у корист истине и правде.

Настаје једна доста приметна криза у социјалистичкој странци уласком Милерана у кабинет Валдек-Русоа на портфељ министарства трговине. Овај случај би различито дочекан. Он би повод живим унутрашњим борбама странке, нарочито међу Гедистима и Жоресистима. Док су први тражили искључење Милерана из странке, други га подупиру. И овде се манифестује јасна одвојеност групе Геда од Жореса; по речима Буглеовима „док је први још у напред спреман да извесну нову идеју одмах одбије, овај пак други спреман је да јој одмах места направи“.

Драјфусова афера и Милеранов случај био је повод новим уједињеним и унутрашњим борбама најновије фазе социјализма у Француској. У то време баш пада и оснивање „Одбора Бдења“ одлучног да „организује без одлагања за одбрану Републике све социјалистичке, револуционарне и републиканске силе“, да „не дозволи милитаристичким заверама ни да дирну у врло ретке републиканске слободе и да не остави улицу ре-

акцији и грубим силама". Овај Одбор би у неку руку база за доцније сјединење 5 фракција на следећем националном конгресу, сјединење извршено на основи заједничке политичке, синдикалистичке и кооперативне акције.

Овај конгрес, поред покушаја на сједињењу свију фракција, дискутова и питање о Милерану; Гедова моција којом „борба класа забрањује једном социјалисти улазак у буржоаско министарство" би усвојена са 818 гласова против 634. Наставља се у срцу странке и даље борба између ових „неминистроваца" и „министроваца". Карактеристично је напоменути да је први међународни конгрес по овоме питању са Кауцковим предлогом дао право овим последњим. Нова груписања се стварају.

Неће бити излишно на овом месту у две-три речи обележити дело Милерана за време његовог министарског рада.[1] Ту треба споменути масу реформама и законодавних одредаба, међу којима нарочито оне које дају места у седиштима свију судова решавајућих конфликте Капитала и Рада поред патрона радницима такође; развитак инспекције рада са корпоративним учешћем организованог радништва; установе Одборâ Рада; израда пројекта закона организујући пензионе касе старим радницима; државна помоћ организацијама радничким разног вида (синдикати, кооперације, берзе Рада); *осмочасовни радни дан* за раднички персонал пошта, телеграфа и телефона; утврђење радног дана у мешовитој индустрији на максимум од 10½ часова. И тако даље.

Министарство Валдек-Русоа би замењено радикално-социјалистичким министарством Комбовим, „блока левице". Социјалисте чине једну од главних снага „блока левице" у смислу непосредног делања републиканске и реформистичке акције. Жорес одмах ступа на поприште борбе са најенергичнијом акцијом за: прогресивни порез на приход, националну организацију јавне наставе, одвојење Цркве и Државе, скраћење војног рока, и радничка

[1] Видети: „L' Oeuvre de Mullerand", par A. Lavy

склоништа. Међутим заоштрености међу Гедистима и Жоресистима се ни мало не ублажаваху. Оне дадоше повода живим препиркама и на самом следећем међународном социјалистичком конгресу у Амстердаму где се сукобише копља између републиканског социјализма Жореса и марксистичног Бебела. На овом конгресу се, настајањем иностраних партија отпоче привођење у дело приближења Жоресиста (Француска Социјалистичка Странка) и Гедиста (Социјалистичка Странка Француске). Тако се између ове две главне групе формира „Уједињена Социјалистичка Странка“ као орган Интернационале са својим централним недељним органом „Le Socialiste“; међутим све групе ипак одржавају стари унутрашњи карактер те и данас имају засебне, одвојене органе: Жоресисте „L' Humanité“, Гедисте „Le Socialisme“, Брусисте „Le Prolétaire“ и тако даље.

Ово су у главним потезима фазе, догађаји и тешкоће кроз које је морала проћи садања моћна група социјалиста Француске Републике, да би доспела до садашње одређености њихове доктрине и акције, да би освојили 1.200.000 бирача, да би дошла на једно од првих места у савременом народном покрету.

Дело Зеваеса је дочекано са свију страна само са похвалама, због његове строге објективности, документованости и јасности у излагању. На крају су још додати прилози у циљу што једрије аргументације који садрже све односне резолуције конгреса; повремене манифесте и прокламације, најважније говоре и тако даље. Само, када је већ обухваћена искључиво последња периода француског социјализма, чудити је се зашто нам писац није оцртао ма и у најкраћим потезима његове последње струје као што су Херверистичка и она револуционарних синдикалиста, који у последње време толико узбуњују јавно мишљење.

Завршимо овај сумарни преглед речима писца у његовом поетско-оптимистичком закључку овога дела

којима он, у неколико редова, илуструје вид, акцију и циљ интегралног француског социјализма:

„Социјалистичка странка у Француској јесте дубоко републиканска, демократска и лаичка. Она је то својом прошлошћу, својом традицијом, са Бабефом, који је видео у социјализму потребну допуну демократске Револуције, са Бланкијем, који никад није делио Републику од социјализма, са целом Комуном, која својим мучеништвом спасава садашњу Републику. Она је то својом суштином, јер, према Бернштајновим речима „демократија је у исто време средство за долазак социјализма као и за његово остварење“. Она је то по потребама своје пропаганде, јер социјализам, да би био схваћен и усвојен, и за организацију једног новог друштва треба слободне духове, ослобођене од ниских метафизичких празноверица и религиозних предрасуда.“

Н. Вукићевић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Под новим режимом у турској. — Персија.

За народносне групе у европској Турској, за Арбанасе, Бугаре, Грке и Србе, — као да ће да настану дани искушења. Нови режим у Отоманском Царству као да ће брзо изневерити своја начела, свој програм, којима је себи извојевао победу унутра, стекао симпатије и наклоњености код евроских народа, а искрену помоћ код разних народности у Царству. Слобода и једнакост као да почињу губити вредност за све оне који нису Турци. Политика однарођавања народности показује се у разним појавама. Завојевач као да се сад присећа да је требао да асимилира завојеванога раније па да одржи своју власт. То није учинио, па би хтео сад. Ово изгледа у толико вероватније што ниједна од ових народносних група не даје новога, нарочитога повода за овакво поступање. Чему су оне, бар већина, тежиле, шта су оне тражиле под старим режимом? Да могу слободно развијати своје националне особине. А ако су тада зато погледале на своје сународнике ван граница Царевине, то је зато што им стари режим није давао никакве гарантије за такво развијање. Чему те групе данас теже? Истоме: минимум гарантија за своје слободно национално развијање, остајући при том привржени начелу јединства и целокупности Турске Царевине. Ослањајући се сад на један позитиван закон, на Устав турски, те групе су са више права наставиле свој рад, који је у главноме био организациони. И, томе раду стављају се препреке баш онда, када су

се по целој царевини разишли мадотурски агитатори да раде тај исти посао, да организује Турке.

Арбанаси траже самосталну цркву за све три вероисповести, муслиманску, православну и католичку, да их вера не би раздвајала, а они тежили на три разне стране, Патријаршији, Ватикану и Цариграду. Арбанаси хоће да се уче у школама на матерњем језику. Они желе да се створи могућност нарочитим законима да се Арбанија подигне привредно што јаче и што боље, а да се не чекају општи закони који не могу бити једнаки за Малу Азију и за Арбанију. Све је ово и оправдано, и просто, и корисно за саму Царевину. Раздељена на три вере, са школама на три разна језика, без путева, пристаништа, Арбанија ће бити као и до сад, озбиљна брига цариградских политичара. Уједињена била би велика помоћ, снага.

За Бугаре у Солунскоме вилајету Хилми-паша спрема један нови пројект за административну поделу солунског санџака. Солунски вилајет има четири санџака, солунски, драмски, сереский и тасоски. Од солунскога санџака би се одвојиле казе: ђевђелијска, дојранска струмишка и сопотска, и створио би се, ђевђелијски санџак. Од драмскога санџака одвојиле би се казе: кавалска, саришабанска и правишка, те би се створио с острвом Тасосом један нови санџак, кавалски. Неврокопска каза и зухненска каза одвојене би биле од сереског санџака па би биле придружене рупачкој кази, сједињене у драмски санџак. Солунски би вилајет имао пет каза, и овако раздељене не би могле давати за солунски вилајет ниједног егзархијског посланика за турско народно представништво — а знатно би били ојачани бирачки гласови турскога живља.

Због критскога питања грчки елеменат у европској Турској подлежи многим нападима од стране турских власти. Бојкот противу Грка и њихове трговине, и то Грка отоманских поданика, у источној Маћедонији и јужној Тракији; скорашњи оштри сукоб између васељенскога патријарха и Махмут Шефкет-паше, априлскога јунака; непоштовање патријаршиских повластица о школама и

црквама, које су дате многим ферманима а позитивним законима потврђене, само су мали знаци исте политике.

Србима у скопљанскоме санџаку, који су приступили изборима општинских одбора, административне власти сметају у томе послу. Оне забрањују да се врше избори општинских управа све дотле докле се не донесе нарочити закон о општинама, и ако су и до сада вршени ти избори на основу права која су давали стари закони турски. У паланачкој кази гоне учитеље српских школа, на основу закона о беспосличарима, и то учитеље који од толико времена живе у тој кази и раде по школама, баш по одобрењу вилајетске власти. Србима у западноме делу косовскога вилајета прети још већа погибија од Арнаута него до пре годину дана.

Од свега овога је много важнија и погибнија одлука коју је турска народна скупштина учинила за члан 16 Устава који се односи на хришћанске школе. По тој одлуци над свима школама вршила би надзор државна власт, а све школе би се имале саобразити једнообразној настâви за све отоманске поданике. Верска настава разних народности остала би као што је до сада била. Ова је одлука донесена и ако су немуслимански народни посланици протестовали и предлагали да члан 16 буде тако измењен да надзор државне власти не би могао сметати систему наставе код разних народности у Турској који је био до сада у важности. Ово ће бити најглавнији удар начелу слободе и једнакости, а и озбиљан покушај муслиманизирања народносних школа у Турској. Оваква одлука скупштинске већине, о којој до сад још није дао своју реч сенат, и ако се може предпоставити данас каква ће бити, није само једна погибао за немуслиманске народности, она је то још више за Турску. За њено унутрашње сређивање овакве политичке мере су врло опасне. Тек унутра сређена и споља јака, Турска може бити да би могла предузимати мере налик оних у Угарској и Немачкој за мађаризирање и понемчавање. Овако радећи младотурци онезадовољиће разне народности пре него су

обезбедили себи симпатије својих саплеменика у Турској. Једнога дана имаће они све то противу себе, а онда се може поставити, без њихове воље, Турско Питање у Европи. Има их доста који то једва чекају; а у младотурака је мало оних који се сећају колико им је мало пардона дато 1908 године.

У Персији ствари иду рђаво. Техеран је у ономе положају у коме се некада налазио Пекинг за време Боксерског устанка. Бакћари, једно самовољно и пљачкашко племе, кренули су на Техеран, под изговором да не верују шаху и да бране Устав од шаха. Права намера је да опљачкају персијску престоницу и метну под нож све странце, којих је доста у Техерану. Због овога руска влада је одлучила да се умеша и спасе ситуацију. У окружници коју је упутила неким кабинетима влада руска наглашава да се она не меша у борбу која се води између шаха и његова народа, него да заштити страна посланства и странце. Овога ради Русија је упутила један одред војске у Ензели са заповешћу заповеднику одреда (око 2000 људи) да по потреби уђе у Техеран, а искључиво у циљу заштите Техерана.

Ову меру Русија је предузела, као и оне раније, договорно с Енглеском — а у духу њихова споразума од 1907 године, и под погодбом ако садањи шах не буде био у стању да сам брани свoју престоницу од Бакћара, којима у ствари симпатише и партија персијских националиста. Ова нова интервенција је једна нужда за Русију која са персијске границе највише може страдати од унутрашњих револуционарних нереда; нужда за незаштићене европљане, и добра лекција за оне који заборављају да је ред и јавни мир прва погодба да се странци не мешају у унутрашње послове једне државе.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Невоље српских сељака пре двеста година у Срему и Бачкој. По архивским подацима написао Рад. М. Грујић. Земун, 1908.

У проучавању наше и раније и новије прошлости стално се поклањало више пажње голој политичкој историји, а врло мало економској и културној. Наша историја се сводила на историју бојева, уговора и владарских живота, док се о културном животу народном врло мало знало. Под утицајем новијих и реалнијих схватања историографије, та се грешка у нашој домаћој историји стала поправљати, и ми се све већма обавештавамо какав је био стваран живот наших предака. Г. Грујић је узео на себе да нам у једној краткој студији прикаже бедан живот српских сељака у Јужној Угарској у XVIII веку. Он то чини по сигурним и до сада необјављеним архивским податцима. Још почетком XVIII века ударени су страшни намети на српске пресељенике, тако да су многи од њих или бежали у хајдуке или понова се враћали у Турску. За време рата 1718, Срби пуне три године нису могли ништа сејати, док је држава тражила више но икада. Сегедински Срби жале се 1719 карловачком митрополиту Вићентију Поповићу: „Што смо поднели љути туцаклук и тешку ексекуцију и порцију, не можемо се опоравити много времена... И по между нас онаки има, који није прошастих година леба имао у својој кући по 7 и 8 дана, па је и тако платио порције по 18 ф., и то у

најмању руку; а није смео својој кући доћи од писка жене и деце; већ иде по риту, те се рани као који скот... А који је од нас имао осам волова четири је продао, те је четири одкупљивао; а ако је имао два, није му остао ни један; а ако је имао кравицу, коњица или јуне, и то је продао и порцију плаћао. И ко је имао сабљу и пушку, чиме је светлога ћесара бранио, и то је продао и порцију плаћао. А земља је тврда, и небо високо, а ми у пустој арешчи... многи је у прошњу отишао, са женом и децом, јер нити има чиме орати, нити шта сејати, ни за што мотику купити... толико смо ето претрпели, а помоћи ни откуда ни помиловања не имамо“.

Митрополит београдски и карловачки чинили су власти предлоге како да се олакша тешко стање српских сељака, али не само да нису успели, него на против. 1720 Бачка и Срем, и земље и становништво, распрода се богатим немачким племићима или се распоклања генералима и државницима. Ти нови сопственици, племићи, војници и министри, становали су по разним крајевима Немачке, Италије и Угарске, те новостечене земље дадоше или закупницима или управитељима, који „поступаху са јадним народом нашим тако немилосрдно и бездушно... да је ово ропство било много пута знатно теже и несносније, него оно за време турскога господства...“ (стр. 9).

Г. Грујић тако каже јер је имао у рукама многобројне тужбе српских сељака упућене митрополитима, српским саборима и жупанијским властима. Сељак је морао да плаћа царску порезу не по неком сталном разрезу, него онако како су хтели закупници или управитељи спахијских имања. Сељаци су морали издржавати пандуре који купе порез и по неколико војника у свакоме селу. Од свега посејанога сељак је без обзира каква је година морао десети део, а често и девети део, давати спахији. Сељак није смео да коси и жње док спахиски чиновници то не допусте, и било је случајева да сено иструли на ливади или жито проклија на њиви. Чест је појав да се десетак узимао лажном мером. Сељаци морају бес-

платно кулучити спахијама, исто као и државним и војним властима, све о своме о круху и руху. Сељак нема права на непокретност, а искључиво право спахија је: лов у шуми и на реци, воденице, сечење меса, точење вина, жеровина, и тако даље. Спахије имају право да ударају глобе на сељака колико им драго, и они се тим правом обилно користе.

Због таквога стања ствари, између 1720 и 1738 почела је Бачка и Срем пустети, цела села се раселише, хајдучке чете се умножише, а сељачки устанци почеше се јављати. 1736 године послата је из Беча нарочита комисија да испита узроке тих сељачких устанака, и последице њенога рада била је уредба од 1737, која је, колико толико регулисала односе између спахија и сељака.

Књижица Г. Грујића је дело не само савеснога историчара но и доброга родољуба. Она је један крвав лист из вековне мартирологије српскога народа.

А. И.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Песме Лазе Костића. — У издању Матице Српске изишле су скупљене *Песме* Лазе Костића (Нови Сад, 1909; 8, стр. 438; цена 4 круне). То су педесет година певања једнога од знатнијих песника српске књижевности, а уједно највећа збирка стихова која је у последње време на српском језику изишла. Све песме су подељене у шест група: прво, песме почетничке, из доба 1858 до 1862, затим, песме од 1862—1864, па редом из 1864—1867, 1867—1874, затим „Песме уметке [!] и ситнији производи", нарочито преводи из Булварових „Последњих дана Помпеја", и познати превод „Марсељанке", најзад „Познице", то јест песме писане у позније доба од 1877 до 1909. На тај начин српска књижевност добива целокупно издање песама Лазе Костића. О Костићу се данас ни из далека не суди онако повољно као што је некада био случај, и готово све новије оцене његовог књижевног рада нису испадале у његову корист. Али то је крупна и врло карактеристична личност нашега романтизма, човек који поред свих својих застрањености остаје у српској књижевности, и зато је ова његова збирка једна књижевна добит. Н.

Песме Милоша Перовића. — 1903 године, у Ужицу, изишла је прва књига песама Милоша Перовића, који се тада крио под псевдонимом Пиетра Косорића. Те песме биле су примећене, а књижевна критика их симпатично примила. Сада, у Београду, изишла је и друга књига његових песама (8°, стр. 48; цена 1 динар). Перовић није „модернист", но продужава и метричку и духовну традицију својих песничких претходника, и то, у великој ве-

ћини случајева, са успехом. Стихови су правилни, глатки и читки, мисао јасна и здрава. Више но и код једнога песника који су своје збирке у последње време објавили, код њега има родољубивога осећања. Песме „Пред светим ратом“, „Ово је моја земља“ и „Крст“ јесу врло добри патриотски стихови.

Сем тога, има код Перовића и добрих песама са општечовечанским садржајем, од којих се нарочито истиче „Ахссфер“. Мала песма „У ноћ“ заслужује да се у целини наведе:

У мирној изби, у самоћи,
У глуво доба, у по ноћи,
Ја чујем, ил' се тако чини,
Јецају звона у даљини,
И неки тихи, плачан глас
К'о да се моли: спаси нас;
Ја мислим: то се Богу моле
Безбројна срца васпоне
И на висини и у даљини,
То цвиле болно јади њини,
Јецају као звона глас
И као уздах: спаси нас!

J. C.

Песме Д. М. Домјанића. — У укусном издању Друштва Хрватских Књижевника изишле су „Пјесме“ Драгутина М. Домјанића, једнога од најбољих хрватских млађих песника, којега „Српски Књижевни Гласник“ са задовољством броји у кругу својих сарадника. Домјанић је још млад човек (рођен је 1875 године), али се у књижевности први пут јавио већ 1892, и од тога штампао је знатан број својих стихова по многим хрватским часописима, и у српским часописима „Срђу“ и „Српском Књижевном Гласнику“. Његове песме, заједно са песмама Владимира Видрића, иду у најбоље збирке које су се у последње време јавиле у хрватској књижевности, и извесно су међу најбољим што модерна лирика хрватска има да покаже. Домјанић је песник врло књижеван и отмен, са врло интересантним мотивима и одабраним осећањима, и са стиховима који стоје врло близу музици. Све песме су подељеде у шест циклуса: „Život“, „Minula Proljeća“, „Kanconier“, „Sanjarije“, „Slike i pričanja“ и „Razni stihovi“, и у свима се песник одржава на истој висини осећања и израза. Л.

Поводом одговора Г. Милана Будисављевића. — На моју белешку „Шта све може да изиђе у „Бранкову Колу", уредник тога листа, Г. Милан Будисављевић, упутио ми је један одговор, који је колико опширан толико и заобилазан. Питање је било врло просто и јасно: да ли Г. Будисављевић допушта да под његовом моралном одговорношћу, један неодговорни старац увлачи у књижевне препирке уличко лагање? На то се могло одговорити: да или не, али Г. Будисављевић је нашао нешто треће, он је околишао и није хтео дати одређен одговор. Historicum целога спора између Г. Живановића и мене био је излишан. Ја сам још крајем 1907 године рекао што сам имао да кажем о грамофонији Г. Живановића, и ја сам га две године равнодушно пуштао да на мој рачун мрчи хартију и да дави читаоце. Ја се не буним када се докопава и очевидних штампарских грешака и када ми даје савете како треба радити књижевну критику. Ја сам протестовао када тај господин почиње јавно лагати, и када је један књижевни лист пао на ниво револверских листова, где је лаж најомиљеније оружје против противника.

Није било питање: ко је „коме бацио рукавицу" и ко је коме „одшалио шалу", јер ништа не може извинити употребу лажи у полемици. Питање је да ли уредништво „Бранкова Кола" сме да пушта да се у његовим ступцима оптужује за плагијат један човек који на инкриминисаном месту два пута наводи свој извор.

Г. Будисављевић то није разумео, или није хтео да разуме. Он је избегао непосредан и јасан одговор, и покушао да нађе олакшавне околности за свога јадног сарадника. Мени је жао што сам прецењивао књижевну исправност Г. Будисављевића, и што сам принуђен да проширим ово наше јавно објашњавање, и да врло отворено проговорим о општем држању „Бранкова Кола" према писцима сакупљеним око „Српског Књижевног Гласника". До сада се ћутало и трпело из националних обзира и из књижевне учтивости, и зато што се ћутало и дошло се довде. Сада, када се лаж и клевета почела увлачити и у књижевне листове, и кад се, што је у целој ствари најгоре, налази уредника који адвоцирају такве жалосне поступке, — даље ћутање значило би морално саучесништво, и зато треба гласно и безобзирно говорити.

Ј. Скерлић

Des Alpes bavaroises aux Balkans, baron Jehan de Witte, Paris, Plon Nourrit & Cie, стр. 473, in 8⁰, са 29 слика изван текста. — Личне успомене и утисци из Далмације, Црне Горе, Босне, Херцеговине и Хрватске, који узимају пола књиге немају ничега особитога непознатога, ничега интересантнога и личнога. Већи део књиге чине препричавања онога што су други, и то не увек што је најтачније, писали о истим предметима; отуда многе невољне погрешке овога писца који је написао раније једну много бољу ствар: L' evolution de la question d' Orient dans les Balkans (1899). J. M. J.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Књижевна Задруга. — Последњи састанак Целокупне Управе одржан је 4 јуна ове године. Поред осталих административних ствари, прочитан је позив Народног Музеја у Кракову и од Управе Српске Матице у Дубровнику чије ће се отварање свечано прославити првог августа.

Књижевни Одсек имао је два састанка, 26 јуна и 4 јула. На њима је према реферату Г. Јована Томића, библиотекара, примљена „Нова Италија“ од Пиетра Орсија, у преводу Г. Миодрага Ристића, за XVIII коло. У ову ће се књигу унети обе карте из оригинала и ови ликови: Виторио Алфиери, Карло Алберто, Пије IX, Данијеле Манин, Ђузепе Мацини, Виторио Емануело II, Камило, Ђузепе Гарибалди. Да се не би том књигом пребацио буџетом одређен број табака (осамдесет), остављене су за XIX и XX коло „Критичке Студије“ Др. Љубомира Недића, књига III. — „Марјан“, „приповетка са села“, враћа се писцу, Г. Кости Ивковићу, економу из Ћуприје. — О послатим рукописима пок. Др. Божидара Петрановића рефероваће члан Књижевног Одсека Г. Павле Поповић. Д. К.

Српска Матица за Дубровник и Боку Которску. — Далматинско Намјесништво одобрило је ово дана установе нове „Српске Матице за Дубровник и Боку Которску“. Како нам јављају из Дубровника, нова установа ступиће у живот још почетком нове године 1910. Основни капитал, што га је отраг петнаест година завештавао Србин Коста Вучковић, порастао је већ до 400.000 круна, те је прилика да ће оно ново просвјетно огњиште бити

од велике користи приморским Србима. О програму рада нове Матице није још ништа познато у јавности, но рекби да се уз публицистички рад рефлектује и на оснивање српске библиотеке, која би била приступачна публици. Како чујемо друштво ће се конституисати још ове јесени, те одабрати кураторијум и потребите чиновнике. За тајника узет је у изглед Г. Марко Цар, чије нам име пружа најбоље гаранције за свјесни и пробитачни рад младе установе. Сједиште нове Матице биће град Дубровник. Б. Д.

„Просвјета“. — У недељу 28 јуна одржана је у Сарајеву годишња скупштина српског народног друштва „Просвјете“, чија установа показује интелигентност и родољубље босанско-херцеговачких Срба. Из поднетога извештаја види се да је „Просвјета“ у 1908 години имала 253.815 круна, за 37.292 више но 1907. Прошле године, она је могла да изда 84.570 круна на ђачке стипендије. Како је материјалан успех такав да је свакога морао задовољити, главна дискусија водила се око правца друштвенога рада. „Просвјета“ је раније давала својим члановима „Здравље“ и „Народне Новине“, а почела је оснивање курсева за неписмене. На скупштини било је чланова који су хтели да „Просвјета“ постави као свој главни задатак ширења народне просвете, а не и књижевна дела, што је само један мали део њенога рада. После дуже и плодне дискусије примљено је мишљење главног одбора друштвеног: друштво не сме мењати свој првобитни карактер, али исто тако не сме сав свој рад ограничавати на давање стипендија, него мора проширити и систематски радити на оснивању народних књижница, гимнастичких и антиалкохоличарских друштава, и тако даље. На завршетку скупштине изабран је главни одбор, у који су ушли енергични млађи људи, одани ствари просветног напретка народног. К.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Књига XXIII, број 3. — 1 август, 1909.

БИТОЉСКИ БОГАЉИ.

(2)

Од некуда на раскршће избија као поручен Нестор Црни, некадањи велики богаташ са Бајира, који је полудео кад су му разбојници једне ноћи отели огромне новце, и од оца наслеђене и њим самим удвостручене. Он је прави Диоген, и ваљда на целом Балкану најближи великоме цинику коринтскому. Замишљен је наслоњен на своју лудачку руку, са издигнутим као дуга обрвама, па опет симпатичан и доста интелигентан. Сав је црн као калајџија. Ко га не зна помислио би да је каравлашки котловар који се по селима виђа међу цигинским скитачима. Одећа му је сва из црних рита као што су калајџиске пачаврре. Никако не можеш да разбереш из чега је састављена: то је просто хрпа набацаних у највећем, величанственом нереду дреха, закрпа и сваке ваздијаније. У једном опанку видиш му сламу и чохани обојак, а у другом крпу чисте црне свиле, док је на раме привалио закрпу од просте врећетине. И те рите висе низ снагу његову у дивно отрцаним ресама. У рукама му је велики мечкарски штап, а код ногу, чим је на раскршћу застао,

нарамак неких такође црних крпа, који му зар служи за одар при непрестаном кретању с једнога места на друго. То му је и свеколико имање.

Поред свега тога од њега бије нека отворена веселост и радост. Изгледа да на живот посматра као филозоф, да га разуме, па му се ево на овај начин подсмева, доказујући му да је јачи од њега, да је виши — много виши — и од њега и од околине.

Читав чопор несташне дечурлије беше га окружио и мољаше га да му штогод одсвира:

— А, Нестор, а жи'ти Господ!..

Но он се подбочио на лескову штапу, начинио смешно-озбиљно лице, упро поглед у децу, па хоће да продре у њихову несташну душу, завири тамо и види да ли се она збиља интересују његовом вештином, његовом музиком, коју он веома високо цени. И по игри на лицу чини ти се да се пријатно изненађује, да воли ову детињску безазленост, љубав према њему и поштовање његове свирале. Почиње да се осмејкује и бива снисходљив према молбама малишана.

— Анде, чичо, ће те слушаме!..

Он завлачи руку у црна недра, чеше се, и песнички упире поглед у зрак, као да је дух његов заузет нечим много вишим но што је околина. А деца зажагрила очима од нестрпљења. и лукаво се старају да буду уљудна. Најзад, Нестор маше руком по ваздуху у знак да нема куд и из недара извлачи кратку чађаву свиралу.

— Анде, де!.. Чичо!.. — узвикују малишани, бијући ногама о земљу и молећиво тапшући рукама.

Али он се намршти Опет апатично меће руку у недра, чеше се, зева и кези зубе, показујући како му је сасвим досадно, како му се не свира, како тобож нема пред ким, нема за кога да влажи своју свиралу и мучи прсте. Та публика, по свему се види, не заслужује те високе његове пажње... Враћа свиралу у недра, мрмља нешто са изразом досаде на лицу, граби једном руком штап, а другом одар и тобож хоће да пође, јер је јако

нерасположен. Но деца знају његову уметничку нарав и не одступају; као прстен непробојном веригом савијају се око њега и машу рукама:

— Нестор, жи'ти Господ!.. Жи'ти душа не оди!.. Ће умриме...

— Е, арно, бре кучина ђаволски!.. Жал ми је...

Срдачан топли осмех заигра на његову лицу; заустаља се. Одар спушта до самих ногу својих, штап услања уз раме и вади свиралицу. Лизне прсте и замисли се.

— Што сакате, бре, кучина?

Он није добро ни изговорио, а десетине у галами почињу да ређају његов репертоар.

— У, у!.. ђавол да ви разбере!.. Нё свирам! — подвикне и тргне се да пође.

— Леле, ће побегна, леле, чичо... Ти се молиме, како на Господ — жи'ти... жити... свиралче!

Дечурлији као да се и сам лелек јако свиђа, па га еве јаче и јаче прихватају. Нестора то дира, те се опет зауставља, ћудљиво се осмејкује.

— Е молчите како луђе, а не ха ха-а-у-у, како кучина. Свето ће се смеје со нас како со ајмани. Он свирање сака, а не мајтаплаци. Демек свирање, а?

— Свирање, ӓ, ӓ...

— Арно, молчите.

И намешта свиралу. Духне у њу, претрчи наниже по рупицама као прави вештак. Истински маестро. И почне:

Ој, девојче мамино, пуцино,
Зашто неси казало, рекнало:
Кој ти купи фустано, фустано? —

На половини четврте музичке фразе, он одваја од уста свиралу, гледа слушаоце као да би их хтео упитати како им се свиђа, не зато што сам сумња у лепоту своје свирке, но због тога што би хтео да види да ли га они разумеју, да ли виде колико душе троши он на ову

просту музику. А деца су зинула. Он се уозбиљно, опет подиже свиралу и одмах почиње другу:

Невесто, око калешо,
Изведи коња дорија,
Сутра ћа ода в Србија...

И одмах пада у ватру. Видиш да је Маћедонац, видиш како га потреса ова песма, коју је печалбарски живот избацио тако једру и душевну. Он целим телом прави нервне покрете, маше главом и подмигује, као да хоће да овапути тренутак како маћедонска невеста са обала Охридскога Језера, или Црног Дрима, покорно слушајући својега мужа и господара, са стидљивим плачем изводи беснога дорију, спрема му прибор и белу терћију.

Па кад заврши:

Жал да ти неје за мене

Нестор испушта свиралу, рашири руке, затресе главом, покупи обрве, почиње јако да трепље као да ће сузе да му потеку и подвикне:

— Пхи! Како нејзе да неје жал!?.. Ех, дердоји, пусти мераци!..

Мали слушаоци укочени. Усхићење на врхунцу. Опажаш како су заборавили да је црн и гадан, па би чисто хтели да му потрче у наручје. А он се мало нагао к њима, раширио веселе очи, хтео би да их загрли.

— Сакате српски, ама од Србија?

— Сакаме, чичо, сакаме.

— Туку молчите.

Па им заносно почне, још огњеније, још изразитије. И топи се у свирци. Изређа им „Бојерку“, „Принцезино Коло“, „Сарајевку“ и још много других кола и песама, које су, ко зна како, до њега дошле.

— Много арни свирки — резонује при одморима: — ама сакат убаво свирење, со мајсторија. Хе... несу за секој гајдаш: ду, ду, ду!.. Но со умештина. Од срцето да и' свираш. Оти — од тука су излезене — и показује прстом на груди.

Па се опет замисли.

— Може, сакате свирки од Јевропа — нагло прекида ћутање, и, за чудо, почиње неки стари кадрил, који је ваљда ухом ухватио слушајући ноћу с улице какав кафе-шантански оркестар.

— Јас секоја свирка знам. Тој ми је стока[1] од Господ. Ама директор од српската школија да ме вика — не му свирам. Оти за паре свирење од мене нема. Кога сам без лебо си свирам за пари. Туку тој неје свирење, — душа ми тога плаче, а прстите свират така... на ветер. Ех, свирење, свирење — неје за секоје луђе!. Поарно, кога си излезам од град надвор, па си одам на Буково[2] и седнем на некој гроб, па си свирам... Месечина горе, звезда, небото како да ти вели: „ела кај мене!“ — мртваци долу, ноћ, убавина. А мртваци много арни луђе. Спијат, душички, како мирни малечки дечина. А јас свирам, свирам, да и̓ разбудам малко. Мртваци плачат, месечина слзи пушта... На â! — толко срцето ми се стори, душа ми свира и си одам хеј далеко, далеко... оро, песни, секоја свирка свирам за мртваците да им је полесно лежење во гробиштата, да не им је много мака в таја пуста темнина. Така весело свирам да не плачат много. А после земам једна жална, једна за живите, оти тије су полошо од мртвите, е-ех!.. Жална песна, жално свирење — ама одите скршите глава, бре кучина, на кој кажувам јас! Пувки и дутки све је... Скршите глава! — мрачно и злобно подвикне, брзо зграби своје прње, појури напред као авет, пакосно пљујући десно и лево, као да хоће од себе да одагну тисућу нечистих духова, док се сасвим не изгуби.

А дечурлија стоји, зинула, чуди се, па кад га већ почиње губити из вида, присети се, уђе у своју првобитну кожу и незахвално подвикне:

— У-а, Нестор Ђуптин,[3] уâ!..

[1] Капитал.

[2] Битољско гробље.

[3] Ђуптин — циганин.

Излазим на Широк Сокак.

Улица жива и даје граду колико толико културан изглед. Људи у шеширима, даме одевене најмање по прошлогодишњој моди јевропској, шетају горе-доле, те за тренут заборављаш да си у великој источњачкој паланци. Али те нешто брзо извлачи из ове пријатне самообмане.

Два Арабљанина слепца узела се за руке и одмерено иду уздуж средином улице, без вођа, пипајући пут својим штаповима. Обучени су у одело хоџа: носе антерије и дуге жутњикаве расе до земље. Око главе зелене хафуске чалме, на ногама местве и источњачке каљаче.

Иду они и певају неку дивну песму свога завичаја, различиту од свега онога на што је ухо у Битољу навикнуто. Почиње један, отпева неколико фраза, па док још он није свршио наставља други, док се после краткога времена обојица не сусретну да се дивно сложе, певајући у дујету. Мелодија чудна, језик потпуно неразумљив, па опет тако ти је близак души, и човек осећа да је некад у сну слушао оваку песму. Грлени гласови, иначе опори, изговарају се с толико мекоће и гипкости, да не можеш уха одмаћи, него би хтео непрекидно да слушаш. Акценат сваке речи тако је мио, да ти се чини како осећаш, како знаш да баш ту треба да дође и то баш такав, а не друкчији. Арија проста арапска, пустињска, равна и једра, окићена јаким усклицима по где-где, који те уздижу од земље, јер ти се чини да је то призив пустињскога пророка, мистичнога богоискатеља. Преносиш се у древна времена, прелазиш на крилима маште у Арабију, видиш како је Бедуин у ноћној самоћи упро поглед у неизмерно море сјајних звезда, осећа бескрајност и вечност, па обузет страхотним необјашњењем кличе к небу, призивље онога ко је највиши да му објасни све, да га сједини с том бескрајношћу и величином, јер хоће да продре у њу, да ишчезне у њој, јер не може да је савлада, да је смести у себе...

Слепци се чисто надмећу ко ће лепше и изразитије да отпева свој део, као да имају намеру да троструко награде песмом ону бедну парицу, што им се сувише нештедро баца у тас. Лица им мрка, опаљена, али складна и симпатична. Место очију савршено празне дупље са потпуно очуваним поклопцима. Те их дупље не грде тако као наше слепце, особито кад су покривене трепавицама. Кад се напрегну да нагласе неко место у песми и због тога подигну главу, одмах се те дупље чудновато засјаје, те зачас изгубиш утисак да су слепци.

Преживљујући ово, сетиш се одмах нечега другога. Хоћеш да сравниш маћедонске богаље с овим арабистанским јадницима, који су ти по свему далеки и туђи. Док код првих свака игра на лицу, свака бора, сваки покрет одаје нешто лупешко, подло и пакосно, најјаче доказујући како је код њих сасвим потамнео лик божји и човечји, дотле код ове двојице видиш нешто обратно: скромне несрећне појаве, које не мрзе људе, на против желе им бољу, много бољу срећу, но што је сами по вољи судбине имају. Маћедонски богаљ је до бескрајности пакостан и себичан — тако би да сви људи буду као он. Будући слеп и таман споља и изнутра, он кроз ту таму гледа на свет, њоме масти све људе, па му се чини да је све одвратно и гадно као што је сам. Зато је дрско циничан, зато је од свог богаљства створио гадан занат. Песма и израз ових двају Арабљана као да испољава њихову широку љубав према људима. Види се, они осећају своју таму, своје убоштво, па се опет теше тиме што код осталих људи има светлости, и — срећни су. Зато нису пакосни, не старају се да обманом зараде више новаца. Они иду, певају, без срџбе, песмом опомињу људе да не заборављају бити добри. Иду као невољници којима је опет добро међу здравим и срећним људима.

Свет их гледа из радозналости, но ретко прилази да им удели. По читаво пола часа корачају и певају они, а у њихов тас никако да звекне. И чудиш се. Њихова

браћа одавде већ би почела да куну, а они све више и лепше певају. Лица им опет светла и задовољна, а не пакосна и мрачна.

Уделиш им штогод. Тасић звекне, и они се обојица окрену к теби Не разумеш језика, али знаш да је то захвалност, проста, уљудна, од срца. Тад им лица потпуно губе онај слепачки вид, који њихови другови Хришћани увек задржавају, јер им душа никад не преживљује никаква бојља осећања. Тада ти се учини да нису слепи, но да су добили неке тајанствене очи, које очас засјаје дубоком љубављу према теби, па брзо утрну, да те не би много збуниле и уплашиле.

Дубоко си ти њима захвалан што ти уделише много скупљу милостињу: што ти изазваше веру у добро људско срце, и неизмерно зажалиш што ниси у стању да и њих учиниш срећнима.

* * *

Улазиш у пивницу.

На први мах пада ти у очи висока мршава појава кнеза Јевангелија Николајевича Донгара. Прави шпански хидалго: Дон-Кихот залутао у Битољ. У црном грађанском оделу, под шеширом, у путничким камашнама какве носе турски официри ловачке бригаде; црна, једва прогрушана брада рашчешљана на две стране, бркови уздигнути, хамлетски израз на лицу. Војник од главе до пете. Метнуо руке у џепове од чакшира, па замишљено корача по пивници готово парадним кораком, као гардијски официр. Скут од капутића помакао руком назад, те му о лево бедро виси мали кавкаски булат са читавом гомилом разних ситнурија и знакова. Ту су некакви урочци, изукрштане сабљице, сребрним верижицама увезане, лобања с голенима, прстенови, крстови измешани као на одећи великих схимника, звездице и медаљони, те ниси калар разабрати да ли су то хералдички знаци његова дома, или симболи мистичара и слободног зидара!

Унаточ својој страхотној мршавости и овешталости одела, он те силно привлачи С лица му бије загонетност финога лудила, а цело тело представља још сачуване развалине некад збиља господски сложена човека, умнога и образованога, правога Европљанина. И од свега тога остала је само сенка, која у битољским знаменитостима заузима прво место.

Жалосна је његова историја.

Донгар је пореклом Цинцарин, и у Битољу има родбину. Стриц му је отишао на печалбу у Бесарабију, где се доста обогатио, па га је узео к себи и, изгледа, прилично школовао. После је Јевангелије ступио у војску, у неки коњички пук руски, где је дотерао до капетанскога чина. Са руским официрима био је и у рату у Бугарској. И кад је био у јеку младости, њему се у Русији догодило нешто страшно: он је због тога полудео и послан је овамо, не као Јевангелије Донгар, него као Књаз Донгар, прави и непосредни потомак Александра Маћедонскога...

Тако људи причају. Међутим његова казивања више су но фантастична, онаква, до којих само долази фина уобразиља манијака и лудака. Он прича овако. Служећи у лајб-гарди, он је врло брзо успео да се истакне и буде запажен, живо радећи по свршетку Николајевске Академије Генералнога Штаба (!) он је прво поднео цару Александру план за даљно-источна освајања и сибирску железницу. Леп пријем ових пројеката, као и многобројни одзиви, учинише те он ускоро поднесе цару и пројекте за уређење оронулих руских финансија, који му доцније украде Вите, те се прослави као министар. Затим, измислио је брзометни топ и саставио план за васкрснуће маћедонске државе, придобивши цара за његово остварење тиме што га увери да су уз њега осим Влаха и сви Арнаути. Ово учини те буде примљен на двору и у њега, као *восточнаго красавца*, заљуби се велика књегиња, царева сестра. Цар их је застао при једном најинтимнијем састанку. Завист и пакост учинила је своје. Сав капитал што му је стриц завештао, (тридесет тисућа

империјала), Александар је одузео, метнуо у државну благајну, а његов родословник и све што је доказивало да је прави потомак Александра Великога, отео је и закључао у царску ризницу.

Након извеснога времена, кад га је велика књагиња усрећила сином, он је од цара затражио њену руку, рекавши, да му тиме само част чини, јер је дом његов старији од дома Романова, па баш да су Романови од самога великога јарла Рурика. Био је одбивен. Но кад је припретио *устроить явный скандалъ*, њега су преварили обећањима само да се измакне за кратко време из Русије. Добио је место војнога изасланика у Цариграду. Али кад је тамо дошао, саопштише му да је постављен за директора руске болнице, у којој ће се и сам по мало лечити, јер је *немножко того*... луд! Замислите, каква дрскост: Књаз Донгар, аутор толиких пројеката и изума, луд!?...

(Свршиће се).

Гр. Божовић.

ФИЛОЗОФ.

Звали су га „хухем“, што на јеврејском значи рабинер или филозоф. Обично добивају тај надимак гатари, овчари који лече „божју вољу“[1] освећеним вином.

Он, он је знао само за једно средство: живокост, — успешно само кад се сломију кости на руци или на нози. Није га ипак примењивао за сама себе, није имао у њ баш тако великог поверења. У осталом, говорио је, зашто човек треба да се лечи? Кад је здрав, не вреди бог-зна шта, а камо ли тек кад је начет! Најбоље нека умре.

А чак и кад оздрави, може гром да удари у њега и да га спали.

Тако је некад погинула његова мати...

Ха! ха! ха!

А ако баш не падне од грома, може се десити да, се возећи се на чамцу, удави у реци, у сред белога, ведрога дана...

Тако је некада погинуо његов отац...

Ха! ха! ха!

Или ће банути незнани давилац, шчепаће руменог чилог дечка за гушу, и пре но што запрегну коње по лекара, удавиће га...

Тако је некад погинуо његов мали брат...

Ха! ха! ха!

Има, говорио је он увек — има негде нешто, што оком не можеш сагледати, а што ходи за нама и само

[1] Епилепсија.

вреба како да нам подметс ногу... На глатком путу исплазиће језик, и ти ћеш зевнути неколико пута, и — крај... За све то најбоље би било виолина, али смртни човек, веселник, не уме добро тачно да свира на њему...

И он је некада свирао — пре много година — ха! ха! ха! — шапатом на уво, девојци, коју изабра себи за жену... После неког извесног времена рече му она:

— Еј! свираш старински. Треба неизоставно мало промене, нешто ново! Сад је у моди „шот“.[1]

Покушао је да свира на глас „шота“, а није успео. И због тога, једнога вечера, спази жену код плота, са момком. Ишчупа колац из ограде, поштено спљошти момку лопатице, бабу отера, разлупа виолину...

Ха! ха! ха!

И од то доба тумачио је да виолина од јелова дрвета јесте направа која нас приводи на искушење, а женско је као оно кукољ. Нечастиви ју је посејао у житу на велику дангубу и Бога и људи. Измлевен са осталим зрневљем и испечен као хлеб, тај кукољ причињава горчину на непцима и бол у стомаку. Од то доба, кад год би био расположен, „хухем“ је управљао разна питања на суседа и на несуседе, а они су одговарали како су умели. Увек их је поправљао, на своје велико уживање.

Волео је челе, јер зује, и шљуке, јер вичу.

Једном, у пролеће, када се шипражје реси „мачјим шапама“, када ливаде су јоште жуте, сретох „хухема“ у пољу.

— Знаш ли ти, деране, зашто си ту дошао? упита малог дечка који је чувао гуске.

— А не знам.

— Еј, болан, ја ћу ти рећи.

— Ваша колеба има снизак свод, оџак још нисте спровели, дим те гризе и гуши, па мислиш: овде ће бити веселије.

— Истина је.

[1] Шкотска игра.

— А можда, велиш да гледаш на траву, да видиш како расте, или на воду где тече.

— Па дабоме.

— А можда радо слушаш лармаџиско викање шљука.

— Jä.

— Да ли их ти разумеш.

— Хај! вичу, јер вичу.

— Будало! Глупане! Оне вичу над тресетом: „ходи 'вамо, ходи 'вамо!“ Шљука, то је — Смрт...

* * *

Једном се подиже грдни вихор, ђаволским прегрштима уклони сухи песак са путева, зграби га и огромним стубом баци у небо... Задрхташе врбе, тополе сташе плакати са шумом какав се одавна није чуо, трава, са трепетом, преплашена, приљуби се уза земљу, вода у језеру наду мрачну трбушину и дебелим језичинама ждераше блато код обале. Стока се отимала са ужета, а црни петао који се још мало пре, машући пламеном крестом, спремао да гази кокоши, разастре укочена крила, језовито кукурекну и ишчезе негде бестрага. Сигурно зао дух кога је престравио и пренеразио силнији ода њ, Сотона. По селу се разнесе глас да се Мартин Каблонк, овај који је учествовао у француском рату и за јуначно убијање људи чак и крст задобио, обесио на чардаку, о греду. А не зна се из каквог узрока. Свет је говорио: тешко му је било на души што није постао ђенерал, а и зашто је његов садруг донео више златника него он.

А десиле му се и разне несреће: на вашару преварише га при продаји коња, на влажном, суседовом детелишту наду му се крава и црче, а пијани просјак са панађура, коме није ништа дао у врећу нити му је новац уделио, предсказиваше му да се неће још дуго разметати овде на земљи, јер не зна за милосрђе. Сем тога јако га је тиштало што је ипак нешто сувише клао луде под Гравелотом и код Меца. Често се исповедао, али покоја не нађе.

Један му поп рече да је рат, од свију грехова, најстрашнији, за који нема опроштаја, али ваља бити послушан, јер је власт установио Господ Бог; стога му заповеди да лежи на јутрењима ничце пред великим олтаром. Други поп говораше да није велика штета за Французе, они су јеретичан народ; стари људи памте како су правили логор по црквама, и како су од олтарских завеса правили обојке за смрзнуте ноге; али пошто стоји у Еванђељу: „не пролевај крв брата својега“, стога, ради испаштања, заповеди му да купи погребну заставу и да купи неколико фунта воштаница за катафалк.

Трећи му поп рече, сав усплахирен: „не једи те то што си људе бо' бајонетима, но само то што никад своjевољно ниси учинио никакве жртве. Вараш само Бога, већу кривицу заклањаш мањом. Ти си лицемеран и лукав, небо ти неће никад опростити.“

Само четврти поп, старчић бео као голуб, збрчкан и увео, шапну му безубим усницама: „Ја сам бедан и ти си бедан, сви смо ми јадни“. Од тога Мартину малко лакну, али не за дуго...

Скупише се људи око обешенога, и довуче се и „хухем“.

Смејао се:

— И то се зове живот! Ха! ха! ха!

Понеки га погледа испод ока и пљуну.

А једна од скупљених жена која му не могаде опростити оно његово: „Кукољ“, поче га псовати:

— Онај изгуби душу, није хтео да га пошкропе ни светом водицом, погрепшће га под хумком гробљанског јарка, а овај ми ту дошао па се цери... Нечастиви, не бој се, преде већ и за тебе једечић...

— Чудна ми чуда. Па нека преде али нећу сâм да пружам прсте по њега. Сем, ако ми сам не замакне око врата...

Угледа ме.

— Ходи — рече — 'ајд да слушамо зујање челâ...

Полегасмо у малом пчелињаку.

— А знаш ли ти, деране, о чему челе ђуђоре?...
— Не.
— Ја ћу ти рећи.

Није постао ђенерал, па и ако није. Није донео доста златника, па и а'ко није.

Преварише га при куповини коња, па — шта с тим. Пала му је крава, па и ако је цркла.

Наредио му је поп, да лежи ничце, па и ако је наредио.

Обесио се, па и ако се обесио.

Да се није обесио, гром би га спалио.

Ха! ха! ха!

Да га није гром убио, удавио би се у реци!

Ха! ха! ха!

Да није потонуо у реци, удавио би га непознати давилац!

Ха! ха! ха!

А кад га не би удавио давилац, од друге би смрти погинуо!

А пре, а после!

Ха! ха! ха!

Време је време, а смрт је смрт.

* * *

Нагледао сам се „мачјих шапа“ по шипражју, чудио сам се посматрајући траве где ничу по мочарним њивама, наслушао сам се вике шљукâ и зуке челâ, шумљења врба и плача јабланова, и са јеловом виолином у недрима пођох у свет...

Направа није била богзна каква, јер када, једном, загудих на свадби рекоше ми да се добро не чују звуци, и да по мојој свирци ноге не умеју да играју.

Али ме то није поколебало. Напустих и оставих људску руљу што но се гомила по трговима, под зидом јавних кућа, на прозорима грдних и богатих кућа, на подножју високих споменика, под сводовима железних мостова, на мермерним ступњевима катедралâ, у балским

салама, у зградама берзе, у канцеларијама банкарским, и ходио сам даље.

Увртело ми се нешто у главу, ако се моја музика не допада трговцима, телалима и — мојој драгани, то је она зацело онда створена за то да би је појмило плаветнило неба. и бедне, несрећне душе које просе милостињу пред дверима вечности.

Нешто ми се увртело у глави да је у тој виолини живо срце и да покадшто проговара из њега сила и моћ.

Мислим се ја: огледаћу се с морем, хоћу да се уверим!...

Пођох, готово о измољеном хлебу, ја, калфа из ковачнице света, који је сањао о изради ремек-дела.

Дан је био сунчан, ал' је ветар дувао помамно од запада. Рибари су опомињали:

— Биће буре! Само се безумник укрцава у овако време на море!

— Одбићу се од обале! Ко ће са мном сести у чамац?

Нађе се у светини један храбар јунак који је мудровао:

— Ако се не удавим, смождиће ме гром; ако ме не уништи гром, од друге ћу погинути смрти! Не марим за време! С тобом ћу на валове!..

Отпловисмо тако далеко од копна, ја и овај непознати, да се океан опирао у кругу о небески свод, а када су се изненада појавили облаци, нестаде граница, и свод и пучина стопише се у лопту, тајанствену и страшну, влагом препуњену.

Љуљало се море у широким слојевима, разбарушеном белом пеном бризгујући нам лица и једрила.

Извадих виолину, и у петожичној мелодији старах се да затворим питање и вај, зашто мора тако да буде за навек: ако се човек не удави, онда га убије гром, ако не погине од грома, друга га обара моћ... и шта је то „живот", а шта је то „смрт"...

Вечити Океан ослушкивао је, из почетка запањен да се неко усуђује, покрај његове величанствености да

се одазива одјек смртнога човека, затворен у звук просту јелову виолину.

Ругао се томе звуку сталним, ритмичним ударцима о груди нашега чуна, али на мах, подигав се поново у нечувену олују, са језовитим урликом прогута најсилније брујање мојих жица...

Дођу ми на памет речи „хухема“ да је виолина од јелова дрвета инструмент који нас води искушењу. Остатком снаге, гоњен страхом, једва приспех до копна. Дошло ми је да смрвим виолину, као онда када сам на старински глас засвирао мојој девојци, која је искала „шот“.

Али ми беше жао — као и онда... А можда сам био кукавица? А можда је нечастиви чекао да сâм пружим прсте по уже?...

Понижен и исмејан несхватљивом и непојмљивом Стихијом, у родних се вратих... завичај, где се убио Мартин Каблонк који је за храброст добио крст, а који није имао мира све док се није обесио, и где ми је „хухем“ лумачио вику шљука и налагао да слушам зукање чела.

Нисам ни приметио да је од тада прошао готово читав један људски век. Нисам се надао да ћу „филозофу“ још погледати у очи. Живео је...

Седео је на клупици. код страћаре, у пчелињаку. Сав ћелав, са модрим вилицама, одавно необријане браде, сличне јесењим стрњикама, испрепреданих паучином. У раскопчаној кошуљи на упалим, поцрнелим грудима, у чакширама, опасаним ликом, бос, гледао је бесмислено у сунчани простор.

— Вама ће бити канда једно сто година?

— А биће.

— Познајеш ли ме?

— А, не познајем.

— Сећате се тресетишта и шљука?

„Хухем“ се осмехну, упиљив у ме полумртве зенице, и, муцајући, најзад рече:

— Видим да имаш виолину. А да ли си научио тачно да свираш на њој?...

— Нико се још није родио који је то научио!..

— А ја сам своју разлупао.

— А мени је жао... А можда бејах кукавица? Живим, дакле...

— Чујеш ли како зује челе:

„Жао ти је! жао ти је!“ Ej! Па... и ако ти је жао!.. Био си кукавица... па... и ако си био кукавица...

Умрећеш! ej! умрећеш! Ха! ха! ха!“

Али смех тај био је тако тих, готово тако нечујан, као шум крилате душе која стоји пред дверима вечности...

Јан Каспрович.

(С пишчевим допуштењем с пољског превела Ружа Винавер).

ДНО ЈАДА.

(2)

III

У време зиме спољашњи свет није скоро ни постојао за болеснике. Немање одела и снаге држали су их непрестано у јурти. Небо, снег, сунце, виђали су само за кратко, кад су морали изићи да донесу наручје грања скупљенога у лето, или снега за воду, најзад да изнесу или унесу постељу и дроњке, које су проветравали од црви. Тај су посао обично вршили здравији: Грегор, Анка, Пронд, по неки пут Мергењ.

Време им је протицало у мрачној, загушљивој јурти једнолико, као суморна, мутна и смрдљива река, без других утисака сем глади и бола који се разилазио по њиховим телима, вртео по месу, као гуја која се вије око костију. Јауци мање више ужасни и гласни непрестано су лебдели у отровном, црном ваздуху јуртином. Дрва су имали још врло мало, зима не зна се колико може још трајати; морали су дакле штедети, те је на великом огњишту горела врло слаба ватра. Она је била толико слаба, да ју је често прашина од снежне мећаве загасивала, упадала с колутима дима унутра кроз широки димњак, а заједно са њима упадале су влага и хладноћа, које су болесницима страховито досађивале. Из пукотина на зидовима пирило је све јаче, а мраз је кроз њих провлачио своје оштре канџе.

— Рђаво, Пронде, рђаво си удесио јесенас јурту. Сад, видиш, и дрвâ више иде, и зима нам свима досађује.

— Па и ја трпим! Заборављате да су ми, при крају рада, по длановима искочили чиреви.

— И то је истина! Сваки мисли само на себе! Болестан је човек налик на пса. Како је хладно! Ала ме данас страшно боле зглавци, ала штрецају жиле!.. Кад ли ће смрт доћи? — кукаше крај огњишта Кутујахсит, пружајући рањаве руке ватри која је горуцала.

— Хоћеш ли да угрејем воде, бако? питаше је Анка.

— Опет хоћете да ложите ватру! А ко ће од вас да иде у шуму за смрзнута дрва? Ко?.. Можда ти, Анка, што имаш беле зубе?! Велика госпођа, богаташица... Да се нисте усудили трошити дрва узалуд! Нема их, не дам! — викаше Мергењ, помаљајући из мрачнога кута своје лице као у вештице, уоквирено бичевима црне косе. Она се све ређе јављала међу болесницима, скоро никако није излазила на поље, непрестано је лежала под хрпом одела и дроњака, чега је имала више од свих.

— Боже мој! Шта се то сад чини на свету, међу људима! — јачао је Салбан. На данас је празник, месојеђе...

— Иду, походе се Јакути. У кућама смех, песме. Велика ватра пламти на огњишту. Мирише пржено масло, месо. Сви сити, весели. Загонетају загонетке, певају песме. Можда негде и свадбују.

— Сећаш ли се, Грегоре, баш је данас равна година како си ме узео у свој дом. Направио си био нову јурту. Било нам је добро, топло, весело. Дошли су суседи. Сећаш ли се како смо врачали шилом, и на једанпут теби је испао црн пут. Али нико није веровао, сви су се смејали. Тако си био прикладан, здрав, волео си рад. Све смо имали што људима треба. А сад смо овде!.. Растурило се богатство наше, минула нам младост као дим — шапуташе Анка.

— Кад сам градио кућу, нисам знао да ће остати пуста, да ће се угасити наше огњиште. Мислио сам да ће се напунити виком и дечјим смехом. Сад нам је црн

облак заклонио свет. Често мислим да ли нам је боље живети или не живети! — одговори Грегор.

Анка задрхта.

— Слушај, онда бих ја остала сасвим сама. Можеш још дуго живети. За то сам ја и дошла. А смрт и старост су једнаки, било у губавости, било у здрављу. Увек је као губа — шапуташе она, загледајући му у лице још здраво, али већ осуто модрим пегама. Он ништа не одговари, погружен у обичну, сањиву равнодушност.

Пуцкарање ватре и Салбанови јауци звонили су једнолико, као куцање сахата, а у супротном је куту Битерхај шапутала врло тихо, не гласније од зрикавца, на ухо Пронду.

— Пронде, како бива празник? Шта то онда раде људи? Зашто се смеју? Кажи ми, Пронде, мој сребрни, мој добри! Данас је тако мирно, нико не говори ништа. Срце куца. Тако је тешко, тако досадно...

— Ћути, мала. Шта теби може бити тешко и досадно? Зар си видела што друго? Нама је досадно, јер се сваки својега сећа. Има разних празника. Има празника кад се... кад се ништа не ради, него се облачи и једе као и свакад. Има празника када се једу боља јела, а облачи мало боље одело. А има и празника када, као на свадбу, свако облачи што има најбоље, а једе се колико ти душа хоће. Тада човек има веселије мисли.

— Пронде, како би било да ја обучем данас мараму што си ми је ти поклонио?

— Ех! Немој, данас је мали празник, као што је Ускрс или Св. Никола, а данас... Он ућута и покри полом од свога дроњка нага детиња плећа.

— Ружно је учинила Мергењ, што ти је узела кошуљу.

— Ах, не говори, Пронде, одмах ми потеку сузе. Никад нисам имала кошуљу. Анка ми је обећала да ће ми, можда, сашити. Анка је добра. Што је она дошла?

— Дошла је онако... што је глупа. А сад се не може вратити, јер смо ми, Битерхај, проклети.

— Проклети?... Од кога?

— Тако је! По ваздуху лети, по води плива, у храни седи зараза и као рђа пада на људе... Човек не зна, весео је, ужива... Авај, ужива! Често на пољу пуца мраз, девојке, момци јуре се, а ко кога ухвати може га пољубити у уста. То се зове „жмурке“, јер кад љуби, онда затвара очи. Или дотерује коње из ергеле... Али игре... похватају се за руке па играју лепо у круг, певају песме, а при промени се опет могу пољубити у уста.

— Зашто љубити?

— Глупа си ти, мала си... Кад порастеш велика...

— Само ћу, Пронде, тебе љубити. Салбан и Кутујахсит смрде и страшни су. Мергењ се бојим. Грегор и Анка на мене и не гледају. Само ти, Пронде. Само тебе волим.

— Ех, ех, неразумна си ти. Дотле ћу ја бити као Салбан, а можда и гори. Почекај, можда ће и теби Бог послати некога.

— И он пусти стрелу, и стрела падне у Димњак. Он уђе у јутру да је узме, и види мене, занесе се, онесвести се; затим оживи, заљуби се, истрчи, седне на коња и оде и рекне родитељима: видео сам девојку, обрве као самури, очи као два црна птичета која лепршају златним крилима. Кад говори, кроз бело грло као да пролеће бели вивак, кад се креће, плови као сребрни вивак. Кроз белу одећу просијава месечинасто тело, кроз провидно одело просијава мило тело...

Пронд се смејаше:

— Добро памтиш све, девојчице.

— Тако памтим, тако памтим... чим склопим очи, одмах видим.

— Одиста, људи, хајде да и ми данас празнујемо! — рече изненада Пронд гласно, и устаде с клупе.

— Празнујмо, празнујмо! — поможе га Анка, прилазећи и она ватри. Нешто је жалосно данас. Наложимо већу ватру. Да донесемо дрва, шта ли?

— Домећи! — викну Пронд.

— Свакад велим да је нама, губавима, грех мислити на сутра — јекну Салбан. Бог није хтео да мислимо, те нам је одузео здравље.

— Гле ти њих! Побеснели сте... Ваљда сте сами? Толико још недеља зиме! Ни дрва, ни хране... Мислите да ће вам општина опет послати?.. Гле ти њих! — нападе Мергењ на тај предлог. Но сад није могла никако да устаје, те је се нико није бојао.

Гозба је успела. Крај велике ватре огрејали су најзад своја озебла, рањава тела. Окупали се у јари с уживањем. Болесне, жмираве очи биле су пуне суза од усхићења. Укочене жиле су добивале пређашњу гипкост, и нису више осећали болове у зглавцима. Рибе су наготовили читаву хрпу.

— Бог шаље и нашим душама радост — шапутала је Кутујахсит. Пијани од ситости, брзо и тврдо поспаше. На кратко, на неколико часова у јурти умукоше јауци који иначе нису престајали чак ни у сну.

Пред зору проломи ваздух оштар, продирљив крик. Грегор ђипи први и трже за руку Анку.

— Јеси ли то ти, Анка?

И остали подизаше главе.

— Шта је то?

Јауци, али друкчи... не њихови јауци, но јауци пуни снаге и борбе летели су из тамнога кута Мергењина.

— Анка, иди к њој! — шану Грегор дрхтавим гласом. Јакуткиња се брзо обуче, распири ватру и изгуби се у тамном куту. Крици за часак умукоше, затим се опет поновише пуни шкргута, гнева, молбе за помоћ. Уплашена се Битерхај грчевито ухвати за Прондову руку.

— Пронде, страх ме је! Тако виче!.. А сад виче нешто друго... Пронде, Пронде!.. Да ми је да умрем!.. Боже мој... То дете тако плаче. Мало дете изнела Анка крај ватре, а оно тако пишти, тако пишти... Јесу ли и њега људи истерали из света, те оно тако плаче, Пронде?

— Хеј, Пронде, помози ми! — говораше брзо Анка. Загреј воде!

— Мушко или женско? — упита радознало Јакут.

— Мушко. Је ли твоје?

Пронд одрече главом.

— Баш пун мушкарац! — рече. А увек је добро кад је мушко, биће временом радник.

Анка је купала дете, поливајући га водом из својих уста. Породиља је тихо јечала.

— Анка! — прошапута у неко доба — ходи овамо! Мушко или женско? Мушко? Јеси видела на кога личи? Однеси му, покажи му!.. Али он сад није ни радознао... Анка, јадне смо ти ми, жене. Свуда... нема кута где би смо се ми могле склонити од судбине своје... Што ћути он? Неће чак ни да погледа! Он сад има тебе, свежу, младу. Радићеш за њега и патићеш... Не веруј му!.. Не веруј никоме на свету,.. Себи се само може веровати, јер човек себи само добра жели... Имала сам мужа, узео ме је од родитеља мажену и чилу... Било нам је добро, ја сам радила, волела сам га, али деце нисам имала... Шта сам била крива?.. Ипак ме је омрзао... „Остаћу, вели, због тебе као огорео пањ, као стабло без грана, угасиће се огњиште моје, опустеће кућа моја...“ Што сам ја била крива?!.. Бог није давао!.. Омрзао ме, нашао себи другу жену, а мене тукао, мучио, глађу морио да бих умрла... А кад то не би... довезао ме је овамо, у овај живи пакао, одакле се нико не враћа!.. Могао ме је и одјурити, али се бојао да ће морати да врати мој мираз, да му неће дати да узме другу жену. С тога је казао да сам болесна и довезао ме овде... Довезао ме овде... Довезао овде...

Горко је и задуго јецала.

— Дај дете! Повила си га? — рече најзад, пошто се мало умири.

— Одмах ћу ти га дати, само да прво бацим на огањ жртву. Нисмо се надали да ће те то изненадити ове ноћи... Пронде, иди донеси најдебљу рибу, треба захвалити за нову душу. А узми и мој „турсучић“ од

брезове коре, остала је у њему грудвица масла, сакрила сам је за тебе, Мергењ.

Пронд се почеша по глави, обу кожне чизме и изађе у трем.

— По правди би требало Грегор — гунђао је он. Чуло се како клопара и треска вратима од спреме, најзад уђе са јаким, хладним дахом ватре.

— Ху, ала је хладно! Ветрина дува, снежина пада, чисти нечије грехове!

— О, боже огња! Седобради Старче! Господе и Господару домова наших, заштитниче стада и деце наше! Прими малу жртву нашега вољнога срца, и даруј нас и даље милошћу својом, шареном рогатом марвом, дугогривим ждребадма, мушкарцима снажних прстију, кадрим да зетегну лук, да вежу ремене, лепим девојчицама румена лица, плодних млечних прсију — мољаше се Анка, бацајући у пламен комаде од рибе, које је са цврчањем прождирао огањ.

— Воли то Старац, још како воли! — примети Пронд, климајући добродушно главом према димњаку.

— Целу рибу сте му дали... целу рибу! — шану жалосно Салбан, али му жена хитро запуши уста шаком увијеном у крпе.

— Не хули!

— И нашта ће нам шарена говеда, и дугогривна ждребад? Шта бисмо с тим чинили?... За мртвачки сандук требало је молити, за мртвачки сандук. А риба би потребовала — гунђао је старац.

Анка је за то време растопила масло у малој тавици, усула га у шољу и принела устима Мергењиним, која је полунесвесна лежала непомично на постељи...

— Напи се, жено!

Болесница, не отварајући очију, лакомо стаде гутати храњливо и миришљаво пиће. У том отвори очи, погледа Анку зачуђено, па је оштро одгурну:

— Иди већ! Иди... кажем ти!

Анка узе дете и оде у дно одаје. Но не оде мужу, који је лежао на постељи лицем окренут зиду, и спавао или се правио да спава, него седе подаље, на празну клупу. Дете се, увијено у дроњке, немирно кретало на њеним коленима, а она је кроз сузе гледала мрачну, плесниву, пуну ђубрета јурту, у којој су живи мртваци, погружени у полусан, тихо јечали.

— И ја ћу временом бити овака... Боже, смилуј се над грешним телом мојим, дај ми смрт брзу и безболесну...

Она није могла појмити како се десило те је она овде, те је цео свет за њу затворен, те никад и никуд не може побећи од своје невоље и од своје будућности. Храброст јој се ломила од тих мисли, као труло дрво под навалом ветра... Већ се с мањом но дотле одвратношћу сећала безносога Пјотручана који је, као год и онај, био сâм. Сузе сажаљење према себи, крупне сузе кануше јој из упалих очију.

— Боже, Боже!.. Што си ме казнио овако оштро!

Плач је умири, обузе је клонулост и сан је стаде да мори; али није могла да се врати у постељу мужу. Преседе тако целу ноћ, ражаљена, ганута.

Бели дан завири кроз ледене прозорчиће у јурту и обасја је мртвим сјајем. У том сјају бедност одаје, прљаве барице смрдљиве воде, које су светлуцале као комади разбијенога огледала, прилике болесника који су лежали по клупама, налик на скелете увијене у дроњке, указаше се са особитом грозотом.

Анка није видела ништа, није чула хуку ветрине кроз димњак, јауке оболелих другова, чак ни призивање Грегора који се на послетку предомислио и молио је да се врати. Спавала је слатко, с одојчетом на крилу, и благ осмех давао је ведрине њеном бронзаном лицу, са дугим сенкама од трепавица на бледим, измршавелим образима.

(Наставиће се).

Вацлав Сјерошевски.

(С пољског превео Лазар Кнежевић).

НЕКА...

Ја плакати нећу више, нит' се јадати
На судбину своју љуту, која сатире;
У прашину нећу више нигда падати:
Нека живот, шиба, ломи, нека затире.

Нек се вије мач Демоклов, оштра челика,
Нада мноме, раскида ме свег, без милости:
Ја сузити нећу више: нећу гнилости;
Мени патња суђена је, силна, велика.

За мене је пехар жучи, пуна зобница
Грког једа и отрова; моје младости
У муци су нашле себи среће, сладости...

Нека живот буде мени само гробница!
Он је знао родити ме, дићи, створити; —
Он ме има увек права и оборити!

Нестор Жучни.

ПЕСМА СИНА ЖИВОТА.

Ја се не бојим ужаса џелата,
Ни тешке муке, ни тиранске силе:
У борби моје очврсле су жиле,
Мени је моја прекаљеност плата.

Ја немам страха од претње силника
Не стрепим нигда ни од каквог дива:
Крепак сам. Храброст вечна ми је дика,
А душа моја у патњи ужива.

Ја чекам судбу! Ја је чикам смело.
К'о слаба жена ја је нећу клети;
Пркосно, дрско подићи ћу чело...

Нек дође живот да коси: он може!
Ал' с мојих уста, када треба мрети,
Неће се чути реч роба: „о, Боже!“

Нестор Жучни.

КРЧМАРИЧИНА ШЋЕРКА.

Пређоше три момка преко Рајне реке,
Свратише код госпе крчмарице неке.

„Није ли ту доброг вина која чаша?
Гдје је, добра госпо, лијепа шћи ваша?

„Вино ми је бистро, хладно кô лед свјежи;
На мртвачком одру моја шћерка лежи“.

И у собу када ступи дружба бона,
У ковчегу црном лежала је она.

Први диже вео на лицу јој бледом
И гледаше на њу тужнијем погледом.

„Вај, што ниси жива, лепо чедо смјерно!
Од овог бих часа љубио те вјерно“.

Други њено лице покри велом лако,
И окрену главу па је болно плак'о?

„Вај, на самртном одру зар ти, цуро клета!
А ја љубљах тебе неколико љета!“

Трећи смаче вео са лица јој пуста,
И пољуби цуру у блиједа уста:

„Ја те љубљах вазда, па и данас, драга,
И љубићу тебе вјечно над сва блага!“

Јован Лудвиг Уланд.

(С немачког превео Алекса Шантић

ХЕРОНДА.

Време у коме је Херонда живео у многоме је погледу необично и интересантно. После тешке унутрашње кризе, која је, у четвртом и у првим данима III века пре Христа, из основа променила политичку ситуацију, настало је у целом грчком свету једно срећно затишје. Ратови су и револуције скинути, у главном, с дневнога реда одмах после првих диадоха. Њихови наследници пронашли су да ће ипак бити боље да своју очевину на миран начин обогате и прошире, да земљу културно препороде, и да подигну науку и књижевност, па су на ту страну окренули сав свој утицај и своје богаство. Са њима почиње чувена александријска епоха. Грчко друштво је у томе времену имало већ на себи обележје засићености и презрелости. Са гомилањем богатства наилазила је на духове полагано некаква морална апатија, која је нарочито у књижевности оставила јаких трагова. Из патриархалне се простоте готово одједном ушло у нов живот, у један префињен и ласциван, великоварошки живот, и тај културни обрт није остао без утицаја на књижевност: науку је нагло пошла напред, а поезија је претрпела извесне модификације. У поезију су унесени нови елементи, за које класична простота готово није ни знала: у александријском времену су постале нарочите врсте еротичке поезије; у њој је поникла и новела и роман. Према укусу и потребама александријске публике извршиле су се тада и друге књижевне реформе, али је за цело време врло карактеристичан модеран, у дана-

шњем смислу модеран правац целокупне поезије: она је оставила патриархални идеализам и прешла на реалистичко земљиште.

У то време, у трећем веку пре Христа, живи и пише и наш Херонда. За оцену његове поезије сасвим је свеједно што су нам податци из његове биографије врло сумарни, што нагађамо да се родио на острву Косу, где се, највећим делом, мора локализовати и његова поезија, и да је био, као што нам казује форма његовог имена, дорског порекла, премда је писао јонским дијалектом. Херонда је радио на драмској поезији, драматисао је, дакле, поједине карактеристичне сцене из свакидашњег живота, кратке по обиму, и по правилу комичне по ситуацији и садржини; миме је писао у холијамбима, и у томе је погледу имитовао јамбографа Хипонакта, са којим има заједнички и тривијалан тон и оштру и нескривену иронију. У александријском времену је имао Херонда врло лепу репутацију. Од Херонде нам до пре кратког времена није било познато готово ништа, и тек када су се око деведесетих година прошлога века, по старим мисирским сметлиштима, почели систематски скупљати папируси, добили смо нешто и од његове заоставштине. То су седам доста добро очуваних мима, по којима је данас Херонди дато једно од првих места међу александријским песницима.

Мотиве за своје миме узимао је Херонда из свакидашњег живота, са улице; отуда се његови холијамби често додирују са извештајима о археолошким и топографским истраживањима на данашњем Косу. Херондина поезија потпуно одговара времену у коме је постала. Херонда је реалист, он нам даје масу аутентичних података из некадашњег живота на дому и у чаршији, нарочито у чаршији; али је Херонда отишао и даље: он види истину само у оном што је ниско и одвратно, па зато по правилу проучава најниже типове старог друштва, и у своју поезију најрадије уноси антички олош. По овој својој црти Херонда је модеран, врло модеран. У томе

нас погледу он необично подсећа на књижевност и уметност последњих деценија, на Золу и Максима Горког, и на сасвим модерно сликарство и вајарство. Потпуно исправних и симпатичних карактера нећемо код Херонде наћи готово никад. Према друштву у коме се, у својим холијамбима, креће, удесио је Херонда и стил и језик. Он нам са особитим успехом репродукује жаргон из чаршије, са свима граматичким и стилистичким модификацијама које се могу извршити у устима каквог било дрипца. Нарочито му је богат индекс обсцених речи и псовки, и доста негалантних израза и описа. Има и знатан број пословица и метафора, које Херондиној поезији дају скроз народско обележје. Већ по свима овим особинама заслужује Херонда највећи комплименат: његови су мими заиста неусиљена, истинска поезија.

Између неколико Херондиних мима изабрао сам овде три најкарактеристичнија, и, може бити, најуспелија. Четврти мим у Херондиној збирци, о женама које приносе жртву Ескулапу, изоставио сам због јаког археолошког и религиозног колорита, који је модерном читаоцу неразумљив; остале зато што су у приличној мери фриволни, и без великог комичног ефекта.

У првом миму (који је у Херондиној збирци на петом месту) имамо један тип који ће да нас у Херондиној поезији прилично изненади. Херонда се, као што смо рекли, спуштао иначе у својим мимима у ниже друштвене слојеве, и карикирао пропале типове из античког друштва; овде је учинио изузетак — ту је реч о једној дами из највиших кругова. Битина је отмена, богата дама, која има више среће и имена но што може да поднесе женска глава. На један њен миг трчи да јој испуни сваку жељу читав легион послушних робова, и она, због свега тога, нема разлога да не постане размажена и самовољна. Најзад, она не жели да изостане иза обичаја свога времена, и гледа да јој богатство и господство користи за задовољење префињених еротиских прохтева Битина је страсна, опака природа. Она међу својим робовима

има младог и лепог љубимца, Гастрона, кога воли страсно и без скрупула, али који баш због тога често мора да на својим леђима осети нервозни темпераменат своје госпође. Битина је љубоморна, љубоморна у великом стилу. Случај је у толико компликованији што јој њена женска логика и сујета не дају да се жалости и буде несрећна због једног парија, једне ништавне, купљене ствари. Један такав наступ љубомере изнео је Херонда у овом нашем миму. Једну, дакле, сцену гледамо својим очима, али кроз врсте можемо назрети да она није једина, да није ни прва ни последња. Гастрон је оптужен за ашиковање по суседству; он бива — као и увек пре тога — и поред свих уверавања о својој невиности осуђен и очекује казну. Испрва су изгледи по Гастрона врло трраљави: Битина је много енергичнија но до сада. Али ипак, у једном моменту, Битина као мало удари натраг, и тај моменат слабости употреби Кидила — Битинина пратиља — да се Битини препоручи, то јест да интервенише у Гастронову корист. Ситуација се одједном измени. Битина — али само за љубав Кидили! — попушта и своди казну на једну невину претњу. И тако су на крају — до прве прилике — задовољени и Битина, и Кидила, и Гастрон.

Још је интересантнији други мим, (у Херондиној збирци такође на другом месту). Ту се сусрећемо са једним старим познаником из Нове Комедије. У миму води прву реч подводник Батар, који оптужује Тала за бој и насиље. Тал је млад, предузимљив трговац, који је јндном приликом када је пијаца била добра, довезао на Кос жито и учинио врло леп пазар. Епилог томе пазару била је пијанка, која се завршила скандалом. Тал наиме наиђе на Батаров дом, и ту начини велику галаму, Батара избије, по кући му начини штету, и још одвуче једну робињу. Ствар тако дође и пред суд, и Херонда почиње са тренутком када је тужиоцу Батару дата реч. — Догађај са Талом је један од обичних мотива у атичкој комедији. Исто је тако у њој већ израђен и Батаров тип, али нам је Херонда, и поред тога што је имао

на расположењу стари материјал, дао карактеристику до савршенства оригиналну и живу. Батар је боље и живље карикиран него ли ма који од његовог еснафа у Плаута и Теренција. Беседа коју Батар држи пародија је којој нема равне. Она је састављена по свима правилима реторике; у њој се налазе сви делови који и у озбиљној судској беседи — ту је и provemium, и narratio, и argumentatio, и amplificatio — али у њој — да би карикатура испала што живља! — поред патоса који нас подсећа на најстрашније демегорије Демостенове, налазимо на обсценитете и прљавштине какве се могу чути само у Батаровој околини. У миму има неколико веома успелих момената. Батар у живом говору долази све више у занос и раздражење, али му се претње одједном окрећу у пријатељске преговоре: племенити подводник радо би пристао да се са Талом за који гром поравна! Друга врло успела слика је Батарова робиња, Миртала, која, corpus delicti, излази пред судије сва исцепана и рашчупана: њена извештачена безазленост и наивност, коју нам је Херонда кроз Батарова уста живо представио, чини са целом ситуацијом врло комичан контраст.

Трећи мим (и у Херондиној збирци трећи по реду) из области је старинске практичне педагогије. Метротима, једна убога жена, има сина, кога је дала у школу. Али јој је син једно неваљало дериште, које не учи, бежи од школе, иде са неваљалим друштвом, и свакога дана учини по какву нову глупост. Кад је напослетку мали Котал отпочео у велико пријатељство са професионалним вагабундама, када се прокоцкао и почео да краде по кући, матери се већ досади, и она га доведе у школу, учитељу, на батинање. Како ни у Ламприсковој — тако се зове неумољиви учитељ — пракси оволики деликат није био обична појава, извршио је он ову операцију уз асистирање још тројице помоћника. — Карактери су израђени прецизно и врло верно, и овај натуралистички моменат и јесте оно што нам трећи мим чини допадљивим и приступачним. Оваки су типови непроменљиви за сва вре-

мена; они се налазе и у нашој средини, па ако је један Ламприск са својим фалагама и батином и потиснут из модерне школе, он нам је добро познат из недавне прошлости. Метротиму ћемо наћи и у данашњем пролетаријату. Најинтересантнији и најистакнутији тип малога мангупчета остаје увек непромењен. Веома је пластично израђен Метротимин портрет. По садржини и стилизацији и синтакси њене оптужбе, у стању смо да необично живо пратимо њено расположење, и да готово својим очима видимо милину коју је то расположење изазвало.

Сва три мима доносимо у српском преводу.

I ЉУБОМОРА.

Битина. Реци ми, Гастроне, зар си се толико заситио да ти сада нисам довољна само ја, већ обиграваш око Менонове Амфитеје?

Гастрон. Ја око Менонове Амфитеје?[1] Та је сам ли је и погледао! Ти, Битина, по цео дан тражиш само зачкољице. Роб сам — ради са мном шта ћеш, али ми немој пити крв и дан и ноћ!

Битина. Види га само, колики има језик! Кидила, где је Пирија? Зовни ми га.

Пирија. Шта је?

Битина. Да га вежеш — зар још стојиш! Одреши конопац са ведра. Не била ја Битина, ако те не казним тако да целом свету послужиш за пример! Зар није Циганин[2] бољи када га избијеш? Ја сам Гастроне, ја сам крива за све, када сам те начинила човеком. Али ако сам тада погрешила, неће од сада више, немој да мислиш, Битина бити луда! Хоћеш ли већ донети *тај конопац?* Скини му *најпре* хаљину, па га вежи.

Гастрон. Не, не, Битина, на коленима те молим!

[1] Менонове Амфитеје тј. кћерп.

[2] Циганин — у оригиналу стоји „Фрижанин", али ја сам, ради бољег разумевања, изабрао одговарајућу модерну метафору. Исти случај имамо и у идућа два мима.

Битина. Свуци га, кажем. Ти ћеш већ познати да си роб, и да сам ја за тебе платила три мине! Нека је проклет онај дан у који си овде дошао! Пирија, пресешће ти: ја већ видим да ти све друго пре радиш но што га везујеш! Стегни *му* лактове — нека уђе конопац у месо.

Гастрон. Битина, опрости ми ову погрешку — човек сам, погрешио сам! А ако ме још једном ухватиш да радим што се теби не допада, *слободно* ми удари жиг *на чело.*

Битина. Са Амфитејом ти то кокетуј, а не са мном; с њом ти ашикујеш, а мене сматраш као простирку за ноге.

Пирија. Добро сам ти га везла!

Битина. Припази само да се кришом не одреши. Води га сада на рад, Хермону, па му реци нека му удари хиљаду по леђима, и хиљаду по трбуху.

Гастрон. Ти, Битина, хоћеш да ме убијеш, а још се ниси најпре ни уверила да ли је те све истина или није.

Битина Па малочас си баш рекао, својим рођеним језиком: „Битина, опрости ми ову погрешку"...

Гастрон. Хтео само да ти утишам гнев.

Битина. Што стојиш и бленеш, и не водиш га куда ти говорим? Нека сада, Кидила, већ оде та битанга са својом њушком, а ти, Дрехоне, иди за њим куд год буде пошао. Што не даш, робињо, томе гаду какав дроњак да се покрије, те да не прође го кроз чаршију? Још ти једном, Пирија, понављам да поручиш Хермону да му удари хиљаду овако, а хиљаду овако — јеси ли разумео? Ако не будеш извршио све што ти кажем, ти ћеш ми платити и главницу и интерес. Хајде, па га немој проводити поред Микале, већ иди право. Али сад ми баш паде нешто на памет. Трчи, робињо, трчи, па их зови *натраг,* пре но што одмакну далеко!

Кидила. Пирија, несрећо *једна* глува! Зову те. Ти баш као да вучеш каквог хајдука, а не свога друга! Видиш ли, Пирија, како га крвнички вучеш на муке!

Богме ће и тебе Кидила кроз дан-два видети овим својим очима како код Антидора стружеш ланце које си тек пре неки дан и скинуо.

Битина. Хеј ти, врати тога што га водиш, тако везаног, па ми зови жигара Косида да дође са иглама и мастилом.[1] Одједном ћеш се зашаренити! Обесићу те тако с мишом *на устима*,[2] као Дава.[3]

Кидила. Немој, мамице, него му опрости — тако ти била жива Батилида, и тако је ти удала и у свом наручју понела унучиће! Опрости му, молим те, ту једну погрешку.

Битина. Кидила, немојте ме љутити, или ћу побећи од куће! Зар да ја пустим тога ак-обешењака! Зар ме не би онда свака која ме сретне с правом могла пљунути у лице! Нећу, тако ми Деметре! Него, када не зна за себе ко је, и ако је *матор* човек, познаће већ када овај натпис добије на чело.

Кидила. Али данас је двадесети, и у петак[4] су задушнице.

Битина. Сада те пуштам, и зато захвали овој, коју волим исто као и Батилиду, и коју сам на својим рукама однеговала. А када будемо прелили мртве, онда ћемо после ове светковине, почети са твојом.

[1] Тетовирање је код старих често употребљавано као и казне и понижавање. Лажовима је утискивана на чело слика мајмуна или лисице; Атињани су зарobљеним Самљанима ужегли „Самену“ (нека врста лађе), а Самљани Атињанима буљину, и тако даље.

[2] *Миш* — справа за запушивање уста. Али да није миш био жиг, који је утиснут Гастрону, као прељубочинцу? Мишеви су ушли у пословицу као врло похотљиве животиње.

[3] *Дав* је у Новој Комедији типично име за робове, и то по правилу за лажљиве робове и интриганте. Херонда по свој прилици прави алузију на сцену из какве познате комедије.

[4] У *петак.* Да би избегао једну, данашњој публици мало разумљиву, дефиницију по старом календару, употребио сам овај анахронизам.

II ПОДВОДНИК.

Батар. Господо судије, ви овде свакако нисте цензори нашег имања и нашег положаја, и ако овај Тал има лађу од пет талената, а ја немам ни хлеба, он због тога ипак неће да добије са Батаром парницу, или ћу вас ја — то је моја чврста одлука! — оставити с милим Богом и отићи одавде куд ме очи воде. Дошљаци смо овде и ја и он, и живимо не како хоћемо, већ како нам закони наређују. Он је узео за патрона Менеса, а ја Аристофонта; Менес је некада однео победу на песницама, а Аристофонт се и сада још може да такмичи. — Испричаћу вам целу истину — ето, ту је и мој патрон![1] По заласку сунца напао ме је, Господо судије, напао ме је безобразно, ваљада зато што носи тако лепу хаљину. Тал ће вам сада рећи: „Ја сам вам довезао пшеницу из Аке и спасао вас од глади“ — али и ја, и ја довозим еспап из Тира, и нити он даје на поклон пшеницу, ни ја ову овде. Али ако он зато што се може возити по мору и што има огртач од три атичке мине, а ја живим на земљи и носим дроњке и подеране цокуле; ако он зато сме да на силу и преко моје воље одведе једну од мојих робиња, и то још ноћу — онда је овај град, господо, изгубио заштиту, онда ће вам Тал уништити аутономију, којом се толико поносите. Премда би боље било када би он знао ко је и из каквога је блата начињен, па да живи као и ја и да цепти и пред најмањим грађанином. Дакле они који су први у држави и који су из бољих кућа, гледају мало друкчије на законе, нити је мене, странца, и један грађанин истукао и дошао ноћу, са буктињама, на моја врата, да ми запали кућу и да ми отме коју робињу па да оде — а сада одједном учини све то овај Циганин, који се сада зове Тал,[2] а пре се

[1] Ово тешко место преведено је према *ранијем* Крузијусовом издању.

[2] Артим, варварску боју. Тал је дакле, по Батару, варварин који је доцније само име променуо.

звао Артим, *учини све то*, не водећи баш никаква рачуна ни о законима, ни о кнезу, ни о властима. Деде сад прочитај, ћато, шта каже закон за оваку кривицу, а ти, пријатељу, запуши клепсидру,[1] док он то чита...

Писар. „Ако какав грађанин избије робињу, или је својевољно одвуче, да плати дуплу казну...“

Батар. Ето то је, господо судије, написао Херонда,[2] а не Батар, да би само упропастио Тала. „Ако ко развали врата, каже он, да плати мину; ако избије кога песницом, да плати још једну мину; ако ли упали кућу или наиђе на туђе имање, да плати казне хиљаду *драхми*, и што начини штете да плати дупло.“ Јест, јер је Херонда био добар грађанин, а ти, Тале, нити знаш шта је град ни како се треба ту понашати. Ти си данас у Брикиндери, јуче си био у Абадери, а сутра ћеш, ако те само ко погоди, отпловити у Фаселиду. Провео сам се, господо судије — да вас не бих мучио дугим говором — провео сам се као миш у смоли: избио ме је песницом, развалио врата од моје куће, за коју плаћам *толику* кирију, изгорео ми је довратник. Ходи овамо, Миртала, и покажи се свима. Немој да се стидиш: ове судије што их видиш нека ти буду као оцеви и браћа. Видите ли, господо, како јој је тај вуцибатина сву косу рашчупао, када ју је одвукао и обешчастио! О, старости, теби он има да захвали, јер да тебе није било пљувао би он сада крв као хвалисави Филип са Сама![3] Смејеш се? Јесте, ја сам кинед, то не одричем, име ми је Батар, дед ми

[1] Клепсидра, сат са водом, којим се на суду одређивало колико ко времена сме да говори. Ако би говорник за време говора читао какав закон, исказе сведока и слично, истицање воде бивало би заустављено.

[2] Херонда, чувени законодавац из Катане, чији су закони примљени у врло многим градовима у грчком свету, између осталих и на Коај. Разуме се да је различут од нашег песника (и форма је различита: Chairondas законодавац, Herondas песник).

[3] Алузија на неку нама непознату стару анегдоту.

је био Сисимбра[1] а отац Сисимбриск,[1] и сваки је од њих био подводник — али што се тиче срца, ту бих, Тале, мирно смео да ти кажем: „Ходи — ево ме!“ — Ти, изгледа, волиш Мирталу. Па то бар није ништа страшно! Ја опет волим пшеницу — дај ми *дакле пшенице*, па је води. Или, забога, ако осећаш ватру у грудима, ћушни ти *само* Батару у шаке колико кошта, па је води и располажи с њом како хоћеш — нико ти не брани! — Господо, толико сам имао њему да кажем, а ви сада пошто нема сведока, донесите пресуду по својој савести. А ако он нешто затражи да се позову и робови и ставе на муке — ево и мене — *и ја сам ту!* Узми ме, Тале, мучи ме, али само најпре паре на среду! Вала, боље не би пресудио ни Минос са својим теразијама! Уосталом, господо, немојте сметати с ума да ви не дајете свој глас за пезевенка Батара, него за све странце који живе у *овој* вароши. Сада ћете показати шта вреде Кос[2] и Мероп,[2] и у коликом је поштовању био Тесал[2] и Херкул,[2] и како то да је Ескулап дошао баш овамо из Трибе, и зашто је Феба баш овде родила Латону. Све то имајте на уму, па донесите правилну пресуду. Циганин ће — ако не лаже *једна* старинска пословица — бити бољи ако га избијеш.[3]

III УЧИТЕЉ.[4]

Метротима. Тако ти, Ламприче, твоје пријатељице, музе, дале радости у животу — ожежи овога преко леђа,

[1] Имена са рђавом асоцијацијом.

[2] *Кос* је богиња заштитница острва Коса. *Мероп*, *Тесал* и *Херкул* су хероји, од којих сваки преставља по једно племе међу становништвом. Култ Ескулапа (бога медицине и здравља) био је на Косу веома чувен; на њ се односи и четврти Херондин мим. У Трики је био најстарији Ескулапов култ. Феба је била кћи Урана и Геје (Неба и Земље); са титаном Кејом родила је кћер Лотону, мајку Аполона и Артемиде (Дијаж).

[3] Мим се — на позорници — завршио по свој прилици на тај начин што је ова пословица примљена на Батару.

[4] Дешава се у учионици, у којој се, између осталих декорација, налазе и статуе девет Муза.

док му погана душа не изиђе на уста! Целу ми је већ кућу опљачкао играјући Халкинду![1] Већ се више не задовољава пиљцима, него иде на горе неваљалство. Где су школска врата и када је први[2] — када морам да плаћам црну школарину, па да кукам све као Нанак[3] — то неби умео да каже, а место где се коцкају и где се скупљају амали и одбегли робови зна тачно и могао би га и другоме показати. И јадна таблица,[4] за коју се ја свакога месеца мучим да је превучем воском, виси као какво сироче о зиду поред кревета, док се он по који пут не сети да је погледа као на Ад[5] и да што на њој напише, или боље рећи да је сву изгребе. А пиљци му се у кеси боље сијају него ли ибрик који свакога часа употребљавамо. Не уме да прочита ни слово *а*, ако му га човек по пет пута не викне у уво. Када му је пре неки дан отац диктовао да напише реч Марон,[6] тај је красник од Марона начинио Симона![6] Баш сам будала — мислим се ја онда — што га нисам испратила да чува магарце, него сам га дала на школе, надајући се да ћу имати потпоре у стррости. Ако му дамо лепо, као детету, или ја или његов отац — један старац, наглув и већ обневидео — ако му дамо да изговори какву декламацију, то цеди као

[1] Халкинда — отприлике наше „крајцарице“.

[2] Први — хронолошки анахронизам, као и у I миму.

[3] Нанак је био краљ у Фригији, пре потопа. Он је предвиђао потоп, па је своје сакупио у храм и ту јако плакао. Отуда је његов плач ушао у пословицу.

[4] Таблице за писање превлачене су воском, и у њих су урезивана слова стилом.

[5] Погледа као на Ад — пословица. У нас отприлике „као да му је оца убио“.

[6] Марон и Симон. — Херонда, угледајући се на песнике Нове Комедије, означава, по правилу, већ самим именом карактер појединих лица (Немци ово зову „redende Namen“. Оне се јављају и у неким нашим комедијама око половине XIX века). Марон и Симон су типична имена, са, отприлике, оном вредношћу коју код нас имају „Зони Замфировој“, Стевана Сремца Манулаћ и Митанче.

кроз сито: „А-по-ло-не ау-реј-ски“...[1] — па то, битанго једна, кажем му ја, уме и баба, која је неписмена, или који му драго Циганин. А ако ми окренемо мало друкчије, он по три дана не види кућног прага, него оде да опљачка бабу, једну убогу старицу, или се отпентра на кров, па обеси ноге доле и гледа одозго као мајмун. Шта мислиш како се кува у мени, несрећници, када га погледам! Ама и није ми стало толико до њега, али поломи сву ћерамиду, као да су погаче, па када се приближи зима, морам кукавица, да плаћам по три обола и по за сваки комад! Јер цело суседство гракне као из једног грла: „То је урадио Метротимин Котал“ — и истина је, па несмем ни зуба да помолим. Погледај га само како је сав у дроњцима: *то све поцепао* по шуми, по којој се повраздан туца, каоделски рибар по мору.[2] Недеље и празнике[3] зна боље него звездари, и неће ни ока преко ноћи склопити када *у школи* имате какву забаву. Дакле, Лампришче, ако желиш да ти ове *(показује на Музе)* даду у животу свој благослов и свако добро, удри му...

Ламприск. Немој да ме молиш, Метротима: он ће већ добити своје. Где је Евигније, где је Кокал, где је Фил! Зар га још нисте повалили? Ваљада чекате пун месец, као Акесије?[4] Алал ти вера, Котале, шта радиш! Зар теби није доста да играш пиљака, као ови овде, већ идеш у коцкарницу да се коцкаш са амалима? Бићеш ти мени, када тако волиш, стидљивији од девојке, па нећеш смети ни сламку да помакнеш! Где ми је само онај оштар кајиш, она говеђа жила, којом бијем одметнике и неваљалце? Дајте ми је који, док нисам побеснео од љутине!

[1] Први стих из неког у ономе времену добро познатог песника.

[2] Пословица са непознатом подлогом. Упоредити ипак Theocr. Jb. I, 45.

[3] Анахронизам у хронологији, као и горе (два пута),

[4] Акесије је био крманош, који се никада није хтео да навезе на море пре пуног месеца.

Котал. Не, не, молим те, Лампришче, тако ти муза, тако ти браде и Котидиног[1] живота, немој ме оним оштрим! Удри ме оним другим!

Ламприск. Е јеси неваљалац, Котале, да те ни трговац с робовима не би могао похвалити, чак ни тамо где мишеви гризу гвожђе.[2]

Котал. Колико, колико, Ламришче, молим те, *колико* мислиш да ми удариш?

Ламприск. Не питај мене, већ ову овде.

Котал. Мамице, колико ћете ми ударити?

Метротима. Да си ти само жив — колико год може да поднесе твоја неваљала кожа!

Котал. Немој више — доста је, Лампришче!

Ламприск. И ти немој више да будеш неваљао!

Конгал. Нећу више никада, кунем ти се, Лампришче, драгим музама!

Ламприск. Види га само, колики има језик! Ако само піснеш још једну реч, одмах ћу ти метнути миша на уста!

Котал. Ево ћутим. Молим те, немој да ме убијеш!

Ламприск. Пусти га, Кокиле.

Метротима. Не престај, Лампришче, мажи докле сунце не зађе.

Ламприск. Нека га — шаренији је већ од змије! Не брини ти — добиће он већ и уз књигу приде, једно дваестак *шамара*, па све да чита боље него Клио.[3]

Метротима. (*Конгалу*) Дела, па сада намажи језик медом.[4] Ја сада, Лампришче, идем кући, па ћу испричати старцу све по реду, а донећу и фалаге, па нека блажене *музе* виде овде спутаног оног који их је мрзео.

Веселин Чајкановић.

---

[1] Котида — Лампрpúblico ћерчица.

[2] Перифраза узета из старих бајака. Мишеви што гризу гвожђе познати су у причама свих индогерманских народа.

[3] Муза историје (и према томе *течног* причања, говорења).

[4] То јест да би му, као оно Нестору, из уста текао говор слађи од меда.

БЈЕРНСТЈЕРНЕ БЈЕРНСОН.

I

17 маја 1881 године рекао је Бјернсон у својој беседи, приликом откривања Вергеландова споменика, ово: „Ви сте скоро сви чули, да је Хенрик Вергеланд дуго лутао с џеповима пуним семена, да је при својим шетњама овде-онде бацао по пуну прегршт, и хтео да дâ примера и својим друговима исто то да чине: јер се није знало шта ће из тога нићи. То је тако искрена и дирљива песма љубави према отаџбини, да долази међу најснажније његове велике песме“.

Што се овде прича о Вергеланду, може се у вишем смислу рећи и о Бјернсону. *Он је велики сејач Норвешке.* Земља је бреговита, гола и дивља. По неко семе падне на камено земљиште, али га ветар однесе; али где се нађе земље, она прима, усев је богат, и Бјернсон неуморно наставља своју делатност. Много је од његовог усева изникло, и он при свом раду не мисли само на данашње поколење. Глава, којом Бјернсон почиње Арне а исто тако и сакупљено издање својих новела, садржи, као што је познато, бајку о дрвећу и вреску, који заједнички закључују, да заодену планине које пред њима голе леже. Ту се испољава главна мисао његова живота: да своју земљу, према својој снази, обдела, цивилизује. Овом начелу за љубав, одаје се тај човек, који је написао тако фине и нежне песме, и најгрубљем послу, који није довољно благодаран за новинара или народног говорника, са намером да борбом против предрасуда или

заблуда, ширењем природне, још непознате истине — или онога што му се чини истином — морално и политички васпитава норвешки народ. Никада он себе није сматрао само песником. Он је рано имао пред очима пространију дужност.

Треба Бјернсона само летимично видети, па знати, како га је природа изврсно снабдела за жестоку борбу књижевног живота. Ретко се види тако снажна особа, као створена да се од гранита истеше. Извесно нема ниједног посла, који у толикој мери узбуђује духове, умара умове, утанчава нервни систем и слаби, као књижевнички рад.

Та плећа су била добра и здрава, та леђа су била створена, да издрже ударце живота и одбију грубе нападе. А тек какви живци! Ако је Бјернсон лично, из сопственог искуства, научио, шта се разуме под живцима — а то је лако могуће, јер ми нисмо узалуд деца његова столећа — онда бар као песник није никад нервозан, ни кад је фини, чак ни кад је, као што се овде онде догађа, сентиманталан; код њега нема ни трага сувишне префињености, што одаје извесан степен болешљивости или напора. Снажан као грабљива звер, чије се име у његовом двапут појављује,[1] уздиже се он пред успоменом, моћне главе, затворених уста, мрка погледа иза наочари. Спољашност му одаје свештеничко дете, глас, и покрети показују изразитији, глумачки дар. Књижевна непријатељства нису га могла оборити, а што се тиче највеће опасности по књижевника, ћутања, опасности, која је више година узастопце претила његовом великом такмацу Хенрику Ибсену — она је овде била искључена; јер он уђе у књижевност још као млад позоришни референт и политичар, тако вољан за борбу, да је око њега све грмело и пуцало. Он је осећао у својој раној младости вољу за бој као снажни Торбјерн у „Синеви Солбакен“ и тукао се најзад као Сигурд у „Бегству Сигур-

[1] Бјерн, — Бјерн — дивља звер. Прев.

довом“, да би најпре окушао своју снагу, затим због наивног, живог, и ако често промашеног осећања права. Он је на сваки начин из основа познавао вештину да на се обрат пажњу. То значи, да се својим сагвиничним и веселим расположењем добро осећао у пуној светлости живота. Њему је био непознат страх од светлости, који обично завлада страшљивијим и опрезнијим природама, онима које увек имају нешто да савладају, када стављају на видик своју физичку или духовну личност. Ибсен је у својој песми „Страх од светлости“, описао ово осећање.

Сад се ближе демони дана,
Хука и весеље живота,
И хладне грозе царују
У мојим плашљивим грудма,

Скривам се у вео
Страхотне, бледе ноћи,
Која ми је за лет оставила
Слободнија крила.

Ишчупан из крила твога,
Нећу да видим дан,
Оно што је свето и величанствено
Јавља се само ноћу.

Бјернсон је, по своме бићу, пола вођ пола песник: он у себи сједињава два главна лица старе Норвешке: поглавара и скалда. Он је по своме току мисли пола народни трибун, а пола световњак, то значи, он спаја у своме јавном раду политички и религиозни патос својих земљака, и то још у већој мери од како се отргнуо од теологије која је била све и сва.

Како је Бјернсон свештеничко дете, изгледа да је наследио наклоност ка беседништву. Он је по рођењу мисионар. Религиозност коју је проповедао беше испрва ортодоксна. Али пошто је био приморан да се у току свога развијања удали од ортодоксије, остаде код њега

иста склоност ка проповедању. Проповедање се, што се тиче облика, није променило, само на место науке о вери дошао је морал ортодоксије.

Пример: један такав догађај, феномен, као изненадни рат Немачке са Француском 1870 године, морао је утицати на сваког савременика. Филозофски спреман посматралац морао је испитивати чисто материјалне и духовне разлоге пораза и победе. За теолошки васпитаног посматраоца постоји у таквим случајевима само један једини узрок: религиозно-морални: победа је вазда награда побожности или невиности. Тако за Бјернсона. Годину дана после рата, док је још био религиозан, објашњавао је он победу немачке војске околношћу, што су немачки официри, од Лутеровог доба, имали неколико псалама од утиска, које су пред фронтом певали. Петнаест година доцније открио је у једном говору који је држао у скандинавском удружењу у Паризу, да је узрок француског пораза у тобожњем полном неваљалству француских војсковођа, које је описао у врло драстичним, и ако мање јасним цртама. Ко иоле зна немачки официрски ред, мора се насмејати оном уверењу, са којим је Бјернсон причао бајку о полној чистоти немачког официрског реда. Али томе се не треба чудити. Он није бирао. Ако није било више лутеранства, које је донело победу — а Бјернсон је међутим напустио аугсбуршку вероисповест, — морала је бити часност. Наравно, он је прибегао стваралачкој моћи, јер она је била најближа религија. Узрок, како га Бјернсон развија, врло је мало измењен. А за људство је исто тако пријатно и достојно хвале да су Французи били тучени, што су били лакоумни, а не што су били безбожни.

Обележје је свих теолошки васпитаних и образованих људи, да је за њих полни морал у своме елементарном чину готово целолупан морал, и да и незначајне победе на том пољу прослављају као огромне триумфе добрих дела.

У предигри Бјернсонова „Краља“ имамо за то примера. Ту се на једном маскованом балу Краљ земље приближује једној лепој, охолој, образованој госпи, и не познавајући је раније, и не окушајући да задобије њено срце, апелује на њена чула, описујући јој „хладовите, засвођене ходнике, са вратима у тамне одаје“ кроз која би хтео да је уведе. Овде, доиста, не може бити ни говора о искушењу. Клара са гнушањем одбија његов позив.

Сваки ће додати, да је то од ње, као што се вели, врло красно; а гледати у томе нешто више, било би претерано. Ипак, то у очима песниковим јесте нешто изванредно заслужно, тако да он покреће цео духовни свет:

Ове гневне речи
Зову хиљаду племенитих духова,
Хиљаде племенитих мајсторских дела.
На месту, где су одјекнуле,
Ори се клицање и победне борије.
Гомиле духова
Крстаре ваздухом који блиста,
Обале блеште непрестано у сјају сунца,
А свет злоће дрхти
Од нечувеног миља.

Међутим, исто је тако по себи појмљиво, да поштена жена одбије оваку понуду, као што би било појмљиво, да поштен човек не прими мито. Само велика важност, која се придаје сваком појединачном случају полног устручавања, објашњава дивље усхићење духовног света, клицање које је спремљено у част једног човека, који је одбио мито, а мало мање би се претерало, кад би то одбијање први пут донело једном владару веру у некористољубље и чврстину карактера.

Писац може имати великих и ретких способности, па ипак да буде спречен да продре, и то или очигледним

контрастима свога дара са националним особинама свога народа, или истинским контрастом са ступњем развитка свога народа. Многи великани су под тим теретом клицали. Многи, слични Бајрону, Шелеју, Хајнеу, Хенрику Ибсену, беху оставили своју земљу, а још много је више оних који су у завичају остали, али се ненародски осећали. Код Бјернсона је сасвим друкчије. Њега норвешки народ, јамачно, није мирно признао; из почетка, што је по форми био нов, а доцније, што су идеје биле тако настране. Па ипак је његов народ и око њега и иза њега, као негда можда још око Виктора Ига. И Иго није толико Француз колико је Бјернсон Норвежанин. Његово име значи колико и норвешка застава. Он је у својим одликама и манама, у своме генију и својим слабостима, тако националан као Волтер и Шилер. Могло би изгледати, да је Ибсен својим одвојеним и плашљивим, озбиљним и затвореним бићем националнији од Бјернсона, светлог херолда будућности. Али да је чисто норвешко и оно што је отворено, разговорно, гласно, чак и дрско и живо, обилно је посведочила норвешка песничка школа XVIII века, као и Вергеланд. С једне стране, његова вербална оскудност као уметника, његово осорљиво норвешко национално осећање, а с друге стране жива свест о једностраности и духовним потребама и невољама свога народа — та свест, која га је отерала скандинавизму, пангерманизму, космполитизму — све је ово у своме специјалном мешању тако национално, да он својом личношћу представља садржај народни. Он не преставља само критику, критику која жеже, као што је критика Тургењевљева и Ибсенова, већ опору и срчану судбину, ношену љубављу, допадљиву без меланхолије. Јер, он никада не види само зло у чије побољшање и крајње оздрављење не верује, никад порок у чије искорење не сумња. Он истински, слепо, верује у добро у свету, и има цео несавладљив оптимизам великог лакоумника.

И како он није могао понићи ни у којој другој земљи, још мање може да као књижевник успева ван своје отаџбине. Када су 1880 године немачке новине донеле вест, да ће се Бјернсон, сит домаћих распра, настанити у Минхену, писаше он у једном свом приватном писму: „Хоћу да живим у Норвешкој, хоћу у Норвешкој да се бијем и да будем бивен; хоћу да побеђујем и умрем у Норвешкој, — у то будите уверени“.

Срећа је осећати се тако унутарње везан са својом отаџбином, кад га тамо благонаклоно разумеју. Тако је Бјернсон везан, и то односима који су дубоко у његовој природи. Он, који се толико занимао затвореним, усамљеним Микел-Анџелом, јесте дух сасвим супротне врсте. Он није усамљен, сем кад је сасвим сам (као од 1873 на своме добру у Гаусдалу), он је у највећој мери дух дружељубив и народски. Он се диви Микел-Анџелу, јер се уопште диви ономе што је велико, дубоко, жалосно и строго у људском срцу, али он нема ничег заједничког са осећањем усамљености великог Флорентинца. Он је рођени оснивач странака, и њега рано заведоше народски, страначки духови, као Вергеланд и Грунтвиг, и ако им није био раван својом пластичном, образованом снагом. Он осећа потребу, да буде средиште или жижа симпатија̑, и он нехотице ствара око себе савез, пошто је он сам огледало друштва, огледало савеза. Зато што је националан, он је дух народски. И то је назначење темперамента; он је народски зато што сам није одвојен и префињен, зато што је из почетка имао на себи нечег суровог, нечег сродног гомили. Има духова, који почињу своју каријеру тиме, што говоре у име гомиле, и има духова, који до своје смрти говоре само у своје сопствено име; има духова, који од почетка кажу „ми“, има их, који од почетка до краја кажу „ја“, и опет других, који почињу са „ја“ а заврше са „ми“, или обратно. Бјернсон се поред своје јаке самосталности осећао општим органом; он је мислио да њиме цео народ до речи долази.

Он се осећао ношен својим народом, његовом историјом, његовом прошлошћу, његовим тежњама, и он је говорио на основу тог осећања.

Духови ове врсте имају заједничко обележје, они се не плаше општепризнатих истина. Ма како да је нова њена форма, ма како да је оригинално њено излагање, изложена садржина од почетка нешто је опште примљено и признато. Ови духови, по целом своме бићу, не могу да се отресу општих места религије, морала и политике, и у тој њиховој тајној вези са битно човечанским почива њихов првобитни утисак и успех. Духови као Киркегард на пољу религије, Ибсен на пољу морала, Андре на пољу политике, само сумњају у постојаност општих места, баш зато што су општа. Код Бјернсона је сасвим супротно. Баш своје најжешће борбе против уобичајенога води он у име целине, то јест у име свих. На овоме почива његово духовно здравље, одатле његова снага. Опасност је по аутора сувише отмен осећајни живот, сувише префињена духовна снага, и сувише жива мржња према уобичајеном. Слаби живци не чине популарним. Маса презире или превиђа оно што јој је неприступачно, или што је ван ње и мимо њу. Она тражи од народног говорника гласину, удобан темперамент, јасне, просте мисли, тачно изражавање; од народног песника улепшавајуће понављање својих особина, репродукцију лично народних, наивних мајсторија. И све што може да изискује један народ Бјернсон је многоструко дао.

II

Бјернстјерне Бјернсон родио се 8 децембра 1832 у Квиклеу, једној од долина Довреспелдских, где му је отац био свештеник. Природа је у овом пределу сиромашна и пуста, само голетно стење; овде-онде нађе се која јела или бреза; земља је тако посна, а време тако

рђаво, да сељак у пет година може рачунати само на једну родну годину.

Кад је малом Бјернстјернсу било шест година, отац му буде премештен у Несет, у Ромсдалену, који је својом лепотом, један од најчувенијих предела Норвешке. С обе стране долине уздижу се голети са смеоним врховима, који се постепено, у колико се равница спушта и ближи фјорду, јављају у све разноврснијим облицима.

Ма како далеко, да бацим поглед,
Видим само брда и голети
Који се једно уз друго засводе,
Пењући се у плава небеса.
Сад ће светови хучећи беснети,
А свуда је величанствено и мирно, прави сан.

У погледу разноврсности само се неколико норвешких равница може мерити с Ромсдаленом. Предео је осим тога плодан, сразмерно доста обрађен, куће лепе, махом двоспратне, становништво, поред све оскудице у речима, отворено, живо и ћудљиво, плахо и несталнo, као да носи знамење „Кошавиних Фјордова“, код којих обитава. Разлика између овог места боравлења и пређашњег беше чудна и дирљива: она научи дете да премишља и сравњује, да себе посматра новим очима и да постане свесно свога бића. Величанствена природа и дирљив народни живот испунише сликама пријемљив дечаков мозак. Када га послаше у основну школу у варошицу Молде, мали Бјернсон поче међу дечацима оснивати удружења и постаде ускоро у неку руку вођа школске младежи. Он је читао сва историска и песничка дела, која су му била дошла у руке, народне приче које је Асбјернсон скупио, народне песме, које је Ланштад раније прибрао — доби утиске о народу, како је то схватала романтика онога времена. Он је у исто време писао бајке и гутао Вергеландове песме. Када му је било седамнаест година дође у Христијанију, да се спреми за испит зре-

лости. Ту изучава нарочито данску литературу, склопи пријатељство са Асмундом Виње и Ернстом Сарс, и живи врло бурним, обесним младићским животом. Тадање, великом брижљивожћу управљано данско позориште у Христијанији привуче га, веома утичући на њ. Када се године 1852 повратио у завичај и тамо од прилике провео годину дана, указа му се народни живот под новом, још привлачнијом светлошћу, и он отпоче да пише песме у духу народних песама које су сељаци певали.

По своме повратку у Христијанију истаче се нарочито као критичар Он пише са свом страшћу која обично иде упоредо са генијалном младошћу, поред тога и са свом неправичношћу будућег песника, и тиме створи себи много непријатеља. Он изучава нарочито данске мислиоце, тада баш завршене књижевне периоде, Хајберга, Сиберна, Киркегâрда, и нешто доцније отпоче да се удубљује у Грунтвигов осећајни живот. Грунтвигианизам са својим снажним наглашавањем „права на уживање у животу“ на супрот мрачном норвешком пиетизму, и његова јака вера у моћ и позив северних земаља, морадоше снажно привући правог северца тако мало упознатог са Европом. Грунтвигов утицај на њега продужује се дубоко до седамдесетих година. Он, дете усамљене свештеничке куће, ђак из незнатне варошице, студент универзитета који није имао заступника за модерну философију и социјалне погледе, где је додуше било много стручности, али ни мало европске свести, нађе у Грунтвигианизму све оно што је непрестано тражио, и доцније нашао, осим човечанског у највишој слободи и лепоти.

Неколико излета у суседне земље, прво, учешће у скандинавском студентском походу у Упсали 1856 године, непосредно затим дуже бављење у Копенхагену, допуниште Бјернсонове песничке способности. Пошто је начинио први план за „Младенце“, који не могаше извести, написа он свој први драмски рад, мали комад „Међу биткама“, чији узан, сув, прозни стил беше сушта супротност речитом патосу који неговаше Еленшлегерова

школа. Хајберг, ондашњи директор краљевског позоришта у Копенхагену, одби га; у Христијанији је приказиван, а позније и штампан. Колико су одмакли Бјернсон и цела будућа песничка књижевност од уобичајеног пута, најбоље се види, када се баци поглед на ову малу драму, која је својом појавом толико одударала својом тобожњом дивљином садржине и тобожњом грубошћу расправљања, и ако нам се данас чини сасвим идиличном и сувише сентименталном.

Међутим Бјернсон осећа много јачи нагон за писање сеоских новела. Његов младићски живот и његова читања донеше собом, да је увидео „сељаке у светлости бајке и бајку у светлости сељака.“ „Синева“, „Отац“. „Орловско гнездо“, обновише бајку. И овај стил који беше створен у својој мирној очигледности у старини као форма приповетке за самртни удар, царску размирицу, паликућу, доживљајна и сурова дела, беше овде сачуван и подмлађен, и уздиже својом величином идиличну садржину, љубав младих норвешких сељака.

Бјернсон спада међу срећне, који одмах налазе своју форму. „Синева Солбакен“, његова најстарија новела, била је по својој форми беспрекорна. Њему није било нужно да се љуто бори са упорним идејама, пре но што је могао да дâ својим делима унутарње равнотеже. Она су текла из калупа одмах у форму, и беху са пластичном сигурношћу чврста као споменици.

Овим се не вели, да је Бјернсонов песнички живот био поштеђен од лутања и сукобљавања. Али његова карнера није била као код многих других пењање на планину у магли, увенчана неколиким сунчаним часовима на врху; његова каријера је пењање при лепом времену, и богата лепим изгледима. Управо, ток његовог развитка био је овакав: поред првобитно мало и уских идеја почео је он уметнички са највишим савршенством, да би с временом у својим делима изнео све богатији живот идеја и све веће познање човечјег срца. На сваки начин, за време свога напредовања, он није ништа изгубио у поет-

ској вредности, али извесно изгубио је нешто од пластичне равнотеже.

Бјернсонови први радови не беху поздрављени једнодушном радошћу. Новеле и драме с којима се први пут појавио, беху сушта супротност свему што је обично хвалио читалачки свет, те и не могоше бити признате без приговора. Многи из круга књижевне поетске интелигенције, који беху слепо веровали старијој поезији, беху склони поверовати, да је ту нападнута њихова уметничка вера. Еленшлегеров пунозвучни патос још јечаше са својом складношћу у ушима свију; његово претстављање Старине и Средњега Века не изгледаше присталицама старе школе баш по спољашности верно, ипак по унутарности истинитије од Бјернсоновог; ненадмашна елеганција и нежност једног „Хенрика Херца“ ослабила је смисао за застарелим, и најзад се опазило да новијој норвешкој школи недостаје филозофско образовање, на коју се читаоци навикоше посредством Хајберга. Сећам се као данас, како ми својом појавом на свет изгледаху страни „Синева Солбакен“ и „Арне“.

Ипак, брзо би заснована Бјернсонова песничка слава, нарочито кад ново песништво узе под своју заштиту владајућа национално-либерална и скандинавска странка у Данској.

Тада беху још национални либерали у Данској и Скандинавци у Норвешкој пријатељи сељака у књижевности. Волели су сељака у опште, не познавајући га нарочито као човека. Сељаку се дало право избора, али су били у то уверени, да ће се још дуго дати поводити за онима, који су му „слободу“ дали у нади, да ће он ту слободу употребити искључиво на то да бира њих и њима равне и да га воде њиховим путем. Стога је још сељак био здраво језгро народно; у њему су гледали изданак старог северног дива, њему су ласкали и њега су опевали. Песничке речи, које са финоћом и новим високим стилом слављаху његов живот, рачунаху у Дан-

ској већ унапред на добар пријем, нарочито кад су потицале из братске земље, које су срцу правог Скандинавца скоро још ближе него сопствена отаџбина.

Копенхагенци пресићени утисака градског живота, готово су исто тако волели Бјерисонова описивања сељаштва, као што су прошлог века на дворовима волели пастирске игре.

Сеоска новела за се не беше никакав нов књижевни облик. Стêн Стêнсен Блихер, почетком тридесетих година први је отпочео са красотним сликама из јитског народног живота. За њим нагло наставише у Немачкој Имерман и Ауербах, у Француској Жорж Сандова.

(Наставиће се).

Георг Брандес.

(С немачког превео Никола Сталић).

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Vitkovics Mihály életrajza irta Rádits Dusán, föigmn. tanár. Ujvidék, 1909. Стр. 92 вел. 8.

При помену Михаила Витковића сама се намеће човеку мисао о српско-мађарским књижевним односима. Он је био веома интересантан продукат тих односа, који до данас нису потанко испитани и протумачени. Тај посао чека још на своје раднике. Код нас се зна само у опће да је књижевност старих, вековних суседа Мађара утицала у неким случајевима на српску књижевност. Али да би паралелно и детаљно проучавање тих утицаја боље осветлило некоје појаве наше књижевности новијега доба, показаћу на два примера.

Пада у очи да се и у српској и у мађарској књижевности класицистичка поезија јавља скоро у исти мах, тече неко време напоредо и у једној и у другој књижевности, да ју најзад одмени романтика и утицај модерних западних књижевности. Не може бити да је ово само прост случај, него ће узрок овоме појаву бити у сличним културним, социјалним и књижевним приликама. При оцени поезије Л. Мушицкога није досад довољно обраћена пажња на ове чињенице. И наш Лукијан је на универзитету пештанском ученик чувенога професора Шедијуса, као и многи мађарски песници ода по Хорацову калупу. За Лукијанова ђаковања у Пешти изишле су песме главних представника ове групе песника: Вирага и Бержењија, и Лукијан их је без сумње читао. (Још го-

дине 1822 пише Лукијан Витковићу у Пешту да му пошље Вирагове и Бержењијеве песме, в. „Вукову Преписку“ III, стр. 654). И ови мађарски песници славе у хексаметрима и Алкејевим строфама народност, језик, родољубље. Из ових чињеница се види да наша класицистичка поезија стоји у неком односу са мађарском и да се без суочења с њом не може потпуно разумети.

Други пример можда неће бити веома јак, али ћу га ипак навести. И у Мађара је нова књижевност почела с борбом око књижевног језика, само се борба заподенула нешто раније него у нас. Дабогме, сврха је била сасвим различита: у Мађара се радило на обогаћењу књижевног језика новим речима и изразима. Казинци, вођ напредне струје, хтео је да усаврши мађарски књижевни језик, да би био способан за све врсте стила, а да се не морају употребљавати стране речи. Осим у сврси не поклапа се наша борба око језика с мађарском и у том, што је почетак наше борбе око језика дошао из Беча; главни покретач му је био Вук Караџић, којем је у том био учитељ Копитар. Али, поред тих разлика, нашло би се много додирних тачака. Тешко је веровати да главни учесници у овој борби: Видаковић, Мушицки, Вујић, Атанацковић, Хаџић-Светић, све ученици угарских школа, нису знали за борбу око језика у Мађара, и да нису, улазећи у борбу, помишљали на сличност прилика. И Лукијанови „Натписи на књижевство“ много подсећају на Казинцијеве епиграме које је пустио 1811 године, као борбене стрелице за своја начела.

Како је наша новија књижевност поникла и развила се међу северним Србима, у непосредном додиру са Мађарима, не изненађује нас нимало, што се извесни појави јављају паралелно у обе књижевности, или што је понека појава у мађарској књижевности одјекнула и у српској, или што су неки српски писци стајали сасвим или делимице под утицајем мађарских. Тако би, можда, и оснивање Матице Српске требало довести у везу са оснивањем Мађарске Научне Академије. Наше књиге се

између 1796 и 1830 већином штампају у Будиму (у универзитетској штампарији); тамо је и цензурно звање. Средиште наше журналистике је после одласка Давидовићева у Србију Пешта. А позната је ствар да су наши књижевници: Атанацковић, Игњатовић, Змај Ј. Јовановић, Мита Поповић и још неки други осетили утицај мађарске литературе, и ако досад није тачно испитано у појединостима: у коликој мери, у чему и у којем правцу.

Међу оваке наше књижевнике иде и Витковић. Само што се од ових разликује у том, што је он у исти мах био и мађарски књижевник, шта више, као што је већ П. Ј. Шафарик опазио, он је „својим списима на мађарском језику стекао куд и камо већу славу, него својим веома осредњим књижевним радовима на матерњем језику.“ („Geschichte der serbischen Literatur“, стр. 342).

Витковић није се истакнуо ни у мађарској књижевности као велик таленат, али је ипак у својој врсти необичан појав. Као што на Дунаву, Тиси и Драви има људи са два матерња језика — билингвих, тако је он био човек с два национална осећања, песник с два срца, књижевник са два лица.

Он жели да буде српски Биргер (немачки песник Bürger: види Вукова Преписка III стр. 653). У писму Соларићу године 1817 пише: „Рад сам и настојим, да и име моје код српског рода у споменику, кад ме неће бити (!), остаје“ (Вукова Преписка III 702). Да је и код српске јавности уживао добар глас, види се из писма будимског епископа Стефана Станковића Лукијану Мушицком године 1829, у којем му јавља о смрти Витковићевој, па га назива „предобрим адвокатом и истиним родољупцем“ (Вукова Преписка, III, 673). Витковић је с Мушицким, у чије се национално осећање не може сумњати, био до своје смрти у најинтимнијем пријатељству. Он је у преписци с нашим књижевницима, на пример Соларићем. Интересује се за српску књижевност, необично цени „великог Доситеја“, до чијег је „Мезимца“ неким тајанственим начином дошао (јамачно преко синовца Досите-

јева Григорија); ово дело Доситејево, „дику своје мале библиотеке“, Витковић с великим пијететом чува и предаје га Соларићу на публиковање („Вукова Преписка“, III, страна 702).

Па ипак тај „истини српски родољубац“ у својим мађарским песмама зове мађарски језик „nemzeti nyelvünk“ (наш народни језик), Мађаре „nemzetünk“ (наш народ). Његов јуратус Шинкеји вели о њему, да му је највећи понос био што је, „будући Србин, могао бити и Мађаром.“ Његова кућа у Пешти била је зборно место првака мађарске књижевности, он учествује у мађарском књижевном покрету, брине се о растуривању мађарских књига, у најтешњем пријатељству је са прваком мађарске књижевности Казницијем, коме се у једном писму исповеда, да је од „староверацa (православних Срба), који треба Угарској да захвале за своје биће, он први који је на мађарском језику стекао књижевну славу“, те жели, да и други његови једноверци заслуже ловорику на мађарском Хеликону.

Интересантан је и паралелизам у књижевном раду овога човека, који одговара његову двојаком народносном бићу. Неке своје басне и епиграме, којима је стекао највећу славу у мађарској књижевности, издаје он и на српском језику; српске народне песме преводи на мађарски језик Коцебуову драму *Opfertod* преводи он сам и на мађарски и на српски.[1] Још је занимљивије ово. Немачку шаљиву игру у четири чина некога Јингера, *Лионско одело*, прерађује Витковић и на српски и на мађарски, преносећи радњу на домаће земљиште и обра-

[1] Г. Радић мисли (стр. 46) да је Витковић прво израдио мађарски превод, па је с мађарског превода превео на српски, а српски превод мисли да је доста добар („eléggé sikerültnek mondható“). Српски превод је издала 1830 Матица Српска. Оцењујући овај српски превод Г. Ђурчин (у Archiv für slavische Philolologie XXX. 544) вели, да Витковић „lässt in Bezug auf seine deutchen Kenntnisse einiges zu wünschen übrig.“ Ако тврдња Г. Радића стоји, да је В. српски превод превео с мађарског, онда би се нетачности у том преводу које Г. Ђурчин опажа тумачиле превођењем не с оригинала, него с превода.

ћајући лица у домаће људе. Посрбљену издала је ову шаљиву игру Матица Српска 1830 године под насловом „Одѣло изъ Тріеста“. У „помађареном“ облику се драма зове *Пожунски огртач* (A pozsonyi kabát). По насловима се види где се одиграва радња. Исто лице се у комаду у српској преради зове Видовић, у мађарској Vidényi.

Дело Г. Радића о Витковићу је докторска дисертација. Он га назива „биографијом“ Витковићевом. Поред све марљивости, која се не може порећи, радњи се може дата што шта замерити и с формалне и са стварне стране. То је биографија написана у старинском маниру: више прикупљен материјал, у најбољем случају тек скица а никако поузданом руком оцртан и јасним бојама израђен портрет писца.

Ова радња нам не даје на основу новог материјала и нову слику Витковићеву. Материјал на основу којега је рађена биографија старија. Писац је чак пропустио да употреби податке који се налазе у Јагићевим збиркама писама у Зборнику Императорске Руске Академије и у три досадашње књиге *Вукове Преписке*, те би Витковићев однос према српској књижевности и српским књижевницима био пуније приказан. У опће, Витковић као српски књижевник у овој радњи потиснут је у позадину.

За мађарску књижевност ће ово дело свакојако бити добит, јер су у неколико употребљени у њему и радови српских литерарних историка. Писац добро влада мађарским језиком.

Ограничавајући се тако само на опће примедбе и не улазећи у детаље, ипак, мора поправити једну омашку, која би се била могла лако избећи, да је писац више загледао у српска помоћна средства. На стр. 67 вели он да је Луке Милованова *Опит настављења к сличноречности и слогомерју или прозодији* изишао („megjelent“) 1810, а то не стоји. Те године је Лука написао своје дело а издао га је Вук Караџић 1833 године. Г. Радић преводи „Опытъ“ са bevezetès (увод), а „опытъ“ значи покушај.

Тих. Остојић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Fr. Oppenheimer: David Ricardos Grundrententheorie. Darstellung und Kritik. Berlin, 1909, V + 255.

Теорија ренте на земљиште је један од основних и и најконтроверснијих проблема Политичке Економије. Са теоријом вредности она образује основу на којој се увек подиже цео систем ове науке; она се шта више могла претходно и правилно решити, да би се могла извести и сама теорија вредности. Природно је, према томе, што је свака школа Политичке Економије имала своју теорију ренте као и своју теорију вредности изведену у духу њених основних принципа. — Данас је питање ренте мало потиснуто у страну, благодарећи модерном социалном покрету који је првенствено *антикапиталистички*, али у доба А. Смита и Д. Рикарда — крајем XVIII и почетком XIX века — први социалистички покрети имају чисто *антиаграран* карактер, а и рâни либерализам, својим нападима на све заостатке феудалних „монопола“ и „привилегија“, допринео је да теорија ренте постане центар научног и политичког интересовања тога доба.

Од свију пак теоријâ ренте, у науци је највећу пажњу изазвала теорија коју је развио енглески економист Давид Рикардо (1772—1823). Било да је усваја или не, ни један научни радник на пољу ове науке не може је данас обићи, као што се ни при расправљању теорије вредности не може игнорисати Марксова теорија. Отуда се већ унапред може схватити, да је врло благодаран задатак једном

потпуно систематски изложити и прокритиковати ту теорију на основу резултата до којих је дошла модерна наука. Тај задатак је, ето, необично успешно извршио Фр. Опенхајмер, доцент берлинског универзитета и писац читавог низа значајних студија из области Политичке Економије (на пример: Das Bevolkerungsgesetz des T. A. Maltus, 1901; Grundgesetz der Marxischen Gesellschaftslehre, 1903; Der Staat, 1907; Wesen & Entstehung des Kapitalismus, 1908, и тако даље), у књизи чији наслов горе исписасмо. То није обична књига, чак ни за Немачку. Улажење дубље у проблем и метод његовог решавања, благодарећи философски израђеном начину мишљења пишчевом и његовој немачкој ерудицији, тако су импозантни да читалац мора осетити поштовање према тој књизи која му је, свакако, помогла да дотични предмет сад види далеко јасније и одређеније. Ми ћемо, у потврду тога, изложити основне мисли око којих се развија ова студија.

*

Рикардова теорија је постала као одбрана против напада тадањег социализма (Годвин, Овен, Уолес и други) који је, наслањајући се на школу природних права, наставио борбу коју су физиократи и А. Смит водили против феудалних установа. Буржоаским теоретичарима Рикардовог доба пало је у задатак да пред истим судијом, *природним правом*, плидирају за ствар своје класе: да докажу да својина над капиталом и земљиштем, са својим последицама, нису вештачки, конвенционални монополи, већ нужне творовине природног права. Тога ради створена је у тадањој науци једна премиса — „теорија популације“; на основу ње изведена је затим теорија о „фонду за наднице“, која је имала да објасни и оправда капитал и профит, и најзад, у духу ове горње теорије, и у истом циљу, изражена је и теорија ренте.

Рикардо је имао да докаже да рента није последица својине над земљиштем; она нити постаје на тај начин што би сопственици, имајући монопол у рукама, прода-

вали „жито“ (под овим изаразом треба разумети све пољопривредне производе у опште) по цени већој но „природној“, нити постаје експлоатацијом пољопривредних радника, одбијањем од приноса њиховог рада. На овај други начин рента није могла постати по принципима тадање науке, — доказ је лежао у теорији наднице. Али ни на први начин рента не може постати, јер се ни један предмет, који се може репродуковати у произвољним количинама, не може продавати *стално* по цени која превазилази његову *природну вредност* (= суми утрошеног рада). А производња жита може се повећати, као што се и *мора* повећати, услед сталног прираштаја људства. То повећање производње може бити или стављањем под културу до сада *необрађених поља*, или преласком интенсивнијој култури додавањем *нових капитала* у производњи. У оба случаја наилазимо на једну сличну појаву. Проширивањем обраде долази се, силом околности, на све слабија земљишта. А пошто је тражња „жита“ толика да се мора потрошити и оно са најнепродуктивнијих земљишта, то вредност „жита“ са њих, плус трошкова транспорта до пијаце, одређује тамо цену жита у опште. Сопственике плоднијих или пијаци ближих терена производња жита стаје мање, и њима ће по исплати свих трошкова остати један вишак, *рента*. — Исто тако при улагању нових капитала појављује се „закон опадања пољопривредног приноса“; вредност производа одређује се продуктивношћу последњих уложених капитала, а раније уложени избацују поврх тога и *ренту*. Рента дакле не постоји као *апсолутна рента* — „гранична земљишта“ и „гранични капитали“ не дају никакву ренту, код њих је рента нула — већ као *диференцијална рента*, као последица *природних разлика* у продуктивности или положају. Тако је рента објашњена „привредним законима“, дакле и оправдана.

Пошто је изложио и развио ову теорију до крајњих субтилности и показао како ни један њен критичар до сада није успео да јој постави замерке које се не могу

са њеног становишта потпуно побити, Опенхајмер прилази својој критици Рикарда.

Рикардова теорија је најапстрактнија дедуктивна теорија што се може замислити. Она се заснива на извесним à priori усвојеним премисама, из којих се развија чисто логичким операцијама. Али већ у тим логичким извођењима направљен је један „погрешан закључак“, и цела теорија представља „circulus један vitiosus“: Рикардо је извео своју теорију ренте ослањајући се на своју теорију *вредности* („природна вредност“, чије је мерило рад), а своју теорију вредности образложио је својом теоријом ренте: обе ствари објашњава само једну другом. — Даље, сама премиса, теорија о „фонду надница“, апсолутно је нетачна и у науци оборена. Исто тако је и „закон о опадању земљорадничког приноса“, у опште, неодржљив, а најмање у оном оштром смислу како га Рикардо употребљава. Кад се то сруши, онда од те теорије ништа и не остаје.

Али је још много интересантније и поучније обарање Рикардове теорије упоређивањем са фактима, историско-реалистичком методом. Рикардо је лепо поставио проблем ренте — „...према различним стањима друштвеним различити су удели у производима земљиним који трима социјалним класама припадају под именом ренте, профита и наднице; излагање закона који регулишу ову поделу, јесте главни задатак Политичке Економије...“ — али је у решавању ударио сасвим погрешним путем, и место да ренту објашњава социалним односима, он је објашњава агрономским квалитетима земљишта. И место да објасни како постаје приход једне друштвене класе, он је доспео до података да је на плоднијем земљишту већа продуктивност! Тема је савршено на главу преврнута.

Кад се пак пође правим путем у истраживању, наићи ћемо најпре на факт да и сама реч *рента* као и њена појава падају у *феудално доба*, и да су у вези са постанком феудалне државе. Све више државне организације, а нарочито све западноевропске државе постале су путем

освајања и подјармљивања староседелаца: у Енглеској су освајачи били Англо-Сакси и Нормани, у Француској, Белгији и Холандији Римљани и Франци, у Италији Франци, Лонгобарди и Нормани, у Шпанији Визиготи, Маври и Франци, и тако даље. Освајачи су образовали господарску класу, а покорени народ имао је да им уступа један део својих производа и своје радне снаге. Тај трибут је први зачетак ренте на земљиште. — Даљи развитак државе и феудалних односа одвео је јачању политичке и војничке моћи великопоседника, који су водили порекло из редова освајача. Они су постепено ослабили централну управу и приграбили сву власт у своје руке, притиснувши у исто време, разним средствима, и негда слободне сељаке у потпуно зависан положај према себи. У то време баш пада и окупирање права на још незаузето земљиште, које се раније сматрало као „општенародно" или ничије. Тиме пак што је све земљиште окупирано и раздељено између круне, племства и цркве, ударен је најјачи темељ ренти: властелин је дозвољавао заузимање и обделавање „свога" земљишта само ономе ко је пристајао да му даје извесан део својих производа.

Прелаз из феудалног у буржоаско друштвено уређење, ослобођење сељака и аграрне реформе изведене су у целој Европи на такав начин да је установа приватне својине над земљиштем задржана, а тиме је и рента на земљиште предана у наслеђе новом режиму: она је сада добила нов облик, *новчани*, али је и свој карактер и свој разлог задржала. Не треба само губити из вида да и данас *велика пољопривредна имања* имају претежног утицаја на привредне односе, и да се на њима мора концентрисати пажња када се проучава рента у данашње доба; ситна сопственост над некретностима прилагођава се режиму који стварају односи изазвани постојањем велике сопствености с једне стране и великог броја становништва које нема земље, с друге стране. — Јасно је, да је и данас рента задржала свој средњевековни карактер: она је трибут који се плаћа једној дру-

штвеној класи, на основу једног социално-правног монопола. То се врло просто види код варошких имања, а то је исто и код пољопривредних.

Код ових последњих може се лако запитати: па зашто се сељаци бар сада не користе слободом кретања модернога доба и не избегну плаћање тог трибута емигрирањем у нове земље, у Америку, Африку, Сибир и тако даље? Односно, откуда да чак и у тим земљама постоји рента?

Познато је да је огромна маса европских сељака, заиста и оставила Европу: *двадесет милиона људи*, већином са спахилука средње и јужне Европе, прешло је у току деветнаестог века у Северну Америку, и то је највећа сеоба народа за коју зна историја! Тиме није испражњен онај резервоар људства који у Европи омогућава ренту, а тиме је међутим дато маха ренти у новим земљама: и тамо држава и велики спекуланти окупирају све земљиште путем правних монопола, чим наступе изгледи да ће се, услед велике навале исељеника, и ту моћи доћи до ренте. Опенхајмер наводи масу описа из привредне историје Сједињених Држава, како је редом један предео за другим долазио у сферу режима ренте. Ономе ко не би хтео да плаћа ренту не би остајало друго, до да за недогледно време прекине све везе са цивилизацијом и друштвом, па да оде у сасвим пусте, ненасељене крајеве, где је земљиште још слободно, као код нас ваздух и вода...

*

Опенхајмер није први дошао до ове монополистичке теорије ренте. Њу је поставио још Адам Смит, а у данашње доба заступају је најугледнији немачки економисти — за доказ видети предговор који је професор Л. Брентано написао књизи „Три Андерсенова списа о житним законима и ренти“ (1893). Он чак није обухватио ни све податке који карактеришу аграрни „плусмахерај“ — на пример: увођење високих житних царина, помоћу којих се цена житу вештачки пење, а тиме и рента повишава. Али исто онако као што је с највећим успехом изложио

и прокритиковао Рикардову теорију, тако да се може сматрати да је она у науци дефинитивно оборена, — исто је тако успешно и систематски развио ову нову теорију, која заузима у науци владајуће место, бар у колико се тиче основних принципа који ће се даље моћи развити и допунити. Кад поновимо, да је за развитак теорије вредности потребно најпре солидно израдити теорију ренте, онда овај Опенхајмеров рад можемо сматрати као један веома значајан прилог напретку економске науке.

Др. Милорад Недељковић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Решење угарске кризе. — Крит. — Аустријски престолонаследник у Румунији.

Министарска криза у Угарској је свршена. Управо, њено решење је одређено за јесен. Дуги преговори нису могли довести ни до каква решења. Независна странка остала је при своме ранијем становишту: један хомогени кабинет из парламентарне већине, самостална банка угарска и опште право гласања, — и криза министарска није се могла коначно решити. Зато је криза привремено решена тако да садашњи кâбинет остане на управи земље, и такво су решење прихватили сви чланови бившега кабинета Др. Векерла. Интересантна је декларација старе владе о томе. „Влада је мишљења да је противно начелима парламентаризма да се државни послови воде дуго без политичке одговорности и парламентарне контроле. Влада је водила досада те послове само за то што је мислила да, тако радећи, олакша нормално и парламентарно решење кризе, као и да ће брзо бити смењена, са дужности управе државних послова. Међутим, како су решење спорних питања и рашчишћавање парламентарне ситуације одоцнила, — као што је у осталим било предвиђено, — влада мисли да ће моћи, ако буде поново именована с политичком одговорношћу, наставити да управља државним пословима. Ово именовање налажу и и принципи парламентаризма и добро вођење државних послова. Па ипак, и ако међу члановима кабинета постоји несугласица само у питању о банци, влада неће у

Сабору подизати никаква страна питања, она ће се ограничити само на то да посвршава послове и очува државне интересе као привремена влада, с тим да на јесен дадне изнова оставку пре него што се састане Сабор.“

Са критским питањем стоји овако. У половини месеца јуна Порта је поводом тога питања упутила једну окружницу својим посланицима код кабинета Великих Сила. Порта сматра да се учињени уступци Крићанима не могу рачунати у некаква задобивена права, јер Турска и данас има над Критом суверена права која мисли очувати и у будућности. Она се нада да се о тим уступцима при одређивању форме нове аутономије острва Крита неће водити рачуна. Буду ли се при томе оштетила суверена права, турска влада, водећи рачуна о јавноме мнењу у земљи, о расположењу народнога представништва и жељи да се учврсти нови режим, мисли да та суверена права и учврсти. Сваки предлог Великих Сила којим би се ишло на то, посредно или не, да се допусти Грчкој мешање у критске послове Порта ће најодсудније одбити.

Критска народна скупштина са своје стране упутила је проглас на народ на Криту. Изложивши у кратко како је ишло са Критским Питањем до одлуке Сила Заштитница да се са Крита повуку међународне трупе, народна скупштина се нада да ће се, најзад, ствар решити потпуно повољно. Изјављујући то, скупштина позива Крићане да се држе мирно, чекају благонаклону одлуку Сила, а нарочито да пазе на мир, ред и безбедност, садашњу и будућу, Крићана мусломана.

Велике Силе са своје стране упутиле су Порти једну ноту као одговор на њену окружницу. У њему се у главноме каже ово. Међународне трупе отићи ће са Крита као што је раније предвиђено, 27 јула 1909 године. На место трупа послаће се четири ратна брода, свака од Сила Заштитница послаће по један брод да чува отоманску заставу и заставе четири Великих Сила; бродови

ће на случај каквога нереда чувати и штитити народ на острву. Упутиће се један проглас на Крићане у коме ће се објавити да ће Силе Заштитнице и даље са благонаклоношћу пратити и бавити се Критским Питањем. Али да је дужност народа да бди над одржавањем реда и безбедности муслиманскога становништва на Криту. Ако би се појавили нереди на острву, а месне власти се покажу немоћне да неред угуше, Силе Заштитнице остављају себи право да предузму мере какве нађу за потребно да васпоставе ред.

Овај одговор саопштен је и Порти и Грчкој влади и Крићанима, како се не би догодили какви год били неспоразуми са стране Турске која је мислила да ће суверена права њена над Критом бити погажена ако се са острва удале трупе међународне, и са стране Крићана, који су мислили е је дошао час да се и њихова отаџбина присаједини Грчкој. Овим није разрешен критски проблем; јер нити је због прилика у Турској време да се разреши ово питање, нити је положај Крићана у коме било погледу гори него што је раније био. Питање је сада више морално, али каква била превремена радња може довести до кризе. Тим пре, што се и у Турској и у Грчкој показују мало склони да попуштају.

Престолонаследник румунски примио је лично из руке аустроугарскога престолонаследника одликовање, које му је подарио аустријски цар, орден „Златнога Руна“. Предаја је учињена у Синаји, куда је дошао Франц Фердинанд на два дана у госте. Том приликом су измењане здравице, које нису баналне. Њихов је значај у данашњим приликама велики. Њима се не само јавно и понова обележавају односи блискога пријатељства између Румуније и хабсбуршке империје, него утврђују политичке свезе између две државе и за будућа времена, између два будућа владара Аустро-Угарске и Румуније. У данашње време кад се према двема немачким држа-

вама ствара један јак фронт овакве изјаве су јавни одговор кога ће оне имати као савезника. Човек и нехотице помишља на сличне манифестације у Будимпешти прошле године у септембру месецу, када је бугарски краљ дочекан од стране аустријскога цара на онако свечан начин.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Економско стање Србије од окупације Босне и Херцеговине до Анексије, од 1878—1908., од К. Стојановића, Београд. 1909; стр. 78.

Од окупације до анексије Босна и Херцеговина су представљале у међународно-правној науци две области sui generis. Њихов је правни положај дао грађе научницима првога реда да створе читаву литературу о босанско-херцеговачком питању. Анексијом је њихов правни положај измењен. Оне су постале у јуридичном смислу саставни део аустро-угарске монархије. Ова промена правног положаја Босне и Херцеговине изазвала је живо интересовање не само у политичко-парламентарним круговима и у свако-дневној европској штампи, већ и у редовима људи који се баве чистом науком. Последњих месеца појавио се у најугледнијим часописима низ исцрпних расправа историско-етнографске и политичко-финансиске природе о Босни и Херцеговини. И представници српске науке приложили су такође сво у лепту.

Поред књига Г. Г. Dr Јована Цвијића „Анексија Босне и Херцеговине“. Београд, 1909; Љ. Јовановића „О прошлости Босне и Херцеговине“; Станоја Станојевића „Историја Босне и Херцеговине“; М. Р. Веснића „Анексија Босне и Херцеговине и Међународно Право“ — Revue de Droit international et de Législation comparée за фебруар 1909; Dr Душана Васиљевића „О Босни и Херцеговини“, заслужује пажњу и расправа Г. Косте Стоја-

новића о економском стању Србије, створеном окупацијом и освештаном анексијом Босне и Херцеговине. Студија Г. Стојановића је чисто политичко-економског карактера и пружа добру грађу о тешкоћама које је Србија, после окупације Босне и Херцеговине, имала савлађивати у своме привредном развијању.

Г. Стојановић је дао, ослањајући се поглавито на исцрпне статистичке податке, прецизну слику о трговинским односима између Србије и Аустро-Угарске од Берлинског Уговора до данас, као и о перипетијама кроз које је пролазила наша трговина са живом стоком и недостацима и невољама које је стварала држави и појединцима ова врста нашег извоза.

Ми смо извозили живу стоку у суседну Монархију још од почетка прошлога века. Без комуникационих срестава, наш извоз је све до 1885, када је предата саобраћају прва железничка линија, био ограничен на мршаву стоку. Од проласка железнице квалитет извезене стоке, нарочито из крајева ближих железничкој прузи, знатно је побољшан, што потврђује и увеличавање добивене суме од извоза. Тако вредност извоза живе стоке била је:

	1884	године	16	милиона
	1894	„	25	„
а	1905	„	27	„

Пошто се последњих година наишло на нове тешкоће у грађењу трговинског уговора с Аустро-Угарском, поглавито због ове врсте извоза, увидела се потреба да се он замени извозом животињских производа. Досадањи су покушаји показали одличне резултате.

Писац је такође пружио тачан преглед трговинских односа Србије с осталим балканским државама, као и њене трговинске везе с Босном и Херцеговином пре и после окупације. Изнет је и биланс спољне трговине Босне и Херцеговине, који премаша биланс Србије, и ако је ова бројно насељенија. То очито сведочи да је тежак географски положај Србије један од најглавнијих разлога њеног спорог економског напредовања. Трговинске везе

између Србије и Босне и Херцеговине, јако развијене пре Окупације, почеле су ускоро после Окупације постепено слабити, тако да се данас може готово без преувеличавања рећи да и не постоје.

Године	Увезено је из Босне у Србију	Проценат	Извезено из Србије у Босну	Проценат
1879	742.017 дин.	1·79	7,536.028 дин.	19·38
1882	356.997 „	0·47	2,257.076 „	5.59
1892	102.877 „	0·28	173.558 „	0·37
1903	76.966 „	0·13	159.231 „	0·27

Проценат извоза из Босне и Херцеговине у Србију опао је од 1·79 на 0·13, а увоза из Србије у Босну и Херцеговину од 19·38 на 0.27! Транзит и не постоји.

После ових општих напомена, нећемо улазити у ближе коментарисање књиге Г. Стојановића, која сама собом заслужује озбиљну пажњу српских читалаца.

М. Ђ. Милојевић.

Krumbacher K., *Κτήτωρ*. Ein lexikographischer Versuch. Штампано у „Indogermanische Forschungen“ 25 (1909) 393—421.

Реч *κτήτωρ* - ктитор има од византиског доба, поред свога старог значења „сопственик“, „власник“, врло често и једно уже, техничко значење, које се односи на манастире, цркве и црквене књиге, а долази поглавито у црквеним споменицима, т. ј. значење „оснивач“ (први, други итд.) манастира или цркве и „оснивач“ црквене књиге, т.ј. њен поручилац и платац. „Ктитор“ у овом смислу прешло је после из грчко-византиског језика и у црквено-словенски језик. Овога значења речи *κτήτωρ* нема забележеног у већини данашњих наших највећих и најбољих грчких речника. То је још један доказ за потребу, да се изради нов Thesaurus linguae graecae, потреба на коју Крумбахер неуморно подсећа од неколико година па на овамо. И иначе се за реч *κτήτωρ* у овом другом смислу слабо знало, те је она, заједно са њеним сродницима *κτητόρισσα, κτητορικός, κτῆμα, κτησάμενος κεκτημένος* и т. д. много пута погрешно

преведена. Наводећи примере из записа с грчких рукописа (масу је записа за своје потребе скупио и Крумбахеру ставио на расположење члан минхенског византиског семинара Б. Гранић), Крумбахер у горњој расправи несумњиво утврђује за све ове речи и њихово горе поменуто друго, чисто византиско значење.

Крумбахер је не само утврдио ново значење речи *κτήτωρ*, него је покушао и да објасни, како је та реч постала у својој форми и у свом новом значењу.

Што се тиче форме, Крумбахер мисли, да је *κτήτωρ* и у новом значењу истога порекла као и *κτήτωρ* у значењу „сопственик“, т.ј. да је изведено из *κτῶμαι*, „стичем“, а не из *κτίζω* „стварам“, „зидам“, јер од овог другог глагола имена радног лица (nomina agentis) гласе *κτίστωρ* и *κτίστης*. Дакле, греше они, који форму „ктитор“ изводе од *κτίζω*, па онда пишу *κτίτωρ*, место *κτήτωρ*.

Што се тиче новога значења речи *κτήτωρ*, Крумбахер напротив држи, да оно нема везе са значењем етимолошки најближег глагола *κτῶμαι* „стичем“, него управо са значењем глагола *κτίζω* „стварам“, „зидам“. Њему се, наиме, чини, да су најпре аористички облици глагола *κτῶμαι*, нпр. *ἐκτησάμην*, зато што су у византиско доба по изговору једнако гласили са аористичким облицима од *κτίζω*, нпр. *ἐκτισάμην* (читај обоје ектисамин), позајмили од ових других и њихово значење; да је тако и *κτῶμαι* „стичем“ у аористу стало значити што и *κτίζω*, т.ј. „створих“, „основах“; да се ново значење после раширило и на друге форме, по основи сродне са *κτῶμαι*, нпр. на глаголски облик *κεκτημένος*, на именицу *κτῆμα*, па и на нашу реч *κτήτωρ*, те је и она, поред свога основнога значења „сопственик“, добила и друго ново, тако да кажем, паразитско значење „оснивач“, изједначивши се са *κτίστωρ* и *κτίστης*.

После примера, које је навео Крумбахер, о новоме значењу речи *κτήτωρ* не може бити никакве сумње.

И етимолошко извођење форме „ктитор“ (у њеном

новом значењу) од κτῶμαι, а не од κτίζω, као и писање те форме са η, а не са ι, свакако је тачно.

Да ли је пак ново значење речи κτήτωρ постало путем духовне асоцијације глагола κτῶμαι са глаголом κτίζω по једнаком изговарању њихових аористичких облика, као што то претпоставља Крумбахер, или је то значење могло постати и природним развићем основнога значења наше речи, о том би се можда могло још спорити.

Расправа славног минхенског византинисте о речи „ктитор“ је и по пространој основи, на коју је постављена, врстан образац у лексикографској књижевности. Задатак тумачења речи, на први поглед тако скроман и сухопаран, раширује Крумбахер у њој у решавање психолошких и културно-историских проблема.

Д. Н. А.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Један покушај српске етнопсихологије. — У Нишу је изишла књига Павла Софрића: „Три прилога за познавање народне душе у нас Срба“ (1909; 8°, стр. 84;). У овој књизи су три засебне расправе: „Душа српског народа за време Стевана Немање и Св Саве“, „Душа српског народа за његова робовања под Турцима“ и „Историја српског ђавола и српске вештице“. Ове расправе Г. Софрића имају својих и слабих и добрих страна. Оне нису научне у правом смислу речи; у њима има погрешних полазних тачака које су неизбежно довеле до погрешних резултата; има олако примљених података из сумњивих извора; има произвољних комбинација без довољно доказа и разлога. Али, сам покушај да се на основу наше старије књижевности, народних веровања и умотворина, одреде разне црте душе српског народа, сам тај покушај већ је по себи похвалан, и то нарочито с тога што се тим тешким етнопсихолошким студијама код нас мало бавило. Поред тога, Г. Софрић је свој посао радио са љубављу, показивао је врло често оштроумља и проницавости, и дошао је до неколико резултата који би се имали солидније документовати, али који су несумњиво занимљиви. У сваком случају, ове расправе Г. Софрића заслужују пажњу. X.

Сеоба Срба у Хрватску и Славонију. — У Сремским Карловцима изишла је нова књига Др. Алексе Ивића „Сеоба Срба у Хрватску и Славонију“ (1909; 8°. стр. 101; цена 1 круна и 50 потура). Вредност овога „прилога испитивању српске прошлости током 16 и 17 века“ јесте у томе што је израђен по непознатом, до сада необјављеном архивском материјалу. Писац се послужио податцима које је нашао у бечким архивама, ратном, тај-

ном и коморским, помињући још да о српским сеобама у XVI и XVII веку има обилног материјала и у архивама у Загребу, Грацу, Љубљани и Пешти. Последњих година наша новија историја почела се радити не препричавањима, амплификацијама, више или мање оштроумним довијањима или простим фразирањем као што се то добрим делом некада радило, него проучавањем поузданог архивскога материјала, који је једини у стању да нас стварно поучи о нашој прошлости. Г. Ивић, као ђак нове историјске школе, иде овим последњим путем, и до сада је прикупљањем и објављивањем историјског материјала по аустријским архивама учинио лепих услуга српској историографији.

Али, признавајући му несумњиву заслугу коју има на том пољу, ми мислимо да би било врло добро када би нешто променио свој начин рада. Овако како он ради, ограничавајући се често на препричавање аката на које је наишао, он пише само за стручњаке, или људе који имају врло велики, готово изузетан интерес за поједине векове наше историјске прошлости. Међутим и предмети које Г. Ивић обрађује, и нови и занимљиви резултати до којих он долази, заслужују ширу читалачку публику. Ми не мислимо да је ову своју књигу, „Сеобу Срба у Хрватску и Славонију“, Г. Ивић требао да изради као публицист, мислећи на догађаје које се данас одигравају, али је могао писати са више књижевних преокупација, живље, занимљивије, читкије. Прави историк не треба да буде без књижевних амбиција, и добри писци су били не само романтичарски историчари као Мишле но и модерни реалистички историчари као Момзен, Тен и Фистел де Куланж. Нарочито један српски историчар, из разлога које је излишно истицати, треба да се труди да има што већи број читалаца и да истине до којих је дошао што дубље спушта у народ. Д.

Чланак о Јовану Дучићу. — Чланак Ј. Скерлића о Јовану Дучићу, који је изишао у „Голосу Москвы“, и о коме је било речи у „Српском Књижевном Гласнику“, број 204, прештампан је у руском покрајинском листу „Пятигорское Эхо“, број 598, за 1 јун 1909. Заједно са тим чланком прештампан је чланак К. Кузминског „Сербская поэзія“ и превод Дучићеве песме „Поноћ“ („Полнчоь“) од В. Г. Н.

Коцебу у српско-хрватским преводима. — Из последње свеске „Archiv für slavische Philologie“ оштампана је студија Др. Милана Ћурчина „Kotzebue in Serbokroatischen“ (8°, s. 533—535.) Август Коцебу, који је почетком XIX века био главни лиферант комада за немачке позорнице, и који је у немачкој драмској књижевности играо готово исту улогу коју је доцније Скриб у француској, а у своје доба био толико превођен на готово све стране европске језике, тако да је један његов биограф избројао 200 страних превода његових дела, био је у првој половини прошлога века најомиљенији и највећма превођени страни писац у српској књижевности.

Г. Ћурчин је у српској и хрватској књижевности нашао 130 превода или прерада 80 разних драма Коцебуових, од којих је само једна четвртина изишла под пишчевим именом, а остало је поменуто као прерада, али име писца није поменуто, или је прост плагијат. Коцебу је први пут приказиван на нашем језику још на крају XVIII века, 1797. Ђаци духовне семинарије, под управом својих професора, приказивали су, за доба месојеђа, Коцебуова „Папагаја.“ Занимљиво је да је са тим истим делом, 1813 године, Јоаким Вујић почео уношење Коцебуа међу Србе. Г. Ћурчин редом прегледа преводе Коцебуових преводилаца, Јоакима Вујића, о чијим се преводима нарочито бавио Г. Павле Поповић, Новосађанина Константина Поповића Камераша, — о чијим је преводима Г. Ћурчин опширно писао у „Српском Књижевном Гласнику“ за 1907, књ. XVIII., — затим Павла Роже Михаиловића, Михаила Витковића, Др. Јована Стејића, Ђорђа Малетића, Димитрија Исајловића. У хрватској књижевности преводили су немачкога драматичара Равац, J. Ужаревић, Драгутин Балац, Илија Руковина.

У овом свом раду Г. Ћурчин се ограничава на врло потпуно и систематско излагање свега што је из Коцебуа непосредно пренето у српску и хрватску књижевност а за другу прилику оставља да испита колико је Коцебу утицао, и својим типовима, и својим оценама, и својим предметима, на наше драмске писце, међу осталима и на Јована Ст. Поповића. Г. Ћурчин је почео са успехом да се бави испитивањем веза између немачке и српске књижевности и солидни радови као што је овај бацају нову светлост на поједине епохе наше књижевности.

J. С.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Књига XXIII, број 4. — 16 август, 1909.

БИТОЉСКИ БОГАЉИ.

(Крај).

Опет је у Цариграду успео да његов спор с императором реши његова љубазница, велика књагиња. Кнез Маврокордато учинио му је љубазност да буде његов пуномоћник, те је она у његову присуство протоколно изјавила да *„какога — то македонскаго бродягу*[1] *Донгара не знаетъ и знать не хочетъ!...“* Дакле, издала га. Он је само рикнуо као рањени лав, презрео све жене на свету и стрмоглавце дао се у вртлог ноћних похода по харемима и будоарима Пере и Принкипа. У том је позват био на Високу Порту, где му је саопштено да му је за Русију на свагда затворен пут, и да мора одмах ићи у место својега рођења, Битољ. Успео је толико само да добије аудиенцију, којом приликом је уверио султана о својој лојалности и показао му неколико нових прихода у Маћедонији, што је одмах примљено, а то су приходи од пасоша, куфус-тескера, марака,

[1] Скитница.

државних хартија и матримонијални. И дошао је овде да чека своје време...

Тако прича несрећни Књаз Јевангелије Николајевич Донгар, који се увек наљути ако га не ословљаваш или: „Јевангелије Николајевичу“ на руски начин, или „Књаже“, јер је он најдубље и непрестано уверен да је потомак Александра Великога.

Говори маћедонски, турски, француски, грчки, влашки и руски. Најрадије и најлепше говори руски. Мисли на том језику и зна га тако савршено како га странац готово није у стању научити. Његово умекшавање при изговору, његов нагласак, склоп реченице, затворено изговарање самогласника и дикција може се чути само у Замоскворечју.

Назовеш му Бога. Он се прене:

— *О, здравствуй, православный!*, и да ти салонски полупоклон старога гардијца, осмехне се, па наставља руски: *Скука*[1] *смертельная, братъ*... Овај народ овде — псећа је публика. Културном човеку и по несрећи од старина племићу, истинскому аристократу, књазу — потомку Великога Александра, немогућно је овде живети... *Сволочь*[2]. Сви гледају на мене као на лудака. А такав положај: ја сам се погодио с онима у Цариграду да ми Отоманска Банка овде издаје половину порезе са земље и чисто крунских доходака, па ми не дају ни једне меџедије. Отишла нека ђаволска народна депутација код генерал-губернатора и рекла да народ не може плаћати данак и цару и неквому лудаку кнезу Донгару. *Сволочь!*.. А како сам се за њих трудио — *за дрянь*[3] *эшакую!*.. И сад немам ни гроша у џепу да попујем чашу пива, док овај цинцарски *буржуј* пије криглама...

— А зар ви нисте Цинцарин?

[1] Досада.

[2] Нитков.

[3] Ђубре.

— Боже сачувај!... Ја сам потомак Александров. Ово су опет жалосни изрођени остатци његовога народа. Ево, задољно пију минхенско пиво, а њихов господар Књаз Донгар, који је у својим жилама очувао славну царску крв, гледа их, жедан и гладан. Ах, *отродье проклятое и цинцарское!...* — при чему пљуну и опсова руски, онако како то чине само пијани мужици или фабрички радници.

— Људи, Кнеже...

— Не. То нису људи. Ви треба да будете Књаз Донгар, па да разумете шта је то Цинцарин. Ви не разумете саму реч *Цинцарин*. А ваша је. Ви Словени проналаском овога имена доказали сте да умете добро да завирите у душу човекову и да је оцените. Јер, збиља, цинцарска душа сва је састављена из онога циничнога цин-цин-цин, које се чује кад се броје дукати. Цинцаринова душа зна само за ту музику: цин-цин-цин!... Он је средоземни Жидов, који плаче што није био у Јерусалиму да отме Јуди његову славу, те да оних тридесет сребрника донесе баш овде у Маћедонију, да их потроши за вуну, ћебета, тамо у Крушеву или у Магареву... Пфуј, *сволочь!...*

— Ви сте врло нерасположени, Кнеже...

— Да, милостиви господине мој! И имам рашта. Положај, понављам, *хуже губернаторскаго*, како се то вели у Русији. Породичне хартије, родословље, тридесет тисућа империјала, титула, све одузето, те остао само луди Донгар, без парице у џепу, међу овом цинцаријом. Тражим од генерал-губернатора пасош да одем у Русију да потражим барем моје рођене новце, молим дипломатско тело за посредништво, тражим зајма до Петрограда, било за трећу класу, па нико главе не окреће, но будаласто се смеје, будући у уверењу да сам луд! А сами су луди, тако ми Бога!... *Ну посудите же!* Као црви погани, као кучкини синови, ови Цинцари се мотљају овде и задовољно пију, а њихов Књаз Донгар у најмању руку игра улогу несрећнога Хамлет, служи им као

глупи август за разоноду. Ни чашицу пива да сркне... Ах жене, жене, — *имя вамъ ничтожество* — шта учинисте са мном!...

У истини, Књаз Донгар беше трагичан и велик у лудилу својем.

— А како бе се умео Књаз Донгар проводити и веселити — настави тихо, жалосно: заузео би целу пивницу, сдабрао ваљане људе, па онда раскопчај горњу одећу, пусти душу напоље у шетњу и пиј руски, брате, руски... Пиј док не легнеш под сто, докле не почнеш да лајеш као псето, докле не изгубиш земљу испред очију. Да... то је потребно, јер то је једини начин потребнога ветрења великих аристократских душа, које је историја одредила да мисле велику мисао, да месе њено велико тесто, место ових глупих црва што често лижу кригле...

— Благоволите, Књаже, допустити једну молбу — умилно се обраћамо.

Њега радује твој тон више руске уљуђености, па као неки шчедрински начелник одељења покровитељски благо прихвата!

— Говори!

— Да снисходите мојој може бити и сувише дрској жељи. —

— Да чујемо!

— Да имаднете доброту удостојити ме части поћи у друго боље одељење ове пивнице на чашу пива... Ја сам уверен...

— *Съ нашимъ найбольшимъ удовольствіемъ, голубчикъ!* Ну што, тамву ситницу ја сам готов да испуним. Ја код вас видим џентлменску душу. С добрим човеком чашу пива, то је таква ситница, о којој... Ну, Христос с вама! Није требало да ме толико молите. Нећемо да тргујемо. Господе, нисмо ми подли Жидови, ни Цинцари... Кад вам само чини част! Ну, пођимо, баћушка ти мој рођени!..

Седамо за *српски сто*. Тамо су наши који га знаду и којима се намигне да подесе своје држање, ако желе да се разоноде. Уступа му се прво место и зове се дечко да донесе пива и закуске. Поручују се добре цигарете. Публика посматра и смеје се, а Књаз излива на њу своје олимписко презирање.

— А хоћемо ли пива и тому Донгару? заједљиво и навлаш проговара Цинцарче, које је у Србији изучило крчмарски посао.

— *Дуракъ! Дубина! Сволочь!..* Зашкргуће Књаз и тражи да га чиме удари.

— Слушај! подвикују наши. Књаз теби није *овај Донгар*, него Књаз Донгар. Ако се само још једном усудиш бити тако безобразан, то...

— Спасибо, братци! Зато јас, почиње Донгар изломљеним маћедонским говором, измешаним са руским: — много љубим Србите. То је народ чесни, *герој*. Неје чавкар како овије Бугарите и нема јудејска душа како што је кај Цинцарите. Љубим...

Дечко доноси пива, а он прича, меље као воденица. Прича своје доживљаје, соли пикантним анегдотама руских официра своје некадање дон-жуанство, скаче с брда у дô, разправља неке тамне теорије, умеће безброј непознатих термина војне технике, говори о својим плановима, о свом грбу, о својој застави, прелази на отете му новце и меша сваку вазднјанију на неколико језика, да наша мисао није толико брепка да га узастопце прати, нити памћење јако да све ухвати. Час његова мисао блесне као муња, час спадне на трице и кучине. Час избије његово некадање широко интересоване најлепшим питањима, час опет видиш једну развалену машину, која показује да је мозак коначно пропао. И веома ти жао што око стола нема неколико стенографа, који би све ухватили, те би то био ваљда најсложенији, најдивнији лудачки говор.

Пивница почиње да пусти, а Књаз да се слободније осећа.

— Гледај, буржуј проклети! Оди порано дома, оти се боји да му кој жена не превари... ха-ха-ха. Пфуј!..

Ми поручујемо све чешће и чешће, а Књаз се очас замишља, па испија и опет прича. Најзад пивница постаде сасвим пуста. Хмељ поче да га хвата; његова манија све јаче да бије. Он се потпуно расположи и пусти, по класичном изразу, *душу у шетњу*.

— Љубим со Србите да пијем и да се веселим. Зашто — то је народ, *братец мој*. . И зато оваја чаша да го испијеме за здравје српскога народа: ура! — подвикну он, а за њим ми сви и поустајасмо.

Он искапи, убриса браду и бркове, уздиже у вис раширене руке попут диригента каквога хора и озбиљно нас премери, то поче да даје тон, те отпева, уз нашу пратњу, „Многаја љета“ Бортњанскога.

И као да се с верига отпусти.

Пуним баритоном, једрим и доста израђеним, премда мало изломљеним, отпевао нам је руско „Отче наш“ и „Вјерују“.

— Я, братъ православный! — поносно рече после нашега бурнога и намештеногa рукопљеска.

А кад се још више развеселисмо, он нам поче ређати руске циганске романсе, малоруске поскочице и друге прилично тешке ствари, које је доста добро очувао у својој памети. Видећи ваљда нашу расположеност и одобравање, он скочи као помаман, размаче столице и столове, па се пусти по пивници у руску *приседку*, чучке обилазећи целу просторију, тако гипко као да је толико времена практиковао на какој покрајинској бини руској Скакаше, врцаше се, подвикиваше и шираше руке:

— Гопа, гопа, еј ви мили!

Мишљаше зар да је у Русији, да је капетан, безбрижни јужњак, у којега су се загледале несташне богате плавуше, толико жељне до огњених и гаравих јунака из предела где сунце жеже.

Најзад, Књаз устаде, скочи у вис и у ваздуху лупну ногу о ногу, па муњевито чучну као прави козак и с ду-

боким осећањем, сав занесен од игре и расположења, ускликну:

— Пхи! *Пошла писать губернія!..*

То беше врхунац његова расположења, које би бог зна куда отишло, да у пивницу не уђе Јеврејин, микрокефалос Пашарику, један од одбачене Богом братије битољске. Он јаднички приђе к столу, скрсти руке на груди, ништа не вели, но само окреће гливу и очи пут свакога за столом очекујући милостињу, баш као што чини гладно псето кад ти у рукама спази хлеб, који не може друкчије добити осим умиљавањем, окретањем главе и махањем свога репа. Бос је, а глава му више личи на одебљи краставац, кад на њега натучеш фес без кићанке.

Чим га Донгар спази, исправи се и уозбиљи, набравши обрве као да је страшно увређен. Приђе му, погледа га, окрену га као перушку неколико пута, па пљуну од једа. Онда подиже очи к таваници и ђаконским речитативом јекну:

— Спаси, Господи, православнују твоју Македонију от убогих, кривих, кљастих, сљепих и јурудових, ихже число несмјетноје. Јеј, Господи, помилуј и спаси от њих!..

Ми се згранусмо.

— Немојте, господо, да се чудите. Ово је моја искрена молитва, упућена без шале Господу Богу. Него би вам предложио да овај текст депешама упутимо свима православним синодима с молбом да га уврсте у велику јектенију божанске литургије, не би ли се Бог на крају крајева смиловао на ову јадну земљу да је спасе од ове богаљије.

И окрену се јадному Пашарики:

— *Вонъ, сволочь юдейская!...* Што сакаш овде, бре мајмун на Кајафа? Тука, бре, нема Христос да го продаваш на фарисејите и законици... Али да прајиш шпијонлук како што имаш писано од твој јудејски Господ? Али да не викаш да идеме со Младотурци да го бркаме Стамбол, да го со Турци земеме од Турците? Може, сакаш

да бидиш војвода, бре Јуда Прéдавник? Да го фатиш султано, да вратиш конституцијата?.. Нäдвор!

Жалосни микрокефалос бегаше око стола, носећи већ душу у носу и пиштећи:

— Ају, ају, леле, ају!

Ми почесмо умиривати Књаза да седне, уверавајући га да ћемо отерати грешника, премда нам се хоћаше да задржимо обојицу и посматрамо лудачки двобој. Но Пашарику, не обзирући се на наше позиве, штуче на врата, пљуцкајући око себе:

— Пфуј, ајдутин, ешек, будала!

Књаз мрачно седе, узе у обе руке своју чупаву главу и удуби се у мисли. Шишташе на нос, шкргуташе зубима, говораше некако прикљештено: „нда, нда." Веснички, врло често, протураше своје прсте кроз неуредне власи, махаше главом, жмураше и трзаше се као у сну.

Ми платисмо и почесмо да се спремамо за полазак, желећи да га већ оставимо на миру, али он подиже главу. Лице му беше све у грчевима, позеленило од неких унутарњих мука, а очи пророчки бљеште. Он дубоко уздахну, па тако лупи песницом о сто да чаше са звеком полетеше на под. Одмах се усправи, држећи стиснуту песницу на столу и мрачно гледајући у угао од тавана. Као Дон-Кихоте, кад је држао придике својему славноме оруженосцу Санчу Панси, громовито отпоче:

— Ја ћу прекратити овај ужасни положај говораше чисто руски, мојом снагом и мојим мачем, тако ми славне успомене мојега великога претка! Ја сам дужан умрети не као луди Јевангелије, за кога још мисле да је Цинцарин, него као Књаз Јевангелије Николајевич Донгар-Маћедонски. Ја хоћу... А кад ја хоћу, неминовно ће бити то што ја желим. Јер имам стрпљења колико Христос, а јачине духа колико Наполеон... Код мене је све готово, добро промишљено и утврђено. То је план, а не шала. Све моје непријатеље стрћу с лица земљина и расејаћу их у ветар као прах. Показаћу им место њихово. Затутњеће овуда копите мојега бојнога коња као

некада Букекефалоса мојега великога родоначелника. Но, најпре као каваљерима обраћам се вама, господо: да ми на поштену реч човека плаве крви позајмите мало новаца да одем до Петрограда, где ћу узети своје грамате и новце, па да дођем овамо и поживим као прави књаз и вратим се у своја историјска права. Задужићете не мене лично колико историју. Ваша услуга остаће записана на вечита времена као дело великодушности и дубоке увиђавности. А за услугу вратићу вам још већом. Нећете се кајати. Јер ћу подићи заставу вашу високо на страх врагом вашим, и...

Ми поустајасмо и пођосмо. Тешко беше већ издржати. Спољашна страна свега смешна, а она сакривена — жалосна до страхотнога бола. Глас му беше умукао, али усне још шаптаху нешто. Па и то престаде. Ми лепо то видесмо кад се с врата окренусмо. Подбочен обема рукама, стајаше он мрачан и суморан, с упереним погледом у даљину, сав велик у великом лудилу својем. Мисао његова, поремећена, опет сноваше велике планове.

И кад већ изиђосмо на улицу, чусмо његов пијани глас изговорено на руском, хамлетовско:

— *Быть, или не быть?!..*

Гр. Божовић.

ДНО ЈАДА.

(3)

IV

— Чујеш стара; ноћас су ми отпали и последњи прсти на рукама. Мораћеш ме хранити, као мало дете јечао је Салбан.

— Па хранићу те. А зар нисам то већ радила? Што ће ти прсти. Једва су се и држали. Не једи се тешила га је Кутујахсит.

— Истина је да нису били ни за што, али ми је опет жао гледати их, како леже на земљи. Баци их у ватру.

— Није него још нешто! Смрдеће, а и ватра ће се опоганити. Са ватром се немојте шалити, осече се Грегор.

— О, руке моје, руке снажне... Сад сам као дрво опрљено гором! Сећаш ли се, Кутујахсит, како смо косили траву у својој постојбини? Ко би помислио да ћу овде да свршим... Мој је откос био најшири у свој околини. Сећаш ли се, стара, како нам је било добро? Долазили су нам суседи, доносили свакојаке новости... Сад је црна ноћ затворила очи наше... Два сина и две кћери подигли смо, а знамо ли шта је с њима? Из почетка су долазили да нам, ма из далека, пруже руке, а сад... не зна се да ли се множе или умиру. Дабогда...

— Не куни, Салбане! задржи га Кутујахсит.

— Јела је остала за два лана, ако ће се јести људски, а ако се не једе људски, онда не знам, поче свечано

Пронд, улазећи у јурту са чинијом у руци. Анка је ишла за њим.

— Мало је остало, потврди и она.

— За два дана! рекоше сви.

— А зима не попушта...

— И боље! Можда ће нам општина што послати пре но што се отопи снег, те поквари путове.

— Од куда ће! Анка је причала да ни они немају.

— Ако немају, онда шта помаже наше причање?

— Како би било да Анка оде?

— Убиће ме, убиће... Страх ме је, нећу! — прошапута млада жена, тресући главом.

Болесници размишљаху, скупљени око огња. Пламен је светлуцао и руменкастим сјајем љубио њихова лица, посута крвавим и модрим печатима, набрана тврдим ожиљцима; кроз рупе од прљавштине сјајних дроњака миловао је њихове ослабеле, изمршавеле удове. Он им се једини умиљавао, благом топлотом лечио оболела тела, кроз угасле очи уносио искре утехе у душе бескрајно утучене. Жудно су га усисавали у себе, јер је и он убрзо имао да се угаси.

— Дакле шта намеравате, људи? — упита Пронд.

— Чекаћемо, шта можемо друго чинити. Треба се спремити одговори суморно Грегор, а глас му на једанпут промуче.

Сви се обазреше на њ.

— Већ ти, видим, улази ... у грло, Грегоре. Не оклева, не чека, насмеја се Мергењ. Да ли је Анка донела доста крпа, хоће ли јој бити довољно за завијање твојих рана? Брзо ће ти се отворити.

Грегор је ћутао, и крваве, мутне очи не скидаше са огња. По каткад му се учини да се огањ гаси, нестаје га, да обастире густа помрчина, а ране, којих дотле није имао отварају се по целоме телу. Варао се да ће га болест поштедети дуже, да ће још читаве године проживети здрав. А она је била већ на прагу!... Он се диже и оде на своју постељу.

— Одлазиш, Грегоре? Па ко ће дрва нанети? Па треба да чекамо. Јер ако не чекамо, онда... шта друго да чинимо, не знам. А ако ћемо да чекамо, онда треба дрва, разлагао је Пронд.

Грегор не одговараше. За њега је све постало ништа, но према тек учињеном открићу.

— Нека буде што хоће!

Пронд је неко време премишљао, потом наби на главу остатак кожне капе, уви руке крпама у место рукавица, па на својим болесним ногама изиђе на врата, за дрва. Анка оде за њим. Носили су у двоје неко време дрва, да их има доста — за чекање. Мергењ их је пратила очима из свога кута, али није мислила устајати.

— Могла би и ти помоћи, ништа ти није! — не издржа, но јој кресну Пронд.

— Шта велиш? А што не позовеш своју Битерхај? И она је... здрава.

— Дете је мало, слабо.

— Дете? Кад је за рад, онда је дете! А ђаво ће знати шта ти тамо са њом радиш, мрцино једна!..

— Срам те било, злоћо!

— Шта си рекао? Злоћо рекао си, швалере ђаволски!.. Ти си ми добар... Глете га! Ко је добар, тај је здрав, ко је добар, јак је... добар никога ни зашто не моли... Ја ћу себи наћи кад ми затреба... Али радити морате ви, проклети губавци... Ја нисам губава... Мене Бог није као вас казнио, обележио.., Нисам, нити сам била губава... Убијати вас треба, а не помагати вам. Да није било вас, ни ја не бих била овде... Зашто вас само штеде и држе у животу!?

Читав поток погрдних речи и псовака просу се из уста раздражене жене, а кад јој нико не хтеде одговарати она дохвати расплакано дете, притисну га на прси, па цикну љутито:

— Сисај, сисај, проклетињо! Нека од тебе порасте страшило и освети моје муке.

Пронд и Анка, затварајући лагано врата, једнако су уносили дрва у одају, као мрави. Битерхај претрча плашљиво преко собе и изађе за њима.

Млазеви сунца, још сјајнији на снегу, засенише је; она постоја мало непомична на њиховом сјају, нага као бронзани кип, ситна као биљчица, мршава, али мила по урођеној дражи која је неким незнаним путевима доспела чак и у ову пропаст. Анка погледа у њене руке танке као шибљике, у преплашено лице са очима као срне, и срце јој обузе сажаљење.

— Иди... иди у собу... Шта хоћеш? Пропашћеш.

— Мергењ је рекла... Хтела бих да помогнем... Дајте ми макар једно дрво.

— Иди, иди сад, ево ти дрвета — насмеја се Пронд и даде јој малу цепаницу.

— Ипак је добро што девојчица има савести — додаде, кад се врата за дететом затворише.

Анка уздахну.

— Шта ли ће с нама бити!..

— Ех, не жалости се! Зар је ово првина, па је Бог помогао. Па и тамо у свету сад влада глад и немају се куд денути. Туга више човека боли но ране, па ипак се све ради без њега. До душе, Грегор је требало да нам помогне. Кажи му да живи као што се живи... то даје спокојство додаде благо.

Анки усне подрхтаваху.

— Шта да му кажем? Није он дете... Јадна моја глава!...

— Знаш шта, Анка, кад би се пожалили кнезу да су ти отели краве, затражила да ти врате. Било би боље, имали бисмо говеда. Имало би се чиме занимати. А овако — нема ништа, само човек... Ја и Грегор бисмо могли косити. И ако су ми ноге рђаве, опет бих могао постојати.

— Али, како да се пожалиш?..

— Па кажи некоме који донесе храну. Морају је некад донети.

Анка се замисли, у очима јој блисну нада. Тако су се разговарали, радећи без прекида, па се најпосле, сасвим изнурени, вратише у собу.

Зготовили су последњу вечеру, и болесници полегаше да „чекају“. Покрили се по глави покривачима, увили колико се могло оделом, и трудили да заспе. Анка каза своје намере Грегору, али је он на све одговарао равнодушно:

— Добро, добро, видећемо.

У смиреној јурти чули су се једино Салбанови јауци.

Он није могао чак ни да лежи, јер му је једномана, скоро отворена рана на плећима и слабини задавала страховите болове при додиру, а с друге стране му је рука била трула. Он је упола седео, наслоњен леђима на дрвено узглавље од клупе, и јечао све отегнутије, све жалосније... Кутујахаст, која је трпела колико и он, ипак је устајала с времена на време да му дода воде, или опере прекомерно болне, запушене поквареном крвљу ране. Тада би болесник за часак ућутао и старој жени шапутао дивне речи од милоште. Нико му други није смео прићи. Чак је и Пронд са страхом обртао очи од ове слике своје будућности. На поље нико није излазио. Врата су јако подупрли и дане су познавали по млазевима сунца које је, прокрадајући се кроз ледене прозорске табле, градило пеге дугине боје по земљаном поду, по опруженим у кутовима непомичним приликама. Ноћу су познавали по јачој хладноћи, по треску и пуцању земље која се опет смрзавала, по месечевој светлости која се, као и сунце, пробијала до њих кроз ледене прозорчиће, сребрнаста, блага и хладна. Сваки дан су јели по мало од преосталога јела, помешанога са кожом, струготинама, кором од мелеза. Најзад, и тога нестаде. Живели су, и ако већ ни мислити нису могли, и ако су једва дисали, погружени у занос налик на смрт. Само је у Мергењином куту трајало кретање, и понекад је цвилело дете.

Па ипак, кад се једне ноћи чу отегнут урлик, сви подигоше главе.

— Чујете ли? Дошли су!.. Вичу!..

Слушали су жељно. Пронд се довуче до врата и отвори их широм. Сноп месечине упаде у јурту на колутима хладне магле. Урлик се опет разлеже, сасвим близу.

— Курјаци — шану Јакут, па журно залупи врата.

И опет за дуго завлада тишина, прекидана само Салбановим јечањем и цвиљењем Мергењина детета. Најзад Салбан умуче.

— Хеј, Пронде, устај! Салбан умро. Осећете ли какав је страшан смрад у соби, Погушиће нас. Треба га изнети неко време после тога стаде да виче Мергењ. Нико се не одазва. Пронд се правио, или одиста није чуо; тек он, против свога обичаја, ни прстом да мрдну. Мергењ, која се једнако врло штедила, па чак није устајала ни да дрва метне на ватру, сад је ђипила и изишла из кута. Распали ватру, потом пријe Јакуту и ухвати га за руку.

— Устај!

Пронд је лежао потпуно немоћан.

— Доиста су помрли! Мораћу сама да радим за ове хуље. Стари ће сасвим заразити ваздух.

Збаци и остатак одела и ноге, страшна, мршитавих, отомбољених прсију и косе распуштене по плећима, као вучица која се прикрада, приђе лешу. Загледа му у лице и стресе се, али јој одмах синуше у очима гнев и мржња.

— И ја морам постати оваква!

Ударцем ноге обори тело са клупе и покуша да га вуче, али су се удови, за које би повукла, откидали. Тада изабра са гомиле дрва две дебеле цепанице и помоћу њих стаде гурати пред собом тело, као гомилу ђубрета. Мораде се зауставити пред прагом; страшан смрад, гоњен унутра у собу, загуши је. Она приђе ватри и, попевши се на гомилу пепела, стаде грејати озебла колена.

— Проиде!... Грегоре!... Проклети распадници, зар одиста нећете да устанете и избаците свога рођака? Та помозите ми, ја сама не могу... То и није мој посао!...

Нико није одговарао. Она прибра и остатак снаге; зави нос и уста марамом, ухвати леш оберучке па га стаде претурати преко високога прага. То није било лако; иструлело, млитаво тела сваки се час измицало из руку, срозавало, закачињало за двовратке.

— Е сад ћу се сигурно заразити — мишљаше она, осећајући на прсима влажан додир леша. Ладан ваздух прожман месечином, падао је на њу, као ледени водопад. Једва изиђе на крај с тешким послом. Залупи журно врата и врати се ватри. Од узбуђења и хладноће дрхтала је као јасика тресена олујом.

— Треба да се умијем, иначе ћу умрети од самога смрада.

Она растопи леда у бакрачету, па се уми. Затим стаде ићи по јурти као нека вештица, тражећи јела. Дете плакало жалосно. Она прегледа Анкино одело, изабра што је било боље и обуче се. Претресе Прондове дроњке, узе му нож. Код Грегора мало постоја, замишљена, али га не дирну. Врати се ватри која је догоревала и светло-мрцала. Дете је једнако плакало, слабо људско дисање чуло се из разних кутова и давало утисак необично лаганога хода. Понекад би Мергењ помислила да одиста неко, издалека, иде к њима. Отвори врата, па слушаше, али се тамо далеко није ништа чуло ни видело, сем месечине и снега. Иза ње је плакало дете, а пред њом је лежао грозно растурени Салбан. Она се врати огњишту, па наложи велику ватру. Слика далеких кућа, топлих, пуних мириса од рибе, хране, живота, људи спаваћивих, здравих и снажних, није јој излазила из главе.

— Идем, шапуташе. Идем... Нек убију!...

Смаче са спаваћива Грегора Анкин кафтан, узе њену капу, која је висила о клину више узглавља. Грегор се трже и подиже главу, погледи им се сукобише.

— Шта ћеш? — упита он глухим гласом.

— Хоћу... живот твој... љубав твоју .. глупи човече, насмеја се она.

Метну нож за пас, узе у руке путнички штап, па изиђе. Врата се за њом с треском залупише, и, подстакнута промахом ватра букну пламеном и димом.

— Оде? — прошапута Анка. И ја бих ишла! Немам снаге. .

— Узела је твоје одело — рече Грегор. Слушај, Анка, дете ће се смрзнути. Чујеш како цвили!

— Немам снаге, нећу да устајем, не могу.

Грегор није наваљивао, али обоје нису могли заспати, но су једнако слушали како детенце цвили све тише, све жалосније.

Међутим се Мергењ упутила шумама. Ишла је оном истом путањом којом је онда ишла Анка, јер је на тој страни било најближе људско обиталиште. Ноћ и беспуће нису јој ни најмање сметали. Рођена ту, познавала је предео одлично, а ноћни мразеви, смрзавајући површину југовнога пролећнога снега, градили су на њему тврду, глатку кору, која је врло много олакшавала путовање. Она је и пре овога правила овакве излете, гоњена несавладљивом тугом за светом, који јој је учинио кривду и одбацио је од себе. Понекад јој је полазило за руком да што украде, да узме заборављену хаљину, да лети извуче мреже, или да присвоји чамац остављен на обали. Била је одважна и јака. Ишла је брзо, ступајући штапом по снегу, да би избегла трошне, још довољно не смрзле наносе. Журила је да стигне пре но што је оборе глад и зима.

— Зло, нећу стићи! — помисли, кад јој после једнога сата почеше ноге клецати, а у глави мутити се.

— Још мало... Још могу... Занимљиво је: да ли су устали или нису?.. Ако буду устали, ући ћу право у кућу... Нека чине са мном што хоће...

Обли је хладан зној кад, са трепетом, помисли шта ће с њом радити, кад се јави изненада, проклета међу живима.

У заклону од помрчине и снега назреше се покривене снегом хумке од кућа. У њима су још спавали, огањ није сијао кроз прозоре, а из димњака се није вио дим. Поред куће беху омање зграде, штале за краве и житнице. Мергењ се поколеба. Пси кидисаше на њу лајући, али их она вабну као Јакут, и они ућуташе, па чак стадоше да машу и реповима и да се умиљавају, научени да што добију. Јакуткиња као нека сенка промаче поред куће заједно са псима, и врло пажљиво отвори врата од штале. Топлота и оштар, свакоме Јакуту мио мирис, запахну је благо. Она се увуче и затвори за собом врата врло лагано. У штали је неко спавао. Са дисањем и преживањем стоке мешало се кратко људско дисање. Мергењ, пијана од жудње, испружи руке преда се и пође напред. Скоро одмах наиђе на топла говеђа леђа, клече, па дрхтавим рукама стаде да тражи виме. Било је пуно млека. Она одмах паде под кравин трбух, обгрли краву рукама, па стаде да сиса плаховито, прождрљиво... Кроз тело јој струјаше блага топлота. Осећала је како се њене прси, тако дуго скоро празне, јалове, пуне топлом храном.

— Ко је ту?.. Ко је био овде? викну иза ње преплашен женски глас, кад се она већ враћала и прикрадала вратима.

Добро те је изишла, јер је из јуртина димњака већ куљао дим са варницама, већ се унутра чуо разговор. Она је бежала срећно, весела, мислећи хоће ли пси за њом залајати или неће.

Кад се ујутру вратила кући, губави је, скупљени око ватре, дочекаше радосно.

— Вратила си се, Мергењ, и можда си што донела?

Она одрече главом, збаци снежну одећу, па узе расплакано дете из Анкиних руку.

— Ништа нисам нашла... Сутра.

Али ни сутрадан није нашла ништа: вратила се доцкан, кад се већ добро разданило, са рањеном ногом.

Ништа је иису питали кад је, натмурена и ћутећи, завијала рану, не тражећи ничије помоћи. Ноћу је ухвати грозница. Јауци јој се постепено претворише у страховиту, налик на урлик песму, на коју одговорише урлици вукова, који су иза врата кидали Салбанов леш. И тај страховити хор није више престајао, само би понекад слабио, постојао мање или више изразит... Страшне псовке, срамотне речи летеле су из Мергењина кута, помешане са пасјим скавикањем, риком марве, хрзањем и писком .. Болесници престаше веровати да то риче жена... У мраку се засветломрцаше сенке, чудовишних богова помора и несреће...

— Дошли су, дошли... да се подсмевају нашој горкој судбини!.. Кутујахсит не издржа, но и она стаде да урла и да цичи. Грегор и Анка осећаху како их грчеви стежу у грлу, гоне да и они ричу. Пронд седе у постељу и залаја. У том исколачи очи и сасвим присебно повика:

— Месо?! Од куда си га узела, Мергењ?

Његов глас пробуди и остале, растера чари; сви пођипаше, па као чопор зверова кругом отпузише до Мергењ, згрчене крај ватре. Она им окрете крваво лице и искези зубе. У руци је држала малу детињу руку... Они се повукоше, обузети грозом и попадаше на остављене постеље.

Но Мергењини излети не осташе без последица. После неколико дана болесници чуше пред вратима викање и одкукоше се до прага.

— Не прилазите!.. Не прилазите!.. — викаше на њих Јакут, кад су они отворили врата и хтели да изиђу. Он претећи управи на њих копље.

— Довезао сам вам храну. Треба да вам стигне до пролећа. И општина гладује. Пронду сам донео храну.

— Мрежа је стара... — јечао је Пронд.

— Поклањамо! Узмите каква је! А нека се та кучка Мергењ.. не скита, јер ћемо је убити. Нема закона по коме ви имате право да разносите заразу.

— Нећемо је пустити... Она је болесна, рањена — викала је гомила зарадованих бедника.

— Слушајте... Немојтȇ одлазити... поче Анка слабим гласом. Замолите кнеза... Кажите да се ја жалим што ме је Пјотручан преварио... Не, не преварио, негоето, онако... Узео је погрешком моје краве... Нека врати... Нека ствари...

— Говори јаче! — викну издалека придошлица.

— Кад не могу!.. Ходи ближе, ја сам здрава.

— А, ти си, Анка. Несрећнице, шта си урадила!

— Сад се нема куд. Кажи кнезу нека нареди да ми се врате моје краве и ствари.

— Нека нареди... иначе ћемо сви доћи по њих.

— Да се нисте усудили! Живе ћемо вас попећи на тихој ватри. Затворићемо вас у јурту и спалити заједно са њом. Међер сте ви разбојници! — викао је Јакут.

— Све ћемо да вас потрујемо — пенушила је у јурти Мергењ, али није смела да изиђе на поље.

— Што је она жена побеснела? — упита општински изасланик, већ мирније. Ви мислите да вас ја не жалим; али шта ми можемо, кад и сами трпимо глад и невољу! И сунце ми је ладније кад погледам у вас. Али шта ја могу? Казаћу кнезу да молите за краву, сигурно ће саслушати, само од сад... штедите нас, не мичите се одатле.

— Пођи с Богом! Будите срећни, живите, али не заборављајте на нас, последње међу последњима!.. — викаху губави, кад је он одлазио.

(Наставиће се)

Вацлав Сјерошевски.

(С пољског превео Лазар Кнежевић).

НА ПО ПУТА.

Остали су за мном врти јорговâнâ,
Сјај прољећа мога, шум, пјесме и врела;
Студена ме јесен на по пута срела
И по мени пада сухо лишће с грана.

Кô рањена птица, што би небу хтјела,
Отима се душа из магле злих дана,
Али кобни вјетар граби је са страна
Па се натраг тргне премрзла и свела.

Моји врти више не чекајте на ме,
Ја се вратит' нећу из оловне таме,
Мог живота... Сунце полагано гасне.

Хладни сутон пада, ноћ све ближе иде...
Једну црну руку моје очи виде —
И ја чујем само удар оштре красне...

Алекса Шантић.

ПЕСМЕ.

ВЕЧЕРЊА ШЕТЊА.

Још новембар није нити први снијег,
Први зимни боли тиште дô и бријег.
Својим путем ходи смрт, живота дру́га,
И гдје она крочи мре патња и туга.

Гором чујем јелен гдје звиждећи стиже,
И у мисли видим гдје охоло диже
Рогове и где му из ноздрве вра̂не
Врела пара бије кроз лишће и гране.

И док живот бдије још у сваком куту,
Једна стара жена спаваше на путу;
Дрвље што́ га скупи тако тишти, па̂ра̂,
На бремену тешком спавала је стара.

Спавала сном вјечним. Да ли царству неба
Још и тешки терет њених леђа треба?
С венцем мира вече враћа се са пута
И пољупцем брише прах са њеног скута...

МОЈ ПУТНИЧКИ ШТАП.

Још час један, тада, ведра шало, збогом!
На праг дома мога власт ће стати ногом,
Одузети шуму, поље и сав други
Мој иметак. Срећа кроза свијет дуги

На крилатој кугли котура се, блуди
И по путу она руже баца с груди,
Како јој се свиди, сад овдје сад тамо.
Ал' ја морам да се од свог лица бојим,
Пред зрцалом када нем, суморан стојим.

И све што је љубљах, до час један само,
Све ће, све ће прећи у стотину рука.
Чујем ли то шумор мојих гора, лука?
Оне зову мене пошљедни пут јоште
Да ми блаже муке речима милоште.
Још час...
Мој коњицу верни, сред зелене луке,
Још заробљен ниси од прљаве руке.
И без седла, узде лети вра̂н ко̑ крила!
И вијори грива мека као свила.

Одјашем и гледам стабла, знанце давне,
Болно ћуте врси ко̑ сан туге тавне.
Станем покрај старе једне јеле пуне
И са болом гледам у врх њене круне.
Од богатих, дугих усијечем грана
Штап за путе у јад и у маглу дана.
„Збогом"! јела шапће, ко̑ да сузе брише,
„Ја те нигда нећу осјенчити више".

Сад у руци држим сав иметак свој:
Води ме, мој штапу, земљи туђинској.

СМРТ У КЛАСЈУ.

У житноме пољу, у зрњу и маку,
Лежи један војник, сам, без воде, хране,
Два дана и двије ноћи, већ у мраку,
С двије тешке ране, још неповезане.

Сагорен од жеђи и огња велика
У самртној борби бледу главу диже.

Један задњи сан и једна задња слика,
И угашен његов поглед гори стиже.

Родним пољем звони звук од коса сјајни',
У спокојном раду гледа родно село.
Збогом, збогом остај, свете завичајни —
И главу му клону и смрт покри чело.

ВЈЕЧНО И ВЈЕЧНО.

У првом и лаком свитању врх горе
Тронује блиједи јасни мјесец зоре.

Плаво свеже небо стоји изнад косе,
Вјетар кида дробне перле тихе росе.

И сав покој дрхће: и нагло и бујно
Кô неман дан стиже на небо азурно,

И тресе се, риче, уједа и рове
И показује нам шта се живот зове.

Пламено је сунце докончало путе,
Прешло жар вечерњи глухе минуте.

У првом и лаком свитању врх горе
Тронује блиједи јасни мјесец зоре.

И полако Време једе, једе тајно,
И једе се једе кроз сву Вјечност трајно.

Детлев фон Лилијенкрон.

(С немачког превео А. Шантић).

СИЦИЛИЈАНЕ.

ПОСЛЕ ЛОВА НА ЈАРЕБИЦЕ.

Знојав и уморан, жедан, сав опаљен,
сврaћам у своје шумско свратиште.
О зид вешам пушку и капу,
моје псето тражи ведрицу и сву је испразни.
Млада удовица наслонила се на келнерај,
невесела и нема, у последњем зраку вечерњем,
за тим се из потаје насмеје, леђима окренута,
наскоро нас одлазак гостију оставља саме.

ОЧИШЋЕЊЕ.

Дуги поручник са орденском врпцом
пева једну песму од Феликса Менделсона.
Стара девојка мозга загонетне мисли,
спрема чај и мирише на мајкину душицу.
„О Изисе“, грми саветник, мили викач.
Тешко мени, како се толико одмичу вечерњи часи!
Крај. Богу хвала. Слободније дишем,
и код куће се купам у Баху и Хенделу.

ОСТРВО СРЕЋНИХ.

Светиљчица висећа пуши се у топлој стаји,
у којој се угодно осећају две краве.
Петао, кокоши, са ноктима на пречази,
снују о чудноватом чепркању ђубрета.
На пређицу од чакшира, са осећајем звижди

дечко братићу једну песму.
И дечаци, краве и кокоши, сви они
безбрижно и не хају за бујицу живота, која
мимо њих тече.

НАТПИС НА ГРОБУ.

Као саоне дивље гоњене од курјака,
Тако ме је гонио живот кроз живот.
У једанпут сам се видео у његовој средини,
свуд около мене погани језици:
Клевета, завист и пакост неприговорне
тежњама највољнијим са највољнијим.
Туда, тихим корацима пројури,
дивља звер, бесмислено блебетање.

ЛЕТЊА НОЋ.

Подневна бура, која брзо мине
громовским стрелицама заокупи далека брда.
Сељаци иду кући на уморним колима,
и певајући враћа се народ винодградара и косача.
На свима крововима умерено дижу се небу
плави стубови дима, етерична решетка.
Сада је ноћ, већ крстаре сове као духови;
усамљено из једне сенице јечи свирка.

ЛАСТИНА СИЦИЛИЈАНА.

Мајчине руке, што љуљају детенце,
а ласта непрестано путује.
Мајски дани, мило припијање једно уз друго,
а ласта непрестано путује.
Лес, на који лете три шаке земље,
а ласта непрестано путује.

АХЕРОНТИЧНО ЈЕЖЕЊЕ ОД ЗИМЕ.

Чавка већ грицка црвену брекињу,
на мобу већ пискаво кличу виолине,

и почекај, још мало, па ће јесен узети ножице
и одсећи са грана лишће,
онда ће зјапити у шумама празнина
кроз гола стабла јавиће се река,
која ће уморно послати брод на моје жало,
који ће ме превести у хладно ћутање.

Детлев фон Лилиенкрон.

(С немачког превео Д. Г.).

ТЕНОВА ПРЕПИСКА.[1]

Четири свеске Тенове преписке су једна од најзанимљивијих биографија које смо читали и пуне докумената за проучавање интелектуалне и моралне формације Тенове личности. Јер, заиста, шта може бити интересантније него исповест једног од највећих француских духова XIX века, и нарочито, најрепрезантативнијег писца своје генерације, једнога од оних који су имали највише утицаја на своје савременике и највише допринели стварању једног стања у француској мисли које је трајало без мало пола века. И ту исповест ми пратимо готово из дана у дан, кроз целу другу половину XIX века, од првих дана вере и ентузиазма, до последњих дана умора и разочараности.

На жалост, најинтимније стране те исповести истргнуте су. Познато је колико је Тен за живота суревњиво избегавао да даје обавештења публици о свом приватном животу, који је, међутим, био један од најлепших и најдостојнијих да буде познат. У том погледу он је био и остао до краја непомирљив. Одбијао је интервјуе, забрањивао илустрованим листовима да доносе његову слику, није допуштао чак да његов познати портрет (познат после његове смрти) који је правио Бона, буде изложен за његова живота. Ево шта је о том писао свом прија-

[1] H. Taine, Sa vie et sa corréspondance, 4 св., Paris, Hachette et Cie. Да би олакшао њихово разумевање, издавач је везао ова писма врло корисним нотицама, из којих се добија прецизна слика Тенова живота.

тељу Емилу Плана (познатом Марслену из *Париског Живота*), који му је био посветио један чланак и послао му га у рукопису: „Али нипошто, мој драги Емиле, зар нисмо рекли, нипошто? То је сасвим физички од моје стране, ти знаш добро. Све што год хоћеш о писцу, апстрактном бићу направљеном од идеја и фраза, који се даје публици. Ништа, апсолутно ништа о осталом, о човеку... Ја желим пре свега да ја, жива личност са својим гласом, својим гестом, својим намештајем, останем ван домашаја публике. И зар ћеш сада ти, мој најбољи пријатељ, да ми причиниш то незадовољство, да ме изложиш пред њом. Ти знаш добро да ја нисам чак хтео допустити да се продају моје фотографије. Дакле, *ништа, ништа*, још једанпут и сасвим озбиљно; ништа ме више не би могло наљутити.“ Мало доцније писао је Франсису Шарму, данашњем директору *Прегледа два света*: „Има један велики принцип Готие-а и Стендала који ја држим за истинит: не треба парадирати на хартији са својим осећањима: тако исто човек који говори у салону или јавно избегава или савлађује јецање и крике кад се појаве; непристојно је правити представу од свог срца; боље је да вам кажу да га немате.“ Најзад, он је у свом тестаменту изреком забранио штампање „приватних или интимних писама“: „Једино ће моћи бити објављена писма која говоре о општим или спекулативним стварима, на пример о филозофији, историји, естетици, уметности, психологији; и из њих морају се избацити она места која, изближе или издаље, дирају у приватан живот, и ниједно од њих неће моћи бити објављено без допуштења мојих наследника и док се не учине речена скраћења.“

Под оваким условима разумљиво је да је ова Преписка далеко од тога да буде потпуна, и нарочито да даје верну слику о Тену као човеку. Али оно што је Тен хтео, на име да имамо податке о писцу, податке који могу да нам послуже да видимо како су се стварале и развијале његове идеје, ова нам Преписка пружа. Од података из приватног живота имамо само оно што

је потребно за историју његових идеја и колико је неопходно да познамо средину у којој су се оне развијале.

Да ли пак у овим Теновим резервама има контрадикције са његовим методом, и да ли је могућно познати писца ако се не познаје човек, то је друго питање и о том би се дало говорити. Једно је несумњиво, да нису имали право они који су закључивали да је Тен био без срца због тога што је у овој аутобиографији срцу дато тако мало места. С једне стране, судећи и по самим овим писмима, из којих су намерно избачена сва таква места, осетљивост Тенова остаје ван спора, за онога који уме да их чита; с друге стране, у његовим књижевним делима има толико места која сведоче да Тен није био неузбудљив, безличан, чисто интелектуалан тип као што хоће често да га представе, да није ни мало потребно да за то Преписка пружа какве нове податке.

Иначе, Тен излази из Преписке онакав каквог га знамо из дела: пре свега човек од система, коме је потреба да ствари упрости и објасни била главна црта. Пошто је прошао кроз више филозофских доктрина и нашао најзад мира свом духу у оној која је највише имала научни изглед и највише давала научно објашњење проблемима који су га мучили, он је покушао да је примени на све појаве духовног живота са сигурношћу човека који држи истину у рукама. Овој потреби за упрошћавањем треба додати потребу за редом и јасноћом која је нераздвојна од прве. Потреба за редом и јасноћом је једна еминентно француска особина, и она помаже да се ствари упросте и сведу на јединство. Али је то баш, у исто време, и њена незгодна страна што упрошћава ствари које нису увек просте и које се не дају упростити без штете, што одстрањујући у чињеницама све што јој смета, потчињава их једној концепцији духа уместо да њу потчини њима, идући за њима у свем њином шаренилу и чак у њиној контрадикцији. Ово је нарочито опасно у појавима тако сложеним и покретним као

што су духовни, где је све у вечито променљивом стању и где је, због тога, систем фиксирања и упрошћавања управо негација научног поступања. Наравно да се рђаве последице ове тенденције Тенова духа морају опажати на његовим делима: ми смо имали прилике да то покажемо, те није више потребно да се на то враћамо.

Што смо овде хтели нарочито, то је да, служећи се подацима које нам пружа Тенова Преписка, анализемо врсту његова таланта, да пропратимо његову еволуцију, и да видимо шта дугује литератури и средини, а шта је спонтано његово.

Емил Бутми, пријатељ и ђак Тенов, дефинисао га је овако: „Тен има германску имагинацију, коју администрира и експлоатише латински разум“. Прево-Парадол, његов најбољи друг из младости, рекао је за њега: „Он је страст, обучена у одело разума“.

Нема сумње у Тену је било нечег што би се могло назвати романтичним, нечег узнемиреног и силног у његовој осетљивости и његовој имагинацији. „Читао сам, пише он, Жорж-Сандову и моја је душа сва у ерупцији. У мом мозгу и мом срцу настало је физичко и морално врење о ком досад нисам имао појма. Какав је ово живи извор страсти сваке руке који се отворио у мени? Зашто овај нагао начин, овај пренагљен и егзалтиран говор? Одакле то долази да не смем да читам никакве новине, да морам да избегавам сваки разговор религиозни и политички, из бојазни да се не заборавим? Зашто осећам сваког тренутка како бесна и слепа животиња вуче узду при најмањем поводу и скаче унапред?“[1] С друге стране представљају нам га из истог доба „како јури по Неверској равници, с Бајроном у руци, тражећи утољења у слободном простору и узбурканом небу, тражећи умирења у том што би бележио тај бурни унутрашњи разговор.“[2]

[1] Преписка, 1, 272.

[2] *Revue de Paris*, 1 јули 1902, стр. 14: Chevrillon, la *Jeunesse de Taine*.

Затим и у његову укусу било је нечег романтичног. Он осећа пре свега и изнад свега херојску и разуздану снагу. Међу књижевницима он воли Шекспира, Бајрона, Мисеа; међу уметницима, Микел-Анџела и Рембранта. Његова концепција уметности није нимало класична: „Ја држим, пише он свом некадашњем професору Хацфелду, да се одвајам од вашег мишљења кад додам да је уметник дужан да тражи не само истину општих црта него и појединачних, да личности треба да су обележене белегом личним, оригиналним, јединственим, да се живот баш састоји у том карактеру који одликује једног човека од осталих, који чини да сви његови покрети, све његове идеје, све његове радње припадају само њему.“[1] И објашњујући то, он додаје: читајући француске класичаре „ја никад нисам имао илузије. Никад ми се није десило да заборавим своју књигу и да ми се учини, на пример, да имам пред собом људе у опасности, мучене болом, узнемирене истинским страстима. То ми се дешава сваког тренутка кад читам *Отела, Хамлета*, *Кориолана*, *Хенрика IV*. То ми се дешавало често кад сам читао Гетеа, Бајрона, Стендала, Балзака, Мисеа. Свака реч је као ударац у срце. Све оно што има преког, раздирућег, несталног у страстима, сву узнемиреност, све лудило, сву необичност, сву дубину људских емоција, ја осећам тада, и то не после, размишљајући, као кад читам друге, него одмах, и против своје воље. Ја сам ухваћен, и пошто оставим књигу утисак још траје, и два сата доцније, у шетњи или за ручком, слика ми падне на памет и узнемири ми мозак.“[2]

Најзад, Тенов стил ни мало не личи на оно што се обично назива класичним стилом: он је пун блеска, боја, слика, поређења. Тен је израна осетљив не необичан, слободан, смео, или фамилиаран израз.[3] Он је увек изражавао живо и сликовито апстрактне идеје.

[1] Преписка, II, 44.
[2] Преписка, II, 45.
[3] Преписка, II, 27.

Али, с друге стране, он је класичан многим својим особинама, по свом сопственом признању: „Моја форма духа је француска и латинска: класирати идеје у правилним редовима с прогресијом, као природњаци, по правилима идеолога, укратко реторски... *Историја Цивилизације* од Гизоа, лекције Жуфроа, дале су ми прво велико књижевно задовољство због прогресивне класификације."[1] Он има све особине класичног духа како га је сам дефинисао: la raison oratoire, аналитичан и демонстративан стил, постепено развијање, правилну композицију.

Напослетку, он је класичан и тим што је избегавао, као што смо видели, да износи пред публику себе и своја осећања. Насупрот романтичарима, његова је девиза: „le moi est haissable."

Како објаснити и помирити ове особине на први мах контрадиктоарне и које изгледају да искључују једна другу?

Пре свега, не треба пре увеличавати његов романтизам. Ако је он имао наступе узнемирености, сплина, вертеризма, бајронизма, романтичног очајања када је желео да је на дну Црвеног Мора, ко их није имао? А после, он је имао тако исто, и врло често, и часове буржоаског схватања живота и задовољења својом судбином, као што сведоче толика места из његове Преписке. „Ја се осећам врло добро, моја је соба пријатна, постеља мека; кад ме заболи глава од рада, имам пиано и цигарете."[2] Или други пут: „Зашто уображавати да сам несрећан?... Кад сам за столом или ногама окренут ватри, пишући или замишљен, ја сам у рају."[3] Затим ово схватање среће које нема ничег романтичног: „Поделити своје време тако да буде увек заузето, радити непрекидно, чак и на каквом незахвалном послу, водити кућу, имати какав занат, ето

[1] Преписка, II, 259.

[2] Преписка, I, 141.

[3] Преписка, I, 149.

срећног живота. . Ми грешимо што презиремо овај правилан и механичан живот... Радити, имати увек какав циљ коме се лагано приближујемо, то је здрав живот, остало је болест. Моја ми наука каже да су велике радости и велике страсти претераности, револуције у нама, које би човеку, кад би их много имао, сметале да ради, да осећа, да живи. То је тужно и истинито. Има на свету свега два начина живота, опијум, пијанство, екстаза, болест, смрт: и спокојство, монотонија, досада можда, здравље. На ову прозу мало поезије, неколико цветова око ових бљутавих јела; уметност, разговор, излети, поред свакодневне отужности заната, куће. Ја не видим ништа изнад овога."[1]

У Тенову укусу за који смо рекли да је романтичан, има тако исто пуно реалистичких елемената. Његов захтев од књижевности да црта оно што је реално и појединачно,[2] његова љубав према малим, ситним чињеницама, његово дивљење пред Балзаком и Стендалом, његова антипатија према Виктору Игу, — све су то црте реалистичког укуса, бар толико исто карактеристичне за дефиницију његова књижевна темперамента колико и оне романтичне наклоности.

Најзад, Тенов сликовит и колорисан стил је његово свесно дело, ако не у оној мери у којој су то тврдили Сарсе и Фаге, у сваком случају у врло великом степену. Осим Готие-у и Полу де Сен-Виктору, овде приметан утицај треба приписати Флоберу, чији је култ колорисаног, живог стила познат. Тен сам прича своје разговоре са Флобером,[3] у којима му овај доказује да нема уметности без живописнога, да идеја треба да се изрази кроз телесан и видљив облик, због чега му Ренанова књига о његовој сестри изгледа неодређена, апстрактна. Он би желео да зна њен стас, њено лице, одело. „Овако, ово није ништа, то би требало назвати морал Госпођице

[1] Преписка, I, 278, 279.

[2] Преписка, II, 48.

[3] Преписка, II, 233, 235.

Ренан". Да Тенов стил није био толико природан и спонтан колико тврди Виктор Жиро, види се и из његове Преписке првих година где је он далеко од оне живе форме коју је добио у познијим Теновим делима.

С друге стране, ни Тенов класицизам не треба узети као нешто особено, лично, искључиво Теново. Оне особине анализе, развијања, реда, композиције које смо констатовали код њега, опште су француске особине, које често срећемо и код оних француских књижевника који су најдаље били од класицизма, у лирским песмама Виктора Ига, на пример. Није ништа необично што је њих и Тен имао, само у већем степену, као даровит писац који је и друге особине имао потенциране.

Као што се види, контрадикција о којој је реч постоји, али много мања него што изгледа на први поглед. Остаје нам још да испитамо које су од ових особина првобитне, урођене, а које стечене, на који начин и када; и потом, како се и у којој мери извршило стапање ових особина у Тенову начину писања.

Виктор Жиро, најбољи познавалац Тена, писац познатог *Есеја о Тену*, тврди да је првобитан, природни дар Тенов та његова уметничка способност за спонтаним утисцима и сликама, а да је његов реторски дар анализе и развијања доцнијег порекла и упола стечен.[1]

По нашем мишљењу, ова су тврђења само мањим делом основана. Од њих ми изгледа тачно само то да је његов реторски дар упола стечен: цело школско васпитање нарочито у оно доба било је упућено у том правцу да развије аналитичке способности код ђака, и Тен који је прошао кроза школу као одличан ђак, дугује њој за свој реторски дар бар толико колико и сваки други. „Ја сам био васпитан једино у проучавању идеја и осећања, као чист психолог".[2] „У гимназији су ми говорили: буди јасан,

[1] *Revue des deux mondes*, 1 фебруар, 1908.

[2] Преписка, II, 105.

правилан, методичан".[1] Слична признања нису ретка у овој Преписци.

Али да се у Тену јавио пре уметник но логичар, и да је уметничка способност код Тена спонтанија од логичке, против тога говори цела његова *Преписка*, мислим нарочито на писма из првих година, која су за нас, у овом погледу, најважнија.

На двадесет места Тен у њима признаје[2] како је код њега главна, једина особина потреба за знањем, љубав према истинама разума, и вера у разум и у науку. За њега је главно у животу филозофирати, његова је девиза: „живети да би мислио", и том он посвећује целу своју младост, најпре као ђак у Вишој Нормалној Школи, потом као млад професор у Неверу и Поатие-у. Сви његови рукописи који су нам остали из тог доба филозофске су природе: „Белешке из филозофије", „Историја филозофије", „О људској судбини", анализе грчких филозофа и тако даље. Сва његова признања у том су духу: „Ја почињем да сводим све своје жеље на једну једину, да осветлим своје идеје и да решим своје проблеме."[3] Или мало даље: „Ја разумем оне који су провели век на својој столици, гледајући у свој мозак, не хотећи чак да помоле главу кроз прозор да виде шта се збива на пољу."[4] Или најзад: „Ако ја пишем, то је из задовољства да видим како се моје идеје нижу једна на другу."[5]

И слична признања срећемо, на свакој страни, све до његове тезе о Лафонтеновим Баснама. Ма да ни ту, по сопственом признању,[6] није радио још ништа друго до филозофирао и тражио дефиницију лепога, ипак он

[1] Преписка, I, 16.

[2] Преписка, I, 17, 21, 22, 24, 46, 74, 75 и т. д.

[3] Преписка, I, 242.

[4] Преписка, I, 251.

[5] Преписка, I, 299.

[6] Преписка, II, 44; I, 340.

се жали, у једном писму свом пријатељу Сико-у, што мора да се изражава књижевно: „Моја теза не иде лако! Писати као књижевник, каква кубура! Страх ме хвата од таког писања, мене који већ три године живим само у доказима и сав сам осушен апстракцијама.“[1]

Две године доцније, из писама која је писао спремајући *Пуӣ на Пиринеје*, његова права природа провирује још речитије: „Ја сам рођен да класирам и аналишем, и ево ме сада где фабрикујем имагиницију 100 динара квадратни метар“.[2] Или на другом месту: „Целог живота само сам резоновао, навикнут сам на апстракције, и сада треба да изађем ван себе, да променим цео ток мојих мисли, да научим описни стил.“[3] Или, у другом писму говорећи о том како је принуђен да прави описе, додаје: „Изгледа ми да је мој дух обучен као маска, каткада је ово прерушавање забавно, најчешће ми задаје главобољу.“[4]

Ова цитирана места довољно су речита сама собом да би им требао какав нарочити коментар: Тенов описни, живописни стил доцнијег је порекла него његов аналитичан и демонстративан стил. Ако је, међутим, временом тај стил заузео код Тена оно место које има, то треба приписати прво утицају средине а потом књижевној тактици, ако тако могу рећи, од његове стране. Живописни детаљ све је више у моди у књижевности, као што мале, ситне чињенице добијају све више значаја у науци. Флобер, Гонкури, Парнасовци, Дарвин, Клод Бернар, сви су прожети истим духом. Наравно да Тен, са својом осетљивом природом, није могао остати равнодушан према том утицају средине, и ако се он бранио, као што смо видели из његових разговора са Флобером.[5]

[1] Преписка, I, 313.

[2] Преписка, II, 81.

[3] Преписка, II, 71.

[4] Преписка, II, 76.

[5] Преписка, II, 233.

С друге стране, у том живом стилу треба видети пишчево средство да привуче читаоца, да га примора да обрати пажњу, да га освоји. Живописни стил улази у убојно оружје исте важности и с истим правом, као и вешто доказивање и постепено развијање.

Што се тиче оног другог тврђења Жиривог, да је код Тена његова уметничка осетљивост природнија, спонтанија од његове логичке способности, ми ћемо опет пустити самог Тена да говори, у колико већ то није јасно и из самих претходних примера. Са свога пута по Немачкој, Тен пише својој матери: „Цркве и слике су ми више причињавале задовољство новим идејама и погледима које су ми сугерисале него својом лепотом. Ја сам критичар а не уметник.“[1] Доцније, са свога пута по Италији, он пише из Флоренције како би му без познавања историје било досадно у музејима и како он успева да осети једно уметничко дело тек заобилазним путем, васпостављајући средину у којој је оно никло.[2] Из овога је очигледно да је Тен био виши уметнички историчар но уметник и да се није много варао када је, још ђаком, писао Прево-Парадолу да је он једна уметничка природа док је себе назвао мислилачком.[3]

Ето историје Тена уметника и Тена ретора према документима која нам пружа његова Преписка. У књижевним делима ова два Тена су нераздвојна, јер их је он најзад стопио у свом начину писања.

У *Личним забелешкама* од 1862 Тен пише[4] да је цео његов напор последњих десет година (то значи, од прилике, од његове докторске тезе, што се тачно слаже с еволуцијом његових дарова, како смо је ми напред изнели на основу писама) био да претвори апстрактну, суву идеју у живу и развијену, да дâ формули живота, да дâ скелету меса.

[1] Преписка, II, 172.

[2] Преписка, II, 290.

[3] Преписка, I, 79.

[4] Преписка, II, 259.

Али он налази да је тај комбинован Тен противан природи, и ма да су му познати велики ефекти које постиже њим, он ипак хоће да га остави, јер га он сувише замара.

„Ја се борим између ове две тенденције, некадашње и садашње. Ја се трудим да везујем идеје као Меколе, и у исто време желим да имам жив утисак као Стендал и песници. То је узрок да морам дуго да тражим; и увек не налазим; и жељено стање, кад дођем у њ, траје обиччно само један сат, по сата; у сваком случају, то ме убија. Вероватно је да сам хтео да спојим две непомирљиве способности. Треба изабрати између њих, бити уметник или ретор.“[1]

И он се одлучује, чим сврши *Историју Енглеске Књижевности*, да промени дотадању сложену методу и да раствори свој стил на његове саставне делове: на једној страни, импресионистички стил којим ће се служити за своје *Белешке о Енглеској*: на другој страни, експликативни и демонстративни, који ће употребити за своју књигу о *Интелигенцији*.

Али како је навика друга природа и како Тен зна да он том свом тако комбинованом стилу дугује свој успех, он ће се опет вратити њему у свом последњем великом делу *Порекло савремене Француске*. И ма какво било мишљење о историјској вредности овог дела, сви се слажу у том да по снази, блеску, живости и раскоши стила и описа оно долази у највеће стилистичке успехе француске књижевности.

Урош Петровић.

---

[1] Преписка, II, 261.

КОЦЕБУ КАО ДРАМАТИЧАР.[1]

Велики човек, каки је био Гете, могао је да суди објективно о Коцебу, ма да су били и саплеменици, и савременици, и противници. Зато је не само кратак него уједно и тачан суд, којим је окарактерисао Коцебуа као драматичара: „Ein vorzügliches aber schluderhaftes Talent" („Одличан али распикућски дар"). Каснијеједанпут,[2] изрекао је Гете за Коцебуа још, да ће остати сјајном звездом („ein höchst bedeutendes Meteor") у историји позоришта. Свако зна данас, шта је Гете Немцима, и колико се свака његова реч слуша и коментарише; па ипак с Коцебуом се тако немилосрдно и маћехински поступа у историји немачке књижевности, да су познати њени представници, и против Гетеа, потпуно уништили сваки углед његовим драмама, тако да је данас име Коцебуа у немачком синоним збиру свега онога што је лоше у књижевном погледу.[3] То је учињено из патриотских и

[1] „Коцебу у Срба и Хрвата", 1 део: Коцебу као човек и драматичар.

[2] У писму пријатељу Кнебелу, од 17 марта 1817.

[3] Врло неповољно суде о дару Коцебуову на пример Јулијан Шмит, Вилмар, Ајхорн, Гедеке, Хајнрих Курц; мало повољније Гервинус, Волфганг Мендел, Хајнрих Лаубе. Остали се поводе да њима, јер ником не пада на ум да прочита 211 драма Коцебуових; многи чак не знају ни колико је написао, и говоре о половини и т. сл. в. о томе W. v. Kotzebue, August v. Kotzebue, Urteile der Zeitgenosen und der Grgenwart. Dresden, 1881. Стр. 72 ff. Карактеристично је на пример, за шта се још и данас сматра Коцебу, да је у Немачкој познати критичар Alfred Kerr, велики противник Хермана Судермана, у једној песми против Судермана узео као најснажнију погрду за рефрен реч: Kotzebue!

разних других разлога, који муте погледе и збуњују праведно осећање и немачких научних радника и књижевних судија; ономе који није Немац, међутим, није тешко видети, да је и у овоме требало слушати Гетеа. Коцебу као драматичар, који је тако неограничено владао немачком и светском позорницом свога доба, заиста није заслужио поражавајућу осуду стручњака и презир потомства.

Непосредно пред Коцебуом падају најважније позоришне реформе у Немачкој: позориште постаје стално, глумљење се издиже на ступањ вештине и добија онај значај у друштвеном животу, који од прилике има и данас. Лесинг је својим драмама и драматуршким списима таман био препородио немачку драмску књижевност и упутио је и практички и теоретски новим правцем, којим су пошли, усавршавајући га, Гете и Шилер. Кад се Коцебу онако истакао својом „Мизантропијом и кајањем", Гете је објављивао први део свога „Фауста", а Шилер је радио на својој највећој драми, на Валенштајновој трилогији; њих двоје су стајали на врхунцу свога песничког стварања. Гете је био директор вајмарског позоришта, а Шилер је све што је свршавао одмах слао за приказивање директорима; али ни један ни други нису због тога мање пажње обраћали своме раду, да би им драме што пре изашле пред свет; позоришта, чија је потреба за драмама несразмерно расла и била велика, могла су по њима испропадати. Коцебу, међутим, постао је одма главним стубом позорнице; лакоћа у измишљању и писању помогла му је да баци на књижевну пијацу више већих комада један за другим, а необични успеси одма с почетка, особито успех „Мизантропије и кајања", задржали су га на томе путу и утврдили у започетом начину рада, тако да је постао најплоднијим немачким и једним од најплоднијих светских драмских писаца. И при путовању, прича његов син, затицала је њега зора већ за послом; од природе необично вредан и марљив, уз то од малена научен на дисциплину у раду, — само се тако и може разумети, да је за свога века толико

урадио. У томе је уједно и његова слабост: Коцебу је писао сувише. Али, позорница је требала и тражила, он је давао и примао усхит и одушевљење гледалаца; требало би много више аутокритике и јачине карактера, него што их је Коцебу имао, да се заузда неодољива жеља за писањем и одоли искушењу новога успеха, па да се већа пажња обрати потомству и вечности, а рукопис задржи дуже у столи за писање. Овако, док је највећи дар немачки, Шилер, дао свега једанаест драма за целог свог века, написао је Коцебу, који је живео дванаест година дуже, не мање од две стотина једанаест комада, те се приближио највише од свију Лопе де Веги, познатом најплоднијем драматичару на свету. Треба још напоменути, да уз четрдесет свезака ових драма у целокупним списима иду још тридесет свезака других састава Коцебуових; да је он за своје историске списе, као на пример за Историју Пруске, правио велике студије, да је, пишући многе критике и приказе, имао да прочита многе књиге, да је бивао уредником и често јединим сарадником више часописа и листова, да је, уза све то и уз буран живот који је водио, посвећивао много труда и времена обрађивању свога добра и просвећивању својих сељака (он је на пример међу првима у Немачкој завео сејање кртоле на своме тлу), и да је, најзад, неуморну бригу водио о васпитању своје многобројне деце (десет синова). Разумљиво је дакле, да Коцебу, при такој журби у раду, крај свег брзог и лаког схватања, није могао дуго бирати и пажљиво превртати теме, које је узимао да обради; тако, место да их потчини себи, он се потчињао њима, трудећи се једино да истеше из њих што се у брзини даје истесати. У томе смислу треба разумети Гетеове речи, да је расипао свој дар који је био одличан, или, како је песник Сајме рекао за њ, да би више био написао да је мање писао. Његов биограф, Деринг, каже, да би и он сам много што што био пребрисао или изменио, да је доспевао читати оно што је написао, као што је то без предомишљања чинио, кад би га когод

нарочито замолио или му обратио пажњу на извесна места. У журби и без поновног размишљања о стварима, он је подбацивао и он се пребацивао, није давао увек своју меру онде где је могао дати, и машао са који пут са више него што му је било према снази. Кад је остајао у своме кругу и није прелазио своју снагу, говорио је стари Гете своме пријатељу Римеру, овај чудни човек (merkwürdiger Mann) редовно је стварао нешто ваљано. Само, Коцебу је испадао из свога круга и хтео да захвати све докле му је жеља допирала.

Тако је Коцебу, у драми, прихватио све врсте, које је затекао, обрађивао све теме које су летеле по зраку, и уносио у њих све мотиве и типове који су били у стању заинтересовати тадашњи свет у позоришту. Жице које су одјекивале најјасније у душама гледалаца, затезао је најјаче, нарочито ако је био и сам у сличном душевном расположењу као маса гледалачка. Зато, пре свега, у његовим драмама преовлађује сентименталност, плачевно душевно расположење тадашњих поколења· И он није умео само да настави традицију у том погледу и да задовољи тражњу публике, него је са̑м још успешно потенцовао ова осећања својих савременика, и дао неколико класичних типова сентименталне драме. Ако је Лесингу, заснивачу грађанске драме у Немачкој, писао пријатељ после представе „Мине од Барнхелма“, да је видео где се у очима дражђанских гледалаца блистају сузе, судбину Еулалије Мајнау оплакала је читава Европа с једног краја на други, и никада у позориштима није потекло толико суза као о приказима „Мизантропије и кајања“. Лесинг је хтео да од ове француске драмске врсте начини озбиљну грађанску граму у Немачкој; Коцебу ју је одвео опег натраг на степен плачевне комедије, за коју се заузимао Волтер, само „ако уме да насмеје честите грађане“. То је требала да буде она драмска врста, за коју нису хтели да чују класична трагедија француска и њени теоретичари: мешавина комичног и трагичног, како се она сусреће у свакидањем животу;

према духу времена дакле, и према теми коју је писац бирао, у њој би превлађивао више час комични час трегични елеменат. У Немачкој, Дидеро је имао више успеха с пропаговањем ове нове драмске врсте, него код своје куће, код Француза, који су, по речима Боаловим, рођени подругивачи (né malin); јер, немачки дух је пријемљивији за одлике које је она пружала према ранијој драми, нарочито за нову средину (milieu), која се с њоме одомаћила на позорници: за грађанску кућу и догађаје у породици, узете с озбиљне стране. Породични живот, нарочито за драмску радњу кудикамо најзанимљивији односај између мужа и жене, постао је сталном темом излагања и расправљања. У тој средини, са најозбиљнијим претензијама, изнео је Коцебу на позорницу жену прељубницу, лепу неверницу, криву а симпатичну, и трудио се да извуче из свога предмета све што се може таннути срца поштене буржоазије, која устаје и леже са својим познатим моралом, али која суревњиво настоји да уза њ не пропусти своја насушна уживања у сваком правцу. Успех је показао прво, да је Коцебу тачно познавао, а можда и осећао и делио, донекле, морал, и лице и наличје, најпре своје немачке публике, онда целе буржоазије уопште, и друго, да је врло вешто умео то употребити за позориште и склопити комад с ефектима који најбоље пале.

С прељубницом унео је Коцебу нову тему у грађанску драму свога доба. У идућој драми ове врсте обрадио је предмет, који су Дидеро и за њим Шредер већ изнези били пред свет: дете љубави. Затим је приказао још разне типове грађанскога круга: честиту немачку жену и домаћицу („Die deutsche Hausfrau“), читаву једну узорну породицу („Die silberne Hochzeit“) и тако даље.

Једна савремена теорија, коју је Коцебу радо уплетао у своје драме из друштвеног живота, у појединим типовима, и којој се и сасвим посветио у више својих познатих комада, била је наука Ж. Ж. Русоа о предности природног човека пред културним, и, у свези с тим, симпатија за дивљаке и у природи одрасле људе, Црнце

и Перуанце, раднике у колонијама и становнике пустих острва. Прва његова драма имала је предметом једног таквог осамљеника који бега од света и тежи „натраг к природи“: „Пустињак на Форментери“. Доцније, у толико других, вечно се понавља, како су бољи црни него бели, и како нечувена варварства, што их свирепи културни људи врше над невиним и безазленим дивљацима. („Die Negersklaven“, „La Peyrouse“, „Rollas Tod“ и „Sonnenjunfrau, и тако даље). Ту је, осим популарне тенденције и потребне сентименталности, Коцебу могао још и да слободније пусти узде својој необузданој вернеовској машти, и да измишља прилике и типове по свој вољи. Ту је могао да остане озбиљан, а да буде романтик. И ти комади имали су више успеха него његове историске ротичне драме („Крстоносци“, „Аделаида од Вулфингена“, „Јованка Монфалконка“ и друге), од којих је публика имала бољих пред собом и у којима је, као и у чисто историјским, узалуд покушавао да се тачмичи с Шилером. Ипак је зато Коцебу придевао својим историјским драмама нарочит значај, и прелазећи преко својих комада из друштвеног живота као преко нечег споредног, он с поносом наводи своје драме: „Schutzgeist“, „Октавијана“, „Густава Вазу“, „Бајара“ и тако даље, од којих је већина у стиховима, да би што више биле сличне драми класикâ. У истини ове драме, ма да се не могу поређивати с Шилеровима, имају своју вредност и не заслужују игноровање од стране драмских историчара па и позоришних управитеља немачких. Тим више, што су људи као Гете, Шилер, Виланд и други водили у велико бригу о њима. У једноме чланку, из године у 1802, цитира на пример Гете Коцебуове „Октавију“ и „Бајара“ као комаде, који, уз његове преводе „Мухамеда“ и „Танкреда“ и Шилерове „Марију Стјуарт“ и „Мухамеда“ највише доприносе изображавању говорничке дикције глумачке.[1] Виланду су се нарочито свидели „Хусити пред

[1] W. v. Kotzebue, a. a. O. Стр. 32.

Наумбургом", и он их је назвао non plus ultra онога што је у стању побудити драмска муза у души човечјој."[1] Једној од ових драма посветио је Гете необично много свога времена, да би је изнео на позорницу; то је „Schutzgeist".

23 фебруара 1817 пише он Целтеру, како већ четир дана и четир ноћи ради и редигује ову Коцебуову драму: тек 9 марта јавља му опет, да је дан пре срећно довршио посао и шаље му позоришну листу. Тај комад, који је Гете и иначе врло волео, долазио му је пред очи још у последњим часовима живота: у самртном бунилу, искао је свој рукопис Коцебуова „Schutzgeist-a", којим се бавио последњих дана и који је био поклонио своме унуку Волфу. Он је, прерађујући, хтео, како сам каже, у комаду који је пре свега био необично и сувише дуг, да задржи и истакне оне делове, који су му се чинили од највеће вредности. Јер то и јесте карактеристично за ове историске драме Коцебуова, да им је вредност врло неједнака, и да у њима има појединих партија које с нарочито истичу и праве велик ефекат међу осталима. „Schutzgeist" није једини комад Коцебуов, који је Гете према овоме сам лично дотеривао, да би га задржао за позорницу.

Међутим, ма колико да је Коцебу сам држао до неких својих трагедија, и ма колико да је у том постизао успех на позорници и заузимање других људи који су најпозванији да суде о њима, ипак његову главну вредност као драмског писца треба тражити пре свега и нарочито у његовим комедијама. Он је до душе започео с озбиљном драмом, и написао их је велики број, али је касније, особито у зрелијем добу, и сâм све више прилазио комедији. Ако је допуштено цитирати опет Гетеа, могу се и овде позвати на његове речи, да је Коцебу могао постати најбољим комедиографом немачким, да је више

[1] Писмо Бетнеру, Doring, Kotzebués Leber, у Supplementband у целокупних драмских дела Коцебуових, стр. 253.

труда и пажње поклањао своме таленту и својим комадима.[1]

У друштвеној шаљивој игри, на пример, успео је да развије потпуно свој таленат, и створио је дела, која на томе пољу могу послужити узором, како су то изрекли најпозванији критичари. Оно што се зове vis comica било је код њега нарочито јако развијено; уз то су му богата инвенција и плодна машта помагали, да проналази нове мотиве или да срећно преиначи и примени старе, и да ствара нове комичне типове. Наравно да је и у томе често претеривао, расипајући лакоумно и задовољавајући се првом досетком која би му у часу писања падала на ум, ма колико она била јефтина; али преко тога се у непретенциозној комедији лакше прелази, а жив дијалог Коцебуов учини да ти прелази буду што лакши. Тај дијалог, то је можда најјача страна Коцебуова; жив и течан, местимице сјајан, а никад досадан, он би могао издржати утакмицу са познатим сценама највештијих писаца данашњих француских водвиља и комедија. Кад се узме у обзир, да је комични дар у Немачкој нарочито редак, да је комедија тако рећи Ахилова пета немачке књижевности, онда се тек потпуно може оценити неправда која се чини Коцебуу, кад му се ни у том погледу не признаје оно што заслужује и чиме је задужио немачку књижевност и немачку позорницу. Јер, управо, с Коцебуом почиње нова епоха у историји немачке комедије. До душе, то му и неки књижевни историчари признају, али кроз зубе и не од срца; и, кад већ не могу да пређу преко њега ћутке, они му бацају у лице хрпу пребацивања и замерака. Међу овима најважнија је и најпознатија замерка *фриволност*, која као сен прати име Коцебуово, од како ју је нарочито истакао и покудио први значајни немачки литерарни историк Гервинус а за њим Коберштајн у својим познатим историјама немачке књижевности.

(Свршиће се).

М. Ћурчин.

---

[1] Kohlrausch, Erinnerungen aus meinem Leben, год. 1809; b. W. Kotzebue, a. a. O. Стр. 30.

БЈЕРНСТЈЕРНЕ БЈЕРНСОН.

(2)

Ни шварцвалдске сеоске приче, ни француски显 преснички умотвори не беху сродне врсте; Бјернсон је о томе својом појавом дао доказа. Он, на сваки начин, има са Ауербахом мало заједничког. Нарочито се норвешке сеоске новеле разликују од немачких двама особитостима. Ауербах је епски песник, он описује сеоски живот у свој његовој ширини; ми видимо сељаке при његовим свакодневним пословима у пољу и стаји, ми пратимо његов живот са његовим навикама, његовим тромостима, са његовом завезаношћу, у пристојности и обичајима, међутим код Бјернсона је све тесно збивено, и све се догађа само ради љубавних историја. Друго, Ауербахове сеоске приче су произишле из погледа на живот, које песник не дели са сељаком, и ништа заједничког нема са својим јунацима и јунакињама. Ауербах у својим списима није полазио од детињег схватања и детињег веровања. Он је био научењак и мислилац; он је превазилазио ондашње богато и многострано образовање немачког духа. Ауербах је приказивао сељаке с нарочитом љубављу, пошто они за њега беху део природе, и с нарочитом љубављу истраживаше у тим неразвијеним душама клице за погледе за живот, који му изгледаху истинити и скоро победоносни. Његова узорита новела „Босонога“ ставља као морал правоверја младу босоногу сељанчицу, која има тако жив нагон ка добити, да и поред закона Библије, да пружи и леви образ, ако буде ударена по десном, пролази кроз жи-

вот стиснутих песница, не сретајући нигде неправду и не бивајући нигде понижена. Расположење, које носе овакве књиге, јесте политичка страст Немачке четрдесетих година, страст, која толико уздиже обичног човека, да је у стању да разуме и религиозне и политичке идеале интелектуалаца. У Бјернсоновим сеоским новелама сасвим се друкчије односи приповедач према својој садржини. Песник стоји у свем битном са истим погледима на живот као и његови јунаци; у његовим списима нема ни трунке филозофије. Читаоцу се из тих листова показује песнички и уметнички геније, никако јачи дух. Отуда њихово ограничење, али отуда и знатно јединство стила и тона.

Одлике беху чисто песничке природе. Најнежније осећање беше изливено у најгрубљу форму. Душа овог песништва беше лирска изворност, која кроз све може да продре и, у безбројним разноврсним дечјим, народним и љубавним песмама, да створи себи слободнији правац. Кроз причу је звучао романтичан тон. Прича се слободно, као у „Арнеу“, започињала бајком, и била је, поред све реалности, у понеким личностима тако идилична, да се мали епизодни догађаји у којима је играла улогу шумска нимфа, а не потискујући дух главнога, стапаху са основним удесом. Песник је био добар посматралац; он је могао као и његов „Арне“ да за се задржи способност представе и утиске, напуштајући остало, и посматрање га снабдеваше читавом множином малих црта узетих из реалности. У осталом, ипак су бајке, народна песма, народна прича извори чијим се слевањем кристализовала његова уметничка форма. Он је није створио задубљујући се у се, већ се помоћу ње, на безброј начина, држао народног духа. „Синева“ бејаше пластична хармонија у границама норвешког сеоског живота, а јунак Торбјерн, тип снажног грубог младића, кога, да би умирили, морају ублажавати и лепим начином корети. „Арне“, на против, представља чежњу за нечим изван, горе преко стена и у даљину, лирску жудњу у народу, нагон ви-

кигенске крви претворен у горостасну жудњу, и јунак беше тип млаког, сањалачког младића, који, да би постао мужем, мора очврснути. „Весео момак“ био је најзад једно одахнуће од брижне тегобе, која почива на норвешкој души, весео весник смеле животне снаге и веселог живота, свежа, освежавајућа песма клицања.

III

Затим дођоше драме и песме. Велика личност развијаше се поступно из одеће народног духа као главно лице. У „Међу биткама“, „Сигурд Слембе“, „Арлњот Гелина“, свуда исти тип: по рођењу поглавар, створен за добротвора, али коме се његово право обуставља и који примoран свом неправдом коју трпи, и ако најбоље жели, ипак на путу ка сврси учини много рђавог. Градови у које Свере путује у пламену су. Он се сам на то жали у „Међу биткама“. Сигурд је хтео само добро Норвешке, али су га омрзнули и прогоне га, пошто је збачен са престола који му припада — постао је „краљем спремним за освету, с очима очајања и пламтећим мачем.“ Арнљот, који је из дна душе своје тако добар и смеран, постаје паликућом и разбојником, докле код Стиклестада не нађе смрт као Олафов супарник.

Ови типови ухватише дубоко корена у Бјернсоновом уму. Он с временом постаде „Знамењем противусловља“; својим необузданим частољубљем, плаховитошћу у својој природи и силном љубављу у своме духу, осећаше се он сродан с овим типовима легенде, и кадгод би се са својим народом рђаво разумео или био исмејан — стишавао је свој нагон, да тај народ уздигне и уједини, с њим да стопи и осећање несклада, које се с времена на време тискаше између њега и народа, у те старе поглаваре, у тога Сигурда, који када је раздражен, „бива чврст као челик“, али који у својој души носи рог изобиља пун великих планова среће.

Мора да је Бјернсон врло много доживео у своме мирном духу, кад је могао написати Сигурдов монолог

у последњој сцени комада, који почиње овако: „Данци ми остављају. Да ли ће бити битка изгубљена? Овамо и даље не?“ где се појављују и ишчезавају планови, да скупи војску, отплови, тргује, постане учасник у крсташкој војни, докле се не јави реч „овамо и даље не“, као страшни рефрен, као мисао уништења, не више као питање већ као одговор. Ипак поред очајања говори из Сигурда још и љубав према отаџбини, после чега је осетио у даљини чежњу, као деца после божићњих празника што осете. Велика личност Бјернсонова није затворена у усамљеној Микеланџеловој величини, она се развија само из духа народног, да би за њим чезнула, хтела би са њим да тече и доживљује трагедију када је сливање спречено.

Ибсен је по своме бићу усамљен, и остаје „непрестано усамљен.“ Он иде у дубину као рудар.

О тешки чекићу, начини пут
Тајној изби срца.

Бјернсоново биће тежи не унутра већ изван: његов геније испружа руке.

Друга супротност између оба песника састоји се у овим и оним северним драмама: то је врло различно схватање природе. Ибсен као драматичар по рођењу не осећа наклоности, ни воље за описивањем природе. Његов усамљен дух је затворен, како према људима тако и према природи. Његова главна лица била су у његовој младости обично персонификације једне мисли и као обличје мисли скоро без природе. Ибсен баш где уводи природу и где она снажно делује, као ледена црква у „Бранду“, више је симбол него стварност.

Бјернсонов неограничени дух зауставља се на норвешкој природи и преноси нам утисак чак и у драму. Леп је пример зато сцена између Сигурда и девојке Финланђанке, једна од најлепших које је Бјернсон написао. Како се она по позорници вози са својим псима, тако вуче за собом природу целог севера, као свој скут.

Она се приказује у сјају поларне светлости, и изнад њених речи лебди јасна драж поноћног сунца. Њена срећна љубав ка животу, сунцу, лету: њена безазлена љубав према Сигурду, фини и лаган карактер њене жалости — то је комад живе природне поезије, који Сигурд добро осећа.

Овај дух природе имале су све претече Бјернсонове. Он је дао Норвежанима своје сопствено модерно осећање природе. Узмимо на пример „Арљотову чежњу за морем", из чијег се ритма чује једнообразно таласање мора.

Пун месец пије, бура се диже
А морски талас лети....

Други су сликали море у његовој обести и немилосрђу; Бјернсон слика његово хладно чело, које сунце глади, његову ледену флегму, његову дубоку меланхолију, и даје нам прилику да у његовом хучању и пљускању чујемо успаванку мртвих. И Арљотове речи о „таласима, који ће, кад он умре, у великим, месечином обасјаним ноћима таласати обали његово име" јесу тако индивидуалне, да ће то извесно бити баш последње речи песникове. Кроз сто година, неки љубавни пар, који се са обале гледа, како му се море испод месечевог моста ближи, сетиће се при том изгледу имена: Бјернсон.

IV

Бјернсон је био двапут управник позоришта: у Бергену од 1857 до 1859, и у Христијанији од 1856 до 1867. У јесен 1857, на позив Ола Була, предузе он управу позорнице у живој провинциској вароши и уздиже позориште, проводећи уз то срећно своју младост са Олом Булом, коме је доцније „Арнеа" посветио. Он сам има толико својстава једног изврсног глумца, да је био одличан учитељ и редитељ. И ако је из Норвешке изгнао данску драмску уметност, ипак је учинио своје, да оснује норвешку народну позорницу. Велика је штета, што није даље делао на том основу; штета је за норвешко позориште а штета и за њега. Његова искуства као управ-

ника позоришта наравно да су добро дошла драмском писцу; ипак он као такав ретко доспева до техничког савршенства. Извесно стога, што између њега и позоришта није постојао непрестан неизменичан успех. Његова велика, лепа, трилогија „Сигурд Слембе“ није писана за позорницу а представљана је после много година у Мајнингену, тек позније у Норвешкој. Она нам чак пружа и по који снажан бински ефекат, а ипак је у целини књишка драма. Његово јако и дивље страсно дело из младости „Халте Хулда“ (1858) приказивањем мало добива. Ипак су два комада из прве периоде његова живота имала на позорници огромног успеха: „Марија Стуарт“ (1864) и „Младенци“ (1865).

„Марија Стуарт“ јесте богато и снажно дело, препуно драмског живота и театралне буке, као мелодрама. Његова завршавања чинова јесу праве узбуне; сцене, којима се завршава други и трећи чин, имају страсности и остављају гледаоце у запетом стању, које је чисто драмске природе; стога је крај драме слаб, или боље речено, свршетка и нема

Све појединости догађаја, Рициово убиство, Бурлајхово злочинство, Ботвелово одвођење Марије, особито дирају, и показују јасно, доследно склапање. Целина дише младачким и бурним духом. Извесно је песнику ова драма успела тако добро стога, што је на шкотском земљишту јоште удисао норвешки ваздух. Ботвел вели: „Од онога часа, када је моја воља ухватила корена у догађајима, видео сам како израшћује у јарко црвена дебла али се снажним гранама. Норвешко викингенско стабло, које је на овој земљи истерало и од кога ми порекло водимо, беше исто тако дрво воље, које је у стење пустило свој корен, и у његовом се окриљу подиже сада народ“. У томе норвешко-шкотском свету осећа се Бјернсон потпуно својски, и карактери које је створио, не оскудевајући локалном бојом, имају црте које опомињу на лица Норвежана из Средњег Века, које је обично оцртавао. Чак су му успела и описивања Пуританизма.

До душе, у то доба у Норвешкој није било сходне појаве, али га је Бјерисон могао проучавати вefма из близа. Јер и ако је, по историјским податцима, засновао у Норвешкој Хришћанство, пре 900 година, неки Олаф Тригвесен, ипак га је у дело привео Ханс Нилсен Хауге тек почетком XIX века. На основу Хауганизма и Пиетизма умео је Бјерисон да нацрта Џона Кнокса, и изврсно су му успели Ботвел и Дранлеј. Први је прави тип Обнове, други је скоро модеран својим дечачким осветољубљем и недостојном смерношћу.

„Марија Стуарт“, није му потпуно успела; њено биће није свакоме довољно схватљиво. Она је изнета као створење чија се потајна природна начела испољују у две супротне тачке: у потпуној јакости и слабости женскиња. Њена судбина зависи у толико од њеног бића, у колико она слабост условљава њену моћ над људима; а она јакост је сасвим немоћна у онако силовитим временима, под датим околностима. Цртање карактера пак садржи сувише северног идеализма. Нећу баш да кажем, да је „Марија Стуарт“ без смисла, и ако у то верујем. Онакав сфинкс смисла, свирепости и хладноће, каква је Марија у Свибурновој Стуарт-трилогији, извесно да права Марија није била, али ипак се његово дело поклапа са историјом као и Бјерисоново. У Бјерисоновој Марији нема ничег демонског, и она само мало опомиње на доба Обнове. Она је мање описана у ономе што говори или ради, већ више одушевљеним или клеветничким спомињањем и успесима које она непосредно чини својом личношћу. Марија Стуарт је чедо једне периоде у Бјерисоновом развијању, у којој је, можда под утицајем Киркегарда, осећао наклоност да своје личности психолошки описује, место да их пусти да развију своје биће без тумачења. У овој драми су све личности психолози, који једно друго изучавају, разјашњују узајамне природне способности, и кушају једно друго. Чак паж Вилхелм Тајлор зна и описује Дарнлејево душевно стање, као што лекар зна и описује болест, Мурај и

Дарнлеј описују себе саме, Летингтон описује Ботвела и Мураја. Марија пита за особине Рициова карактера, Кнокс Дарнлејева; Рициово је убиство само психолошки оглед, који је учинио Дарнлеј са Маријом, да би је наново освојио, пошто му не полази за руком да је љубављу задобије. Док сви ови људи мисле као психолози, они говоре сви као песници, и ова песничка, скоро Шекспирска дивота изражавања, која је у толико истинита, у колико су се људи из доба Обнове осећали свуда као уметници, говорили као поете, уздиже привлачну снагу коју потискује оригиналност главних лица.

Мали комад „Младенци (1865) представља прост догађај који се свуда збива међу људима: изилазак младе жене из родитељске куће, борба у души младог чељадета између урођене и дубоке љубави према оцу и мајци и нове, слабе љубави према мужу — револуција или еволуција, која долази с природном потребитошћу и мукама духовног рођења. Под обичним односима не бива значај тога прелома тако оштар, пошто је схваћен као нешто што мора тако да буде, и често пре носи утисак ослобођења него отргнућа. Међутим, да су односи нешто мање нормално оцртани, да је љубав родитеља необично егоистички или нежно, и љубав доброг, лепо васпитаног детета према своме изабраном мање развијена него осећај пиетета наспрам старих, имали бисмо пред собом задатак, драмски сукоб и борбу с неизвесним исходом.

Против извођења овог опште човечанског проблема могу се заметнути различити приговори, од којих је најважнији: како може Аксел, кад већ Леонору с муком отргне од родитељске куће, бити толико будаласт и слаб, да допусти да је на путовању прати Матилда, особа из родитељске куће. Без ње би све текло боље и лакше. До душе, вели се на крају комада да се њих двоје, да није било ње, никад не би нашли. Па ипак то нити је јасно ни вешто. Прави песников задатак био би да покаже, како обоје могу, без туђе помоћи, постати правим

супружницима. Рђав је излаз дати неком индиферентном лицу да пише анониман роман, у коме Елеонора позна своју сопствену судбину, и који на њу рђаво утиче. Овде видим обележје времена у коме се комад јавио. Кирке-гардове идеје су лежале у ваздуху. Метода природних наука (посматрање и оглед), примењена на опхођење човека с човеком, психолошки експеримент, који код Киркегарда игра велику улогу, и који се већ силно проширио у „Марији Стуарт“, представљен је у „Младенцима“ Матилдом, и цео начин, на који се овде описује љубав и страст карактеристичан је за ову периоду у духовном животу Бјернсона и Севера. Мало се интересоваху за своје нагоне и наклоности, студирали су и описивали осећања у њиховом односу према моралу и „откривеној“ религији. Сматрали су приказивање љубави пре или после брака, као ишчилело и лакоумно и тражили су од песника поезију брака, коју је Киркегард у „Или или“ хвалио као много вишу љубав. При старању песникову да изиђе на сусрет моралној жељи околних, кадшто се дешава да страст коју треба описати ни у шта ишчезне. Љубав, која се у „Младенцима“ јавља, у своме је зачетку тако слаба и безочна, да је једва вредна неге и брижљивости, која се на њу утроши. Она се непрестано представља као дужност супруге према мужу и непрестано јој се држи пред очима као задатак, као право. Та љубав није биљка која слободно и дивље расте, она се развија у претпоставци дужности, негована Акселовом брижљивошћу, вештачки гоњена у висину суревњивошћу, страхујући и бојећи се да је не изгуби, она доводи у кућу Матилду, другу из детињства. Вели се у једној француској народној песми:

Ах! када би љубав могла пуштати корен,
Ја бих је засадио у својем врту.
Засадио бих је, сејао бих је,
На четири стране,
И дао би је заљубљенима
Који је немају.

Тај ми стих пада увек на памет, кад год сам гледао или читао „Младенце“. Ипак, грешка можда лежи у мојој једностраности Волим велики леп ерос, али није ми задовољство видети како боцом вуку у вис мале, бледе еросе. Публика није поделила мој укус, јер је мало комада који су имали толико среће на позорници и доживели онолико издања колико „Младенци“.

(Наставиће се).

Георг Брандес.

(С немачког превео Никола Стајић).

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Нови правац руске спољне политике.

Шефови свију странака Руске Думе путовали су скоро у Енглеску и Француску, са задатком да раде на што приснијем зближењу Русије и Француске с Енглеском. Њихова мишљења су истоветна за спољашњу политику Русије, која треба да је нова и сасвим друкчија од досадање руске спољне политике до краја прошле године. Ево како ју је приказао један од њих.

Неуспех који је Русија претрпела у спољној политици у пролеће 1909 године, није био један дипломатски неуспех, то је било њено унижење. Узалудно и детињасто је то одрицати.

На Берлинском Конгресу Русија је платила за заблуде своје „бирократије“, и тај рачун погрешака није био за плаћање. Изгубљене битке са Јапаном представљају нову рубрику у иначе теретној пасиви руске бирократије. Данас не носе само руски „бирократи“ сву одговорност за нови пораз; руски народ је са њима вучен, и народ то зна.

Народ је био са Изволским кад је овај порицао право Аустро-Угарској да прогласи, без пристанка Сила потписница Берлинскога Уговора, анексију Босне и Херцеговине. Русија је била са њим кад је у једноме од својих говора Изволски обележио програм своје балканске политике: Балкан балканским народима. Нови програм у коме нема ничега од оне политике, „деобе

сфере утицаја“, која је дуго година регулисала односе између Аустрије и Русије, од онога дана када је гроф Шувалов, рачунајући на оно проблематично „дајем ти да ми даш“, управо гонио грофа Андрашија да преобрати окупацију у анексију, како би Русија окупирала Бугарску.

Отуда што је народ руски био уз свога министра, са њим солидаран, отуда је и онако живо осетио и понижење и жељу да врати жао за срамоту. Понижење и жеља су од крупних последица.

Кад је чинио напоре да се ослободи немачког утицаја и спремао споразум с Енглеском, Изволскога је подржавало руско јавно мњење; поверење земље очувао је и онда кад је нова руска политика претрпела тренутни пораз. То поверење ће остати, ма што било, све донде докле остане веран њој. Немачко пријатељство није никада било популарно у Русији; у будуће је немогућно Историчари тврде да су Пруси измислили деобу Пољске; али не треба ићи тако далеко; у Русији данас нико више не сумња да је немачки цар гонио цара Николу II у Манџурију. Није једна пука случајност што је, на неколико дана после пристанка Русије на анексију Босне и Херцеговине, гроф Бобрински у Думи говорио о опасности од Немачке у Пољској и означавао Немачку као непријатеља Русије, и што нико није, па чак ни председник Думе, спречио његов говор. Исто тако није пука случајност што су потпредседник Думе, кнез Волконски и многе друге званице из отменога друштва одбиле позив за један ручак код немачкога амбасадора.

Јаз између Немачке и Русије је дубок. Сваки руски министар који би покушао изнова германофилску политику сматрао би се за издајицу отаџбине.

Спољна политика Русије је увек, и ако нигде то у законима не стоји, под контролом, правом и сталном контролом јавнога мњења. А јавно мњење у Русији може све опростити влади, свирепости, неумерености, насиља, расипања, све сем једног јединог злочина: онога којим

би се ишло на издају земље. Руска влада то зна, те се за то неће изложити извесним репресалијама које би изазвало именовање министра спољних послова који би био наклоњен Немачкој. Национално понижење изазвало је наглу поновну појаву рускога национализма; тај национализам се јавио у облику опозиције германизму.

Истина је да је у Русији било и да има још и других облика национализма. Притисак у Пољској, претње у Финској, неједнакост између Руса и Јевреја, облици су ускога и саревњивога национализма који не води ничему доброме. Али данашњи национализам руски се изменио потпуно; није му више задаћа да гуши слабијега, него да се одупре јачему. И зато је логично, и вероватно да ће се Нерусима, а нарочито Пољацима, олакшати положај. Од шездесетих године прошлога века Русија је у областима Вистуле, које носе славно име Краљевине Пољске, жртвовала свесно Пољаке Немцима. Докле су ту пољска друштва и установе сумњиви, нарочито кад је у питању језик пољски, дотле Немци могу слободно подизати школе и стварати свакојака друштва. Лоц је чисто немачка варош, где је руски гувернер слушао гологлав *Wacht am Rhein* или *Deutschland über alles*. Али све је то само прошлост. Германизам је опасност за Русију као и за Пољску. Ослабити пољски елеменат у Пољској значи служити германизму; ојачати на против пољско становништво значи створити један бедем против њих. То су разумели и народ и Дума; то ће разумети и влада.

Питање о Босни је покварило словенски споразум у Прагу Немци су могли рећи да су Словени из Аустрије за време кризе били већи Аустријанци него Словени. Али рђаво расположење је пролазно, а интереси су стални — привремено прекинути споразум између Словена може и треба да се оствари, и то остварење биће последица немачке победе.

Душевно стање Русије од распуштања друге думе могло се обележити једном речи: апатија... Ваљало је да

дође анексија Босне и Херцеговине, па да се опомене влада и народ да се иде у пропаст.

Пред проблемом који мора да реши, као и пред одговорностима које на њу долазе, Русија не може бити слаба, а како може бити јака под погодбом да буде уједињена, време је да се уједињење изврши између владе и земље. Руска влада треба да схвати да не може тражити непријатеље у унутрашности Русије. Кад је угушила револуцију, она треба сада да прекине једном за свагда са некорисном политиком гушења, са политиком белога терора. И земља ће разумети да не треба да се свети Столипину, него некоме другоме с поља. Систематска опозиција је свршила своје; у осталом нико и неће више у опозицију. Нека се престане да говори, кад је реч о односима између народа и владе, о победи једнога над другим. Нека се ради на једноме поштеноме споразуму. То измирење унутра је потребно, оно је могућно, и постићи ће се. Оно је залога за добру, одлучну и сталну спољну политику. Не буде ли тога измирења, онда би обоје радили за другога, а то се не може претпоставити.

Инострани.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

La Grèce, Paris, 1908. Société française de l' Imprimerie et de librairie, стр. 395, in 8⁰. Издање Ligue française pour la défense des droits de l'Hellénisme.

У борби хришћанских народа противу Турака на Балкану једини су Грци имали пуну симпатију и праву помоћ истински одушевљене Европе. То све је давано Грцима не само зато што су се борили противу Турака, за своју слободу и за веру, него и за то, и највише за то, што су се у Грцима XIX века гледали потомци, или боље рећи наследници старих Јелина, класичне Грчке. Руси, Енглези и Французи, главни су помагачи и творци нове, независне Грчке. И дипломатија, и војска, и јавни радници тих земаља били су у служби грчке националне мисли, али више као браниоци старе јелинске културе, која се, можда не са толико права, сматра као највише што је икад један народ дао.

Нова Грчка није вратила оно што се за њу дало и чинило. Разочарања за браниоце, уз друге околности, сустизала су једно друго, и, при крају прошлога века, јелинофилство је знатно ослабело. За јелинство је настала јака и врло озбиљна криза, нарочито у европској Турској. Због тога је 1905 године створена у Француској „Француска лига за одбрану права Јелинизма", са задатком да, мирним, редовним путем, путем јавне речи, брошура, књига, јавних предавања, — ради на побољшању стања

свих Грка у отоманској царевини, старајући се да се њима, без штете по законита права других народности, дадну таква политичка јемства да се могну умно и економски слободно развијати.

Ова лига је у току 1907 године приредила неколико предавања у Паризу, и штампала их у књигу под горњим именом. Чланака има десет. 1, Pourquoi nous aimons la Grèce, (За што ми волимо Грчку), од Т. Омола (Th. Homolle), једно журно израђено предавање с пуно општих места симпатије за Грке. 2, Charles Diehl: L' église grecque et l' Hellénisme, („Грчка црква и Јелинизам", од Шарла Дила), добар и тачан чланак о раду Патријаршије. Грци су доиста губили на Балкану за то што су хтели уништити друге православне цркве (бугарску и српску, на пример), а у епархије са словенским становништвом слали владике Грке који нису били на висини својега позива, задржавајући уза себе ниже свештенство рекрутовано од свуда, и од свакојаких људи. 3, Gaston Deschamps: L' Hellénisme en Turquie d' Asie, („Јелинизам у азијској Турској", од Гастона Дешана), пријатно и забавно предавање, као што је и његова књига „La Grèce d' aujurd' hui", („Данашња Грчка"), (A. Colin, Paris 1905, стр. 405, in 8⁰) у којој има добар део о Грцима у Малој Азији. 4, Gustave Fougères: La Grèce pittoresque, („Живописна Грчка", од Густава Фужера), опет предавање, преглед свега онога што данашња краљевина Грчка има интересантног као декор. Уз предавање је додата и статистика Грка у краљевини и ван ње. 5, Michel Paillarès: L' Hellénisme en Macédoine, („Јелинизам у Македонији", од М. Пајареса), ово је пре препричана књига Пајареса која је скоро приказана овде („Jmbroglio Macédonien"), него ли предавање. Као Грк увек је страстан и неправичан у своме патриотизму, па и мржњи противу Бугара. 6, Jean Psichari: Le poète Solomos; („Песник Соломес, од J. Психариа") пуно хвале о једноме грчкоме песнику, којега потомство није још довољно оценило и ако би требало да има најбоље место међу књижевницима

нове Грчке. 7, Edmond Théry: La Grèce économique, („Економска Грчка“, од Е. Терија), ово ће бити једно извучено предавање из његове књиге La Grèce actuelle („Садашња Грчка“), која је тако исто приказана у „Српском Књижевном Гласнику“ 1907; у коме је пуно података о економским и финансијским приликама у краљевини Грчкој. И ови податци, као и они у поменутој књизи, имају недостатак да су махом црпени из званичних статистика. 8, Henry Houssaye: La Grèce héroique, („Херојска Грчка“, од Х. Усеа), лепо испричана историја Грчког Устанка (1821—1827), која још није довољно расветљена. 9, Alfred Berl: La Grèce moderne, („Сувремена Грчка“, од Алфреда Берла). 10, Théodore Reinach: La Grèce retrouvée par les Grecs, („Грчка коју су Грци понова нашли“, од Теодора Ренака), ово је једно предавање о археологији старе Грчке, управо о археолошким истраживањима у данашњој Грчкој.

У сва ова предавања информативнога карактера о умноме и економскоме стању у Грчкој, о напретку, амбицијама, својствима, правима Грка, унесено је доста пријатељства и очигледне наклоности. Па ипак, сем једнога предавања, онога од М. Пајареса у свима осталима, они који су их састављали водили су рачуна о истини и свом добру гласу књижевничком.

J. M. Јовановић.

Pierre Clerget: La Suisse au XX siècle. Etude économique et sociale. Avec 6 cartes et graphiques. Paris, 265. Libraire Armand Colin.

Ако Швајцарска по надморској висини заузима својом територијом најузвишенији део Европе (1890 године само су 5% њених грађана становали на висини испод 1000 метара), она заузима најузвишеније место и у скали упоређених осталих земаља. Она заузима то место с пуним правом, на основу свога за данас најсавршенијег политичког система демократске, федералне републике са социјалним законодавством и потпуним народним сувере-

нитетом; на основу широко подељене социјалне правде свима својим грађанима, дубоко примењеним државним социјализмом, својим најразгранатијим мутуализмом, најпримењенијим солидаризмом, на основу своје најшире наставе и просвећености, на основу свога општег благостања.

И нису ово само празне речи. Треба само бацити један поглед на велику швајцарску литературу на свима модерним језицима. Треба само завирити у ма који потпунији речник или енциклопедију, па видети колико се стубаца посвећује овој „малој земљи са великим институцијама“. И зато, није се ни чудити пажњи и проучавању које се посвећује од стране економиста, политичара, социолога и новинара свију културних земаља овој историјској демократији, која је с пуним правом названа „лабораторијом модерних социјалних, економских и политичких идеја и огледа“, (Жорес). Једино још Нови Селанд би могао да се њиме такмичи са својом обавезном арбитражом у сукобима капитала и рада, осмочасовним радним даном и женским правом гласа. Али изузевши ову последњу реформу, чисто политичку, прве две су већ приведене у дело у швајцарској хелветској конфедерацији, бар у једном делу њених кантона (Цирих, Гларис). Иначе њен интервенционизам у свима областима економског и социјалног живота постао је углед свима земљама. Она је била *први* иницијатор за остварење радничког законодавства међу свима осталим европским земљама, (Гларис, 1855); пуковник Фреј 1876 успео је код савезне скупштине, да Швајцарска захтева од Европе радничко законодавство.

Кршевита алпијска природа са својим романтичним чарима начинила је Швајцарце грађанима са необичном љубављу према слободи у пуном смислу те речи, са презирањем смрти, са мушкошћу. Физичка средина имала је и има огромног утицаја на етничку и етичку страну њеног становништва. У борби са природом солидарност и критички дух су се беспримерно развили. Како историјски

и географски тако и физички чинилац планина, имали су пресудног утицаја на данашњу хелветску конфедерацију. Отуда су Швајцарци тако далеко од централизма, потчињености и покорности судбини, и имају толико урођене љубави за аутономизам, опозициони дух и прегаоштво у свима корисним и хуманитарним животним појавама. Користећи се гарантованом јој неутралношћу, изврсним утврђењима са најмодернијим машинама и свима стратегијским пролазима на својим границама, најспремнијом и најбољом милицијом у Европи, Швајцарска се посвећује место спремања за рат сталном реформисању свога система и усавршавању својих установа, негујући уметности и ширећи наставу. (Годишње Швајцарска издаје за наставу преко 60 милиона, Француска 273 милиона). И њен чувени патриот, економист и државник Нума Дроз није се пребацио рекавши у својим „Политичким студијама и портретима“ да је „Швајцарској досуђено да као античка весталка потпирује без престанка вечни пламен правде, права и мира.“

*

И доиста је цела хелветска конфедерација химна рада, апотеоза демократији, и у границама савременог економског система најкориснији палиатив, који је, несумњиво, најближи новом, правичнијем, рационалнијем друштву. Али ово се често или не зна, или неће да се зна. Намерно, велим, неће да се зна, и окрећу се очи од ње да не би пажњу привукла. То су они који веле да је Швајцарска, ма како савршена, увек „буржоазна“ и сматрају за боље да очекују чаробни долазак новог друштва за „грчке календе“, исто онако као хришћани долазак Месије и страшнога суда. Но овој теологији, телеологији и метафизици додаје се друга једна „теорија“, још парадоксалнија, о „мртвом мору демократије“, оличеном у плитким духовима, недостатку бораца идеја, учмалости уметности...

Тако може да говори онај који не зна, или апсолутно неће да зна. Нека се не заборави, да је, само

новијој европској историји, Швајцарска конфедерација дала једног Жан-Жак Русоа (Женева), Марата (Нешател), Бенжамена Констина (Лозана). Нека се не смеће с ума да је она дала књижевности Готфрида Келера, Мејера и Цана (Цирих), Г-ђу де Стал, рођену у једној женевској породици, а дала је и историчаре Сисмондија (Женева); у филозофији Шарла Секретана (Лозана) и Ернеста Навиља, у логици Адријана Навиља (Женева), у природним наукама споменимо само Емила Јунга, Пиктеа, чувеног психијатора и сексуолога А. Фолера, психолога Флурноа; медецинаре Жирара, Бара, Коха и Руа, вајара Предијара и великог сликара А. Беклина. Наука, каквим је она капацитетима представљена у њених седам универзитета, у којима се налазе и најслободоумнији и најнапреднији наставници из околних земаља, који због својих идеја нису трпљени у земљама где се влада по милости Божијој или где је демократија по имену. Ови су универзитети постојали још од XIII, XIV и XV века, а не као што то по неки пакосно веле, да су створени за трговину са странцима. А шта се још много што шта да рећи о прогресу културе ове мале земље и њеном утицају на опште дело цивилизације!

(Свршиће се).

Немања Вукићевић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„*Из књига староставних*“. — У издању Матице Српске у Новом Саду, у „Књигама за народ“ задужбине Петра Коњевића, изишла је шеста и последња свеска збирке историјских приповедака Стевана Сремца „Из књига староставних“. У ову књигу ушла су три састава: „Заборављени Обилић“, „Стјепан Томашевић“ и „Ђурађ Кастриотић Скендербег“. Уредник и ове књиге био је Г. Милан Шевић, који се боље могао послужити добром библиографијом о Стевану Сремцу, коју је у овом часопису саопштио Г. Урош Џонић. Г. Шевић није унео у ову збирку још неколико приповедака које су написане у истом тону и духу, а унео је чланак „Ђурађ Кастриотић Скендербег“, који је обичан чланчић за новине, писан сасвим без књижевних претензија, и без везе са основним схватањем и обрадом целога циклуса „Из књига староставних“. — Матица Српска је добро учинила што је прикупила све историјске приповетке Сремчеве, јер то су идеални састави за „књиге за народ“. Оне немају вишу књижевну вредност, и чудновато је да се нашло писаца који су могли тврдити да су ове историјске амплификације и поетске парафразе наших старих кроничара „дело које ће га (Сремца) најдуже надживети“. Приповетке „Из књига староставних“ биће увек врло згодне за читанке и народне књиге, али Сремац ће остати као одличан писац не по „Великом жупану Чаславу“, „Владимиру Дукљанину“ и „Војиславу Травуњанину“ но по „Ивковој слави“, „Зони Замфировој“ и „Поп-Ћири и поп-Спири.“ Л.

Нова студија о хрватско-угарским односима у XII веку. — Познати хрватски историчар професор Фердо Шишић публиковао је у Загребу расправу „Dalmacija i ugarsko-

hrvatski kralj Koloman". Шишић је у неким својим ранијим расправама додиривао само у главном питање о односима Хрвата према Угарској почетком XII века. Овде сада, на основу врло марљиве и темељне анализе извора, расправља детаљно о тим односима, утврђујући време Коломанова освајања Далмације и илуструјући Коломанове односе са Млетцима и Византијом, као и његову унутрашњу политику у Далмацији. Шишићеви резултати не слажу се са дојакошњим мишљењем хрватских и мађарских историка у том питању, због чега ће прикazивачи овога периода морати од сада водити рачуна о овој његовој расправи. Нарочито се код Шишића мора истакнути сигурност у методи, због чега му је и пошло сјајно за руком да докаже неаутентичност неколико докумената, у чију исправност до сада није нико посумњао. —ћ.

Допуна библиографији о Сими Матавуљу. — У XXI књизи „Српског Књижевног Гласника" (страна 851 и 929) штампана је Библиографија о Сими Матавуљу. Тој Библиографији дајемо још неколико допуна. — У „Narodnom Listu" за 1874 (бр. 26) изишао је Матавуљев чланак, који је саопштио Бошко Десница у чланку „Матавуљеви први књижевни покушаји" у XXII књизи „Српског Књижевног Гласника" (страна 212). — У „Одјеку" за 1887 (бр. 101—103) штампана је приповетка „Чудновато бракосочетаније" са потписом С. М. Та приповетка није ништа друго до приповетка „Бодулица", која је годину дана доцније прештампана под тим потписом у првој књизи приповедака „Из Црне Горе и Приморја". — У календару „Орлу" за 1890 изишла је приповетка „Краљица". — У „Одјеку" за 1891 (бр. 237—239, 242—248) изишла је подужа приповетка „Из живота једнога нашега сликара" са потписом С. М. Да ли је ово Матавуљева приповетка тешко је одредити, а наводимо је само ради потпуности. — У „Одјеку" за исту годину (бр. 208, 209) изишао је са пуним потписом чланак „Ивана Александровића Гончарова мисли о писаној уметности". — У „Великој Србији" за 1891 (додатак 52 броју) штампан је чланак „О људским добрима" са потписом С. М. — У календару „Орлу" за 1892 приповетка „Дигов посао". — У календару „Орлу" за 1894 приповетка „Са свима почастима!" — У „Делу" за 1894 (књига IV, стр. 504) налази се подужи чланак „Наше Приморје у Наполеоновим плано-

вима“ са пуним потписом. — У „Делу“ за исту годину (књига IV стр. 523) налази се и белешка „Золино порекло“ са потписом С. М. — У календару „Српска Звезда“ за 1900 изишла је приповетка „Болничарка“ са потписом С. М. — У „Летопису Матице Српске“ за 1904 (књига 227, стр. 125) налази се некролог А. П. Чехову од Матавуља. — У „Дому и Школи“ за 1905 штампана је приповетка „Божић на мору“. — У „Летопису Матице Српске“ за 1905 (књига 234, стр. 19) изишла је приповетка „Цар Дуклијан.“ — У „Срђу“ за 1906 (стр. 35) налази се приповетка „Жртва“ са пуним потписом. — У „Летопису Матице Српске“ за 1906 (књига 239, стр. 108) некролог Стевану Сремцу написао је Матавуљ. — У „Календару Матице Српске“ штампана је приповетка „Преображење“. — У календару „Бока“ за 1909 прештампана је приповетка „Први Божић на мору“.

О првој књизи „Из Црне Горе и Приморја“ писао је први Милан Савић у „Бранику“ за 1888 (бр. 8) — „Българска Сбирка“ за 1908 (стр. 222) донела је кратак некролог о Матавуљу. — После објављене Библиографије штампан је поменути чланак Бошка Деснице; говор Лазе Костића, који је држао на Св. Саву 1909 на свечаном скупу књижевног одељења Матице Српске (засебно оштампан у Сомбору, 1909); и „С. Матавуљ у Херцег Новом. Успомене и биљешке“ од Марка Цара у „Летопису Матице Српске“ за 1909 (књига 253, стр. 1) — Најзад, „Немирне Душе“ у „Летопису Матице Српске“ за 1908 (књига 251, стр. 51) није приказао Милан Савић, већ Јован Живојновић. У. Ц.

„Дипломатске студије о нашем ослобођењу“. — У Софији је ове године изишла књига бугарског публицисте Димитра Јоцева „Дипломатически студии по нашето Освобождение.“ У овој свесци су студије: „Оријентација политике у очи ослободительске војне“, „Политика Србије“, „Дипломатски преговори од пада Плевне до потписивања Сан-Стефанског Уговора „ Ослобођење Бугарске“, „Држања Бизмарка на Берлинском Конгресу“. Један део од тих студија раније је штампан у разним бугарским часописима: „Мисълъ“, „Българска Сбирка“, „Лѣтописи“, „Библиотека на Славянска Бесѣда“ итд. „Циљ којем сам тежио у овим мојим радовима, вели писац, био је да бацим мало светлости на политику Европе у очи и за време ослободительског рата. Изучавао

сам те догађаје, и њихове узроке, гледао сам на спољни свет и политичке доктрине државника, не уносећи националне предрасуде у моју критику; остајао сам спокојан пред тужним открићима недавне прошлости, у којој се оцртава истинска мисао наших пријатеља и непријатеља, — али нисам могао да одолим оном болном осећању које у срцу свакога Бугарина буди сурова јава у јуну 1878 године“ Г. Јоцов се одиста трудио да у својој иначе добро документованој и солидно повезаној књизи, буде без „националних предрасуда“. Али у том није успео, бар не у оним главама које се тичу Србије и њене политичке делатности од 1876 до 1878 године. У сваком случају ова књига, поред све своје једностраности и оштре националистичке ноте, користан је прилог за новију политичку историју балканских народа. У њој ако се не види како су ствари одиста биле, извесно се види како Бугари и данас гледају на догађаје од пре тридесет година. Р.

Нова писма И. С. Тургењева. — Угледни руски часопис „Вѣстникъ Европы“ донео је низ до сада необјављених писама Ивана С. Тургењева, која су сада оштампана у засебну књигу. То су писма која је велики писац писао својим немачким пријатељима, нарочито Л. Пичу, Ј. Шмиту, Роденбергу, Фридлендеру, Ауербаху и Цебелу. Издавач је имао још приличан број Тургењевљевих писама, али их није могао издати из разлога интимне природе. Али и објављена писма су од особитога значаја; у њима се налазе читаве странице аутобиографије, објашњења многих црта Тургењева и као човека и као писца, и после објављивања ове преписке отпадају многе вештачки створене и одржаване легенде о славном аутору „Ловчевих Записника“ и „Оцева и деце“.

У писмима писаним последњих година живота претежан је горак, песимистички тон. Измучен тешком болешћу, душевно клонуо, без породице, а готово и без отаџбине, Тургењев у својим писмима верно казује тешка осећања која су га у старости обузела. Он код себе опажа све знаке „одвратне старости“, и има фатално предосећање блискога краја. „Шта да се рече о животу? пише он једном пријатељу. Он је такав као што је увек био: прекрасан за младе, и за оне који остају млади, тежак са старце и оне који су се као старци родили.“ Он уверава своје пријатеље да ће умрети у октобру 1881, као

што му је мати предсказала у сну. О своме душевном стању вели ово: „Лење спокојство, слабост органских функција, нерађење ничега, па чак и „радост безутешности“ — то су главни симптоми човека, коме ће кроз три дана проћи педесет и седам година. Прошао је сан! И једино што га може још занимати, то је да посматра туђе, младе, срећне животе...“ У болести, Тургењев остаје при хумору: „Пијем, пише он, дванаест стакала млека, што ме, на жалост, чини још моралнијим но што јесам од природе...“ У другом једном писму: „Ја сам сасвим здрав, само не могу ни да идем, ни да стојим, ни да се возим...“

У овим писмима има врло корисних података за боље проучавање књижевнога рада Тургењевљева. Неки од тих података јесу читаве мале аутокритике. У последњим годинама он осећа све мање воље и снаге за књижевни рад, и из тога доба су „Клара Миличь“, „Senilia“ и „Стіхотворенія въ прозѣ“. О овој последњој збирци вели: „За последњих седам година, за које време нисам писао ништа веће и значајније, ја сам израдио цео један ред малих песама у прози на засебним листовима. Никада нисам ни мислио да их штампам... Ја им нисам давао неку особиту цену и мало сам говорио о њима. Ти мали нацрти неће се многим допасти; за већину, нарочито у Русији, они ништа неће значити. Те стварчице су последњи уздаси старца...“ Н.

„Балканска криза“. — Један француски и један руски публицист, Рене Мулен и Сергије де Шесен, израдили су добру и прегледну књигу о свима важнијим догађајима светске политике у 1908 години. (Une année de politique extérieure: le Question marocaine — Les accords de la Baltique — La crise balkanique — Chine et Japon — Les rapports nippo-américains. Paris, 1909, 8^{0} p. 385). Де Шесен је у овој књизи израдио чланак „Балканска криза“, у коме су описани догађаји што су се у току прошле године збивали на Балканском Полуострву, почевши од изјаве барона Ерентала у јануару 1908. у аустро-угарским делегацијама, па до српске ноте у месецу марту 1909 године. Сви узроци који су ове догађаје изазвали, све мене кроз које они су прошли, као и њихов велик значај за ближу будућност, врло добро су уочени, и овај, хронолошки израђен чланак најбољи је memento балканских догађаја у 1908 години. J. M. J.

ПРОСЛАВЕ.

Стогодишњица Људевита Гаја. — Баш у часу када је Наполеон истакао свог царског орла на савски мост и отпочео оснивање Илирије, 8 јула 1809, у Крапини, у сред лепог хрватског Загорја, родио се Људевит Гај, који ће за хрватску књижевност постати оно што ће и његов друг и пријатељ Вук Ст. Караџић бити у српској књижевности, и који ће више но ико учинити за стапање Срба и Хрвата у једну природну народну целину.

О његовом раду писало се врло много, и врло исцрпно, значај његовог рада је уочен и истакнут, и мало је наших књижевних и културних радника о којима потомство тако високо суди као што је случај са Гајем. И та заслужена популарност Гајева никада није била већа но данас када су догађаји, искуство, подигнут умни ниво довели све што је боље и код Хрвата и код Срба на Гајеве идеје. Гај данас није више генијална словенска сањалица, популаризатор поетских славенофилских идеја Јана Колара међу Јужним Словенима, он данас важи као и далековид, разуман, реалан народни радник, који је добро разумео и лекције прошлости, потребе свога времена, а нарочито добро и тачно видео шта будућност собом носи. У историјској перспективи и у светлости данашњице, Гај необично много добива, и зато је сасвим природан култ који Хрвати према њему имају, и велико поштовање које према њему осећају сви Јужни Словени, Срби и Словенци у првоме реду. Из тих разлога, прославом Гајеве стогодишњице прославио се препород хрватскога народнога духа и књижевности и успех реалне и спасоносне идеје духовне солидарности васцелога Јужнога Словенства.

У недељу, 2 августа, на врло свечан начин прослављена је у Крапини стогодишњица великога Илира. У суботу, 1 августа, пре подне, била је скупштина „Друштва за пучку просвјету“, и том приликом прочитани су извештаји о раду и стању тога корисног друштва. После подне био је дочек многобројних гостију словенских, илуминација вароши, бакљада, концерат и комерс у част гостију. 2 августа, у 11 часова пре подне, била је главна свечаност. У име Југословенске Академије Знаности и Умјетности говорио је професор Иван Милчетић, који је опширно изнео сву делатност и све заслуге Гајеве. Рус Волођимиров истакао је колико је Гај учинио за ширење и јачање идеје словенске узајамности међу

Јужним Словенима. Прослављени хрватски приповедач Љубомир Бабић Ђалски, у име Друштва Хрватских Књижевника, са својом познатом поетском речитошћу, славио је Гаја као творца народнога јединства. Од Бугара говорио је Ст. С. Бобчев, у име Матице Хрватске Др. А. Базала, у име Матице Далматинске дон Иванишевић, од стране Матице Словеначке Др. Фран Илешић. Затим су још говорили: професор Спинчић, Ђуро Џамоња, професор Рожић, Даворин Трстењак, Др. Лазар Цар и Милан Крешић.

На подне је био банкет за 150 званица, на којем је говорио син Гајев, Др. Светислав Гај. После подне била је велика народна забава.

Приређивачком одбору стигао је велики број поздрава са свију страна Словенства, нарочито из југословенских земаља. Све знатније просветне корпорације из Србије депешом су честитале ту народну свечаност хрватску. Београдски Универзитет послао је оваку депешу: „Поштовачима великога препородиоца хрватске књиге, онога који је у књижевности извео знамениту реформу да се остави обласни дијалекат, а место њега усвоји општи народни језик, који је тиме учинио најважнији корак у стварању књижевног и народног јединства, и који је у тим својим дивовским напорима имао да се бори са несавладљивим, а ипак савладаним тешкоћама, потомцима Људевита Гаја, српски Университет из домовине неумрлог друга Гајевог, Вука Караџића, сећајући се по Вуку шта су значили напори и заслуге Гајеве, поздравља братским поздрављем светковину стогодишњицу“.

Исто тако, сви важнији листови српски, и у Србији и ван ње, поздравили су успомену великога радника на духовном јединству оба дела једног истог народа, Хрвата и Срба.

И данас, пошто је протекло толико времена, са српске стране може се поновити само оно што је Гају 1842 године писао Кнез Милош Обреновић, шаљући му новчану помоћ: „Вредност Новина Илирски постала је совершено јасна и извјесна. Кром други видова њи карактеризира дух укрепљења народности, ове светиње, по којој је сам народ оно што јест, и није друго. Вама, Господине, као учреднику њиному, с правдом пристоји слава, коју достојно и уживате, и уживати имате, докле год на похвалном овом течењу народност свог рода воздвигали будете.“ У.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Народна Библиотека за 1908 годину. — У „Годишњаку“ Српске Краљевске Академије изишао је извештај управе Народне Библиотеке за 1908 годину. Из њега видимо да је Библиотека у току 1908 године приновила: 1715 књига, 55 старих и нових рукописа, 188 писама, тако да је на крају 1908 године имала: 43.298 дела у 90.083 свезака, 212 штампарских првина, 668 новина, 2464 карата, 1071 стари и нов рукопис, 1639 писама.

У току 1908 године било је 12.830 читања. Највећи број читалаца јесу ученици средњих и виших школа, затим наставници разних завода, а најмање лекара (7) и свештеника (1).

Од политичких листова највише су читани: „Српске Новине“ (202 пута), потом „Одјек“ (75), „Политика“ (71), „Трговински Гласник“ и „Самоуправа“ (44), „Радничке Новине“ (39), „Штампа“ (37), „Српска Застава“ (32), „Дневни Лист“ (27), и тако даље. — Од часописа, као и увек до сада, на прво место долази „Српски Књижевни Гласник“ (156), потом „Бранково Коло“ (143), „Дело“ (93), „Нова Искра“ (81), „Јавор“ (64), „Летопис Матице Српске“ (54), „Босанска Вила“ (53), и тако даље. Од српских и хрватских научних писаца највише су читани: Др. Бранислав Петронијевић (356), Андра Ђорђевић (252), Јован Скерлић (230), Стојан Новаковић (138), Др. Владан Ђорђевић (109), Слободан Јовановић (107), Др. Љубомир Недић (50), Никодим Милаш (75), Живојин Перић (75), Павле Поповић (60), Др. Богдан Гавриловић (58), Вук С. Карациђ (56). Милан Ђ. Милићевић (54), и тако даље. — Из забавне књижевности, од српских писаца, на прво место долази: Јован Ст. Поповић (69), Љубомир П. Ненадовић (58), И. Палмотић (45), Стеван Сремац (54), П. П. Његош и Гундулић (40). Ђура Јакшић и Сима Милутиновић (35), Марко Цар (34) Бранислав Нушић (33), Војислав Ј. Илић (29), Јанко М. Веселиновић и Радоје Домановић (28), и тако даље. Из забавне књижевности, од страних писаца, на прво место долази: Виктор Иго (303), затим Л. Н. Толстој (298), Алфонс Доде (178), Ф. М. Достојевски (121), Гиј де Мопасан (103), Александар Дима отац (77), Анатол Франс (74), Вергилије (70), И. Гончаров (58), Плаут (57), Шекспир (55), Дикенс (56), Гогољ и Зола (43), Данте (45), Амичис (44), Х. Сјенкијевич (43), И. Тургењев (42), и тако даље. Х.

ЧИТУЉА.

Васо Кондић. — 20 јула умро је у Бијељини у Босни, Васо Кондић, бивши сарадник сарајевске „Српске Ријечи“ и бањалучке „Отаџбине“. Покојник је био човек од дубоких уверења, вазда готов на жртвовање себе сама за своје идеале, у народним борбама последњих година био је и у првим редовима, и као такав допао је затвора, где је и запатио клице болести која га је у гроб отерала. Поред тога, Кондић се, не без успеха, бавио и књижевношћу: скупљао је народне умотворине по своме родном крају, и писао приповетке из живота босанских Срба. „Српски Књижевни Гласник“ 1907 године (књ. XVIII) донео је његову лепу и топлу приповетку „У мећави“, написану по угледу на приповетке његова пријатеља Петра Кочића. Смрт овога скромнога и преданога народнога радника несумњив је губитак и за народну ствар и за књижевност српску. X.

Детлев фон Лилиенкрон. — Смрћу Лилиенкроновом остала је савремена немачка лирика ако не без свега најбољега, а оно свакако без свога најистакнутијега представника. Њему се међу модерним немачким лиричарима стално давало најугледније место; понекад је стављан у исти ред с њим Рихард Демел, понекад чак и Густав Фалке, али никад, бар с позване стране, није нико стављан пре њега. За свој углед има Лилиенкрон без сумње да захвали и своме дару, који није обичан ни по јачини ни по обиму; али треба забележити да су му и саме прилике помогле да изиђе на глас, да чак можда стекне и већи глас но што заслужује. Он се јавља у доба највећег мртвила у немачкој књижевности, у доба када је немачка читалачка публика демонстративно окренула леђа домаћим писцима да би одушевљено прихватила Толстоја и Достојевског, Золу и Додеа, уз већ раније примљеног Ибзена, Бјерисона и Тургењева. То је доба када се у немачким књижевним часописима много више писало о страним писцима но о домаћим, доба када се почело увиђати да војнички успеси из седамдесете године не значе успехе на свима пољима, када се почела осећати недовољност сопствене снаге и почела јављати, нарочито код млађег нараштаја, забринутост за будућност, а напоредо с њом и отворено угледање на стране узоре. У времену толике књижевне клонулости морала је тако оригинална и нова књига као што је прва свеска Лилиен-

кронових песама („Adjutantenritte und andere Gedichte", 1884) направити много јачи утисак и значити много више но што би значила иначе. Како уз то није остала тајна да је и њен писац бивши официр, да је суделовао у два велика рата и у оба био рањен, да је, поред тога, врло симпатичан боем детињске непрактичности — Лилиенкронова је репутација била створена. Она је даље, с временом, стално расла, и то опет не само због његовог даљег књижевног рада, већ и под утицајем његових личних особина, које су освајале све више у колико су биле познатије. Заједно с репутацијом растао је стално и његов утицај на млађи craснички нараштај.

На три године после своје прве књиге песама објавио је Лилиенкрон (Gesellschaft, 1887, I) једну автобиографску скицу која је занимљива и по изнетим подацима и по начину излагања.

„...Од домаћих учитеља и из гимназије изнео сам мало. Само ме је историја до данашњега дана стално привлачила и одушевљавала. Математика, тај „тоцио за главу", која ми је и дан дањи брава закључана са хиљаду кључева, причинила ми је најтеже часове у животу. — Мој ми је нерад донео и заслужене плодове. Последица су били накнадни часови. Али сам за тим био слободан, трчао у врт, у шуму, у поље, и предавао се својим сањаријама. Рано сам постао ловац. Тумарати сам са псом и пушком кроз ледину, шуму и гај биће ми увек највеће задовољство. То је ловчево блаженство. Од детињства сам желео да будем војник. Пошто сам био из Шлезвиг-Холштајна, у Данској ми то у оно време није било могућно. С тога одем у Пруску. За време своје активне војничке службе имао сам срећу да ме много бацају тамо амо. Обишао сам седам покрајина и седамнаест гарнизона. Тако сам познао земљу и људе. 1864 и 1865 био сам при крају последњег устанка у Пољској. Тада су дошли аустриски и француски рат. У обе сам војне био рањен. — О ти време потпоручничко! Са твојом веселом свежином, са твојом одсечношћу, са твојим многим красним пријатељима и друговима, са свима твојим ружичастим данима; са твојим необично савесно схваћеним осећањем дужности, твојом строгом стегом према себи самом. — Доцније сам постао краљевски административни чиновник у своме завичају, који сам у току последњих двадесет година виђао само узгред. — Од дужег времена сам дао оставку да бих се могао потпуно

посветити својим књижевним радовима. — Своју сам прву песму написао тек око тридесет пете године, изазват случајем. — Сматрам се за срећног што сам од вајкада навикнут на отмену добру музику. Наших пет краљева у области песме: Карл Леве, Франц Шуберт, Роберт Шуман, Јован Брамс и Роберт Франц остали су ми стални сапутници. Обавезан сам им на велику захвалност. — Рођен сам у Килу 3 јуна 1844 године. Моја браћа и сестре морали су рано скрстити ручице у својим мртвачким сандуцима. Моја покојна мајка Адела Силвестра, рођена фон Хартен, угледала је свет у Филаделфији. Тамо је мој дед живео као амерички генерал. Он је био, и ако по годинама преко половине млађи, један од последњих интимнијих пријатеља великога Вашингтона".

Отац Лилиенкронов, о коме се овде не говори ништа, био је сиромашан царински чиновник, који је на сиротињу био осуђен „грехом" свога оца. Тај велики грех Лилиенкроновог деде састојао се у томе што се као племић заљубио у обичну сељанку и оженио се њоме; охола породица не само није хтела признати нову рођаку, већ је и младожењу лишила наслеђа. По себи се разуме да је сиротиња овога одгурнутог племића прешла преко сина и на унука, и Лилиенкрон је и као официр и као књижевник био један од оних немачких барона којима је титула једино богаство или који бар стално имају мање но што им треба. Отуда је немаштина једна од његових омиљених тема. Материјалних је брига био ослобођен тек у последње време, кад му је немачки цар одредио сталну годишњу помоћ. — Још треба додати да је Лилиенкрон напустио војску као капетан, да је потом потражио срећу у постојбини своје матере и да је тек затим постао административни чиновник. После оставке и на ову службу живео је неко време у Минхену, затим у Алтони и најзад у Алт-Ралштату код Хамбурга где га је и смрт задесила (9/22 јула ове године).

„Своју сам прву песму написао тек око тридесет пете године, изазват случајем", вели Лилиенкрон. Прича о томе случају који је изазвао његову прву песму има у себи нечега легендарног и подсећа на историју староенглеског песника Кедмона, који је, по предању, као већ старији човек и манастирски слуга од једанпут осетио геснички дар у сну. Та прича о првој песми Лилиенкроновој гласи од прилике овако: По повратку из Америке, коју је оставио разочаран и сломљен, задржавао се Лилиен-

крон у свом родном месту које је у њему будило читав низ старих успомена; кад је том приликом хтео једном да на некој слици напише посвету једној својој старој рођаци, примети на своје велико изненађење да се његове речи нижу у ритму и да се на крајевима сликују. Тако изиђе на видело његов песнички дар који је дотле и за њега био тајна. — Ова би прича била од интереса да баш и није истинита; јер у Лилиенкроновој лирици има одиста нечега свежег, неусиљеног и непосредног што изгледа као спонтани, готово несвесни излив једне здраве и чиле природе. Он у збијеним, једрим песмама даје потпуно конкретне слике било својих доживљаја, било природе — обично и једног и другог у исти мах. Телеграмска краткоћа многих његових песама, која има у себи нечега каприциозног, али и новог и живахног, искључује свако сувишно описивање, у њима су само најмаркантније црте ситуације или расположења, оно што је најбитније у утиску песникову. Уза све то долази снажан звучан језик, нарочито богат у изразитим фигурама, који у лаким, обично елиптичним реченицама дејствује као жуборење потока. Реч је, наравно, о типичним и најбољим песмама Лилиенкроновим. Све нису такве, и далеко од тога: мало је песника који толико губе кад их човек ближе позна као Лилиенкрон. Поред песама које иду у лирику првога реда налазе се песме безначајне, чак баналне и по предмету и по обради. Добар део његове еротичне лирике изгледа као снобовско хвалисање љубавним успесима, а велики део његових других песама личи на исповести обичног човека који се нашао у једној за њега новој средини, те му је ново све што га окружује, све што види и осети, ма да то ни за кога више није ни ново ни интересантно. Занимљиво је у коликој мери Лилиенкрона у таквим случајевима не служи ни израз, његова иначе јака страна. Ако се на њега могу применити његове речи о Сторму: „Зацело нико није у своје списе унео мирис земље из шуме и поља као ти“ („Kämpfe und Ziele“), не мање је тачан примењен на њега и закључак који се може извести из његових речи о Хебелу: „Хебел (Friedrich Hebbel) би био још већи лиричар да је — молим за извињење — имао мање памети. Проницава, мудричка, аналитична памет смета да се човек попне на престо лиричара“ („Der Mäcen“). Лилиенкрону, који се несумњиво попео на престо лиричара, смета веома што није ни у најскромнијој мери „про-

ницава, мудричка, аналитична памет“, што је апсолутно без дубине. Тај му недостатак смета не само у његовим драмама и романима, већ и у једном делу његове лирике; јер он, нарочито у својој доцнијој поезији, покушава да се одмакне од онога што је само видео и осетио, покушава да уђе дубље у ствари, да продре у њихову суштину, и чак не зазире ни од апстракција, које несумњиво не иду у његову сферу. Кад се свему томе дода да се са усиљеним резоновањем о песништву — човек чисто има утисак да је Лилиенкрон сматрао за дужност прослављеног песника да има и својих мисли о поезији — почиње у доцнијим песмама јављати и манир, онда је листа замерака које се могу учинити његовој лирици прилично велика.

Па ипак би се од добрих песама Лилиенкронових могла саставити прилично велика збирка, и то збирка која би у немачкој лирској поезији имала врло угледно место. Лирика је његово главно поље рада и његов највећи успех. У другим је областима имао мање среће. Од његових драма није ни једна могла ући у репертоар ма кога немачког позоришта, а и по његовим би романима мало ко знао за њега. Боље је среће био са епом, ако се то јест тај назив у опште сме употребити за његовог „Погфреда“ (Poggfred, Kunterbuntes Epos in 29 Kantussen), о коме сам писац вели: „Ово је еп са јунаком и без јунака, можете га читати и с почетка и с краја, а ако хоћете и из средине“. Он је доживео више издања, али за свој успех код читалаца има ипак да захвали, поред свога автобиографског карактера (Poggfred је име ловачке куће песникове), поглавито својој лирској страни. Тако исто је имао Лилиенкрон успеха са кратким скицама — он их зове новелама — од којих се понеке, без великог претеривања, могу поредити с Тургењевљевим. Међу њима се нарочито истичу „Ратне новеле“ (Kriegsnovellen), које су као засебна свеска доживеле већи број издања но ма које друго његово дело.

М. Т.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

С Р П С К И

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Књига XXIII, број 5. — 1 септембар, 1909.

КРОЗ ЗМИЈАЊЕ.

Пријатељу свом Господину Др. Ј. Цвијићу.

Кола су тупо шкрипјела, пењући се тешко, уз Кољанску Планину, кроз коју је вијугао друм, губећи се у дугуљастим провалама, да опет избије на видик на каквом овећем заравањку, па да се поново изгуби и сакрије, и тако, рекао бих, бескрајно иде и вијуга се као огромна, сива змијурина, којој се чељусти не дају сагледати.

Око друма, овдје ондје по крчевинама, из којих strше опаљени и поцрњели пањеви, сјакте се весело према сунцу дуге њиве заруђеле стрви, а брадали кукурузи сморено шуште, жудни, прежудни кише. Из даљине као да се чује умртвљено, малаксало роморење Врбаса.

Високо под небом, изнад Луњевца и Вијагоште, вијају се и круже орлушине, а поврх њих се наднијели облаци големи као голе планинске литице и бијели као препадани снијег.

Ишли смо сви пјешице за колима, и ја, и кочијаш, и стари Милић Вујиновић, који се бијаше од Тополе са нама запутио. Сва тројица смо шутјела и грабила уза

страну до првог хлада. Ту би мало одахнули, па би се опет кренули, журећи се Давидовом Хану, гдје ће кочијаш коње хранити.

— Вијају се орлови, могло би и кише бити — одахну крупно Милић, али му ни један од нас не одговорисмо, и он ушути као да није ништа ни рекао.

Негдје пред попасно доба, кад већ и жега бејаше прилично јењала, уморни и знојави, падосмо у хлад код Ајдучке Воде, ниже Давидова Хана. Кочијаш метну коњима да једу, а ми запалисмо, па мало и ракије потегосмо — умора ради.

— Видиш, господине — обрну се Милић, ударајући лулом о врх опанка. Ово је некад била стећа планина, па су је Турци ишјекли. Увијек је она била пуна горскије' ајдука, сад само пањеви. И данас се стари Турци боје овуда проћи: од сваког пања мисле да је ајдук... Нешто ти мене питаш мало прије даље на Тополи за Змијање. И ово је Змијање...

Кочијаш, с којим сам се нешто уз пут разговарао о Змијању, кад чу ријеч *Змијање*, ненадно се трже, па, сав весео, убрза, не предишући:

— Милић, господине, зна све! Он зна све! Ето, сам га је Бог данас с нами упутио... Он зна све, од њега ћеш све дознати. Он је из Раткова, а Ратковчани ти знају и самом цару фе-фет-фетву дати...

И да весели кочијаш случајно у свом одушевљеном говору не удари на ријеч *фетва*, Бог зна кад би престао, јер ју је једва једвице изговорио. То га застиђе, па ушути, зацрвеневши се сав у образу.

Милић одговори хладно и одмјерено:

— Знао сам, дијете, али сам све поборавио и побацио. Бочим се само са својом муком и потребом не би л' се како гођ до гроба докотурô свијетла образа и поштена гласа.

— А колико би ти могло бити година, Милићу? — запитах га, пружајући му боцу с ракијом, да га мало освјежим за причање.

Примивши боцу, поврже је покрај себе, па се као дубоко замисли.

— Е, како би ти казô — рече послије одужег размишљања. Млого, млого ми има година!... Кад је Серашћер-паша пошô низ Босну и вође доље, на Добрињском Пољу, потукô Алију Кедића и крајишке Турке, онда ми се било најдраже оженити, и баш сам се некако тога времена и оженио, па ти сад рачунај... Кô да сад гледам Али-пашу од Ерцеговине како унатраг јаше на магарету, а ноге му у букагијама. Кажу, да је и њега вође негје Серашћер-паша убио, а ено му гроба — Турци веле мезарлук — у Бањој Луци код џамије Вереџије... Давно је то богме било! — заврти главом Милић и натеже боцу с ракијом.

— А шта је то, Милићу, Змијање? Одаклен оно почиње и доклен допире? — уплете се опет кочијаш, мислећи, ваљада, да ће то Милић прије њему казати, јер га боље познаје, него мени. — Кажи нам штогођ од старине...

Милић се накашља, извади кесу с дуваном иза прицошаја, па поче, оборивши очи, пунити лулу.

— Што се ти, дијете, уплећеш толико у разговор? Што знам казаћу. Знам ја овог чојака ко је он. И он је Змијањац! — осмјехну се и отворено ме погледа. Ако би иком казô, бëли њему не би затајио што сам слушавô од старије' људи.

Ушути, повуче неколико димова, па се и опет даде у мисли као да се спрема и сабира сјећања из прошлости.

— Змијање, велиш! трже се Милић из премишљања, вртећи главом и благо се осмјехујући. Е, дијете, велико је некад Змијање било. Змијањска је међа — Турци реку удут — ишла од ријеке Сане, па изнад села Слатине, па на Катуниште, и на Млиништа — туј има камен *машет* — па отален право на Скокове Дели-Радојице — и туј има камен *машет* — па од Скокова Дели-Радојице на село Пердуве, од Пердува у ријеку Пљеву, па Пљевом до Врбаса — ђе Пљева скаче у Врбас туј је камен *машет*

— па сад све низ Врбас, низ Врбас, низ Врбас до села Јакубоваца, од села Јакубоваца окреће међа на Рукати Раст навр' Козаре — ено га и данас! — па од Рукатог Раста право у Сану. Ето, то вам је било старо Змијање прије Косова.

Ми се много зачудисмо Милићевом казивању, и ја га упитах:

— А ко је владао Змијањем?

— На Змијању је судио од Змијања Ратко. Зар ти то не знаш? — зачуди се Милић. То зна у нас и мало дијете. Он је водио Змијањце и на Косово. То сам слушô ђе говоре стари људи, а и у пјесми се пјева како га је звао цар Лазар на Косово и како га је пресрео нађе на путу Троглав Арапине:

Кад дођоше на воду Марицу,
Ал' повика Троглав Арапине:
„Курвин сине, од Змијања Ратко,
Зар ћеш проћи, провести Змијањце,
Без јуначке посјечене главе
И без српске проливене крвце?"

Тако се, овамо у нас тежака, пјева уз гусле, па ја сад подсигурно не знам. До душе, што свијет, веле, говори ил' је било, ил' ће бити... није нешто брез нешта! — рече Милић више као за се и ушути.

— Не реко ли ја теби, господине, да Милић зна све? — пита кочијаш, сав срећан.

— Нека, дијете! Бог зна све — брани се зловољно Милић. Бог зна све, синко, Бог и нико више — додаје мекше и настави: Кад је царство на Косову пропало, насрнуше Турци — Бог им не дô — на Босну и освојише све. Само су се Змијањци дуго година гонили с Турцима. Кô пусте планине, па им је лако било, а и људи су онда били крабрији и сложнији него данас! Виђеше Турци да не могу изаћи на крај са Змијањцима, а и Змијањци се опет уморише од дугог и непрекидног војевања, па се погодише да чувају у Стражицама стражу и да по мало војују с Турцима кад би на кога пошли. Султан им даде

верман колик мутап са златном царском туром да је њиова земља, да не плаћају ни цару арача ни попу колача, да могу остати у својој вјери и носити оружље... Кнезу Ратку, а неки веле кнезу Обраду, јер Ратко бијаше умро — дана је суданија на Змијању. Осим тога дао је султан кнезу Тимар да кобиле ждријеби, Обровац да плоске налијева, Лијевче да овце јањи, и златну сабљу. Кнез је судио и заповиједо̂. Он се слушо̂ у свачем. Турци се, у први крај, нијесу ни у што мијешали. Кнез је имо̂ и своју тавницу. Ено и сад остатака, на њиви код ријеке Бањице испод наше цркве, од његове тавнице. И данас се виде два стражарска гроба што и' је кнез пошјеко̂ што су брез његова изума, оставилу стражу на Стражицама и дошли на сбор цркви... Чуо сам ђе стари људи говоре да се само наше село Ратково звало Змијање и да је оно од бирземана, прије Косова још, имало своју земљу и своју пра́ву. Неки опет кажу да су и остала села од Чађавице под Црном Гором до Бистрице под Козаром била уза Змијање и да су имала своју земљу, па су им поотимале потурице. Ја ти само могу подсигурно казати да је Тимар имо̂ своју земљу, јер је и он био у ратковачком верману...

— А шта се данас зове Змијање?

— Ми, тежаци, кад овако између се поведемо еглен, кажемо да су сва села од Кадине Воде до Чађавице Змијање. То је, веле, право Змијање... срце Змијања старинског... За турске суданије то се звало *Кол Змијање* или Змијањ-коло.

— А на који су град Змијањци... Ратковчани ударали с Турцима?

Ово питање Милићу паде прилично тешко. Данашњи Ратковчани би од срца желели, да се за вјечита времена заборави да су њихови стари са Турцима заједно војевали. То им није драго причати, јер су доцније грдно пострадали, борећи се с Потурицама да очувају своју земљу. Они мисле да их је Бог покарао што су некрсту помагало. Тако то неки схватају. Они само кажу да се

говори да су ратовали с Турцима, и врло их је мало наћи који ће што више казати. У тој својој жељи, изгледа, они су и измислили једну причу како су дошли до своје земље и пра́ве. Поуздано, тој причи ни они сами, барем старији, у свему не вјеру, али увијек о том много радије причају него о својим војевањима са Турцима. Та њихова жеља и прича доста је, поред времена, и учинила да се данас и не зна много о јуначким подвизима старих, ратоборних Змијањаца.

Милић је позадуго шутио, кад му рекох да су и Црногорци некад помагали Турцима, он ме зачуђено погледа као да у то не може ни по које благо вјеровати:

— Баш Црногорци помагали Турцима? То не мере бити!

— Може, може. То има и у књигама.

— Баш и у књигама има?!

— Има, има! — уплете се опет кочијаш.

— Нека, дијете!... А, Бог ти помогô, господине, има ли што у књигама о Ратковчанима... Змијањцима, да речемо?

— О, има много! — слагах ја с намјером да коју ријеч више од њега извучем.

— Оно кад буде по души — поче младић онако поиздаље, отежући у први мах сваку ријеч. — Оно кад буде по души и овамо по истини, и у нашем верману, кажу писало је да ће Ратковчани, кад и' цар позове, војевати, па сад једни веле да су ратовали с Турцима а други кажу да нијесу него само чували стражу на друму код данашњије' Стражица. Зато се то село, ваљада, данас тако и зове... Стари Те́ле Босанчић — кршћено му је Теодор и било му је сто и тридесет година кад је промијенио свијетом — казивô ми је да су наши стари под сигурно ратовали с Турцима и били им у индату више пута и на више мјеста, кô мртва стража, отворили мејдан. Предраго им је, вели Теле, било ускочити у Кауре, и они су врло често ускакали, онако сами од себе, брез ђурака, и млого су, каже, палили, робили и плијен од

гонили од Сења, Задра, Шибеника и Дрниша, а млого су пута слазили и у Равне Котаре... Пошљедни, велики мејдан отворили су Ратковчани... Змијањци на Бијаћу, тако каже Тéле, и са Турцима узели град од Каура. Кô мртва стража навалило је седамдесет Ратковчана са кнезом кô седамдесет рисова! Први је ускочио у град Ситвук Бабић, главна кнежева поглавица, који је чувô стражу на Крагујевици. Ето му и сад зидинâ од карауле. Ситвук је био врлетан чојек... једна газија, и држô је седам жена од седам закона. Некакав поп Кочић — јер њиова је поповина од давније, давнина — тужи га владици да ради и живи прео закона, и замолили владику да ућера Ситвука у вјеру и закон. Владика нареди да му дође Ситвук. Кад се помоли Ситвук од Крагујевице — јадна мајко! — сав се крши у срми и под пусатом, једна му ногавица од чакшира зелена, друга цр̀љена, а за њим штекти и пишти седамдесеторо вижлади! Онда ће владика упитати попа: „Ко је оно, попе?!“ — Оно је, свети владико, ако почем нијеси знао, Ситвук Бабић“. Владика се грдно престрави и стане викати: „Просто му, просто му било! Нека не иде овамо...“ Једни кажу, кад је овај исти Ситвук ускочио у бијачки град, да у граду није когог затекô. Све је било побјегло, и он се вратио са Бишћа и умро код кнежеве куће. У Бањици има и данас један биљег који личи и крсту нашем и нишану турском. То је, веле, Ситвуков биљег, и ударен му је, кажу, више гроба таки биљег што је држô седам жена од седам вјера. Други веле да су Каури Ситвука на Бишћу заробили, па да су га одвели у Шибеник и залили оловом и рекли: „До сад си био сити вук, а сад буди гладни вук!. .“ На Бишћу је погинуло дванаест Ратковчана. Ено им, веле, и данас гробови код села Рипча кад се пође у Бијаћ. Стари ми Тéле рече: „Рођо вели — јер и ја сам од племена Босанчића и сви ми служимо Јовањдан *уз оно пет дана*[1] — и наш је, каже, један племенштак, Обрад Бо-

[1] Свети Јован Златоуст.

санчић, погинô на Бишћу... А, Бог ти помогô, господине, има ли у књигама штогођ о тој кавзи на Бишћу? — на једном се заустави у причању Милић.

— Кô да из књиге чита! — чуди се кочијаш.

— Има, Милићу, има — одговорих ја и пружих му опет боцу с ракијом.

— Па колико се пише, Бог ти помогô, да има вакта од кавге? — пита Милић радознало и држи боцу на кољену.

— Има три стотине и седамнаест пуних година, ни једна више ни једна мање! — издигох ја мало више него обично гласом.

— Три стотине и седамнаест пуније година ни једна више ни једна мање, велиш? Млого! — рече Милић и нагна боцу. Млого! — понова, кад предуши и метну боцу између нас на траву, па настави: Кад је легла кавга на Бишћу, врне се кнез Обрад са Змијањцима прео Сане, па прео ријеке Гомјенице и обноћи се са дружином нађе ђе је данас намастир Гомјеница... Сад ћу вам нешто рећи што сам ћутио од покојног кнеза Раде Кнежевића — они су племена од Змијања Рајка и њиово је кнезовање од бирземана — на Бишће су, вели покојни Раде, млого пута ударали Турци, али му нијесу ништа могли учинити, док им Змијањци нијесу прискочили у индат. Брез њи, каже, није могло бити ништа! Они, кô што сам ти малоприје казô, први ударе и узму од Каура Бишће. Онда им паша, за ту њиову краброст и за тај њиов, Бог ти помогô, индат, изда бурунтију да могу себи саградити намастир ђе оће и какав оће... Кнез Обрад бегенише оно мјесто ђе је с дружином уватио конак на повратку са Бишћа и ту сагради намастир Гомјеницу. Тако ми је покојни кнез Раде казивô, па ја сад не знам... Неки, опет, кажу да је намастир Гомјеницу саградила султанија Мара. Ко би то знао, давно је било...

Ушути Милић наједном, па и ми ушутасмо. Мене су мориле велике мисли. Некуд далеко, предалеко, лутао

сам у машти за јупачким подвизима змијањских мартолоза и за немилом судбином народа свога...

Сунце се примицало отпочивању кад је кочијаш почео хватати коње. Планински врхунци обавијали су се лагано у све црњу тиморииу, и сјенке њихове, кад смо изашли над Кадину Воду, прекрилиле бијаху попут тавних покривача, овдје ондје као продераних и пошкропљених тананом свјетлошћу, широко поље које се испред нас протезаше, пресечено сивкастим друмом, у големом полукругу. Испод Мањаче, Вијагоште и Светйгоре бјеласају се разбацане куће и кроз коминове диже се и повија дим, а око нас непрекидно струји похладан вјетар, пун горског мириса, здравља и снаге.

Петар Кочић.

ДНО ЈАДА.

(4)

V

Кратко трају тамо пролеће, лето и јесен, те брзо пролазе. Нарочито је пролеће необично шумно, пуно хука и жубора потокâ, цвркута селицâ, благих јужних поветараца. Земља као у усхиту, у непрестаним узвицима радости и дрхтавици уживања, жури се да баци са себе снежне слојеве. Скоро пред очима израстају испод њих испупчене прси брежуљака, удољине, отоке обала, острва и ртови, шуме још црне али већ пуне смонога мириса и топле влаге. Овде онде сијају плаве зенице живе воде. Јата пернатих гостију, почевши од великих, као груде снега, лабудова, па свршујући са ројевима ситних, као мушице, говедарака, падају на плићаке, роје се у барама, вреве у старим, поломљеним шеварицама. Цвркутање, звиждање, гакање не умучу. И цео тај поток живота не одмара се, не спава; но бесни, љуби, гости се у врућој поплави сунца које не залази. Могло би се помислити да их напаја страхом изглед ледених језера, која још једнако дремају мртва, модро-бела у слабом загрљају већ пробуђене земље. Хитају да живе, јер се боје да се може вратити сурова зима, што је мало час тек отишла. Тргоше се иза сна најзад и језера. У њиховим дубинама се скупило доста воде да, потпливавши под ледену кору, подигну ту кору покретом сличним дубоком уздаху. Око ледова се поградише одмах широка отопљена места у којима је ветар, узбуркавајући воду, штрпкао

помоћу ње и мрвио прљаве ивице од леда. Риба се весело праћне у рупама на леду и често би се, кад на жарком дану румена светлост баци меку светлост на црну воду, на њеној површини виделн читави низови ноздрва огромних штука, које су, разјапивши чељусти, стајале непомично, увлачећи мирисан, животворан ваздух у шкрге заморене отужним мирисом зимскога мутљага. Тихих дана су се по води без престанка правили кругови од играња риба.

Пронд је на језерској обали мазао смолом чамац. Хитро је превлачио зажареним гвожђем по саставима посутим прахом од тврде, мелазове смоле. Лак ветрић је далеко разносио њен сладак мирис. Крај ватре је седела Битерхај са венчићем жутих саса на глави. Другога одела није имала. Наслонила руке на превијена колена, на дланове наслонила главу па слуша пажљиво рибареву песму, која се таласала тужна и таласава, као вечерња магла на тлу снажнога пролећнога хора језера и шума:

Нови месец бледо сија,
Пред палатом цура хода,
У оделу златотканом.
Сузе лију као вода.

— — — — — — — —

Ој девојко, оде драги,
Трговци ти шаљу свате,
Ил' се сакри у могилу
Или продај за дукате...
Хеј!...

— Којим то језиком певаш, Пронде?

— А што? Допада ти се? То је туђинска песмица. Та је песмица из губернијскога града... Хм! Много ти је тамо разних чуда, Цркава, зграда, људи... Шта сам пута био тамо! Јер ти немој мислити да сам ја увек био као сад. О, нисам! И мене су жене волеле!

— Леп глас има песма. Преведи је, Пронде!

Рибар стрпљиво преведе садржину.

— Шта ће она да прода, Пронде?

— Себе... шта би друго.

— Па онда?... Они да је поједу као Мергењ своје дете?

Пронд се насмеја.

— Глупа си ти. Кад порастеш, онда ћеш сазнати.

— Како ћу сазнати, ако одавде не изиђем?

И то је истина. Нећеш изићи одавде. Одавде не излази нико.

Рибар и дете нехотице погледаше на далеку језерску обалу, где се изнад шума дизао усамљен, једва видљив дим.

— Е, е, полако! Имаћеш кад Битерхај... Још ти Бог може послати некога не сасвим болеснога, као што је Грегор. А сад ми помози да спустимо чамац у воду, да бацимо мрежу.

Нови месец бледо сија...

запева, али одмах прекиде.

— Псст! треба ћутати. Ти седи ту на задњем делу и пази, не мичи се, не мичи! Утопићеш ме!

Оштрокљун, лак као ластавица чун, љушкајући се, полете по потамнелој предвечерњој води ка леду. Тамо Пронд описа полукруг, обрте и лагано поче избацивати мреже, сложене на дну чамца. Битерхај сагла главу на ивицу, па радознало гледа како се у узбурканој води прелама њена сенка, како дршће венчић жутих саса на глави. Пронд је имао врло паметне намере; одлучио је да мрежама одсече од дубине рибу која се грејала поред обала, затим да је нагло уплаши, сигуран да, бежећи на сумце, неће измаћи заседи. То му испаде за руком врло лепо. Док су пловили по ограђеноме месту с великом, певањем и пљуском, виделе су издалека како сваки час тону брезови пловци од мрежа, и како се тамо вода усталасава. Лов се показа преко очекивања обилан. Убрзо чамац затутња од лупе репова огромних штука извучених из воде: чудовишта су широко отварала зубате чељусти, тражећи жудно шта би пред смрт угризле. Али Битерхај и не помисли да им меће прст у чељусти. Пљоснате белокраљушне рибе мрких очију, одскакаху с места

на место целим телом, као талци мућкани у решету. Једну од њих задржа Пронд дуже у руци.

— Погледај, Битерхај. Ова је риба као и ми. Од ове рибе долази наша болест — рече и даде девојчици рибу пуну ожиљака, рањаву, са надувеним штитовима на глави као у губавих. Риба се тромо праћакала у детињим рукама и пакосно му гледала у лице, злим, мутним очима.

— Да је пустим, Пронде. Жао ми је.

— Не пуштај, не пуштај! Њу треба изнети на обалу па закопати.

— Жао ми је — шапуташе Битерхај.

— Што да жалиш. Она је нас упропастила. Кад човек поједе такву рибу, одмах се разболи. Не зна чак ни шта је појео, јер и оне испрва имају само мале пеге. Њу треба закопати, живу закопати, да кап крви не падне на земљу, јер на том месту често никне цвет или јагода, што разносе болест. И из гроба чак може да изиђе отров, ископају га миши, разнесу потоци. Најбоље би је било сагорети, али ватра не воли нечисте ствари, осветиће се.

У таком разговору пловљаху обали, а месец је, мешајући белину са вечерњачиним руменилом осветљавао дрхтави пут пред њима. Остатак језера стајаше таман, непомичан. У даљини су блистали рубови румених санти, а још даље су се назирали модри окрајци тајге. Кад се попеше на брежуљак, где је била јурта, тисуће таквих језера, сјајних и крвавих од вечерње светлости, посребрених месецем и ледом, погледале су на њих иза трепавица од шумарака и шума. Они се упутише вратима од јурте, која су се светлила од велике ватре. Имали су пуне руке после лова и били су весели. На прагу сретоше Мергењ, која се помолила да их викне на вечеру.

— Има... Лов!

Опколише их па разгледаху свеж лов.

— Изгледа да ће година бити сасвим добра — примети Грегор.

— Је ли, Грегоре, а да нешто зајазимо реку? Могли бисмо нахватати и насушити за целу зиму.

— Кости ме боле. Вода је хладна — одговори Јакут, по дугом премишљању.

— Па неће требати залазити далеко у воду. Тамо је већ била јажа, још стоји један колац.

— Могу још да паднем. Руке су ми ослабеле као малом детету. Тамо је дубоко, а ја не умем да пливам.

— Истина је, још може и пасти, прихвати журно Анка.

— А ја? Моје су ноге горе но твоје, а ићи ћу. Ако станемо тако говорити, можемо иструлити за живота. Може се иструлити пре но што месо отпадне.

— Шта ту отезати! Ићи ће, мора да иде... То је мушки посао, па кад ти хоћеш, и он мора — викну љутито Мергењ. Иначе не дамо Анки ни мрве јела. Она је здрава, дошла је овде од своје воље. Општина даје храну болесницима, а ми не дамо да једе наше.

Грегор је седео збуњен.

— Поћи ћу ја — рече бојажљиво Анка.

— Иди, иди. Тамо су густи жбунови — насмеја се Мергењ.

— А можда ћеш и ти поћи, Мергењ? — упита наивно Пронд. Наћи ће се посао за све. Да се насече грање, да се нанесе коља и прућа, да се ломи грање. И Битерхај ћемо повести, да нам ложи ватру. Само јој морате начинити кошуљицу, да је неби комарци много изуједали.

— Како да није! — прогунђа Мергењ. А ко ће остати код куће, да надгледа Кутујахсит?

— Не треба ми, не треба — јекну старица. Боље храну гомилајте. Јело ми изјутра зготовите и оставите. Оставите ми близу воде, па идите.

— Онда ћеш поћи? Ти си јака — обрте јој се Пронд љубазно.

— Да видим — прогунђа жена, замишљена и натмурена.

Сутрадан за доручком рече она, смешкајући се љубазно:

— Да учинимо овако: ти ћеш, Пронде, с Анком и Битерхај, ићи да зајажујеш реку, а ја и Грегор ћемо насећи грађа, наносити до куће, и почети да плетемо кошиће. Немамо их, а без њих не можете нахватати рибе.

— Тако је. Али ми кошиће можемо плести у вече. Шта је за два човека начинити два кошића?

И Грегор наваљиваше да иде на реку.

— Бар ћу вам коме додавати, ако не могнем да стојим на брвну.

Мергењ не рече ни речи, само баци кашику и оде у кут. Не пође с њима, а нико је не смеде ни позвати.

— А шта, побојао се! — шану с осмехом Пронд, намигну и показа Грегора који је ишао напред, са секиром на рамену.

— Побојао се, кажем ти. О, осећа он да сам ја за жене Татарин.

— Причаш! — насмеја се Анка, заруменела и срећна.

Ишли су кроз мочари, кроз трњак, још без лишћа али већ цветао. Битерхај је ишла последња и певала као птиче, и не прође ни једне барице а да се не огледа, не увери да одиста има на себи прљави дроњак у који су је, место кошуље, старији оденули. Дивље пловке, које су се већ поделиле на парове, сваки час су им излетале испод ногу, беле, већ почеле да постају мрке препелице полетале су с криком из жбуња, где су можда јеле пупољке и седеле на врховима високих мелеза. Топао ветар дувао им је у лице, носио по небу беле, вунасте облаке, љуљао дрвеће и односио комарце. Пожутела прошлогодишња трска жалосно је шуштала при његовом дувању, као да се жали што опет не може да озелени, што ће је брзо угушити млади изданци, који су се тискали оздо.

Зеленило, отворено и провидно, као магла, златно од сунца, обастирало је жбуње, шуме, висило над земљом, одбијало се заједно са небесним плаветнилом у бистрој

као суза реци, што је кривудавим коритом брзо текла од језера до језера.

Рибари се зауставише на њеној обали, на месту где је дебео, црн колац излазио из воде, љуљао се под матичиним потиском и чудно се преламао у провидној дубини.Ројеви риба су га пажљиво обилазили, растурали се чим би им његова сенка пала на леђа.

— Овде ћемо да градимо, овде је најуже и најплиће.

Битерхај наложи ватру, а рибари почеше да секу дрвеће и свлаче на обалу. Начинише малу скелу и помоћу ње побише први колац. Са тога коца, наслонивши на њега брвно, побише други, и тако се корак по корак помицаху средини. Анка је са страхом гледала како се слабо утврђене даске љуљају под њима, како им вода истрже из руку коље, окреће га попречке, трза, прети сваког часа да баци у пропаст људе и њихову грађевину. Сићушне, црне скеле, у овој води провидној као год и ваздух, изгледали су као паукова мрежа, за коју су се хватале и пузиле полунаге, коснате људске прилике.

— Пазите за Бога!.. Попадаћете! — шапутала је Анка.

— Не причај! Не плаши! И овако једва стојимо — шалио се Пронд, ударајући упорно великим маљем по новом коцу. Грегор је држао подупирач оберучке, а река се у дубини, болно шуштећи увијала око нове препреке забодене у њу.

До вечера једва стигоше до половине речице. Вратише се одморни кући. Али још из далека приметише да се из димњака не пуши, да се ватра кроз прозоре не светли.

— Сигурно ни вечеру није зготовила, проклета људождерка — љутио се Пронд.

У мрачној јуртр било је сасвим тихо. Кутујахсит се пробуди тек кад су они наложили ватру.

— Од глади сам заспала — правдала се старица. Мергењ је узела јело. Узела нам је најбољи котао, секиру, нож, ствари везала у зевежљај и отишла. Питала сам је куда ће и кад ће да се врати. Ништа ми није

рекла... то није ништа... као да сам псето, а не људски створ... Велим ја њој... а она ствари везала у завежљај, узела нам најбољи котао, нож и секиру — понављаше ражаљена старица.

— Узела нож, секиру, и најбољи котао — гунђаше Пронд, прегледајући погледом остале ствари. Ба! Узела је још и моју мрежу, најбољу мрежу... Треба чувати чамчић, да и њега не узме.

Он истрча из куће, а за њим и остали.

— Дабогда је... дабогда је... Узела! Оставила нас као без руку. Шта ћемо без чамца! клео је Пронд. Сутра се неће имати шта окусити.

Хтеде одмах да гради сплав и да иде по мреже бачене у језеро, али га Грегор устави.

— Сигурно их је већ узела. Само ће ти пропасти ноћ. Видиш да је вештица. Дабогда је...

— А можда је и боље што је отишла, бићемо мирнији. Можда ће нам послати краву. Милостиви Бог неће дати да пропаднемо — тешила их је Анка.

— Дабогме! Послаће ти... Сам да ти одеш по њих... Без мрежа... без чамца... Шта ћемо, јадни, да чинимо? — кукао је Пронд.

— Скоро ће и комарци навалити, а ми немамо хране!

— Узела најбољи котао, секиру, нож, ствари везала у завежљај. Велим јој: остани... — причала је педесети пут Кутујахсит.

Битерхај се врзма по кутовима, гледајући није ли Мергењ случајно оставила њену отету кошуљицу.

(Наставиће се)

Вацлав Сјерошевски.

(С пољског превео Лазар Кнежевић).

У КОЛЕВЦИ СНА.

Кад сунце зађе, и покривач плави
Звездане ноћи, вече топлог јуна
Падну по пољу и врх цветних кру̑на,
А жути месец на небу се јави,

У мојој души шум уморних трава
И трепет лишћа у дисању ноћи
Шире сан једне сугестивне моћи,
Један сан што се чини да је јава.

Један сан који сјај месечев злати. -
Јавља се, чи̏ли, повија онако
Како мирис дуне пољанама лако,
Како уздах ноћи кандилке заклати.

И с бојама које упија лепота
Ноћи, овај свет се с бољим светом слива
У меку слику задовољства жива,
У живот једног сна и сан живота.

Тада мирише доба раног маја;
И као да се, неприметно, просто,
На Идеал што је у сећању ост'о
Наставља тихо један сан без краја.

Сима Пандуровић.

МÒРА.

То сиво лице суровога неба;
зрак сух и оштар, пустиња и камен;
земља што шкрто даје црна хлеба;
опале, ниске куће, беде знамен.
Ћутљиви људи, покуњени, сухи
к'о танка врба-јадика над блатом.
Свуда тескоба мрачна и мир глухи,
прекидан само гавранова јатом.
А ја осећам да ме нешто дави
и нешто тишти измучене прси;
жеђ силна му̏чи. У сну и на јави
пролазе телом хладни, рески срси.
И питам: Чему међу ниским људим'
ја имах жеља смелих, дивљих толи?
И кад се после бурних ноћи будим,
знам да сам рођен само да ме боли.
А ипак, Боже, многи ли се роди
да види лепих, обасјаних дана,
безбрижно прође куд га срећа води,
кад види крв што тече с туђих рана.
О не причам ја оним своје јаде,
да сућути им сузица протече!
Вај, штете ако икад која паде!
Ја вичем само, јер ме љуто пече
А као мене и другове многе
што ћуте, јербо мисле да су тако

наменилe судбинe књигe строгe,
И човеку срамота кад би плакō.
И гдено ино све живи и врви
од љубави и истине и даћа,
пориви ту су кржљави, без крви
што оном иду, који више плаћа.
И неискреност средство, новац мета;
у глави глупост, у срцу таштина;
ниједна добра чиста жеља света
а мржња кључа из душе дубина.
Неким се хоће тамјана и хвале
и да све старим, знаним путем тече;
што крепост ради жељни су да свале,
а сама завист што их туда пече.
Ал' она сила, што под игом јечи,
та крв што заман пали празне груди
Зар хоће навек да пред лажи клечи,
о ви што нисте живине ни људи?
Ах, хтео би вам казат' друге путе
ал' никад до вас глас мој доћи неће,
моје су жеље превећ уздигнуте,
и нећу да ме ваша губа креће;
ја сам ко крошњат храст, што зелен оста
у пустом кршу сам, са мало хлада,
пркоси ветру и себи је доста,
и задовољан ако мома млада
дође да нађе одмора, и пева
песму што ветар фијукањем прати,
песму што онај само разумева,
ком судба рече да се вечно пати.

Рикард Николић.

ЧАС ПРОШЛОСТИ.

Мраморни сатир један у вече ћутљиво, са̂но
Слуша тих ветар меко да с листа на лист слази.
Најада руком једном из урне расипа лагано
Талас сенке и ноћи, док другом руком пази
И хвата. Ни дрхат један не мути ћутање то прожмано
Сетом.. Тек шумор каткад ветра кад свело лишће гази.

У старом, пустом парку статуе играју сада,
И све се више и више мрачи азур небесног свода.
Голуба јато, белих ко једра морског брода,
На плави кров полако један за другим пада.
Басени плашљиво ћуте. Ни смех ни јецај вода
Не руши мир узвишен, тишину вечног склада.

То је час кад Прошлост враћа се и к'о владар блуди
По мрачном парку — далеко негде ветар врата лупа —
По мрачном и дубоком парку пуном магле и студи...
— Ветар оградом тресе. И не миче се само ред
баштенских клупа —
Улази. Чујеш дуг дрхат доле како парк из сна буди...
Кроз мртво лишће можда то Прошлост свечано ступа...

Фернан Грег.

(Превео с француског С. Ј.)

СРБИ И МЛАДОТУРЦИ.

I

Младотурци добро знају са каквом су радошћу сви мородавни политички кругови у Србији поздравили нови режим у Турској. Срби у Србији, који су први у почетку прошлога столећа подигли заставу Слободе, показали су својим јуначким прегнућем и осталим Балканцима пут Слободе. Нико се више ни искреније од нас није обрадовао сјајноме успеху Младотурака и великом делу Слободе и Напретка, које су они тако срећно почели изводити. Њихов мудри и политички програм, основан на великим начелима слободе, једнакости и равноправности свију отоманских поданика без разлике вере и народности — задобио им је на јуриш топле симпатије свију цивилизованих народа. Најстарији борци за слободу и остала начела велике Француске Револуције, Срби су на Балканском Полуострву били међу првима, који су одушевљено пристали уз нови режим. Срби у Србији обрадовали су се не само због победе великих начела, за која су пролили реке крви, него и за то, што су с правом очекивали, да ће Младотурци искрено испуњавати свечано задата обећања, да ће подједнако поступати са свима синовима Отоманске Империје без разлике вере и народности, те да ће једва једном, после толико векова крваве борбе, сурове неправде и страшних искушења, и за отоманске Србе настати бољи дани. Били смо уверени да ће и наша браћа у Турској моћи од

сада да се слободно развијају у свима правцима, уживајући све благодети новога стања слободе, једнакости и правде.

И заиста, првих дана Младотурци су са највећом ревношћу почели радити на остваривању свога програма.

Укинуше цевзуру, уведоше слободу штампе, слободу збора и договора. На све стране почеше излазити политички листови, у којима је свака народност на матерњем језику износила своје захтеве и своје наде. Узеше три Хришћанина за државне Министре, извршише изборе за Народну Скупштину, у коју уђоше представници свију народности, дадоше приступа у државну службу свима поданицима простране царевине, не питајући за народност и веру, уклонише из државне службе и свију јавних места све достојне слуге срамнога режима Хамидовога. Заједно с целом Европом пријатно изненађени дивили смо се несебичности вођа турскога покрета, тих младих официра, професора, адвоката, чиновника, њиховој правичности и умерености, политичком такту њиховом.

Тако је то све лепо ишло до мартовске контрареволуције. Зла коб је хтела да нови слободоумни режим искуси све страхоте братоубилачког грађанског рата. Али благодарећи Махмуд-Шевкет паши и његовим јунацима побуна је брзо угушена, главни вођи и пријатељи реакције су сатрвени.

Са примерном ревношћу и Царска Влада и Парламенат, Сенат као и Народна Скупштина, приступише важноме послу консолидовања унутрашњих прилика у Царству. Многи корисни, често преко потребни закони, које је влада израдила, већ су прошли кроз оба тела Турскога Парламента, и добивши Султанову санкцију, обнародовани су и уводе се у живот.

Али ту сад настаје за све искрене пријатеље новога режима једно велико и врло непријатно изненађење, једно крупно разочарење. Са места, са кога је до сада даван импулс слободоумном покрету, из отоманске Народне

Скупштине, духнуо је наједаред опасан ветар шовинизма, националне нетрпљивости, фанатичне политичке тесногрудости. Они исти људи, који су колико јуче своје животе залагали, своју крв пролевали за победу напредних начела модерне политике, који су широм света прокламовали политичке слободе за све своје суграђане, једнакост свију пред законом, потпуну равноправност свију народности, једнака права и једнаке дужности за све отоманске поданике без разлике вере и народности — сад наједанпут окренуше вером, хоће лакомислено да изиграју цео политички капитал, који су тако брзо и тако лако стекли, јер им је Европа поверовала и тврдо се надала, да ће они, у свом најбоље схваћеном интересу, искупити свечано задату реч. Са дубоким и искреним жаљењем морамо констатовати, да се Младотурци спремају, да погазе задану реч, да преваре и све немуслиманске народности и целу Европу. Под изговором да су то њихове унутрашње ствари, они хоће да погазе основна начела, на којима почива јавно право у Европи. Али они се љуто варају. Извесни закони, извесне политичке мере према Немуслиманима из последњих дана, нису само њихова ствар, него су ствар европске цивилизације, тичу се крупних европских интереса, о којима не могу само Турци решавати у једном тако назадном шовинистичком смислу.

Писац ових редова за све време свога дугога бављења у Цариграду није крио најживље симпатије своје за идеје, за које су се под Абдул Хамидом Младотурци борили, и за људе, који су били носиоци тих идеја. Он се искрено дружио са њима онда, када су их брижљиво избегавали, кад је дружење са њима рђаво било виђено и у Јилдизу и на Порти. Он мисли да му то старо пријатељство даје право да им искрено каже своје мишљење о новом правцу њихове унутрашње политике, нарочито пак о неколиким важним манифестацијама тога правца, које он сматра за судбоносне политичке погрешке.

II

Пре свега мора се поменути рђаво поступање царских власти према нашој браћи у Турској, чије се стање не само није нимало поправило од како су Младотурци дошли на власт, него се на против очевидно погоршало. Докле се Бугарима повлађује на сваком кораку и кроз прсте гледа на сва безакоња која они на очиглед благонаклоних власти врше, дотле се отоманским Србима одузимају разна права и повластице, тако мучно стечене под старим режимом. Боли нас што то морамо констатовати, али је неоспоран факат, да је нашој браћи под Абдул Хамидом боље било, него што је сад под Младотурцима. Ево неколико очигледних примера:

Познато је, да је у Турској законом допуштено Србима отварати школе или на основу одобрења вилајетских власти, донетог по саслушању меџлиса (просветног савета у вилајету), на захтев приватних људи, који за школу одговарају, или на основу решења православног Митрополита, донетога на основу Привилегија Васионе Патријаршије, које су сви Султани од Мехмеда II до Мехмеда V санкционисали. У неким крајевима (тамо где је Србин Митрополит), лакше је добити школу на овај други начин, у другим крајевима (где је Грк Митрополит), Срби лакше и брже долазе до школе на први начин. И сад наједанпут турске власти у паланачкој, кумановској и велешкој кази, без икаква повода од стране отоманских Срба у тим крајевима, почињу затварати српске школе обе врсте, газећи на тај начин и турски закон и Привилегије Велике Цркве. Па не само то. У гоњењу иду поједине власти тако далеко, да су једну масу учитеља тих насилно затворених школа, (које се случајно налазе у близини српске границе) почеле хапсити и протеривати на основу закона о беспосличарима! А међутим саме те власти издале су им одобрење да могу радити у школи!

Србима у скопскоме санџаку забрањују власти да изврше избор општинских избор општинских управа, за-

хтевајући од њих да чекају док скупштина вотира нов закон о општинама. Међутим стари закон о општинама, по коме су досад ти избори вршени, још је у важности, и по њему се врше избори у другим крајевима.

На просту доставу једнога познатога неваљалца, који је још под старим режимом као агент изазивач стајао у служби турске полиције, неколико угледних Срба из Летевца ухапшено је и сад ће им се у Скопљу судити за „велеиздају.“ И као главни не доказ него основ подозрења наводи се противу невиних Срба што су активни чланови „Лиге Отоманских Срба“, једне законите, од власти признате политичке организације, чију су сарадњу на делу препорођаја Младотурци радосно примили. И то све зашто? Јер шпијун денунцира: „да српска организација има скривене, тајне циљеве управљене против целокупности турске империје.“ Нека дотичне власти и судије запитају Енвер-беја, Ниази-беја и Џевад-беја шта мисле о лојалности отоманских Срба. Ми не сумњамо да ће ти Срби као невини бити пуштени.

У опште шта значи то скандалозно протежирање Бугара свуда у свима правцима на рачун Срба и других народности? Бугари им отеше Румелију дигоше 1903 онај страшни устанак у намери да им одузму Македонију, тридесет година отворено рове у Македонији против Турске, па ипак Бугари остају мазе свију власти и свих надлежних фактора, који им се просто удварају.

Али највећа несрећа за отоманске Србе лежи у страховитој обести разузданих фанатичних Арнаута, која је превршила сваку меру. Нема дана да ти дивљи људи не убију или не покраду или не нападну каквог Србина или не силују какво српско чељаде. А турске власти седе скрштених руку и ногу и мирно гледају како се сатире јадни наш живаљ, њиховој заштити поверен. Два храбра борца за српску ствар, „Вардар“ у Скопљу и „Цариградски Гласник“, у Цариграду, пуне своје ступце нечувеним насиљима што их на бедној српској раји врше крвожедни Арнаути, за које у Турској нема закона. Џавид

паша, који је озбиљно покушао да Арнауте обузда и да их натера да се покоре законима, морао је да прекине свој поход против њих, који га је коштао толиких жртава, и добио је наредбу да се врати у Цариград не свршивши ништа. Зашто се стало на по пута? Ко ће сад убедити Арнауте, да их се Цариград не боји?

Уредник једног познатог турског листа тамошњег младотурског комитета, Т....-ефенди пише ми из Солуна: „Србија, Бугарска и Грчка морају за свагда напустити своје аспирације на Македонију ако искрено желе пријатељство, или као што ме ви уверавате чак и савез са нама. Јер какви би то пријатељи били, који би, под изговором ширења просвете потајно радили на томе да читаве провинције нашега Царства себи присаједине? О отоманским Србима, Бугарима и Грцима, који буду верни поданици, бринуће се Царска Влада; ми не можемо више трпети, да они своје погледе вазда упиру преко границе, да непрекидно гравитирају на респективним суседним државама своје народности. Оставите ви те добре људе на миру; они се вас не тичу...“ Мој дописник се љуто вара: тичу се нас наша браћа у Турској, те још како! Сасвим је појамно што они своје погледе упиру преко границе к нама, што од нас помоћи очекују, кад су их њихови садашњи природни заштитници, отоманске власти, сасвим напустили, кад за њих у Турској закона нема. Кад би њима под Турцима добро било, не би имали потребе да од другога очекују спас.

Очајно стање отоманских Срба налази увек топлога одзива код њихове браће у Србији. Званична Србија не сме допустити, да тако опасна анархија потпуно завлада на самим границама Краљевине, не може мирно гледати како се душмански сатире српски живаљ у Турској, остављен на милост и немилост Арнаута и Бугара, *јер га турске власти или неће или не могу да заштите*. Тридесет година лојалнога примернога суседства и искренога пријатељства, које се није демантовало ни у данима,

најтежим за Турску Царевину (1894—1896, 1897, 1903), дају Србији право да од Турске захтева, да не само осигура личну и имовну безбедност отоманских Срба, него да им да сва права, без којих не могу живети нити се се развијати, а која су осталим народностима одавно призната. Пријатељство између Србије и Турске не сме остати празна дипломатска формула, него мора значити искрену реалну политику основану на потпуној узајамности, која ће обе стране — везивати истим правима али и истим дужностима. Ако наше пријатељство са Турском није ни од какве користи ни за нас ни за отоманске Србе, ако би се њихова беда и даље продужила у пркос званичним пријатељским односима онда — онда ја одиста, на моју велику жалост, *не видим никакав raison d'être за то пријатељство.*

Читаоци се зацело сећају чувенога интервју-а Ахмеда Риза-беја, садашњега Председника Турске Скупштине, који је зимус у Бечу имао са једним уредником „Нове Слободне Пресе". Његове тадашње изјаве направиле су сензацију у Европи, јер је Ахмед Риза, као што је познато један од покретача и главних вођа младотурске странке, а био је један од најодлучнијих и најстаријих бораца против Хамидове тираније. Пошто је подвргао најоштријој критици политику барона Ерентала, и с пуно дирљивога патриотскога бола осудио анексију Босне и Херцеговине, и Аустрију прогласио за највећега непријатеља Турске, племенити бег рекао је бечкоме новинару, да су односи између Србије и Турске најсрдачнији и да ће се тих дана закључити формални савез, између обеју држава коме ће вероватно и остале државе на Балкану приступити појмивши потребу балканске конференције, која би образовала снажан блок против заједничких непријатеља и пружила моћну заштиту њиховим најбитнијим политичким и економским интересима.

Српска Влада била је послала Г. Стојана Новаковића у Цариград, и, како сам сазнао из поузданога, извора, поверила му је мисију, да. у име Србије закључи

са Турском срдачан споразум (entente cordiale), па и савез за напад и одбрану (alliance offensive и défensive) и за заједничку акцију у свима крупнијих питањима спољне политике. Г. Новаковић је нашао и код Царске Владе и у свима меродавним политичким круговима у Цариграду најсрдачнији пријем: *Турска је у први мах примила његову понуду да са Србијом закључи споразум или чак и савез.* Али, док је курир Српске Владе однео из Цариграда у Београд текст уговора о споразуму, односно савезу и из Београда вратио се у Цариград са дефинитивним упуствима за Г. Новаковића и с овлашћењем да тај уговор потпише — дотле се на Високој Порти политичка ситуација већ изменила: Велики Везир Ћамил-паша ступивши у преговоре са марк-графом Палавичинијем, аустро-угарским амбасадором о продаји Босне и Херцеговине, дао се убедити, да савез са Србијом није ни тако потребна ни нарочито тако хитна ствар. И тако се Г. Новаковић, и поред великог личног ауторитета, који ужива у меродавним политичким круговима цариградским морао вратити само с много лепих речи од стране Турске Владе — не свршивши главни посао, због кога је био послат у Цариград.

И немамо уопште, среће са том, у принципу тако званом политичком идејом о савезу са Турском коме би доцније пришле и остале балканске државе. У пролеће 1897, Абдул Хамид нудио је Србији војну конвенцију са Турском у замену за велике користи које би се дале отоманским Србима. *Тада Србија није хтела тај савез.* Из непојамних узрока, Краљ Александар и влада Г. Ђ. Симића наредили су нашем тадањем цариградском посланику Г. Владану Ђорђевићу: „да избегне одговор на ту понуду“. Године 1898 Г. Владану Ђорђевићу, тада председнику министарства, изјавио је Султан Хамид II да радо прима понуду Србијину да са Турском закључи савез и лично му је обећао, да ће послати у Београд, по једном свом ађутанту, текст уговора о савезу. Али

тај ађутант не дође.[1] Било је политичара који су мислили, да је тада *Русија*, љута на Српску Владу, што је допустила да се Краљ Милан врати у Србију и да му се повери команда Активне Војске — *осујетила склапање српско-турског савеза.* Трећи покушај са мисијом Г. Стојана Новаковића такође није успео. Држи се, да је овога пута *Аустрија, потпомогнута Немачком, спречила да до савеза дође.* У осталом, *и друге Велике Силе*, — желећи пре свега да се мир по што по то одржи, а бојећи се да склапање таквога савеза, у томе, критичном моменту, не буде једна нова опасност за одржање и онако врло несигурнога мира — *нису нас нимало помагале у том послу*, и ако су отворено и срдачно симпатисале српским тежњама.

У пркос свима тешкоћама сви меродавни политичари у Србији остали су наклоњени идеји о савезу са Турском, који би могао бити тако користан по обе стране. Али је за остваривање те велике политичке идеје conditio sine qua non, што скорије увођење искреног слободоумнога режима у Турској и што потпуније побољшање несноснога стања наших сународника. Иза *онаквих речи* Ахмеда Риза-беја, иза братимљена у Скопљу, Солуну и Београду, где су се српске и турске заставе заједно виле, дошла су *онаква дела*, каква смо горе изложили. Са таквим поступањем мора се престати. Нови режим треба и делима да осведочи своје пријатељство према Србији и Српском Народу.

III

Политичке мере управљене противу свих немуслиманских народности налазе се изражене у члану 4 новога закона о удружењима, и у измени члана 16 Устава. А најгора и најопаснија од тих мера лежи у намери Отоманске Владе, да уведе турски језик у све средње и више школе као обавезни наставни језик.

[1] Dr. Vladan Georgevitch „Die Türkische Revolution und ihre Ausssichten“, Leipzig 1908, стр. 96 и 97.

Закон о удружењима и поменуту измену Устава примила је отоманска Скупштина с великом већином после живе агитације, које су корист тих одредаба водиле софте и улеме, бранећи Ислам од уображених опасности. Сад се ти законски пројекти налази пред Сенатом. И ако је Сенат у једној важној прилици показао се либералнији од Скупштине (која је, на његов предлог, изменила у напреднијем смислу неколико чланова закона о штампи, што је већ била усвојила), слаба је нада да ће он и овога пута смети употребити свој утицај у истом правцу, кад су у питању тако популарне мере, поглавито срачуњене на ефекат код фанатичног турског становништва и — код Старотурака (са којима Младотурци, ма да они то неће да признају, морају рачунати, хтели не хтели, јер их је свуда много, врло много, а у Малој Азији су још у већини). Изгледа да нико, ни у Влади ни у Парламенту не слути огромне опасности, које ће изазвати примена тих реакционарних закона, против којих ће листом устати све немуслиманске народности. Узалуд су поједини посланици Немуслимани (Грци, Срби, Арапи), па чак и Арнаути речито протестовали против тих предлога, узалуд су посланици свих немусломанских народности, заједно са неколико Арапа и Арнаута, Муслимана, гласали против, предлози су усвојени у Скупштини, а и Сенат ће их изгледа усвојити.

Нови члан 16, Устава пооштрава надзор државних власти над школама немуслиманских народности, који је већ стари члан 16 прокламовао био. Али сем тога он наређује (и у томе је много назаднији од старога члана 16,) да се у све школе немуслиманских има увести један исти програм, који мора бити идентичан са програмом, утврђеним за муслиманске школе.. Према томе, без икаквога обзира на специјалне народносне и локалне интересе и потребе, у српским, бугарским и грчким школама у Маћедонији мораће се предавати исти предмети по истом програму, који ће се предавати у арапским школама на Ливану или у јерменским школама провинције

Худавендигјара! Нико се не би противио принципу државнога надзора, који је одиста потребан у једној држави састављеној из четрнаест разних народности, али нашто то ограничење слободе наставе, пре годину дана прокламоване с толико помпе и поноса, кад оно ничим држави не користи а толике штете наноси најлегитимнијим просветним интересима многих милиона Немуслимана, лојалних поданика Турскога Царства, који су своју верност Царству у толико прилика тако сјајно посведочили.

Али се рђаво инспирисана Отоманска Влада није зауставила на тој назадној мери против слободне наставе, Отишла је корак даље. Отоманска Скупштина усвојила је предлог закона о удружењима, који јој је поднела Царска Влада, и у њему злогласни члан 4., којим се *свима немуслиманским народностима забрањује оснивање политичких удружења и националних организација*. И тај закон налази се сад пред Сенатом, који ће га зацело и усвојити.

Вест о томе закону изазвала је право запрепашћење код свију немуслиманских народности, чији су представници уложили најенергичнији протест на надлежном месту. Сви народносни клубови протестовали су код Великог Везира, Сената, Скупштине. Нарочито су протестовали код Младотурског Централнога Комитета, који им је одговорио да и он осуђује тај поступак Владе и Скупштине. Међутим тај Комитет до сад није противу њега ништа предузео. Та реакционарна мера изненадила је и озбиљно забринула све пријатеље Младотурака у Европи, који не могу довољно да им се начуде, каквог је рачуна нови режим имао да самога себе тако потпуно демантује. Зар равноправност свију народности није била једна од главних тачака младотурскога програма, на којој се оснивала најважнија и најсимпатичнија разлика између старога и новога режима? Зар Младотурци тако захваљују немуслиманским народностима за помоћ, коју су име оно од почетка револуције па до данас тако обилато и тако

усрдно указивали. Јесу ли меродавни фактори у Цариграду размишљали о томе, ко ће остати уз Владу и Младотурке, ако све немуслиманске народности, нарочито сви Хришћани, буду против њих. У самом турском народу Младотурци су још врло слаби; конзервативни елементи, који с неповерењем гледају њихова новачења, а који господаре фанатизованом масом, у европској Турској врло су снажни, у Малој Азији су у већини. Њихово привремено уздржавање од активног учешћа у политици још не значи да одобравају нови правац политике у Турској. На против у његовом ћутању лежи велика опасност за нови режим.

Узалуд сам тражио да себи објасним, шта је могло нагнати Владу и Скупштину да изврше тако бруталан напад на народности, да од својих најбољих пријатеља и помагача стварају себи крвне непријатеље. Тај драконски закон о удружењима у толико ми се гори чини, што апсолутно ничему не служи. Зар је његов творац могао бити тако наиван да мисли, да ће због таквог једног закона Немуслимани престати да се организују у политичка и културна удружења, да ће се њему за љубав одрећи своје народности? Каква заблуда! Познати турски лист „Икдам“ види у закону о удружењима једну истина строгу, али врло корисну и преко потребну меру против сепаратистичких ровења политичких клубова и удружења народности, од којих поједине, на пример Грци отворено раде против Отоманскога Царства и теже спајању са Грчком Краљевином. Тај лист налази да је нови закон једна сјајна манифестација снаге и солидарности новога режима, који се није устручавао замерити се и оним лојалним „добромислећим“ грађанима Немуслиманима, кад је у питању један тако крупан државни интерес као што је: заштита целокупности Отоманске Империје.

Слаба одбрана! Кад би таква нелојална акција Немуслимана постојала, противу ње би биле довољне одредбе Устава и кривичнога законика, којима се казни *велеиздаја*. Коме би могло пасти на памет, да од турске

Владе тражи, да трпи ма какву издајничку акцију, коју би појединци или удружења ма под каквим изговором организовали. Али хтети неговати своју народност, свој језик и своју књижевност, чувати своје име и своју веру, радити на културном и политичком васпитању свога народа, то ваљда у очима људи, који се поносе својим слободоумљем, не може бити издајство!

Нашто саме себе обмањују? Нови закон о удружењима не само да не значи снагу садашње Владе, (нико се од њега неће уплашити!), него напротив он јасно показује, да Влада стоји на слабим ногама. Тај закон је само један неспретан и врло несрећан покушај, да се заустави нагло опадање популарности младотурског режима, и да се апелујући на верску нетрпљивост турске масе задобију гласови Старотурака, којима се Младотурци, у тој новој пози гонилаца Немуслимана, хоће да представе као већи и бољи Турци од најзатуцанијих Старотурака. Тим законом Младотурци дићи ће противу себе све Немуслимане, а Старотурке који добро знају да се таквим мерама ништа постићи не може, зацело таквим „ситницама“ неће задобити. Узалуд им сва мука!

(Свршиће се).

Милан Вл. Ђорђевић.

ОСЕЋАЊЕ ПРИРОДЕ У ФРАНЦУСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ XVII ВЕКА.

Дуго је време било једно опште место у историјама француске књижевности да је XVII веку недостајало осећање природе. Говорило се да је природа била сведена, кад се уопште у књижевности и изражавало то осећање, на појмове о стварима, на типове ствари тако рећи, као што је то захтевала Естетика тога доба, која је почивала, као што се даље тврдило, на апстракцији и генерализацији. Није било у природи, на пример, топола и растова, или шева и славуја, него је било уопште дрвета и тица. С друге стране, говорило се, природа је била удешена, улепшана, сведена на пријатне размере; она је била сликана онаква каква је требала да буде а не онаква каква је у ствари.

Затим је наступила реакција том мишљењу. Дошли су књижевни историчари који су, напротив, тврдили да је осећање природе врло живо код свију песника XVII века.[1] И што је најинтересантније, они су и једни и други били у праву; и ако је могло доћи до ове привидне контрадикције, то се да објаснити тиме што седамнаести век не представља, као што ћемо мало час видети, једну хармоничку целину већ две сасвим различне половине, и што се имало право, или није, према том да ли се говорило о првој или другој половини века.

[1] E. Faguet, Histoire de la littérature française, t. II, p. 16 et 24.

Наравно, ма о којој половини била реч, једно се може увек рећи, што неће нико спорити, да природа не заузима у књижевности XVII века ни у којем случају оно место које заузима у књижевности нашег времена.

Али пре но што приступимо расправљању самог предмета, треба се споразумети шта се уопште разуме под осећањем природе, јер ништа није тако сложено као ово осећање које у први мах изгледа тако просто. Оно је израз наших тако разноврсних физиолошких, сентименталних и естетичких потреба да је нужно, ма и површно, направити претходно, пре сваке дискусије, једну анализу тога осећања.

Пре свега има једно осећање природе које је урођено сваком и од увек, осећање извесне физичке пријатности која човека обузме кад се нађе на чистом, отвореном ваздуху, једно чулно, телесно уживање које човек осећа у додиру са светлошћу, са хладовином, са свежином, са водом, са природиним спокојством и тишином.

Затим, у вези са овим првобитним осећањем, постоји једно друго осећање, које управо није ништа ново него само појачано, захваљујући нарочитим околностима, то првобитно осећање: на име оно осећање које се јавља као реакција дугог варошког живота, као последица замораности и засићености тим животом, и као жеља за спокојним природиним животом.

У овом случају природа служи као санаторијум за преморене живце, и овај би се облик осећања природе пре могао назвати љубављу према селу (amour de la campagne) него љубављу према природи, — давши селу овде смисао простог и природног начина живота. Јер, као што смо рекли, ово осећање крије у себи више потребу за телесним и душевним одмором, једну пријатну хигијенску меру, него што показује истинско уживање у природи и њеним лепотама.

Због тога ово осећање треба сматрати само као једну уводну, пролазну форму осећања природе. О правом осећању природе може се говорити тек онда кад

се природа воли због ње саме, таква каква је, и у сваком тренутку, кад није љубав према њој само последица нашег дотадашњег живота, реакција наших брига и потреба наших преморених живаца.

То је оно дубоко осећање које даје природи душу те у њој одјекују све наше радости и све наше патње. У том случају љубитељ природе стапа своју душу са душом природином и у овом узајамном прожимању његова се лична свест изједначава с општом душом ствари. На тај начин природа је једно душевно расположење (état d'âme), у њој се огледа цео наш живот, и ми је бојимо ружичасто, сиво или црно, према расположењу наше душе, према томе да ли смо ми сами радосни, равнодушни или тужни.

Да се развије ово дубоко осећање природе потребно је да нема ништа између нас и природе, потребан је непосредни додир између нас и ње, потребна је, у извесној мери, љубав ка самоћи у нас. Ми ћемо видети мало час да ли су услови живота у XVII веку могли допринети да се развије ово осећање природе.

Најзад, последњи ступањ осећања природе, онај који је данас код нас најобичнији. то није потреба нежних и меланхоличних душа, које траже у природи узбуђења и којима она служи као подстрек за лирске изливе и сањарије, него потреба и задовољство очију, које траже у њој игру светлости и сенке, свет боја, линија, форми, и којима она пружа сликарска уживања.

Ако погледамо на француску књижевност XVII века, ми ћемо видети да се у овом погледу као и у погледу друштвених нарави, француски XVII век дели на две половине.

У првој половини века књижевност је слободна, романтична, недисциплинована, песници се подају својој инспирацији, својој ћуди (Ракан, Теофил де Вио, Сент-Аман, Сирано де Бержерак, Скарон); друга половина је епоха ауторитета, реда, дисциплине, разума.

Са државним животом, са друштвеним наравима је то исто што и са књижевношћу: у првој половини века, анархија, авантуре, распасаност; у другој половини, ред, сигурност, дисциплина. Ауторитативни точак Луја XIV све је изједначио пред собом. Грубе и бруталне нарави, наследство XVI века, постају углађеније и питомије. Салонски живот постаје једна друштвена навика.

У изразу осећања природе видимо тако исто разлику.

У првој половини века поред лажне, удешене, конвенционалне природе из пастирских игара и романа, која подсећа на оперски декор и која доиста служи као декор за маскараде, без ичега локалног, има и истинског и живог осећања природе код неколико песника: код Ракана (*Stances à Tircis sur la retraite*), код Теофила *(Le Matin, La Solitude*) и код Сент-Амана (*La Solitude*).[1]

[1] Ево неколико изабраних места из наведених песама која ће дати идеју о искрености и јачини њиховог осећања и начину израза:

„Скоро ће доћи ноћ да прекрати наше напоре; брежуљци бацају своје сенке у равницу; већ са свију страна заморени тежаци вуку кућама своје изврнуте плугове.

„Господар својих страсти, он има што жели. Његово плодно имање је његово мало царство. Његова колеба њему је Лувр и Фонтенбло; њиве и вртови су његове провинције, и не завидећи нимало сјају краљева, он се задовољава да их гледа на сликама.

„Он види како срећа са свију страна окружује његову породицу, како пуне руковети падају под српом, како берачи по виноградима посрћу под корпама, и изгледа да се плодна брда, влажни долови и сочна поља утркују међу собом ко ће више да напуни његов подрум и његову житницу.

„Каткада јури за трагом јелена по старим забаченим шумама које не знају за светлост дана...“ (Ракан, *Станце Тирцису).*

„Плуг задире равницу; тежак који оре бразду, жури виком и бичем пар волова који га вуче.

„Алкса спрема своје вретено, мати, која јој је одмерила што има да испреде, привезала је кудељу за њену преслицу од трске.

„Нешто нејасно и силно ремети ноћну тишину, и светлост и жагор разгоне сенку и покој.

„Ковач је за послом крај ватре; где како се ћумур распаљује; усијано гвожђе на наковњу, пишти под чекићем.

У другој половини века, међутим, ако изузмемо Лафонтенове басне, неколико писама госпође Севиње (нарочито она од 19 и 20 априла 1690), *Посланицу Ламоањону* од Боалоа, рађање сунца код Босие-а (*Трактат о пожуди*, XXXII) и Фенелонове грчке пејзаже, сладуњаве и сувише стилизоване, може се рећи да је природа готово одсутна из француске класичне књижевности.[1]) (Интере-

„Ова лојаница изгледа изгорела; дан ће је сад утулити. Сунце долази да нас заблешти, гле како пролази кроз отвор на вратима.

„Свануло је, дижимо се, Филис; хајдемо у башту да видимо је ли и она, као твоје лице, засејана ружама и љиљанима“. (Теофил, *Јутро).*

„Час талас, квасећи обалу, жубори и дршће од гнева, ваљајући се по шљунку који је собом донео и који ће собом однети. Каткада избаци на своје обале потопљене људе, мртва чудовишта, буром скршене лађе, дијаманте, сиву амбру и хиљаду других драгоцених ствари.

„Час, најбистрији на свету, личи на покретно огледало, и приказује нам у тренутку још стотину других небеса под валом. Сунце се ту тако лепо огледа да се човек неко време пита, да ли је то оно или његова слика, и најпре нам изгледа да је пало с неба“ (Сент-Аман, *Усамљеност).*

„Река је рибњак који спава испод палми, чија сенка загњурена у дну мирних, непомичних таласа изгледа да се одмара и освежава. Небесни свод се ту огледа, сунце се у њој купа, диви се себи, блешти у овом огледалу што тече, и ваздушни обитаваоци, летећи с једне обале на другу, пливају у њему наопачке. И хиљаду славуја певајући у џбуњу, чине и сâм шум пријатним покоју“ (Сент-Аман).

[1] Ево тог заиста лепог, шатобријанског описа Босиеовог:

„Сунце је било на помолу и његов долазак објављивала је небеска белина са свију страна; звезде су биле ишчезле и месец је био изишао у облику српа тако лепе и живе сребрнасте боје да су очи биле њим опчаране...; у колико се више сунце приближавало, у толико је месец више нестајао; бледи месечев срп ишчезавао је полагано, и кад се сунце сасвим родило, његова се слабачка светлост изгубила у светлости великог сунца...“

Ево и једног карактеристичног описа из Фенелона који даје идеју о његовим пејзажима, виђеним кроз грчке и латинске писце (овде је реч о Тирској равници): „Ова земља је у подножју Ливана чији врх раздире облаке и без мало додирује звезде; вечити лед покрива његово чело; реке пуне снега падају као бујице са врхова стена које окружују његову главу. Испод, види се пространа шума стародревних кедрова, који изгледају стари колико и земља у којој су засађени и чије густе гране допиру чак до облака. У подножју ове шуме, на планин-

сантно је да сви ови примери које смо дали, осим Фенелона, припадају оним књижевним родовима који нису ушли у Боаловљеву *Art Poétique*).

Питање је да ли је природа била одсутна само у књижевности, или се није осећала ни у животу. Јер се може десити да је било осећања природе, али се држало да оно не заслужује да му се поклони нарочита књижевна пажња.

Нема сумње, оно спокојство, оно пријатно расположење које човека обузме у природи од увек се осећало, па се осећало и у XVII веку. Истина Малерб је писао из Фонтенблоа: „И ја постајем све сувљи што више видим зеленила.“ Један други књижевник на позив да иде на село, одговорио је: „Шта, да идем на село, да проводим дане с дрвећем, кравама и сељацима!“ Али нам тако исто не оскудевају ни сведочанства која говоре, напротив, да се ишло на село и да се уживало у њему. Тако, Балзак се шета по свом имању и вели да је живот на селу диван и „да нагони на сањарију и највећег брбљивца.“ Госпођа Севиње тако исто пише са села: „у мојој тузи овде било је нечег пријатног: самоћа, тишина... и једна лепота у овим вртовима која би вас опчарала.“ Извесно је да ни Боало, који је имао вилу у Отеју, крај Париза, није тражио тамо иста задовољства која је имао у Паризу. Нити је Боало био једини који је имао вилу ван вароши: замци су се дизали на све стране, и у њима су њихови господари заборављали на варош и њене досаде.

(Свршиће се).

Урош Петровић.

ској падини, налазе се бујни пашњаци: по њима се види како лутају бикови, ричући: овце, блејећи, са јагањчићима који скакућу по трави: по њима тече тисућа бистрих поточића. Најзад испод ових пашњака види се подножје ове планине које изгледа као каква башта: пролеће и јесен царују ту у исто време са цвећем и плодовима. Никад ни отровани дах југа који суши и пржи све, ни оштри северац, нису се усудили да избришу живе боје које ресе овај врт“.

КОЦЕБУ КАО ДРАМАТИЧАР.

(Крај)

Како стоји, међутим, с том злогласном Коцебуовом маном? — Колико је, с једне стране, Коцебу у истини био фриволна и мало скрупулозна природа, бар толико исто је, с друге стране, узрок овоме истицању фриволности у његовим комедијама немачко схватање морала и онога што је и пристојно и непристојно у друштву и у животу. Озбиљност и укоченост, с којима се *говори* о тим стварима, јесте, уосталом узрок или последица што немају развијено осећање смешнога те према томе ни комедије. Никако није случај, да проналазач новога морала с оне стране Добра и Зла није пореклом Немац, и да је то нарочито истицао. Коцебу је, међутим, имао и сам исти онај буржоаски морал немачки као његови критичари, само што је био искренији и досетљивији од осталих, и што, као добар комедиограф, није могао стиснути зубе нити пустити из шака најзахвалније мотиве и заплете, за љубав стидљивости гледалачке која у ствари постоји само на површини. Осим тога, има се узети у обзир и доба у којем је Коцебу живео и писао; он је сам то нарочито истицао, бунећи се против нападаја ове врсте и цитирајући неке своје драме „које одишу најчистијим начелима морала.“ С ствари, плиткост његова морала дојима се непријатно много више у његовим озбиљним драмама, али ту то немачка публика није осећала, јер јој је говорио из душе и био одјек њених погледа на свет и на живот. У комедијама му и нема тога

тако много, кад се узме све у рачун и пореди с оним што је духовито и успело комично у њима. Најчешћа је фриволност у ситуацијама qui pro quo-а, у пресвлачењу или издавању мушког за женско и обратно, и тако даље., али та врста комедије, лакрдија и пôса којих је већи део Коцебуових комада, одувек је живела и црпла своју снагу из ситуационе комике. Коцебу ју је тим теже могао занемарити, што га је његов дар нарочито упућивао на њу, јер нико није био тако вешт у заплетању шаљиве интриге и стварању разноврсних смешних ситуација као он; што је смелије манипулисао мотивима и триковима, тим је заплет бивао луђи и комедија занимљивија. Због тога су му најсмелије комедије можда уједно и најбоље. На пример „Der Rehbock“ („Срндаћ“), за којега је рекао Сарсеј,[1] да је ремек-дело qui pro quo-а, а Гете је хтео „да пукне од смеја“, како пише мати Коцебуова,[2] после прве преставе овога комада у Вајмару; и Гете као и Коцебу сâм, држали су га једном од најбољих комедија Коцебуових. Вајмарска публика, међутим, и ако понајнапреднија тада у Немачкој, мрштила се мало, тако да је Гете вајмарским госпођама морао „казати своје мишљење“. Ситуација у комаду у истини врло је ризична, и Коцебу се само тешио тиме „што је гледалац већ од почетка потпуно обавештен о невиности“ њеној. — Слично стоји ствар и са другим комедијама Коцебуовим, које иду међу најсмелије, као „Wirrwarr“, „Pagenstreiche“, „Оба Клингсберга“ и др. „Немачки маловарошани“, које је Коцебу написао према Пикаревим „Француским маловарошанима“, спадају, по Минору,[3] не само у најбоље Коцебуове него у најбоље немачке шаљиве игре у опће.

Дабоме да ситуациона комика није једини извор комедијографске вештине Коцебуове. Он је с много ра-

[1] Le Temps, 15 августа 1887, b. Rabany, монографија о Коцебуу, Париз 1893, стр. 408.

[2] Ibid. Стр. 76.

[3] Оцена Рабанијеве књиге, у Göttingiche gelehrte Anzeigen, за 1894, 2 Bd. Heft 1. S 34—62.

зумевања обрађивао и комедију карактера и типова, којој је дао успеле принове, и исто тако чисту друштвену шаљиву игру, често са многобројним и добро погођеним портретима и сликама из живота свога времена. Актуалност је уопће карактеристична црта Коцебуове комедије. Она се још појачава тиме, што он често поименце цитира писце и књиге и поједине ставове из савремених дела, све и кад нема намеру да исмеје или пародише; како се и у том погледу његов укус поклапа са укусом публике, могао би се из књижевних реминисценција у његовим комадима врло лако склопити списак књига и дела, која су највише читана и која су имала највећи утицај на ондашњу публику. То би било врло поучно за културну историју његова доба, а како је тада немачка култура била једини извор за душевни живот и наших образованих кругова, није овај моменат безначајан ни за наше књижевне историчаре, и у њему је уједно једно тумачење, што су Коцебуа тако радо гледали на нашим позорницама и тако радо читали по нашим грађанским кућама. Из Коцебуовске средине и под његовим посредним и непосредним утицајем постала је, с применом локалне боје и српска комедија Стеријина, да и не спомињем Јоакима Вујића, који је напросто преводио и „прерађивао“ Коцебуа и његове немачке и мађарске подраживаче. Међу оно мало драма српских пре превода из Коцебуа и пре Стерије, и нема комедије. У осталом, и у Немачкој стоји доста лоше с комедијом пре Коцебуа.

Шта је нашао Коцебу пред собом у том погледу, код своје куће? Готшедовицу и Гелерта, и Лесингову „Мину од Барнхелма“, која у ствари и није комедија; на савременој позорници Енгела, Шредера, Брандеса, Јингера и њима сличне. А Немци су некад, у средњем веку, и касније за Реформације, знали за комичне типове, у својим фастнахтштилима што су се давали на пијацама и по школама, и у појединим немачким крајевима, као на пример у Бечу и у Баварској, задржали су се и даље потомци карневалских хансвурста у мање више комичним

облицима; али комедија у правом смислу, како су је имали Французи с Молијером, и Талијани и Енглези, та комедија је једва животарила у Немачкој. Зато је Коцебу, онде где се угледао и поводио за туђим примером, црпао из страних не из домаћих изворâ као код озбиљне драме, па је позајмљивао и од Молијера, и од Гоција, и од Шекспира, и од Голдонија, Холберга и ситнијих француских величина; често је и прерађивао туђе комаде у своме духу и на свој начин, и с успехом. Зато што их има у толиком броју, тако разноврсних и по угледу на све што је у том правцу рађено, Коцебуове комедије представљају читав и можда најпотпунији компендијум свега онога што иде у ту књижевну врсту и спада у рубрику шаљиве игре. Што има немачких комедиографа, из онога доба и после њега, сва она имена што су нам позната са позоришних цедуља, до у новије доба, сви су они мање више црпли у једноме или другоме правцу из Коцебуа, мање или више вешто, мање или више отворено; а има их тако верних подражавача, да би се неки њихови комади могли држати Коцебуовима. У бечком Бургтеатру игран је Коцебу, према подацима, од године 1790 до 1867 свега 3650 пута; међутим, у ствари, дух Коцебуове драме за све то време није ни избивао из Бургтеатра, јер сви они Бенедикси, Розени и тако даље, све су то пооштрени, разводњени, речју боље или лошије имитовани Коцебуи, са изменама у локалним стварима и у спољашњем погледу. У том бечком Бургтеатру, тада најмодернијем и једино меродавном немачком позоришту, познали су и наши Срби и Хрвати Коцебуа, као што су у њему познали и драму у опће. То, међутим, спада на други лист.

Коцебу је зарана ступио у свезу с Бургтеатром, и он је неко време био у њему *управитељем*. Још прве своје драме он је сам уређивао за позорницу и био им главни редитель; то су додуше из почетка биле доброволначке дружине, али ствар је ипак од значаја и тумачи донекле савршенство Коцебуова осећаја за ефекте на

позорници, чему је доцније често имао много да захвали. Управа Бургтеатра није дакле поверена неискусном драматургу, кад је 1798 године позван за управитеља Коцебу. Ту је први пут дао приказати свој комад „Сребрни Сватови“, и онда једно за другим лично доживљавао своје највеће тријумфе.[1] Те године 1798 приказана су 18 његових комада у 73 вечери. Кад његово име стоји на позоришној цедуљи, каже познати савремени популарни бечки спаситељ Еплдауер, тада Бечлија још код куће трља руке од задовољства („da schmieren sich die Wiener schon z'haus d'Händ“).[2] Кад је, после, не слажући се са неким глумцима, дао оставку и требао да пође, смислио је Коцебу племениту освету и дао је приказати први пут, 7 марта 1799, „Die beiden Klingsberg“, једну од најбољих својих комедија. Као писац, он је и даље остао у добром и беспрекидном одношају са Бургтеатром.[3]

Боравак у Бечу употпунио је, да тако кажем, комични репертоар Коцебуов, чији је дух био необично прилагодљив. Он је ту познао пре свега аустриске Немце и бечку позорницу, која је имала своје нарочито обележје, поглавито у комедији. „Оба Клингсберга“, чији су типови узети из бечког вишег друштва, и за који је комад рекао Гете (Екерману) да је једна од најсрећнијих инспирација свога аутора, и комична опера „Село у брдима“, у којем је насликано осећање аустријског родољубља за време рата с Италијом, показују најбоље, како се брзо и лако нашао Коцебу у новој средини. Улазећи у традиције бечке комедије и бечке народне позорнице („Volksstück-а“), који су до пред његов долазак стајали непосредно под талијанским утицајем и под вођством талијанских песника и уметника, виђених и одликованих

[1] Weil v. Weilen, Die Theater Wiens. 2 Bd., 2 Halbbd., i Teil. Wien 1903. Стр. 100 ff.

[2] Ibid.

[3] Kotzebue, Über meinen Aufenthalt in Wien und meine erbetene Dienstentlassung, Lepzig 1799.

на аустријском двору, Коцебу је уједно преко њих познао изблиза и талијанску комедију del arte, богат извор за типове и мотиве. Тако су му и прилике помогле, да своју плодну машту и хитру памет освежава на што више начина и у што већем обиму, те у своме делу скупи све обрасце драмске врсте за коју је нарочито имао дара.

Мушке и женске типове, обрађиване у комедији од Аристофана до његових савременика, у свима варијацијама шаљиве игре од фастнахтшпила и дијалога па преко опера и оперета до водвиља и политичке сатире, износи Коцебу неуморно један за другим и један преко другог на позорницу. Тартиф и тврдица, љубавници хвалисавци свију врста, непоштењаковићи и просте варалице, мангупи, пијанице, карташи, чудњаци, шепртље; угурсузи; уседелице и девојке које би да се удаду, подводачице и проводаџике, пунице и свекрве; па онда пекари, бербери, учитељи играња, ислужени војници, поштари, и шетрти свију руфета; и маловарошани, политички шустери, непризнати песници, уображени болесници и хипохондрити, и сви могући остали људски типови који су одувек служили предметом за шалу и подсмех и на чији се рачун даје лако истесати досетка, ту су искупљени. Често већ натпис казује који ће доћи на ред и о чему се ради; још чешће споредни натпис, који је за доба Коцебуово био у моди и који је Коцебу још боље утврдио. „Брат Мориц чудњак“, „Женски јакобински клуб“, „Ветропир“, „Хиперборејски магарац, или данашње васпитање“, „Посета, или тежња за засењивањем“, „Немачки маловарошани“, „Метеб, или обесност“, „Пашке враголије“, „Лепа мала продавачица накита“, „Пијаница“, „Ајленшпигел“, „Гроф од Глајхена“, „Интермецо, или племић са села први пут у престоници“, „Расејани“, „Сирома минесенгер“, „Сирома песник“, „Ханс Макс Грисбрехт од Хумпенбурга, или ново ритерско доба“, „Слободни зидар“, „Свезналица“, „Раскринкана богомољка, или један мали пример духа времена“, и тако даље.

Већ ова свестраност и потпуност меће Коцебуа у прве редове међу савременицима, који су црпли из истих традиција и писали за исту публику као он. Од њих се, међутим, сваки ограничавао на извесно поље, трудећи се да на њему дâ своју меру, и ниједан не домаша ни близу Коцебуа. Ифланд, један од најпознатијих, чије се име увек спомиње у једном даху с именом Коцебуовим, скоро да се није ни макао од тако зване грађанске позоришне игре, коју је он нарочито учврстио на немачкој позорници. Али није једино у том погледу Коцебу измакао испред Ифланда и свију осталих. Само је заслепљена пристрасност могла превидети разлику између драмског и књижевног талента његова и његових савременика, и само је недовољно познавање које јој се придружило могло Ифланда и друге истицати чак испред Коцебуа. Коцебу је лично био у добрим односима према Ифланду; али му је било врло криво, што су га изједначавали и вечито заједно метали с Ифландом, само зато што су обоје обрађивали понеке исте теме и што су обоје имали успеха код велике масе. Сам Ифланд ценио је Коцебуове драме врло високо, али је иначе ретко ко умео да запази „смелији и снажнији цртеж, богатију и пластичнију унутрашњу садржину“ Коцебуових драма према Ифландовим, које истиче још романтичар Бернхарди, а цитира Кобернштајн.[1]

Остаје најзад да се наведе још и најзначајнија замерка која се може изнети против књижевника од некад и њихових делâ: зашто је Коцебу заборављен данас и од велике публике, зашто се његови комади не играју, или скоро не играју више? Свакако има и ту хотимичног и насилног занемаривања, као у свему што се тиче овога човека, и ван сваке је сумње, да би понеки Коцебуов комад и данас још издржао утакмицу с драмама које имају успеха на позорници. Иначе, за драму и нарочито за шаљиву игру, оваке питање нема исти домашај као

[1] Geschichte der deutschen Nationallitteratur, 2. Tel. S. 713.

за остале духовне и књижевне производе. Шаљива игра, која још треба и да има успеха на позорници, више је него све друго везана за своје доба; оно што је у њој опште те што би могло важити за више и много поколења, редовно је завијено у прилике и алузије, које у моменту дају нарочиту драж целој ствари, јер претпостављају разумевање код слушалаца, које с временом избледи и изгуби се. Коцебу је и сâм предсказивао, да после педесет година неће више ни један његов комад приказивати на позорници, зато што они „обликом приличе само своме добу“, и он не ласка себи кад мисли да се тај облик не може дуго одржати; али он је уверен, да ће песници потомства често употребити његове планове и још чешће вадити из њих поједине ситуације. То су заиста и чинили песници потомства, и у Немачкој, и код нас, и другде. И то је доста. Само највећи песници успевају покаткад толико опште човечанскога кондензовати у једној комедији, да остају занимљиви и за потомство; па и ту, на како високом степену морају бити данас и трупа позоришна и гледалачка публика, да понеке Молијерове, Шекспирове, Голдонијеве комедије постигну прави и искрен успех! А Коцебу би можда и ту могао ући у ред, и ако мало позади, са понеком од својих комедија, кад би било мало више доброг расположења према њему у његових саплеменика.

Један од старијих, мање познатих немачких полихистора, Бутервек, написао је, оне године кад ће Коцебуа мучки убити (1819), у своју „Историју Уметности и Наука“ (2 св.) о њему ово: „Коцебу ће остати незаборављен у историји немачког позоришта, ма како испао о њему суд потомства, јер Немачка још није имала књижевника, који је толико написао за позориште, а осим тога још много друго шта, чија су драмска дела имала толики успех по читавој Европи, а против којег се, крај свег тог, скоро једнодушно изјављује критика образованих.“ После Гетеових опазака у разним приликама, ово је највећма беспристрасна и најтачнија оцена Коцебуа,

међу његовим савременицима. Уз њих би се једино још могао цитирати строги Берне, који Коцебуове драме није марио, али који поводом једне његове комедије („Die gefährliche Nachbarschaft“), ипак признаје: „како је дубок извор пун чисте, свеже, освежавајуће веселости Коцебу, какав је добротворни дар неба... Кад би се и збројали весели часови, које је проживео сваки појединце било при гледању било при читању његових шаљивих игара, изишао би велики рачун, да је један једини човек био творац једног срећног столећа. Човек је незахвално створење, али Немац понајвише. Како би стари век, како би Лондон и Париз поштовали овакога мужа!“.[1]

Овим наводима исцрпљено је све, што су Немци знали рећи у корист Коцебуа. Ови људи говоре без предрасуде, али и без пристрасности, и оно што кажу врло је тачно. Навео сам њихове речи хотимично и зато, да бих показао, како ни наши, познати и мање познати књижевници, преводећи и волећи онолико Коцебуа, нису ишли баш таком странпутицом нити доказивали толику оскудицу укуса, као што се то данас обично узима.

М. Ћурчин.

---

[1] „Kleine Schriften“, b. W. v. Kotzebue, Urteile etc. Стр. 88 f...

ОДЛОМЦИ ИЗ СТРАНИХ КЊИЖЕВНОСТИ.

О ХАМЛЕТУ.

(Одломак из „Вилхелма Мајстера).

— Ви сви знате за Шекспировог несрављеног Хамлета још од оног читања, које вам је већ у замку причинило толико уживања. Ми смо предузели да играмо тај комад, и ја сам, не знајући шта чиним, узео да играм принчеву улогу; мислио сам да је студирам учећи напамет најјача места, монологе и оне појаве где се слободно развијају душевна снага, висина духа и живост, где се узбуђено осећање исказује осетљивим изразом.

Мислио сам да ћу ући у дух улоге, ако и сам понесем терет дубоке сете, и под овим притиском покушавао сам да идем за својим узором кроз чудновати лавиринат неких ћуди и особености. Тако сам учио на памет, вежбао се и мислио сам да мало по мало ја и мој јунак постанемо једно лице.

Али што сам више улазио у саму ствар, све сам теже могао себи преставити целину, и најзад ми се чинило немогуће да дођем до прегледа. Тада сам почео да студирам цео комад, али на жалост и ту ми се по нешто није слагало. Час ми се чинило да се карактери а час изрази противрече, и већ сам готово очајавао да нећу моћи да нађем тон, у коме би могао да одиграм целу своју улогу са свим околишењем и преливима. Овако грешећи трудио сам се дуго узалуд и тек напослетку надао сам се да ћу се са свим необичним путем приближити своме циљу.

Тражио сам сваки траг Хамлетовог карактера, који се показао још пре смрти његовог оца; опазио сам какав је био и шта би може бити постао овај интересантан младић да није било овог жалосног случаја и оних страшних догађаја после њега.

По рођењу нежан и отмен, растао је краљевски цвет под посредним утицајима величанства; у њему се уједно развијао појам права и кнежевског достојанства, осећање доброга и ваљанога са свешћу висине његовог рођења. Он је био кнез, рођен кнез, и желео је да влада зато да би добар био, спречен да буде добар. Држање му је било пријатно, по природи углађен, љубазне нарави, требао је да постане углед младежи и радост целог света.

Љубав његова према Офелији није била страсна, већ само тихо предосећање слатких потреба; његова ревност за витешка вежбања није била баш оригинална; морали су неког трећег хвалити да би се његова воља за овим поохтравала и подизала; пошто је искрено осећао, познавао је поштене људе и знао је да цени мир кога ужива искрена душа у отвореном пријатељском наручју. Он је донекле научио да познаје и цени добро и лепо у уметности и наукама: неукусно му је било одвратно, а кад се у његовој нежној души зачела мржња, ње је било само онолико колико је потребно да би презирао поводљиве и лукаве дворане, да би се с њима подругљиво играо. Нарави је био мирне, понашање му је било просто, није му било згодно да лењствује, али није много жудео за радом. Чинило се да је и у двору продужио академске шетње (беспосличење). Био је добар дружбеник, попустљив, скроман, забринут, могао је увреду да опрости и да заборави; али се никад није могао да сложи с тим што је прелазило границе права, добра и ваљанога.

Преставите себи оваког принца, каквог сам вам ја описао, чији отац изненада умре. Њега нису оживљавале страсти: амбиција и жудња да влада; њему је пријало да буде краљевски син; али сад је принуђен да пажљи-

није гледа на растојање које дели краља од поданика. Краљевско право није било наследно, али је ипак по дужи живот његовог оца учврстио захтеве његовог јединца и утврдио му наду на круну. Напротив сад види да је може бити за увек искључен својим стрицем и не мари много за његова обећања; осећа се да је тако сиромашан у милости, у добрима, и стран у оном, што је још у својој младости сматрао за своју имаовину. Сад његово осећање заузима први жалостан правац. Он осећа да он није чак ни оно што је сваки други племић; он се издаје за свачијег слугу, није више учтив, није снисходљив, не, он је понижен и убог.

На свој пређашњи положај он гледа као на ишчезли сан. Узалуд је што његов стриц хоће да га развесели, да му покаже његов положај с другог гледишта; осећање његовог ништавила никако га не оставља.

Други удар што га је погодио, повредио је дубље, погодио је још више. То је удаја његове матере. После смрти његовог оца остала је њему, верном и нежном сину, мати; он се надао да ће у друштву са својом заосталом племенитом матером поштовати јунаштво великог покојника; али он губи и своју мајку, а то је горе, но да му је смрт њу отела. Постављена слика, коју свако добро дете ствара себи о својим родитељима, ишчезава, нема помоћи код преминулог, а код живог нема ослонца. Она је жена, а речи жена и несталност имају исто значење.

Тек се сад осећа сасвим погружен, тек је сад сироче и ништа на свету не може да му накнади оно што је изгубио. Како није био по природи тужан и размишљач, поста му жалост и размишљање тежак терет. Таквог га видимо да ступа пред нас.

Замислите овог младића, овог кнежевића доста живог, представите себи његов положај, и посматрајте га кад дознаје, да се појављује сен његовог оца; будите уз њега оне страховите ноћи кад пред њега излази дух достојан поштовања. Он се огромно запрепасти: он говори са чудноватом појавом, види да га зове, иде за

њом и чује. — У његовим ушима звони грозна оптужба против његовог стрица, изазивање на освету и жестоко понављана молба: сећај ме се!

А кад је дух ишчезао, кога видимо пред собом? Да ли младог јунака, који жуди за осветом? Да ли рођеног кнеза, који је срећан што је изазван против отмичара своје круне? Не! Запрепашћење и сета обузимају усамљеника; он је огорчен против љубазних зликоваца, заклиње се да неће заборавити преминулог, и завршава са значајним уздахом: време је изишло из свог зглоба; тешко мени, што сам ја рођен зато да га поново наместим.

У овим је речима, чини ми се, кључ целог Хамлетовог понашања, и мени је сасвим јасно, да је Шекспир хтео да опише: велико дело стављено у руке једној души која делу није дорасла. И налазим да је цео комад рађен у том смислу. Овде се раст усађује у скупоцени суд, који би требао да прими у своје крило само мило цвеће; корење се разграњује, суд се распршти.

Лепо, чисто, племенито, највише морално биће, без чулне јачине која ствара јунака, пропада под овим теретом, кога не може ни да носи, ни да збаци. Од њега се тражи немогуће, не по себи немогуће, већ оно што је њему немогуће. Како се он повија, обрће, плаши, ступа напред и враћа се, и увек се сећа: сећа се увек и најзад готово изгуби из памети свој смер, али се ипак никад не развесели.

— Али реците ми, запита Аурелија, зар песник није могао да да̂ лудој Офелији друге песме? Зар се нису могли да изберу одломци из меланхоличних балада. На што ће та двосмисленост и та страсна ниској у устима ове племените девојке?

— И овде вам не могу ни мало да повлађујем. И у овој необичности и у овој привидној непристојности велики је смисао. Та ми знамо одмах у почетку комада чиме се занимају осећања доброг детета. Она је мирно живела, али је једва сакривала своју чежњу, своје жеље. Тајно су тужили гласови пожуде у њеној души, и колико

пута је покушавала као необазрива чуварица да певајући умири своју чулност, што ју је још више узбудило. Најзад, кад је изгубила моћ да влада собом, кад јој је срце на језику, постаје тај језик њен издајица, и у невиности лудила наслађује се она, пред краљем и краљицом, у звуку својих љубљених раскалашних песама: о девојци коју су завели, о девојци која крадом долази код младића, и тако даље.

Вилхелм је држао да се Хамлет треба да изводи потпун, Серло је на против држао да то може бити само донекле.

— Врло бих се преварио, рече Вилхелм, да нисам пронашао како ће се свему помоћи: чак сам уверен, да би сам Шекспир тако удесио комад, да његов геније није био управљен на главну ствар, и да може бити није био заведен новелама, по којима је радио. Ја разликујем, према најтачнијем прегледу, у композицији овог комада две ствари: прво су велики унутрашњи односи лица и догађаја, моћна дејства, која су произашла из карактера и радња главних лица, а ови су сваки за себе савршени, а ред у коме су они намештени непоправљив. Њих не може да уништи никако удешавање, чак их не може ни да промени. Њих жели свако да види, нико их не сме да додирне, они се дубоко утискују у душу. Али се погрешило што се друга ствар, која се опажа у овом комаду, — мислим на спољашне односе лица, на то како долазе из једног места у друго, и како се на овај или онај начин неким случајним догађајима везују, — сматрала за сувише незначајну, о њој се говорило само узгред, или се чак изостављала. Истина је да су ове везе сувише танке и лабаве, али ипак оне иду кроз цео комад, и одржавају оно што би се иначе распало, у што се заиста распада, ако се оне одсеку, и мисли се да се нешто много урадило, кад се оставе само окрајци.

У ове спољашне односе убројавам немире у Норвешкој, рат с младим Фортенбра, посланство старом ујаку, изравњану размирицу, поход младог Фортенбра у Пољску

и његов повратак на крају; тако исто повратак Хорација из Витемберга, жеља Хамлетова да оде тамо, пуг Лаерта у Француску, његов повратак, одашиљање Хамлета у Енглеску, његово заточење код гусара, смрт оба дворанина према писму које је у себи садржавало пропаст својих носилаца: све су ово прилике и догађаји, који могу да начине роман врло опширним, али који су врло погрешни и наносе много штете јединству овог комада, где нарочито јунак ради без плана. Ово су погрешке као привремени подупирачи једне зграде, који се не могу одузети, док се пре тога не подметне чврст зид. Мој предлог је, дакле, да се не дира у оне прве велике ситуације, већ да се што више чувају, али да се спољашњи, поједини, расути и растројавајући мотиви сви од једном избаце, и да се један једини стави место свих.

— А који би то био? упита Серло.

— Он је већ у самом комаду, одговори Вилхелм, само ћу га ја згодно употребити. То су немири у Норвешкој. Ево вам мог плана.

После смрти старог Хамлета, скоро потчињени Норвежани постају немирни. Тамошњи државни управник шиље свог сина Хорација, старог школског друга Хамлетовог, који је храбрији и мудрији од свију, у Данску, да наваљује да се припреми флота, јер то иде врло споро под раскалашним краљем. Хорације познаје старог краља, он је учествовао у његовим последњим бојевима, био је код њега у милости, и с тога ништа не губи прва сцена где се дух јавља. Затим даје нови краљ аудијенцију Хорацију и шиље Лаерта у Норвешку с вешћу да ће флота скоро приспети, а међутим Хорације добива налог, да убрза припрему исте; мати, пак, неће да дозволи да Хамлет оде, као што је он желео, на море с Хорацијем.

— Хвала Богу! повиче Серло, отрешћемо се Витемберга и велике школе, где смо увек запели. Ваша мисао је добра; јер осим тих двеју далеких слика, Норвешке и флоте, не треба гледалац ништа да замишља, све остало

он види, све се остало догађа, те не мора да гони своју машту по целом свету.

— Сад видите, рече Вилхелм, како лако и све друго да доведем у везу. Кад Хамлет открије Хорацију злочинство свог очуха, овај му саветује да иде с њим у Норвешку, да придобије војску и да се врати са оружаном руком. Како Хамлет постаје за краља и краљицу сувише опасан, немају они другог средства да га се ослободе, но до да га пошљу с флотом, а с њим да пошљу Розенкранца и Гилденстерна да мотре на њега; у том се враћа Лаерт, и сад треба тај младић, распаљен на мучко убиство, да пође за њим. Флота не може да се крене због неповољног времена; Хамлет се понова враћа и његов пут кроз гробље може се срећно мотивисати; његов сусрет с Лаертом на Офелијином гробу велики је и неопходно потребан моменат. Тада краљ мисли да би било боље да се с места отресе Хамлета, те се свечано врши привидно помирење с Лаертом; ту се приређују витешке игре, и Хамлет се бори с Лаертом. Комад не могу да завршим без четири мртва; нико не сме да остане жив. Пошто се поново појављује народно изборно право, Хамлет даје, умирући, свој глас за Хорација.

— Ви сте, рече Серло, врло тачно осетили, да овај комад прате и спољашне прилике, и да оне морају бити простије но што нам их је песник дао. Што се дешава изван позоришта, што не види гледалац, што он себи мора да представља, то је као позадина пред којом се крећу лица која играју. Велики прост поглед на флоту и Норвешку биће врло згодан за комад; ако се то изостави комад је само породичан доживљај, а велики смер, да овде пропада читав краљевски дом због унутрашњих злочинстава и незгода, неће бити представљен у свем своме достојанству. Али ако позадина остане различита, покретна, збркана, нашкодило би се тиме утиску личности.

Вилхелм је опет прешао на Шекспирову страну и наводио је да је овај то писао за острвљане, за Енглезе,

који су навикнути да виде у својој позадини само лађе и морепловство, француску обалу и гусаре, и да то што је њима сасвим обично, нас растројава и збуњује.

— Ја сам за то, рече Серло, да се и улоге Розенкранца и Гилденстерна сведу на једну.

— Нека ме Бог сачува од ових скраћивања, која одузимају од једном и смисао и утисак! повика Вилхелм. То што су и шта чине та два човека не може се представити једним. У овим ситницама показује се Шекспирова величина. Ово лагано ступање, ово понижавање, повлађивање, умиљавање и ласкање, ову окретност, ово улагивање, ову свестраност и празнину, ово законом заштићено лупештво, ову неспособност, како све то може да изрази један човек? Бар треба да их има дванаестину, само кад би се ови могли набавити; јер су они нешто само у друштву, они су друштво, и Шекспир је био врло скроман и мудар, што је дао да се појаве само два оваква представника. У осталом, њих треба да је пар, да би били контраст једном добром, изврсном Хорацију.

Затим, мислим да се никако не сме да изостави место: сурови Пир. Шекспир има двоструки смер што уводи приспеле глумце. Прво, човек који декламује смрт Пријамову тако дирљиво чини велики утисак на самог принца; он пооштрава савест колебљивог младића, и та сцена је прелудијум за ону, у којој мала позоришна игра утиче толико на краља. Хамлет осећа да га је глумац осрамотио, јер он узима толико удела у страним, замишљеним патњама; а мисао да на исти начин огледа савест свога очуха, одмах се у њему јавља. Како величанствен монолог, који свршава други чин! Како се и сам радујем што га рецитујем: „О! какав сам подлац, какав низак роб! Зар то није огромно, да овај глумац своју душу по свој вољи мења измишљајући само, сањајући само страст, те му чак од тога лице пребледи: — Сузе у очима! Забуна у понашању! Испрекидан глас! Цело његово биће биће прожмано једним осећањем! и то све

ни за шта — за Хекубу! — Шта је Хекуба њему, или он њој, те он за њом плаче?“.

— Ви ступате на ваш пут с великом савесношћу, рече Серло. Глумац се подешава према улози колико може, а улога се подешава према глумцу колико мора. Али каквог је Хамлета Шекспир себи замишљао? Зар он на вас ни мало не личи?

— Најпре, Хамлет је плав, одговори Вилхелм.

— Ви идете сувише далеко, рече Аурелија. По чему то закључујете?

— По томе што је Данац, човек са севера; сви су његови плави, и он има плаве очи.

— Да ли је Шекспир на то мислио?

— Нисам нашао да је то изрично казано, али у вези с другим местима чини ми се да је непосредно тако. Он се умори од мачевања, зној му цури с лица, и краљица каже: он је ознојен, пустите га да се поврати себи. Да ли га ту можете друкчије да замислите но као плавог и пуног: јер мрки људи ретко да су овакви у својој младости. Зар не доликује његова колебљива меланхолија, његова нежна туга, његова неодлучност за рад боље за оваку особу, него кад бисте замислили витког младића са мрким коврчама, од кога се очекује више одлучности и наглости.

Затим су се препирали ко заслужује првенство: драма или роман? Серло је тврдио да је то узалудна и рђаво схваћена препирка; драма као и роман могу да су у својој врсти одлични, али морају увек да остану у границама своје врсте.

— Мени то још није сасвим јасно, рече Вилхелм.

— Па коме је то јасно? рече Серло, па ипак би вредело да то боље промотримо.

О томе су много говорили, и најзад ово је био од прилике резултат разговора. У роману као и у драми видимо човечју природу и рад. Разлика ове две поетске врсте није само у спољашњем облику; није у томе што лица у једној говоре, а у другој се обично о њима прича.

На жалост, многе драме су само романи у диалогу, и не би било немогуће да се драма пише у писмима.

У роману треба пре свега да се изнесу осећања и догађаји; у драми карактери и дела. Роман мора да иде лагано, и осећања главног лица, било на ма који начин, морају да задржавају продирање целине ка развићу. Драма треба да жури, и карактер главног лица мора тежити крају, а други га само задржавају. Јунак романа мора да је пасиван, бар не сме да је у великом степену активан; од драмског јунака тражи се делање и рад. Грандисон, Клариса, Памела, Векфилдски Свештеник, Том Џен су, ако не пасивне, ипак ретардивне личности, и сви догађаји се у неколико подешавају према њиховом осећању.

У драми се нико не подешава према јунаку, све му се противи, и он крчи и потискује препреке с пута, или им подлеже.

Тако се сложише и с тим, да у роману не могу да се десе случаји, но да их руководе и њима управљају увек осећања лицâ; напротив, само у драми сме бити судбине, која људе без њиховог удела гони кроз различите прилике катастрофе, која се у напред не види; да случај сме да изазове патетичне, али никад трагичне ситуације; судбина пак мора бити увек страшна и постаје у највишем смислу трагична, кад доведе једно од другог независно крива и невина дела у несрећну везу.

Оваква размишљања доведоше их опет на чудноватог Хамлета, и на особине овог комада. Јунак, рекоше, управо има осећања; сами га догађаји потискују, и зато је овај комад развучен као роман; али зато што је судбина начинила план, зато што комад произлази из једног страшног дела, и што је јунак гоњен на страшно дело, за то је он у највишем смислу трагичан и не подноси никакав други до трагичан свршетак.

Ј. В. Гете.

(С немачког превела Паулина Лебл).

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Две Школе, од Алфреда Каписа.

И писац и комад су непознати нашој публици. Капис се одавно игра на париским позорницама; он је стекао већ и приличан глас као драмски писац, и написао је читав низ комедија, али, од свих савремених француских позоришних писаца, он је може бити највише Парижанин, и, због тога, прилично неприступачан странцима. Његови комади су лаки, не засецају дубоко у општу људску природу, немају такође ни онај велики прибор од заплета и марљиво намештених досетака, које помажу да комад прође. Комедије Алфреда Каписа не изазивају гласни смех: њихова комика претпоставља, скоро безусловно, париског булевардијеа и његове појмове. Зато оне код нас могу изгледати неразумљиве, равне, или чак досадне, без садржине. Оно што је у њима смешно, већином је зато што се коси са углађеним обичајима. То су исте ствари што се причају као смешне и којима се смеје у добром друштву, у коме се треба показати као становник велика града, заокруглити своје покрете, одмерити глас и чувати се гримаса.

И Капис је у својим позоришним делима такав друштвени забављач, занимљив „causeur“, који не говори никад о сувише непријатним стварима. Зато је он благ сатиричар, чија се критика свршава ипак у извесном оптимизму, ублаженом, без сумње. Јер бити потпуни оптимиста је доказ ограничености, а понашати се као песимист није учтиво ни пријатно за остале.

Са једним малим изузетком (комад: Les deux hommes), Капис је увек човек тих назора; тако исто и у овоме комаду. Анриета мисли да је могуће бити срећан у браку и наћи савршена мужа. Едуард је леп, млад, весео, али сувише несталан. Она хоће с њим да се разведе и да се преуда за Господина Ле Хотоа, озбиљног државног саветника, помало једноликог и једног од оних људи који изгледају, чим седну поред једне жене, да су с њом венчани још пре десет година, као што она вели. „Добро би било кад би био неки трећи, пребацује стара Г-ђа Жулен својој кћери, који би био и млад, и леп, и здрав, а при том озбиљан и веран.“

То је немогуће. Једина срећа у браку, то је немати велике идеје о срећи у животу у опште. Има две школе: по једној треба тражити потпуно верног мужа, хтети имати га сасвим за себе, изискивати да је увек веран; по другој: затворити очи, веровати сваком изговору, задовољити се привидном верношћу.

Ова последња вештина у браку је та „добра школа“, које се држала мати, г-ђа Жулен, и коју затим усваја и кћи. Јер господин саветник, као и Едуард, није хтео да изгледа неучтив и глуп, и да одбије жену која му се нуди. Неколико дана пред његово венчање са Анриетом, затиче га она са Естелом. Ова мала женица, пошто је обишла таста и бившег зета дошла је к њему, као непозната, да изјави своје дивљење његовом достојанственом изгледу државног саветника. У тој водвиљској сцени, Анриета се одлучује, да, пошто нема савршених мужева, остане са оним који је пријатнији, да изабере, дакле, осредњу срећу, кад је потпуна већ немогућа. Једино што тражи од Едуарда, то је да, ако је превари, никад не каже да је то учинио, да живе, другим речима, по пропису школе њене матере и оца, који не траже све, да би имали бар нешто.

Комад је иначе пун алузија и дискретних досетака. Непрестано поређење између старијег и вештијег Жулена, таста, и млађег и неискуснијег Едуарда, зета, који

отимају жене један другоме, али се осећају ипак као савезници према својим породицама; она сцена у гостионици, када упола разведени муж седа на место свога наследника, за столом своје бивше жене; затим вечито тумарање Естелино, од Жулена Едуарду, од Едуарда Господину Ле Хотоа, с којим ће хоће да оствари прорицање оних малих пруга на руци, — све то чини комад лаким, пријатном комедијом, која се додирује овде-онде са водвиљом.

Провизорни.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Грчка криза.

Краљевина Грчка преживљује једну јаку унутрашњу кризу. Ову кризу су изазвали и унутрашњи и спољни догађаји. Рђаво економско стање унутра и Критско Питање споља. Ово последње је главни узрок кризи и ако су рђаве финансије и критски послови били одавно, од шездесетих година прошлога века, узроци и напоредни и подједнако јаки за унутрашње кризе у Грчкој.

Крајем фебруара ове године иступио је из Теотокисова кабинета министар финансија за то што није могао да продре у скупштини са законима којима је мислио повећати порезу, па, дакле, и државне приходе. Тим новим приходима мислио је да гарантује нови зајам, којима би се покрили и стари и нови дефицити. Стари дефицити у Грчкој су се повлачили из давнина, а нове су створили смањени извоз у прошлим годинама и други разни трошкови. Теотокисов кабинет је жртвовао свога министра, јер му већина није дала да остави државне послове у тренутку када је Критско Питање требало да се решава. У осталом пад Теотокисове владе, неминовно би довео до нових избора, те је и краљ Ђорђе оставити и даље своје поверење Теотокису, чим је изјавио да његова већина неће да помаже Ралиса, коме је краљ грчки мислио поверити састав кабинета.

Овако је трајало до месеца маја. У почетку маја појави се незадовољство код подофицира. Једно иза-

сланство подофицира из свих грчких гарнизона, без одобрења старијих, дође лично у Народну Скупштину да од ње потражи да не прими нови војни закон. Министар Војни, Теотокис, био је поднео Скупштини предлог по коме подофицири не би могли бити више произведени за официре сем у ратно доба и за заслуге у рату. Изасланство је успело да се предлог скине са дневнога реда и остави за идућу, новембарску сесију, али Министар Војни, казни преко 200 подофицира које отпуштањем из војске, које затвором. Отада је незадовољство стално и брзо јачало у војсци. Оно се показивало нарочито према краљу Ђорђу, коме су поглавито замерали да за четрдесет и толико година владавине није успео да реши повољно ниједно национално, а нарочито критско питање. Незадовољни официри су почели да се организују као једна група. Њихова организација је бројала 450 официра сувоземне војске и око 150 маринских официра, а њоме је управљао један Главни Одбор. Тај Одбор, са великом извршном влашћу, израдио је и захтеве којих је пет на броју а у овоме су: 1, да се укине Активна Команда, којој је командант престолонаследник Константин; 2, да се уклоне сви грчки краљевићи из војске или заузму одговарајуће положаје по годинама и спреми; 3, да се позову страни официри да преустроје војску; 4, да страни официри буду учитељи за ниже официре и 5, да се из грчке војске уклоне многи неспособни виши официри.

Теотокисова влада мора је дати оставку, те је нову владу образовао Ралис, који је имао да реши два крупна питања: питање о новим изборима и питање о задовољењу официра. Оба питања су била врло озбиљна. Требало је извршити изборе без мешања са изборима на Криту, који би одмах тражио да његови народни посланици уђу у грчку Народну Скупштину. Такви избори изазвали би нове компликације за Грчку. Ваљало је задовољити војску без повреде основних начела војне организације и војничке дисциплине. Ралисова влада није

ни једно од ових питања решила, јер 15 августа незадовољни официри атинскога гарнизона изведу сву војску изван Атине, заузму доминирајући положај на Гуди, и поднесу Краљу и влади Ралисовој своје захтеве за реформу грчке војске. Ралис, — који је био обећавао нешто официрима пред састав своје владе па не могао испунити, морао је дати оставку. Краљ, коме је био познат рад војске у овоме питању, примио је оставку Ралисову, и поверио је управу земљом Мавромихаилису, министру Унутрашњих Дела у кабинету Делијанисову из 1897 године. Један од првих корака Мавромихаилисеве владе била је амнестија свега побуњенога атинскога гарнизона о Великој Госпођи. Мир је тиме колико толико повраћен. Други корак биће покушај да се грчка војска реорганизује на основи захтева незадовољних официра, који је састављен у пет глава, а тиче се и флоте и суво-земне војске у рату и у миру. Овај покушај, заједно са покушајима о економској реорганизацији земље, извршиће се на првоме скупштинскоме састанку, који ће бити по свој прилици тек у току месеца новембра.

Повлачење међународних трупа са Крита извршено је 27 јула мирно, али на врло свечан начин. Чим су се трупе повукле, Крићани су истакли грчке заставе на градовима и јавним грађевинама. Због овога је Турска одмах протестовала и тражила да се заставе скину, а једновремено послала неку врсту ултиматума Грчкој, оптужујући је да она шаље официре и агитаторе у Турску и да подстрекава преко грчких официра на Криту грчко становништво за анексију. Турска је оснивала своје тврђење на документима који су нађени код једног грчког официра Мериритиса, придодатога на службу грчкоме битољскоме консулу, а којима се утврђује да су Грци унели знатну количину оружја у Турску и да су спремили нарочити план за агитацију грчких чета. Чинећи овакву представку Грчкој, Порта је тражила од ње једну писмену изјаву у којој би влада грчка осудила агитацију и радње Крићана у корист анексије и казала да нема никакве те-

риторијалне тежње на Криту. Једновремено с овим непосредним преговарањем с Грчким приређивани су по Турској антигрчки зборови и бојкотована је трговина Грка у Солуну, Смирни, Цариграду и многим местима где има Грка трговаца.

Грчка влада, и ако је могла не преговарати непосредно с Турском, јер је Крит био стављен под међународну заштиту, а Велике Силе су чиниле на Порти представку да не преговара непосредно с Грчком, — одговорила је једном учтивом нотом Турској. Оптужбе Портине, казано је у њој, неосноване су што се тиче подстрекавања грчких официра; они то нису никада чинили Критско Питање је, пак, једно међународно питање. Крит је у рукама Сила Заштитница, те отуда грчка влада мора њима и оставити решење критскога питања и покорити се њихову решењу. Грчка може поновити раније дата уверавања да нема никакве свезе с ранијим анексионистичким покретом на Криту и да ће се у будућности као и до сада коректно и лојално држати према Турској.

Под утицајем Младотурскога Комитета, чија је ратоборност расла у сразмери са неприликама унутра, турска влада је морала изјавити да није задовољна с овим одговором. Она је тражила од Грчке писмену обавезу да неће помагати грчке агитације у Отоманској Империји и да не мисли на анексију Крита. Енглеска, Италија, Русија и Француска, којима је атински кабинет саопштио први одговор као и Аустро-Угарској и Немачкој и тражио од свију помоћ, — чиниле су неку врсту притиска на Порту да буде умеренија. И кад је Грчка одговорила: да је предузела мере да се омете свака грчка агитација из Грчке којом би се ишло за тим да се компромитује нови ред ствари у Турској; да ће се покорити одлуци Сила Заштитница, чувајући се да помаже критске агитаторе у њиховим анексионистичким тежњама, на Порти су се показали попустљивији. Сем корака четири Силе помогло је овоме много и то што су међународне трупе са четири ратна брода, који су стајали у Канеји, изишле

на сухо и силом скинуле грчке заставе са катарке на коју су биле истакнуте одмах по одласку истих трупа. И тако је за данас уклоњена опасност од какве оружане акције било од стране Турске било од стране Грчке.

Мислимо да је од интереса саопштити неколико података о Криту.

Крит или Кандија, острво је од 8500 □ км, врло брдовито, са мало река и доста развијеном обалом. На 280.000 становника једва данас има 37.000 муслимана и 4.000 Јевреја. Остали део становништва је грчки, и ако то није од вајкада био. Како је Крит плодан на њему су се, поред првих становника чије порекло није познато, населили били Грци и Феничани; разноликост раса је била повод за унутрашње раздоре од најстаријих времена. Прва грчка држава је основана на острву Криту под краљем Миносом. После упада Доријанаца, Крит добива прави облик државице, који је пренесен доцније у Шпарту; цело острво је тада подељено на многе мале аутономне, више војничке државице, које су се спремале само за одбрану од непријатеља. Цепкање на мале државице изазвало је унутрашње ратове, у које су се мешали римски и византијски владари. Од 66 године пре Христа Крит је изгубио своју самосталност; његови становници бивају добри војници најамници, али не повраћају никад више независност отаџбини. Године 395 Крит је провинција византијска, а 824 године завладаше њиме Арављани, и од тада Крит је био за сто година легло највећих гусара у Средоземноме Мору. Тек 961 године Грци су протерали са Крита Арављане, а после сто и четрдесет година Крит је припао за новац Млетачкој Републици, противу које су се Крићани непрестано борили. Године 1669, после дуге борбе, Млечићи су купљено острво морали да уступе Турцима који су га на сабљи добили и после дваестпетогодишње борбе. Од тога доба па све до данас Крићани су се борили за своју независност. Година 1821 умало те није донела и Криту самосталност као и Грчкој. Јака египатска војска искрца се

те године на острво и држала га је све до 1840 године у својим рукама, а те године Крит је коначно прешао у руке Турака. О историји критских покрета, који Крићане приказују као ратнички народ, било је више пута на овоме истоме месту писано. Крићани су имали највећега удела у ратовима грчким за ослобођење, као што имају и највиднија места у новој грчкој револуционарној акцији у Турској.

Поред свега тога што је Крит био у непрестаним трзавицама, унутрашњим и спољашњим, становништво је непрестано напредовало, као и благостање унутра. Трговина се развија непрестано, годишњи промет је, на пример, 1903 године био 26,000.000 динара, а 1908 године 32,000.000. Крићани највише извозе маслине, зејтин, вино, сухо грожђе, рошчиће, сапун, соду, со и поморанџе. Највише се производи зејтина, вина, а нарочито грожђа без семена.

Војна снага Крита стоји овако. Жандармерија има шест чета разне јачине. Свака чета жандармеријска је размештена у 113 разних места, а цело острво је подељено на 5 команда. Жандарми могу бити Крићани од 23—30 године, и они се уче у једној војничкој школи у Канеји. Жандармерија је наоружана манлихеровачама, а њих је обично на броју 1218. Њихов је заповедник један грчки генералштабни официр, а и официри су им сви из Грчке; велики део подофицира су стари грчки подофицири. Критска народна војска организована 1907 године овако је састављена. Командант јој је један грчки артиљериски мајор, официри народне војске су Крићани, а војник народне војске је сваки Крићанин од 21 до 51 године. Сваки војник је дужан да служи једну годину у сталноме кадру, једанаест у резерви, осам година у другоме позиву, а десет година у трећем позиву. Народну војску састављају два батаљона са по четири чете што чини: 43 официра и 1108 војника.

Остала администрација приближује се грчкој администрацији. Капитулације су у снази, а улога европских консула врло значајна, као што је била у свима турским провинцијама у Европи, пре но што су постале независне.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Građa za povijest književnosti hrvatske. Na svijet izdaje Jugloslav. Akademija Znanosti i Umjetnosti. Knjiga 6. *Pisma pisana D-ru Ljudevitu Gaju i neki njegovi sastavci (1828—1858).* Sabrao i u uvodom popratio Dr. Velimir Deželić. Zagreb, 1909, 8⁰, стр. 371.

Ове године навршило се сто година од рођења хрватскога препородитеља Људевита Гаја, и хрватски народ, уз искрене симпатије свију Јужних Словена, прославио је тај дан као једну националну и културну свечаност. Све хрватске просветне и књижевне корпорације одужиле су се Гају, и то исто имала је да учини и Југославенска Академија Умјетности и Знаности у Загребу, којој је Гај био духовни отац.

Академија одиста није могла наћи бољи начин за одужење тога моралнога дуга но што је издала Гајеву преписку. 1892 године Хрватска Земаљска Влада, упозната са вредношћу и историјским значајем заоставштине Гајеве, одлучила је да од његова сина, Велимира Гаја, откупи његову библиотеку, управо књиге и рукописе. За историју илирскога покрета и целога хрватског препорода Гајева преписка је од капиталног значаја, исто онако као и преписка Вука Ст. Караџића за српски духовни и књижевни живот у првој половини XIX века. Гај је био и иницијатор и душа целог илирског покрета, и његова главна улога у покрету била је не толико у књижевној производњи но у давању подстрека, приби-

рању елемената, груписању снага, у пропаганди идеја и практичној акцији. И за то је за проучавање илиризма много важнија Гајева преписка но његов књижевни и публицистички рад по илирским листовима, часописима и алманасима. У својим солидно документованим проучавањима илиризма, у две књиге *Hrvatskog Preporoda*, Г. Др. Ђуро Шурмин је са много користи и резултата употребио Гајеву преписку, и то знатно повећава вредност његове, податцима тако богате књиге.

Југославенска Академија Знаности и Умјетности сада издаје ту преписку. Али на жалост, она то не чини у целини као што чини Српска Држава са преписком Вука Караџића, као што би уопште и требало учинити, јер и најмање и најбезначајније писмо таквих људи, или њима упућено, није без вредности, и увек баца извесну, ма и минималну светлост на људе и догађаја. Пре свега, у преписци нису сачувана Гајева писма са Русима, нарочито са Срезњевским и Погодином. Када је 1853 био осумњичен да одржава сумњиве панславистичке везе са Русима и Србима, и пре но што је био одведен у Беч у затвор, он је та писма спалио. И то је прва празнина која је остала у његовој преписци. Затим, Академија је штампала у целини само значајнија писма, од познатијих људи и са важнијим садржајем, а писма мање важна, било по садржају било по људима који су их писали, саопштила је само у краћем изводу. Затим, штампана је само преписка до 1850, кад је већ „потамнио сјај Гајеве звјезде“, када он губи утицај и водство, и када се са њиме мало дописује. И то је једна грешка, јер та познија писма ако нам не пружају податке за сам илирски покрет у његову цветању, свакако нам помажу да разумемо Гаја као човека. Посредно, када се разуме улога великих људи у покретима, и када се зна колико је Гај, јака природа, уносио особенога у сам илирски покрет, та празнина извесно је штетна. Најзад, у овој књизи нису штампана извесна писма политичког садржаја, која би незгодно пала у данашње прилике. И то је можда највећа штета,

јер ми губимо прилику да уђемо у оно што је било најскривеније и најинтимније у целом илирском покрету и у Гајевој делотности, на штету не само нашег потпуног знања но и историјске истине.

Pisma pisana Dru Ljudevitu Gaju i neki njegovi sastavci су свакако драгоцен прилог за изучавање стварања нове хрватске књижевности, али је жалити што та преписка није штампана у свој потпуности, онако како се код нас учинило са преписком Вука Ст. Караџића. У неколико тај недостатак надокнађује расправа Др. Велимира Дежелића, која иде пред преписком, и у којима је прегледно изнет живот и рад великога Илира.

Требало би много више простора па изнети све чега занимљивог и значајнога има у овој књизи. Што се специјално тиче српске књижевности, овде има писама: Богобоја Атанацковића, Матије Бана, Јована Гавриловића, Симе Милутиновића Сарајлије, Божидара Петрановића, Кнеза Милоша Обреновића, Меда Пуцића и Саве Текелије. 1849, из Земуна, Богобој Атанацковић, нуди се Гају за сарадника на његовим новинама, где би могао писати уводне чланке и преводити са француског, немачког и мађарског језика Матија Бан, већ у Београду, одржава сталне везе са Гајем, готово као нека врста повереника српске владе. 1848 кнегиња Персида Карађорђевић даје правити једно српско женско одело за Гајеву жену Паулу. Сима Милутиновић, из Лајпцига, 1837, пише Гају, почињући писмо: „Предраги ми земљаче! једнодушче Људовите“, молећи га да му скупља пренумеранте. 1847 Јован Гавриловић моли Гаја да за Београд нађе католичког свештеника Хрвата или Славонца, који би могао „мису говорити и латинским и славенским — глагољашки — језиком“, који би био толерантан, књижеван и то нарочито упознат са књижевностима „јужних славенских нарјечја“ 1842, из Беча, Милош Обреновић шаље Гају 25 цесарских дуката, као помоћ у великим издавачким трошковима, и храбри га да и даље тако предано ради на „укрепљењу народности.“ Божидар Петрановић, 1838, из Шибеника,

назива Гаја „једним од најпохвалeдостојнијих и најнекористољубивих домородаца“, уверава га да је са њиме „једне мисли“ и нуди му све своје „споможење“ у делу буђења народне свести на Приморју. „Нека злотвори говоре шта им драго; ступајте снажно к предузетој мети, па је побједа ваша.“ Из Арада, 1836 године, Сава Текелија, шаље Гају посланицу у стиху, и поздравља га:

Ти жив ми био! отац ти и мајка,
Која тебе Илира породи пространа
и не стисла у хорватске границе...
Хеј! да б' сва илирска колена
За теб' пшла у мајкино крило,
Како би се мајка синма поносила,
Како би се́ браћа у крилу грлила.
Не б' гледала како с' који крсти,
С лева десно, или десно на лево,
нит кој' се Мухамеду клања,
већ гледали б' крвцу илирску,
која њима у жилама тече.

И у писмима других личности која се налазе у овој књизи обилно се налази драгоцених података о држању Срба према илирском покрету, које су само узгред проучавали и Г. Платон Кулаковски и Г. Др. Ђуро Шурмин у својим монографијама о илиризму. А тај предмет заслужује нашу нарочиту пажњу и засебну монографију.

J. C.

Pierre Clerget: La Suisse au XX siècle. Etude économique et sociale. Avec 6 cartes et graphiques. Paris, 265. Librairie Armand Colin. (Крај).

Али, после свију ових оправданих и стварних панегирика, не бих никад рекао да је овде, у оваквом друштвеном систему, завршни ступањ социјалне еволуције. Ни најмање. Јер је људско Друштво један од најсложенијих предмета науке; и ако су природне науке бар, већим делом, уништиле теолошко и телеолошко схватање космоса и органског света, и ако је једина стварна тековина философије

XIX века релативизам, социјална наука није још могла ни да тачно одреди ток друштвене еволуције ни да објасни узроке те еволуције. На страну извесне хегелске метафизичке спекулације које, претендујући да су нашле апсолутну истину, стоје и испод релативизма. Социјална пак наука, оснивајући се највећим делом на експерименталној и трансформативној философији и опсервацији, утилитарна је пре свега. Зато се и стално труди да науку што више стави у службу Друштва и своје најновије проналаске одмах у дело примени. Дакле, социјални реализам, основан на научној експериментацији, а не спекулативна метафизика, с оне стране опипљивог.

Исто је тако и са Швајцарском. Никад, нигде и нико од њене интелектуалне елите није се изразио да су они завршили свој посао и да скрштених руку могу да гледају благодети њиховог друштва. Шта више, њени напреднији духови ће увек још подвући њене недостатке и повести акцију, коју им гарантује њихов политички систем, против тих мана. Нема ни једне године а да се бар само десетак реформама не спроведе. Треба само прегледати њихове дневне листове првих дана јануара, где су ти биланси исцрпно регистровани, како у кантоналној тако и конфедеративној акцији. Да ли Швајцарце у њиховој социјалној политици опредељује разлог или традиција: сведочи нам чињеница, да су они свој устав дотеривали и допуњавали од 1830 до 1873 године — 83 пута! (Ch. Seignobos: „Histoire politique de l' Europe au XIX siècle“ p. 254). А колико ли је пута она тек у ово последње време преиначивана? И биће увек мењана кад то потреба и воља народна усхте. Што се тиче монополизације и национализација добара и овде је устав на претходници осталих земаља. Нигде се не може наћи толико социјализираних добара не само за производњу него чак и за потрошњу (последњи пројекат о национализацији брашна) као у Швајцарској. Отуда врло бледа акција социјализма, који и није немачке методе већ више енглеске Радничке Странке. Једном речју, данашња Швајцарска је један из-

врстан, управо неупоредив инструменат социјалног напретка. Јер она, као што вели Клерже, има ту ретку срећу да нема никакав предмет мржње, никакву наследну предрасуду, никакве претеране амбиције. Она је задовољна, што је изабрана земља оних који воле да уживају у великим призорима природе и да може да буде на челу претходнице демократских и социјалних реформа.

*

Још неколико речи о самом делу, чији наслов исписасмо на челу овог приказа.

Ово је рад описне природе. Пјер Клерже, Француз, као наставник економске географије, пробавио је у циљу дуже време у романској и немачкој Швајцарској проучавања. Иначе, као већ познат публицист по француским периодичним листовима хтео је да одужи дуг својој отаџбини, и да јој пружи једно драгоцено поучно дело. Руживши француској демократији „Економску и Социјалну Швајцарску XX века“, изгледа ми да јој се није могао боље одужити. Разуме се да једно дело монографске природе, са тако преозбиљном арументацијом не можемо у кратко сводити. Назначимо бар само питања који су у овој књизи разрађивана, према самом садржају дела: у уводу је „Политика психологија швајцарских народа“. I Средина. II Историја. III Индивидуа. IV Држава. I одељак, По популацији; II одељак, Политичка организација и порези; III одељак, Новац, кредит и осигурање; IV одељак, Земљораднички покрет; V одељак. Услови рада. (Радничко Законодавство); VI одељак, Путеви и саобраћајна средства; VII одељак, Развитак спољне трговине; VIII одељак, Међународна улога Швајцарске.

Врло мало, или управо нимало, писац не дотиче политичку страну организације Швајцарске, као што се одмах и по самом наслову дела види. Али што се тиче економске стране, која је у осталом основа политике, П. Клерже побројана питања је изложио синтетичким и

критичким духом, а све у лепом и јасном француском стилу. Распоред и обрада овог врло сложеног и разбацаног материјала, обилност у аргументима историјским и садашњим, обилност у многобројним а драгоценим цифрама у погледу кооперативног и индустријског покрета, заслужују нарочиту пажњу. Писац се овом приликом несумњиво и достојно одужио гостољубивости Швајцараца, јер је овим списом доиста доказао да се у Швајцарској не налазе само лепи хотели, вртоглавне железнице, чаробна језера и романтичне и природне лепоте, већ и једна свестрано најнапреднија, најправичнија и најслободнија земља на нашој планети.

Немања Вукићевић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Монографија о Херцеговини. — Из XII књиге Етнографског Зборника Српске Краљевске Академије изишло је засебно оштампано дело Др. Јевта Дедијера „Херцеговина“ (Београд, 1909, 8⁰, стр. 448). Десет пуних година писац се бавио антропогеографским проучавањима Херцеговине, а према „Упутствима за проучавање села“ Г. Др. Ј. Цвијића, Географски Завод београдског Универзитета имао је већ приличан број описа херцеговачких села. Г. Дедијер је узео на се да среди и свој и туђ материјал, и резултат тога савесног и методичког рада је ваљана књига чији је наслов горе исписан, и која служи на част и писцу и српској науци. Један, врло интересантан део ове књиге „Социјална психологија Херцеговаца“ штампан је недавно у „Српском Књижевном Гласнику“. Научну вредност ове монографије целе једне српске земље, чија је етничка важност од изузетно великог значаја, најбоље је оценио најпозванији међу позванима, Г. Др. Јован Цвијић. Као уредник „Насеља Српских Земаља“, он је у седници Српске Краљевске Академије, дао овај суд о књизи Г. Дедијера:

„И ако је Г. Дедијер на овоме послу радио скоро десет година, ипак има ситнијих места која ми се не чине тачна, а осим тога где-где осећа се брзина у сређивању. Али, кад се од тога апстрахује, главне карактеристике Дедијерове расправе ово су: огроман материјал првога реда, чија ће вредност с временом све већа бивати; први пут испитана антропогеографски цела једна земља. Метода рада је поуздана и одлична. Рад је управо значајан због тога што је Г. Дедијер изналазио стваралачке моменте, морфолошке, културне и психичке, и њима објаснио насеља и људски живот. У том погледу је његов

рад бољи од оних који су до сад оштампани у „Насељима“ Кроз целу велику расправу осећа се и бије енергија рада и мишљења, а то је знак да од Г. Дедијера имамо очекивати и даље важних радова.“ Н.

„Прилози за историју Срба у Угарској“. — Значајна и богата збирка докумената Г. Јована Радонића из XVI, XVII и XVIII столећа, од које је лањске године изишао први део у књигама „Матице Српске“, изишла је ових дана потпуно, са једним информативним уводом, пуним корисних и добрих опажања и напомена; са регистром лица и са риjечником необичнијих риjечи у класичној латинштини. Збирка је пуна необично нових и важних прилога за историју Срба у Угарској и Славонији, по којима нам и рад власти и многих наших људи излази у новијим и јаснијим бојама. Нарочито су многобројни и значајни документи о грофу Ђорђу Бранковићу. У збирци је један прилог из XVI, 59 прилога из XVII и 117 из XVIII столећа, (задњи из 1735). Већина је их на латинском језику; 70 на немачком; 10 на словенском; 4 на талијанском и 3 на мађарском. Документи су већим делом из бечких архива, даље из Коморскога Архива у Пешти, из варошкога архива у Јегри и из архива Министарства Иностраних Дела у Москви. Савјесност и брижљивост издавачеву показује свака страница ове збирке, регистар нарочито; и ми је с више разлога, а с тих особито, морамо нарочито поздравити. Иза збирке Гаврила Витковића ово је једини систематски зборник са толиком количином материјала за историју угарских Срба; од Витковићевих, међутим несрављено је бољи и по бољем схватању посла и по већој критичности у раду и по савесном одређивању аката; најзад и по јачем знању језика. Широка публика мало зна како је ово један тежак, заморан и апсорбативан рад, који је, у ствари, толико користан и потребан, и на који се у нас не одлучују лако људи спреме и имена Г. Радонића. В. Ћ.

Како се зовемо? — Г. Јаша Томић је један од најбољих новинара и полемиста у бившој Војводини, и како он води политику већ тридесет година, и како је на челу целе једне велике странке српске, увек је интересантно чути његово мишљење у питањима народне борбе и дневне политике. И зато његова брошура „Како се зовемо? Српско и хрватско питање“ (Нови Сад, 1909,

8", стр. 178), и именом писца и предметом који расправља, заслужује пажњу. Када се та књига прочита, она оставља врло мучан утисак, и читалац није у стању да дâ себи рачуна о њеној основној инспирацији. Прво питање које се човеку намеће јесте: каква је била то велика потреба да се *данас*, у приликама у којима се налазе и Срби и Хрвати, започињу старе, отровне и апсурдне полемике, које могу само да створе злу крв и које никаквом добру и ничем паметном не могу да воде? Да ли српском народу одиста прети опасност од Хрвата, и да ли на ту страну треба ударати, и ту трошити народну енергију? На супрот свој данашњој науци, на супрот једнодушном мишљењу најбољих представника и српске и хрватске и словенске политике, Г. Томић тарди да су Срби и Хрвати два разна народа, који имају две историје, две културе, две душе, који не могу бити једно, исто онако као што не могу бити једно — Чеси и Немци! (стр. 169). Оне који верују у народно јединство Срба и Хрвата писац назива „занешењацима", и „заблуделим синовима", а целу политику заједничкога рада Срба и Хрвата назива „бедном политиком", „несрећном тактиком", и у новинарским фразама узвикује: „Та ми се таквом политиком и таквом тактиком лежемо у српски гроб, а улазимо у хрватску колевку. Је ли глупост или је неваљалство, које нас носи тамо?" И једина концесија коју Г. Томић великодушно чини и науци и данашњој народној политици то је да Срби и Хрвати треба да се узајамно — трпе! (178).

Говорити о научној документацији књиге Г. Томића био би излишан посао. Г. Томић је горе но незналица: он је полутан, и са новинарским незналаштвом и неозбиљношћу он је покушао да обори оно што је наука апсолутно доказала. Политички део његове књиге ни мало боље не изгледа, јер рђаве и нетачне ствари не дају се бранити. Уопште узев, књига Г. Јаше Томића изненађује, и то врло немило изненађује. Она је једно рђаво *дело*, у оба смисла речи, и као књига и као поступак, и извесно није се могао избрати гори час да се једна рђава и бесмислена идеја тако несрећно заступа. У Србији је нико паметан неће одобрити Л.

Историја српских државних дугова. — Г. Др. Милорад Недељковић штампао је своју докторску дисертацију, поднету Правном Факултету Универзитета у Београду, „Историја српских државних дугова" (Београд,

1909; 8⁰, стр. 306; цена 5 динара). Писац је зајмове Србије поделио у десет периода: период 1867—1880, у који иду зајмови због рата за независност; период од 1880 до 1882 (железнички и лутријски зајам); период од 1882 до 1887, доба улажења у државне дефиците; од 1887 до 1895; Карлсбадски аранжман; период од 1896—1898; период од 1898—1900, од 1900—1903, и од 1904—1906. Поред свих тих учестаних зајмова, писац констатује поправљање државних финансија и подизање народнога богатства, објашњавајући то тржишним приликама Средње Европе, које омогућавају високу цену српској стоци. Стручна критика имаће да оцени метод рада и тачност закључака, али извесно је да је то прво дело код нас које је прегледно изнело историју наших државних финансија за последњих четрдесет година. — Уз дело иду и две таблице: „Преглед свију сталних дугова Краљевине Србије“ и „Хронолошки преглед закључивања свих сталних дугова српских.“ Д.

Dr. Branislav Dimitrijević: Osnovni problem vrijednosti u svjetlosti moderne znanosti. Kritično-genetično razmatranje. Zagreb, 1909. — У збивеној форми, у књизи од 85 стране, Г. Димитријевић је изложио управо једну скицу критично-генетичког разматрања овог сложеног и највећег проблема Народне Економије. Прво поглавље те скице приказује нам, на оригиналан и занимљив начин, објективне теорије — класичну и социалистичку — њихову заједничку карактеристику и однос према данашњем стању науке; друго поглавље излаже субјективне теорије и данас постојеће нианcе међу њима, а треће поглавље скицира принципе и појмове позитивне теорије вредности.

Г. Димитријевић је присталица аустриског правца субјективне теорије вредности, и са тог становишта развија своја критично-генетична разматрања. У своме излагању врло доследан, он нам је у својој књизи дао читав низ врло лепих мисли и опажања. Желели бисмо да Г. Димитријевић те идеје детаљније разради и потпуније прикаже; у томе случају бисмо имали пред собом једну веома интересантну и значајну књигу. Али и оваква каква је, ма и само концизна скица, књига Г. Димитријевића прва је монографија о теорији вредности на српском језику, и стога двојином заслужује пажњу, коју би и иначе својом вредношћу на себе привукла.

М. Н.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Матица Српска. — Књижевни Одбор имао је у уторак 11 августа своју седницу под председништвом Г. А. Хаџића, друштвеног председника. Секретар подноси предлог, на основу повољног буџета за годину 1910. „Летопис Матице Српске“, од 1 јануара 1910, излази 12 пута годишње, а остала књижевна издања као и до сад. Предлог се усваја и подноси се Књижевном Одељењу на одлуку. Претплатна цена била би онда за Аустро-Угарску 10, а за иностранство 12 круна. За Матичина издања примају се: „Де, Сивац, де!...“ приповетка с Приморја од Марка Цара; „Два мајстора“, прича Светозара Ћоровића; „Из историје Срба у Угарској“ од Др. Алексе Ивића, IV, V; „На валима живота“, приповетка Милана Андрића. Не примају се 2 рукописа. Издају се на извештај 3 рукописа.

Књижевно одељење имало је у среду 12 августа своју редовну седницу под председништвом А. Хаџића. Одаје се почаст преминулом члану Аксентију Мародићу, академском сликару, и секретар се умољава да у свечаној седници говори у спомен и славу покојникову. Усваја се распоред прославе педесетогодишњице друштвеног председника; за говорнике одређује се, према понуди, члан Стеван В. Поповић и секретар. Усваја се предлог Књижевног Одбора о издавању „Летописа“ 12 пута годишње, почев од 1 јануара 1910. На расписану награду из задужбине Јована Наке стигла су три дела од непознатих писаца: „Све за љубав науке“, комедија у 5 чинова, „Истрага“, комедија у 1 чину, и роман „Милица је свршила школе“. Оцењивачи одбијају оба последња рукописа, а како се њихова мишљења за први рукопис не слажу, издан је даље на извештај. Усваја се распис награда из задужбина Јована Наке и Јована Остојића.

М. С.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

С Р П С К И

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Књига XXIII, број 6. — 16 септембар, 1909.

ОПЕТ ЈЕДНА.

I

Ката Релићева престала је да брише и нагнула се напред да боље чује. Сунце је зашло изненада за зграде преко пута, и сокак је постао наједном таман. Свих девет великих отворених прозора на кући трговца Живковића, на којима су мало час пламтеле буктиње румених сунчаних зрака, гледали су сада на пут, једва се распознавајући, само на последњем, на горњем крају, на коме је стајала Ката и прислушкивала, задржала се однекле слаба зрачица и титрала умирући на девојкином широком темену, обавијеном дебелим венцем косе, баш на широкој прузи, што је средином главе делила њену косу на две светле зализане поле.

Опет једна девојка је родила, Смиља Гајина, оног у дну села у потоку, што га зову воденичар. И разговор је ишао у селу, није престајао. Сви су се искупили били опет у дућану, не зна се који пут већ од подне, и млада госпођа Олга и стари Миљковић и млади, и госпођин брат, и била је велика граја, викали су и питали сви, а

у сред дућана је стајала боса и замазана тетка Сенија Стојића, стара, ниска и дебела сељакиња, и викала најјаче, млатећи узбуђено рукама и накривљеном печом на глави.

— Јуче је копала цео дан — чуо се њен јаки, весели глас, — и данас је копала још, цело до подне, око подне је отишла кући, легла и родила. Како је могла да издржи? Није нико опазио како стоји с њом, али знало се, како се није знало, ја сам вам говорила, зар вам нисам говорила, да код ње нису чиста посла? И то да учини она, баш она, Смиља! Онаква девојка, као светица нека; кад иде поклопи главу, кад је човек проговори, несме у очи да му погледа! Пфуј, гада! Пропаст је ушла у народ, смак света је дошао! Пфуј, срамоте, убио је Бог...

— Ожењен човек, а и род јој још неки! Како је могао, тетка! — узвикнула је лепа, пуначка госпођа Олга, зажарена лица, пљеснула рукама као дете и погледала усхићено на свекра, заборавивши опет, ни сама не зна који пут већ данас, да је завађена с њим и да не говоре има већ месец дана. Стари Миљковић је мрзео снају, и није могао да је види. Он се није обазирао никада на то што она говори, па није ни сада. Он је презирао и сељаке; он је имао доста муке и борбе с њима, и држао је да их познаје добро. Њему није било чудно да девојка роди, видео је он тога доста, а није то баш тако ни осуђивао; науживао се и он — и са девојкама! Дебео, румен од вина, оседео, али још увек усправан и младолик, стајао је он раскорачен пред Сенијом, пиљио у њу малим оштрим очима и викао крештавим гласом:

— Која је, која је то већ, трећа ове године, а колико ће их још бити? К врагу иде овај свет, сваки дан све горе. Доле су сад почели, у потоку, дошли су до тебе, сада је на тебе ред. На теби је, Сенија, држи се! Ти двоје, немој једно, двоје ти одмах, роди, па говори да су господа најгора, да од њих све зло долази — смејао се он висок, гојан, и црвен пред њом.

Млади слабуњави Миљковић позади тезге није знао с киме да држи. Он је мрзео каткада оца, а каткада жену, особито овако када је врискала тако из све снаге, пуна, бела и насмејана, али сада је и он заборавио нато:

— Са Стојаном, зар баш са Стојаном — чудио се он, ударајући се оловком по челу. — Зар није могла другога наћи, некога од момака, зар је баш морала с њим? —

— Од господе и долази све, од вас! Ви сте нас и научили овоме — викала је Сенија, млатећи рукама пред старим Миљковићем — знадем ја вас, и сад још не можете да пустите жену да прође у миру поред вас, а шта сте радили кад сте били млади? — Одлазите, убио вас Бог, не говорите... Како је могла с њим, како су могли? Што неби, зар је то нешто тешко? С њим, баш с њим, са Стојаном је — викала је Сенија на десно и лево одговарајући, а печа јој се вијала око главе.

Говорили су сви, чудили се, питали, износили појединости о догађају, отимали се о речи, само млади брат госпођин, Ђока, онај што је радио као помоћник у дућану, ишао и на рад у поље, возио ствари на жељезницу и са жељезнице, није се мешао у разговор. Позади великог стакленог суда до прозора, стајао је он погнут за тезгом, и писао тамо нешто и рачунао; десно раме само видело му се и десни лакат; то раме је било широко, лакат крупан...

Ката Релићева распознавала је све гласове, али није чула његовог. Прислушкивала је и прислушкивала, а када није могла чути, престала је да слуша. Дигла је главу, усправила се и продужила да брише стакла.

Сокаком испод ње почео је од једном да пролази свет. Деца и старији људи терали су стоку, сељаци, мушко и женскиње, ишли су одвојени и у гомилама. Чуо се разговор, кикот и смех; и двоја кола су прошла, шкрипећи полагано уз брдо. Десно на равни лоптале су се у поповом дворишту три девојке у господским хаљинама, с њима два млада господина.

Ката Релићеаа је брисала весело и журно довршујући посао. Њени широки пуни образи су пламтели, десна рука, пуна и чврста, црвена око зглавка, а тамо даље према лакту бела, мицала се брзо над главом, чврсте широке груди и пуна средина превијали се у десно затежући кошуљу, а лева нога дизала се у вис да се видела обла белина како се губи растући горе према колену под кошуљом. Сутра је био светац, и Ката се журила: чекао је и код куће посао, а требало се й спремити сутра за цркву и коло.

Одоздо, од света који је пролазио, допирали су гласови до ње, чинило јој се да је разговор вечерас живљи него иначе, а два пута и три пут, и да ју је зовнуо неко по имену. Није само чинило, зовнуо ју је збиља неко. Спустила је руку, сагнула се и скочила на под. Била је готова са послом. Наслонила се на прозор и погледала доле; образи су јој горели, тамне очи сјајиле се широко.

— Като, Като, јеси чула? Опет једна. Када ћемо на бабиње? —

Две младе жене и низак сељак широких плећа и врата, стајали су под прозором с мотикама на раменима и гледали смејући се горе на њу.

Она се засмејала да су је заболели сви зуби. Дигла се с прозора не одговоривши им ништа и пошла на врата. У соби је било полумрачно. Запела је за сто и кад се тргла осетила је снажну мушку руку на мишици и видела је Ђоку пред собом, његово високо крупно тело у господском оделу, и необријано му лице са дугачким носом и кратким брковима, и разроким малим очима. И онда је видела како јој се то лице примиче, другу руку његову је осетила на прсима и врео дах његов на уснама.

Она је била јака. Размакнула је рукама, одгурнула га и протрчала кроз врата.

— Дођи вечерас, чекам те. Последњи пут, — чула је за собом низ ходник и степенице, низ које је трчала, смејући се, да се тресао и ходник и она с њим.

Дућан је био пун света. Сви су стајали опет ту, и госпођа и стари и млади Миљковић, а усред њих висока сува бабица Марија у чистом сељачком оделу и у господским ципелама.

— Не стиди се она, баш нимало — приповедала је она озбиљним важним гласом — ћути, не говори ништа, али види се да се не стиди, па ни отац јој, ни мати, ни други укућани. А Стојан се само смеје. Није им мило свима, види се, али није баш ни много тешко. —

— Ништа се не стиде, баш ништа — понављала је госпођа ударајући дланом о длан — баш ништа, је ли могућно?

— Добро ти зарађујеш добро, бабице. Које ти је то дете већ ове године, пето, је ли? Само ви тако, а вичите и даље на господу — крештао је стари Миљковић, црвен као рак од вина, ужагрелих очију.

Уморан стајао је млади Миљковић за тезгом, показујући неке ствари лепој пуној девојци пред њим, која се чинила да избира, и слушала разговор за собом. — Стојан се смеје, кажеш, зар смеје се само — чудио се он?

Ката Релићева се прогурала до госпође, ухватила је за рукав, и повукла.

— Ја сам свршила, госпоја. Идем...

Госпођа се осврнула престрашено, кад ју је угледала, насмејала се и кликнула:

— Като, јеси чула, шта радите ви девојке? —

Смех се заорио дућаном, Ката је протрчала смејући се и сама између њих и изашла на сокак.

— Стојан се смеје, само смеје — настављао је отегнути глас бабичин за њом — и жена његова ништа. Учинио је срамоту каже, ако је, себи је, није мени. —

Ката Релићева није чула више ништа, прошла је кућу, и дућан је остао у полумраку за њом.

II

Једна сјајна звезда гледала је високо са неба, десно и лево мирисали кровови шљивика, кроз дворишта промицале су ужурбано жене и девојке, шум и жагор вечери чуо се са свих страна. Полумрак је хватао.

Ката је ишла погнута брзим дугачким кораком, прегача се на њој превијала, кошуља хучала, испод црвене мараме, намакнуте на широке насмејане образе, сјајиле су њене крупне тамне очи са раширеним топлим зеницама.

Лево у поповом дворишту лоптала су још увек господа, Ката је промакла брзо крај њих и дотрчала до бунара, где је стајала гомила жена и девојака разговарајући.

— Добар вече — викнула је она, весела и румена.

Жене су се окренуле, препознале је и продужиле још веселије разговор.

Витка млада Аница Миљевића, у кошуљи придигнутој да се виде црвене чарапе и у прегачи, стегнутој чврсто око паса, у финим цокулама и у чистој белој печи, лепог црномањастог озбиљног лица, надјачавала је својим гласом све остале приповедајући о ономе што је видела код Смиље, од које је овај час дошла:

— Није се мучила нимало, родила је одмах. Срамота је, неће да покаже, али се види, изеде се од срамоте. Ја је тешим, шта се једеш, кажем јој, ниси ти прва, а нећеш бити ни последња. Његова је срамота већа него твоја, а тако и јест, већа је Стојанова него њезина. —

Увек о томе, само о томе чујем, помислила је Ката и би јој за час тешко. Неугодан осећај покрену се у њој, али је одмах и пређе.

— Оставите, жене, за Бога, девојку у миру — викну она смејући се — умреће сирота од осећања на вас данас! —

Неке девојке и жене се насмејаше и престадоше, друге продужише разговор о Смиљи даље. Оне прве се одвојише и опколише Кату, питајући је да ли ће сутра у цркву и коло, и како ће се спремити.

— Като, слатка Като — молила ју је лепа пуна мала Евица грлећи је — кажи, не сакривај, како ћеш сутра? —

Из поповог дворишта чуо се врисак и повик. Шарена велика лопта паде недалеко од девојака, које цикнуше. Ката скочи, дограби је и однесе до плота. Висок млад господин модрих очију, у белом голобрадом лицу узе јој лопту из руку, збунивши се под топлим сјајем њених широких зеница. И она се узбуни мало, али се одмах засмеја и отрча горе уз пут, а да се не поздрави са женама.

На сред пута на равни, где ће скренути кући, стајала су три момка шапућући. Сва три викнуше нешто, један испружи руке да је дохвати, она се угну гипко и протрча поред њих.

Зајапурена, трчећи, стиже до развањених вратница мале кућице. На сред улаза у прашини ваљала се, плачући, мала јој сестрица Анђа, лепо дете од две године у прљавој поцепаној кошуљици. Она је диже и пољуби, заниха и спусти на земљу, туривши јој у шаке завијутак бонбона, који је извадила из недара.

Са прага подрума, који је служио и као штала за теле и краву, диже се Катина мати Милица, остарела жена већ, у подераној кошуљи и отрцаној прегачи, замазана тамна лица и црних тамних очију.

— Дође ли? Ја већ мислила, ти си отишла до ње код оне твоје, да јој помогнеш дете повити — рече она дигнувши се. — Чекала сам и чекала, па кад тебе нема помузла сам сама. —

Ката седе на кладу у дворишту према њој.

— Ко је држао теле, мати? —

— Милан. Одскитао се опет. Увек у скитњи, сви у скитњи. Ваљда је отишао опет до ње. Види то теле, кад буде имало доста, да га одби. —

Ката погледа ситну краву у дворишту која се повијала под ударцима телета. Угнутих леђа, раскорачено на све четири ноге, грувало је теле краву немилосрдно,

одбијајући је главом. Ката скиде мараму, поглади је, сави и метну у крило.

— Мати — рече она тихим меканим гласом — јеси чула, ко је то дошао код попових? Нека господа? —

— Дошла господа, лако им је. Бог дао. Шта је, шта се правиш да не знаш ништа? Родила ти друга, а ти као да те се и не тиче. Несрећа, и право јој је, гиздала се и поносила, сад је нашла што је тражила. Одби то теле, па донеси воде. —

Ката се диже, одби теле и тешком муком га увуче у подрум, онда се испе у кућу, узе ведрицу за воду, метну је под раме и пође на бунар.

На све стране неба избијале су звезде, у кућама наоколо палиле се свеће, вика и бука је престајала, само горе са врха равни, где је била општина, господа су продужила код свеће да играју на куглани. Мрак је хватао све јаче, али упоредо с њим излазиле су и звезде. На бунару није било никога. У поповом дворишту разлевала се кроз отворене прозоре светлост из собе, унутра у соби видео се дугачак постављен сто, велика лампа висила је над њим, друга стајала на столу. Ката је извукла воду и дигла ведрицу. На отвореном прозору стајао је онај господин, што му је додала лопту. Она га сад препозна; то је био пријатељ поповог сина, што је и прошле године овамо долазио...

Ката пође под тешком ведрицом прегибајући мекано боковима и повијајући недрима. Мрак је био завладао са свим, али је са неба сипало море светлости.

Она није хтела целог дана, није хтела да мисли на оно што се са Смиљом догодило, сада на једном су јој мисли дошле. Ненадано искочила јој је Смиља пред очи, како, са главом окренутом зиду и очима сувим од суза, лежи у соби пуној жена и девојака. Смиља је била њезина најмилија пријатељица. Ката је знала све што је било са њом, све, све је знала од почетка!

Ката Релићева задрхта. Она осети да није ни то оно право нашто она неће да мисли, већ да право нешто

друго. Она осети чврсту јаку руку на мишици, и ону другу како јој додирује прса, и угледа пред собом необријано лице са дугачким носом и разрогаченим малим очима. Да дође вечерас рекао је, последњи пут је, чекаће је вечерас у подкућници. Она се сети марама што их је добила, пантљика, игала, ципела, и што све треба платити, и сети се да је обећала, за вечерас поуздано обећала да ће опет доћи.

Ладна вода обли је по лицу, раменима и недрима. Једва задржа ведрицу на глави. Дохвати је чврсто рукама и пожури.

Не, није то ништа што је Смиља родила, то је обично нешто, и друге девојке рађају. Досадно јој би да мисли на то, а и смешно. Брзим чврстим кораком успе се она уз степенице у кућу.

У кухињи код отвореног огњишта били су већ окупљени сви, и мати и брат јој и отац и мала сестра. Седели су у кругу наоколо на прагу собе и ходника и чекали на вечеру.

— Родила опет једна — говорио је погрбљени мршави Симо Релић, развлачећи лепо реч по реч — родила па шта? Додија човеку већ о томе слушати. И на куглани горе само о томе говоре. Као варош ћемо постати, право господско место, месец два не прођу, па ето опет једна. Благо нама, кажу господа на куглани, благо нама, шири нам се општина, и по закону и ван закона. Али не благо мени, мислим ја, јер треба потрчати више, сваки такви порођај доноси два три позива и писма више.

Симо Релић је био општински писмоноша, он је носио цокуле са ексерима и велики излизани кожни торбак, и дружио се много са господом. Плата му је била мала, и ту малу плату није добивао целу већ само половину, другу су му задржавали за порески дуг. Користи никакве није било од тога, кућа му је пропадала, он је то знао, и жена му је знала, и цело село, па опет је он волео да буде писмоноша, и жена му је волела, а и село га је због те службе, чини му се, јаче поштовало?

— Стојанова жена побегла кући — чуо се Милан с прага — сад сам баш сазнао, дошао Мића одоздо; овог часа, каже, одбегла кући. Нећу, каже, да живим с њим, код, мене живе и деце вуче се са девојкама. —

— Побегла, их, она је боља од њега. Несрећа и она, да је она боља неби тога свега ни било! Узми ту зделу, што стојиш! викнула је мати на кћер.

Примакли су се здели из које се пушио окувани кромпир. Симо Рељић се прекрстио, син за њим, почели су да вечерају.

Ката је села на земљу до брата, прекрстила се и она и захватала. Напослетку је села и мати. У полумраку за њом седела је мала Анђа са великим комадом хлеба у једној руци и са бонбонама у другој, трпајући наизменце једно и друго у уста. Мала лампа што је висила о дувару осветљавала је њихове погнуте главе и рамена и бежала са њих у кутове и углове куће, кроз чији подерани кров и проваљена брвна је продирала сјајна звездана ноћ...

III

Вечерали су, седели још мало, па се разишли.

Симо Релић је изашао до куглане да посматра како се забављају господа, да разговара још мало и попије чашу вина, ако му се пружи, а пружиће му се, то је знао поуздано. Милан је отишао преко пута до Миће пандуровог, где су се скупљали момци на песму и разговор. Мати је спремала око огњишта и сишла на вратнице да разговара са женама. Ката је остала сама. Дигла је малу, Анђу, која је била заспала, и положила је на кревет. Отворила је прозорчић и погледала преко равни што се ширила између кућа обливена морем звездане светлости.

Она је заборавила на узбуђење које ју је снашло кад се враћала са бунара; туђе јој се чинило и далеко све, и порођај Смиљин, све, све. Обећала му је да ће доћи, има већ дуго како није долазила, али вечерас је тврдо обећала, и доћи ће, зато је лако! Све јој је то

било туђе, као да је се и не тиче. Истина је, она је осећала све јачи немир, али он није долазио од тога, већ са свим из другог узрока....

Лепа, лепа је била ноћ, али је још лепше било оно страсно немирно што је дрхтало у тој ноћи, подрхтавајући ево у њој, Кати...

Ката Релићева наслонила се је чврсто врелим недрима на мали прозор и гледала је немирно напоље. Одозго из села чула се лупа кугли и смех господе, одоздо из попове куће весео жагор. Пси су лајали а лупала врата. Од вратница испод ње докрадале се поједине речи из пригушеног разговора жена што су стајале са матером, а преко равни из мрака орила се песма из момачких грла:

Голубице, голубице бела,
Колико си имала швалера?
Колико је, колико је у голуба перја,
Толико сам имала швалера...

Жене доле на вратницама говориле су о Смиљи. Ката је осећала да и сви други говоре о Смиљи, и господа горе на куглани, одакле се баш сада чуо смех, и они даље у поповој кући, и момци тамо преко пута. Па опет није могла да мисли на другарицу. Она је видела све оне безбројне мушке погледе управљене сваки дан на њу, Кату, чврсте мушке руке које су је тражиле и хватале, сељачке и господске. Она, Ката, била је девојка као и све друге, ни боља ни гора од осталих. Смиља је била једна од најбољих, тако је барем говорило село, а и била је, Ката је знала, најбоља је била, па опет, родила је, морала је да роди!

Колико је, колико је у голуба перја,
Толико сам имала швалера...

Песма је грмела силно, разбијајући ноћни мир и покрећући и гибајући и саму укочену светлост пред њом. Ката је гледала напоље у осећају који је растао и растао. Сутра је требало ићи у цркву, у коло. Она је требала

да прегледа одело, тако је радила увек досада, а требало се и умити и очешљати. Све је то требало учинити, али она није учинила, и ако је цео дан мислила на то, једва чекајући да дође вече. Осећала се уморна.

Сви су желели њу Кату, мислила је она, притискујући све јаче прса на прозор, сви су је дирали, у миру јој нису дали проћи, одавно, још није била право ни девојка. Смиља је родила данас, што се то тиче ње, Кате, што је баш данас, могла је и сутра и прекосутра? —

Песма је грмела и ноћ се орила од ње као да ничега другог нема у њој сем те песме...

— Како певају, како певају, мислила је Ката, да ли је и он, Ђока, ту? Свакако је и он.

Она га је видела високог, крупног, како јој долази близо сваки дан, како је дира, и она му попушта, из дана у дан све више, док му није попустила сасвим, иако га не мари баш много, и ако јој није ни леп ни особито драг. Господин је, али није право ни господин, не зна се, ни шта је, ни ко. Из света је дошао нема година дана, био је на мору кувар, слуга у циркусу, шта ли? Шта се све о њему не говори по селу?

— Све једна по једна — чуо се пригушени старачки женски глас одоздо — ушао је ђаво у младеж, и пре је тога било, али оволико, чини ми се, није? —

— Било је, било, сестро, — одговарао је други тихо — откад је народа, увек је тога било! —

Три пут седам двадесет и један,
И још осам сто толико сам!
Три пут седам двадесет и један,
И још осам, сто толико сам...

Песму је завршила громко праћена потцикивањем и врискањем.

Ката се дигла лено са прозора. Осетила се сасвим поспана и уморна. Од зоре је била на ногама, а сутра је требало опет зором устати, отићи у дућан и помоћи.

Несвесно и тромо дошла је она до поњаве простртe на земљи крај пећи, савила се и легла...

Све је мирно било кад се тргла из сна. Прозор је био отворен, кроза њ је падала светлост месечева, који је пламтео на небу гледајући је управо у лице. На кревету до Анђе спавала је мати, лежала је у сну.

Тешким уморним покретом отпасала је Ката прегачу и застор и бацила крај себе на земљу. Лакше јој је дошло, кад се осетила слободна око паса. Наслонила је лице на шаку, привукла колена и хтела опет да заспи.

Укочени мир владао је у соби и напољу, и само се светлост разлевала. Шум и лупа напољу, повици и смех, све је то било престало, замукло, само светлост је остала, бескрајно широко царство њено нихало се прелевајући се у ноћи. Ката је лежала затворених очију на тврдој земљи, желећи да заспи али није могла.

У кући негде чуо се попац. То је било време које је он уговорио с њом, доле је сада свакако сада под кућом, чека је? Обећала му је толико пута, а није долазила, за данас је обећала поуздано да ће доћи.

Да ли да иде или не иде, питала се она, све се свело на то питање? Другога ничега није било. Ићи треба мора, не треба, не мора, зашто да иде; давао јој је поклоне, али зар зато мора?

Ничега није било више, ни куће, ни кревета ту са матером и сестром, ни светлости на пољу, ни оца ни брата, за које зна да леже сада на ходнику пред кухињом. Све је то ишчезло било и само је остало једно питање. Али то је било само један тренутак, два. Јако и силно осети да је свршено већ све, да је то питање решила већ давно али да то није никакво питање ни било.. Данас или јучер, сутра или прекјучер, потпуно је исто и ништа не мења. Што мора бити, мора. Велика, силна страст је обузе.

Цело девојаштво изиђе јој пред очи, шале и игре са девојкама и момцима, добацивање речи, стискања и хватања, на дану и ноћи, на послу и седељкама, на путу, у дућану доле. И она га угледа опет, у господском оделу крупног високог са дугачким носем и необријаним лицем

Она се сети свију разговора који већ иду по селу о њој и њему. Она осети поновно да је већ свршено све, да то мора да буде, да они стоје једно другом већ одвише близо. Сети се оног првог пута, када је попустила његовим шакама, доле код њих у кући, у дућанском магацину...

Врео осећај страсти угуши је, и онда нестаде свега.

Дохватила је полагано, старајући се да не прави шума, прегачу и везала је, онако полулежећи, око паса, узела је и застор; хтела је и тканицу, али је одбаци.

Полагано, погнута, изишла је у кухињу и сишла, поред оца и брата, који су хркали у сну, низ степенице.

Код плота је наједном застала. Чинило јој се да ће се врати, ама се није вратила.

Продужила је.

Плашљиво, хватајући сену поред живице, пазећи да се не убоде, силазила је дугачким брзим кораком према подкућници.

Под врелим њеним стопалима прскале су суве гранчице, а мало лишће на живици, додирнуто њеним врелим раменом, њихало се тамо-амо, и није се могло дуго смирити...

Милан Прибићевић.

ДНО ЈАДА.

(5)

VI

Ноћу, кад сунце не сија а облаци на небу не сметају испарењу, обилати дах језера стињава се при додиру са преосталим ледом, таложи се и покрива околину једноставном опоном беле као снег магле. Њени паучинасти конци, праменови, ресе и коврчице увијене као руно, лаке као дим, или висе у ваздуху непомичне у тренутном миру, или се сањиво љушкају у дубокој јутарњој тишини.

Земља, скривена у њиховом вечном потопу, види се на дну као тамне, нејасне мрље, а врхови шума се оцртавају изнад ње, у сивом простору, као чаробна острва чуднога биља без земље и подлоге. Тихо, бело, као зими, али топло и лако. Понекад упола истопљена санта изгуби равнотежу, падне с ломотом и брботањем у воду, кроз раздрте њеним ивицама отворе, и сине на часак сребрно-таман вал усталасанога језера. Понекад невидљиво јато дивљих пловака проплива с квакањем и чује се како негде траже храну, бркају се, веселе, безбедне под белим заклоном. У ваздуху ничега. Орлови, крагуји, чајке, дремају у склоништима побисереним росом. На бледим небесима бледо светлуцају звезде, зора сија све јаче и милује маглу руменом светлошћу. Боје јој расту, појачавају се, разливају све даље по видику, докле га не опашу једноставним, рубиновим прстеном одмах изнад магле.

Тада почињу пресијавати собом и маглу и ваздух, бојити их румено, будити... На чело зоре, где сија најјача светлост, где се гранати, злато, топази мешају у дивном венцу, нагло излеће прамен сјајан и брз. Звезде гасну, лак поветарац меша маглу, опом се првом прамену придружују злаћана пера и читави снопови стрела, најзад излази чело њима окићенога сунца. Магла се проређује, језера добијају сјаја, бледозелене пролећне обале захвално смеју се, јата птица почињу да се јављају и лармају. Ветар гони санте по још замагљеној води. Оне се, пловећи, љушкају, сударају и преливају на сунцу. И тако сваки дан, док се лед не истопи.

Обично јуртини становници нису по магли излазили напоље, с тога што влага рђаво утиче на њихове болесне удове. Али је овај пут радозналост надвладала, и Пронд је пре сунца изишао да обиђе кошић, који је синоћ био намештен. Нераздвојно је Битерхај тапкала за њим. Још сањиви и мало говорљиви, ишли су по магли старим трагом. Слаби гласови дана који се буди допирали су до њих са језера и из тајга.

— Драги Пронде, и ако нахватамо толико рибе, да је не могнемо подићи, шта ћемо онда? — шану тихо, уздрхтала од зиме Битерхај.

— Не ваља се тако говорити. Рибар тако никад неће рећи. Не бој се, лако ћемо. Да хоће само Бог дати.

— Како је страшно у овој магли! Једнако изгледа да тамо неко стоји. Пронде, истина стоји... мој сребрни, мој добри, дај ми руку, дај ми бар крајичак... Много ме страх.

Рибар добродушно пружи натраг руку и даде јој прст; могли су ићи само једно за другим, јер је столица била уска.

— Пронде, је л' тамо ништа не стоји?

— Ништа.

— Али иде... Чујеш ли како трешти? О, Боже! Како се смеје!.. То је ваљда сам ђаво!?

— Мир, то се гњурац смеје.

Били су већ близу речице. Једнолики жубор текуће воде показа им то. На једанпут се Пронд заустави па стаде да ослушкује. Битерхај се целим телом приби уз његову ногу.

— Шта је? Шта слушаш?

— Одиста иде неко по нашој јажи! Чујеш ли како се угибају талпе на мостићима? — шану он.

Девојчица причучну од страха. Јакут је пажљиво гледао у белу, склупчану маглу. Убрзо му поглед стаде разазнавати тамније контуре дрвећа, нагнутога над реку.

— Речица! — шану он.

На том је месту магла једнако дрхтала, кретала се као да је неко раздире оздо, дизала се и цепкала на конце које су одвлачили речни таласи. У једном таквом часку Пронд угледа коље од јаже, мостић, и на њему тамну, велику, нејасну прилику househнету над воду. У исти мах опет пљусну, зашкрипи и гласно одахну.

— Медвед! — шану он уплашен и трже се назад. Битерхај му загледа у очи.

— Мир! Да ниси писнула! Појешће нас обоје!

С почетка су ишли полако, опрезно, па онда полетеше као стрела.

— Само да магла не спадне! Брже, Битерхај! — журио је девојчицу, која је трчала пред њим.

— Медвед! — викну он, упавши у јурту. Али сам се уморио! Нисам знао да су ми ноге још овако добре.

— Где медвед?

— Извлачи нам рибу из кошића. Стоји на мостићу, голем као облак и... Само да нам коље не попретура.

— Шта ће нам оно? Сад, када је он наишао. То је као и да немамо јаже. Пропаде нам рад — кукао је Грегор.

— Пропаде нам рад! — поновише жалосно Анка и Кутујахсит.

— Пазиће он, неће пустити, а, што је још горе, доћи ће и до јурте, до спреме. Сад су они гладни. Корења нема, јагода нема, пловчићи и зечићи још нису одрасли. Чуваће нашу рибу, чим ју је једном узео.

У великом страху преседеше у јурти цео дан, ложећи ватру. Мала је често излазила на траг и враћала се радосно шапћући:

— Нема га, не чује се.

— А да није појео Мергењ? — уздахну Кутујахсит. Медведу је лако појести саму жену.

— Не била бежати! — наљути се Пронд. Али опет је штета, јер би од ње била добра радница.

— Шта јој може? Ноћу ће ложити ватру, а дању он неће. Мергењ има чамац, има мреже. То је сасвим друго.

— Ех, да имамо чамац, и ми бисмо могли прићи поиздаље, видети. Он до душе плива, али се ипак може побећи. Знаш шта, Грегоре, како би било да ми на брзу руку сашијемо тунгуски чамац од брезове коре.

— Од куда ћеш наћи толико брезове коре на брзу руку? Боље да иде Анка и замоли од људи. И за краве би могла разабрати. Та неће је тамо одмах убити. А овако, сви ћемо помрети.

Анка је ћутала, уплашена и мрачна.

Сутрадан им глад поче јако досађивати. И ако са страхом, ипак Пронд и Грегор одоше да потраже хране.

— Видиш где се настанила људождерка, на острву — рече у путу Пронд, показујући главом Велико Језеро.

Грегор не одговори одмах, дуго и пажљиво гледаше у зелени венчић шуме, која је стајала усамљена усред плавога, сунцем позлаћенога блатишта. Модар дим се непрестано вио над њом. Пронд је добро погодио да се тамо настанила Мергењ.

— Оданде све види као на длану. Ми смо јој близу, а до ње допрети не можемо. Почекајдер! Кад-тад ћу ја начинити чамац, и одузети моје мреже. Упашћу, наћи, одузети — претио је Пронд.

— Нико други, она је! — потврди Грегор. Добро је изабрала, биће мало комараца. Али нека седи. Ми ћемо добити краве. Анка ће ићи. Одиста, треба да иде. Сена ћемо накосити. Зар нам је рђаво сад, без свађе,

без грдње? А пре смо се једнако морали бојати. Једнако стрепња. Ја не волим кад се жене свађају... Нека седи она — додаде замишљен.

Вратили су се с приличним ловом. Нашли су неколико пловчијих гњезда са залеглим, до душе, јајима, али и то је храна.

Охрабрени успехом, припремише сутрадан поход до речице. Пронд је целим путем викао и лупао у стари тигањ, а Грегор је викао и махао упаљеном буктињом. Пронд, који је ишао напред, често се освртао на друга, а овај је увек одвраћао од њега очи и крио побледело лице.

— Шта? Признај! Оставићеш ме ако он искочи? — упита најзад рибар.

— Чини ми се да хоћу — признаде Грегор. Душа ми је у носу...

— Онда ће ме појести, јер ја не могу далеко побећи. Знаш шта? Да не идемо, но да потпалимо шуму.

Покушаше да запале шуму, али влажна трава нехте да се упали.

— Нека буде воља Божја! — одлучи јуначки Пронд, махну руком и пође даље с великом буком.

Над речицом је било потпуно мирно. Сунце је златило брзу, зеленкасту воду; црна мрежа гредица бацала је трепераве сенке, а око свакога кочића вртела се запенушена вода.

Јакути прво ослушнуше да ли не трешти, затим наложише ватру. Одмах видеше да им је јажа покварена, а кошића нема.

— Проклета људождерка! Погле, та ово је ножем пресечено! Шта хоће она од нас? — крикну Пронд, који први приђе гредицама.

— А што си ти причао да је медвед?! Што си говорио? Глађу нас морио? — наљути се Грегор.

Пронд се чешаше по глави.

— Било је мрачно... Никад више нећу поћи по магли — прошапута он. Ено кошића! Закачио се за корен од дрвета. Пустила га низ воду. Чак ни рибу није узела!

Трула плива у кошићу... О, ђаволска жена! Шта хоће она од нас? Али јажу није много искварила. Само је једно крило извадила. Сигурно сам је ја уплашио.

— Дабогме. Бацио би је сигурно у воду као овај кошић... не би ти било жао — подсмевао се Грегор.

— Тхи! Можда бих се и предомислио. Јунак жена! Али бих свакојако стајао на обали и викао — признаде Пронд, коме се већ повратила добра воља.

Извадише кошић из воде, поправише штету. Затим полегаше око ватре, чекајући да се што ухвати.

— Хеј! — уздисао је Пронд, гледајући у небо. Жене су ти као речи у загонетци. Не зна се шта хоће. Но само то знам да се она... не за мене, Грегоре, свети на овом кошићу.

Грегор се озловољи.

Кад се нахвата мало рибе, доконаше да је Пронд однесе кући, а по Анци пошље Грегору покривач и кожу за простирку, јер је Грегор одлучио да те ноћи остане на стражи.

VII.

Небо је било, замагљено, и ако није имало облака. Побледело, руменкасто сунце стајало је ниско над водама. У његовом мутном сјају сиви таласи, тихо запљускујући обале, слабо су светлуцали, као плеснив бакар. Жубори језерâ, различних тонова и снаге, помешани са благим шумом биља и шуштањем дрвећа летели су над земљом, која се спремала да заспи. По ваздуху, тешком и топлом, ћаркао је с времена на време ветрић. Ватра је једва горела, пуштајући сивкаст дим. Још малобројни комарци, обилазећи дим и пламен, кружили су иза њих, над Грегором и Анком који су седели једно уз друго, крај ватре.

— Видим, Грегоре, да ћу морати ићи до кнеза, до људи, али... бојим се... страшно се бојим. Сећам се... била сам мала кад је к нама дошао један такав и хтео силом да уђе у кућу, а отац га закачио за врат вилама и није дао.

— С тога ти и не покушавај да улазиш у кућу, но вичи из далека. Можда ће ти што дати. Морају ти дати што год. Та остало је иза нас мала.

— Ох, остало је — уздахну жена. Наша сивуља има лепо теле. Онај безноси душе нема.

— Нашто говорити о души? Кад човеку није човек пред очима, он увек мисли да је другоме боље.

— Знаш, Грегоре, ни ја нисам мислила да је овде овако зло.

— Дакле жалиш.

Анка поћута.

— Па, не жалим. Шта вреди жалити, кад се не може изменити?

— Само да нас она проклетница хоће оставити на миру!

— Можда ће нам Бог дати дете. Одгајићемо га, неговаће нас у старости. Можда ће остати здраво, можда ће наше потомство опет бити здраво. „Страшна Госпа“ је ћудљива и често обилази оно што јој је близу, а узима далеко. Онда ће се, на овом месту где сада кукају, орити некад и смех. Напуниће се јурте, поградиће се нове зграде и народ ће се подићи. Па и да умире као ми, опет ће мало поживети. Зар је старост баш и тамо, у свету? Старци свуда благују, а млади уживају. Много бих волела да имам деце, Грегоре.

— Што ће нам деца? Без марве нема народа. Видиш шта се ради с нашим рибама. За рибу, за звера, требају удови здрави и снажни. Бар да смо сложни...

— И шта она хоће?! Шта хоће од нас она проклетница?

Ту се брзо осврте, јер Грегор на једанпут чудно погледа на речицу, и више не скиде с очију. У крвавом сјају сунчева захода стајаше Мергењ у чуну, у сред воде. Ток ју је носио ка јажи а она, утапајући дугачко весло у воду, прегледаше јастребовим погледом обе обале. Угледа их, викну, седе и обрте чун у месту. Затим га потера на језеро. Још се једном обазре издалека и попрети им руком.

— Баш је права вештица! И шта јој треба? — рече Грегор. Али сад сигурно више неће доћи. Можемо да легнемо. Хоћеш ли ти, Анка, кући... или ћеш овде остати... јер ће ноћу сигурно бити хладно.

— Остаћу — рече Анка, пошто се промисли. Ако ти допушташ, ја ћу остати.

Риболов је био неочекивано плодан. Већином су се хватале огромне, зеленкасте штуке црвених репова и шкрга. Становници су цео дан имали посла око њихова чишћења, пла́кања и спремања за сушење. Чак се и Кутујахсит довукла из јурте; седела је поред ватре и, надмећући се са Битерхај, пекла на жару дебели штучји дроб. Нико им није бранио, јер је тога било и одвише. У вече жене са Грегором однесоше лов кући, где га је било, лакше сачувати од кише. Пронд је остао да чува кошић.

Мергењ се не појави. Видели су је само неколико пута у даљини, где плови по језеру као црна тачкица.

Прође неколико дана. Обилност рибе, до душе, није се смањивала, али су расла јата комараца. Бављење на мочарној обали постојало је право мучење. Нарочито су у тихе, облачне дане комарци просто давили рибаре. Кидисавали су на очи, улазили у нос, нису давали уста да се отворе. Од њихова се уједа тело надувало и покривало ранама. Престали су да логорују поред речице.

— Неће ни доћи. Сигурно ни сама не зна куд ће се од ове напасти склонити — говорили су за Мергењ.

Свакога је дана један од људи ишао да обиђе кошић и враћао се с батаром пуном рибе. Битерхај га је стално изгледала са равнога јуртинога крова.

Иде, иде,
На плећима носи батару,
У батари рибу...

певала је она таначким гласом. Али једном изненада прекиде песму и упаде задихана у јурту.

— Не иде...

— Како не иде? Та чује се како иде по стази!

— Мергењ... — промуца она побледелих усана.

Сви јурнуше на врата. Грегор зграби секиру. Али на стазици не беше никога сем Пронда. Истина, ишао је брзо, махао љутито рукама и носио батару празну, али је несумњиво био он, а не проклетница... сем ако су биле неке чаролије, или ако га је она јурила!

— Јеси ли ти то, Пронде?

— Ја сам! А шта? Проклета жена изломила брану и опет потопила кошић. Нисам могао ни да га нађем.

Сви пљеснуше у очајању рукама.

— И како се накани, поред толиких комараца!

— Шта је то за њу? Има чун, обеси преда се у котлу труд, па плови у диму као у кући. Није као ми. Ах, подла крадљивица!

Мушкарци се на брзу руку наоружаше, па пођоше да хватају кошић и поправе јажу. Задатак није био лак. Ма да су у рукама носили упаљене угарке и махали њима око себе, комарци су их опколили густим, тамним облаком и уједали, продирући до тела чак и кроз одело. Кошић нађоше далеко, у шевару, усред речице. Морали су се дакле враћати по сплавић. Најзад су га извукли и, запушивши рупу на јажи, наместили га. Грегор, као јачи, оста на страни.

О спавању није било ни мислити. С тога он, подаље од речице да не би плашио рибу, наложи ватру у округ — и стаде да готови вечеру, певушећи да прекрати време. Иза ватре су зујала и комешала се јата љутих комараца. Јакут би често ућутао па слушао ово једнолико зујање, помешано са жубором речице. Ништа се друго није чуло, те је он склапао црвене и од дима сузне очи, и певушио даље песму, просту као клокотање воде која је врила у котлу. На једанпут у близини пуче згажена гранчица. Он отвори очи и маши се ножа. У сивим ноћном мраку, обасјана пламеном од ватре опет је стајала Мергењ.

— Хоћеш да ме убијеш, Грегоре? Већ си заборавио како си ме волео и миловао.

— Онда ниси била таква вештица као сад. Зашто нас упропашћујеш и мучиш?

— Ех, ти си увек био глуп, Грегоре. Пусти ме хоћу да поседим, по старински, с тобом на постељи, да једем и да се поразговарам. Јачи си од мене, оружја немам. Ако хоћеш, скинућу и одело, да не мислиш да што кријем.

Брзо раскопча кожни кафтан на прсима, збаци га и помоли се из дима полунага. Грегор се премишљаше. Али она, не чекајући на одговор, вешто прескочи ватру па седе поред њега на простртој кожи од северног јелена.

— Опет смо заједно, као пре годину дана. Само ове године погле како сам дебела, Грегоре, како ми је теле набризгало крвљу.

Узе му руку па је наслони на своја испупчена прса.

— Рибе имам колико хоћу. Поузимала сам мреже и од других. Не шкодим само вама. Која ми корист од тога? Ви сте као црвићи. Вама сам шкодила с тога што сам хтела да ти дођеш. Досадило ми живети с вама, гледати ваше ране, слушати кукњаву. Грегоре, ти си још здрав, тело ти је читаво. Лепо би нам били заједно, начинили бисмо кућу, округлу, земљом покривену кућицу. Ти би седео у хладовини, а ја би доносила храну. Знам сва згодна места за лов, а и мене тамо знају. Општина ће ми дати што год за тражим. Даће ми краве, даће ми све, само да не идем више.

— Неће. Пре ће нас убити. Кад би ти општина дала краве. Ех! Али не да. Та ти тамо немаш ништа. Твој је муж све узео и преселио се у губернијски град.

— И без крава ће нам бити добро. Кад тебе будем имала, све ћу наћи. У драгоцене ћу те коже оденути, лисице, зечеве, вукове и дивље јелене ћу хватати. Начинићу клопака, понамештати самокреса. Сваки ћеш дан јести месо, најмаснију парчад, срж из костију. И добра ћу бити, бићу добра као промрзла јагода. Зла сам зато

што немам никога. Кад идем по свету па видим људе како спавају у хладу, смеју се, једу сити, имају децу, стоку... онда ми душу једе таква досада, да морам штогод да уништим, скршим. Нека познаду плач! Али ћу с тобом бити блага, мирна....

Привијала се све јаче уз њега, грејала голим раменом, припијеним уз његово.

— Па имала си дете. Шта си учинила с њим? — упита човек промукло. Она устрепта и одмаче се од њега.

— Бог је сведок да је умрло само! — викну. Дакле ти си такав! Та ти ниси ни мрднуо да ми нађеш какав дроњак. Није те занимало чак ни да погледаш на своју крв, а сад... Бар не причај, не претварај се! Сит си тела нашега. На срцу ти је млада жена, јер је млада, свежа. Не прави се добар. Је ли ко видео да си ми воде дао, кад сам ноћу скапавала од жеђи? Је си ли што учинио кадгод драговољно? Увек је требало викати на тебе: Грегоре, иди; Грегоре, уради; Грегоре, то је твој посао... Ти си као санта леда. Морала сам те волети таквога, јер овде нема нико други. Али Анка, луда Анка...

Лице јој се искривило, очи засјале као у змије, а уста подрхтавала, откривајући беле оштре зубе. Грегор пружи руке преда се.

— Иди већ, иди... Ти си готова и маторог човека да убијеш и поједеш.

Она ђипи и ударцем ноге претури котлић с вечером.

— Трули, стрвино проклета! Од сутра почињи! Памтите: од сад вам више не праштам. А кад сви поцркате, кад вас нестане, ухватићу каквога дечка, украшћу... Макар малога... однеговаћу... Још сам млада. Мислиш, смрдљива мрцино, да си неко благо! Зато што је полудела вештица, жена коју нико није хтео, дотрчала к теби, ти одмах мислиш да си бог зна шта... Иструли, пропадни! Уништићу вас све, нека с вама пропадне и ваше проклетство! Онда ћу отићи далеко одавде. Нико ме не може нагнати да живим у отрованом месту... Ви пропадните! Нека вам се од глади поизврћу црева, дабогда појели матору Куту-

јахсит, дабогда њено труло тело јели као масло, њене старе кости лизали као шећер, и престали мучити друге несрећнике!...

Грегор ђипи, јер у Мергењиним очима на један пут сину страховит сјај. Ногом згази секиру крај постеље, а руком ухвати нож. Жена прескочи преко ватре.

— Бојиш се — смејала се. Бојиш се... О, витеже из приче, који пушташ да те жена покрије кутлачом.

Баци се на њега угарком, па је нестаде. Грегор слушаше неко време, да није пошла јажи; чак узе и угарак па се, бранећи се од комараца, упути речици. Вода је тихо жуборила, огледајући успут повијено над њом биље и шибље. На језеру се изнад беле магле, неко време мицали глава и руке Мергењини, која је снажно веслала, а под њом се нејасно љушкао црн, дугачак чун. Најзад нестаде обојега у мутном сивом мраку.

— Да Бог сачува с овом женом! Права мушкобана! Шта ћу сад? Просула ми вечеру, а још није време вадити кошић. Гром је дабогда убио! Каже ми да се бојим... Дабогме да се бојим. Кад бих је пољубио, још би ми уста одгризла. Зар се с њом може нешто знати?... Дошла да моли, а после ми вечеру просула — гунђао је Грегор, пробајући да спасе од ватре бар штогод од зготовљене вечере.

(Наставиће се)

Вацлав Сјерошевски.

(С пољског превео Лазар Кнежевић).

НОЋ НА КОСОВУ.

Када ноћ успава и земљу и људе
И кад све заћути, без јава и крика,
Косовске се сени из гробова буде
И бденишу тако до зорина цика.

И док ноћ трепери мирна, непрозирна,
Грачаница црква светлошћу се жари,
Сводовима светим мирише измирна,
А у цркви клече Мученици стари.

Пред свима је Лазо, а до Лаза Кнеза,
Стари Југ са девет саломљених крила,
А за њима редом витез до витеза,
И над свима тужи Косовкиња Вила.

Још пред Богомајком срце од раскида,
Југовића Мајка у сузама јеца,
И пред светитељком грцајући рида:
„О чувај ми децу!.. Где су моја деца?“

Кад превали поноћ један од витеза,
Најлепши од свију какав икад бива,
Тихо као сенка приступа пред Кнеза,
Десницу му свету клечећи целива.

А десница света подиже се благо,
Па га дуго, дуго милује по коси,

И шапће му тихо: „Чедо моје драго,
Прашташ ли ми, је ли, опет дошао си!“

У томе на цркви отворе се врата,
И у цркву ступа Косовка Девојка,
С кондиром у руци од сувога злата,
И престаје на мах тужна жалопојка.

Сваке ноћи она тако кондир носи,
Да запоји вином Косовске Јунаке
Закићена рујним божуром у коси,
И на сваком листу капљом крви млаке.

Прво прићје Кнезу, затим Југу седом.
И док Мученици поникнути ником
Ћуте. — А она их причешћује редом,
Док сви не ишчезну са зориним циком.

Милорад М. Петровић.

РОМАНТИЧНЕ ДУШЕ.

ПРВИ ЧИН.

СЦЕНА ЧЕТВРТА.

Бержамен, Паскино.

Бержамен, говорећи ка кулисама.

Ту цедуљу брже Страфорелу дати.

Паскино, потрчи брзо зиду и попне се на њега.

Бержамен!

Бержамен, тако исто.

Паскино, (загрле се.)

Паскино.

Како је?

Бержамен.

Да кажем...

Паскино.

А мâла?

Бержамен.

Још боље. А твој син?

Паскино.

Не слажем,

Још се са тим лолом.

Бержамен.

Свадбе ће ту бити!

Паскино.

Е да?

Бержамен.

У лишћу сам могао се скрити
И чути. Воле се.

Паскино.

Браво!

Бержамен.

Нек се с тога.

Сврши! (Трљајући руке).
Два удовца! Ја сам отац тога
Младића, ког холи казиваше мати.
Персине...

Паскино.

Да, то се име мора знати,

Бержамен.

Ти имаш нежан пупољак, Силвету,
Ту азурну душу, сањалачку, свету.
Знаш ли шта је циљ нам још једини био?

Паскино.

Да срушимо овај зид што нас је крио
Једнога од другог, спојимо имања.

Бержамен.

Рачун пријатеља.

Паскино.

При том доброг стања.

Бержамен.

И шта треба за то?

Паскино.

Дечја брачна веза.

Бержамен.

То! Али зар човек не треба да преза,
Ако деца презру што се од њих крије?
Удешен брак добар и примамљив није
За две душе младе, поетске. Они су
Живели далеко; помишљали нису

На брак, нит' је когод хтео то да тражи.
Али њих је колеж мог'о да разблажи.
Од нас нису никад састати се смели,
И зато су стално видети се хтели:
Да се воле грешни и да љубав тајну
Воде. — Ја измислих ту омразу бајну!
Ви сте тај план вазда сумњичили само;
А сад — треба само пристанак да дамо..

Паскино.

Добро! Ал' зар неће баш та срца оба
Наслутити шта је била наша злоба?
Да си лупеж, глупак, ја говорах деци.

Бержамен.

Доста с тим! Шта треба радити, то реци.

Паскино:

Ал' изговор?..

Бержамен.

Ево! Твоја кћи ми знатно
Поможе да смислим и лукавство ратно.
Из говора њеног ја добијах грађу.
Вечерас баш, рече, треба да се нађу.
Персине ће први доћи ту, и када
Силвета се јави, два човека тада,
Негде у прикрајку за време скривени,
Испадну, у црно сасвим завијени,
И зграбе је; она виче; пет'о млади
Налети тад на њих — и бој се награди.
Они тобож беже; дођемо ти и ја;
Кћи и част спасени! Твоја радост сија;
Спасиоцу, докле суза своје врши,
Даш благослов; ја омекшам; — све се сврши.

Паскино.

То је генијално! Ах... то ми се свиди.
Генијално!

Бержамен, скромно.

Па да... збиља. Али види
Ко нам иде! То је мој најамник, коме
Баш овога часа пис'о сам о томе.
Јест, отмицу нашу он треба да пусти
На сцену.

(Страфорел, у свечаном разбојничком костиму, појави се у дну и прилази величанствено.)

СЦЕНА ПЕТА,

Пређашњи, Страфорел.

Бержамен, силазећи са зида, поздравља га.

Па онда мог знанца, допусти,
Да представим прво.

Страфорел, клања се.

(исправивши се, чуди се што не види Паскинота.)

Бержамеен, показујући Паскинота на зиду.

Он је горе сео.

Страфорел, за себе

Баш навике чудне има човек зрео.

Бержамен.

Ви, мајсторе, знате за мој план?

Страфорел.

Да боме.

Бержамен.

Знате брзо радит'?

Страфорел.

И ћутат' о томе.

Бержамен.

Отмица привидна, бој намештен, је ли?

Страфорел.

Тако је.

Бержамен.

Да л' бисте уздати се смели.

У те људе, да га не ране? Ја њега
Волим.. к'о јединца.

Стафорел.

Радим сâле, пре свега.

Бержамен.

Е добро, — не сумњам све спремљено да је.

Паскино, тихо Бержамену.

Упитај га само шта ће то да стаје.

Бержамен.

За отмицу онда шта тражите, дёде?

Страфорел.

Зависи шта треба ту да се изведе.
Ја отмице разно наплатити умем.
Ал' за овај случај, како ја разумем,
И на вашем месту, рекао бих да се
Приреди једна, али — прве класе!

Бержамен, задивљен.

Има, дакле, више класа?

Страфорел.

Има много!
Ја бих вам отмицу приредити мог'о
С двојицом у црном и да буде проста,
На фијакру, — то је изанђало доста; —
Отмицу по дану, или ноћу, тајну,
На колима дворским, уз опрему сјајну,
С лакејима фино чешљаним перике;
Плаћате за себе, — с немуштим без вике,
Са негрима, или лоповима свима,
Отмицу у пошти, с два коња, ил' трима,
Четири, пет — број се по вољи увећа;
Отмицу берлином — тајанственост већа —
Отмице у џаку, смешне, пуне згоде,
Романтичне, с чамцем — ал' треба нам воде!
Млетачке, гондолом — требају лагуне! —

И отмице са и без светлости луне,
— Те на месечини веома се цене; —
Отмице мрачне, када муња сене,
Са гужвом и лупом гвожђа, и без мира,
С друштвом огрнутим, широких шешира;
Отмице бруталне, отмене (свеједно),
Отмице уз масу буктиња — ванредно!
Отмице галантне, кад музика свира,
Отмице с носиљком... Господине, ово
Весело је фино, нешто сасвим ново:

БЕРЖАМЕН, чешућп се по главп; Паскиноту.

Но, шта мислиш?

ПАСКИНО.

Дёла!

БЕРЖАМЕН.

Мислим није лоше.
Веома им јако — ма да нас тим троше —
Надражити машту!.. Зато нек се сложе
Ти начини разни...

СТРАФОРЕЛ.

Мешовито? Може.

БЕРЖАМЕН.

Фантастима нашим дајмо, ко из скаске,
Носиљке, музику, буктиње и маске!

СТРАФОРЕЛ, бележећи у бележник.

Сви начини, дакле, заступљени да су.
Уз доплату, онда, једну прву класу.

БЕРЖАМЕН.

Добро!

СТРАФОРЕЛ.

Вратићу се.. (Паскиноту).
Треба у том часу
Врата вашег парка одшкринута да су.

БЕРЖАМЕН

Биће.

Страфорел, поздрављајући их.
Ја се клањам. Ту сам овог часа.
(Излазећи).
Са доплатом, дакле, једна прва класа!

СЦЕНА ШЕСТА.

Бержамен, Паскино.

Паскино.
Тај честити човек опет оде, ето,
Не казавши цену.

Бержамен.
Свршиће се све то.
Једно ће огњиште одсад да нас прими!

Паскино.
И један стан опет у вароши, зими!

Бержамен.
Ах, дивни ће бити овог парка кути!

Паскино.
Кресаћемо тисе!

Бержамен.
И стасе насути!

Паскино.
У свакоме кругу цвећа нам имена.
Израђена дивно, биће уплетена!

Бержамен.
Много тамно ово зеленило биће

Паскино.
И све то баштенске сјајне кугле скриће!

Бержамен.
У новом басену имаћемо риба!

Паскино.
Млаз ће шедрвана лоптицу да гиба
И баца! Хоће ли то да се оствари?

Бержамен.

Да, све наше жеље.

Паскино.

Постаћемо стари.

Бержамен.

Твојој кћери хвала!

Паскино.

И твоме гамéну!

Бержамен.

Стари мој Паскино!

Паскино.

Стари Бержамену!

(Падну у наручје један другом.)

СЦЕНА СЕДМА.

Пређашњи, Силвета, Персине, улазећи нагло, свако са своје стране.

Силвета, видећи свог оца како држи Бержамена.

Ах, ах!

Бержамен, приметивши Силвету, Паскиноту.

Кћи!

Персине, видећи оца да држи Паскинота.

Ах!

Паскино, приметивши Персинеа, Бержамену —

Син твој!

Бержамен, Паскиноту тихо.

Рвимо се!

(Преобрате грљење у рвање.)

Рито!

Паскино.

Лоло!

Силвета, вукући оца за скут.

Тата!

Персине, исто тако, Бержамену.

Тата!

Бержамен.

Кући да си хит'о!

Паскино.

Он да ме увреди!

Бержамен.

За гушу ме хвата!

Паскино.

Лоло!

Силвета.

Тата!

Бержамен.

Хуљо!

Персине.

Тата!!

Паскино.

Ђубре!

Силвета.

Тата!!!

(Успеју да их раздвоје.)

Персине, одвајајући оца.

Доцкан је, хајдете!

Бержамен, покушавајући да се врати.

Беснети сам вољан!

(Персине га одводи.)

Паскино, Силвети.

Кипим!

Силвета, одводећи га.

Та, хладно је. Ти си костобољан!

Едмон Ростан.

(С француског превео Сима Пандуровић).

ИМЕ ГРАДАЦ У ВАЉЕВСКОМ ОКРУГУ.

У LXXVII „Гласу Српске Краљевске Академије“ Г. Стојан Новаковић, у својој расправи „Охридска Архијепископија у почетку XI века“, расправљајући с историјско-географског гледишта повељу Василија II о обновљењу Охридске Архијепископије 1019 године, у доба, када је на годину пре тога исти владалац уништио и последње заостатке југословенске Самуилове државе, — описујући поједина места из Београдске Епархије тога доба, за место *Градац* (Градьць) наглашава, да не може бити средњевековни српски *Градац* (данашњи Чачак), него да ће бити неки други Градац, негде у ваљевском округу. По Г. Новаковићу, Београдска Епархија из тога доба захватала би територију оне области, која се доцније звала Мачвом, по том Београд и западни део београдског округа, у колико не би спадао у слив Велике Мораве.

Како се осим Београда у Василијевој повељи помињу још нека места, а једно од њих може се читати као Градац, Г. Новаковић мисли да овај Градац треба тражити у ваљевском округу. На ово узимање Г. Новаковића је свакако навела околност, што у истом округу постоји река Градац и испод његова извора и неки град, те би згодно било узети, да су те зидине Градац из XI века.

Није нам намера да детаљније утврђујемо где је тај Градац, као ни да оборимо узимање Г. Новаковићево, црпено из Милићевићеве „Кнежевине Србије“. Није само

један Градац у ваљевском округу, није само ни један град или Градиште. У ваљевском округу има неколико локалности с именом Градац, за које се мало или ни мало зна. Наша је намера да поменемо и изређамо све локалности са тачним назначењем шта су, где су, као и са свима познатим детаљима, везаним за њих. Износећи пред читаоце описе ових локалности, намера нам је још да покренемо заинтересовање на даља истраживања, која би могла допринети коначном утврђењу старог Граца, а уз то и решењу још неких питања.

1. *Река Градац.* — Најинтересантнија и најлепша ваљевска река је с овим именом. Градац није име од почетка, он је понорница своје врсте и с три разна имена. Главни су извори реке на Кнежевом Пољу, преседнини између Ср. и Малог Повлена и граде речицу, познату под именом *Забава.* Забава по дну Кнежевог Поља понире у једну дубоку вртачу и испод Малог Повлена, према Кобољој Глави понова се јавља као Забава, и тако тече до става с Буковском Ријеком. Па и после става задржава име Забава све до својих у кориту растурених понора, где понирањем губи воду и име и оставља пред собом суво корито, којим отиче сувишна вода, и зове се *Суваја.*

Кад се с леве стране корита слију велика богатинска врела, и кад на 250 метара испод ових врела, испод висова Главице и Ћебовине, понова избију Клобучине, подземна врела, Суваја губи своје име, а река добија ново име *Градац,* које траје до ушћа у Колубару, у самом Ваљеву.

Одкуда је дошло име Градац, даје се извести из ових прича. Сељаци из доњих села и Ваљевци мисле, да му је име дошло отуда што протиче испод Града у Бранеговићу. Сељаци из горњих села, па и сâмог Бранеговића, мисле да му је име дошло од имена Градац, оног дела самог града Ваљева, у коме се улева у Колубару. Бачевчани, Лесковчани и њихови суседи Ужичани, Градац зову својом реком, управо Забавом. Што

ово име, које је раније превлађивало, није данас у превази долази отуда, што чешћи саобраћај с градом и школе помажу увођењу овога за горња села новог имена.

2. *Градац у Лесковицама.* — На североисточном ободу Мравињаца, с јужне стране Кукља и Павлове Косе, цео високи ливадски и суватски простор, као и шумска коса Букова Глава, носе општи назив *Градац*. Средином овога поља диже се висока *Градачка Стијена*, испод које с источне стране врелом избија речица *Забавица*, повећа притока Забаве и међа ваљевског села Лесковица и суседног ужичког Радановаца.

Са западне стране Градачке Стијене налази се много нането камење, за које се мисли да је заостатак неких старих зидина. На овом месту била је и погранична караула из доба аустријске окупације Београдског Пашалука, и вероватно је наслагано камење од порушене карауле. У исто доба су и у првом и у четвртом аустро турском рату из XVIII века овде били бојеви, те су још вероватно из тога доба они ровови с наслаганим камењем по обоју.

На Грацу су ливаде, сувати и летња пландишта Лесковичана из доњег краја села. Грацем га зову због зидина, које су истина доста растурене, али се још распознају. Од старијих Таораца и Радановчана може се и данас чути, да су у старо доба по Мравињцима били суботи имућнијих, да ли трговачких или властелинских породица из Ужица, то се не зна, и да су имали и своје зграде. У турско доба, прича се, да се исто поновило. За бега *Витезовића* из Ужица с поузданошћу сељаци истих села тврде, да су били у његовој својини лесковички и радановачки Мравињци и да је због тога и изашао на челу ужичких Турака пред Аустријанце у првом рату. Тако исто сељаци тврде, да су таорски Мравињци били својина богатог ужичког Турчина, бега *Шевкета Османовића*, по коме се и западни део Мравињаца прозвао *Шеово* (и Шевково) *Поље*. Ова причања, са тим очувана имена пољима, косама, брдима и сува-

тима: Кнежево Поље, Шеово Поље, Градац, Витѐзовина, Капетаница и Павлова Коса доказ су друкчијих ранијих економских односа у овом крају него данас.

3. *Село Градац.* — При самом ушћу реке Граца у Колубару, с обе стране Граца, више на десној него на левој страни, лежи село *Градац.* За све време турске владавине ово је село било царска домена, и последње године турске владавине било је раздељено на беглуке, који су били својина неколико богатијих ваљевских Турака, већим делом из трговачког реда. Сваки је бег имао на беглуку свој летњиковац, на Грацу или Колубари млин и своје чивчије, досељенике из Црне Горе и Полимља. И данас се знају места, на којима су били летњиковци појединих угледних ваљевских Турака. *Абдурахман-ага*, најбогатији трговац са Граца у Ваљеву, имао је летњиковац у данашњем Ненадовића имању, *Порча-ага* у Сарачевцу, богати *Селимовићи* у Топаловцу, *Бег-Ћајић* на Каљужи, *Бег-Плавић* у долини Граца. под Анатемом. Кад су се Турци иселили из Ваљева њихови су беглуци откупом или општим заузимањем припали у својину дотадашњих чивчија и других лица са стране, докле сва друга шумска, зиратна или незиратна земљишта изван беглука прешла су прво у својину села, а доцније општина.[1]

Какви су економски односи били у овом селу пре Турака, данас се не зна. Али како се зна, да Турци после завојевања нису хтели мењати затекле економске односе, вероватно је да је ово село из тога доба било својина

[1]. Кад се Прота Матија Ненадовић доселио из Бранковине у Ваљеву, купио је беглук Абдурахман-аге са свима зградама и млином од његових потомака. До скора је био уз млин на Грацу Абдурахманов чардак, у коме је Прота лето проводио, а уз њега из Бранковине прелепи вајат, у коме се родио пок. Љуба Ненадовић. Порчин и Селимовића беглук откупила је уз незнатну цену општина ваљевска, на којима је педесетих и шесетих година прошлог века општина давала појединим Ваљевцима земље, колико је ко хтео, за подизање винограда, да они и њихови потомци уживају

ваљеваца. Везе овог села с Ваљевом су традиционалне; и данас је у општини ваљевској, без свог кмета, атаром неодељено од њега и без икаквог представника. Па ипак никад није ни покушавао нити мисли покушавати издвајати се од Ваљева.

Име селу дошло је од имена његове реке и од имена самог Ваљева, које је с њоме у непосредној вези. Сваки сељак не сматра себе друкчије него да је ваљевски грађанин и не издаје се од грађана оног дела Ваљева, који се зове Градац. Ваљевци из овог градског дела зову себе Грачанима, не одвајају се од сељака и с њима су у заједници у свима општим пословима.

4. *Градац у Ваљеву.* — Источни део Ваљева, на десној страни Колубаре, у турско доба варош већим делом с православним становништвом, звао се одавна, као и данас *Градац*. Градац је на ушћу реке Граца и најживљи трговачки крај града Ваљева. Његови становници зову се *Грачани* и увек су се издвајали од осталих градских крајева.

Кад се пређе мост на Тадића јазу, све уздигнутије место с десне стране јаза, при његовом ушћу у Колубару, зове се данас *Кулина*. Кулина је данас малог простора, до пре педесет година захватала од $^1/_2$ х^a. Тада је била опасана зидом, ма да у рушевинама, на чијем источном крају прича се да је била кула браће Витковића, познатих ваљевских трговаца и устаника из доба првог и другог аустријског рата. Кулина је од слатководних поремећених миоценских кречњака, а њени су зидови од истог камена. Данас ни једног камена и цигле

плодове, али да је општинско земљиште. Ђајића беглук откупила је у оно време богата грачанска породица Савића, које и данас има у селу. Истим путем и дед нашег признатог књижевника пок. *Милована Глишића*, хајдук Глиша Младеновић, купио је беглук бега-Плавића, на коме је до скора постојао летњиковац старог бега, у коме се и родио пок. Милован. Па и кнез *Јовица Милутиновић* из Сопковића, кад је прелазио у Ваљево, купио је један беглук, који и данас носи овај назив и који је својина кнежевих потомака.

нема, све су то појединци разнели и у своје грађевине узидали.[1]

На дотичној страни реке Граца, на данашњем Ненадовића излазу, била је друга кула, која се зове Ђор-Мијатова. Последње заостатке повадили су браћа Ненадовићи и у нов млин на Грацу узидали.

Старији Ваљевци обе кулине звали су Грацем. Из уста покојног ваљевца *Ранка Гођевца* и *Петра Николића*, чувених и угледних Ваљеваца и синова истог града и околине, чијој се речи морала увек пуна вера поклонити, није се никад могла чути реч Кулина него Градац. Оба су причали да су њихови стари звали тако, па и они тако остали да зову. Од њих се могло чути да се Градац почео звати Кулином тек кад је бег-Ћајић почео рушити Витковића кулу и зидати нову у Кличевцу, коју није стигао да доврши, већ је довршио Јеврем Ненадовић и разменио с Кнезом Милошем. То је било у почетку другог устанка под Милошем Обреновићем. *Љуба Ненадовић* причаше врло често да је слушао од свог оца, да је Кулину звао Градац, да су зидине на Кулини биле троугластог облика, да су биле две куле, једна на улазу, а друга на излазу. Све ово потврђивали су и поменути Ваљевци.

Одакле се Ваљево звало и зове Градац могу нам послужити тврђења истих Ваљеваца и пок. Љубе Ненадовића. Њих су тројица тачно утврдили место на Колубари, на коме је био онај историјски мост, на коме су 23. јануара 1804 године погубљени народни кнежеви: *Алекса Ненадовић* и *Илија Бирчанин*. Према њиховом исказу исто је место данас обележено спомен-крстом, и право од овог крста на југ био мост. Кад би се прешло преко овог крста на десну страну Ваљева, онда лева

[1] Памтим добро, кад је покојни Ђорђе Павићевић, бивши механџија са Граца, зидао своју механу на Кулини, да је последње заостатке камена с ове Кулине дигао и узидао. Ђорђе је зидао механу пре непуних тридесет година, а од тога доба Кулина је остала чиста, па ју је општина, као своје добро продала.

страна је *Градац*, а десно *Главна Чаршија* из турског доба. До скора је била на сред улице висока топола, на којој је још из турског времена заостала табла, обнављана и у наше доба, с натписом и знацима: „Витковића Улица — Градац“ и испод тога: „Главна Чаршија — Тешљар“. На тополи ни те таблице данас нема.

5. *Градац у Звечкој*. — На јужној страни Звечке, а на југозапад од Обреновца из савске долине уздигнута тераса, непосредно до Тамнаве и Белог Поља, зове се општим именом *Градац*. Градац је поред окружног пута насељен, иначе је под њивама, ливадама и забранама и запрема неколико десетина хектара.

За ово место прича се да је у најраније доба било насељено народом туђе народности, да је било градско насеље, опасано великим зидом, да је имало своју тврђаву, која је била поред саме Тамнаве. И данас поред тамнавске налази се једно повеће узвишено место, обрасло шумом, препуно циглама и другим материјалом, због чега се никад није могло обделавати. За ово се исто мисли, да је била стара тврђава некаквог града, за који сељаци мисле да се звао Градац. За Градац се прича, да је заузимио велики простор, да је био некаква утврђена тачка, судећи по разноврсности старог оружја, старог новца, цигле и другог материјала. По градачким пољима, кад је сељак осећао малу потребу у земљи, држало се да се не може плугом радити. Требало је утрошити доста радне снаге и времена, докле се поље истребило. Требљењем поља наилазило се на старо оружје, цигле, камен, посуђе, новац и све се разнело и растурило на разне стране и потребе. Још је остало нешто цигле у оном узвишеном месту, за које се држи да је била тврђава.[1]

[1] Старији људи из Звечке: *Милош Петрашевић*, *Панта Р. Вуковић*, *Павле Јовановић* и *М. Драгићевић* причају, да су слушали од својих старих и од других старијих људи, да је Градац био под шумом, да се његово поље није обделовало до пре 60 го-

У традицијама сељака села Звечке и суседних села очувале су се успомене на некакву велику битку, која је била између Мађара и Грка на градачком пољу, да је иста битка била хладним оружјем, да су Грци страдали, да су се на истом пољу поломила многа копља, џилити и буздовани, да су при томе зазвечале и многе сабље. Звечанци уз догађај, што су зазвечале многе сабље, доводе да је дошло и име селу Звечка.

6. *Градац у Скели.* — На југозападној страни села Скеле, у близини Караџине Баре, налази се једно узвишеније, ровом ограђено место: малог обима, које се зове *Градац* и *Грац.* И ров и уздигнуто место били су циглом обзидани. Грац је подаље од Саве, на крају скеланског атара, у близини Ворбиза, за који се прича да да њему била велика римска варош и истог имена. Ворбиз је данас поље нешто скељанско, а нешто више ушћанско, и кроз сред њега пролази Анта, којом се скељанске и ушћанске боре сливају у Саву.

Око Граца и по Ворбизу и данас се могу наћи остатци старог оружја, посуђа, разног оруђа и других предмета. Готово сваки отреситији сељак из Скеле има у својој кеси по какав старији новац, који је нашао на Ворбизу или око Граца.

За Грац се прича да је на њему у раније доба била кула, која је имала своју посаду за чување и одржавање превоза на Сави.

Љубомир Павловић.

дина и да се доста мука видело, докле су се поједине њиве истребиле и подесиле за обделавање. Не само они, него и остали сељаци, мисле, да су због тога и данас њиве по градачком пољу најнеплоднији део села.

ОСЕЋАЊЕ ПРИРОДЕ У ФРАНЦУСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ XVII ВЕКА.

(Крај).

Али, као што смо рекли, све су то била више физична задовољства спокојства, тишине, пољских мириса, него право осећање природе о коме смо мало час говорили; а затим, призори у природи који су могли да произведу та задовољства били су врло ограничени.

О томе имамо неколико занимљивих сведочанстава у путописима из тога времена, који нам дају праву меру осећања природе у XVII веку.

У путопису који су нам Шапен и Бошомон оставили о свом излету на Пиринеје, оно што они гледају и у чему уживају, то нису Пиринеји; то је „један поточић који кривуда на двадесет корака од села, између врба и ливада“. Или, на другом месту, то је „једно острвце, чисто као каква башта, и у ком се налази извор“.

Исти укус нам откривају писма која је Лафонтен писао својој жени са свога пута из Париза у Лимузен.

Најзад, паркови једне епохе показују нам тако исто шта се тражило од природе у то време и шта се волело у њој, јер ми обично у парковима фиксирамо ону врсту лепоте која се нама допада.

У том погледу Версајски парк је једно сведочанство исто толико драгоцено колико и један путопис, и заједно с књижевним споменицима може нам послужити да одредимо однос који постоји између човека и при-

роде, меру, степен и квалитет осећања природе у оно доба кад је он подизан. Зар он не илуструје ону познату Молиерову реч: „un lieu champêtre, mais agréable“?

Кад све узмемо у обзир, ми долазимо до закључка да је природа коју воли класичан XVII век, век мере и хармоније, природа умерена, пријатна, насмејана, с ограниченим хоризонтом, са брежуљцима обраслим у зеленилу, с поточићима у којима се огледају врбе. То је, затим, природа удешена, углађена, цивилизована, ако тако могу рећи, кроз коју су прошли вртар и архитекта. Она нам открива онај исти укус за симетријом који нам откривају и сви остали споменици тога времена. Нико не воли дивљину, стене, кршеве, провалије, глечере, океан; нико о њима не говори, или ако их и помене, то бива са ужасом.

Па не само да је круг, као што се види, био узан, него и у том узаном кругу описи природе немају оно место, немају онај акценат који сусрећемо код данашњих писаца, — што се у осталом да објаснити и самим тим што један поточић или један брежуљак не производе исти утисак који производи Јунгфрау или Индијски Океан.

Ми смо овим последњим поређењем указали и на први разлог због којег се у XVII веку природе осећала мање него што је осећамо ми данас: наша се осетљивост обогатила и утанчала у току времена силом самих ствари. Све је томе допринело: и згоднија комуникациона средства, и спортови, и мода, и хигијена, чак и санаторијуми. Данас је толико исто лако попети се на Јунгфрау или отићи у Америку, колико је у XVII веку било тешко направити најмањи излет у унутрашњост саме Француске, и због тога су данас најдаљнија путовања обична ствар док су онда и најобичнија била догађај.

Потом, ако се наша осетљивост обогатила и утанчала, то је због тога што смо ми то хтели, што смо ми ишли за тим, што смо је ми култивисали и васпитали у

том циљу. Јер нема сумње да наше преимућство у овом погледу долази делом и отуда што ми данас умемо боље да гледамо природу, што смо ми навикли, васпитали наша чула у том правцу, и што нас не мрзи кад пишемо да тражимо речи и слике за природу као што су их они тражили за човека. У XVII веку, међутим, и оно што се осећало од природе, није се сматрало достојним особите пажње, није се анализисало и детаљисало, није се удубљивало, него се немарно остајало при првом сумарном утиску.

Ако је тако било, разлог томе треба тражити у Поетици оног доба, у ондашњем схватању књижевности. Она је тада била управљена у сасвим другом правцу, као што је и друштвени живот ишао другим путем а не оним који нас приближује природи. Француски геније, који никад није имао у себи ничег сањалачког ни мистичног, који због тога никад није много осећао тајанствену везу између човека и природе, у XVII веку, веку својих потенцираних особина, осећао је то мање но икада.

После бурне епохе Ренесанса и грађанских ратова, човек осећа с једне стране потребу да се прибере, да уђе у себе, с друге стране, потребу за једним мирним и углађеним друштвеним животом. У књижевности тога времена огледају се обе те тежње живота.

Као књижевности свију класичних епоха, и француска класична књижевност XVII века интересовала се пре свега човеком, његовом душом. Сви књижевници XVII века су моралисти. Анализа људског срца, описивање свију опруга нашег душевног механизма, али описивање у широким и општим потезима, који се не губе у појединостима и особеностима, то је књижевност XVII века.

Разумљиво је онда да писци XVII века, због самог предмета свога проучавања, нису имали потребе за јако развијеним осећањем природе, пошто је морални свет, проучавање самог човека, његових страсти и порока, била њихова главна брига. Зашто је, доиста, Декарту, Паскалу, Босиеу, Ларошфукоу, Лабриеру, за оно што

су они радили, зе њихово испитивање људске душе, било потребно развијено осећање природе? Или Расину и Молиеру, у њиховој студији људских страсти, зашто је требало да расејавају пажњу заустављајући је на лепотама природиних призора?

Књижевност је била пре свега интелектуална. Њој је било више стало до истине о човеку но до живописне представе реалности. Према Боаловљевој Естетици, ако хоћемо да наша дела буду трајна и доступна свима, ако желимо да их разумеју и поколења која долазе за нама, треба избацити из уметности све што је лично, све што зависи од наше осетљивости или нашег укуса, и држати се онога што је исто код свих људи и најмање изложено променама, наиме разума.

Отуда је природно да су у XVII веку нарочито напредовали они књижевни родови којима је био предмет познавање човека, „људско срце“, и то оно што је било опште и заједничко код свију људи (портрети и максими, производи те склоности ка моралној опсервацији, два су карактеристична књижевна рода XVII века), док је с друге стране занемаривано све што је почивало на нашој осетљивости, све што је било лично и појединачно. И како природа више говори нашој осетљивости и нашим чулима него нашем разуму објашњиво је зашто она заузима тако мало места у књижевности XVII века.

Кад би смо имали овде да тражимо узроке таком схватању књижевности, осим општих које смо већ наговестили, од појединачних, Декартов утицај није мало допринео да дефинитивно утврди класички дух и да формулише његову доктрину. Својим особинама апстрактне логике и важношћу коју је придавао разуму и личној рефлексији, Декарт је много учинио да одвоји писца од спољњег света, од видљиве, физичке природе, и да да̂ књижевности XVII века оно психолошко обележје које је остало њен битан карактер.

Утицај Декартов био је општи; он постоји чак и код оних књижевника код којих се не види на први по-

глед, као што је случај с Лафонтеном. И ако је овај био устао против Декартове теорије о животињској души, ипак је и он био прожет Декартовим духом. За њега су физичке особине животиња биле интерессантне нарочито због тога што су изражавале извесне моралне особине, и он их је најчешће с те тачке гледишта и посматрао и сликао: Лафонтен је у животињском царству видео слику људског друштва, и животиње су му служиле као маске обичне људске комедије. „Природна историја Лафонтенова, вели Кранц, аутор *Есеја о Декартовој Естетици*, такође је психологија“.

Наравно да је и сам начин живота, као што смо већ наговестили, играо улогу у том отуђивању од природе, као што је у опште и од увек живот утицао на књижевност. Ми смо рекли да се љубав према природи јавља као реакција дугог варошког живота. У XVII веку десило се супротно: у то доба друштвени живот почиње тек да се ствара; позорница живота постаје салон; у њему човек има да проведе свој век и да покаже колико вреди. Разумљиво је да тај живот развија у човеку са свим друге особине и друге потребе, — бар докле се природа не освети и не дође као реакција салону у XVIII веку. За сада, не само да природа не продире у салоне, но на против, салони продиру у њу: Версајски парк са својим геометријски обрезаним дрветима, својим коридорима од зеленила, са својим водоскоцима који, по речима Теновим, подсећају на канделабре, није ништа друго до један пољски салон, удешен за људе који се разговарају шетајући се.

Јер, у оваком начину живота разговор постаје главно занимање. Госпођа Рамбује је говорила да због тога један отмен дух и један књижевник никад не могу живети на селу, а војвоткиња од Монтеспана (la Grande Mademoiselle) претпостављала је природи Тиљерије „јер су они угоднији за разговор“. (Ми овде само подсећамо на оне сјајне стране у којима је Тен насликао друштвени

живот у XVII веку и из којих се да лепо видети улога коју је салон играо у то доба[1]).

Потом, треба додати и то, да је већина великих писаца XVII века рођена у оној друштвеној класи која има најмање додира с природом, у буржоазији, и у њој је остала све донде док није ушла у салон и дошла на двор, што, као што смо видели, нимало нису били услови који су могли допринети да се приближи природи.

Природно је да је овакав начин живота утицао и на језик, као што је утицао и на све остало. Језик је од увек био верна слика друштвеног живота, али у исто време и активни калуп народног духа и његових манинифестација, у првом реду књижевности. Кад је реч о XVII веку, он је верно сведочанство нарави тога времена, и у себи носи траг Боаловљеве Поетике и у исти мах својим особинама доприноси да се она утврди.

Људи од света говоре друкчије него што су говорили ратници: говор постаје дискретнији, без пресних боја које би вређале у салону. Ми знамо, на пример, колико је Босие морао да савлађује своју енергичну природу, да ублажава своје изразе, да не би вређао деликатне уши своје публике.[1]) Што више улазимо у столеће, чула све више губе од својих права на рачун разума, и језик од конкретног, живописног, чулног, постаје апстрактан, интелектуалан. Њему није више циљ да нам да естетичка уживања него да нас интелектуално задовољи, да верно преда пишчеву мисао, да тачно изрази односе између његових идеја. Књижевност рачуна код читалаца више на њихов разум но на њихова чула. Она хоће да се допадне не бојама које би утицале на имагинацију него тачном употребом речи, логичном структуром фразе, јасноћом стила, — особинама које говоре разуму. Ако се и деси да се нађе која слика у стилу једног књижевника, она више служи да покаже пишчеву до-

[1]) *Ancien Régime*, *t. I*, и *Nouveaux Essais de critique et d'histoire*, чланак о Расину.

[1]) B. Albalat, Travail du Style.

сетљивост него што је ту ради лепоте и живости саме визије.

Ако се допусти да су речи писцу оно што су боје сликару, да од њиховог богаства зависи у многом сјај његових описа, онда је разумљиво да су са језиком који се боји личних, нових, конкретних речи и слика, чије све речи говоре само разуму, и описи морали бити општи и неодређени, без ичег локалног, реалног, прецизног.

Шта више, може се рећи да је оскудица слика и боја у једног писца довољна да покаже оскудицу осећања природе у њега. Сликовит стил претпоставља једну непрекидну и присну комуникацију између нас и спољњег света. И обрнуто, ако у стилу нема боја и слика, то значи да дотичан писац није посматрао природу, која је једина ризница свију слика и боја.

Ето на који начин језик и стил могу да покажу колика се пажња обраћала у XVII веку спољној, видљивој природи.

Најзад, можда би свима овим утицајима који су допринели да се писац удаљи од природе, требало још додати и утицај католицизма, који је био тако моћан у XVII веку. Вера проповеда да заборавимо тело, да умртвимо чула, да не обраћамо пажњу на овај пролазни свет и да се спремамо за онај други. Према том, и уживање у природи, у задовољствима која она пружа, било би нека врста сладострашћа, као што је на пример гурманство, и вера то није допуштала.

Ето то су узроци, разноврсни и сложени, историјски, друштвени, књижевни, психолошки, верски, који су могли утицати да у класичној књижевности седамнаестог века описи природе не заузимају оно место које заузимају у књижевности деветнаестог века. Вероватно је да би књижевно-историјско испитивање што се тиче XIX века, осим одсуства поменутих узрока, открило још и присуство других, који су допринели да природа заузме оно место и онај значај које има у савременој књижевности.

Урош Петровић.

БЈЕРНСТЈЕРНЕ БЈЕРНСОН.

(3)

V

Један заузимљив дански књижар шездесетих година био је издавао један календар, и ради тога је тражио вињетне стихове признатих песника. Сваки је требао да изабере по један месец. Бјернсон је написао малу песмицу чија прва строфа гласи:

Ја волим Април,
Где староеж ломећи се, праска,
А ново се рађа;
И ако чини много хуке —
Мир није од толике вредности,
Од колике је *воља* човекова.

То је била сопствена карактеристика његовог ступања у онај први међупростор. Он осећа моћан нагон, да се на свим пољима појави као обновитељ; а он је то и био, не определивши себи баш тачно шта управо хоће. На мало поља има он нечег тако оригиналног, незаборавно, тајног као на пољу лирике, и ако његови стихови врло ретко увесељавају уво због својих формалних недостатака, Његове народне песме су врло близу правих народних, његове родољубиве песме постале су народним, и његово мало описа и монолога, којима је предмет северна старина, погодили су онај стари северни стил, који Еленшлегер и Тегнер никад нису достигли. У народне песме рачунају баладе Нилса Фина. То је проста историја једног дечака, који изгуби

своје зимске ципеле и, вучен моћима дубине, пада у снег и пропада. Лобеланц је с финим разумевањем упоредио ову баладу с „Бауком". Она је по вредности нешто мања, и ако је сасвим друге врсте, не патетична, већ смешна својим удешавањем страха. У њој је исти хумор који има вратар у Шекспировом „Магбету", и у овој се маленкости скрива јака фантазија. Шаљив свршетак, који по облику и начину опомиње на народне и дечје бајке у којима се саопштава жалостан исход, ублажава страховит утисак догађаја.

Треба тачно прочитати само неколико реди Бјернсонових родољубивих песама, па разумети, зашто су толико распрострањене. Најпопуларнија почиње овако:

Ми волимо земљу ову,
Која небу горе тежи,
Оживљена по неким домом,
Поникла из мора с пуно пећина.

Немогуће је, краће и генијалније, представити утисак, који чине норвешке обале на сина те земље, када јој се с мора приближује. „Поздрав норвешког студента Велхафену" сасвим је песма без погрешке и савршена, од врсте коју је Бјернсон мало обделавао, строго састављена у снажним и чврстим строфама. Чудновато је што се тешка трипут понављајућа строфа, сваки пут баш, враћа исто онако свежа и мелодична. Зна се како то ретко бива нарочито код песника природе. Извесно код Вергеланда не би нашли ништа слично. Ево друге строфе:

Коме си ти у хладној зими певао,
Тај се смејући лишио окова.
    Пролеће је близу.
Оживео си га веселом храброшћу,
Очеличио страхом и жалошћу,
    Ево, већ је ту.
Твоја су плећа засута
Лозом и цвећем;
Окружиле те црвене руже
И ти видиш игру вила.

Од Бјернсонових већих лирских композиција, извесно је „Берглиота“ најзнатнија. Песма, како је познато, опева туговање једне поглаварске жене за њеним убијеним супругом Ејнаром Тамбарскелвеом и сином јединцем, који, такође убијен лежи крај њега.

Тако просто и врло трагично звучи тужбалица:

Забравићу одаје велике,
Сву ћу чељад отпустити,
Распродаћу стоку своју
И утонути у самоћу.

Ни Еленшлегер ни Херц нису смели, да жени једног јунака у наступима њеног ридања допусте да говори о продаји коња и крава. Али ја не знам ништа шта је у модерном песничком обделавању старих северних предмета учинило такав утисак на мене, као рефренско понављање речи, које Берглиота управља своме кочијашу, пошто му је наредила, да у кола метне тела свога мужа и сина.

Вози полако, тако се Ејнар увек возио,
И онако ћемо рано дома стићи.

Први ред: тако се Ејнар увек возио, дивном простотом слика достојанство главара, мирну величанственост његова бића; други ред: И онако ћемо рано дома стићи, описује у најмање речи, празнину и горчину, која их чека.

VI

Бјернсон је већ рано доспео до врхунца. Већ од тридесет и неколико година старости, био је он написао сва најбоља дела своје прве периоде живота, и већ почеше да их по мислима сматрају као завршену целину. Сваки је јасно увиђао јак таленат, али, што је најгоре, нико није могао видети његово право развијање. Моћ стварања стајаше извесно време на истом месту, али се погледи на живот не проширише. Они осташе детињски и уски. Каткад је био и површан. Овда онда писаше

песме, које су личиле на семинарски рад; каткад се клањао скоро детињском оптимизму. На свакој свадби и пратњи клео се Богу, допустио му да у песми о Мунху говори црње штампаним словима, уводио га је и злоупотребљавао у свакој строфи, што је требало да пружи свечан утисак. У песми „Моме оцу“, која почиње са мало претераном реченицом: „на земљи је племе наше прво некада било било“, тврдио је он, да треба познавати његове родитеље, да би се у његовом песништву разумели „тиху хвалу вере“. Он се позива на то, да код њега жена напред иде у „сунчевом сјају вере“. Он се радује, да се за остареле збира „живот у обилатности вере“. Он је опевао „дете у души нашој“, преузноси децу и душе детиње, као нешто највеће и највише, објашњава (у песми Сведрупу), да се он налази „на земљишту данашњег веровања“: на основу тога иште он једнакост и слободу народну. С тога се и десило, да је у песми о Фридриху VII, описао тога краља, као најтоплије, највеће срце данско, и тако даље. Он је био као цела северна литература онога доба, далеко од живота и идеја просвећене садашњости. Или боље речено: када је представљао мисли и људе једнога доба, он то није чинио својевољно. Они су излазили у старим, северним или средњевековно-скотским позоришним костимима, преобучени, прерушени. У „Сигурду Слембе“ године 1127, расправљају Хелга и Фракарк о односу између бесмртности појединаца и промена генерација, које и сувише много подсећа на годину 1862, и допусти истим поглаварима, који о политици расправљају. Као да су доживели историју идућих седам векова и употребљавају сасвим модерне изразе — да на точку растргну зарobљеног Сигурда. У „Марији Стјуарт“ Јон Кнокс је једино лице, које није иронично, а која лебди над осталим лицима. Бјернсон није о њему ни мало луснички премишљао, јер он је требао на крају, да са песничким патосом на уснама изађе из колосека и да као представник народни предузме Маријино политичко наследство. Же-

стоки бојеви у „Сигурду Слембе“, као и јаке страсти у „Марији Стуарт“ завршују се псалмом. Радња је била у овим драмама толико заоштрена, да се ту завршава Ингемановом крсташком песмом, тамо мистично магловитим псалмима.

Изгледало је, да ће с временом пресахнути тако богат извор песников. Последње новеле, као „Железница“, „Порта“ и „Сватовац“ нису ништа боље од раније написаних. Једна од последњих „Загонетка живота“, јесте чист манир. И поред свих лепих елемената не може се „Сигурд Слембе“ сравнити с пређашњим драмама. Друга половина „Ариљот Гелина“ далеко изостаје иза прве, много раније написане. Очевидно, код Бјернсона није више било нових мисли. Питали су се, да ли ће и с овим песником бити, као са многим другим, као са више данских песника, који су у најбољем добу умукли, пошто им недостајаше дара за подмлађивањем себе сама Свој први капитал беше Бјернсон очевидно потрошио. Да ли му је недостојало способности да стече нова блага? Он је, као што је млади Викинг, о коме говори једна од његових најлепших песама, после победе над старим временом и његовим главарима, стојећи на крми, довикнуо свету:

„Смем ли сад?“ Сада је смео, али сам није знао куда да управи крму.

Добро се сећам тих година. Човек се осећао бескрајно мучно, када је посматра духовне, нарочито књижевне прилике на Северу. То је било осећање, да нам је препречила пут култура Европе, као да смо седели иза забрављених врата, и узалуд се су поједини бавили умови проблемом, како би се врата могла отворити. Све је изгледало потпуно безнадеждно. Јер година 1864 закуцала је на врата својим гвозденим зглавцима, па ипак се не отворише. Узалуд је куцала и 1866 А 1870 их је својом тучаном руком само јаче затворила — она полетеше на поље — а требало их је изнутра отворити.

У Данској се већ више година развијала уметност, да треба европску литературу тако проучавати да не треба из књига читати све оно, што противречи националним погледима на обичну садржину европских књига: читаве групе из страних књижевности осташе потпуно непознате, штиво образованих и када се најзад због политичких распра прекиде духовне везе са Немачком, би затворен канал, којим је Норвешка дуго времена добивала много чега од европске књижевности У исто време бојали су се француске књижевности као лакоумне, а енглески су језик слабо разумевали као и енглески дух. У Данској су гледали Норвешку као земљу из које треба да дође књижевно подмлађивање. У Норвешкој су гледали на Данску, као на старију културну земљу са старом, искусном, испитивачком критиком. У владајућим грађанским круговима говорило се о Давиду Штраусу и Фајербаху, као што се у Немачкој четрдесет година о истима говорило у најпростијим и најограниченијим друштвима. У истим круговима знали су по имену само Стуарта Мила, Дарвина и Херберта Спенсера. Позитивизам и наука о еволуцији били су величине, које Скандинавија није признавала. У француској књижевности нису отишли даље од осуде Виктора Ига и романтичне школе, коју је Хајберг, диктатор укуса, обележио као велику разбојничку чету. Најмање су разумели зашто су француски роман и француска драма одавно напустили: херојске и застареле идеје, а латили се тема из песникове средине, јединог живота, који је он могао посматратрати својим очима, и који је он у ствари могао у души својој да проучава и боље и лакше, него сва остала времена. Они сами, ретко су кад смели да дигну завесу која их је растављала од садашњости. Дуго је изгледало, као да северној поезији не би баш добро добро дошла велика научна освојења столећа

И докле је духовни живот венуо, као што вене биљка у затвореном, загушљивом простору, они су били собом задовољни, са задовољством собом самим које нити

је весело ни тужно: јер је туга, и многа сета обузела њихове душе због великих удара судбине, и ако су им они изгледали сасвим невини, као плодови крваве, вапијуће неправде. Али они су добро седели у мирном, тешком задовољству са собом самима. Уљушкивали су се надама готових спољних оправдања, радовали су се симпатијама, које је у Европи задобила ваљана одбрана Данске. Одмарали су се на својим ловорима, и заспаше.

И докле су спавали, сањали су. Образовани, а нарочито полуобразован свет у Данској и Норвешкој сањао је да су они суштина Европе. Сањали су да су подмлађивали марљивост туђих народа својим идеализмом, својим Грунтвишким или Киркегâрдским идеалима. Сањали су, да имају снагу, помоћу које би могли овладати светом, а која се из загонетних и непојамних разлога дуже година вукла, и просјачила мрве са туђих столова. Сањали су, да су слободан, моћан Север, који је ствар народну циљу водио — а пробудише се неслободни, немоћни, неуки.

VII

Када се почетком седамдесетих година појави модеран духовни и литерарни покрет из кога се прошлих деценија развио нов песнички и критички правац, пресади се брзо дански духовни покрет у Норвешку, где су оригинални научници, на које је утицала Француска и Енглеска, пробудили сродан покрет у духовима младежи. И наскоро објави Бјернсоново певање, да су му у његовој души — како се сам изражавао — тек после четрдесете године старости избили богати извори.

Одједном се показа, да се у његовој продукцији опет јавио свеж полет. Модерни свет беше отворен његову погледу. Он је добио, као што је једном рекао у једном свом приватном писму, „очи које виде и уши које чују“. Није знао, да су идеје новог света утиснуте у његов приемљив веснички дух и да су га у тајности учи-

нили плодним. Тих година је читао необично много, књиге на разним језицима и разне врсте. Најраније је на њега утицала норвешка историска критика. Дубок утисак учини на њега мирна величина и узвишено слободоумље Стуарта Мила; Дарвинова велика хипотеза прошири његов видокруг; филолошка критика људи као Штајнхал и Макс Милер пружише му нове погледе на религију; литерарна критика Тенова и њему сличних, пружише му нов начин посматрања књижевности. Расветли му се значај XVIII и задатци XIX века. Он је једанпут, у једном дивном приватном писму, изрекао односе који су условили његову младост, и црту која је била повод његовом преображају.

„Са овим претпоставкама морао сам бити плен Грунтвигов. Али ништа ме у свету није помићивало, и ако ме сваки може завести, стога сам опет био на правом путу онога дана, када сам прегледао. Мој најцрњи непријатељ може имати истину у шакама. Ја сам глуп и јак, али онога дана, када и ако само случајем будем видео истину, ето ме ту одмах. Кажите само, да ми није лако разумети такву природу? Зар не треба веровати, да ће нарочито Норвежанима бити лако да је разумеју? Ја сам Норвежанин. Ја сам човек. У последње време бих се најрадије потписивао: човек. Јер чини ми се, као да та реч код нас у овом тренутку буди нове представе."

(Наставиће се).

Георг Брандес.

(С немачког превео Никола Сталић).

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Николај Римски-Корзаков.

8 јуна прошле године задесио је велики удар не само руски народ, но и цео културан музички свет који је био дирнут напрасном смрћу Николаја Римског-Корзакова, који је као генијалан руски национални композитор стекао славу себи и своме народу.

Римски-Корзаков родио се 1844 године, и као већина великих композитора, почео је учити музику још од детињства, Школско образовање добио је у Маринском корпусу, после кога је служио као официр у флоти до 1873. Док још беше млад официр, упозна се са тадашњим кругом младих руских компониста, који је и данас познат под занимљивом шифром „могучаја кучка.“ Доста је да напоменемо неколико имена, која беху у томе друштву, да бисмо јасније видели у какој је атмосфери развијао свој таленат и црпао уметничку енергију. Душа тога „тѣснаго кружка“ био је М. Балакирев, а сем њега још: Бородин, Цезар Кјуи, Даргомижски, Мусоргски, доцније Чајковски, и многи други, чијим се именима данас поноси руски народ.

Од интереса је бацити поглед на развитак тих будућих пионира националне уметности, од којих управо и почиње нова руска музика, која је освојила веома угледно место у целој Европи. Све до педесетих година прошлог века она је у периоду слабог развијања и непоузданог започињања; само на тамном хори-

зонту блистају се две светлије звезде са именима Глинке и Даргомижског и њихових дела: „Живот за Цара“ па неоцењени тада још „Руслан и Људмила“ (Глинке) и „Русалка“ (Даргомижског); све друго једва је провиривало из потпуног дилетантизма. Разлог је донекле био и на другој страни, јер огромна већина бирократске публике у то време није гледала ни тражила уметност, но празну и пријатну забаву.

Руска књижевност тога доба стоји већ чвршће. Сва велика дела Пушкина, Љермонтова Грибоједова и Гогоља била су већ угледала света. У то доба Гончаров штампа своју „Обичну Историју“ Тургењев своје „Ловчеве записнике“; Островски „Буру“; Достојевски „Злочин и казне“; тада се као песник јавља Некрасов. И непотребно је нарочито истицати одушевљење, које је та сјајна књижевна производња пробудила у младим композистима, које је у исто доба отворило широк ток новим мислима у њиховој рођеној уметности, и потпуно окрепило њихову смелу тежњу, да се отргну од ситних жеља широке и неупућене публике и да се даду стварању оних облика, чију су величину тек наслућивали.

И од тог тренутка, понесен великом снагом свога учитеља Балакирева, млади „кружокъ“ полаже темељ правој руској музичкој уметности. Све је то потребно навести овде, ако хоћемо да дамо скицу уметничке еволуције Римског-Корзакова и да одредимо његово место у томе „кружоку“.

Под руководством Балакирева изучавао је Корзаков теорију композиције све до 1862, када је морао напустити и отпутовати са флотом на далек пут. На том путу и написао је своју I симфонију. По повратку дошао је опет у Петроград и продужио је са још више енергије да се усавршава у теорији композиције. Успех његове I симфоније (1865 године), изведене под управом Балакирева, а затим још већи успех његове симфонијске поеме „Садко“ (1867; охрабрише га да се лати за-

машнијега посла, и он поче писати оперу. И ту почиње његов особито плодан рад, који заузима висока места у историји руске музике.

Прва његова опера „Псковићанка“ (по драми Л Меја) извођена је на сцени Маринске опере 1873 године, и доживела је огроман успех. Што је важније, тај догађај је изазвао у уметничким кругама, велику расправу, тако да се музички и музикалан свет поделио на два табора. Док су се млади музичари страсно усхићавали, дотле је један конзервативан круг старијих музичара, који је очевидно стајао под туђинским утицајем, са свим одрицао нову оперу. А како се не би! У опери разлива се добра руска, широка декламација, а уз то и одважност, пуна јаких национално-реалистичких боја, снага, нарочито у сцени Новгородског Већа, са врло изразитом карактеристиком познатог тиранина цара Ивана Грозног! Аристократска публика и *Талијани*, који тада компоноваху *руске* опере (као: Сарти, Араија и други, и то само на либрета благосиљана цензуром, која већ по професији не беше наклоњена ничему, што би могло да утиче на буђење народне свести, — не могаху се помирити са оваким схватањем и овим средствима у уметности. Ту сад отпочиње борба „младих“ и „старих“ у руској уметничкој музици и у публици. Та борба била је тако јака, да поменута опера, и поред свога сјајног успеха, подлеже под нападима конзервативаца, скидоше је с репертоара, да се тек после тридесет година поj ави опет у Петрограду. У свом потпуном облику онако како је замишљена, појавила се тек 1903 године у Москви, појачана успехом великог певача и глумца Феодора Шаљапина.

Успех „Псковићанке“ побудио је Римског-Корзакова да и даље пође истим путем, и одмах затим нижу се његове опере овим редом: „Мајска ноћ“ (по Гогољу) 1880; „Снѣгоручка“ (по Островском) 1882; „Млада“ 1893; „Бадње вече“ (по Гогољу); „Садко“ написана 1895 и 1896; „Моцарт и Салбери“ (драматске сцене по Пушкину) 1898 и „Бајка о цару Салтану“ (по Пушкину) 1900 го-

дине и тако даље. Већ, овај прост хронолошки ред по ком су приказиване опере Римског Корзакова, чини читаву епоху у развитку руске националне опере и уводи га у ред најталентованијих оперних композитора. Оперна уметност Корзакова преноси оне основне црте, које садржи стил његових претходника Глинке и Даргомижког. Тежњу за што сроднијим додиром руске националне опере и литературе и са националном музичком уметношћу видимо већ у томе, што за предмет својих опера Корзаков узима већином садржину добрих литерарних, нарочито драмских радова. Његова широка сањалачка душа најрадије је ронила у далека времена, у бајке и скаске, и давала им ненадмашан облик лепоте и осећања. Оригиналност његове хармонизације и способност за инструментално колорисање дају најлепше примере, што их уметничка форма музика може дати.

И у мањим облицима Римски-Корзаков је једнако велики. Као композитор руских „романса“ одликује се савршеном декламацијом. изразитом музиком и дивном контрапунктском израдом Од њих су најбоље познити: „Колыбельная пѣсна“, „На Холмахъ Грузіи“, „Тихо вечеръ догораетъ“ и др. У инструменталној музици дао је мноштво прекрасних композиција. На првом су месту: I симфонија es-moll. „Шехерезада“, симфониjска свита, музика са источњачким колоритом, прича из „Хиљаде и једне ноћи.“ Затим „Капричио“, на шпанске теме, фантазија на руске теме за виолину и оркестар, неколико гудачких квартета, и „Српске фантазије“ за оркестар, написане на наше српске народне мотиве и која све до ове године беше у нас или неопажена или ради бедних оркестарских прилика неизводљива.

И као учитељ Римски-Корзаков био је веома значајан. Сву музикално талентовану омладину скупљао је око себе, учио је и неуморно упућивао, указујући јој на идеале и смерове велике руске народне уметности. Између најдаровитијих ученика његових истакоше се: Аренски, Љадов и Глазуном,

Јован Зорко.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Унутрашњи послови у Турској. — Грчка криза.

Откако је последњи пут писано о турским пословима у овоме прегледу, а то је од 15 јула ове године, биланс је њихов до данас знатно велики. Он би се могао поделити на два дела. Један који је спремила влада, а други је биланс унутрашњега сређивања отоманске империје. Укупно узевши он је овакав.

Буџетски је дефицит преко пет милијуна турских лира или 115 милиона динара (21.500.000 динара за Друштво Источних Железница; 12.000.000 повериоцима бившега султана; три милијуна на вилајет у коме су извршени покољи Јермена; остало би се употребило на разне државне потребе, а нарочито на повећање пензионога фонда и отпуштене чиновнике). Због овога недостатка влада је спремила предлог закона за један повећи зајам, неколико милиона турских лира. Зајам би био гарантован приходима од десетка из вилајета Коња, Кастамуни, Сивас, Адана, Калеџак и Караскија и приходом од беглика из вилајета алепскога. (Ови су приходи били гаранција за руску ратну оштету, па руско-турским аранжманом ове године предати Турској за одређено време на употребу). Уз ову меру за поправку финансија, влада турска приступила је преговорима с амбасадорима Великих Сила да се досадања царина на увезену робу са стране од 11°/₀ ad valorem повећа са 4°/₀, као и на стварање монопола на жижице, на петролеум и на карте за играње. Аустро-Угарска је дала свој пристанак још приликом зи-

мушњега споразума о уступању султанових суверених права над Босном и Херцеговином; Немачка је тако исто пристала на ово; вероватно да ће пристати и остале Силе.

Ради успостављања реда у војсци и међу чиновницима. влада Хилми-пашина, договорно са младотурским комитетом, отпустила је многе чиновнике, а многим официрима су смањени неправедно заслужени чинови. (Било је генерала и паша од 25 година). Колико је ова прва мера била потребна, толико је ова мера била нетактична. Одузети службу много је сигурнија мера, него ли смањити ранг и чин у војсци. Сигурно је да је ова мера онезадовољила многе, те појачала број незадовољника. Младотурски комитет је имао и овде пресудну реч као и у питању оставке Нарадунгијан-ефендије министра грађевина, који је готово на силу уклоњен, а због неких концесија. где је изгледа закон био на страни концесионара. Норадунгијана ефендију, који је од почетка новога режима био министар грађевина, заменио је опет Јерменин Халаџијан-ефендија. Султан Мехмед V слуша што му се саветује и ради како му се каже. Навике својих предходника предаје забораву, и труди се да себе и своје поданике прилагоди новим начелима која су по форми врло демократска. Мехмед V је предузео путовања по царевини ради упознавања са својим народом. До сада је видео Брусу и Цариград. Сву бригу за државне послове оставио је својој влади, а ова, као и Младотурци, више силом него милом, оставила је бригу за све крупније послове Шефкет-паши. Шефкет-паша је са својом војском још господар ситуације у Турској, и, судећи по његовим делима и разговорима, које је имао на своме путу за Берлин, он не мисли напуштати свој привилегисан положај као ни свој преки начин успостављања и утврђивања реда и мира у царевини.

Турска влада је радила одмах од доласка на управу да се коначно укине финансијска контрола, коју је после мирцштегског споразума Европа увела у вилајете битољски и солунски и санџак скопљански. После европ-

ске жандармерије, и установе цивилних агената, међународна финансијска контрола најтеже је падала Турској. Она је стално радила на томе да приходи из румелијских вилајета, као и приходи од повећане царине (3% ad valorem на увозену робу из иностранства), буду утрошени само на реформне вилајете, и то само на продуктивне послове. И, најзад, успело се да се и међународна контрола укине. Европске силе су пристале да се растури њихов финансијски одбор у Солуну, али под погодбом да се Турска обавеже да ће приход 3% бити утрошен једнино на три румелијска вилајета. Порта је дала једном нотом формални пристанак на ово што су Силе тражиле, с тим да се из овога прихода одвоји она сума која припада установи државних дугова у Цариграду према ранијим обавезама Отоманске Империје.

Питање о рекрутовању немуслимана у Турској иде, изгледа, врло повољно. У Анатолији маса Хришћана се јавља за упис. У европској Турској (румелијским вилајетима, у Архипелагу, у вилајетима смирненскоме и бејрутскоме) одушевљење није било велико. Према рачунању: четрдесет хришћана на сто јављају се да служе војску. У први мах се мислило да ће томе бити узрок што је васељенска патријаршија била препоручила својој пастви уздржавање од ступања у турску војску, докле год се не установе нарочити батаљони за Грке. Кад је после Јоаким III упутио једну енциклику грчким митрополитима по Турској, да верне своје упућују да ступају у војску, резултати нису били бољи. Политички разлози који је васељенски патријарх употребио у својој енциклики нису нимало загрејали Грке за служење у турској војсци. Они су волели плаћати војницу него служити. Турска је то радо гледала, јер јој од војнице може припасти око четрдесет милиона динара.

О народносноме питању, као и о раду Младотурака, у идућем прегледу.

Стање у Грчкој почело је бивати боље. У први мах, одмах по доласку Мавромихалиса на владу, изгледало је да ће све ићи добро. Мавромихалис је спремио свој програм у коме је најглавнија тачка била буџетске уштеде и извори за извршење програма који су незадовољни официри израдили. Грчки принчеви Никола, Андреја и Кристифор су добили подуже одсуство из војске и отишли из Грчке. То је требао да учини и престолонаследник Константин, кад се покушало и последњи пут да престолонаследник остане у Грчкој и задржи активну команду све грчке војске. Приликом његовог поласка за Европу, у Патрасу и на Крфу, приређене су такве народне манифестације, да је краљевић Константин одложио свој пут у Немачку. Ситуација је одмах постала озбиљна; министарска криза је морала наступити, незадовољство у Атини постало велико, краљ Ђорђе је морао телеграфисати своме сину да се не враћа у Атину докле се узбуђење не стиша. Ситуацију је учинило још озбиљнијом то што је бивши министар председседник Теотокис одједном устао у одбрану активне команде, а Теотокис има у данашњој народној скупштини већину, око 132 посланика. Једно скупштинско изасланство морало је ићи из Атине на Крф Теотокису и молити га да због спољашњих прилика, промени своје држање. Теотокис је пристао да не присуствује скупштинским седницама кад се буде расправљало питање о реорганизацији војске и укидању активне команде. Повукавши своју оставку на вођство партије, Теотокис је оставио њеним члановима слободу у Скупштини. Чланови Теотокисове партије одлучили су да у Скупштини гласају за све законе који се тичу преустројства војске, али не и за нове финансијске предлоге Мавромихалисове владе. Престолонаследник је оставио Грчку као и његова браћа на неодређено време, а Краљ Ђорђе је одлучио да одобри све нове законе које влада грчка буде успела од скупштине добити.

Инострани.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Prethodni izvještaj o izučavanju hrvatske glagoljske književnosti. Napisao Jvan Milčetić. [Ljetopis Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1908. Sv. 23. U Zagrebu 1909. стр. 169—200].

Глагољска књижевност вазда је интересовала славистичаре. То што су глагољицом написани најстарији и најдрагоценији старословенски споменици, одржало је њу увек у средишту научне пажње стручњака, и тако се још од првих почетака словенске науке врло брижљиво скупљало и проучавало све што је било писано овом чудном буквицом. Међу глагољским споменицима, пак, од засебног је научног интереса хрватска глагољица, развијена из старословенске, с почетка опште и грађанско, а доцније само локално црквено писмо чакавских острвљана питомога Јадранског Мора. Она и ту, својом занимљивом судбином, има значаја за науку, и зато није чудо што се заинтересованост за њу очувала непрестано, до наших дана. Глагољска књижевност хрватска трајала је више столећа, она је обилна, разноврсна, и растурена по многим приватним и јавним библиотекама. До сада се о њој, због тога, није могла ни имати целокупна, прегледна слика, добивена на основу савесно сабраног и проученог материала. Питања која се постављају поводом ове књижевности, ни из далека нису решена из тих разлога. Њима се с успехом може прићи само кад се упозна цео материал, кад се тачно одреди бар оно што

додирује спољашњу историју свих, нарочито рукописних споменика ове врсте.

Тај огромни посао библиографије и историје хрватске глагољске књижевности решио се да сврши Иван Милчетић, гимназијски професор у Вараждину, и дописни члан Југославенске Академије. На томе послу он је до сада провео две године, од 1907 до 1909, путовао је по иностранству, претурао архиве и библиотеке, скидао фотографске снимке, преписивао записе. Резултате прве половине свога рада он је саопштио у горњем кратком, претходном извештају Југославенској Академији, стављајући доцније у изглед и читаву систематску студију о глагољском књижевном раду. Али већ из овога што нам је он овде само укратко назначио, може се назрети колика је богата његова жетва, мада је он имао да прегледа и доста већ раније познатих ствари.

Најбогатију збирку глагољских споменика има Југославенска Академија. За њено скупљање најзаслужнији је Иван Кукуљевић. Ову збирку Милчетић пре свога извештаја није прегледао целу, али је прегледао преко шесет рукописа на кожи и хартији, већином из XVI до XVIII века, а има их, и то бревиара, и из XIV и XV века, из Истре, Винодола, и са острва Пашмана, који су врло лепо писани и украшени. У тој збирци поред црквених дела има и споменика правне садржине, судских одлука из Вепринца у Истри и из Врбника на Крку, свештеничких матица, легенада, фрањевачких регула, егзорцизама, црквених драма, од којих је једна до сада била непозната, итд. Црквена књижевност ипак је најобилнија, и нема богословске гране која не би била обрађена. Ту има и прерада са ћирилице, на пример преводи неких Дивковићевих ствари од крчкога фратра Депопе. У овој збирци налази се и највећи до сада нађени глагољски рукопис, из XVI века, дон Иве Гардовића. Он има 1534 стране, и садржи тумачење Св. Писма и разне проповеди, али му је језик унакажен многим талијанизмима.

Један од најзанимљивијих глагољских кодекса налази се, међу осталима, на острву Крку, у „жупном двору“. То је „Зборник блаженога Бернарда“, писан с краја XV века. У њему су већином хришћанско-морални чланци, али је он од значаја по својим саставима светског карактера. Ту се налазе приповетке о тројанском рату, о премудром Акиру, о Поликарпу, о тици халандри, о добром витезу Лундулу, о „бахорницама“, о нарави орла, затим многа житија светаца, чуда пресвете Богородице, и тако даље, што све јасно указује на везу ове књижевности са средњевековном српском и ћирилском.

На острву Крку има лепу збирку глагољских зборника и „Старославенска Академија“, научно друштво организовано 1903 године са задатком да негује „старославенски литургични језик“, и да помаже његово учење.

Споменика хрватске глагољске књижевности, старосрпске и старословенске уопште, у великој количини налази се у Љубљани, у „Студијској Библиотеци“ и у архиви земаљског музеја „Рудолфинума“. У „Студијској Библиотеци“ налазе се сачуване приватне библиотеке чувених Словенаца Копитара и барона Цојза. Барон Цојз је један од најзнаменитијих људи међу Словенцима крајем осамнаестога и почетком деветнаестога века. Мецена и покретач књижевног и сваке врсте културног рада међу својим земљацима, барон Цојз је био и љубитељ глагољских и ћирилских рукописа, те је имао своје агенте међу јужним Словенима који су му набављали ретке словенске кодексе и књиге. Од њега је, у његовој збирци, остала чак и једна библиографија глагољских рукописа, из 1798 године. Отуда ова љубљанска збирка има егземплара који су врло драгоцени, брижљиво писани на пергаменту, дивно украшени, са миниатурама. Ти кодекси већином су из Истре, из XIV и XV века. „Рудолфинум“ има доста фрагмената, нађених, што је врло значајно, по свештеничким канцеларијама у разним селима у Крањској.

Шест великих кодекса има у Дворској Библиотеци у Бечу, из XIV, XV и XVI века, међу њима „Бревиар Вида Омишљанина“, и „Мисал кнеза Новака“; затим још неколико мањих рукописа из Миклошићеве заоставштине. Много мање хрватских споменика има у Прагу. Најважније је „Псалтир жакна Кирина“ из године 1359, у универзитетској библиотеци. Из Шафарикове збирке чувају се у Чешком Музеју фрагменти мисала, бревиара и псалтира.

Мало глагољских споменика има у Италији. У Млецима, Аквилеји, Видаму, Марциани, на острву Сан Лазаро, у Фиренци, Милчетић није нашао ништа. У Риму, међутим, у ватиканској библиотеци и у државној архиви Светог Петра има доста глагољских зборника из XIV, XV и XVI века, већином с Крка. У архиву Пропаганде Милчетић није улазио.

Интересантних података за историју глагољице нашао је Милчетић у Истри, где су на двема сеоским старим капелама из XIV века, у Барбану и Берму, на фрескосликама урезани врло многи глагољски записи, а поред њих и ћирилски.

У опште је од значаја што се, не само ту, него код врло многих глагољских споменика паралелно налази и ћирилских записа и забележака, ма одакле ти споменици били. Ћирилских записа има на рукописима с Крка као год и на црквама и у кодексима из Истре. Употребу ћирилице констатовао је Милчетић, још, нарочито у Далмацији. „У Спљету глагољици ни трага“, вели он. У Пољицима, тој „старохрватској великој опћини“, уверавали су га да нису „никада видјели у Пољицима глагољских рукописа, а нијесу ни чули да би се икада употребљавало у Пољицима глагољско писмо“. Сплетски ординарнат дописивао се са католичким поповима у Пољицима ћирилицом, а наредбе млетачких проведитура писане су додуше талијански, али на сваком акту био је хрватски превод ћирилицом. У Книну се такође увек писало ћирилицом у католичким општинама. Ћирилица се јављала и у Шибенику, а за глагољицу тамо никад нису знали.

У Трогиру је глагољица исто тако непозната. Једино је Задар сачувао глагољских споменика, у фрањевачком манастиру, али ни Фрањевци, ти „тврди глагољаши", „не зазираху од ћирилице". Милчетић мисли да су носиоци ћирилице међу Хрватима били Пољичани, као што су Бодули, Крчани, били глагољаши. Крк и Пољица давали су велик број свештеника; крчки глагољаши продирали су на север преко Истре у Крањску и Фурланску, а Пољичани су се расејали по Далмацији и Истри.

Колико је ова тврдња тачна, видеће се доцније кад буде објављен цео овај библиографски и историски материал о глагољској књижевности који обрађује Милчетић. Тада ће бити олакшано и проширено проучавање глагољашког рада, и биће унесено светлости не само у то питање, него и у опште у цео „замршени проблем о постању и еволуцији глагољског и ћирилског писма".

Милош Ивковић.

Дипломатъ: Албанското възраждание, Софија. 1909. Хр. Олчев.

У овој брошури је врло кратко изложена историја арбанаских покрета из седамдесетих година прошлога и из првих година овога века. Тенденција је брошури очевидна. Бугари, и они у Бугарској и они у Маћедонији, треба да помогну Арбанасе да се уједине у једну независну област, аутономну Арбанију, како би и Маћедонија добила своју аутономију. Бугари имају разлога државних да помогну ово: 1, за то што су Бугари једини балкански народ који није никада у прошлости био у непријатељству са њима; 2, Бугари су једини народ који нема шта тражити данас од Арбанаса (и ако све арбанаске статистике стављају вилајете битољски и косовски у Арбанију); 3, Бугари имају најдужу непосредну границу која их раздваја од Арбанаса.

Мисао о препорођају Арбанаса није нова, али нам се чини добра и треба је, нарочито данас, истицати и ра-

ширивати међу балканске народе. Препорођена Арбанија би била један нов чинилац и јака потпора за будући савез балканских народа. У исто време била би стална препрека и за оне који сањају о некој хегемонији на Балкану и за оне који желе да прокрче себи у Солун и Цариград слободан излаз. Да се не помиње то што Арбанаси као један стари народ имају права да се слободно развијају као и сви други народи. И за то на њихову препорађању, не треба да раде само Бугари, него и Грци, и Срби, и Турци.

И овај бугарски дипломат, као и многи бугарски листови, једновремено истичу да тај рад треба да буде овакав: да се млади Арбанаси школују у бугарским школама (војним, учитељским, стручним, великим), да прилазе Егсархату и остављају Васељенску Патријаршију, да се на софијскоме универзитету отвори катедра за арбанаски језик. Овакав би рад био добар за бугарске, али не за арбанаске и за балканске интересе, а за углед писцу брошуре морао је служити рад талијанске пропаганде, аустријске, и донекле грчке. Италија, Аустрија и Грчка практикују одавно такав рад за своје политичке сврхе.

Посао око препорађања Арбанаса био би спор и тежак. Пре свега, Арбанаси нису међу собом ни својим физичким и душевним особинама једнаки. Тоске, Арбанаси јужне Арбаније, дуго укрштавани са Грцима и Аромунима, ситнији су, окретнији, бистрији, с лепшим цртама. Геги, Арбанаси северне и средње Арбаније, крупнији су, троми, сировији, с грубљим цртама. Затим, подељени су на три разне вере, на православне, католике и муслимане. Они нису ни у култури једнаки. Они дуж обале јадранскога мора, као и они у јужној Арбанији много су јачи, они у северној и средњој слабији. У њих, што је најглавније, нема једне писменице, једног арбанаског књижевног језика. У северној Арбанији Арбанаси уче највише на талијанском језику, у јужној више на грчкоме језику, мало је где се учи на арбанаскоме. Мисао о једноме књижевноме језику, о једној отаџбини више

је раширена код Тоска. Геги се више баве месним, породичним и племенским интересима, када не служе туђим интересима. Тоски су мирнији, интелигентнији, заузимали су и заузимају важна места у турској администрацији. Геги су више брђани, и у пушци им је још највиши закон. Уз ове долази и велики број Арнауташа који незнају арбанаскога језика. Између њих као да држе средину дебарски Арбанаси. Верске пропаганде и разне друге околности (географски положај, рђава комуникациона средства, никаква администрација, повлађивање анархије међу Арбанасима и т. д.) највише су учиниле да се дође до оваквога стања. Та пометња би била једна од великих тешкоћа за рад на препорађању Арбанаса. Прво и пре свега, што треба учинити то је да се сазове један конгрес Арбанаса на коме би ваљало да одлуче Арбанаси о једној општој арбанаској писменици, о књижевноме језику и једноме политичкоме програму. У овај последњи да уђе као главна тачка: признање арбанаске народности и образовање на народносноме језику. После тога би требао други шири политички програм за организовање Арбанаса. Сваки други рад пре овога водио би однарођивању и присаједињавању овој или оној области делова данашње турске царевине у којима Арбанаси живе.

Брошури је писац, Г. Д. Ризов, додао и једну прилично непотпуну библиографију о Арбанији, старој и новој.

J. М. Јовановић.

Knes Ivo von Semberien, Drama in einem Akt von Branislav Nušić. Einzig autorisierte Uebersetzung aus dem Serbischen von Milena Miladinović. (Ujvidek, 1909).

Један од комада Г. Бранислава Нушића, који је за пуних девет година измамљивао сузе у српске позоришне публике, и који то и данас чини, који је имао ту срећу да буде увек цењен по тим сузама а да никад не буде из близа анализован, преведен је и по трећи пут на

немачки језик. Овог пута преводилац је Г-ђа Милена Миладиновић.

Госпођин избор правда глас који још непрестано има ова „историјска сцена“ и Госпођина намера да један свој рад посвети „онима што су се за свој нарад жртвовали“. Против тог избора говори највише мала књижевна вредност самога дела, или тачније рећи, оскудица поетске дикције у целом комаду, као и намештеност последње сцене која има да заврши овај комад почет на једној лажно доброј основи.

Кад је реч о самом преводу, преводиоцу се мора признати: обавештеност, познавање текста и вештина да нађе еквиваленте. Сасвим пажљиво упоређење оригинала и превода открива извесне недостатке. Преводилац је поправљао оригинал. „Беже, ево ти дајем...“ преведено је са: „Beg!... Hier gab ich“. Често је у оригиналу стајало: Иво!, а у преводу је: Ivo!... Ivo!... Исто тако и: Мајко!, Mutter!... Mutter!... Да је писцу требало да једну реч двапут каже, он је не би рекао једанпут. Исто тако није било коректно што је у преводу, у крајњој сцени, уметнута реченица: Unseres Hauses heiligste Feier. [Утолико пре што Госпођа истиче да је дала превод (Uebersetzung), а не, као Рода Рода, обраду (Umarbeitung)].

По овоме довде, ова књига долазила би у оне књиге које треба приказивати из исто толико разлога из колико и не би требало. Али брзина превођења, која се ипак показала на неколико места, и рђава техничка опрема књиге јесу управо један разлог више за њен приказ, јер она тиме постаје интересантан пример како се могу дати рђава издања.

Најпре, боја корица с поља онаква је каква би била она јасна црвена боја кад би неједнако избледила: затим слова на корицама имају величину слова са позоришних листа. Натпис на корицама стоји од речи до речи овај Milena Miladinović: Knes Ivo von Semberien. То подсећа на једну књигу разних песама о Стевану Синђелићу коју је један београдски књижар издао, исписавши јој натпис

на корицама: Песме Стевана Синђелића. Онда, на последњој страни исправљено је тринаест штампарских грешака, док сав текст, заједно са насловним листом, не износи толико листова. Па би се још то могло и не споменути. Али, сем тих исправљених грешака, има још две неисправљене погрешке (S. 9, R. 15; S. 21, R. 29). Напослетку, на листи лица изостављено је име Кулин-Капетана и испретуран ред лица да се не може знати ко је чији пандур а ко чији слуга.

Примећују се такође извесна брзина и непажња у раду преводиоца. Опет на истом листу, где је листа лица, имамо „aus Jadra“, уместо „aus Jadar“. У оригиналу стоји: „догађа се у почетку деветнаестог вијека“, а у преводу: „Ereignet sich am Anfange des zwölften [!] Jahrhunderts“. На 7 страни стоји: „wenn wir nicht angefangen hätten“ уместо „wenn sie nicht angefangen hätten. — У реченици „сједнув на земљу и положив мртву Боју себи на крило“ глагол сјести преведен је погрешно као прелазан.

Е. Н.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Мала научна библиотека.“ — Пре тридесет-четрдесет година владала је код нашега света грозница за сазнањем и науком. У целом нашем друштву осећала се велика духовна глад, и сваки се журио да да себи рачуна о проблемима света и резултатима науке. То је доба превођења Дарвина, Хекела, Мила, Дрепера. После тога цветнога периода у развитку наше мисли настао је један дуг период духовне апатије, из које се тек почиње изилазити последњих година. Шири кругови наше интелигенције почињу осећати да школске дипломе и државни укази нису стварна одлика једног интелигентног човека, и да има и других и пречих ствари но што је оно што се налази у страховитим вечерњ м листовима нашим. Тим мислима руководили су два млада и интелигентна човека у Јагодини, Г. Данило Јанковић, ветеринар, и Г. Емило Цветић, професор, када су се одлучили на издавање „Мале Народне Библиотеке.“ У писму на читаоце они истичу колико је духовна дужност једног истински образованог човека да буде упознат са резултатима модерне науке и великим „освојењима људског ума“. „Истински просвећен човек мора желети да их упозна, осем ако обзири ситнога, учмалога, оријенталскога живота нису јачи од осећања да и ми припадамо XX веку.“ Интелигенција у Србији има мало општих знања и показује мало духовнога интереса. „На основу чега хоћемо да играмо важну улогу у друштву, да водимо прву реч, да просвећујемо другога, да тражимо од масе да нам поверава важне функције, кад се ми једва разликујемо од те масе?“

Ради тога покренута је „Мала Научна Библиотека“, а као прва њена књига изишао је, у исти мах врло популаран и строго научан, чланак „Дарвин“, од познатог

француског природњака Феликса Ле Дантека. (8°, стр. 31). У штампи је већ и друга књига „Новопазарски Санџак“ од Емила Ј. Цветића. „Мала Научна Библиотека“ изилази у свешчицама од два штампана табака, које стају 0·30 дин. Овај интелигентан и користан покушај, који одговара једној великој и стварној потреби нашега друштва, заслужује пуну потпору школске омладине и млађе интелигенције. J. С.

———

„Осаме.“ — Као докази за поступно културно напредовање Србије могу послужити две књиге које су изишле у двема типским варошима наше унутрашњости, у Параћину и Јагодини. У Јагодини се почиње издавање једне „Научне Библиотеке“, а у Параћину изилази у врло лепом издању превод „Осама“ великог француског рефлективног песника Сили Придома.

Г. Милан Митић учинио је врло добар избор превођењем мисаоних и отмених „Solitudes“ Сили Придома, једне од најраније збирке песама славног песника (1869). Сили Придом је нашој великој публици по готову непознат, и ако висином своје мисли, модерним духом којим је цело његово дело задахнуто, веома поетским симболима и интезивном нежношћу заслужује да се чује и чита и код нашега фриволног света који изнад свега воли оно што је површно, чулно и одмах уочљиво. Превођење песника је тешко, готово немогућа ствар, како је рекао де Вогие поводом једног врло тачног и доброг руског превода „Ноћи“ Алфреда де Мисеа: да је преведена песме као цвет који је мирис изгубио, као леш из којега је душа одлетела. Тако и овај превод даје бледу и далеку слику, деликатних „Осама“ Сили Придома. Преводилац је уложио труда, овде-онде има и приличних стихова́, строфе су у главноме добро пренете, метрика је доста добра, али има и нејасности, незгодних и непесничких речи и невештина у руковању стихом. У сваком случају, овај превод као појав и као избор заслужује пажњу.

J. С.

———

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Матица Српска. — Књижевно одељење Матице Српске држало је 1 (14) септембра своју редовну седницу под председништвом А. Хаџића, друштвеног пред-

седника. У почетку седнице поздравио је члан Милан А. Јовановић друштвеног председника, који већ пола века ради на културном и књижевном напретку српском, и који је за тај свој рад сада награђен и званичним одликовањем и народним признањем.

Чланови књижевног одељења устајањем са својих места и клицањима: „Живео наш председник!“, прихватили су овај поздрав и наредили да се у целости уведе у записник спомена ради.

За потпредседника књижевном одељењу изабран је на годину дана једногласно Милан А. Јовановић. За чланове књижевном одбору изабрани су већином гласова: Аркадије Варађанин, Др. Ђорђе Дера, Др. Веселин Ћисаловић, Јован Живојиновић, Др. Лаза Марковић, Др. Милан Савић, Сава Петровић, Тихомир Остојић — из Новог Сада, а са стране: Милан Будисављевић, Димитрије Руварац, Глигорије Лазић, Иларион Зеремски — из Карловаца. — Милан Будисављевић подноси, као трећи оцењивач, своју оцену за комедију у 5 чинова с натписом: „Све за љубав науке“ од непознатог писца, стиглу на расписану награду из фонда Јована плем. Наке В. С. Миклушког. На основу ове оцене и оцене члана Саве Петровића не досуђује се овом делу расписана награда. — Узета је на знање и равнање одлука скупштинска о одобреним прорачунима на књижевне сврхе за годину 1910. — Узете су на знање и равнање скупштинске одлуке, којима су одобрене предложене награде за распис из задужбине Јована Наке и Јована Остојића и жене му Терезије. — Краљевско Угарско Министарство Богоштовља и Јавне Наставе одобрило је, после поднесених разјашњења и честог пожуривања, основно писмо за задужбину Васе Ђурђева из Долова одређену на књижевне циљеве. Тако је сада новчано осигурано излажење Летописа дванаест пута годишње. М. С.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Књига XXIII, број 7. — 1 октобар, 1909.

НЕРОТКИЊА.

ПРИПОВЕТКА ИЗ ЖИВОТА ДАЛМАТИНСКЕ ЗАГОРЕ.

Пета је година, што је Урош Мачевић одвео из кола Машу, кћер Лазара Ковачевића.

А било је рад те отмице кавге и крви. Машу су омјерали момци из девет села, па је све скочило на ноге и дало се у потјеру за отмичарем. Док су се његови другови и ортаци натезали за гоњачима, дотле је Урош замакао за брдо, ишао с цуром у гору, па странпутицом дошао кући.

Стари Мачевић, Урошев отац, дочекао је срдачно младенце, а кад и ортаци приспјеше, — неки су били окрвављених глава, — то не бијаше весељу краја ни конца. Ту се јело и пило, ту се пјевало, пушкарало, а долине су озвањале и планине одјекивале.

И од тог дана живи Маша у кући Урошева оца, али још увијек невјенчана. Није хтио да је води пред олтар.

Из почетка јој је мало било стало, знала је, да је неће отјерати, али кад је видјела, да не може да занесе, поче се љуто гристи.

Урош ју је додуше још увијек лијепо пазио, ал често би питао и чудио се, како то да они немају порода.

А и стари Мачевић изгледао је нестрпљиво да зачује дјетињи смијех и плач по кући, па је често знао говорити, како је пусто, кад сви оду на посао, а он остаје сам и задријема од дуга часа.

И једанпут рече он млађем сину Никици:

— Жени се, Никица! Доведи цуру из чије куће хоћеш, само нек је здрава!

Никици је било текар двеаст година, па га је још чекала војница. По закону није се смио женити, али он ће као и Урош. Отет ће цуру, па запане ли га да пође у солдате, нек га чека у очевој кући.

Тако је и било.

Још једанпут орило се пирно весеље у кући старог Мачевића. Никица је довео Стану Плавшину, дјевојку сву од пламена и од младости.

Да си је само видио при сватовима! Веселила се, церекала се, стискала очима и рукама, но у једну ријеч: пустопашна и неукротна.

Стари Мачевић је раздрагано миловао то немирно женско створење и веселио се како ће она родити сина и јунака.

И није се преварио.

Стана је родила сина.

А у исти дан кад су га крстили, запало је Никици у солдате.

Прије нег што је пошао у град, дозволише му власти, да се вјенча са Станом.

Мирна је то била свечаност. Стана је туговала за мужем. Маша је гушила сузе и чемерила се. Надала се је да ће се Урош с њом вјенчати, кад се Никица вјенча са Станом. Али нада ју је преварила.

Није хтјела ништа гвворити. Срамила се. А други су ћутјели. И тако је и то прошло.

Сутрадан иза вјенчања одлазио је Никица у град. Пратила га је Стана и Урош.

Била је трећа ура иза поноћи, кад су пошли од куће. Урош је и онако морао пред зору на посао, па па зашто, да се не устане ору прије и не отпрати брата.

Ишли су мирно, ћутећи, широким царским друмом. У зраку роса и јутрења свјежина; пјетли се озивају, пси лају.

Никица је држао Стану за руку, а Урош је корачао иза ње, пушио из земљане луле и одкад докад пљуцнуо.

Кад оно у једну Стана зајеча и баци се мужу око врата.

— Ну, види! — рече Никица, — па, ти ето плачеш! Одкад се знам ниси заплакала, сина си родила па ниси зајаукнула, а сад ту бребоњиш, ка' да идем на робију!

— А боме, кад ви тако мучите, па се и мени стисло у грлу!

Урош је даље шутио и гризао свој камиш. Мало га је смело оно Станино јечање, јер ни он не видје никад на оном лицу ништа осим смијеха.

— Дуго је три године — прихвати Никица, — али то ће проћи. Шта би било, да идем у Америку! Него буде ли среће, па ме пусте, доћи ћу за Божић!

— Тешко пуштају оне од прве године — рече Урош.

— Али кад имају жену и дијете...

— Свеједно. Зар они за то питају? Солдатски закони ни зашто не питају!

И опет заћутише. Кад су мало поишли, рече Стана:

— Шта мучите! ка' да мрца пратимо. Мени све дође да плачем! Ил говорите — ил се растанимо!

— Да, растанимо се! И Никица пружи Урошу руку.

— Здраво, брате!

— Бог, Никица!

На то се загрлише.

Онда се баци Стана мужу у наручај, а он је пољуби у чело и пође низ брдо.

Затим се окрене:

— Чувај ми сина! —

Урош и Стана остадоше на узвишици, све док им се није Никица изгубио с вида.

А онда, полако и ћутећи, пођоше натраг.

Почело се данити. Вјетар је шумио кроз брјестове. Звијезде су се ријепиле, а из села допирао је глас клепака и блејање оваца.

На једном удари Стана у смијех. У мирном јутру звонио је њезин смијех као стакло.

Урош је погледа зачуђено.

— Шта се ти тако смијеш?

— Кад ти мучиш!

Па удри поново у смијех. Превијала се у смијеху, да су јој се бокови натезали, а прси тресла. И напокон сједе украј друма.

— Ех, бога ми, ти си луда!

— Зашто?

— Јер се тако смијеш!

— Та малоприје сам плакала.

— То и ја велим!

И опет заћутише. Стана је чупала пређу из своје прегаче, а Урош је стајао и гледао низ ливаде.

— Шта не сједнеш? — рече она.

— Росно је...

— Ево на, положит ћу ти сукњу!

И она рашири окрајак своје сукње по трави, а он сједе уза њу.

И започе Урош:

— Теби канда и није жао, што је Никица отишао!

— Зашто, да ми не буде жао? Или сам остарила, па ми не треба муж!

— Не велим ја за то, сад видим, да си весела, па се чудим!

— Или би шта помогло, да се жалостим!? Грјехота је, што њега узеше! Боље би било, да су тебе мјесто њега.

— Па зашто?

— Ето тако. Тебе и онако не треба твоја Маша! рече Стана и злобно зажмири на Уроша.

— Како то?

— У ове три године Никица ће изгубити три сина — а ти не би ни једнога!

— Стани, погани језиче!

И ухвати је Урош за врат, ко у шали. А она удри кисај, као да се руга.

— Задавит ћу ти ту ђавољу душу у грлу! — вели он и све то јаче тура своје шуљаве прсте у њезино месо, и пригну јој главу до кољена.

Она се отимље и црвени се ко црвена чоха, па све кроз смијех гунђа:

— Ето, ниси кадар стећи сина! Шепртља си! Мој Никица то је јунак! Како се не стидиш од Маше...

Уроша су пекле те ријечи. Одавна је он осећао као неки стид, што је без дјеце, а знао је да то није до њега. Знао је, да је Маша нероткиња, а то су и сви знали, па су Станина пребацивања злобно звучила и њега дражила.

— Мучи, змијо једна, јер ћу те згњечити, да нећеш ни данути!

— Ех, да те се бојим! — завијаше главом она. — Ти си шепртља! —

— Немој да се на теби окушам! — Рече и увуче јој руку у кошуљу и ухвати је за прси.

— Не бојим те се! — Па га загризе у мишицу, да је из ње одмах крв пробила.

— Урош је изгубио свијест. Задрхтао је од помаме и наслонио своја уста на њезин врат...

Она се смијала, кричала, бранила, чупала му косу, гребала га ноктима....

Али он је био јачи.

Кад су се послије растајали на цести, јер он је морао на посао, а она кући, помаљало се румено сунце и освијетлило живот.

Од тога дана Урош је запустио своју жену. Није додуше одавна с њом био онако од срца љубезан, али увек је имао за њу нову ријеч. Сад, од неколико седмица, ни то.

Маша није ни издалека сумњала, да је Стана Урошева јараница. Она је рачунала, да је његова хладноћа и опорост плод срџбе и незадовољства што она не рађа.

Кад би му каткад добацила, да је вјенча у цркви, он би само одвратио:

— Доћи ће и то!

На вечер би лијегао и окренуо се на своју страну и покривао се својом кабаницом, под којом је некоћ обоје лежало.

Из јутра би одлазио у поље и свима у кући рекао: — Збогом! — а њој ништа. Кад би се враћао на ужину, узео би Никичина сина, па га носкао и трескао, као да је његов.

Гори од Уроша био је стари свекар. Урош је шутио, а из сваке ријечи старога Мачевића избијала је жуч и приговор.

Стана и Маша ишле су такођер на посао. Буд у башти, буд на сјенокоши. Само наизмјенце. Једна је увек остајала код куће, да обави кућне послове и спреми ужину.

Стари није могао да ради. Он се забављао с дјететом, миловао га и тетожио. Дјетињио с њиме на трави, у хладу пред кућом, и шаптао му ријечи од мила, које су тако храпаво звучиле кроз његове крњаве зубе.

Кад је Стана остајала код куће, орило се код Мачевића све од пјевања и кликтања. А стари је с њом лијепо и пријатно, све: Душо амо! — Душо тамо! —

А и иначе Стана је била његова мезимица. Јутром она би му додала воду, да се умије, полила би му руке, ставила му жераву на лулу. Вечером би га легла и покрила. Па то се зна: Стана има рода! Ко рађа носи живот. А старост воли живот!

Кад је Маша остајала код куће, свекар се није за њу бринуо. Је ли хтио да се напије, сам се довлачио до вучије и налио букару.

— Чекај, свекре, ја ћу... прискочила би она.

Али стари није хтио, само би се издречио:

— Ти би хтила, да ја не могу, ал' ето, могу још, хвала богу!

Је ли Маша покушала, да се с њим упусти у разговор, он је тад навраћао ријеч на некакву њиву, што не рађа и говорио о некаквој крави, коју ваља заклати. јер се не тели.

Једанпут је покушала старом споменути, како би ваљало, да се напокон она и Урош у цркви вјенчају, а он ће:

— Шта ће трошак? И онако немаш баштиника!

И јадовала је за то Маша и чемерила се непрестано. Осјећала се осамљена и презрена.

У кући су сви говорили међусобно, питали један другога сад за ово сад за оно, ање као да и њема.

Она је радила од зоре до мрака, штедела, пазила, чувала. Од никога признања ни похвале. Исто као ни оним воловима, што ору поваздан.

Сваки залогај, што је окусила, чинило јој се, да га мукте једе. А стрепила је на помисао, да ће се њезина обућа и одјећа, што је од куће донијела, брзо истрошити. Како ће онда да иште од Уроша?

Дан на дан молила се Богородици и завјетовала се је, не би ли јој се смиловала и породом ју обдарила. Кад то није помогло, пропиткивала је врачаре и пила травне сокове.

Али све узалуд.

Из њезина живота нема живота. Она је, ето, сувишна, бесплодна, јалова, као она њива или она крава коју ваља заклати, јер се не тели.

*

Једнога дана, кад је био на Маши ред, да остане код куће и спреми ужину, рече јој свекар нек сађе у поље и донесе пар младих кукуруза.

— Баш сам их се — вели — зажелио!

Био је лијеп летњи дан. Пун сунца и пламена. Зрак је дрхтао од жара. Чврчци су се надули и кличали неуморно, а му̑к крава разлијегао се у долини.

Маша пође низ брдо, прегази поточину, па уђе у жито.

Једно жито, друго жито, треће жито, а онда долази њихов кукуруз, гдје ће она утргнути пар млијечњака.

Трепти и пуцкета класје, као да је свака влат од злата. Она пролази и све мисли, како ено свака она влат носи свој плод, а она не. За сваки се зна, зашто је ту, а за њу не зна. Свака вриједи нешто и даје нешто, а она ништа.

И ето је у трећем житу.

Наједном зачу разговор, па смијех. Али какав смијех! Прпошан, ведар, звонак. Кида се као стакло.

Па прије нег је могла и нагађати ко је то, опази међу житом пламено Станино лице, као огромни маков цвијет. Црвени се на њему раскалашени посмијех, а црни се раскуштрана коса.

Кад се малко приближи, а оно на земљи, на згњеченом класју, повалио се Урош.

Он се тргне и скочи, а она преблиједи као покров и рече:

— Шта ви ту радите?

— Пландујемо! — одврати полузлобно, а полу безезлено Стана. — А пошто си ти амо долазила? —

Маша не одговори. Њој се смрачи у души и пред очима. Окрете се и полети низ поље. У трку пала јој је бошча са главе и расплела се коса, али она није марила ни за што.

Вијугала је пољем, посрћући сад о бус, сад о купину, прескакивала јарке, оклизла који пут, пала, дигла се, па даље, као манита...

Чобанчад, што је у хладовини чувала стадо гледала је у чуду за њом, а гдјекоји пољар залуду би је

именом зазвао: она је сртала и слијспа и глуха за све и свакога око ње.

У глави јој је шумило и врело, као да су јој мисли подивљале. Најприје је хтјела, да се баци у воду, али није налазила пута до поточине.

Онда је одлучила, да се попне над ону клисуру над црквом и да се озгор стрмоглави у понор.

И трчала је, трчала узбрдице, знојна и прашна, без даха и без свијести. Тамо горе бијелила се црквица, а над њом стрчио клис...

Оданде би се имале побацати све жене, које не могу да постану матере — — —

Зашто, зашто она не може да буде мајком? ко је отровао њезину утробу, па у њој неће да се зачне плод?

И палила ју је њезина нутрина, као да се је копривом хранила. То није могуће поднијети! Пакао је у њој, змија је у њој, срда, бијес...

Бацит ће ожег у ватру, нетом дође кући, усијаће га и ужећи њиме своју утробу, живим гвожђем испалити неплодност и губу...

Кад ето је пред кућом. Свекар је лежао под сјенатом коштелом и дријемао, а дијете чепркало по земљи, хватајући пршину и пиљке.

Маша стрјелимице прими дијете, унесе га у кућу и стаде, да га цјелива и драшка. Оно се отимље ко у шали и весело се церека.

— Ех, да је моје!

А очи су у малога црне као црна кадифа и сјаји се од смијеха.

Баш управо као малоприје, међу житом очи Станине.

И она се сјети на оно двоје у пољу, полеже малог на постељу, надви се на њ и поче га поново шкакљати, миловати и љубити. Кроз стиснуте уснице говорила је:

— Ех, да је моје!

Очај је тргао њезином душом махнитом снагом. Она притискаше своја зацопљена, отровна уста на дјетиње уснице и грчевитим га прстима стискаше око врата.

Мали је већ завијао очима и почео да модри. А она све јаче и јаче, све бјесније и бјесније, док га није у дивљем цјеливу удавила.

*

Кад се оног дана спуштало сунце за гору, ишла су царским друмом, пут града, два жандара, а пред њима везана Маша.

Тупим погледом у очима, боним посмијехом око усница, корачала је она и попијевала некакву туробну пјесму, тако туробну да ниси знао је л' пјева ил нариче.

Милан Беговић.

ДНО ЈАДА.

(6)

IX

Сутрадан је ветар ослабео. Сунце је весело пловило по небу без облака, и лило потоке светлости и топлоте на водене просторе, који су се смиривали. Слепи деран, идући пред женскима на неколико корака, живо их је водио путићем који се вио око онога истога језера-горостаса. На десно су имали густу шуму, необично бујно израслу за овај предео, благодарећи већој висини и плодности земљишта; на лево зе блистала у сјају површина благо заљуљане воде.

— А од куда ти знаш... јеси ли ишао?.,

— Еле! — насмеја се деран. — Свуда ја идем... Све то знам...

По пљуску воде, по шуштању шуме ја познајем... Нема дрвета за које не бих знао где стоји... Слеп сам, али се не помажем горе до осталих људи. Пловим, бацим мреже; петнаест мрежа имамо... Чак и вино носим... Живимо прилично... Бог даје! Старци ће ми ове године купити девојку. Такође слепу. Окате неће да полазе за слепе... А ми смо слепи с колена на колено, од прадеда... Но, срећан вам пут... Ја даље нећу. Одавде ћете и саме погодити. Одавде, кад погледате на ову страну, види се дим од кнежеве куће, а суседима ће вас путић одвести. Близу је.

Анка погледа на страну коју он показа руком, и одиста угледа над водама, на зеленом брегу стуб дима.

— Требало би да нас одведеш до људи, јер нас могу псима најурити — молила је слепца.

— Не могу, журим се да видим мреже, јер их је сигурно јучерања бура замрсила.

Оне пођоше даље саме. Предео је био све сувљи, све веселији; лепо дрвеће је много зачуђивало Битерхај; била је вољна непрестано да виче и да пита, али јој је брижно Анкино лице угушивало радост. Тек кад сретоше две рогате животиње које су, дувајући на нос и машући реповима, трчале по чести, девојчица не могаде да издржи но ухвати жену за руку.

— Јеси видела? Шта је то?

— Краве...

— За њих ти молиш, Анка?! Шта ћеш с њом да радиш? Колика је и како копа! Још ће нам развалити јурту...

— Не бој се... Само нека даду! — одговори с тужним осмехом жена.

Анкин страх се појачавао у колико су путем наилазили на знакове блиских станова, на исечена дрва, ограде, трагове коњске и говеђе.

Најзад кроз шибљак засветлуца пољана, а на њој зграде и дим. Анка скиде мараму са Битерхај.

— Даћу ти после, али сад нека виде да ништа немаш.

Девојчица опази да њој дршћу руке и усне, те и она стаде да дршће од узбуђења и хладноће.

— Хо!... хо!... хоо! Људи! — викала је Анка излазећи из шуме.

— Хо!.. хо!.. хооо! Људи! — једнако је викала, прилазећи лагано.

— Каква је то вика? Шта хоћете и које сте? — викну ненадно с бока неки шипарац у плавој кошуљи, помаљајући се из обора. У руци је држао лопату, сигурно је чистио ђубре.

— Ми смо... отуда из далека... Ми смо губаве!

Он стао запањен, потом као стрела отлете јурти. Анка клече и скрсти руке на прчи. После подоста времена врата се отворише и на прагу се појави стар Јакут с луком у руци; издаље за њим опрезно пристали жене и деца.

— С каквим сте правом ви дошле овамо и зашто? Знате да вам је забрањено — поче сурово човек.

Анка кроз сузе, савлађујући узбуђење, стаде да прича повод и своју историју.

— Ти си Анка, ти си Анка... Она несрећна Анка! — прогунђа он болећиво, примаче се мало, скупи гомилицу иверја па наложи ватру између себе и њих. Тада се примакоше и жена и деца.

— Слушај: до кнеза је одавде далеко... Погрешним сте путем пошле... Не велим да идеш ти... И сама, као паметна и добра жена, треба да штедиш људе, а не да разносиш несрећу... Кажеш да си здрава, али опет... И зар ти знаш?.. Станујеш са њима, један ваздух дишеш, додирујеш их .. У оделу носиш њихов дах, њихове сокове... Слушај, да ти кажем, поседи ти ту, а ја ћу отићи до кнеза и довести га... Он ће доћи, јер опет нема закона који би и вас остављао без помоћи.

— Дабогме, и то је жив створ — повладише жене.

— Гледајте како је она мала мршава... Главица као цветић, ружице као травке...

— Само трбух велики — примети шипарац.

— Сигурно од мелехове коре...

— Сигурно од коре... Само кору и једу! — повлади друга жена.

— А лепа девојчица! Погледајте какве има крупне очи, како густе и дугачке трепавице.

— Чија си ти?

— Кажи! — шану Анка, гурајући дете у руку.

— Ја сам... Прондова!

— Ха, ха!... А ко је то?

— И он је губав... Него то није истина. За њу се не зна чија је... Нико не зна!...

— Јадница! Па ни кошуље нема!

При одласку стари Јакут рече да их нахране. Осуше ће дарови; жене су им добацивале мараме, кошуље, обућу, чак и топло одело...

— Обуци, обуци! — викале су Битерхај која, усхићена поклоњеном јој скоро новом кошуљом, није знала шта ће с њом. Чак и мали, неколикогодишњи мушкарчић допузи до ватре, која је делила придошлице од скупљених Јакута, и баци несрећницама вештачки резане рогате играчке.

— Ено, Мурун! И он хоће нешто да поклони... Узми, мала, то су краве.

Битерхај лакомо дохвати дрвене играчке па их сакри за себе; очи су јој блистале, била је као на небу, очарана.

Кад дође кнез, жена и дете, нахрањени и одморни седели су на истом месту иза ватре и весело ћаскали са гомилом радозналаца који су се једнако мењали. Али кнез одмах опомену Анку на за часак заборављене јаде који су је опет чекали; жалосне јој сузе линуше из очију, кад му стаде причати њихову заједничку невољу.

— Чуо сам — рече сурово кнез — тужили су се многи људи да им ви не дајете мира, узимате мреже, пљачкате их...

— То је Мергењ!... Нисмо ми! — јекну Анка. Она и од нас отима...

— Онда јој кажите да ћемо ми на њу дићи хајку, као на звера. Она не краде само и не штети... она помор разноси по свету... Ни ви више немојте овамо долазити, да се нисте усудили! Добро, казаћу да вам се да чамац и три мреже.

— И краве... моје краве које је Безноси задржао.

— Казао сам му већ да дâ... једну. Он вели да си му дужна за издржавање, за сено што су преко зиме појела говеда.

— Боже мој! Па ја сам радила, а за сено је он јео млеко и масло од краве. Баш ти људи душе немају!

— Доста! Наредио сам да да̂ једну с телетом. Казаћу му опет. А сад се спремај. Повешће вас преко језера, да не идете много међу људима. Туда је ближе.

Снажан, мрк Јакут с чамцем и веслом чекао је на обали. Ту је стајао још један чамац, мало већи, за две особе. У њега метну Анка поклоњено јело, мреже и одело, и кад га отискоше у воду седе она са Битерхај и узе весло у руку, Језеро је било мало узбуркано и Јакут, који је ишао напред, привеза конопац који је висио на кљуну њиховога чамца за овој чунић, па их је тако вукао за собом. Скупљени на обали Јакути су их испраћали речима наде и сажаљења.

Ветар је скоро сасвим престао. Они су брзо јурили по од сунца позлаћеним, провидним таласима. Иза њих су зелене шуме, где су становали „људи“, где је расло бујно цвеће, где је живот текао богат и разнолик, где се нису орили само плач и јаук, бледеле, смањивале се и губиле се. Анка се осврте да још једном погледа на њих, и угледа широк дим, где се вија по земљи. То су згоревали место где су седеле њих две.

Ћутљиви вођа их искрца, показа им даљи пут и отплови. Оне заноћише у шуми, и кући стигоше тек сутрадан у подне. Необичан успех занесе све.

— Јело, одело, мреже, чамац, чак шећер, чај и со... Анка! Имаш необичну срећу с људима! — усхићавао се Пронд. — Још вечерас ћу да бацим мреже... Само чамац треба пажљиво превући, да га не види она вештица... Кнез се, велиш, љути на све нас!.. Шта, јесам ли ја говорио да ће се наљутити на све нас и неће нас помагати. Сасвим је непаметно преносити заразу на невине људе! Кад сви буду болесни, и нама ће бити горе... Она је глупа... Одиста ће је некад уловити, ако се не смири... Како ти мислиш, Грегоре!

Грегор је гледао у ватру уз коју су врили ибрици с чајем, н ништа није мислио, али потврди главом.

Сутрадан су већ имали свежу рибу. Огромна количина олујом потопљених комараца, чији је с прста дебео

слој покривао поред обала нека језера, намамила је јато белокраљушних лососа. Поклоњене мреже биле су старе и рђаве, али је обилност рибе попуњавала недостатке; рибе су хватали ма чиме, чак и кецељом. Мергењ је нешто сумњала, можда је чак и видела чамац, јер је неколико пута доплovљавала ближе и, стојећи у чамцу, с руком на челу као кров од суеца, дуго је гледала у болесничку јурту. Њена мрка прилика, покривена уском кецељом само око бедара, јако се одбијала од плаветнила мирнога језера.

— Гледа гавран... Изгледа... Узалуд жмиркаш... Ништа нећеш видети!.. Казао сам ја да је човек — човек! Никад жена не може са њим! — хвалио се Гронд.

Али је његово поуздање кратко трајало. После неколико дана врати се он љутит и збуњен.

— Нашла! — рече с прага.

— Па шта? Узела?.. Опет ништа! — повикаше сви.

— Еее! Ваљда сам ја луд? Сваку сам бацио на друго место... Али једну је узела!

— Наћи ће и остале. Не, треба с тим свршити! — наљути се Грегор, којега је Анкин успех, а главно нада да ће добити краву, опет надахнула љубављу према жени и одважношћу. Рана му се на руци смањила и скоро хтела да зарасте.

— Отићи ћемо и узећемо јој чамац — рече, пошто се мало промисли. — Нека до краја лета остане на острву. Од глади неће умрети. Сигурно је скупила доста рибе. Уосталом можемо јој однети кад јој затреба.

— Дабогме! Ваљда нећемо моћи, кад нам она престане шкодити?.. Мреже: један, два, три... имаћемо дванаест мрежа и јажу са кошићем... Биће рибе као леда! — рачунао је Пронд. — Само, знаш, Грегоре, ја мислим да је изненадимо ноћу, у сну... Не велим то што ме страх, него што је тако паметније. Дању може да не буде на острву, а онда неће бити ни чамца. Шта, зар није?

— Јесте. И ја мислим тако. А ако не испадне, онда шта?

— Како ако не испадне? Мислиш да ће се одупрети силом? Е па онда... оставићемо је на миру! Та ми нећемо да идемо за њу, но за чамац... Горе неће бити!

— Горе неће бити! — сложи се Грегор.

Изабраше ноћ с месечином. јер нису познавали место и бојали су се да у помрчини не упадну у какву заседу. Али запловише сенкама наоколо, избегавајући места обасјана месечином, која је сребрила средину језера. Опрезно, једва додирујући веслима сањиву, лаком маглом покривену воду, ишли су они дуж обала, док не стигоше на место где је дугачка сенка од острва падала скоро до њих. Ипак су имали да пређу мали, осветљен комадић; али су били сигурни да их Мергењ не очекује с ове стране. Погнаше дакле чамац, прелетеше као стрела, и сакрише се у помрчину пре но што на води нестаде белих таласа од њихова пролаза.

— Мир! Ниси ништа чуо?!

— Ништа! Сад пажљиво. Јер се на води чује читаву врсту далеко како комарац зуји.

Не радећи скоро веслима, пловили су уза саму обалу. Мелези са високе обале спуштали су над њих своје чупаве ките и гране, као да би хтели, при сјају трепеpавих звезда, боље да виде који су ти необични ноћни гости. Најзад, на окуци, опазише рибари близу у чести слабу црвену светлост.

— Можда звер! шану Пронд, али Грегор показа веслом на више, где су се дизали једва видни облачићи модрикастога дима, и нестајало их у ноћном ваздуху. Мало ниже, усред дрвећа, могле су се видети контуре помале колебе. Сијало је баш из ње. Они се зауставише, извукоше чамац до пола из воде, па стадоше тихо да траже по обали. Али ту не нађоше чамца. Тада, охрабрени околном тишином, осмелише се да прегледају шибљак. Ни тамо га није било.

— Сигурно је негде око колебе — шану Пронд.

Били су тако близу да су кроз улаз могли врло лепо да виде унутра. Ватра је догоревала, али је ипак светлила толико да се могло видети како унутра нема никога.

— Нема је, можда иде те краде! Погле како је ту све у реду... Одело, риба, судови, све је на своме месту. Јунак-жена! — усхићавао се Пронд.

— Много је зла! Страшно! — одговори Грегор, пипајући постељу дубоку упалу у маховину.

— Ба! Кад би још била добра, била би... Јеси чуо? — шану и ухвати друга за руку.

— Знаш шта? Ја мислим да је она овде негде близу... Постеља је још топла... Боље хајдемо! — примети опрезно Грегор.

— Јест, боље да идемо! Мада, у истини, шта може она нама двојици?.. Јео бих рибе! — додаде и маши се за обешене на диму комаде.

У тај мах с поља јекну тетива и поред рибареве главе писну стрела. Обојица на мах попадаше на земљу, брзо отпузише у шибље и трком потекоше свом чамцу, а остраг је неко непрестано пуштао на њих стреле.

— Проклетница! Ко би могао знати да она има и оружје! Сигурно је негде украла! Чекај се, начинићу и ја! — претио је Пронд, веслајући што има снаге.

На обали стајаше Мергењ, нага, посребрена месецом, са запетим луком у руци.

— Чекај се, проклетнице, кнез је обећао да ће на тебе дићи хајку, као на дивљу звер...

У одговор она пусти на њих стрелу. Погоди у ивицу од чамца и одвали повелико парче.

— Бежите!... О, људи, о ратници, који се могу здувати у бездан, метнувши их на длан...

— Нису сви разбојници, као ти! — викну Грегор.

Она се насмеја дивље и гадно.

Неколико дана потом Пронда нестаде без трага. Пренеражени јуртини становници не знађаху шта ће.

Грегор је најпре мислио да се рибар утопио, те је тражио тело или чамац по језерским обалама; али нигде не нађе ни трага, и ако је дувао ветар и таласи морали избацити жртву. Осташе опет без хране, без могућности да раде. Краву им нису ни мислили слати. Очајна Анка опет оде кнезу.

Пошла је сама правим путем и стигла доста брзо и без сметње. Али су је дочекали веома сурово. Кнез је викао на њу, стезао песнице, и сигурно би је тукао, да га није било страх да приђе и да је се дотакне! Не само што јој нису дали никаквих поклона, но је нису ни нахранили. Јакут на коњу, с копљем у руци, терао ју је пред собом. Она је ишла дрхтава, страшно ослабела од глади и напора. Тешила ју је једино крава, коју је њен стражар водио везану за коњски реп, и теле које је, везано у корпи на коњу, с времена на време жалосно мукало.

— Најзад дадоше... Имамо — шапутала је она изгорелим уснама.

На половини пута осети да даље не може, да ће да падне. С тога замоли стражара да јој допусти да посиса мало млека из кравиних пуних вимена, и да мало пусти теле, затворено у тесној корпи. Јакут пристаде, наложи ватру, скува чај, па испод ока гледаше како жена милује и љуби теле.

— Штета! Иструлиће као и ви! — прогунђа љутито.

X

Тек је сад Битерхај познала шта је друг. Мали „Бис“ био је тако занимљив кад није хтео да пређе високи праг од јурте те га је требало претурати, тако је незграпно шепељао својим чворавим ногама, да си се и нехотице морао насмејати. Увек би њему пало на ум нешто неочекивано. Тек дође па стане да се окреће око девојчице и да вуче узицу, на којој га је водила на појило. Његова господарица мора да се окреће у месту као чигра, а распуштена јој је коса узлетала у вис, као

гавранова крила. То је било, као и пре, на њој једино што је при кретању могло да умеће, пошто је кошуљицу — лепу плаву кошуљицу, са ружичастим оковратником и црвеним уметцима на рукавима — скинула чим се вратила, па оставила за свечаник.

А имао је Бис, поред много других, још једну навику, необично романтичну и достојну да се човек на њој заустави. Кад се, по изгледу, највише растрчи и разигра, заустави се без икаква повода, шири танке ноге стриже великим, као лопате, ушима па гледа од чуда исколаченим очима у сасвим празно место. Мора да је тамо нешто видео, али се Битерхај узалуд трудила да пронађе шта би то могло бити. С тога би, у таквим случајевима обично клекла пред пријатеља на земљу, бацала му мршаве ручице око врела врата, на коме је кожа непрестано подрхтавала, и, љубећи га у мокру њушку, говорила:

— Луди Бише, нема ништа, ја ти кажем. Хајдемо већ кући, јер ће Анка сад да дотера „Лисуљу“.

Пријатељство им је толико порасло, да је Битерхај метнула Бису „за увек“ у јасле поклоњене јој „од људи“ дивне, резане рогате играчке; па би радо са њим и спавала у његову кутићу иза огњишта, да се томе није Анка противила.

— Не треба! Ни ноћу говече да нема мира. Још ће се уплашити од твога ркања, па ће се удавити узицом или сломити ногу. И говече треба да има одморка.

Битерхај је добро знала шта је одмор, јер га је она имала врло мало. Нарочито се смањи од како дође Лисуља. Чишћењу куће, ношењу воде, скупљању грања, зеља, корења, јагода, придружи се старање о крави. Девојчица је морала свакад знати где је она. Кад је не би видела са равнога јуртинога крова, одлазила је у честу, на слатине, где је још било много комараца. Велико, врело тело кравино, њен дугачки и увек у кретању реп, глатки рогови, копите које лупкају, црвени језик, црне испупчене очи, брзи, нестрпљиви покрети кад се бра-

нила од муха, или трескајући вименима трчала јурти — све је то подједнако задавало детету страх који ни љубав према Бису није могла да угуши. „Па то је његова мама!“ умиривала је саму себе. Али поред тога, кад је залуталу краву морала да тера кући, узимала је велику грану у руку и, кријући се пажљиво за дрвеће, викала што је глас доноси:

— Ајс! Ајс!..

Крава се зачуђено освртала на њу, затим је ишла лагано кући, зовући риком теле, лакомислено заборављено ради слатке траве. Та рика, пуцање ломљених грана, њен троми ход, мирис и дување на нос кад је, уведена на преноћиште у јурту, лено преживала храну, пријатно су голицали слух проклетих.

— Још те виде очи моје. Још осећам твој мирис пред смрт... А Салбан није дочекао, није!... — нарицала је Кутујахсит.

Живот им је закуцао јаче, у срце им се улегла нада, вратиле се старе навике. Грегор је по цео дан орно косио; Анка је сушила и купила траву. Но шта она није радила?! Од како је добила краву, од како јој се мисао није имала за шта закачити, од тога ју је часа прождирала права радна грозница.

Као кртица скупљала је по околини и носила кући све што је ваљало за храну, што је вредело. Глогиње, рибизле, зеље, дивљи лук, слатко корење, „језерска јела“, питијаста зрна водених јагода — све је то могло бити употребљено, сачувано, јер се, метнуто у кисело млеко, отпуштало у њему и даваао му лепши мирис и укус. Анка, одлична домаћица, није давала укућанима ни да осете да она чини толике уштеде у млеку. Сваки су дан имали они изјутра забељен чај од пољских трава, у вече чорбу од кисела млека и јагода, а празником кувано, закишељено млеко, а понекад и масло. Свега по мало, пошто ни најбоља крава не даје много млека; али су имали све... као „људи“.

— Идуће ће године опет бити теле. То ће већ бити твоје.

— Међу тим ће јунчић порастити, те ће моћи да довози рибу и дрва. Колико сад времена одлази узалуд, колико снаге пропада!... — говорио је Грегор.

— И нас ће се можда уножити — говорила је застиђено млада жена и метала мужевљеву руку на своје оплођено крило. Увек је тако седела крај њега, кад види да он падне у мисли, да му очи, упрте у ватру постају укочене и не виде...

— Не једи се, не мисли... Заборави да си болестан... Свако живо мора да умре... Боље ми реци хоћеш ли моћи да ми начиниш нову ведрицу за кисело млеко, јер је она већ пуна.

— Већ пуна! — зачуди се муж.

— Пуна! — каже она поносно. — Ех, кад би још ти поправио јажу и кошић... Нешто се сад Мергењ не виђа... можда ће нас оставити на миру... можда је за Пронда гризе савест?...

— Ти мислиш дакле да је она убила рибара?

— Сигурно је она... Иначе би ветар дотерао бар чамац.

— Видео сам је јуче — примети Грегор натмурено.

Преко Анкина лица пређе немир, те поправи на глави мараму, да би га сакрила.

— Где? — упита га после подоста времена.

— Пловила је средином језера, на исток.

— Видиш, сад плови на друге стране. Покушај сутра да поправиш јажу... ја ћу ти помоћи!...

Побуђен њоме Грегор је постепено почео да ради, да се брине о кући и често је, клепљући косу, весело певао. Јажу је оправио и у отвор наместио стари кошић, Само га је устима окренуо на другу страну, пошто је већ настајала јесен, вода постала хладнија, риба се из плићака враћала у дубину. Опет се на моткама, на јуртином крову појавише рибе располућене за сушење.

Нико им није сметао. Напротив, једнога јутра нађоше на обали свој чамац, а у њему весло и три мреже на дну. На кљуну је за алку био заденут мали дрвен крстић.

Тај је догађај све узбунио, а Анку пренеразио. Није волела да говори о томе догађају; с тога је тек кад ње не беше у јурти, Кутујахсит једном радознало упита Грегора:

— А шта би ти рекао кад би се она... вратила?

— Ех, неће се она вратити. Богата је... има свачега.

— А Пронд, Пронд!... Ко би помислио да се није удавио?!

— Можда се и удавио, а она само нашла чамац и мреже.

— Опет се ти припази, Грегоре — јекну старица.

Опет се над њихов живот, као таман облак, наднесе сенка ове жене. Анка више не пусти мужа на речицу, него је сама Битерхај ишла да обилази кошић.

Баш се једном враћала с тешком батаром пуном рибе, кад поред њиховога чамца угледа други, туђ, на обали. Она није волела изненађења, те јој срце задрхта. У јурти, крај стола, седео је Пронд и мирно разговарао са Кутујахсит.

— Жив си, Пронде?! А ми те саранили! — викну истински обрадована Анка.

— Жив сам, Анка, жив хвала Богу! И дошао сам да вас походим.

— А шта је било с тобом? Где си ти? Што си тек сад дошао?

— Толико смо се плашили и страховали због тебе!

— Нисам имао кад — говорио је збуњени Пронд. Требало је користити се временом, хватати рибу, крпити мреже...

— Оставио си нас онако... без икакве наде... без залогаја...

Пронд је гладио подбрадак и склањао лице од њена погледа.

— Је ли ти бар добро?

— Код вас је боље! — одговори он околишући и климну главом на отворена врата, одакле је допирала звека Грегорове косе.

— Тркни, Битерхај!.. Позови домаћина!.. Кажи да је дошао Пронд!..

— „Оживео“?! Је ли?...

— Оживео, оживео! Трчи!

Битерхај само уграби те намигну на Биса, па као птица одлете ливади.

— Па причај како је то било? — питао је Грегор весело, кад после поздрава заседоше за чај, скуван у част Прондову.

— Било! — одговори он преко воље, жудно гледајући у изнети чанак млека. — Имате краву?.. даје ли много? Онда је можда и боље што је мене нестало. Без тога ко зна би ли вам што дали.

— А зна ли Мергењ да ми имамо краву? — упита Анка.

— Мергењ?.. Зна... дабогме... видели смо је са обале. Она сад лежи, рањена. Има недељу дана како се вратила... и одмах легла. Много јој крви одилази...

— Рањена?! — рекоше сви.

— Сигурно ће умрети. А већ је хтела да се поправи.

— Реци, Пронде... ти си нам дотерао чамац и мреже? упита немарно Грегор.

— Што ја? Разуме се, да сам ја дотерао рукама; али ми је она рекла: „Пронде, што ће нама два чамца и толике мреже? Они тамо немају ни једне! Одвези им!“

— Боље да није... Боље да нас је сасвим заборавила — љутито га прекиде Анка.

— Умреће она, умреће! Нека јој Бог опрости све грехе! — рече жалосно Пронд. — Дај косу, Грегоре, да одем да видим нисам ли заборавио.

Остао је код њих до вечера. Разгледа пажљиво Лисуљу и даде неколико паметних савета, помилова Биса, поглади по глави Битерхај и даде јој дар — дебелу,

осушену рибу. Анка му усу мало млека у ведрицу од брезове коре.

— А како би било да преноћиш?.. Дува ветар. Биће таласа... — мамила га је.

— Не... не могу... не треба... Лежи сама, нема ко да јој дода воде! А и она је жива душа... Само нека преживи, па ће моја брига бити да се поправи... Лепо је сад овде код вас, весело, имате краву... али се не може. Долазићу вам, бићемо суседи... али се не може!..

Добричина узе ведричицу па, храмајући отетура се чамцу. Они су га испратили и стајали на обали докле год он није сео у чамац и отпловио на острво са над воду наднетим дрвећем, које се црнило у даљини.

(Свршиће се).

Вацлав Сјерошевски.

(С пољског превео Лазар Кнежевић).

ПРАЗНИЧНО ОСЕЋАЊЕ.

Што ми мирно срце закуцало јаче?
У спокојној души к'о да тамјан мири.
Питомо се у њој осећање заче,
Као лице које над кандилом вири.
А бол, ко молитва, срца ми се таче,
Кад се сетих дома
И огњишта које данас празно плаче.

Празник мира. Снивам. И вихор сећања
Мисли ми детињству далекоме пон'о;
Добу кад се слатко и безбрижно сања,
Када душа, коју још сумња не гања,
Верује у Божић, да је срећу дон'о,
И осећа Бога
Кад у рану зору јекне сетно звоно.

Па и крај самоће и безверја ледна,
И свег што ми до сад срце грубо дира,
У куту ми срца тиња радост једна
И зловољна душа постаје ми чедна,
Па царује у њој
Тога дана нежна носталгија једна.

И тако је мени топло целог дана,
Као побожнима што је кад се кају.
Снег засипа стазе широких пољана...
А мени је као да још и сад трају
Године детињства;
Док у топлој соби топло ко у мају,
— — — — — — — — — — — —
А на пољу стиг'о и децембар крају.

Владимир Станимировић.

Ш Е В Е.

Какав полет, жамор, врева?
Добро дошло јато шевâ!
Једна тиче руб орања,
Друга шушти у врх грања.

Нека небу завијори,
Појућ' светлом стазом гори;
Једна с пјесмом радосном
Ту у срцу трепти мом.

Јохан Лудвиг Уланд.

(С немачког превео А. Шантић).

СТЕВАН СРЕМАЦ.[1]

Што је ретко код нас, Стеван Сремац почео је писати као зрео човек, у доба када други већ малаксавају. За кратко време, он је много урадио, врло брзо успео, тако да је за кратко време постао најпопуларнији писац наше широке књижевне публике.

Он одиста има све врлине које се могу допадати великој публици. Он је њу као на јуриш освојио занимљивим и анегдотичним предметима својих прича, својим живописним реализмом и рељефним стилом којим је писао. Он се јавио у доба када је интерес за сеоску приповетку стао малаксавати, и његови хумористични и сатирични описи мале вароши и ситног грађанства дошли су као нека врста реакције против сладуњаве сентименталне и идиличне сеоске приповетке. И његов смех и подсмех одговарао је природи србијанскога света, који има јако развијено осећање смешнога и који више но ишта воли насмејати се. Затим, нашем свету, који је у основу врло чулан, и који воли уживања, допали су се ти обилни и „радошћу живота“ задахнути описи веселих друштава; и „севдалије“ и „ашици“ Сремчевих приповедака говорили су много данашњем ма и најкултурнијем Србину, на дну чијег срца увек лежи један заспао или мртав „севдалија“.

Што је нарочито допринело наглом успеху Сремчевом то је нишка средина коју је описивао, и из које

[1] Последња глава из овеће студије, која ће ускоро изаћи у IV свесци „Писци и Књиге“.

је извукао две најбоље своје књиге, *Ивкову Славу* и *Зону Замфирову*. Мачва је неких двадесет година господарила у српској сеоској приповетци, и требало јој је једном наћи замене и одмене. И пред 1900 годину, два писца од јака талента, Стеван Сремац и Борисав Станковић, уносе југоисточну Србију, Ниш и Врање, део Старе Србије који је од скоро припао Србији, и где се очувао засебан живот, засебни типови, засебни говор. У Шумадији, насељеној херцеговачким бегунцима, увек се волело да збија шала са тим архаичним диалектима; осамдесетих година много и радо правиле се досетке са „гогама“ и „чокалијама“; комичар Ђорђе Бабић једно време био је славан имитацијама старосрбијанских говора, тако да је Др. Љубомир Недић писао о њему у *Српском Прегледу*, а и данас Г. Илија Станојевић је сигуран у успех код позоришне публике када окрене да говори „по нишки“. И како се у Шумадији морао допасти приповедач који је представљао тај живи забавни свет, људе који толико другаче живе и говоре! Сремац је претерао са уношењем диалекта у своје нишке приповетке, али он је на то био наведен тражњом публике, којој се у *Ивковој Слави* подједнако допало и оно хучно весеље које је потекло као широка река, и онај оригиналан и смешан језик којим Калча прича своје „ловџијске“ лажи и свој љубавни „жал“ за „Сиком душманком.“ У том погледу Сремчев успех био је заразан. Он је добио имитатора, наши листови су почели у диалекту доносити дописе из Ниша, Врања, Пирота и Лесковца, један лист је као сталну рубрику имао причање „Коце из Лесковца“, а недавно је изишла цела једна збирка нишких приповедака у диалекту под насловом *Из Калчине постојбине.*

Најзад, Сремац се допадао великој публици и својим ведрим оптимизмом, добром шалом, живописном сировошћу средине и оригиналношћу типова. Наша публика је увек волела те широке описе живота и људи из *малога пука*, а најбољи докази су зато велики успеси романа

Јакова Игњатовића Милана Наранџића и *Трпен Спасен*, који су пре тридесет и четрдесет година исто тако радо читани као пре десетак година и данас приповетке Стевана Сремца. Сремац је био велики забављач српске публике око 1900, и када се имају на уму мрачне прилике у којима је Србија дочекала крај XIX и отпочела почетак XX века, када се сећа да је у то доба настала експлозија песимизма у српској књижевности, Сремчев успех у толико изгледа већи. Њега је могао имати само човек који је имао врло много хумористичнога талента.

Остављајући на страну све те спољне услове његова успеха, погодност средине која га је читала и тренутка у коме се јавио, извесно је да је Сремац имао врло много хумористичног талента, ону истинску vis comica, која је једна од ретких књижевних дарова. Сремац је хуморист од расе, родом од Бачвана, који су чувени као весељаци и шаљивци, вазда орни на гозбу и досетку, чије је *ђаволство* опевао Бранко Радичевић у *Бачком Растанку*, и који су нашој књижевности дали више но икоји други Срби хумористичних писаца, Косту Трифковића, Змаја Јована Јовановића, Др. Илију Огњановића Абуказема, „молског мудраца“ Нову Радонића, и цео један низ мање познатих писаца, који су годинама испуњавали до данас најбоље шаљиве листове српске, *Змаја*, *Жижу* и *Стармалог*. Са тим наслеђеним хумором у својој бачванској души, читалац Гогоља и великих хумориста и сатиричара страних књижевности, пријатељ веселе шале и духовит човек какав се ретко видео код нас — Сремац је умео да унесе у своја дела веома много духа, више но и један српски писац, тако да се извесне његове приповетке не могу читати без непрекидног и здравог хигијенског смеха.

У погледу истинског и чистога хумора и праве шале Сремац знатно стоји над најбољим својим предходником на том пољу, над Јаковом Игњатовићем, који је у за-

бавним срединама и занимљивим типовима давао мрачне епопеје пропадања српскога друштва у Угарској, и чији хумор има нечега од онога Galgenhumora-a, о коме говори његов јунак у *Увелом Листку.* Сремац стоји над Јаковом Игњатовићем и моралним особинама и већом писменошћу, али у једном, и то врло важном погледу, стоји испод њега. Игњатовић је и морално неразвијен, и неписмен, и аљкав, и невесео у своме смеху, али у свом делу он поставља проблеме и његово дело има знатан социјалан замашај. Код Сремца, на против, нема проблема; он није био у стању да дā икакву књижевну синтезу. Он ће ванредно живо оцртати врло оригиналне типове, даће широке и потпуне слике јако живописних средина, али све је то само слика и рад по површини, без дубине и без замашаја, дато само ради смеха и ради забаве. Ниједан наш писац није толико свео своју улогу на просто забављање публике, и имао тако мало виших и књижевних амбиција.

Само у два своја дела, у *Вукадину* и *Кир Герасу*, Сремац је био на путу да да виши роман, роман карактера и социјалан роман, али ту су његови инстинкти били јачи од намере и мисли, и он се ограничио на засмејавање и забављање читалаца. У *Вукадину* је могао дати врло распрострањен тип малог арививиста из данашње Србије, нескрупулозног брђанина, који као Игњатовићев Милан Наранџић, бацивши понос и образ под ноге, ослободивши се терета моралних и интелектуалних обзира, продире и успева у суровој борби за опстанак. Сремац је видео тај проблем, оцртао га, али га је извео као лакрдију на рачун једног гротескног ужичког практиканта. У *Кир Герасу* Сремац је наишао на ванредну тему од вишег културног и социјалног замашаја: како је стара грчка и цинцарска буржоазија у Београду устукнула пред младом српском буржоазијом, савила се и прилагодила новом културном животу, и најзад се посрбила. Од сличнога материјала Јаков Игњатовић је дао најбоље своје дело, и један од најјачих романа српске књижевности,

Вечитог Младожењу, а Сремац само доста трому историју једнога типа. У опште, он није могао да се макне од типа и од епизоде, да досегне до висине једнога социјалнога карактера, социјалне средине и социјалнога проблема; он се ограничавао само на оно што је спољно, уочљиво, на домаку целом свету, што се види на први поглед ока. Без виших књижевних амбиција, без јаче књижевне интелигенције, затвореног духа и уског видика, не разумевајући своје доба и његове струје, он је робовао смеху, писао само да се смеје и да читаоце засмеје. Он је многоструки и моћни живот упростио и свео на комичне ефекте, и, ма колико да његово дело садржи непосредно датог и сировог реализма у појединостима, оно је у целини једнострано, представљено само са комичне стране, у њему је занемарено оно што је важније и дубље, а то је озбиљна, мисаона, а каткада и трагична страна живота.

Цео Сремчев таленат има карактер једнострасности. Његов таленат свакако није од више врсте. Али онаквог каквог је имао, имао га је много, и количина је обилно надокнађивала каквоћу. На једном месту писао је Емил Зола: „Ако узмем живот глуп, низак и прљав, треба томе дати велику рељефност цртежа. Предмет је оскудан: ваља му дати толико истине да буде чудо од тачности“. Сремац је то по нагону осетио и потпуно извео. И ако му је јако сметала једнострасност и извесна вулгарност талента, и ако су га спутавале његове уске идеје и плахе политичке мржње, он је ушао у посао радећи најмодернијим методима, модерније и рационалније но и један српски приповедач, снажно захватао стварност и живо је сликао, успевши да да најбоље примерке хумористичног романа српскога и ствари које иду у најбоље производе српске прозе.

Јер, у нашој новој приповетци имамо писаца са више склада и умстности, као што је Лаза К. Лазаревић; са више словенске нежности и песничке топлине, као Јанко Веселиновић; са више мере, видика, памети и књижевне

културе, као што је Симо Матавуљ; са више страсти и душевне дубине, као Борисав Станковић; са више идеја, снаге и интелигенције у сатири, као Радоје Домановић, — али од писаца који представљају нашу данашњу књижевност нико више од Сремца није имао толико обиља и интензивности живота, и ничије дело не даје тако јаку илузију стварности.

Јован Скерлић.

СРБИ И МЛАДОТУРЦИ.[1]

(Крај).

IV

Последње вести из Цариграда јављају о намери Отоманске Владе да у све средње и више школе у Турској уведе турски језик као обавезни наставни језик. „Икдам“ и „Танин“ донели су изјаве Великога Везира Хилми-паше, које потврђују ту намеру. Одатле се види, да Царска Влада, загазивши отворено у реакцију, и не мисли заустављати се на опасној низбрдици којом је пошла.

Ако Младотурци одиста покушају, да свима немусломанским школама силом наметну турски језик као обавезни наставни језик и да из њих искључе матерњи језик, онда ће та неполитичка и тако назадна мера изазвати страховит, нечувен отпор код свију немуслиманских народности, какав се још није запамтио, а који може по судбину Отоманскога Царства бити од недогледних последица. Ја сам уверен, да је немогуће извести ту намеру, апстрахујући од очевидне неизмерне штете, коју би сам покушај њенога извођења нанео Турској Царевини, те још никако не могу да верујем, да се Отоманска Влада одиста решила на један тако непромишљен корак, који по фанатичној нетрпљивости превазилази све њене досадашње судбоносне политичке погрешке.

Да бих сазнао, колико има истине у горњим вестима, замолио сам мога старога пријатеља А..-Х....-беја, да их провери и да ме о њима тачно обавести. Х....-беј, бивши шеф одељења у Министарству Правде и Вера (по-

знати љубимац и повереник Абдурахман-паше, бившег Великог Везира и дугогодишњег Министра Правде и Вера под Абдул-Хамидом), који је због свога слободоумља био прогнат у Дамаск, вратио се из прогонства тек после јулске револуције и одмах је постављен за високог чиновника на Порти. Он спада међу угледне млађе политичаре турске и један је од најактивнијих чланова младотурског комитета у Цариграду.

Из његовог врло занимљивога писма навешћу ове карактеристичне ставове:

„Али не, драги пријатељу, нико међу нама нема ту намеру да од Срба, Бугара, Грка, Арнаута, Јермена, Арапа и тако даље прави Турке. Nous ne voulons turquiser personne (нећемо никога да турчимо). Према томе ваши прекори о насилном однарођавању сасвим су неосновани.

„Ја нисам још говорио са Хилми-пашом о увођењу турскога језика у немуслиманске школе. Он је сад тако претрпан послом, да га нерадо узнемирујем. Али првом приликом упитаћу га, на који начин он мисли извести ту корисну реформу.

„Истина је, да ми сви налазимо, да је увођење турскога језика у немуслиманске школе једна прека државна потреба. У једној држави, као што је наша, у којој има толико разних народности са још више разних језика, осећај државнога јединства може се постићи само увођењем једног *државног језика*, који треба да буде најснажнија спона између њих и државе и између свију отоманских поданика међу собом. Баш зато што хоћемо Хришћане и све Немуслимане да примимо у војску и да им широм отворимо врата државне службе, зато што хоћемо да их у свему изједначимо са Муслиманима, зато морамо од њих свију захтевати да знају турски, да потпуно владају државним језиком. Разуме се да државни језик у Турској мора бити турски језик.

„О начину, на који би турски језик требало увести у све немуслиманске школе, није још ништа дефинитивно

решено. У комитету постоје три мишљења, која се слажу само у томе, да у основним школама треба допустити, да се настава врши на матерњем језику, али и у њима треба децу учити турском језику, који треба да буде обавезан предмет у свима разредима. У средњим и вишим школама немуслиманских народности треба од сада предавања држати на турском језику. Једни мисле, да све предмете треба предавати на турском језику, дакле и матерњи језик већине ученика и његову литературу. И ја тако мислим, јер је то једини начин, да се турски језик потпуно и темељно изучи. Други налазе, да би довољно било да се тај циљ постигне, ако се половина предмета предаје на турском језику а друга на матерњем језику већине ученика. Трећи предлажу (они су у мањини), да се турски језик уведе као најглавнији предмет у све разреде са највећим бројем часова, и да се на њему предаје само турска историја и књижевност, а да се остали предмети предају на матерњем језику већине ученика. Све ово важи разуме се само за државне средње и више школе. У приватним гимназијама и сличним школама, отвореним на основу одобрења надлежних вилајетских власти тамо, где би се за њих указала потреба, и где оне не би служиле анти-државној пропаганди, моћи ће матерњи језик ученика бити искључиви наставни језик; у њима ће учење турскога језика бити факултативно.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

„Ви узимате сувише трагично оба та питања: о увођењу турскога језика у немуслиманске школе и о закону о удружењима. То су две апсолутно потребне и врло целисходне мере предохране против евентуалних сепаратистичких тежњи разних националних пропаганди, које морамо радикално да искоренимо. На нашем месту ни ви, уверавам вас, не бисте друкче поступили“.

„Чудим се, да сада толико браните Привилегије Грчке Патријаршије. Сећам се, да сте ми се некада у Цариграду горко жалили на неправде, које та Патријар-

шија чини вашим саплеменицима. Откуда сад та нежност за њу?.

„Ви не слутите, каква чуда и покоре чини Грчка Патријаршија све под заштитом тих несрећних привилегија. Исто тако и Бугари цинично злоупотребљују повластице дате у чисто верским циљевима њиховом Егзар хату. Крајње је време, да се предузму енергичне и дефинитивне мере противу обојих, и против Патријаршије и против Бугарског Егзархата (који ће надам се, ових дана бити укинут) Они су се направили државе у држави. Грчки митрополити отварају школе где хоће, постављају за учитеље и професоре кога хоће, који предају шта хоће, а турске власти да немају и даље права ни речи да им рекну! Allons donc! Тај се апсурд не може више трпети. *Привилегије и статути, који се не слажу с Уставом и с Отоманском Државном Идејом морају се укинути.* Ви замерате Махмуд Шевкет-паши за тон, који је употребио у разговору са патријархом Јоакимом III и што му је подвикнуо: „Умећу ја угушити сва та огњишта великогрчке пропаганде (tous ces foyers d'agitation panhellénique), у која су се претвориле поједине ваше митрополије". Кад бисте ви знали, шта све готово отворено раде грчки митрополити у Маћедонији, ви бисте разумели гнев Махмуда Шевкета. Драмски митрополит отворено ради на велеиздаји, а Патрик ефендија[1] дошао да протестује, што смо га ухапсили без допуштења Светога Синода. Дакле државна власт не сме ништа да предузима против једног таквога „деспота" [турски израз за митрополита], зато што је то противно „Привилегијама Велике Цркве", него треба мирно да гледа, како он организује буну! Веле да је Махмуд Шевкет рекао још Васељенском Патријарху: „Не тичу ме се ваше привилегије, такве ћу митрополите све повешати, ако треба!" Ја налазим да је имао потпуно право.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

[1] Патријарх.

„Уверавам вас, драги пријатељу, да чините велику неправду Младотурцима, што за све погрешке, које је Хилми-паша починио, и нарочито за све оно, што није учинио, а што је требало учинити, осуђујете Младотурке, који су за то толико исто криви колико и ви. Ја сам увек тврдио, да треба образовати једну хомогену Владу из самих Младотурака, у коју би ушли сви главни људи из наше странке: Ахмед Риза-беј, Рахми-беј, Џахид-беј, Џавид-беј, Талаат-беј и тако даље. До сад сам увек био у мањини. Али последњих дана неодлучност и слабодушност Хилми-ева изгледа да је досадила свима: моје мишљење задобија све више присталица. Могуће је, да ћу Вам већ у идућем писму јавити пад Хилми-паше.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Ја сматрам писмо Х....-беја за политички документ од велике вредности. Ја одајем сваку хвалу и пошту реткој искрености речитога бега и веома сам му захвалан на признањима, тако драгоценим за свакога, који прати развој догађаја у Турској. Међутим је излишно, мислим, нарочито обраћати пажњу на извесне флагрантне противречности у горњем писму мога цариградскога пријатеља. Он вели, да Младотурци неће никога да турче, а одмах затим тврди да ће у све гимназије увести турски као наставни језик. Узевши најповољнију претпоставку, (подела на државне и приватне средње школе), колико ће бити приватних гимназија на матерњем језику ученика, и какве ће оне бити, кад се оставе потпуно на милост и немилост турских провинцијалних власти?!

Морам поменути једну хотимичну важну празнину, која се налази и у писму Х....-беја и у пројектованој реформи средње и више наставе, а која највише и најбоље ту реформу доводи ad absurdum. Под заштитом Великих Сила и врховним надзором респективних њихових амбасада налази се у Цариграду, Солуну, Бејруту, Смирни и у многим другим местима велики број француских, италијанских, енглеских, немачких и аустријских школа (основних, средњих и виших), у којима се учи хиљадама уче-

ника хришћанских и нехришћанских народности, деце отоманских поданика. Не смејући да удари на њихове високе и моћне заштитнике, амбасадоре Великих Сила, пројектована реформа прелази ћутке преко тих школа. Младотурцима не пада ни на памет да за те школе примене исти систем, који предлажу за српске, бугарске, грчке, јерменске школе, то јест, да траже и од професора тих школа да предају по турском програму и да у њима својим ученицима француски, енглески, италијански или немачки језик предају *на турском језику!* Па кад и самим Младотурцима та идеја изгледа комична и апсурдна за језике Великих Сила, по чему је она природна и изводљива, кад су у питању језици малих Сила?

Са чисто начелнога гледишта Х.....-беј има право што у Привилегијама Васељенске Патријаршије види једну велику државно-правну аномалију, која се не слаже с идејом државног суверенства, и коју би у интересу државног достојанства нове Турске требало укинути. И ја налазим да те повластице чине од Васионе Патријаршије државу у држави. Али кад се узму у обзир побуде, које су изазвале давање тих привилегија, и велике државне потребе, које су их диктовале, онда се мора признати, да оне имају дубок и широк ослонац и речито своје оправдање у историјској еволуцији Отоманскога Царства. И докле год ти узроци и те потребе буду трајали, дотле се ни те привилегије неће моћи укинути. Докле год турски судови буду били овакви, какви су данас, докле год на њима не буде било правде за Хришћане, дотле Васељенска Патријаршија не сме испустити судску власт у свима случајевима, у којима их јој султански берати и фермани признају. Нека се Младотурци постарају, да се бедно стање турскога судства и турске администрације поправи, нека се за кадије и муфтије узимају само честити и спремни људи, нека се, једном речи, потруде да у свима гранама извршне и судске власти стекну поверење Европе, па ће онда самим тим

отпасти потреба за привилегијама, у којима Немуслимани налазе једину гарантију против самовоље и насиља, немарности и несавесности турских власти. Све дотле ће важити о турским и патријаршиским судовима речи познатога немачкога правника *Гајба*[1]: „И ако ови национално-црквени судови нису били ни издалека савремени, ма да су судили највише по писаним законима старога (византијскога) царства, они су свагда стајали високо изнад турских судова, у којима су обично главну улогу играли хатар и поткуп. У томе и јесте прави узрок, што се тако дуго и чврсто одржала автономија сасвим супротна самодржавној власти Турскога Царства“.

Привилегије Велике Цркве састављају једно снажно обичајно право, утврђено толиким царским бератима. Од како је славни освајач Цариграда Мехмед II („Сјајни“ „Мехмед Фатих“, како га зову сви турски хроничари), творац најстарије турске кодификације „Канун-наме (основни закон)“, и један од најмудријих Султана, после пада Византије, ново изабраноме Васељенском Патријарху Ђорђу Схоларијосу изговорио знамените историјске речи: „Буди Патријарх, и нека те Небо штити! У свакој прилици рачунај на моје пријатељство и уживај све привилегије, које су имали твоји претходници“[2] — ниједан Султан на отоманском престолу није дирнуо у Привилегије Велике Цркве, први пут потврђене 1453 горњим речима једнога од најбољих турских владалаца. И зар сада Младотурци хоће да буду мање либерални од тога средњевековног деспота?

У чувеном берату патријарха Неофита из године 1789, који је један од главних писаних извора патријаршиских привилегија, Висока Порта наређује: „да никакве вредности немају тужбе турских обласних старешина про-

[1] Dr. Gustav Geib: Darstellung des Rechtszustandes in Griechenland während der türkischen Herrschaft. Heidelberg, 1835. Стр. 16.

[2] Le vicomte A. de la Jonquière: Histoire de l' Empire Ottoman. Hachette, Paris, 1897. Стр. 163.

тив свештенства, нити да је ко други осим Патријарха и Синода властан свештеника прогнати или збацити...." Даље берат вели: „да се ни Дивану нити икојем суду турском не може подносити тужба на Патријарха, на митрополита, епископа и њихове заступнике и људе; *да при каквој потреби да се затвори митрополит или какав год свештеник, нико то не сме извршити без наредбе Патријархове*".[1]

Па ипак у пркос тим изричним текстовима, Командант Опсадне Војске, Махмуд Шевкет-паша, не питајући никога, баца у затвор православног Митрополита Драмског, чија је личност неприкосновена по гласу наведених привилегија!

Г. Ст. Новаковић, који је у питањима балканске историје европски ауторитет, изнео је у једној интересантној и важној књизи, богатој новим до сад нигде не објављеним подацима, исцрпну историју Привилегија Васељенске Патријаршије. Он лепо вели[2]:

„Међу свима автономним установама Турскога Царства највећа је и најзначајнија автономија Православне Цркве.... Јаким својим политичким умом султан је Махмуд (Мехмед II) с места видео политичко значење измирења с Православном Црквом за цело Балканско Полуострво. С тога се одмах одлучи да према Православној Цркви просто заузме дотадашњи положај византијских царева и тиме да смири и за се придобије православни народ по свему полуострву.....

„Током средњих векова и нарочито по сили оновременог религиозног мишљења и тадашњој оданости Цркви, а вештином многих првосвештеника, православна црква у Византијском Царству налазила се већ у извесном веома

[1] M. d' Ohsson: Tableau Général de l' Empire Othoman, tome V. Paris 1824. Стр. 129.

[2] Ст. Новаковић: „Турско Царство пред Српски Устанак 1780 до 1804". Издање Српске Књижевне Задруге, Београд 1906. Стране 263—265.

автономном и независном стању. Што се за хришћанске владе тражило и добивало као јемство за слободу и независност црквених власти наспрам државних, *то се сад*[1] *за муслуманске владе, претварало у јемство како вере тако и народности наспрам иноплемене и иноверне власти*".

Ако сад Младотурци одузму Хришћанима то велико и снажно јемство, освећено вековним искуством, ко ће им га дати? Отомански Срби верна су чеда Васељенске Патријаршије. Њихова је света дужност да Привилегије Велике Цркве бране свима силама, јер ван њих остављени су без икакве заштите на милост и немилост ћудљивих и пристрасних турских власти. Па како су отомански Срби увек били и остали пасторчад Високе Порте, како им ни до данас није званично призната народност (и ако Царска Ирада од 11 марта 1897 наређује да се Србима призна народност, и да се у „нуфуз-тескере" — уверења о народности — записују као „срб-милети" а не више као дотле „рум-милети"), како деценијама узалуд траже, да им се врати Пећска Патријаршија или да им се дâ, у каквом било виду, самостална Црква, — то они морају најенергичније бранити Привилегије Васељенске Патријаршије, без којих им нема ни цркве ни школе.

Имају Младотурци много преча посла него да укидају Привилегије Православне Цркве у Турској: толика друга неодложна питања унутарње реорганизације чекају на брзо и правилно решење. Њихов духовни отац и велики турски реформатор, умни и искрени либерал, чувени Велики Везир Мидхат-паша, који је творац данашњег Устава, поштовао је те привилегије. На сам дан проклামовања Устава, 11 децембра 1876, отишао је Мидхат-паша у Фанар,[2] да посети Васељенског Патријарха: први пут, после више од четири века, ступио је један

[1] Ја подвлачим.

[2] Предграђе Стамбола, у коме се налази Васељена Патријаршија и домови најстаријих породица грчких, које воде порекло још из Византије; отуда назив „фанариоти".

Велики Везир у салу Светога Синода. После горе поменуте изјаве Султана Мехмеда II, тад је први пут Турска Влада, кроз уста свога шефа, свечано и јавно признала Привилегије Велике Цркве. У познатој беседи, којом је одговорио на поздрав Патријархов, Мидхат је изговорио ове знамените речи:

„Нико не може порицати велику важност привилегија, које су сви Султани признали Патријаршији и народу грчком. Те привилегије нису им биле дате на основу каквога права, него као знак поштовања славних предака нашег узвишеног Господара према високој историјској репутацији народа грчког“.[1]

Нека из тих речи најстаријег и најславнијег Младотурчина Младотурци изведу велику политичку лекцију, коју оне садрже, и нека не забораве да је та беседа једна од првих и најлепших манифестација праве младотурске политике.

Привилегије Велике Цркве представљају једну традицију од неколико векова, коју нови режим безусловно мора поштовати. Младотурци, који хоће да од Турске направе модерну правну државу, не смеју погазити једно од најважнијих начела европскога права: поштовање стечених права. Устав и закони прописују начин, на који се имају регулисати односи између Државе и автокефалних цркава у Турској, на који се имају средњевековне привилегије Васионе Патријаршије довести у склад са новим стањем, али славни мач Махмуда Шевкета нема ту никаква посла.

Што се тиче прекора, да грешим што Младотурке кривим за погрешке Хилми-пашине, он ме подсећа на доба мога службовања у Цариградском Посланству пре десет година. Кад год је Посланство Србије поднело какву важнију представку Високој Порти, па би се доцније жалило, што се по њој ништа не предузима, после званичног извињења и уверавања, да ће се учинити све што

[1] Ali Haydar Midhat Bey: Midhat pacha. sa vie, son oeuvre. Stock, Paris 1908.

је по закону могућно, на Високој Порти увек би нам приватно дошанули: „Па што не идете у Јилдиз? Ви знате да од њега све зависи“. И редовно, кад бисмо после тога отишли у Јилдиз, да од њега тражимо, што на Порти нисмо могли добити, увек смо добивали стереотипни одговор: „Идите на Високу Порту, она је зато једино надлежна“! И та недостојна игра продужавала се ad infinitum. Младотурци не би требало да продуже ту рђаву практику једног рђавог режима. Ни за кога није тајна одсудни утицај, што га на државне послове врши централни комитет младотурске странке у Солуну са свима месним комитетима. Исто тако цео свет зна, да је Хилми паша покорни извршилац њихове воље. Што год су до сад Младотурци озбиљно хтели, било у политичким било чак и у ситним личним питањима, Хилми-паша и сви његови другови увек су им учинили.

Према томе Младотурци имају да понесу пуну одговорност за све горе изложене погрешке последњих дана. Насилно увођење турскога језика у све средње школе отворен је покушај денационализирања немуслиманских народности, недостојан једнога модерног режима, који би у истини хтео да буде либералан. Тај покушај у толико је више за осуду, што је, понављам, по моме дубоком уверењу апсолутно неизвршив. Деци, која из основне школе, где су учили на матерњем језику, дођу у гимназију, можете ви двадесет година предавати на турском језику, опет она неће научити ни језика, ни предмета, које им будете предавали. Јер је таква природа турскога језика, који је тако тешко научити, да чак међу Турцима, који су све школе свршили на турском језику, многи не владају правилним књижевним језиком турским, за који је потребно подробно познавање трију језика: турског, арапског и персискога (Коран је на пример сав на арапском). Како се онда може и сме такав напор захтевати од ученика средњих школа? Ево шта о томе питању вели један од наших најбољих познавалаца поли-

тичкога терена у Турској, Г. Владан Ђорђевић,[1] у својој поменутој расправи о Турској Револуцији:

„Нека вође Младотурског Покрета погледају, до каквих су резултата за последњих неколико деценија дошле дотичне владе у Финској, руској Пољској и немачкој Пољској у својим напорима на однарођавању становника тих провинција, па ће као мудри људи одмах напустити ту, у осталом сасвим мађарску идеју, да увођењем турскога језика у средњим и вишим школама од Грка, Бугара и Срба праве Турке. Напустиће је у толико пре, што турски језик, који се састоји из три језика и служи једном немогућном азбуком, нимало нема за изучавање наука потребну *тачност (прецизност) изражавања*. Односно турске азбуке рекао је још велики државник Фуад-паша (један од оне двојице најславнијих турских Великих Везира у XIX веку: Фуад-паша и Али-паша) да је Отоманству најпотребнија реформа, која би се састојала у томе, да се садашња азбука, која се ни за десет година не може да научи, замени каквом другом оријенталном, на пример јерменском азбуком, која се за два сата може научити. Што се турског литерарног, званичног и новинарског језика тиче, то ја тврдим, на основу сопственог искуства — три године учио сам турски код једнога софте, кога је после као Младотурчина тајанствено нестало на персијској граници — да је много лакше изучити старогрчки, латински или немачки језик, да је лакше научити та три језика заједно него турски књижевни језик (а већ сам немачки довео је једнога Марка Твена до очајања). Ја сам после трогодишњих напора морао напустити учење турског језика. Могуће је научити *говорити* турски, али да се научи турски *писати*, зато треба *десет пуних година*. И зар на таквом језику предавати *науке* разним народностима у Турској? ....Чак кад би се том методом ма какав практичан ресултат дао постићи, а то апсолутно није случај, то би сад било и сувише

[1] Vladan Georgevitch: Die Türkische Revolution und ihre Aussichten стр. 89—91.

доцкан у европској Турској на то мислити. Национална самосвест поменутих народа развила се и толико је напредовала, да је немогуће уклонити последице досадашњих огромних напора. Гимназије за дечаке и гимназије за девојке, учитељске препарандије и богословски семинари и све остале школе, које припадају Грцима, Србима и Бугарима, резултат су дугогодишње крваве борбе тих народа за просвећивање на матерњем језику. Ако нови режим дарне у та тако мучно задобивена добра, онда ће букнути нов устанак, према коме ће досадашњи устанци, који су целу Европу толико пута узбунили, бити дечије игре. Тај нови устанак би довео са математичном сигурношћу до интервенције Великих Сила и до слома новога режима. Le jeu ne vaut pas la chandelle".

Толико Г. Владан Ђорђевић. Он је у својој књизи о Младотурцима врло тачно погодио, одмах на месец дана после њихове револуције, две крупне ствари: прво, да Абдул-Хамид неће моћи владати са њима, те да ће га ускоро морати свргнути с престола, и друго, да је једна контра-револуција Старотурака неизбежна. Бојати се, да он и овога пута не погоди.

V

На крају ових пријатељских разматрања хтео бих да обратим пажњу на једну политичку аномалију у владавини Младотурака, против које се буне уставна и демократска осећања њихових пријатеља у Европи. То су три ствари: анормални положај ђенерала Махмуд Шевкет-паше у уставној Турској, тајни, закулисни, а међутим одсудни утицај комитета „Итихад ве Тереки (Јединство и Напредак)" на ток државних послова и активно учешће официра у политици.

Познате су ми велике, сјајне заслуге Махмуда Шевкет-паше за његову отаџбину, и нарочито за нови режим. Мобилизовати два корпуса, концентрисати толику војску, из далеких гарнизона довести је пред Цариград, заузети га, свргнути Султана, одвести га изненада нечујно у Солун

и учинити га тамо по све безопасним, довести новога Султана на престо, вратити Скупштину из Сан-Стефана у Стамбол, извршити све то тако брзо и тако потпуно за цигло једанаест дана: одиста је велико дело, које је задивило цео свет, а Отоманску Империју спасло од недогледних несрећа. Цариград и цело Царство с правом су у честитом ђенералу и његовим славним помоћницима симпатичним херојима јулских и мартовских дана, Енвер-бeју и Ниази бeју, поздравили спасиоце Отаџбине и браниоце Устава.

Разумео сам потребу да Махмуд Шевкет са свом својом војском остане у престоници, после тако страховитих пертурбација, док се свуда у Царству не уведе ред и мир. Али шта ће он сад у Цариграду? Из свега, што он тамо чини, види се, да он врши једну праву неодговорну војничку диктатуру, које у једној уставној држави не може и не сме бити: он је стављен изнад Владе и Парламента, он управља државом у многим питањима. Из поузданог извора сазнао сам, да је Влада решила *да он са својом војском остане у престоници до марта 1911 године.* Зашто? Зар политичка власт није у стању да сама очува Устав, да одржи мир и ред у земљи, да спречи евентуалне изгреде? Тешко Уставу, који војска мора да чува и брани од — грађана. Махмуд Шевкет-паша испунивши сјајне изузетне дужности, које му је Историја доделила, треба да се врати својим редовним дужностима. Његово даље присуство у улози Диктатора само се може тумачити као слабост Владе и целога новог режима.

Младотурска странка организована у комитете „Јединство и Напредак“ спремила је и онако вешто извела Јулску Револуцију и својски припомогла, да се мартовска буна брзо и енергично угуши. Нова Турска њено је дело. Та странка има неоспорно право, да врши одсудан утицај на државне послове. Она има већину у Парламенту, она води политику у Турској. Али зашто пустити друге људе да за ту политику одговарају, зашто се слу-

жити посредницима, који странци не припадају, зашто вршити тај утицај тајно иза кулиса, на начин у уставним државама тако необичан? Крајње је време, да Младотурци образују један хомоген кабинет из својих људи. Вође највеће и најзаслужније странке у земљи треба да предузму управу и de jure у своје руке, а не само да је врше de facto, они не смеју бежати од пуне одговорности за правац политике, коју они диктују. На тај начин створиће једну чисту и трајну политичку ситуацију и подићи углед новом режиму. Јер неодговорни утицаји увек изазивају неповерење, сеју раздор у држави и наносе грдне штете свакоме режиму, који их трпи.

Исто тако не би требало никако допустити официрима активно учешће у политици. Осим Краљевине Грчке, где капетани као посланици читају вакеле у Народној Скупштини ђенералима, министрима војним, нема ниједне државе у Европи, која официрима признаје политичка права. То довољно показује, колико је то ограничење у интересу и војске и државе. У опште Младотурци су до сад сувише грешили о једно од најважнијих основних начела модерне државе: превласт грађанске над војном влашћу. Војска, која хоће озбиљно да послужи своме високом задатку, мора остати само извршни орган у држави, не сме имати никаквих других амбиција.

*

У интересу правилно схваћених односа срдачнога пријатељства између Срба и Младотурака покушао сам да изнесем утиске, које сам добио од прве године новога режима у Турској. Ја се надам да се моја искреност неће рђаво разумети. Крупне политичке погрешке, на које сам хтео да обратим пажњу читалаца, мени изгледају судбоносне. И мислим да је крајње време, да се те погрешке поправе, да се Младотурци врате са опасне странпутице, којом су пошли. Ја још увек очекујем да ће се они ускоро пробудити из несрећног заноса слепога и тесногрудога шовинизма, у који су пали, а који ничему добром не води. Свесни тешких задатака, који их

и у унутарњој и у спољној политици чекају, они треба понова да потраже у почетку тако искрено пружену им пријатељску руку свију својих суграђана: Срба, Бугара, Грка, Јермена, Арапа, Арнаута и осталих — уместо да од њих стварају крвне непријатеље — те да у слози с њима снажно пораде на добру заједничке отаџбине. Верни начелима велике Француске Револуције, која је препородила цео образовани свет, верни славним традицијама творца Устава, Мидхат-паше, мудрог Великог Везира Фуад-паше и свог највећег песника, Кемал-беја,[1] чијим се именима с правом поносе, верни лепом имену свога заслужнога комитета „Јединство и Напредак“, Младотурци ће разумети да само у тој слози, у јединству са Нетурцима у њиховој отаџбини лежи будућност и напредак Отоманскога Царства.

Милан Вл. Ђорђевић.

[1] Писац чувене патриотске драме: „Отаџбина“.

БЈЕРНСТЈЕРНЕ БЈЕРНСОН.

(4)

VIII

Прво веће дело, којим је Бјернсон прекинуо своје вишегодишње ћутање, био је комад „Банкротство“. То је био скок у модерни живот. Песникова рука, која је управљала Сигурдовим мачем, није била још довољно погодна, да броји Тјелдов новац и води рачуна о његорим дуговима. Бјернсон је био први норвешки песник који се пуном збиљом упустио у трагикомедију новца, и тај први покушај био је крунисан одсудном срећом. Истовремено са „Банкротством“ појави се „Редактор“ са својом страсном сатиром на северну штампу, и сад се нагло једно за другим појавише: „Краљ“, „Магнихилда“, „Капетан Мансана“, „Нови систем“, „Леонарда“, нове „песме“, једна књига за народ о „Републици“ и најзад „Прашина“, оштроумна и фина новела.

У конзервативним круговима у Норвешкој, покушали су да смање вредност тој епоси Бјернсонове и Ибсенове поезије, означавајући, да је то тендециозно песништво. То тврђење је делимично оправдано, и извесно је да има неке важности. Тенденција се увек држи интересâ и тежњâ момента, она стари сразмерно брзо и може дакле вечито да шкоди постојаности дела. Али, делимице, има у једном песничком делу врло много чега другог што се излаже да у будућности изгледа застарело — могу застарети форма, идеје, начин изражавања — делимице, као у Дон Кихоту, тенденција ни мало не

шкоди ваљаности дела. Најзад — а то је главно — не смемо заборавити, да је реч тенденција страшило којим се довољно успело, да се песници одагнају од примамљивих плодова на дрвету модерног знања.

Опомене против тенденциозног песништва и омаловажавање њега потичу из Кантовог учења о уметности као својој сопственој сврси, које је у Француској формуловано у принципу „уметност ради уметности“. Овим учењем, које се — доста чудно — заступа увек на једном јединомном пољу, на коме има смисла и важности, на име као протест против угњетавања уметности на рачун обичног морала, на северу су се дуго користили, и из поезије искључили све идеје савремености под изговором да су тенденциозне, то јест да теже једној сврси — а поезија нема друге сврхе, до себе саме.

Дакле с једне се стране говорило: „Поезија нема сврхе у себи самој, она мора и треба да респектује морал“, а морал је, као што је познато, био добар тон. С друге се стране говорило: чим би се указало неко дело које се одликовало мислима нових нараштаја: „Тенденциозна поезија, тенденциозан комад! Господе и господо! Правој поезији сврха је она сама“.

И притом се наивно падало у заблуду, мислећи да су старија призната дела без тенденције нових дела. Или у старијим делима можда и није било тенденције? Треба само погледати „Арнљота Гелина“, и његово обраћање Викингенима, које је утицало на целу северну литературу. Тек што су Еленшлегер, Грунтвиг и Хаух открили Викингене и отпочели да се радују њиховој несаломљивој снази, одмах им се отпочеше и обраћати и крштавати их. Изгледало је, као да у своме открићу никако не могу да изнађу другу употребу, јер их отпочеше тако монотоно подражавати, те и Бјернсон, као и Рихар, пође њиховим трагом. Сеоске новеле такође су имале истакнуту црквену тенденцију.

Друга глава „Синеве Солбакен“, која се почиње химном цркви и носи црквени тон, изрично је обећавала,

да ће тај тон остати у свима идућим описивањима норвешког народног живота.

Што се позније сузбијало, није била дакле тенденција за се, за коју се раније никад није мислило, да иде на уштрб поезији. А на старе су се тенденције потпуно навикли, као што се навикне на ваздух у соби, из које се никад не излази. Под именом тенденције почели су прогонити дух столећа, његове идеје. А те идеје за епско и драмско песништво исто су оно што је крвоток у венама у човечјем телу. Што се мора изискивати у интересу поезије, то је да те вене, које имају кроз кожу да се плаве, не смеју бити затегнуте и црне као у разјарена човека или у болесника.

Деси се кад што да се у Бјернсоновим комадима на овај начин примети тенденција као педагошка наклоност, и по себи се разуме, да једна тенденција, која није оваплоћена у једном уметничком делу, већ непоетски штрчи из оквира, није код Бјернсона оправданија и боља него код других.

Ја, на пример, не полажем много на државну цркву, стајаћу војску и цело друштвено уређење краљевства, које је Бјернсон у својој драми „Краљ“ ставио у уста главном лицу непосредно пред његово самоубиство. Осећа се да је то песник хтео рећи. Намера се потпуно испољава. Тако љупка новела „Прашина“ долази управо у ред поуке. Као што се Бјернсон чешће осећа обузет истином, покушава овде-онде, да јој да отворен или сувише непосредан израз, а не примећује да баш тиме смањује поетску снагу, и ако мисли да је повећава.

Не гледајући на такве препреке, може један човек поетског смила само хотимичним самочеличењем остати равнодушан спрам даха нове и индивидуалне поезије, којим дишу сва дела из друге Бјернсонове периоде — може се рећи: из друге младости. — Обележје јој је пламена љубав према истини. Каквих снажних захтева у овим књигама од истине, против себе сама и других! Какво богаство свежих мисли на свима пољима: држави

и друштву, браку и дому! Најзад, каква нежност, какво саучешће с људима, који се појављују као представници сила, које песник осуђује, као краљ или владика у „Леонарди“, докле се сви остали напади као такви управљају против друштвених уређења. Нигде се то боље не опажа, но у „Краљу“, чија главна мисао, сама по себи, не образује ново посматрање да је уставна монархија само прелаз ка републици, али чија се оригиналност састоји у томе, да се проблем схвати са унутрашње стране, да се издвоји институција краља, поред све штете, коју он мора као човек, природом те институције да сам на душу узме, а да се у осталом краљево лице представља са симпатијом и унутарњим жаром, која овога, у смислу правог значења, чини јунаком драме.

У „Банкротству“ се тражене истине показује у најнижој сфери. Бјернсон овде у простом грађанском животу представља идеал истине као просто поштење. Али његове песничке очи добро виде да поштење није тако проста ствар као што изгледа. На име, код трговца је опасно да ризикује туђ новац; али то је за њега до извесне мере неопходно. Овде се морални проблем креће око определења границе, око тачке одакле ризиковање није више дозвољено. „Редактор“ диже истине у вишу област, где је строга дужност — имати је пред очима, а још тежа дужност придржавати је се. Као што је у трговачком свету опасност самообманом доћи дотле те друге варати, упропашћавати, тако се у новинарству сматра за опасност истину прећутати или порицати. Јер, један политичар не може све рећи или признати. Има у Бјерсоновом „Редактору“ један недостатак, а то је, да уредник дневног листа у сувише малом ступњу представља дијалектику свога позива, стални, неопходни сукоб дужности у који мора да доспе један новинар. С друге стране, његов противник и жртва Халвдан сувише је нерадан и пасиван, да би непрестано интересовао читаоце. Бјернсон се у своме комаду изрично маша идеала непогреш-

ности, који смо ми у данашње дане из пуке потребе створили и поставили. Он протестује — у име детета у нашој души — против учења, да треба да смо чврсти. Његов приговор има извесног оправдања; али једном је само тако, да ми данас гајимо условљену симпатију само према оним јавним личностима које може упропастити напад штампе. Хришћански идеал јадних мученика у овом је случају практично изгубио своју снагу према читалачком свету и позоришној публици. Ми тражимо да видимо људе, од којих се немоћно одбијају речене или написане речи противника, које ниједна неваљала реч, чак ни бујица гадних речи не може да потресе. Нећу да тврдим да је овај начин посматрања природан, али по себи много вреди.

„Краљ“ решава политичка, као што „Банкротство“ и „Редактор“ решавају социјална питања. Проблем је психички. Песник бије с краљем унутарњи бој и разбија, измирује једно с другим његове покушаје, права његовог бића и положај. Је ли задатак решен као што ваља? Зар рђав исход није и сувише условљен рђавом прошлошћу и слабим карактером краљевим? Вредност комада не почива на томе, већ на дубини до које доспева; на свежој љупкости која се односи на краљев љубавни однос и на духовитости којом диалог одише.

У „Магнхилди“ и „Леонарди“, појавио се у свести песниковој нов проблем: однос између морала као наравствености и институције, као закона срца и закона друштва. Учење које се у „Магнхилди“ објављује саопштено је у простом облику једног питања: зар нема несрећних бракова, које би по најсветијој дужности требало прекинути? Заповест, која се у „Леонарди“ износи, најважнија је и моментно на северу свима најпотребнија, заповест социјалне и религиозне трпељивости, коју је песник усвојио тек у зрелијим годинама. За кратко време Бјернсон је својој поезији освојио сасвим ново поље.

„Магнхилда“ је рад, који својим тежњама ка истинитости обележава покрет у Бјернсоновом писању новела.

Његово цртање карактера садржи у себи делове финоће и снаге, које раније није достигао. Једва бисмо веровали, да је Бјернсонова уметност приказала личности као што су млади музичар Талде, лепа госпођа Банг и њен муж. И Магнхилдин однoшај према овим главним лицима исто је тако изврсно изведен, као што је смишљен. Ипак се осећа да се писац намерио на њему још непознато поље: виши друштвени живот. Особито је, да је Талдеово подло одрицање своје веренице, када је исмеје гомила светине, из основа морала, песникова симпатија. Новела има два недостатка. Један је у нејасности описивања карактера главне личности, Скарлија. Он треба да чини на читаоца утисак једне врсте чудовишта, и човек је готово сваког тренутка решен, да, њему на супрот, даде за право његовој дугој, идеалној жени. На најстраховитији начин на свету назначава се, да је Скарли у полном погледу до крајности покварен човек, а ништа мање не остварује ту страхоту ниске чулности у односу према својој сопственој жени, коју је задобио једном интригом. Ингемански месечев идеал платонизма између супружника! Он је већ задовољан што може довољно и скромно да своју жену храни и одева. Други недостатак се скрива дубље, у философији новеле. Добар део старе мистике лежи у тумачењу овог учења о „судбини" људи и жена, о којој прича говори, и као и увек код Бјернсона и Ибсена, меша се веровање у тајанственост чудновато са обавештењем које на земљи остаје. Бјернсон би хтео, како изгледа, када види да је утврђен исход приповетке, да за жену има других путова који воде срећи и добро творној делатности, него однос према човеку кога воли. То је мишљење које се може чути. Али се из „Магнхилде" могу извући многи други и неједнаки резултати. Идеја није јасна. На супрот односу у „Младенцима" стоји извођење најважнијих партија по јасноћи и животу много више изнад главне мисли.

Као драмско дело „Леонарда" није баш особито, али је по поезији најјаче од свих Бјернсонових дела.

Овај је комад извесно у Данској заслужио бољи успех, него што га је имао, одбачен од народног позоришта и под глупачким изразима недопадања представљан на позорници другога реда. Будућности неће бити лако да разуме ову малоумност, која се у каљању овог невиног и чистог уметничког дела износи на видик посредством данско-норвешке штампе. У „Леонарди“ је Бјернсон са одлучном ненадмашношћу духа изнео гледаоцу читав низ норвешких нараштаја, њихове представнике мајсторски извео, а чукун-баби, која, као стара мајка у Жорж Сандовој „L'autre“, представља презрену културу XVIII века, дао у уста свечан завршетак комада. Са „Леонардом“ се, као што је после извођења изгледало, није вратило само доба великих осећања, већ и доба снажних мисли.

Противници Бјернсоновог новијег правца тврде, да је он, докле је био ван круга страсних питања и живих идеја, био велики и добар, али од како се упустио за модерним мислима и проблемима, пошао је уназад и на сваки начин није створио ништа савршено уметнички. Свуда су у Европи исто тако осуђивали оне песнике, који су наклоност публике задобили невиним, неутралним радом, а сасвим ненадно показали својим савременицима да су их изучавали и познавали. Има свуда у Европи читалаца, који Бајроновог Чајлд Харолда претпостављају Дон Жуану. У Русији и изван ње, постоји извесна префињена публика, која више воли Тургењевљеве причице из „Ловчевих Записа“ него његова друга дела „Очеве и децу“ или „Новину“. У Немачкој су се многа господа и госпе ожалостили, када је Павле Хајзе за извесно време престао са љубавним новелама, да би писао „Децу света“. Истина је да Бјернсон у својој другој периоди, никад није достигао ону провидност и хармонију у форми којом се одликују његова првенчад. Али поводом тога, нити је право ни паметно говорити о назадовању. Нове, богате и бујне идеје, пуне садржине, брзо нађу своју форму и теже изван границе. Снажна

осећања и мисли обично имају у себи ватре и маха, што им не да да се представе у потпуно глаткој форми као мислима оскудне, идилске пастирске игре.

Па ипак, последњих година колико је Бјернсон створио и технички савршених драма! Увод у „Банкротство“, јесте један од најбољих који се икад на позорници видео. Најбоља дикција до које је Бјернсон достигао јесте у „Редактору“.

Обе ове драме, којима је Бјерсон отпочео каријеру, а коју је Ибсен отпочео са „Везом младости“, имају мотиве, који су слични са последњим комадом. „Веза младости“ има у себи и „Банкротство“ и „Редактора“. Банкротство је у лакоумном Ерику Братсбергу. Редактор се налази у слабим изводима у Стенсгардовом односу према Аслаксеновом листу и артиклу, који се тек треба да штампа, а затим се несме штампати, баш као у Бјернсоновом комаду. Да, редактор је у извесном смислу застарео Стенсгард, код кога су нежнији и мекши елементи очврсли под дивљим нападима погрђивања себе и других, докле брутална безобзирност, која избија на површину у претњи Аслаксеновој — да ће он, ако га не послуша, пре но што прође година дана лежати на сиротној постељи — преостаје само као основ карактера. Па ипак је „Редактор“ својим целим духом и тоном много нежнији и мекши од „Везе младости“.

Истина има у делу овде-онде сентименталности. Најболе се и најдубље узима комад као велика алегорија. Халвдан, старији брат, који у политичкој и књижевној борби подлеже, јесте Вергеланд, који је провео живот у одушевљеним борбама, тако дуго лежао на болесничкој постељи и као самртник дао много лепши и поетичнији тип, него што пружа борба у дугом животу; млађи брат, који добија наслеђе, сам је Бјернсон; трећи брат пак, сељак и његова жена, који и не појављујући се, играју велику улогу, представљају норвешки народ. Овде као и у „Леонарди“ има драма перспективу кроз сва времена, и проширује хоризонт.

Хенрик Ибсен је судија; строг као стари судија Израиља. Бјернсон је пророк, претеча бољих времена. Ибсен је у дубини своје душе велики револуционар. У „Комедији љубави“, „Луткином дому“ и „Аветима“, он шиба брак, у „Бранду“ државну цркву, у „Стубовима друштва“ владајући грађански сталеж. Чега се маши, бива разбивено под његовом надмоћном и оштроумном критиком, и рушевине су растурене, а иза њих се не виде нове друштвене форме. Бјернсон је помирљив дух; он ратује без огорчености. Изнад његових дела лелуја се мајско сунце, док Ибсенова дела својом мрачном озбиљношћу као да леже у дубокој сенци. Ибсен воли идеју, консеквенцу у душевном и мисленом животу. Он гони Бранда из цркве, Нору из брака. Ибсенова љубав према идеји не одговара Бјернсоновој љубави према људима.

IX

Већ у своој младости отпочео је Бјернсон да ради на политици, и он је у толико целог свог живота у једном правцу радио, у колико је тежио да брани и обезбеди норвешку самосталност у унији са већом суседном државом. У целој Европи, изван скандинавских земаља, посматрали су Норвешку као земљу којом су управљали шведски краљеви. Баш када човек од свога школовања представља Норвешку као краљевину, и нехотично је сматра за шведску провинцију, и свакад, када из овог или оног разлога дође до несугласица са једне стране између владе и краља, с друге стране норвешког Стортинга, по европским новинама Норвешка изгледа у неку руку као побуњена Ирска. Прави је узрок тој ствари што краљ станује у Штокхолму, а спољном политиком краљевине управља шведски министар. Али то показује колико је Норвешка на опрези против даљих покушаја, да се земља потчини Шведској или краљу уније.

Познато је, да је кућа Бернадота од 1814 на махове пошла за природним нагоном, да норвешке ствари споји са пословима суседне краљевине и да спута уставна

права земље, а Норвежани су гледали опасност у сваком покушају, да се земље по политици једна другој приближе. Већ као млади редактор „Бергенске поште“, Бјернсон се 1858 године против тога борио тако, и поглавито њему треба благодарити што представници Бергена, који су између Шведске и Норвешке удесили ближу царинску везу, не беху опет у Стортингу изабрани. Године 1859, као уредник вечерњег листа у Христијанији, силно заступа право Норвешке, да не трпи шведског намесника. Од 1866—67, као уредник „Норвешког Народног Листа“ био је један од најватренијих противника такозваног „предлога уједињења“, коме је био задатак да обе државе доведе у тешње везе. Када је због краљевог apsoluto veto избила распра између владе и Стортинга био је Бјернсон — нарочито, пошто је путујући у Северну Америку године 1880, имао прилике да проучи америриканску народну реторику — један од најважнијих политичких вођа у Норвешкој, као што се и развио, како изгледа, у највећег народног говорника скандинавских земаља.

Карактеристика Бјернстјерна Бјернсона сасвим је непотпуна, ако не говору о њему као новинару и говорнику. Као полемичар Бјернсон је час жесток и груб, час потпуно сталожен и обазрив, према околносгима и расположењу. Он бди над својим драгим мислима и над својом политичком моћи. Мало је људи који су као он обдарени да тако народски пишу, а да нису сувише опширни.

Бјернсоново биће је најбезобзирније и најпотпуније, у Бјернсону политичару. Као такав он је велики агитатор. Кад покушам да га у таквој ситуацији представим, а за коју је он по суштини своја душе најпогоднији, видим га пред собом на народним зборовима на говорничкој трибини, сигурна, плећата, уздижући се изнад хиљада норвешких сељака, господарећи тишином моћним звуком свога гласа и својом чврстом љубављу ка истини. Најзад, у тренутку када ућути, хиљаде му кличу и славе га.

Норвешка и Данска, које су толико стотина година биле политички везане, које душевно и даље раде на истој, старој заједничкој књижевности, и које још и дан данас имају свој заједнички књижевни језик и читалачки круг, имали су у великим културним питањима заједничких тежња и сврха. Духовна норвешка и данска књижевност, која је писана истим језиком са небитним дијалектичним разликама, јесте у ствари једна књижевност само са два имена. Исту тежњу за слободним просвећењем свога доба, коју је Бјернсон оживотворио, остварује у Данској млађи нараштај. Исто се тако с обе стране ради на томе, да се култивише заједнички језик и књижевност.

Ко зна! Можда ће са овим бити, као са пошумљавањем планине у Арнеу.

„Када ће после многих безплодних напора доћи најзад дан, када ће вресак једним оком погледати преко руба планине, а брезе целом главом, и открити међу многим „ о не, о не“ од радости престрављеним узвицима, да се с друге стране на пољани налази велика шума, исто тако пуна борике и вреска, смреке и бреза. Они се сретају са радом, који је с друге стране у највећем јеку. Шума на планини срета се са шумом на пољани.

„Да, тако је то, када се пође напред“, вели смрека.

X

Однос у коме је Бјернстјерне Бјернсон према својој земљи нема себи равна међу европским књижевницима и песницима. То су односи, који се можда могу развити само тамо, где је мало становника и где земља лежи изван обичних културних путова у Европи. (Мавро Јокај у Угарској).

Бјернсон се, као што је познато, у својој земљи никако не осећа само песником. Он се осећа представником земље, и то у неку руку с пуним правом, пошто јој је дао њену народну песму, а сам се јавио као садржај норвешких особина — изврсних као и лоших —; али

он се осећа и народним васпитачем. Ово опредељење одлучује каквоћу песничког делања у последњим годинама.

И он врши своју васпитачку дужност као позив, не изводи своје налоге само с вољом и љубави, већ са страсном збиљом, са крајном нежношћу. Он није хладни или сатирични педагог. Он је у својим књигама осећајно срце, које васпитава срца. Другим речима: он се као васпитач брине за душе норвешког народа, сматра себе и у својству романсјера, великим националним вођом душом својих земљака. Да бисмо га боље разумели, морамо се опоменути: да у књижевности и уметности новијег доба има три главна типа продуктивних духова.

Први, најређи, можда најотменији тип образују они, којима је у главном стало до тога, да се сами развију. Саморазвијање је код таквих људи биће и душа. (Леонардо, Микеланђело и Гете). Њима није лако да за собом дела оставе. Колико ли је Леонардо радио на „Ђоконди“, а колико је довршио! Колико је недовршених статуа оставио Микеланђело! Колико је пута Гете преиначавао „Егмонта“ и „Ифигенију“! Фауста је радио читавих шездесет година. Овакви духови сматрају увек исти посао, као нов. Овом типу припада и неколико живих префињених Француза, једни због неке врсте нервозне љубави према ретком, други на основу утисака универзалне културе. Њихова уметност сувише се лако анализује у експерименту и критици. Њима се по глави врзе Гетеова идеја: разви себе, и непрестано развијај нове стране свога талента.

Други тип сачињавају они којима је пре свега стало до тога, да за собом оставе дело, велико или мало, али монументално дело, као што су „Робинзон Крусе“, „Павле и Виргинија“, „Петар Шлемил“, „Манон Леско“. Међу ове спада и Хенрик Ибсен. Узмимо на пример Золу. Никаквог рада на своме сопственом развијању и поправљању. Он у напред види само дело. Има у односу на своје дело само једну идеју, да то дело буде што веће

и пространије, што богатије и ближе животу. Треба да има у себи све, да у своме обиму скрива живот. Једна глава, или боље речено, један роман о радницима у варошима, роман о радницима у мајданима, један о моћи свештенства, један о проституцији, и тако даље.

Временом тек прилази Зола трећем типу, типу оних којима је стало до утицаја дела. Велики пример овог типа јесте Волтер. Мислим — у извесном односу у част Бјернсону као човеку — да кад би га запитали, шта би му изгледало као највећа срећа: да са собом остави дело у сваком смислу беспрекорно и трајно, или да као своје дело остави за собом норвешки народ још једном онолико просвећен и развијен, како га је нашао — он би изабрао ово друго.

Развијање норвешког народа јесте ствар, коју он има пред очима и као романсјер. Књига му је поглавито средство да утиче на народни дух. То је материјал који он обрађује. Стога су Бјернсонови романи управо педагошки романи. Први се баш искључиво бави васпитањем; други је велики поучни спев, и томе је намењен.

То је све против теолошко-моралног фанатизма. Он хоће да на супрот једно другом стави два посматрања живота, једно хумано у форми, која користи другом, и религиозно —- ограничено, које води непрестаним осудама, и тиме шири саму несрећу, пошто су њени носиоци несрећни, или ће то бити. Овај роман показује најдубље разумевање тесногруде религиозности. Ако га сравнимо, са озбиљним, и ако не баш успелим Додеовим романом „Евангелисткињом“, који тежи сличној сврси, осећа се да Бјернсон много дубље познаје суштину протестанизма.

(Свршиће се).

Георг Брандес.

(С немачког превео Никола Сталић).

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

„Иза Божјих леђа“, комад у четири чина, од Бранислава Ђ. Нушића.

Најновијем Нушићевом делу предмет је из живота београдског предграђа. Палилулска трагедија — како ју је писац назвао још пре пет година, у позоришном годишњаку за годину 1904 — износи мали живот једног забаченог дворишта на крају Београда, с два дуга реда малих станова под кирију и њихових још мањих становника: једног бандиста, практиканта, касапског момка, једне праље, удовице, распуштенице, патролџике, и тако даље.

У том роју типова, у коме ври живот нагона, темперамената и алкохола, као у сликарском реализму Боувела или Тенирса, уз смех и шалу прасне препирка и сене чак и нож љубоморе, мржње и освете. У Нушићевом комаду, који почиње водвиљом — карактером малог живота једног малог дворишта — и у коме водвиљ вири из сваког диалога и сваке ситуације, смех се свршава трагично. Та процедура на позорници није обична ни лако изводљива, али није немогућа ни без основа у стварном животу. Питање је само у прелазу од једних мотива другима, у њиховој повезаности у целину, у хармонији утисака. У томе питању је и тежиште замерака Нушићевој драми.

Први чин је слика једне београдске авлије, испуњене вулгарним животом њених вулгарних типова. Оговара се, препире, свађа и туче, али све без тежине

мотива и последица, у безбрижном и доста фриволном току једног водвиља. Ни из чега у њему не види се ни претензије моралног психолога ни тенденције социолога. Крај чина је мрачнији, (с пијаним Јованом шустером који напада на стан своје одбегле жене и њеног милосника), али тај трагикомичан елеменат не наговештава ништа друго до увод у једну наивну мелодраму.

Међутим та наивна малодрама, која — прошарана водвиљским сценама — испуњава други, трећи и четврти чин, завршује се крваво. На отежање своје кривице — која је довде још наивне природе — писац је у трећем чину дао улогу „Куропаткина", једног лопова од заната, који беспосленог, гладног и пијаног Јову шустера наводи на крађу. Та театрална социологија, која у исти мах подсећа и на Д'Енерија и на Максима Горког, у овом водвиљском и мелодрамском потпурију, најмање је на своме месту, и највише подвлачи огрешење пишчево о нагу истину живота, какву је Нушић хтео дати у својој палилулској трагедији.

Међутим та тежња ка нагом реализму, ма колико да је он запажен површно и ма колико да је изведен штуро, од интереса је у новом Нушићевом комаду, и чини оно што је у њему најбоље и ради чега треба писца што више охрабрити на нове покушаје. Својом већом блискошћу истинском животу, комад „Иза Божјих леђа" је оригиналнији и занимљивији од многих Нушићевих апстрактних драма, чак и од оних које су целином, јединством и савршенијом израдом на признатијој књижевној цени.

Та истинитија и обележенија београдска боја у комаду дала је и глумцима градиво за неколико занимљивих глумачких творевина. Не само Г. Г. Руцовић, М. Петровић и Г-ђа Милутиновић у главним улогама, но и сви остали, нарочито Г. Г. И, Станојевић, С. Тодоровић, Г-ђе Тодосић и Павловић, у епизодним улогама, истакли су се с пуно живота и живописа.

Провизорни.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Народносно питање у Турској. — Угарска.

Турски парламент је затворен. (Парламенат је састављен из Сената и Народне Скупштине. Народних посланика је по народностима: 134 Турака, 72 Арапа, 25 Арбанаса, 23 Грка, 10 Јермена, 4 Бугара, 3 Србина, 1 Аромун. 140 посланика припадају комитету „Јединство и Напредак"). Његов рад од децембра месеца до августа ове године био је обилан у новим законима; а имао је два периода. Први од почетка до цариградскога преврата, а други од месеца априла до августа. У првоме рад је био више бескористан: интерпелације, молбе, жалбе, дуге дискусије, само један закон, закон о беспосличарима, који предвиђа и батине. У другоме периоду парламенат је изгласао ревизију Устава од 1876 године (признање народнога суверенитета, сужавање владарских права, министарска одговорност, две трећине сенатора народ бира, закон о штампи мало либералан; закон о зборовима; закон против радничких штрајкова и радничких синдиката; закон о општој обавези; закон о буџету за ову годину; закон о удружењима, и још много других закона, око четрдесет на броју.

Сви ови закони које поменусмо јесу политички, а сврха им је да спрече повраћај старога турскога режима, а нарочито и највише организовање и развијање разних муслиманских или немуслиманских народности у Турској. Најгори од свих закона је закон о удруживању. Члан

четврти забрањује стварање политичких друштава која би се оснивала на националној или расинској разлици и имену. По томе закону, ако би се и образовало једно удружење, од политичких власти, зависи хоће ли да га потврде или не. Нови режим у Турској показује се све више непријатељски према народностима које нису османлијске. Место трпељивости национална искључивост, место једнакости право јачега. Оваква државна политика води компромитовању новога режима и бржем процесу народносног зграписавања у Турској. Начело националности добива све оштрија обележја и јаснији облик. Арапи, Арбанаси, Бугари, Грци, Јермени, Срби, нису само народи који живе у Турској царевини под Турцима. Они све више представљају и постају организоване целине на једном мање или више тачно одређеноме делу отоманске територије. И само друге, спољне прилике и утицаји, могу спречити и променити коначно решење народноснога питања у Турској, па и Турскога Питања, а то решење је у одвајању народносних група у засебне целине или приступање већим народносним целинама исте расе.

Само јак отпор опозиције народносних група у Народној Скупштини спречио је да се још у току ове године не изгласа предлог закона за спорне цркве и школе у Старој Србији и Маћедонији. По томе закону у варошима и селима чије становништво делимично признаје Патријаршију или Егзархију, школа или црква уступиле би се оној страни на чије је име тапија (за школу), или ферман (за цркву); другој страни би држава притекла у помоћ за подизање школе или цркве. У местима где би било спорних школа или цркава више на броју оне би се поделила између странака. Овим законом остављено је право да се могу и у местима чије је становништво у целини Патријаршиско или екзархиско подизати нове народносне школе и цркве. Овим законом су Турци хтели да постигну двоје; 1. да се ослободе несносних црквених привилегија која проистичу из разних фермана о Васељенској Патријаршији и берата о Ексар-

хату, и да тим путем потвргну школе и цркве народносне политичкој власти; 2, да подрже међу народностима стару борбу, да спрече сваку слогу и споразум. У идућој скупштинској периоди, готово је сигурно да ће овај закон добити санкцију С извесних страна чињени су покушаји да један међународни суд расправи питање о спорним црквама у Турској, али су му противни врло много Младотурци, који сматрају да би се на тај начин повредио суверенитет саме царевине. У ствари, не би се практично могла овим путем решити спор на питања.

Влада Хилми-Паше поднела је Народноме Представништву и један предлог закона о гоњењу чета. Закон предвиђа само једну казну, смрт, и само један суд, преки суд, а извршење пресуде бивало би по одобрењу валија. Како Народно Представништво није могло изгласати овај закон, то је турска влада одлучила да овај закон примењује административним путем под изговором да се у Маћедонији није још ред повратио и да су се чете опет почеле појављивати.

Докле влада гледа да законодавним путем спречи процес одвајања народности, дотле Младотурци покушавају да то исто раде другим начином. За сада су употребили ова два. Стварање Демократске Лиге, у коју могу улазити сви Отомани, и стварање комисија или вилајетских одбора, којима би био као задатак да ради на стишавању народносне и верске борбе, организацији народне снаге и решавању спорних питања која су извор сукобу. Оба ова средства су пролазне вредности, биће без успешна. У Демократску Лигу ступаће, као што је и ступало, оно што је увек уз власт, што је увек представљало власт, а у комисије ће улазити опет или исти људи или они који неће моћи ништа учинити противу власти и поступака њених органа. Њихова позната лојалност убиће законитост и правичност. Народносна борба ће се стишавати и стишати постепено ако уложе сву снагу и државна власт и Младотурци да за народности у Турској буде једнакости и правичности.

Без тога, понављамо, сваки је покушај узалудан. Лиге, комисије, одбори, друштва, могу имати успеха тек кад се обезбеди у Турској живот, слобода, и имаовина појединцима.

Народносне групе, видећи опасност која им прети од Младотурака, настављају да се спремају за одбрану. Арбанаси, они у Турској и они што се налазе у емиграцији, брзо раде на своједм организовању. У Дебру, у Елбасану, у Скадру држани су конгреси. На тим конгресима, као и на састанцима емиграната, као и у изјавама и радњама појединих претендената на арбанаски престо, истичу се као главни захтеви Арбанаса: званично признање арбанаске народности; отварање државних школа, основних и средњих, на арбанаскоме језику; званични језик у Албанији арбанашки и све чиновништво Арбанаси родом из Албаније; рок службе у војсци две године, а служење у Албанији; приходи државни које даје Албанија да се троше само или бар већим делом на унапређивање Албаније. Јачега учешћа узимају у овоме покрету Тоски, а Грци се показују више заштитници своје неограничене слободе и анархије. Због овога последњега турска влада је под Џавид-пашом наставила војну експедицију по Северној Албанији, и до сада је са прилично успеха успоставила ред, који ће моћи одржавати само помоћу војске. Бугари раде и много помажу Арбанасе, и ако се код Арбанаса још сада показује нека национална искључивост. Арбанаси сад већ обележавају вилајете битољски, косовски, бањински, скадарски и део солунског, као територију на којој живе Арбанаси, одричући свака народносна права другим народностима.

Међу Јерменима има две групе, једна револуционарна „Ташнакцутијум“, а друга с патријархом јерменским. Прва група је ступила у споразум са младотурским комитетом „Напредак и Јединство“ и не тражи никакве накнаде за поробљене јерменске манастире и цркве приликом последњих покоља у Адани као ни рачуна о поклaним Јерменима. Њој је задатак увршћивање новога

режима у Турској. Друга група, окупљена око Патријарха Туријана, тражи повраћај манастира и цркава, као и примерну казну за проузроковаче и извршиоце покоља Јермена. Обе групе имају за сврху да обезбеде Јерменима национално обележје од могућнога муслиманизирања.

И код Бугара у Турској постоје две групе, две партије, које су остаци старе унутрашње револуционарне организације. Једна партија је такозвана „Народна Федеративна Партија", којој је вођ Ј. Сандански, а програм јој је слога балканских народа и споља и унутра, одсудан противник каквога било присаједињења. Друга је партија „Бугарских Конституционалних Клубова", којој су вође некадањи истакнутији представници унутрашње организације. Овој партији је програм широко демократски, али и националистички: развијање и напредовање Бугара у Турској и што тешње свезе са бугарском краљевином. Обе партије су у непрестаној завади. Због старих рачуна и нових политичких начела вође народне федеративне партије, Сандански, Чернопојев, Паница, често су предмет оружаних напада. И федеративна и конститутуционална партија врло су добро организоване, нарочито ова последња, која броји и врло веште, вредне и предане агитаторе. Обе су партије имале ове године своје годишње конгресе, на којима су утврђени и нешто дотерани стари програми. Федеративна партија има јачих веза са турским комитетима, а ова друга све се више удаљује од њих. Бугарска ствар у Турској добро је упућена.

Срби у отоманској царевини настављају своје организовање. Ове године нису држали своје скупштине, њихов програм је увек један и исти: бранити уставни режим, а чувати своје народносно име и старати се о њему. Напори да добију и они једнога сенатора Србина нису још успели; вероватно је да ће га ускоро добити.

Покушаји Грка за једну непопустљиву опозицију у Турској, нису успели. Васељенска Патријаршија настаља

да брани привилегије дароване јој од многих султана, турска влада опет где стигне примењује законе нове и старе, само да привилегијама одузме значај и силу. Од овога највише страдају школе које су отваране до сада у Турској на основу тих привилегија. Турске просветне власти не само да не даду учитељима да раде по таквим школама него гоне оне учитеље који не потврђују своје сведоџбе код вилајетских меарифата (просветна одељења у вилајету). Досадањи протести патријаршиских митрополита да се стане на пут томе гоњењу остали су без резултата. Вероватно је да ће Патријаршија морати да попусти, и ако је у последње време дошло до спора између министра Верā и Великога Везира о примени патријаршиских привилегија. Министар је заступао становиште да се не могу кршити привилегије олако, него се питање о њима мора уставним путем расправити, а Хилми-паша је тврдио да је један закон пречи од привилегија.

Раније и на овоме месту помињано је да ће Младотурци у борби противу народности силом натерати у споразуме народносне групе. У клубовима појединих народносних група истицала се мисао о једноме народносноме опозициономе блоку; она је далеко од тога да се оствари, али што Турци буду чинили већи притисак, све ће бити више изгледа да се створи једна компактна опозиција, која може у садањем турскоме парламенту играти велику улогу.

Почетком месеца септембра, угарско министарство је поднело поново оставку. У току од пет месеца криза није могла да се реши, јер цар није учинио ни један од уступака који су били узрок садашњој кризи. Према томе и коалициона влада не може више да остане. Независна партија броји у сабору 240 народних посланика, и ако су и они подељени на две групе, опортунисте и непомирљиве. Највише их је уз Фрању Кошута, који је у првој групи. Либерали и клерикалци имају око

150 народних посланика, који се често јављају као заједница. Око 60 посланика не припадају ни једној групи, и ако би баш пристали да се придруже либералима и католицима, не би могли образовати у Сабору већину.

Саветовања између владара и свих виђених политичара до сада нису донела никакве резултате. Независна партија остаје непрестано на своме програму: самостална банка и изборна реформа заснована на општем праву гласања, али изведена тако да обезбеди мађарску супрематију. Аустријски државници би и попустили у питању изборне реформе, дали би чак и више, дали би опште право гласања за Угарску, али не могу да допусте економски независну Угарску. И кад би Кошут са својом партијом пристао да се реши прво питање о изборноме закону, криза би се брзо решила. Али, он тражи прво угарску аутономну Банку, па онда све остало. Парламентарним путем, дакле, врло је тешко решити ту кризу. Њој ће се сигурно наћи једно решење, привремено, али угарска криза, озбиљна и давнашња, неће бити решена још за дуго времена.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

François Rački et la renaissance scientifique et politique de la Croatie (1828—1894), pas Vladimir Zagorski (Thèse). Paris. Librairie Hachette et C-ie. 1909, 8°, p. 257.

Јужни Словени у опште, а са њима и Хрвати, у последње време привукли су на се пажњу Европе, и о њима се данас у културном свету данас више говори но икада. Европа осећа потребу да из сигурних извора, а не преко немачких и аустријских писаца, буде обавештена о тим активним народима на Југо-Истоку, од чијега држања зависи мир и судбина великих нација и старих држава. У последње време јавио се знатан број публикација енглеских, француских, талијанских и руских, које износе прошлост, садашњост и наде за будућност Јужних Словена. Те публикације су врло неједнаке по вредности: има их површних компилација, једва нешто бољих од путничких вођа Бедекера и Жоана, има их која су широко развијена општа места новинарска, али има солидних и озбиљних књига, рађених са познавањем прилика, према изворима из прве руке, са сигурном документацијом, схваћених и израђених тако да странац из њих може да створи тачну слику о нашим новим и младим народима.

Једна од таквих добрих књига је и дело Владимира Загорског „Фрања Рачки и научни и политички препорођај Хрватске (1828—1894)“, које је недавно, на француском језику, изишло у Паризу. Писац је свој посао

схватио врло озбиљно и исто тако савесно га извео. Он није дао компилацију према свему оном што се на нашем и на осталим словенским језицима писало о ученом хрватском историчару и родољубу. Он је прикупио многобројна документа у Загребу, Београду, на Ријеци, у Будимпешти, Прагу и Бечу. Пријатељи Рачкога, Г. Стојан Новаковић, покојни Ригер, Г. Зибрт, чувар библиотеке Народнога Музеја у Прагу, ставили су писцу на расположење писма Рачкога.

Са тако обилним материјалом, а критичним методом, писац, пошто је претходно у уводу изнео историју Хрвата, у шест глава изнео је цео живот и књижевну и политичку делатност Рачкога. Он га прати од његова рођења у Фужинама, у Приморју, износи његово школовање у Вараждину и Сењу од 1840 до 1845, његово бављење у Бечу и познанство са Штросмајером, његово професоровање у Сењу од 1855 до 1857 и мисију у Риму од 1855 до 1860. Као готово сви млади људи његова нараштаја, Рачки се у младости сгледа у поезији, али одмах затим почиње се бавити озбиљном науком, и из тога доба је његова студија о Ћирилу и Методију и издање Асеманова Еванђеља. Шездесетих година, по увођењу уставности у целој Аустро-Угарској, Рачки, већ цењен и чувен у целом хрватском народу, улази активно у политику, и својим антиунионистичким и федералистичким идејама постаје један од народних вођа и оснивача новога политичког живота хрватског. И у тешким данима, када је хрватска аутономија била гажена, и када се насртало на словенски карактер Хрватске, стари Рачки је увек чувао своју веру из младих дана. „Не очајавајмо, писао је он Штросмајеру 1884, наш народ ће се ипак подићи једнога дана; он трпи сада мученииштво, али ускрс је близу.“ И исто тако као у својој младости тако и у дубокој старости, Рачки се чврсто држао своје главне и најдраже идеје: да судбина Јужног Словенства зависи од што веће слоге Хрвата и Срба.

За све време политичких борби, у којима није престајао узимати врло живо учешће, Рачки се бави исто тако неуморно науком и књижевношћу. Са Штросмајеромом је главни оснивач Југославенске Академије Знаности и Умјетности у Загребу, а са Јагићем главни сарадник часописа *Književnika*, који заузима изузетно место у историји наше науке и књижевности.

Културна улога Рачкога међу Хрватима и Србима врло је велика. „Он је призивао Србе као и Хрвате да се причесте за Светим Столом Науке. Он је тражио све начине да докаже својим савременицима да су њихове заваде релативно скорашње, а њихово порекло заједничко. Отуда нарочита симпатија коју је он имао према Даничићу и Јагићу, чије филолошке студије су доказивале јединство српско-хрватског језика. Одрастао под утицајем романтичних идеја, он се ипак није потпуно ослободио утицаја филозофа XVIII века. Он је веровао у разум и веровао је у науку, Он је мислио да је једна предрасуда побеђена чим се докаже да није ни на чему основана... Он је поздрављао као једну националну победу дела Валтазара Богишића о српско хрватском правништву и радове Стојана Новаковића о српској старини.... Ништа се не може разумети у делу Рачкога, ако се без престанка нема у духу његова идеја водиља која је свим њим владала и која је пре свега била мисао о помирењу Хрвата и Срба“. И „не само да је он ставио ван спора питање о јединству порекла Срба и Хрвата... но он их је помагао да се ослободе предрасуда које су кочиле њихово развијање и да у њима пробуди вољу за научан рад. Он није био само приказивалац прошлости но и стваралац будућности. Нико толико као он није радио на припреми и на омогућавању једне националне цивилизације“.

Ако се пође од идеје да у историји нема дефинитивних радова, и да учена истраживања вреде по приближној количини истини коју садрже, рад Рачкога изгледа огроман и плодан. Самоук, он је сам себе упутио-

у археологију, епиграфику, палеографију и дипломатику. „Он је све створио око себе, а морао је почети стварањем сама себе“. И писац завршује речима Илариона Руварца: „Мало људи, чак и код најцивилизованијих и највећих народа заслужују да буду упоређени са Рачким. У Хрватској ми немамо ни једнога који му је раван. Људи таквог карактера, таквог духа и такве душевне висине, не сретају се често“.

После библиографије свега онога што се о Рачком писало и што је он писао, писац ове тезе даје неколико необјављених писама Рачкога Хатали, Ригеру, Г. Стојану Новаковићу и Штросмајеру. Писмо Г. Стојану Новаковићу, писано 1877 године, врло је занимљиво. Један одломак (преведен са француског превода) гласи: „Ми Хрвати не требамо да се дамо завести дрекавцима, као ни ви Срби вашим. Ако боља будућност предстоји Југословенима, то ће се моћи родити само из братског споразума Хрвата и Срба, који су један исти народ под два разна имена. Потребно је да се тај споразум учврсти пре свега књижевним радовима, без обзира на азбуку, која не може бити препрека за нас, ако смо одиста људи. У науци ми смо успели да поставимо споразум, благодарећи, како ја мислим, напорима вашег Ученог Друштва и наше Академије. Али у области књижевности, то је врло чудно и тамно.

„Када говоримо о томе, не мислите ли ви да је тренутак дошао да се периодично састају хрватски и српски писци? Једном овде, једном у Београду, и тако даље. Позвали би се само озбиљни људи из наша два друштва. Иницијативу би узела Академија и Учено Друштво. Мислите о томе и говорите са својим пријатељима. Код других народа слични састанци су врло корисни по науку; зашто тако не би било и код нас? Има да се стави само једно питање: јесмо ли готови и доста зрели“.

J. С.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Српска књижевност у XVIII веку“. — У издању Српске Краљевске Академије изишло је дело Јована Скерлића „Српска књижевност у XVIII веку“ (Београд, 1909; 8°, стр. 481; цена 6 динара). Дело је подељено на две књиге. У првој књизи, „Средина и утицаји“, у засебним главама, изнето је: значај XVIII века у српској књижевности, политичко стање Срба у Јужној Угарској, њихове верске прилике, културно стање световних и духовних сталежа (грађанства, народне масе, племства, војништва, епископата, нижега свештенства и калуђерства), школе, штампарије, листови, руски утицај, утицај идеја и реформа Јосифа II на српске духове и књижевност, књижевни језик и азбука српске књижевности XVIII века. Писац је дао половину свога дела том проучавању материјалне и духовне средине, сматрајући да је наша књижевност XVIII века само „*писменост* у руском смислу речи“, „прва припрема и полагање темеља за праву књижевност која ће доћи тек у XIX веку. „Зато, вели писац, што је та књижевност била тако некњижевна и неуметничка, што је имала тако обредан, послован и пригодан карактер, што је била готово искључиво црквена, школска и просветитељско-поучна, што је у толикој мери израз наших културних прилика и тежња, мени је изгледало неопходно потребно изнети каква је била материјална и духовна средина у којој је она никла и под којим се особеним материјалним утицајима створила“. У делу је нарочита пажња поклоњена изучавању културног стања српског друштва, и нарочито је истакнута велика улога грађанског сталежа у духовном развитку српскога народа. Исто тако истакнут је одсудан значај реформа Јосифа II, и у томе смислу цео рационалистички и просветитељски покрет српски сведен је на општи јозефини-

стички покрет у Аустрији онога времена. Улога грађанства и значај јозефинизма, то су две главне и основне идеје ове књиге.

Од српских писаца XVIII века у овој књизи говори се о четрнаесторици, који су ма у ком погледу карактеристични. У засебним главама изнети су ови писци (њихов живот, књижевни рад и значај): Кипријан, Рачанин, Јеротеј Рачанин, Гаврило Стефановић Венцловић, Ђорђе Бранковић, Христифор Жефаровић, Василије Петровић, Захарија Стефановић Орфелин, Павле Јулинац, Јован Рајић, Доситеј Обрадовић, Алексије Везилић, Јован Мушкатировић, Емануило Јанковић и Глигорије Трлајић. Писцима је дато места сразмерно њиховој вредности и значају. Тако о неким писцима србуљске школе говори се на неколико страна, а Доситеју Обрадовићу је посвећена петина целога дела. Његов значај изгледао је писцу толики „да цела ова књига изгледа као широко изучавање материјалне, духовне и књижевне средине из које је он моћно изникао, као стамено постоље и позадина за његову велику личност“. У засебним заглављима изнет је живот и библиографија Доситејева, његов карактер, интелектуални утицаји под којима се развио, његов рационализам и педагошки погледи, црквене реформе за које се борио, политичке идеје које је исповедао, родољубље које је показао у целом свом делу, језик којим је писао, његове књижевне особине, и, најзад, општи поглед на његов рад и место у српској књижевности.

После сваке главе као и после излагања о сваком писцу долази литература, списак свега што се о дотичном предмету или писцу до сада писало. На крају дела је азбучни регистар особних имена. Д.

„Породица Оберле“. — Као осма књига Забавника Српске Књижевне Задруге изишла је „Породица Оберле“, роман француског академичара Ренеа Базена. (Београд, 1909; 8°, стр. 236). Преводилац је Г-ђа Јелисавета С. Марковић. Ма да би се из данашње француске књижевности могла одабрати јача дела већих писаца, ма да би било желети преводиоце са већим квалификацијама и искуством, и ако ово није књига првога реда, каквих је до сада било у Забавнику Књижевне Задруге, ипак то је у сваком случају једна корисна и добра књига, која својим родољубивим тоном и лаким и пријатним стилом заслужује пажњу широке читалачке публике. Н.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Краљевска Академија. — Скуп Академије Природних Наука 7 септембра 1909. Расправа Г. Др. П. Вујевића: „Температуре тла у Београду“, примљена је на основу реферата академика Г. Др. Ј. Цвијића за „Глас“ 79.

Скуп Академија филозофских Наука 15 септембра 1909. Расправа Г. Др. Владимира Ћоровића: „Утјецај и одношај између старих грчких и српских записа и натписа“ примљена је, на основу реферата академика Г. Љубомира Стојановића, за „Глас“ II разреда.

Скуп Академије Друштвених Наука 21 септембра 1909 године. На основу реферата дописника Г. Др. К. Јиречека примљена је за „Глас“ II разреда расправа Г. Др. Божидара Прокића: „Јован Скилица као извор за историју маћедонске словенске државе“, али да писац изврши у њој извесне напомене референта. 2. Приказан је спис Саве Накићеновића: „La Communita di Topla“, па је упућен на оцену академику Г. Јовану Н. Томићу. 3, Приказана је расправа Г. Др. Николе Вулића: „Неколико питања из римске историје“, па је упућена на оцену академу Г. Др. Јовану Радонићу. 4, Приказан је спис Г. М. Ф. Христића: „Мисија Филипа Христића у Лондону 1863“, па је упућен на оцену академику Г. Слободану Јовановићу. М. Р.

Матица Српска. — Седница Књижевног Одбора од 22 септембра под председништвом А. Хаџића, друштвеног председника. — Изјављује се саучешће друштву „Змају“ у Карловцима поводом смрти члана Станислава Коларовића, Југославенској Академији Знаности и Умјетности у Загребу поводом смрти секретара Франа Врбанића, Блгарском Книжовном Дружеству у Софији поводом смрти члана Георгија Н. Златарског. — У редакциони Одбор бирају се чланови: Милан Будисављевић, Аркадије Вараћанин, Јован Живојновић, Иларијон Земемски. На питање Матице Српске у Дубровнику изјављује се готовост за сваковрсну моралну помоћ. — У књижевна издања друштвена за годину 1910 увршћује се и књига „Споменици из Историје Срба у Угарској“ од Др. Алексе Ивића. — Молба Димитрија Витковића, да му се неки примљени рукописи уврсте у издања Матичина за годину 1910 није се могла уважити. — За друштвена издања примљени су ови рукописи: „Гундулићева мајка“ од Да-

нила А. Живаљевића, „Из историје Срба у Угарској“ VI и VII од Др. Алексе Ивића, „Поликушка“ приповетка Лава Толстоја у преводу Нике Николајевића. — Издају се на оцену пет рукописа. — Издаје се на допуну и исправак један рукопис. Не прима се један рукопис.

М. С.

Читуља.

Др. Владимир Видрић. — У Загребу, после двогодишњег тешког боловања, трагично је свршио свој живот Др. Владимир Видрић, један од најдаровитијих и највреснијих људи млађег нараштаја хрватског и један од најбољих песника савремене књижевности хрватске.

Владимир Видрић родио се 20 априла 1875 године, у Загребу, од оца Ловре, родом Словенца, и матере рођене Томишић. Отац, адвокат по занимању био је врло интелигентан човек, и са великом пажњом васпитао је свога сина. Владимир је још као дете показао изузетне духовне способности, и гимназију је свршио са сјајним успехом. После испита зрелости отиде у Праг, на правни факултет. Он је тада био међу оним хрватским ђацима који су папустили чешко ђачко друштво „Славију“ и приступили српском друштву „Шумадији“. После једног семестра проведеног у Прагу, Видрић се вратио у Загреб и продужио правне студије. Као ђак привукао је пажњу својих наставника, и требао је да буде промовисан sub auspiciis regis. Али, када су приликом доласка цара и краља Франца Јосифа у Загреб 1895 хрватски ђаци спалили мађарску заставу, Видрић, који је у тој демонстрацији узео жива учешћа, буде са осталим друговима оптужен и осуђен на шест месеца затвора. Затвор је издржао у Бјеловару, после чега је одлазио у Беч на универзитет, и најзад је у Загребу промовисан за доктора права. Као свршен правник био је адвокатски писар, потом судски чиновник, спремајући се да заузме једну катедру на правном факултету у Загребу. Како му је била намењена катедра римскога права, за коју није никако марио, он диже руке од универзитетске каријере, и опет ступи као писар код једног загребачког адвоката. Последње године пао је у тешку болест, и смрт га је ослободила живота којим није више живео.

Видрић је почео певати још као млад ђак. 1896 године јавио се у „Viencu“ песмом „Boni mores“, која је одмах привукла пажњу књижевних кругова хрватских

Он продужује сарадњу на „Viencu“, али се више јавља у новим часописима, гласилима „Младих“, у „Mladosti“ и „Životu“. 1907 изишле су у нарочитој збирци његове „Pjesme“, које су са подједнаким допадањем поздрављене и у хрватској и у српској књижевности.

Владимир Видрић је мало написао, или боље рећи мало је издиктовао, јер ни једну своју песму није својом руком написао, него су му је другови ухватили по његовом рецитовању. Као оригиналан и отмен песник он је заузимао једно од првих места у савременој хрватској књижевности, и са свију страна на њега се гледало као на наду нове хрватске поезије. О његовим прекрасним песмама било је опширније речи у „Српском Књижевном Гласнику“, (1908, књ. XX, стр. 158—159), као што им је Јован Дучић посветио један одушевљен чланак у „Политици“.

Млад, даровит, паметан, образован, леп, богат, већ славан — Видрић је имао све услове да буде срећан, а завршио је бедно и трагично. Својом великом, благородном словенском душом и безмерном добротом он је стицао пријатеље у свима онима који су се сусрели у животу са њиме. И зато је његова смрт толико и тако оплакана.

У српској књижевности и у српским круговима Видрић је био врло познат и јако омиљен. Он је био од оних напредних и истински родољубивих духова хрватских који више не праве разлику између Срба и Хрвата, и зато су га и Срби сматрали и волели као свога. На југословенским састанцима последњих година он је био једна од најмаркантнијих и најсимпатичнијих личности. Приликом стогодишњице Српског Устанка одликован је орденом Св. Саве. „Српски Књижевни Гласник“ имао је срећу да га броји међу својим сарадницима.

Његова смрт ожалостила је дубоко сав хрватски народ, и оставила једну празнину у хрватској књижевности. Хрватски бол за јадним Видрићем нашао је исто тако јак одјек и међу Србима. Поводом његове смрти изјавили су из Београда саучешће Друштву Хрватских Књижевника: Српска Књижевна Задруга, Краљевско-Српско Народно Позориште Грађански Клуб „Словенски Југ“ и уредништво „Српског Књижевног Гласника“.

Н.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Књига XXIII, број 8. — 16 октобар, 1909.

НАДЕЖДА.

На западу, где је пало сунце, небо је горело бакарним сјајем. Црна вулканска пирамида Кућни, као нека претња, високо се уздизала у небо. Дуге сенке, као војске мрака, излетале су из пећина и утробе земљине, и ширећи се преко пусте Сардарабадске стене, као да се врстају у убојне редове, овладале су целим пределом. Само две сјајне дијамантске тврдиње држале се на висинама и јоште давале отпора. Но редови сенки постајали су све гушћи, оба светлосна града на Алачеву и Арату пала су један за другим, и последњи зрак сунца повукао се из њих, бежећи кроз етерске просторе.

То вече на степеницама, — не рачунајући црнога сетера који је лежао под нашим ногама, — били смо само нас двоје, ја и мој друг Гаврил Алексејевић Косанов, инжењер на грађењу железничке пруге.

Сви ми овде живели смо некако дивље и чудновато; но од свију нас он је живео најдивље и најчудније. Није волео нова лица, нити икаква тешња познанства. Настанио се био у једном товарном вагону, мало доте-

раном столаревим рендетом. Цео намештај вагона састојао се из једне дрвене клупе и стола, који је сав био исписан прво писаљком, потом мастилом, а најзад, да би се могао наћи на њему, резао је ножем клинасте знаке у виду асирских писмена. На тај начин сто је служио за свакодневне записке и као трпеза за његове скромне обеде. Пио је само чај, хранио се црним хлебом и ћевапима од овнујског меса. Комад хлеба лежао је увек на столу, коме је он прилазио сваких пола часа и јео залогај два. У једном углу стајала је постеља, на коме је место душека лежала само једна црна кавкаска кабаница — бурка. У другом углу вагона хрпа у ролу савијених цртежа и других хартија, а у истом реду с њима чизме и кофер с рубљем. Више њих на зиду ловачка торба, двоцевка и патронаш. Испод кревета је провиривала глава црнога пса енглеске расе, кога је он звао Краком. Ловачки прибор и пас били су све његово богаство, о коме је много причао. Његов слуга, Соломон, могао је никада не распремити стола, никада не опајати прашину са планова или форменога реденгота, но тешко њему ако би допустио да рђа падне на оружје или ако не би киселином умио Краку очи, које су сузиле од старости и врућина.

Радио је одушевљено и с пуно енергије, а потом нагло бацао сав посао, одлазио у лов или у оближњи град, и враћао се послу кад му је било угодно. Новаца није никада имао. Истина није правио дугова, а своју месечну плату обично је утрошио за два три дана, ни сам не знајући где; а после је живео с копејкама. Волео је показати се грубим и осорљивим, а у самој ствари, истина лако раздражљив, био је срдачан до нежности и увек готов помоћи другима. На линији он је руководио радовима око полагања шина и насипању баласта. Паравози ишли су нередовно и по потреби, и он је ноћивао на свакој врсти линије према послу, или је избирао место где се надао добром лову.

Његове очи биле су косо постављене, и ако је био родом из средњих руских губернија. Сви стари његови

служили су у војсци и војевали противу Љаха и Татара. Један његов предак ишао је као посланик Ивана Грознога у Венецију. А његов прадеда у Пугачевској Буни, тамо негде око Оренбурга, отео је у Калмука лепу и младу девојку и оженио се њом: отуда косо постављене очи и љубав према лову и скиталачком животу.

Радови на грађењу железнице били су застали, јер месни становници, Татари и Јермени, нерадо су радили лети, и сав рад вршили су Турци, досељени Руси, одбегли Персијанци и скитнице свакога рода.

Било је тихо и дању, а у овом часу владала је нема тишина и осећала се сва лепота јужне, звездане ноћи. Ни крика шакала, ни узвика сове, ни жубора шедрвана, ни говора људи. Као какво тајно ласкање ветар доноси шуштање сухих трски, и духу се појаве приче Татара о опасним скоковима пантера који живе у трскама Аракса и у пећинама Арарата. Све обавијено прозрачним мраком кроз који, са стрмних страна Нојеве горе, продире светлост пастирских ватри, козачких стражи и небеских звезда. Громадна, мистична силуста Арарата више се нагађа, него што се види. Ватре по њему мешају се са звездама а на месту огромнога глечера беласа се небеска пустиња, над којом гасну звезде Ариона, у којој често тоне сав сјај Сириуса, а уместо њега остаје даље и светли огањ са Сардар-Булога, то будно око на висини библијске горе на граници муслиманског света.

Лагано у тихој ноћи Арарат узима опредељенији облик, и бела пустиња оцртава се све јасније. Као да је загревана каквим натприродним унутарњим огњем, снежна равнина почиње блистати и светлети својом особеном светлошћу. У том часу, као да се понавља тајна стварања, сан узима конкретну форму и Арарат се коначно издваја из небескога хаоса. Но он остаје и даље на висини, и лебди као привиђење, јер још за дуго густа магла и мрак обвијају његово подножје и покривају сву долину Аракса.

Небо изнад глечера бива тамније, а звезде, огледајући се у њему, трепте и горе као очи, као погледи гор-

дих, кудравих Куртинки. Најзад иза румених Ново-Бајазетских висова, раздераних у хиљаду линија, јавља се месец, који је и произвео сву ту мађију. И да би ефект био потпунији, он се сам задржао купајући се у сафирној купи Гокчинског језера. Када се месец јави звезде побледе, Арарат приступа ближе, ветар умерава свој дах, а заостале лењиве магле примају полувидне облике пуне тајанствене ласке, и вију се као успомене, које су сада тужне, јер су некада биле миле и слатке. И душа би хтела оставити груд пуну слабости и беда и смешати се са душом ове чаробне ноћи. Ох! Како би моја душа хтела бити ледена, чиста и светла пољана Арарата!

Предан успоменама и уљуљкиван чарима те ретке ноћи, ја сам лежао непомично и ћутљиво, док се мој друг немирно превртао, не могући наћи удобног лежишта на каменој постељи. И противу свога обичаја, он је хтео говорити.

— Не, не волим ја Закавказје, ни његове горе, ни његове степе, ни те ноћи у којима се човек мрзне после несносне дневне врућине, где мушице и комарци не дају ни часа тихога, здравога сна. И не разумем само каква је беда догнала амо нас Русе, амо, где је све у таквој супротности са нашом природом.

— Ако ви мучите себе питањем шта је довело амо Русе у Русију, боље одговорите на то шта је догнало вас и шта вас још држи у овим крајевима.

— Ех, то би била подужа историја но за вас може бити досадна и интересантна.

— А као што у свакој историји мора бити и некаква жена, то смео бих се кладити да је и вас домамила амо каква кавкаска лепотица, као што лутајуће светлости маме необазриве путнике у непроходне и пусте пределе.

Кроз мрак ја осетих како се на мени задржао упорни поглед Косанова, који настави.

— Имате право да има и жена, само се варате ако мислите да је то морала бити кавкаска лепотица, јер њихова крута лепота није никад била по моме укусу.

Његов ме је одговор изненадио и заинтересовао, тим пре што је он вечно избегавао женско друштво. Одговорих му де бих га радо слушао.

Косанов се диже. И уморан од превртања с бока на бок седе на степенице. Очевидно, био је изазван и није било потребе молити га да настави своју историју, која се састојала у овом:

— По свршетку института добио сам место на грађењу загата на једној притоци реке Месте у Новгородској губернији. Главни послови били су завршени, и мени је било остављено надгледање и руковођење последњим радовима, којима је била заузета само једна двадесетина радника. Старији инжињер био је отишао на одсуство, оставив мени свој стан на самој обали реке, и свуда наоколо простирала се борова шума, шума бесконачна, којој ја нисам могао наћи краја у свима својим лутањима по њој. Времена слободног било је и сувише и ја сам га испуњавао својим најмилијим занимањем — ловом. А славан је лов тамо. Тетреби, рјабчики и беле куропатке налазе се у изобиљу у ниским жбуновима вења или на пропланцима около извора. И овде је лов приличан, но проклете баре упропастише свако чуло у Крака. Крак је био тада са мном. Но и он је био други, пун снаге и младости; а и њега су овде убиле кавкаске јаре и грознице. — Је ли тако, несрећни старче? — Овде мој друг прекиде причу и мени је било намењено да саслушам цели ред ласкавих грдњи и шаљивих претњи, упућених црном псу, који је лупао репом, положив огромну кудраву главу на груди госе, пун задовољства и преданости.

Најзад Косанов се врати своме причању.

— Дошао сам тамо у позну јесен и сву зиму провео сам у друштву крепких, широкогрудих мужика. То је наша најчистија и најбогатија губернија; и само тако снажан народ могао се усудити доћи у ове првобитне шуме са ножем за пасом и секиром у руци, бијући се о власт са суровом зимом и још суровијим медведом. Ту,

у негдашња времена, вечно жудећи за новим просторима посред првобитних шума и непроходних бара, населио се, он и основао своју заштиту и понос Русије — Велики Новгород. О њега су се ломиле све силе Шведа и лукавства московских царева, докле Иван Грозни није заробио Марту Посадницу, уништио његову слободу и присајединио га руској земљи. А Новгородско звоно, символ његове грађанске републиканске слободе, одвезао је у Москву, праћено ридањем жена и сузама грађана...

Најзад почеше дувати јужни ветрови и дође пролеће. Да, то је право, истинско пролеће, о коме ни појма не могу имати овде под Араратом и тим голим, огњем спаљеним странама. Одакле долази оно, то дете многих ветрова? Буре су његова колевка и зимске магле беже од његовога погледа. Као дух љубави свуда присутно, сваку травку и сваки цветак буди оно из зимских снова. Прво пробуди висибабу и јагорчевину, а затим љубичицу, чији се мирис меша са свежим дахом, који долази из шуме и реке. Затим бледи ђурђевак, а испод сухога лишћа, као дискретни љубавник провирује цвет копитњака. А потом, незнано откуда, долази плејада као огањ сјајних цветова, који покривају зелене ливаде, јендеке њива и често продиру у стару, тамну шуму. Ту су и љутић и саса и плави звончићи и бела маргарита, а као најаде на својим дугим стабљикама нијају се водене лилије. И сваки цвет даје и прима од својих суседа пијанство мириса и занос љубави.

И у самој старој шуми врши се дубока промена, но лагано и непровидно за неизвежбано око. Ја волим четинаре, нарочито зими. Кад све око њих лежи побеђено и поражено свирепошћу зиме, једино четинари задржавају свој пређашњи облик; и у њиховом изгледу има гордости и као неко сазнање да су они победно издржали још једну озбиљну борбу. А њихове зелене гране, које су пркосиле оштрини мразева, не могу да одоле благом, топлом ласкању пролетњих ветрова; лагано и невидне старе игле попуштају и падају нечујно једна по

једна, а на њиховом месту стоје већ нове нежне зелене чежине.

За мене није било ништа пријатније од шетњи у јутрењим часовима. Груди не могу да се надишу довољно свежег ваздуха, а ноге се не могу да уморе клизећи по мекој маховини испод јела. Из дубине се чује гугутање шумских голубова, страсно кокотање тетребова, а као какво, зимом заборављено дете пролеће као снег бела куропатка и својим писком оглашава долазак новог сунчаног дана. А срце човечје никада не осећа више туге и самоће која је у њему, и никада очи са више непознате чежње не прате облаке у њиховом лету по небу.

Једнога таквога дана, на обали реке, близу мојега стана, заустави се некакав непознати шарабан. У њему је седела само једна млада девојка са џокејском капом на глави, која није могла задржати њене пепељаве косе, што су и у обилним коврџама слободно играле око њезиног лица.

Пре него што сам се прибрао од изненађења она је била поред мене. Слободно и неусиљено представи се она мени као да сам је ја нарочито очекивао, не освр-ћући се на моју забуну ни на погледе пуне дивљења.

Звала се Надежда. Била је кћи московског трговца, и с пролећа је становала на имању, купљеном од неког генерала, које је лежало на источном крају борове шуме. Доцније сам дознао, да ју је отац био послао у ту пустињу, не би ли заборавила или се одрекла своје љубави према неком младићу, који се у толико мање допадао оцу у колико је она више показивала упорства и пркоса. Говорили су да ју је отац најзад силом раставио од њега. Ту, на пољском добру, живела је она по својој ћуди; њезин шарабан виђао се на свима путевима у околини; цео крај знао је за њу, само мени, који сам живео као пустињак у шуми, била је она сасвим непозната.

— Како је све дивно у вас овде! Како ја раније нисам знала за то место? Речима и покретом пуним владалачке грације позвала ме да јој покажем реку и ра-

дове на њој. Радови су је слабо интересовали, и ми смо ускоро били на другој страни реке, у сухој, тихој шуми, заборавивши и реку и све около ње.

Не давајући себи рачуна ни о чему, ишао сам поред Надежде Александровне, опијен њеним гласом и веселим смехом, који је испуњавао сву шуму, у којој сам раније слушао само глухо гугутање дивљих голубова и страсно кокотање тетребова. У том часу могли су слободно пролетати поред мене; за њих ја нисам имао ни слуха ни вида.

(Наставиће се)

Владислав Савић.

ДНО ЈАДА.

(Крај).

XI

Духнули су ветрови од запада, сукобили се с ветровима од истока, заишли облаци за облаке, на небу узаврело као у лонцу, а кад северац обухвати све својим леденим дахом, осуше обилне кише, без прекида, без краја. Њихов пискав шум, њихов досадни пљусак помешан са јецавим жубором усталасаних језера, допунише меру туге овога отвореного, равнога и мокрога предела. Под заклоном од кише претвори се он у сиву, мутну мрљу. Облаци, који су ниско пловили, замрљали су му црте, погасили му сјај и боје, вихори су га тресли као бачени дроњак, слота је жљебила по земљи гадне, прљаве бразде.

— Добро те смо бар стигли да упластимо сено — говорио је Грегор.

— Али је зло што ниси насуо земље на кров. Одиста не знам где ћемо се склонити — пребацивала му је Анка.

— Где ћемо се склонити? Па под клупама и под столом још не капље.

— Почекај, доћи ће ред и на то. Да се бар суха риба неће покварити у остави.

Ред се није чекао дуго; капало је свуда. Хладна вода не расположаже људе, па ипак се нису свађали. Нису имали с ким. Анка је с добродушном веселошћу уклањала све поводе свађи. Понекад би Грегор, којега су са настанком рђавога времена опет почеле болети кости, помислио да ће моћи мало да прозанати, и почињао:

— Баш ове жене, оне увек...

— Јесте, луде те жене! одобравала је Анка — љубе вас, раде за вас, децу вам негују; боље да све, као Мергењ...

— Одмах Мергењ! — гунђао би човек, збуњен.

Други пут, кад би он грдио и набрецивао се, она га је хватала за руку и водила ватри.

— Престани, старче! Признај одмах да ти је данас горе, да те опет боле кости и тело. Седи ту на топлоти, седи и огреј се!..

— Кад капље!..

— Па нека капље! Неће нас утопити. Даће Бог, настаће лепо време, насућемо земље на кров.

А сама се користила најмањим прекидом у пљуску, најмањим слабљењем ветра, и трчала, рђаво одевена и у поцепаној обући, на ливаду по сено за Лисуљу, на речицу да обиђе кошић, на језера да промени мреже. Није давала да се дира храна остављена за зиму, но се трудила да је умножи.

— Нека је благословена рука која нам је посла ради ублажења болова наших! — молила се за њу Кутујахсит, која је без прекида кукала од зиме и влаге.

Али то није трајало дуго. Једнога се вечера отворише врата и увуче се Пронд, каљав и мокар. За њим уђе Мергењ, промењена, омршавела, са очима сјајним као буктиње.

— Сплакала је, сасвим је сплакала кров са наше колебе. Немогуће је издржати. Горе но под ведрим небом!.. Бррр! Ала је хладно. А код вас добро, топло и сухо.

— Ја свакад кажем да је боље у друштву — стаде да говори рибар, скидајући одело крај ватре. Мергењ оде у кут и баци завежљај са стварима на своје старо место. Примише је, јер шта су могли? Чак им ни на ум не паде да јој сад врате жао за срамоту. Кућа је својина оних којима треба топлоте и склоништа. У осталом, то не би ништа ни вредело. Дотерана до очајања, по-

могнута Прондвм, могла би на њих кидисати и Бог зна што починити.

Али је са њом у кућу ушла суморност. Она није ништа радила, говорила је, као обично, мало, по читаве дане седела поред камина, и нештедимице горела гране које је Битерхај покорно доносила мршавим рукама. Оштри профил њенога охолога лица, очи који су оштро сијале, замрзавали су сваки разговор; разговарали су слободно само напољу; чак се ни Пронд није волео пред њом шалити, а Анка би дрхтала кад год би јој на лице или на прсте падао поглед ове преступне жене. Она доброта и она благост, које су овако скоро биле од срећне домаћице и ублажавале најгоре часове, увенуле, смањиле се. Њена брига и воља су сваки час наилазиле на ситне, али сталне сметње. Кутујахсит често није имала топле воде да опере ране, јер је суд био потребан за Мергење одело није било на време искрпљено, јер је Анка могла то урадити једино према светлости од ватре, те је морала чекати док Мергењ оде од камина. Кад би Мергењ спавала, сваки би гласнији говор изазивао поток псовки и грдње. Битерхај није знала када да чисти кућу, јер се Мергењ преко мере љутила на њу час за прашину час за ђубре. Често је, грђена и бијена, преплашена легала не на своју постељу, но у пркос Анкиној забрани заспала би наслонивши уплакано лице на врат Бису.

Зато се опет Мергењ брзо опорављала у топлоти већој угодности. После недељу дана нареди да јој се покаже њена имаовина, коју је Пронд два дана превозио са острва. Ту су биле знатне количине рибље масти, сух рибе, најзад одело, посуђе, оружје, што је она покрала из усамљених рибарских станова, напуштених за време лова. Прегледала је те ствари с поносом некога ратника.

— Што сте без допуштења одрешили низове сухе рибе? — упитала је набусито.

— Почели су да се кваре... Требало их је појести — одговори брзо Анка.

— Нека труле, нису ваши. Доста је што ћу вам дати мреже.

— Мреже су наше и биле — прогунђа Грегор.

— Биле!.. А да ли бисте их имали, да ја нисам хтела? Па ти си долазио да их узмеш, Грегоре, сећаш ли се?

— Вештица! — гунђао је после Грегор. — Кад седнем близу ње, одмах ми са те стране почне тело да дршће. И ране ми се много више гноје од како је она дошла.

— Е, па опростите јој! Већ је хтела да се поправи, али су је ударили гвожђем у утробу. Зна се да од утробе долази болест... Почекајте, доћи ће лето, отићи ћемо — молио је Пронд.

— Не знам како ћемо дотрајати до лета — приметила је с уздахом Анка.

И Пронд је уздисао, климао главом, осмехивао се тужно и, свестан своје кривице, одмењивао је Грегора где год је могао и радио колико год му снага допуштала.

Мало по мало, па је Мергењ неограничено завладала у управи кућом.

— Данас треба све мреже окрпити, а сутра ћете их пренети на друго језеро. Тамо је боља риба — заповедала би.

Чак се умешала и у купљење сена, и није дала да се здене.

— Иструлеће, мокро је!

Анка је тога вечера оплакала, свадила се са Грегором; али је сено остало у плашћу.

Међутим је настала блага, црвенкасто златна јесен, Жбуње глогова, малине, рибизле, на ноћној хладноћи поцрвенело је као ватра, танане брезе су почеле дрхтати од најмањега ветрића и губити провидне листиће; небо је добило беличаст сјај, и побледеше охладнела језера. Прљаво-зелена маховина исплива из пожутеле траве и обоји оголићене од лишћа шибљаке и шуме. Ноћи и вечери одужаше.

Вечери су пролазиле обично у дубоком ћутању или у кратким примедбама о газдинству. Анка је шила ко-

шуљице и пеленице. Мергењ је, згрчена, грејâла час леђа час колена.

— Што они ћуте? Што она чак и не гледа на моју страну? — питала је једном Пронда.

— Ех, стара! Та овде ни ја не могу да се с тобом поразговарам онако као што је бивало на острву... Свет је око нас... Срце не воли уши...

— Не воле они мене. За што имају да ме воле, кад ни ја њих не могу да волим. Каква ми је корист од њих? Досадније је но у пустињи.

— А ти их пожали... Макар мало пожали, било њих, било друге, и одмах ће ти бити лакше.

— Не могу! — одговори она и окрете од њега сухе, блиставе очи. Ти, Пронде, ти би и колац волео кад не би било људи... Шта ти вредиш?! — додаде мало после.

— На лето ћемо опет прећи на острво — шану Јакут.

— Хе, ко зна шта ће бити до лета. Можда ће ти ноге отпасти.

Јесен је промицала брзим корацима. Већ су пролетеле селице, већ се дању нису кравиле омање баре сакривене у трави. Али је у подне сунце још жегло и његов несравњиви сјај разгонио ноћну маглу и златно језеро.

Свакога су дана јуртини становници посвећивали извесно време да своју јурту осигурају од мраза. Лисуљина је балега била одлична за изнутрашњи леп. Али се Мергењ на једном стаде противити.

— То није ни мало потребно. Балега ће се осушити и одмах почети да се пали од сунца. Дебео леп од глине, пукотине запушити маховином, па доста. А краву бих истерала из јурте. Нема олука за отицање, ни отвора за за избацивање ђубрета. Вечито ће бити влага и смрад. Нека начине засебну шталу! Нашто упропашћивати људе због говечета?

Анка, чувши ову јерес, пљесну рукама од чуда, али, промисливши се, пристаде.

— Тражи свађу, али нека је! Добро, начинићемо шталу.

Пронд, који се бојао да не буде лома, би зачуђен њеном мирноћом.

— Па добро, да начинимо. Одмах сутра ћу почети са Грегором да сечем коље и диреке.

Грегор се, којега је Анка посветила у своју намеру, радо лати посла. За неколико дана већ је био готов скелет мале јурте и почеше га ограђивати дирецима; а Анка и Битерхај су помазивале зидове иловачом и насипале дебео слој земље чак до врха.

Јуртица је имала мали камин, неколико прозорчића, под нешто од дасака нешто од набијене иловаче. Била је тако мала да ју је крава запремала скоро целу. Само код камина, поред јасала, било је мало, уско место, где се могâо наместити кревет за двоје. Мергењ је све то видела, али је ћутала. И она је имала неке планове, везане са избацивањем Анке за време бремености у шталу. Кров и северни зид јуртин ради топлоте покривени су сеном, које је у пластовима донети са ливаде, за прву употребу. Убрзо потом наступи свечано увођење Лисуље и Биса у нов стан, а сутрадан Грегор и Анка пренесоше у шталу своје постеље.

Испрва су у њој само ноћивали, потом су се све раније измицали у своју кућицу, у чијем је камину горела ватра све дуже. Битерхај је тамо седела непрестано, а и ноћивала би да је имало места. Али је јурта, због топлоте, намерно била начињена тако мала да више ништа није могло стати у њу. Остајао је само низак, узан пролаз између зидова и бокова кравиних. Но тај пролаз није задржавао Битерхај, није задржавао ни Пронда који је походио суседе „с времена на време“. Да би појачали пријатне утиске од похода, обично су кували чај од шумских трава. Мергењ је све дуге вечери проводила често сама у својој јурти и једино су Кутујахситини јаоци реметили гробну тишину напуштене зграде.

Међутим су с поља долетали смех и гласно ћаскање. Мергењ је тада почињала дугу, тужну и дивљу песму, којом као да је хтела да угуши унутрашње јаде; али је

чешће излазила у двориште, слушала разговоре, хватала речи, најзад викала је Битерхај и Пронда, под изговором да је доцкан, да је већ време спавању.

— Сутра ћете опет устати на рад у подне. Доста сте већ натупили зубе.

— Охо, ала је брза да тера друге на рад! — шапутала је Анка, прибирајући се уз Грегора.

— Море, нека је! Добро те смо ми овде прешли. Одмах ми је олакшало у костима.

— Нисам тамо могла мирно ни да спавам. Чим се она проклетница мрдне, ја се одмах пробудим, чини ми се да иде с ножем.

— Спавај већ! Овде неће доћи.

— А шта даље?

— Шта даље? Убиће је... јер она се неће окануги својих злочиначких навика, и ми ћемо остати с њеним богаством.

Мергењ све љућа, све чешће пребацује Пронду.

— Остављаш ме!.. Занемарујеш!.. Можда си се заљубио у ону трулу врбу!

— Боже сачувај. Него ти не волиш да се разговараш, Мергењ... Зар се може заборавити тако добра жена као ти.

Она је слушала његове похвале, али га није пуштала к себи. Постао јој је одвратан. Сем тога су му се од зиме и рада ране повећале и јаче смрделе.

— Видиш, каква си ти: ни себи ни свету.

Али је она знала такве због којих би била добра и весела.

— Ћути и одлази!

Сутрадан се понављало то исто. Опет самоћа, Кутујахситино кукање, а на пољу жубор гласова. Неко прича бајку и на погребним местима пева... речи људи, витезова, дивних коња, силних непријатеља и... богова.

Учинило јој се да познаје глас Грегоров Он је ретко причао бајке. Она је волела да га слуша. Изиђе на праг. Густа магла пала по земљи, а високо горе светлуцала

јата звезда. Тако је, одиста променио глас и започео нову причу... Не, то није прича, то је љубавна песма.

„Ах, срце! Зашто нагониш да говоре моја покретљива уста? Зашто слушаш тако жељно?

„Кад ми моје речи могле пробити ваздух и остати у твоме сећању, ох, певао бих ја, певао без прекида, без умора...

„Зашто је ослабело срце моје? Зашто оштре очи не виде, ослабела, помутила се мисао моја?!

„Ај, хај! Даље, туго... Смејаћемо се весело, радоваћемо се док је време... Та живот бежи!..

„Еј! Нека звони моје медено грло, нека носи песму... Љубимо док нас старост и болест нису савладале, и нису претвориле у шаку праха...

„Кад сам први пут дошао к теби, рекао сам ти: ево ме! У ноћном сну јављаћу се покрај тебе, дању ћу ићи на јави за тобом као сенка...

„Ах! Када бих снагом своје песме могао зауставити ветриће, када бих могао облаке разгонити, или расхлађивати могао жарко сунце, ах! дувао бих на тебе, дувао једнако!...“

Ту је песму често певао *њој*.

Мергењ жустро отвори врата. У ватром обасјаној дубини седели су, занети слушањем, с лицима наслоњеним на дланове, Пронд и Битерхај; Анка није скидала очију с мужа. Нико не примети да неко загледа у јурту. Само је крава окренула на Мергења рогату главу и пресекла је очима.

— Пронде, хајде одмах! — јекну изненада промукао глас и сви од њега задрхташе.

— Шта?

— Хајде! доста је већ тога! Кажем ти, доста је..

— Иди, иди — изгура га. Анка.

— Шта се десило! — питао је Пронд чешући се по глави, кад беше у јурти, и он погледа у женине зажарене очи.

— Речи по читаве дане не чујем... Лица људскога не видим... Само кукњаву умируће Кутујахсит!... А ви се тамо господите!... Доста је!... Не дам више!.. По двапут пијете чај... другима млека и масла нема... Доста је тога!... Зар, кад нестане јела, нећу морати после ја да вас храним својим јелом?... Зар се сад не користите мојим имањем, мрежама, чамцем, судовима? Зар им ти ниси помагао у купљењу и дењењу сена... при грађењу штале?... А зар ти ниси мој — реци?!

— Твој, дабоме твој! — уверавао је он благо.

— Па видиш. Крава је можда њихова, али, једући млеко оделито, они једу наше. Упропашћују наш живот, да би сачували свој. Кад настане глад, помреће прво изгладнели и изнурени радом. Ти ћеш да умреш, а ја нећу да ти умреш. Боље нека они помру. Кажи им да ја хоћу, ја заповедам да се уселе опет, да ћу иначе краву истерати, шталу спалити... да се уселе, никако друкче!

— Не, то им не могу рећи! Неће да послушају... слободни су људи!...

— Добро, немој! А ја ћу их одмах спалити!

Па дохвати угарак.

— Ама казаћу им, казаћу!... Да Бог сачува, жено!... Сутра ћу да им кажем, умири се! Мада Анка сигурно неће пристати. Крава је њена... Пре тога си јој хтела отети мужа, сад краву... Ја сам мислио да си се ти већ поправила.

Она се засмеја и одгурну га. У јурту се плашљиво увуче Битерхај.

— Ти си будала. Видећемо сутра шта ће запевати твоја лепа лутка.

Оде у кут и скиде одело. Пронд се свлачио и размишљао.

— Шта јој је то праснуло? Никад не можеш разумети жене!... Несвесне су. Сутра ће се сигурно ухватити за гуше. Морам Грегора опоменути. Знам шта ћу им рећи... Нема у штали спавају Анка и Битерхај, а Грегор

овде... Тада Анке као и да неби имало... Или још боље, нека тамо спава Мергењ.

Умирен овом мишљу, он заспа брзо и тврдо, уморан радом.

Али Мергењ није могла да заспи. Све наде и радости, пробуђене песмом, изиђоше пред њу. И све су се изгубиле с појавом оне белолике. Читава поворка несрећа дошла је за њом. Да се она није појавила, можда хране не би нестало, и не би настала она махнита ноћ. Сад она, Мергењ, не би била сама... не би је оставио Грегор... не би је мрзели као дивљу звер, сви. Њено је срце, отврдло у гневу, већ мекшало, и мислила је да ће се вратити дани кад се смејала и могла желети добра. Сад је опет ноћ, хладноћа, ужас! И већ ништа променити не може, пошто се десило... Сети се израза Грегорова лица, кад је одгурнуо на речној обали, и оно жарко вече, пурпурно, звездано, обастре је опет као на јави... Она ђипи.

...А сад... они тамо спавају у загрљају .. Говеда им топлим дахом греју тела... Срца им куцају мирно... И онамо, негде далеко, тако исто спокојно у топлоти и разблуду почива поред друге човек којега је она волела првога, и који је гурнуо чак овде...

Хладна дрхтавица јој прожма плећа.

Она се свуче с постеље и испаде да пири ватру. Слабо се разгори једна, једина остала на огњишту главња. Она изиђе по дрва, али се не врати. У нејасном сјају освита тиха шталица је удари као мора... Танак стубић дима сновао се из димњака.

— Сама се запалила! — помисли она с дивљом радошћу и врати се у јурту. Ослушкиваше један часак па, уверивши се да Пронд спава, да Кутујахсит не јечи гласније но обично, зграби главњу, истрча и завуче је у сено, навањено ради топлоте на северни зид од штале. Потом се врати брзо, али не могаде у јурти да доседи. Опет истрча непажљива, грозничава, заборави да за собом затвори врата; крвави језици већ су лизали шталицу озго, са стране, обавили је около. Јутарњи је ветрић распири-

вао пламенове. Мергењ ипак стиже да допадне и подупре врата коцем који јој се нађе под руком. Било је крајње време, јер се скоро у исти мах разлеже рик говечета, затим промакоше бледо лице и руке, потом се разлеже силно ударање у врати и... страховит, нељудски крик:

— У помоћ!... Гори!... Отворите!...

Пронд, Битерхај, па и Кутујахсит, испадоше на тај крик из јурте. — „Где гори, где гори?“ — понављали су несвесно, ма да је ту пред њима била гомила пламенова, у којој су се помешали нељудски гласови бола и очајања, страховита рика говеди, комешање тела која су се борила. Пронд најзад угледа подупрта врата, ки диса, ма да су га пламенови, као гује, језицима хватали за руке, за нага рамена. Одвали колац и отвори врата. У истом тренутку отуда погледа рогата Лисуљина глава; али говече већ није могло изићи, но паде и собом затвори излаз. Пронд је кушао да га извуче, вукао га, тукао; али јадно живинче није могло устати, само је дрхтало и рикало. Последњим, очајним напором подиже се, као ударено остраг, на колена и грудима удари о довратак. Цео већ нагорели зид затресе се, греде му излетеше и притискоше и Пронда и краву гомилом зажарених главања. Ноге несрећникове, рањаве, јадне ноге виделе су се испод изукрштаних на њима греда. Он се трудио да се ослони о њих и извуче из ужаснога стиска. Мергењ прискочи и, заборављајући на опасност по себе саму, стаде да разбацује зажарене рушевине.

На један пут ветар јаче подухну и из куће покуљаше облаци црнога дима и крвави пламенови, као многокраки језик огромне змије, и обухватише је, а уз исти мах се цела зграда, нагнута већ на њену страну, заљуља и сруши. Главна греда од крова удари је у груди, — обали је и прикова за земљу. Страшно јечећи вила се она у зажареном угљевљу. Најзад умуче.

Јутарње сунце обли златом сиве димове згаришта и скамењене од пренеражености Битерхај и Кутујахсит.

XII

Кутујахсит се одмах врлти у јурту, леже, и више не устаде. Умре неколико дана после тога. Битерхај остаде сама. Страх је више није напуштао. Имала је под руком храну, али није смела да отвори врата. Живела је о мишевима, глогињама. корењу, што је могла скупити око себе. Мршавела је, бледела, све више губила снагу, већи део дана, слободан од хватања животиња, купљења јагода, проводила је седећи у јурти, ма да је смрад од Кутујахситиних трула тела тровао ваздух. Најзад јој судба посла ослободиоца. Угледала га је једнога вечера, кад се враћала с ведричицом воде. Био је то звер црн и велики колико и Лисуља. Девојчица задрхта од радости, јер јој се прво учини да је то одиста Лисуља, да ништа није било, да ће одмах изићи Анка и Грегор. Али је гост имао космату, троугласту главу, огромне канџе, а није имао рогова ни репа. Угледавши је он застаде и чучну, а потом поче стражњом ногом да се чеше иза уха. Битерхај упаде журно у јурту, залупи за собом врата, па радознало стаде да гледа кроз прозорчић шта ће даље бити. Звер се од треска врата уплаши, диже се на задње ноге и осврте око себе. Било је тихо, сумрачно; само је језеро, црвено од вечерње светлости, пљускало у даљини, те се он умири, приђе згаришту, гурну њушком Мергењину помодрелу главу па стаде да раскида тело. Целу је скоро ноћ мумлао, померао и превртао греде.

Пред зору Битерхај више није видела лешине, но беле кости и крваве остатке разбацане по угљевљу. Медвед је мало подаље спавао, завукавши њушку међу шапе. Два дана је пировао пред јуртиним вратима. Последње је ноћи имао чак и сметње, борио се с неким зверовима и љутито рикао. Али није отишао. Изјутра га је девојчица опет видела на обичном месту, где спава на сунцу. Жеђ и глад су је страховито мучиле, али није смела да изиђе. Села је у кут, скоро на самрти, и сањала о оним зеленим шумама, о оним пределима око великога језера где станују срећни људи, где слободно трче деца и те-

лад... Трже је шум на прозору. Огромна космата њушка и наоружана канџама шапа завукоше се скоро једновремено; али је отвор био и сувише тесан. Звер сену очима и повуче се. Но није сматрао да је побеђен. Она је чула како је ишао око јурте и тапкао по трави. Најзад скочи тромо на кров, који стаде да пуцка под његовом тежином. Гребање, шум земље која је слетала с крова, најзад кретање таванских греда показивали су да копа. После неког времена облице се размакоше и падоше с великим треском, а на светлом отвору појави се глава крвавих очију.

Звер завири и спусти се стражњим делом унутра. Ту стаде, отресе се од прашине, подиже нос, помириса, па се упути право Кутујахситиној постељи. Али... успут му се поглед са сјајним као карбункул очима Битерхај...

Он се усправи на стражње ноге, зарежа, и дишући све бешње, пљујући и клоцајући зубима, упути се к њој накострешен, страшан... Девојчица се није мицала, није викала, па не пусти гласа чак ни кад јој мршаво тело притиште шапом на клупу...

Снегови засуше помрзла језера, ретке шуме и убогу земљу. Силни мраз је све сковао у тврди кристал.

Општина, сазнавши од ловаца да се из јурте губавих не види дим, посла нарочитога човека, да се увери је ли Бог скинуо са ње „проклетсво“. Јакут је дуго викао без успеха, најзад извали врата копљем... Угледа проваљени кров и домисли се. — Медвед! — промрмља он.

С тим се врати кнезу. Тада *збор* реши да се пошље новац у варошицу за парастос, а јурта да се спали

Нови изасланик, прекрстивши се побожно, подметну свежањ упаљенога грања под кров старе, прожмане отровом зграде... Затим стаде подаље па чекаше, докле га облаци дима, изишавши напоље, не уверише да је ватра добро ухватила. Онда се врати својима.

На месту осташе само две гомиле пепела и мало костију. Цео тај крај, докле су год ишли губави, остао је за дуго пуст и непохођен. Нико ту није смео брати јагода, хватати риба, гонити звера...

Али ће животна плесан, неишчупана с кореном, неуништена у клици смрћу ранијих жртава, опет процветати нигде на људским телима, и опет ће се населити и заједати проклете пустиње.

Вацлав Сјерошевски.

(С пољског превео Лазар Кнежевић).

ЖЕНА.

Ја сневам о жени, већој но све жене,
Чија ће лепота бити тајна свима,
Идући кô божји дах у просторима
Који не окрзну никог осим мене.

Њен чар да је моје велико откриће;
Да мирно присуство те чудесне жене
Не разуме више нико осим мене,
Осим моје вечно очарано биће.

И пред чијом гордом лепотом, од свију
Само ја отворих очи очаране,
И срце кô црни цвет из глухе стране,
Невидљиве капи док на њега лију.

И њена лепота тако недогледна,
Необешчашћена хвалама глупâкâ,
Да обиђе тихо, као снопље зрâкâ,
Све тамне путеве душе, само једне.

И ја кључар чудне лепоте, да с тајном
Срећом видим јасно да је ова жена
Од истога светлог ткива начињена
Од кога и болни мој сан о бескрајном.

Ј. Дучић.

ПРАОЦУ.

На гробу мртвих времена клечим и сузе сузим... — А земља подмукло стење и демон насмијан пред вратим црна гроба погледом сумње мотри залазно, пролазно сунце — крваву вечерњу тачку. .

На рубу моје трепавице, којом магија вије, мота се из сивих, пљеснивих давнина шарено клупче карневала: мртва тисућ љета, ратови и културе и дуге мутне пусте ноћи у валим, кô ноћи са дна океана...

„Остави тамницу сумње и пази очи — ал не кô демон пред пакла вратим — о пази очи на свијетлу вјере и културе!“ пророци времена вичу.

„О моја душа од презира болна, замилосно вас гледа све и добу своју и блудницу сурову још неизбичевану; у свему види обсјену и лаж... И небо и свемир тек је узан обруч, леден колут змије, што самртно ју стегао“...

И све ми гушће сузе на тамни гроб, на гроб времена цуре... док земља помукло стење и демон, витез пред црним градом, погледом сумње мори залазно, пролазно сунце — лептира црвених крила на вршку горе...

У успомени живота̂ гледам праоца, сред плавог прашуме храма, велебна цина. Јака му чула у жутој рутавој кожи поји пламено сунце кроз силне гране. У дивљој светињи буја и расте у њем истине нагон, разапињућ му руке под гордо кубе неба... Демон се јоште родио није!“.

О, праоче и диве! За Тобом моје горе жуде...
За Тобом и прашумом у дивље предавне дане...

Тужан је живот у Вавилону, на праху истине...

Јосип Косор.

ШАРЕНА ПТИЦА.

У последњој кући на крају села, која је већ била сасвим близу куле светиље, становао је стари, седе браде, мрнар, кога остали поморци предела не зваху друкчије до мудри.

Увек је свој живот тако паметно удесио: да сада, кад је већ достигао лепу старост, с једне је стране био још снажан и здрав старац а с друге стране уштедео је доста новца. С тога се мирно могао радовати старости својој.

Никада није имао жену ни деце; његово најмилије занимање и његова права срећа од увек беше размишљање. Он би рекао: ако је жена потребна моме размишљању, онда је непотребно узети је за жену, јер што би ми од ње требало, могу овако без муке извући из њеног говора — а ако пак није потребна моме размишљању, онда би била глупост узети је за жену, јер би ме лако могла одвратити од мојих мисли и разорити ми срећу.

А његова је срећа била, да се лепих дана, када је море мировало, попне у свој чун и лагано отисне, сасвим сам са својим паметним и љубљеним мислима. Нити је превозио робу на оближњу обалу, нити је бацио мрежу за риболов; седео је мирно на крми и непрестано размишљао.

Ово се догодило једнога дана, када је сунце на небу стајало већ ниже и његови зраци лежали на таласима, као варак од злата на угаситој одећи за маску.

Једна велика, али нежна птица, тела од прилике као у чапље, слети на предњи део лађе мудрога мрнара. Овај примети прво сенку, коју бацаше птица на под лађе и затим погледа горе.

После дугог размишљања, за време кога непрестано посматраше птицу, мрнар рече: Изгледа да си птица, јер имаш две ноге и два крила, а цело ти је тело перјем покривено.

Птица одговори: Твоје су те мисли довеле до правог познања, ја сам на сваки начин птица, и молим те да ме гостољубиво примиш на своју лађу.

Мрнар се чудио, да птица уме да говори и рече: Радо те поздрављам као свога госта. До сада нисам имао прилике, да чујем птицу да говори, и стога мислим, да ће разговор с тобом бити користан моме размишљању. Само ти обраћам пажњу, да се као гост моје лађе мораш подврћи реду, који на њој влада и који мораш поштовати као исход мог дугогодишњег размишљања.

Птица климну главом: Реци само, рече она, шта спада у тај ред.

У њ спада, да се не сме стајати на једној нози, као што ти то чиниш, јер да ја то исто покушам, одмах бих пао у усколебани чун или чак преко ограде у море. А пошто ја то не могу, немој ни ти да чиниш: јер то изгледа као само уздизање.

Птица стрпљиво испружи другу ногу и седе на руб лађе. — А зашто да једанпут не стојим и на две ноге?

Пошто је мрнар опет извесно време птицу посматрао и гледао, рече: И у тебе је као и у осталих птица бео трбух, а и људи већином имају такав од природе, али што ми је чудно и што никако не могу да разумем, то је, да ти је перје на леђима сасвим шарено, зелено, црвено и златно, тако да изгледа, као да се сунце врло радује, кад се на твојим крилима сија и пресијава и повлачи жут руб око целог ти тела. А људи, који су пак најмудрији род на земљи, обично се облаче у одела црна или сива или угасита или обојена слабом бојом, а птице

су уопште бар толико мудре, да људима подражавају. Ти кад сад овамо дође у тако шареном, чудно шареном оделу, изгледа ми да тиме грубо побијаш општу разумност свих створења, а, мени се чини, боље би учинила: кад би са себе збацила те будаласте и охоле трице. Помисли само, да и сам ној, чијим се перјем на велико тргује, има свега од две до три најпростије боје. Помисли даље затим, да ли је довољно паметно и разумно, дакле да се својом спољашношћу од осталих издвајаш и изазиваш тиме час злобу, час подсмех, али стално нарочиту пажњу! —

Птица разјапи свој дуги, шиљати кљун, али не рекавши ни речи, опет га склопи. Њене мале, сиве очи сијаху као од унутарњег задовољства, мало сави главу у страну и пријатељски жмиркаше на старог мрнара

А он настави: А нарочито ми изопачено још изгледају та два дуга, танка, увојна пера, која ти се на глави лелујају, као да хоће да се ругају, свему што чврсто стоји! Прво ћеш њих одмах сад одсећи.

Мислиш? упита птица. А шта онда да радим?

То баш хоћу да ти кажем. Имам овде доброг, и корисног катрана, којим мажем даске свога брода, да не труле, њиме хоћу да намажем твоја крила и тако угасим дречеће боје. Онда ћеш имати боју гаврана, онда можеш остати на мом броду као гост, јер још нешто хоћу да поразговарам с тобом.

А сад птица рече: Лепо ти хвала на доброј вољи и мудром савету! Ја сам уљудна и мирољубива птица и радо бих се подвргла реду, који влада на твоме броду и у твојој глави која много мозга — кад би ми нужно било и кад бих на то била приморана. Али ми више не треба твога гостопримства. Већ, докле смо се ми онако мудро разговарали — довољно сам се одморила и прибрала своје снаге за нов лет. Збогом!

И клекнувши поносито, рашири шарена птица своја дуга, сјајна крила, вину се и полете у плаво вечерње небо.

Мрнар је био запањен. Хтеде да за птицом погледа, сунце му засену очи.

Онда стави прст на свој нос, и пошто је добро поразмислио, рече у себи: чудновато, како су лакоумне ове птице.

— А ја мислим: извесно је то стога, што умеју да лете.

О. Е. Хартлебен.

(С немачког превео Д. Г.)

ДАЛМАТИНСКО ПУТОВАЊЕ ХЕРМАНА БАРА.[1]

Херман Бар, познати њемачки публицист и књижевник, био је отраг неколико година — уштеђ великог умног напора — некако малаксао, и, као што са прича, изгубио сваку вољу да живи и ради. Попала га нека чама и мрзовоља, па не може ноћу ока да склопи, а по мозгу, који је увијек радио, роје се најтуробније мисли. Љекари ће га тад послати у неко лијечиште у Швајцарској. Али заман. Чамотиња и клонулост душевна никако да га се окане. У тој невољи, човјеку одједном сину кроз главу једна спасоносна мисао. Он осјети потајни глас који му шапну из дубине душе: устај и бјежи к мору! Човјек устаде и послуша. И чим га обиде поветарац с плавога Јадрана, његови се живци окријепише, а дух као да се препороди. Љекари то назваше чудом. Али он поче да новим животом живи, и од тога времена, послије сваке ма и најмање кризе, чим осјети да му је што тешко на срцу, а он бјежи за сунцем и морем!

Тако и прошле зиме, за највећег бијешњења босанско-херцеговачког питања.

Било сад из благодарности према овом нашем љековитом *Sonnenland-у*, било стога што је писац, као рођени умјетник, нашао истинскога уживања у природним и умјетничким љепотама ове земље — извјесно је свакојако да је Херман Бар Далмацију искрено заволио. Та

[1] Dalmatinische Reise von Hermann Bahr. S. Fischers Verlag, Berlin, 1909.

његова љубав нашла је топла израза у књизи којој сам горе исписао наслов и која је ово дана, у укусном издању, угледала свијета код С. Фишера у Берлину.

Али се љубав Хермана Бара није ограничила на земљу и културне трагове које је у њој нашао; он је своју љубав пренио и на становнике. И кад је, проучавајући наше домаће прилике, био логично приморан да осуди стерилност (а у неколико и сметеност) стогодишње аустријске управе у овим крајевима, он је то учинио без длаке на језику, управ онако, како смо то од његова критичког и неодвисног духа могли очекивати.

Али та искреност и та неодвисност суђења није, разумије се, могла наћи свуда на једнаку оцјену, и њемачки је писац, путујући зимус кроз Далмацију, имао више пута да се тужи на претјерану ревност аустријске полиције. Њезини агенти у Дубровнику отишли су тако далеко, да су писцу конфисковали апарат са аматерским фотографијама, које је за своју књигу хватао, бојећи се зар да би то могла бити каква работа... стратегијска! Те и остале шиканерије описао је Херман Бар најприје у бечкој „Н. Сл. Преси“, а сада ево и у овој књизи, из које дознајемо и то, да је од овог аустријског публициста европскога гласа полиција у Котору захтијевала — пасош! „Имао сам га уза се — вели иронично Бар — али је био застарио, јер како ја путујем највећма по иностранству, а у иностранству нигдје не траже пасоша, то га напросто не бијах дао поновити“.

Као што се види, писац дјела „О критици модерне“ и толиких других врсних књига, не остаје дужан својим домаћим властима, него им фином иронијом одвраћа жао за срамоту. Његова је књига, може се казати, с краја на крај проткана неком саркастичном поентом која је наперена против аустријске управе у Далмацији. Понекад његове стријеле иду даље и узимљу на нишан и саме државнике са бечкога *Ballplatz-a*. Тако ће на једном мјесту своје књиге овај аустријски писац, признајући нужду потоњих војничких мјера у држави, ипак одлучно

осудити писање оног дијела бечке штампе која као да је имала задатак да противник само грди и подцењује. „У бесједама Пирикловим противу Лакедемонаца — примјећује Бар — нема ни једне погрдне ријечи о њима. Није он ишао за т м да њих грди, него да свој рођени народ храбри и уздиже. Јер је Периклес казао: више се бојимо наших рођених мана, него ли душманских наснова“.

Да је Херман Бар човјек врло проницав и духовит, то је овдје сувишно нагласивати. Ко узме у руке његову далматинску књигу, наћи ће мноштво доказа о томе. Ипак има момената, кад би овај наш пријатељ, ради промицања путничког конфора, хтио да доведе у Далмацију читаву насеобину из — Берлина! Нека се увјери Г. писац: да се постигне жељена цијељ — подизање удобних хотела — неће требати ни бечких, ни берлинских колониста, премда смо, уосталом, увјерени о њемачкој опробаној вјештини у томе послу. Ми Далматинци држимо, напротив, да ће удобнији хотели и већи конфорт сами по себи доћи, али најприје треба да нам из Беча и Пеште даду оно што ми сами, својим средствима, нећемо никад створити: да нам даду жељезничку везу са свијетом!

Да у Далмацији има жељезног пута, ни Херман Бар не би своје далматинско путовање ограничио на старе приморске градове, него би ваљда зашао био и по нашем загорју, међу оне кршне „Морлаке“, који по далматинским висоравњима од дванаест стотина година пасу своја мршава стада и који би, јамачно, још и мање могли да му се похвале на данашњу државну управу. Овако је он тек могао да пропутује китњастом јадранском обалом, и да запази тек оно што је на дохвату брзих парних бродова. Али, треба признати, оно што је могао да запази, запазио је понајвише својим рођеним очима. Још боље. Неке предјелне и умјетничке знаменитости гледао је он као протанчани естет, који је навикао да очима мисли. Његови утисци из из Задра, Спљета, Трогира и Каштелâ, Дубровника и Боке Которске, одмакли су сасвим од обичних шаблонских импресија, и имају сва обиљежја

самониклог индивидуалног *Stimmung-a*. Ипак мјесто, које је писцу најљепше странице измамило, то је Дубровник — „die Stadt ohne Gegenwart“ — где је писац дуго разговарао са прошлошћу. И нигдје му, вели, прошлост, ако изузмемо Венецију, није говорила тако рјечито о себи као у овом мртвом јадранском граду, који живи у прошлости и у будућности, али у ком нема садашњости. Читајући ову књигу Хермана Бара, ја сам понекад имао утисак као да, у млађим годинама својим, читам *Путне слике* Хајнеове, иако ту нема ни трага од какве имитације. Зашто? Бог би то знао. Ваљда због неке аналогије у осећајима и у таленту, а можда и због тога, што су оба писца пјесници који су путне утиске писали у прози.

Како било, ове су Барове импресије написане брилантним и оригиналним стилом који умије да слика, као што око умије да гледа. А ако књига, као цјелина, изгледа малко неједнака и до краја не сређена, то се писцу без муке може да опрости, с обзиром на многе блиставе и сугестивне странице, које је зналачком руком у њу уткао.

Марко Цар.

БУГАРСКЕ ТРГОВАЧКО-ИНДУСТРИЈСКЕ КОМОРЕ.

Највећи део трговачких послова у Бугарској пре Ослобођења био је у рукама Грка и Турака. Бугарски живаљ се бавио поглавито сточарством и земљорадњом. Услед политичких прилика, многи бугарски виђенији трговци, који су најчешће били и видни национални радници, прелазили су у Влашку, Молдавију и Русију, да, под страном заштитом, продуже своје трговачке послове.[1]

Одмах после ослобођења осетила се с једне стране велика потреба да бугарски елеменат узме што живљег учешћа у домаћим трговачким пословима и с друге да се од стране државе учини све да би се трговини, индустрији и занатству дао што већи полет.

Убрзо се увидело, да законодавство у опште и трговачки законик на посе нису били довољни подстрекачи да трговинско-привредном развитку осигурају брз и правилан пут.

Како су трговачке коморе у свима просвећеним државама, својим постојањем, кроз столећа вршиле веома благотворан утицај на развитак радиности и трговине, Бугарска је, пре петнаест година, 1894, и сама установила трговачке коморе, које су допринеле врло много

[1] Тиме се објашњава чињеница да је први бугарски револуциони комитет за ослобођење основан 1862 у Румунији. Исто тако и „Блгарско Книжовно Дружество“ основано је 1866 у Браили. Револуционо и књижевно друштво обилато су помагали богати бугарски трговци.

трговачко-индустријском и занатлиском напретку у целој земљи.

I ОРГАНИЗАЦИЈА КОМОРА.

Независно од административно политичке поделе, Бугарска је подељена на пет трговачко-економских области. У главном граду сваке од ових области (Софија, Пловдив, Рушчук, Варна и Бургас) постоји по једна трговачко-индустријска комора.

Тачне границе области сваке коморе одређују се указом. Оне не одговарају свуда административној подели, јер је подела сфера појединих комора учињена према трговачко-индустријским и занатским приликама дотичне области.

Бугарске трговачке коморе, супротно сличним установама у извесним западним градовима, пошто нису стваране приватном иницијативом, немају пуну слободу делатности. Тако, свака одлука коморе која засеца у интересе општега карактера, пре него што би се приступило њеном остварењу, мора бити одобрена од надлежнога министра.

Коморе су дужне поднети Министарству Трговине и Земљорадње годишњи извештај о своме раду; а сваке четврте године опширан извештај о целокупном трговачко-привредном стању у својој области.

Свака комора састоји се из редовних и почасних чланова. Број редовних чланова зависи од броја административних, који улазе у област (трговачко-економску) дотичне коморе. Свака административна област, (срез), мора бити заступљена у комори најмање с једним чланом.

Но збир свих среских чланова мора бити увек за један мањи од броја чланова, који се налазе у месту у коме је средиште комора. Законодавац је ово предвидео стога да би комора могла успешније обављати послове и да не би за свако решење морала сазивати чланове који се налазе у мањим градовима.

Изборно право имају сви трговци, индустријалци и занатлије, који имају 25 година, самостално обављају своје послове, уживају сва грађанска и политичка права, плаћају најмање 35 динара порезе, или имају средње професионално образовање.

Изабрани, пак, могу бити сви који имају иста права као бирачи, с тим да су стари преко 30 година и да плаћају: трговци и индустријалци најмање по 100, а занатлије 50 динара порезе, или да имају више образовање.

Пословима коморе руководи одбор. Одбор сачињавају: председник, два потпредседника и секретар. Одбор се бира на општем скупу коморе за две године. Секретара бира скуп, а потврђује министар Трговине и Земљорадње. Он мора имати више образовање. У одлукама одбора има саветодаван глас.

Буџет коморе сачињавају: 1, Прирез (чија стопа не може бити већа од 8%) на порез трговаца, индустријалаца и занатлија и на патенте за право продаје дувана и спиритуозних пића; 2, Приходи од музеја и таксе за учињене услуге члановима и 3, поклони, завештања и други случајни приходи.

Израђени буџет комора претходно одобрава Министарство Земљорадње и Трговине. Оно има право чинити измене и допуне. Једном утврђен буџет комора прима се као државни буџет.

Из овога краткога прегледа законодавнога уређења комора види се, да су то установе често професионално-сталешког карактера, само су оне тако организоване, да се трговци, индустриалци и занатлије помоћу њих упућују на кооперативан рад, чиме се, у многом, успело да се избегне велика и често штетна подвојеност и сталешка подела, праћена антагонизмом и нетрпељивошћу.

II Задаћа комора.

Бугарска законодавац је, по угледу на сличне установе у другим државама, одредио коморама општи де-

локруг, остављајући свакој извесна права слободног кретања, према месним приликама.

Циљ је сваке коморе да штити и подражава интересе трговачко-индустриске и занатлиске у својој области. Као таква она има следеће задаће:

1, Да служи као саветодавни орган влади, у случају када се ова има занимати пословима који улазе у област општих државних интереса, или се односе на интересе појединаца, и

2, Да, по својој сопственој иницијативи, или по тражењу власти или појединаца, даје потребна обавештења о трговини, индустрији и занатима своје области, и да настојава на томе да власти предузимају све мере, које би могле допринети да се привредни послови што што више развију.

Пошто коморе служе првенствено као саветодавно тело Министарства Трговине и Земљорадње, то их оно (а по потреби и остала министарства) консултује и тражи од њих обавештења у свима доле побројеним питањима привредно-трговинског карактера:

1, Израда нових или измена постојећих закона и уредаба о трговини, индустрији и занатству;

2, Отварање професионалних школа, берзе или других установа, чија је задаћа подизање трговине, индустрије и занатства у земљи;

3, Уређење житних и других тржишта, као и превозне службе на пристаништвима и жељезницама;

4, Припрема или измена жељезничке и царинске тарифе, закључавање трговинских уговора, завођење трошарине и других такса и пореза, који задиру у интересе трговачко-индустријске и занатске;

5, Питања опште-привредног карактера, која интересују било цео један сталеж, било појединце, или се, најзад, односе на опште земаљске интересе трговачко-привредне природе.

Ради што успешнијег извођења своје задаће коморе прибирају статистичке и друге податке о кретању трговине, индустрије и занатства.

Државне и општинске власти, као и све јавне установе, дужне су давати им сва обавештења бесплатно.

Сем тога оне су створиле и посебне установе, које им служе као помоћни органи. Од ових установа да поменемо три најважније: арбитраж, информациони биро и музеј.

а) У тежњи да број спорова сведе на што мању меру, свака комора бира на свом годишњем скупу изборни суд, који се састоји од седам чланова. Саобразно одредбама грађанског законика, изборни суд доноси одлуке у извесним споровима између трговаца, индустријалаца, занатлија и радника.

б) Информациони биро збира све податке о извозу, увозу, тржишним ценама, као и податке о тарифама железничким и царинским. Скупљене податке биро ставља на расположење трговцима, индустријалцима и занатлијама. Биро има и најпоузданија обавештења о солидности трговачко-индустриских кућа, која, наравно, чува у тајности, колико то захтева трговачка дискреција.

в) Музеји су једна од најважнијих установа комора. Свака комора, сем софиске, има музеј, у коме су изложени занатско-индустријски производи дотичних области.

У Софији постоји одлично уређен трговачко-индустријски музеј. То је установа Министарства Трговине и Земљорадње. Музеји су ослобођени свих државних и општинских дажбина. Они прикупљају предмете нарочито оних занатско-индустриских производа који су још у првим зачетцима развијања. Приватни индустријалци и занатлије најчешће се служе трговачким музејима да привуку пажњу потрошача на своју робу и задобију поверење на новчаним тржиштима за своје цроизводе. Коморе дају годишњу помоћ за издржавање музеја. Министар Трговине и Земљорадње одређује величину ове помоћи Коморе могу саме или споразумно с управом софијског

трговачко индустријског музеја откривати трговачке музеје у иностранству.

* * *

У првим годинама свога рада коморе нису показивале особито велике резултате. То се у осталом није ни могло очекивати, кад се зна да је ово сасвим нова институција.

Немајући ни саме довољно искуства у пословима, коморе су, у почетку, имале чисто теоријски карактер. Оне су се биле организовале у главном на то да подносе извештаје и препоручују влади потребне мере за заштиту трговачко-привредних интереса у појединим конкретним случајевима. Но у колико су коморе улазиле у послове, у толико је и њихов консултативан глас растао, тако, да су оне после само неколико година рада постале драгоцени помоћни орган Министарства Трговине и Земљорадње и Финансија.

Имајући за задаћу да прибирају молбе и сазнају жеље и потребе трговачко-индустријских и занатских сталежа, коморе су постале самим тим природни посредник између власти и трговачко-индустријских редова.

Благодарећи том њиховом сталном посредништву, изведене су многе реформе у царинским и подвозним тарифама, како често просте формалности коче трговински промет.

У току времена, нарочито последњих година, како су захватиле озбиљног корена и стекле потребно поверење публике, коморе су предузеле низ практичних мера да се ојача и подигне домаћа индустрија. Тако, између осталога, оне, споразумно с Министарством Трговине и Земљорадње подражавају путујуће мајсторе разних заната, који поучавају друге, мање спремне за посао, отварају трговачке и друге професионалне школе и курсеве; дају помоћ мајсторима и калфама да би се у своме занату могли усавршити у земљи или на страни. Коморе се старају за проналазак нових тржишта за земаљске производе.

Споразумно с окружним и општинским одборима, оне уређују берзе за куповину и продају у земљи; старају се за давање рада радницима као и за уређивање изванредних вашара.

Оне дају потребне дозволе и гарантију за исправан рад путујућих трговачких агената, што је врло корисно, пошто се зна, да се међу овима налазе и особе које често немају ничега заједничког с трговином. Нарочито се показало као по све корисно отварање практичних курсева. Коморе се старају да у сваком граду прихвате и подрже већ постојеће занате. Према томе младеж која се ода занатству најчешће има могућности да се у своме сопственом граду бар до извесног степена припреми и усаврши у раду, благодарећи практичним школама и курсевима.

Коморе су у главном обратиле пажњу на ове занате: обућарство, свиларство, ћилимарство, ужарство и у опште прерада лана и конопља; прерада ружа, тканина разних врста, брашнарство (са воденичарским курсом), хлебарство, сапунарство, бојадисање у опште и бојадисање грађевина, столарство, браварство, ножарство, гвожђарство, плетарство, седларство, кројачки послови, златарство, израда шешира, кожарство, лончарство.

Из набројаног списка заната види да је тенденција комора сачувати малог занатлију и постепено га припремати да, усавршавањем и удружењем, прихвати савремене методе рада, како би, налазећи се пред новим европским контурентимм, могао издржати утакмицу.

* * *

Да напоменемо још како коморе имају сем чисто практичних задаћа и културне мисије. Оне потпомажу периодичне економско-финансијске списе; изашиљу своје делегате на разне међународне изложбе трговинско-привредне природе, којим, у опсежним извештајима, дају потребна обавештења о раду и привредном напретку културних држава. Старају се да уносе у народ што

више знања путем популарних књига. Да би се ова последња идеја што лакше изводила, основана је „Занатлијска Библиотека“ Ив. Ев. Гешова.[1]

III. КОНГРЕС КОМОРА.

У тежњи да код сваке коморе развије сопствену иницијативу, законодавац није наредио никакве пословне везе међу њима. И доиста, оне су се развијале и радиле свака у својој области, подносећи извештаје Министарству Трговине и Земљорадње. Везе међу коморама, очевидно, стално су постојале, али се нису много манифестовале у спољним знацима. То се да лако објаснити с погледом на њихов историјски развитак. Оне су прошле кроз три разне етапе. Првих година било је мање иницијативе, а више просто посматрање и изучавање послова. Касније се развија већи полет. Коморе предузимају разне мере да се занати подигну на степен савременог напретка. То је друга етапа. Охрабрене успехом, коморе, у најновије доба, и то је трећа етапа, увиђају да ће њихово дело моћи и даље напредовати, ако се, посредовањем државе, предузму потребне мере за заштиту зачете домаће индустрије.

Како је ово веома значајан посао, коморе су увиделе потребу заједничког саветовања и предузимања колективних и индентичних мера, за њихово извођење. То је била идеја водиља за сазивање конгреса трговачко-индустријских комора, који се обавио у Софији 31 маја и 1, и 2, јуна, ове године. Рад конгреса је био врло обилан. Предлога је било од стране свих комора. Ми ћемо овде поменути само неке од најважнијих.

[1] Библиотека носи име једног од највећих финансијско-економских реформатора нове Бугарске Г. Ивана Евстатијева Гешова. Као министар Финансија он је спровео закон о коморама 1894 године. Од своје личне имовине дао је потребних средстава за издавање „Занатлијске Библиотеке“. Г. Гешов је вођа народне конзервативне странке и један од највиднијих бугарских државника.

Конгрес је прихватио већ постојеће жеље комора:

1, Да Влада учини потребне материјалне жртве за оснивање Бугарске Трговачке Коморе у Цариграду;

2, Да се придода свима посланствима на страни по једно лице ради чисто трговачких послова;

3, Основати консулате у свима градовима у којима изискује трговачка потреба;

4, Васпоставити савет за железничке тарифе у Дирекцији Бугарских Државних Железница;

5, Сабражавати се свима правилима карантинских предохраних мера;

6, Да се постојећи закон о берзама што скорије доведе у склад с локалним потребама;

7, Несумњиво једна од најважнијих одлука конгреса је изражена жеља, у тежњи подржавања домаће индустрије, да се не пренагли у питању о закључавању Трговинског уговора с Аустро-Угарском.

Конгрес је донео резолуцију, коју су делегати саопштили Министарствима Трговине и Земљорадње и Финнасија. У резолуцији се скреће пажња влади, да при закључењу трговинског уговора са Аустро Угарском, поклони особиту пажњу полету земаљске индустрије. Пошто се Аустро-Угарска, констатује конгрес, јавља према Бугарској, као и према осталим балканским државама, не као индустријска, већ као чисто аграрна држава, то се од ње и не могу очекивати велики уступци за извоз стоке и земљорадничких производа. Другим речима, Аустро-Угарска, за увоз својих фабричких производа у Бугарској, не осигурава овој никакав реципроцитет. Стога конгрес предочава како би било штетно закључити трговачки уговор без обостраних обавеза, јер би се њиме само загарантовала индустријска прођа аустро-угарских производа на балканским тржиштима.

Благодарећи томе, што између Бугарске и Аустро-Угарске влада неуговорно стање већ четири године, у Бугарској се с успехом почео развијати низ идустријских

послова и, уверен да ће започети послови под заштитном тарифом боље напредовати, конгрес препоручује особиту обазривост при склапању трговинског уговора с Аустро-Угарском, пошто њени фабрикати заузимају ако не прво, а оно најважније место на бугарским пијацама. Ова бојазан конгреса има свога оправдања.

Бугарска је, за, последњих петнаест година, од како је донет закон за подстицање домаће радиности, у индустријском погледу знатно коракнула напред. Према податцима Министарства Трговине и Земљорадње, у Бугарској има 255 индустриских предузећа, која се користе законским повластицама. Од свих брашнарска индустрија заузима прво место, — постоје 64 модерних млинова. Колико је успеха постигла ова радиност најбоље сведочи то што је 1885 из Румуније увезено брашна само у Северну Бугарску у вредности за 4—500.000 динара, а 1905 годиие за целу Бугарску само око 300.000 динара.

Бугарска не само данас подмирује домаћу потребу, него јој је брашно један од најважнијих извоза за Турску, где је извезено:

1906	године	за	2,592.300	динара
1907	„	„	3,752.400	„
1908	„	„	4,962.700	„

Међу осталима, Бугарска има: 32 текстилне фабрике, 27 кожарских фабрика, 18 пиварских фабрика, 16 гвожђарских радионица (од којих 4 модерне), 11 дрводољских радионица, 10 сапунских фабрика, 8 цигларских и керамичких фабрика, 7 фабрика за израду барута и других експлозивних материја.

Делатност ових фабричких предузећа најбоље се показује у томе, што се цифра уноса прерађевина осетно смањује, док се, међутим, зна, да њихова потрошња расте. Упоредни статистички подаци из 1907—8, и то само неких артикала, изразито показују с коликом брзином домаћа индустрија корача напред.

		год.	дин.		год.	дин.
Памучно платно	унесено	1908,	за 3,323.941	мање него у	1907, за	1,953.171
Разне мануфактурне материје	„	1908,	„ 4,497.926	„ „ „	1907, „	596.665
Тканине за израду џакова, сламарица и друге грубе потребе	„	1908,	„ 1,357.015	„ „ „	1907, „	489.636
Плугови и земљорад. справе	„	1908,	„ 543.834	„ „ „	1907, „	336.940
Кожа (марокин и сахтијан) .	„	1908,	„ 1,227.101	„ „ „	1907, „	193.558
Рубље	„	1908,	„ 537.157	„ „ „	1907, „	121.849
Жижице	„	1908,	„ —.—	„ „ „	1907, „	120·537
Ужад и узице	„	1908,	„ 550.080	„ „ „	1907, „	90·305

Неоспорно је већа царинска тарифа допринела да се развије домаћа радиност. Но треба забележити чињенице, да је овај протекционистички систем један од узрока да се и цена производима повиси. А то је један од разлога што је и живот у опште у земљи поскупео. Но то су жртве сваке државе која се почиње индустриски развијати.

Из овог се кратког прегледа само неких статистичких података види, да је тежња конгреса трговачко-индустријских комора, у погледу заштите земаљске индустрије, сасвим основана.

*
* *

Трговачке коморе су доста допринеле да се радиност за ово релативно кратко време оснажи и развије. Као такве, оне заслужују и нашу пажњу, у толико пре што код нас ова установа не постоји. Наши надлежни чиниоци могли би промислити о питању, тим пре што рад бугарских комора може само уливати наде на успех.

Коморе су установљене и у Босни и Херцеговини. Оне у Хрватској постоје већ дуг низ година. Има их три. Како је последњих година наша трговинско-привредна делатност почела узимати шире размере и налазити прође за своје производе у разним државама, коморе би могле бити само од користи. Оне би и код нас могле обухватити у свој делокруг рада подизање занатско индустриских послова и спомагање трговине. За трговачко-индустријске послове желети би било да се имају коморе у Београду и Нишу. Услед тога што Ниш по-

стаје сваким даном све важнији трговачки центар и почиње стварати све веће трговачке везе са Турском, а посебно са Солуном, сасвим би природно било да нишка комора има свој огранак у Солуну. Тиме би већ постојеће трговачке везе између Београда, Ниша и Солуна постале много тешње, а послови ишли брже и успешније.

После ослобођења, Бугарска је у својој економској политици била спутана многим ранијим трговачким везама Турске. Она, као и Турска, није могла оптерећавати стране производе већом царинском стопом од $8^0/_0$ ad valorem. То је много допринело да страна производња нанесе јак удар домаћој. Та незгода се брзо увидела и већ првих година самосталнога живота, почело се размишљати о потребним мерама за заштиту домаће радиности. Законских предлога је о томе било 1887 и 1892. Но тек 1894 године, Г. Ив. Ев. Гешов, министар Финансија и заступник министра Трговине и Земљорадње, једновремено са законом о коморама; донео је и „закон о подстицању домаће индустрије“. Тај основни закон, допуњен 1897 и 1905, служи и данас као подлога национално-индустријском развићу. Протекционистичка тенденција бугарског законодавца осетно је истакнута.

Тежња савремених бугарских економиста је да се на том заштитном путу остане, јер се сматра да је он по све потребан, да би привредни живот постао разгранатија.

Подизањем извесних индустријских предузећа постепено се даје могућност и земљорадњи да изађе из свога досадашњега примитивног облика. А то је једна од главних тежњи бугарске економске политике. За извођење овога плана влада налази, поред законодавних протекционистичких мера, и одане сараднике у коморама.

М. Ђ. Милојевић.

БЈЕРНСТЈЕРНЕ БЈЕРНСОН.

(5)

То је дакле педагошка књига, до душе не педагошка за оне који су даље измакли, већ за оне којима треба протеста против фанатизма. То је књига за народ, написана делом за неразвијене, делом за тако зване образоване, на које песник при писању најрадије и не мисли, али које и не хају за то. Сада ће се показати како позив књиге као васпитача утиче на способности и душу свију.

По потреби, даје се за право противницима догме, као протест против догматичног веровања, присталицама не. Наша северна књижевност још је на тако ниском ступњу да ослобођени духови нису још у стању да опишу једног глупог или комичног или морално ограниченог слободњака: то се не би разумело. Тип као што је смешни слободњачки апотекар у „Госпођи Бовари“ даје доказа о вишој култури Француза. Где је, као у великим народима, борба против догматичног учења душевно давно задобивена, има се у његовом описивању много простора; у једном малом друштву, као што је наше, ми се бојимо да не шкодимо доброј ствари.

Борба против догматичког веровања даје се међутим врло добро уметнички употребити; само у „На Божјим Путевима“ не даје утисак, да је употребљена чисто уметнички. Опоменимо се разговора о Самсону.

Песник с једне стране хоће да опише како један млад теолог за време разговора осећа; с друге стране има намеру да читаоцу саопшти Штајнталова испитивања

и његових ученика о Самсону-миту, што очевидно не утиче баш уметнички. Ова испитивања, овде на Северу, изнета су седамдесетих година у „Новом Данском Месечњаку“; она се у роману са извесном сигурношћу износе као непронађена, каква немају истраживања која испитају критичари Св. Писма, који често употребљују реч „можда“.

Осећа се, као што се мени чини, песникова радост представљањем овог чисто материјалног.

Ипак главна је ствар, да ова борба против догматичног веровања нема довољно интереса за интелигентнијег читаоца, пошто му она изгледа потпуно извојевана. Интересантно је пратити јурњаву једног човека, који brкљачом хоће да разлупа капије и зидове. А када га видимо како брклљачом јурише на вратанца, онда то баш није тако интересантно.

„На Божјим путовима“ је роман, што Французи зову à thèse. Он хоће да усади извесне реченице: куда иду ваљани људи, ту су путеви Божји; божји путеви нису у фразама; правда и љубав су језгро Хришћанства; на првом је месту живот, па тек онда вера.

То су велике истине, али и сувише истините.

Други моменат против фанатизма јесте протест против уског и мрског расуђивања у стварима које се тичу односа између мужа и жене, брака, развода, и тако даље.

Пошто песник осећа да се налази у врло ограниченом друштву, тако необразованом, које би при најмањој његовој смелости, вриснуло, а пошто неће с друштвом да раскине, већ да га задобије и васпита, он по нужди почиње са азбуком. Он износи односе тако згодно. да и најограниченији човек остаје добро расположен. Тежиште је показати да један слободњак може раскинути брак, па ипак остати честит човек. У том смислу мора брак који се кида бити што безначајнији. Стога добивамо мужа који је „покварена маса меса“; он је хром, слеп, нити може да мисли ни да говори, као што не може да иде и види. И да би га начинио што гнуснијим, постао

је хром и слеп од сексуалне болести, која се у ствари наивно сматра као последица разузданог живота. Затим, да би што више говорио у корист женине стране, жена је дете од седамнаест година, која ни мало не зна шта је брак, која је заузела место своје покојне сестре, и преко чијег односа са Сереном Куном у свему осталом лежи непровидна копрена.

Дакле она је невино, бојажљиво и заплашено дете; али је поред тога неодољива. Да би доказао неодољивост, употребљава песник сву своју сентименталност, апелује на расположење бајке и стил бајке, и намерно бива детињаст.

Овде се испреда формалан разговор између човека и биља, и, као што се види, тај човек није дете, већ жена, која је већ много и много проживела. Под тим се разуме нешто особито лепо: заносан утисак шумске самоће. Извођење је мало сувише слабо и продужено. Изношење пак звони у данским ушима мало неприродно. Опомиње на Андерсенове бајке, али је слађе од њих.

Бјернсон не може да начини своје јунаке довољно неодољивим. Када о њој говоре, људи се сувише одушеве и бивају малко афектована деца:

„Тога је дана Рендален био врло расположен, и са усхићењем је говорио о њеној свирци. У њој није било одважности, али је било песме, еротичне красоте, која каткад тражи себи равне. Он још могаше некако — као што рече — одсвирати један руски комад: он га свираше одлично. Калем је хтео знати, како она изгледа. „Глупо“, узвикну он, „Боже ми опрости, глупо! Могла је спасти чело, али на њ' навлачи косу. Ја јој рекох, горе ту косу, очи можете спасти. Али још не видех човека, који се плаши што има очи. — Зар има?“ — „Боже мој, има очи од више звукова!“ Већина очију пева једним гласом, највише у два гласа; али их има које певају сјајним акордима.

„Када при свирању погледа на више, онда тек можеш осетити. Али обично се мешају око ногу од стола, или

буше рупе у угловима или потпаљују пећ. Понекад појуре по зиду, као пацов који не може напоље".

Ретко се кад чуло, да један младић у Норвешкој овако говори. Просто се види како песник одушевљеним скакутањем обилази око младе жене и избацује кратко, лирско клицање. Оволико сентименталности у разговорима воле прости норвешки читаоци и читатељке. Наведеном месту нико није замерио, дакле мора се мислити да оно одговара особитости и укусу народа. Публику и критику пре вређа неосетљивост пишчева. охолост једног песника који уме да задржи своје осећање, делује одбијајући. пошто публика хоће да види песникову крв или бар његове сузе.

Није само довољно што Калем воли Рагнију, већ да би још већма уздигао њену красоту, видимо и Рендалена (кога је увео из „Заставе су истакнуте у граду и у луци" и „најплеменитије је што јунак познаје") који је тако исто у њу заљубљен као и Калем. Ипак се — невероватно, али у част теорији наслеђа — повлачи, пошто су неки чланови његове породице душевно болесни.

Дакле, изгледа да ништа није на путу разводу брака, али ту су деца. И овде уме песник згодно да се извуче. Из неке прећашње књиге има он на стоваришту стару госпођу Рендален с њеном угледном школом. Рагнија зна, да ће се деца тамо боље васпитати, него што би их она могла васпитати. Сад је све у реду. Муж, маса меса, жена анђео, деца понамештана боље но у родитељској кући.

Од стране читаоца преостаје само могућност неодобравања, да су Калем и Рагнија пре него што су могли ступити у брак, стајали једно другом сувише близу. Али песник бојажљиво бди над њима, те љубавника после једног јединог грљења своје потпуно пасивне драге шаље на један амерички универзитет. Ако велики океан лежи између драгих (као у старим легендама извучени мач), и онда је морал на сваки начин спасен. После ових претпоставака да би ставио фанатизам у пуну светлост, Бјернсон удешава да обоје буду предмет социјалног прогон-

ства. Фарисејизам показује на њих прстом, хладноћа и тешка осуда сродника предаје их јавности. Обоје бивају предметом грубости — а нарочито млада жена — оговарања. Она се сама у кући не сме разговарати с једним човеком, не сме се на улици показати с другим, а да је не сматрају за блудницу, и то због њеног невиног односа са тим људима са којима она општи недраговољно, само да послуша мужа.

Да, околина, њени сродници на челу, доводе њеног првог мужа тамо, да би га као суседа могла видети сваки дан. Ту се сломије њена слаба отпорна снага, она добива сушицу и бива отргнута од своје срећне куће и човека који је обожава.

Бар да је учинила само једну једину грешку, да се огрешила о свога првог мужа, да је своју децу запустила, или само мало пре службено одређеног часа била у односу са својим другим мужем, и да је тако што песник бранио или правдао, бар би се трудио да надвлада интелигентно или неинтелигентно мишљење о ономе што се не допушта. Ипак у исто време треба да су оговарачи по својој души добри, чисти и племенити.

Јер, каква се поука може извести, ако рђави, груби људи морализујућим и гадним пресудама унесрећавају ваљане људе и невине жене у гроб терају. Напротив, ако грдоба фанатизма дотле дотера, онда морамо видети, како она у благонаклоних људи спутава осећање правде. И ако је надмашност нових погледа на живот потврђена, онда се то напротив мора догодити ваљаним људима, који су упознати са старим погледима на живот. Стога видимо исту наклоност с обе стране, жртве и кривца. То су брат и сестра, који се са великим сродничким сличностима под разним погледима на живот различито развијају. Брат у добротвора за шири круг, сестра у тесногрудост и незадовољство собом и другима.

И сад, пошто су оговарачи исто тако поштени људи, као и они који због оговарања пате, отворено лежи момогућност њиховог односења.

У осталом, још се хоће да покаже јачина и способност победе нових погледа на свет. Научни поглед на живот, оличен у Калему, увек побеђује. То је од прилике као у старим јуначким романима, као у „Монте Христу“. Јунак је увек победилац. Чак је и из подземне тамнице умакао; његови су извори за помоћ неисцрпни. Тако је и с Калемом. Где живот није као у роману педагошки уређен, ту се догађа најискуснијем лекару да му лек не успе. Ипак Калемова предузећа успевају свуда. Његовој је вештини крај само код галопирајуће сушице и рака. Он лечи, хипнотише, оперише, све са успехом. Он лечи од пијанства, тајних грехова и сујеверја. Ана и Серен, пар који радо пије, од његових упутстава у часку постају ваљани; зидара Андерсена спасао би да га није убило свештениково мешање. Он са успехом оперише Сисела и пуковника Бајера и најзад јединца његових сродника с којима је у непријатељству, мећући им на главу жеравицу. — Опет, каква поука!

Све ово изискује педагошка главна мисао. Не иде, да Калему операција не испадне за руком, и како је уљудном детету срећа увек наклоњена, то неуљудно дете најзад увиђа своју неправду. Бића која стварају несрећу бивају најзад изнутра умекшана. Изгледа да песник није добио никакав утисак о стрмој неприступачности једног човека другоме, или о непрозирности ограничених, која је увек тврђе тврдине, тако да другог не разуме, неће да разуме. Наравно, ретко се пружа прилика да се спасе јединче свога непријатеља.

Педагогији на овом пољу придружује се сад све оно поучно песништво у области ботанике, медицине, као и теологије: сва она латинска имена биљака, сва она непотребна тачност у медицини, тачност која је поврх тога врло често дилетантска. Говори се и о накалемљивању крви. Овим извођењем односа медицинске технике, изгледа, да песник хоће да рашири нове, истините поуке. Не баш да хоће да сија ново задобивеним знањем,

али он се наивно, готово семинаристички радује, да га изнесе на светлост. Поука, као што рекох.

Шта је непосредна последица таквог представљања? Да читалац о томе не добива утисак, да све одиста догодило. А то је стога, што писац наравно црпе идеју за своја дела из онога што је видео и доживео, али му је за време извођења непрестано на памети оно што је неопходно потребно норвешком народу да чује, да научи, и стога покушава да читаоцу изнесе своју поуку на најживљи и најјаснији начин.

У овоме је ствар, да су истински лепе, снажне и дирљиве партије ове књиге баш оне, у којима нема поуке ни тенденције: место о школовању, када Калем, путем за Сторс-Труфт, пешице са оцем иде; слично путовање по снегу, када Калем као одрастао човек иде на игранку, где са својом сестром игра готово еротично. Али, пре свега, најдражеснија сцена и сценарија целе књиге јесте: јутро после доласка младог пара у свој дом у Норвешку, оно дивно описивање, када због свежег ваздуха отварају прозоре и уживају у дивотном изгледу. Најзад, захтевање, да се млада жена окупа скакањем, и дрски чин који затим долази.

Ово утиче као живот, не као поука.

И живот је, и у романима, важнији од поуке. Није ни вера на првом месту — као што у овој књизи стоји. Није на првом месту ни старање о души. А ни навештавање наравствености. Живот је на првом; живот у својој дивљој невиности, која је у књигама старог нараштаја мучно могла успевати.

Овде, као у „Леонарди“ и „Краљу“ већи део радње износи да фанатизам убија добар глас једне жене која није ништа скривила. Ово је лепа и хумана идеја, на коју се Бјернсон непрестано враћа.

И „Краљ“ је чисто педагошко дело. Оно је намишљено и смишљено као протест против краљевске власти, и стога у себи има мало стварности.

Човек не верује да се то догодило, или да се може догодити. Узмимо као опреку овоме најфинији, најдуховитији напад на краљевство, који постоји у северној књижевности. Писмо Мила Енгелса Нори о посети на Софијеру: „заставе су истакнуте и у граду и у луци“. Истина овде има очевидне тенденције, али се она сва утрошила у описивање истине. Ја сматрам да је ово писмо, једно од најбољих глава које је Бјернсон написао. Савршености те главе не налазим у делу „На Божјим путовима“.

Узмимо сад као опреку „Краљу“ Додеов роман „Краљеви у прогонству“. И ова је књига напад на краљевство, наравно не тако савршен у респектовању ове власти као Бјернсонов, али ипак са великом разликом, јер читалац добија одређен утисак да се све то догодило. Он верује у то. Песник је као, шта би он чинио када би био у оној ситуацији, када би био жена, радник, кнез. Шта бих је од своје стране чинио да сам то исто, пита се читалац не знајући себе сама. И када он ћутећи одговара: чинио бих исто тако, онда је песник у добитку.

Осети ли он међутим, да он ни под којим околностима или променама не би тако чинио или говорио — никада неби клавирској свирци додао еротичну красоту или пару очију четвороручну свирку — онда књига не утиче на њега као стварност.

Али ништа у већој мери не спречава утисак стварности, него кад писац не изнесе читаоцу само своје главне мисли, већ хоће да утиче на масу морализујући, на младеж васпитавајући, и свуда хоће да наведе противнике да се удубе у његове главне мисли, приказујући их у најмање одвратној форми. Јер они не могу да виде живот без уредбе, а она све ремети.

Па ипак, тешко је Бјернсона посматрати више од једног пута онако искључиво као романсијера. Што је он као такав педагог, зависи од његовог богатог и пунокрвног природног талента и од *моралне климе* у Норвешкој. Овде би могла да важи иста склоност, која се испољавала у његовим безбројним новинарским чланцима,

у његовој склоности, да свуда о свему даде своју реч (Лав Толстој).

Бјернсон је тек позно и, како изгледа, опирући се отпочео да пише романе. Када га пре десет година или још раније опомену на то један познаник — махом из практичких узрока — изрече се он против романа са највећим гневом, он га се гнушао; ни по коју се цену не би у то упутио. Доцније је променио своје мишљење.

Али ипак када се показало, да је он и сувише народни васпитач, да би могао написати један савршен роман, имало је ово на његову песничку славу мало утицаја, још мање на његов значај као историјског лица.

Као певач, као реформатор језика, као вајар типова, он је песник првог реда, и то је већ тако давно призната ствар, да се не мора спомињати. Да је он као носилац идеја, као један дух, делао за оно што му је изгледало да је ствар истине и правде, то још сви нису признали, али је без сумње исто онако истинито. Баш тај његов жар за добру ствар худи његовим романима.

Он је од почетка био најбогатији таленат међу песницима Севера, као што је Ибсен најособенији, најоргиналнији, Јакобсен најпријатнији и колоритом најбогатији, као што је Стриндберг најжешћи, жесток до покоља.

Бјернсон се појављује као први обилатом раскоши и богатством свога талента. За велике одлике треба да благодари природи. А за недостатке махом друштву у коме се налази.

Јер, он хоће у својој уметности све да понесе. Он је у својој души, као уметник, демократ. Он хоће сви да га разумеју, све да васпита. Али на силу бога се васпитавају они које треба васпитати. Ако су сувише ниско, не могуће је да је лет уметничког дела врло висок. Са обзиром на оне којима се упутио, он бива тежи.

Кад би могао Бјернсон у будуће да се повери само своме генију. Томе ни један лет није сувише висок.

(Свршиће се).

Георг Брандес.

(С немачког превео Никола Стајић).

ИЗ СТРАНИХ КЊИЖЕВНОСТИ.

ЈЕДАН ЛИСТ ИЗ БРАЧНЕ ФИЛОЗОФИЈЕ КОД СТАРИХ.

Фрагменат у коме се расправља наведена тема и који доносимо у српском преводу, узет је из заоставштине чувеног Аристотеловог ученика, Теофраста. Он нам није сачуван у оригиналу, већ у латинској преради светог Јеронима, који се потпуно сложио са идејама нашег перипатетичара, и примио на се да их извуче из заборава и препоручи својој публици. Отуда је разумљив онај тон у фрагменту, за који се баш не би могло рећи да је врло каваљерски.

Али и када се одузме тај презриви тон, који смо ставили на рачун светоме оцу, фрагменат неће по претераном подцењивању женског рода остати у грчкој књижевности усамљен. Још код Хомера и његових јунака може се констатовати одсуство сваке галантерије, а доцнија је поезија у овом погледу отишла још и даље. Нападаји на нежни пол постали су loci communes у неколиким литерарним врстама, на првом месту у Комедији, нарочито у Новој Комедији. Из фрагмената атичких комичара и из Плаута и Теренција могла би се начинити прилична збирка врло негалантних сентенција. Чак је и у озбиљној трагедији, поред свих симпатичних женских типова, жена оличена невоља и слабост. Нежни осећаји човека према жени сматрани су као νόσος, болест, и они нису имали места у трагедији: и ако драма има посла са страстима и душевним потресима, за љубавну су страст држали трагичари да понижава слободног човека; она није била довољно узвишена да публику доведе у свечану

екстазу, која је потребна о свечаности винскога бога. И када је у доцнију, Еурипидову трагедију унесен и овај нехеројски патос, не мучи та понижавајућа страст никада човека, већ само *жену*, не Хиполита или Јазона, већ Федру и Медеју... Испада, често врло грубих, против лепога пола, има и у осталој поезији, почев од Симонида са Аморгоса па чак до византијског Спанеаса и до народне византијске лирике.

Разуме се да се сви испади не смеју схватити баш директно и озбиљно, да су они — нарочито у Новој Комедији — по правилу само један невини литерарни флирт; и лепи пол (који несумњиво има права да се љути на негалантност Теофраста и светог Јеронима) наћи ће довољно сатисфакције у другим врстама поезије, на пример у еолској лирици и код галантних Александринаца. У сваком случају, улога жене у поезији зависила је од њеног положаја у друштву, који није био ни мало завидан. Отуда је и дошло оно неповољно гледиште у књижевности.

Питање о животу Гркиња у време Теофрастово врло је компликовано, на првом месту зато што је у разним крајевима грчкога света заузимала Гркиња врло различито место у кући и друштву. Теофрастово време је време велике политичке и културне револуције; у то време Грци критикују и остављају старе обичаје, мешају се са оријенталским народима, и у тим је данима морало излазити на дневни ред и женско питање. У неким крајевима Гркиње су тада дочекале да им се побољша положај, на првом месту у Александрији, где су — бар оне из бољих кругова — могле да добију литерарно образовање, и да се са мало мање предрасуда појављују у друштву.[1]

[1] Класичан пример имамо у лепој и духовитој мисирској краљици Клеопатри, о чијој образованости и знању, језика Плутарх прича невероватне ствари. „Њена лепота — вели Плутарх (Anton. 27) — није баш била таква да јој није било равне, нити је могла да на први поглед очара оног који би је видео; али би онај који би се с њом дуже забављао осетио неку неодољиву драж, и цела је њена појава, заједно са њеном духовитошћу и отменим понашањем, чинила особит утисак. Било је право уживање слушати је

У правом и добром смислу еманципована била је Гркиња само у Спарти. „Лакедемонци су увек слушали своје жене“, каже на једном месту Плутарх.[1] Жене су биле готово равноправне и бивале готово исто онако васпитаване као и људи, и код таквог стања ствари није чудно што су жене могле и у политици играти извесну улогу и што је у историји Спарте забележено и неколико врло симпатичних женских имена. У неким опет крајевима живела је Гркиња правим харемским животом; у Тарзу су на пример морале даме носити чак и фереџу. У Атини се, изгледа, после Теофрастовог времена положај жене нешто поправио, али је атмосфера у којој живи Теофраст још једнако старинска и загушљива. Жена живи правим харемским животом, затворена у гинеконитису, и нема готово никаквих веза са спољним светом. Она је само домаћица, и има дужност да се брине о деци, о робињама, и тако даље. У друштву — како га ми данас разумемо — Атињанка се не појављује. Девојке су васпитаване врло строго. Младеж није могла једно друго ни да чује ни да види; брак и свадбу удешавали су старији, без обзира на то да ли су се младенци икада и видели или нису. На овај непрактичан обичај тужи се и Теофраст, и нема речи да га довољно жигоше.

У оваквој културно-историјској околини није тешко разумети Теофраста. Он је осећао бар у теорији као и многи други отмени савременици Еурипидови и Менан-

кад говори; она је својим језиком, као на каквом инструменту са много жица, могла за час да почне који хоће дијалекат. Уопште је врло ретко имала потребе да са варварима говори преко тумача, и са већином је разговарала лично, на пример са Етиопљанима, Троглодитима, Јеврејима, Арапима, Персијанцима. Кажу да је знала и многе друге језике, док међутим краљеви пре ње нису знали ни мисирски, а неки су чак заборавили и маћедонски“.

[1] Један интересантан епиграм Леониде из Тарента гласи: „Рече једном Еурота Афродити: „„Или узми оружје, или иди из Спарте. Људи су овде одвећ ратоборни.““ Ова се слатко насмеје и одговори: „„Никада нећу да се наоружам, и опет ћу остати у Лакедемону...““

дрови; али да се практичан живот умео одвајати од философске спекулације, најбољи су нам доказ баш сам Еурипид и Менандар. И у овом као и у свима Теофрастовим списима видимо велики утицај комичних песника, утицај који је карактеристичан за све литерарне производе старијих перипатетичара.

[ТЕОФРАСТ О БРАКУ.]

......Да ли мудрац сме да се жени? Ако је *дотична дама*, лепа, ако је лепо васпитана, ако је од честитих родитеља, и ако је он сам здрав и богат, још би и могао да се ожени.... Али се све ово у браку ретко може да комбинује, и према томе мудрац не треба, да се жени. То ће, пре свега, сметати његовим студијама, јер нико не може да у исто време живи и за науку и за жену. После тога жене имају масу потреба: ту долазе скупе тоалете, бисер и остали луксуз, послуга, свакојаки намештај, носиљка и позлаћена кола. Уз то ти још дођу, преко целе ноћи, предике и прекори: ова је лепше обучена, оној опет прави комплименте цео свет, а мене, јадну, у женском друштву гледају све преко рамена. Зашто си гледао сусетку? Шта си оно разговарао са слушкињом? Шта си ми донео из чаршије? Не смеш да имаш ни друга, ни пријатеља; љубав према неком другом тумачи она као мржњу према њој. Ако се у којој вароши појави какав славан проповедник, нити смеш да оставиш жену код куће, нити си пристао да путујеш са тим пртљагом. Сироту је тешко исхранити, а богату је мука сносити. Додај још што жену у опште не можеш ни да бираш, него је мораш примити каква је да је: ако је напрасита, или је глупа, ружна, охола, смрдљива — *једном речи* какве год има пороке сазнајемо тек после свадбе.[1] И коња, и магарца, и говече, и пса и најјевтиније ствари, па чак и хаљине и легене, дрвену столицу, чашу и зем-

[1] Брак су код старих закључивали родитељи или старатељи, и младенци се пре свадбе — бар у највећем делу грчког света — нису ни видели.

љани крчажић најпре огледамо па тек онда купимо; једино жену не показују, да се не бисмо покајали пре свадбе. Увек је морамо гледати у лице и хвалити је како је лепа, иначе ће, ако погледаш на коју другу, одмах помислити да је презиреш. Мораш да је зовеш госпођом, да славиш њен рођендан, да се заклињеш њеним здрављем; мораш да желиш да те наџживи; мораш да поштујеш и њену дадиљу, и дојкињу, и роба кога је од куће довела, и роба кога је она одхранила, и лепог пријатеља, и накудрављеног адвоката, и сумњивог евнуха — све имена иза којих се крију љубавници. Кога она воли мораш волети и ти, хтео не хтео. Ако пустиш њу да управља кућом, ти мораш бити роб; ако ли удесиш што по својој вољи, сматраће као да немаш у њој поверења, па ће одмах да удари у мржњу и свађу; и ако се ти што пре не предомислиш, спремиће ти *одмах* отрова. Ако пустиш у кућу бабе и гатаре и враче и златаре и болтаџије, доводиш у искушење њену врлину; ако их отераш, она се нађе увређена што немаш у њој поверења. А у осталом, шта ти вреди и највећа опрезност: жену без стида *не можеш* да сачуваш, а чедну жену *немаш потребе* да чуваш. Стега је непоуздан чувар невиности: баш оно и јесте чедна жена која је могла да погреши да је хтела. У лепу ће за час свако да се заљуби, а ружна ће лако да добије прохтеве. Тешко је сачувати оно што многи желе, а мука опет имати оно за чим се нико не граби. Ипак је некако мања невоља имати ружну, него ли чувати лепу. Не може никад бити сигурно оно за чим чезне и уздише цео свет: један напада својом лепотом, други интелигенцијом, неко рачуна на своју духовитост, неко на галантност. А једном, како било, мора да падне *тврђава* на коју се са свију страна јуриша.

Ако се пак жениш због домазлука или да би имао утехе у болести а друга у самоћи — један веран роб, који слуша свога господара и предано води рачуна о његовом имању, много ће боље управљати кућом него ли жена, која сматра да је дужност домаћице да иде уз

нос своме мужу, то јест да ради што јој се допада а не што јој се наређује. А болеснике могу много боље неговати пријатељи и стари робови које је обавезао доброчинствима, него ли она, која нам броји сваку сузу, и просипа их читав потоп, рачунајући на наследство, па се још уз то претвара да је забринута и својим вајкањем само узнемирава болесника. А када је она болесна, мораш и ти да си болестан, и не смеш ни да се макнеш од њеног кревета. Ако је пак добра и мила — а то је збиља ретка тица! — морамо, када јој је живот у опасности и ми с њоме да се мучимо. *А што се тиче самоће*, мудрац не може бити сам: с њиме су сви добри људи који живе и који су некада живели, и у свом слободном духу може да се пренесе куда хоће. Што не може да обухвати телом, обухватиће мислима; ако нема поред себе људе, разговараће с богом. Никада неће бити мање сам, него кад је сам.

Исто тако, највећа је бесмислица женити се ради порода, да нам не би пропало име, или да бисмо имали потпору у старости, и да би иза нас остали наследници. Шта се тиче нас, кад одлазимо са овога света, да ли ће се још ко звати нашим именом, утолико пре што очево име не добија одмах син, а осим тога, има их још без броја много који се зову истим именом? А каква ће ти бити потпора у старости ако код куће подижеш *сина* који ће пре тебе умрети, или ће од њега испасти највећа пропалица, па ће му се — кад одрасте — увек чинити да врло дуго живиш? А што се тиче наследника, много ће бољи и сигурнији бити они које сам изабереш,[1] него ли они које, хтео не хтео, мораш да примиш. Уосталом, да не би своју стечену муку оставио ко зна у какве руке, још је боље завештање да своје имање, док си још жив, употребиш на добротворне циљеве. В. Ч.

---

[1] По атинским обичајима није било лепо остати без наследника, и зато је био ред да онај који нема породице или блиских сродника, тестаментом одреди за наследника кога свог пријатеља.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Самсон, од Анриа Бернстена.

Име овога младог писца је већ везано за неколико живо претресаних комада. Анри Бернстен изилази сваке године пред публику са једним новим делом; не увек са успехом, али никада, такође, да не буде опажен и да не изазове живе препирке. Он је увек занимао, ако није увек задовољио. Имена његових комада, „Канџе", „Бура", „Крадљивац", „Самсон", „Израиљ" и други, подсећају на дане који су се називали истинским позоришним догађајима.

У оној гомили људи што праве имања пишући комаде који дочекују огромне бројеве представа и премашају у томе Ростановог „Сирана", и ако најсрећнијег од свих драма које припадају правој књижевности (као на пример водвил „Краљ", који је претерао пет стотина представа), Бернстен има ипак извесне отмености и књижевног стила, који га одвајају од њих. Тешко је и неправедно рећи да његове драме припадају „позоришној радионици", како је у очајању назвао један критичар данашњу драмску књижевност у Француској. Писац „Самсона" и „Крадљивца" има једино заједничког са њом извесну лакоћу у занату, прилично јевтина средства, извесну брзину обраде, која по неки пут пропушта да стави заплет на природну основу и да доследно веже побуде својих јунака, увек смело замишљене.

Он је заиста и врло смео, управо најдрскији међу својим друговима. Са највећом лакоћом и духовитошћу он

уме да пређе преко предмета који би уплашили и најдрскије. Најневероватнији стицаји околности су код њега обучени у пристојно сценично рухо, и најнеприроднији осећаји објашњени убедљивим дијалозима.

Предмети које он бира су обично тешке и замашне загонетке; људи које он пушта у живот и кретање су махом непријатна лица. Код Бернстена уопште нема допадљивог јунака, и гледалац је збуњен, што комад очевидно даје за право главном лицу, а ово открива какву врло мало лепу душу. У „Крадљивцу“, то је једна млада жена која краде у кући где је гост, да би се лепше обукла, и пристаје да унесрећи једног младића, који је воли, да би само њени велови били од скупоценијих чипака. Она је непријатна, свирепа; и гледалац тешко пристаје да јој опрости. У „Израиљу“ се говори о врло мало допадљивој вези једног банкара Јеврејина и једне узвишене, племените маркизе. У „Самсону“ је Жак Брашар немилосрдни берзански коцкар, који признаје да је „варао, глобио и да се други пут понизно вукао пред другима“.

Његови јунаци, гори но обични људи, извињени су општим људским слабостима. Истине које Бернстен баца у лице гледаоцу нису само непријатне; оне су такве да он тешко пристаје да се призна сличним и равним његовим јунацима; и он то чини ћутке, без одушевљења и као стидећи се свога суседа.

Бернстен износи, ако не човечанство уопште, онда, поуздано, париско високо друштво, у коме се сливају, као што је ту скоро и пожелео један естета, три висока реда друштвена: племство по крви, индустријски и берзански краљеви, и умни прваци. Та смеса је још несливена и она тек ври; због тога је погодна за драмског писца.

Писац осим тога нагиње баш оним сукобима између људи у којима се осећа да се још непрестано пружају и грче опруге првобитног живота. Он воли да укаже у природи образованог човека на нагоне човека-мајмуна. Он је немилосрдан, безобзиран, и претпоставља да

слика оне типове који су пуни сировог животног сока. Као млад човек он ужива у тој врсти песимизма; као Јеврејин он мора понеки пут подлећи слабости да пркоси уздржљивости и ограђености старог племства. Додајте томе и труд младог писца да појача пластичност својих карактера у жељи за што већим дејством, и онда ћете моћи разумети, и опростити, све често непотребне суровости и неумерености Бернстеновог позоришта.

Што њега спасава, то је брзина и силина дејства. Он уме да одржи пажњу у сталној запетости и да потресе смишљеним исходом. Кад у првом чину „Самсона“ Грација Ридерфорд оставља Брашара са саветом да не путује у Лондон него да се прикрије и ухвати своју жену на делу, ми се питамо са страхом како ће изгледати та освета некадашњег марсељског носача и афричког пустолова. Други чин се свршава после сукоба превареног али малодушног мужа једним тајанственим налогом преко телефона. Жак Брашар није отпутовао, он се вратио кући, нашао врата од празне собе своје жене закључана и разбио их плећима. Најзад се и његова жена враћа, али бледа, исцепана и крвава. Њен љубазник је одвео у друштво где се она нашла усред јавних жена и неколико познаника. Једна одвратна сцена је узбунила и она је побегла, несрећна што се некада продала своме мужу и што се с њоме титрао њен љубавник. Она признаје Брашару све и пристаје да је он закључа за неко време у соби, само да би се ослободила његовог присуства. Жак Брашар је слаб: његова мржња је управљена сада сва на онога који је увредио његову жену. Као што је „велики преварени човек, Самсон“ срушио над собом и над својим непријатељима стубове и сводове храма, тако се и он решио да сруши храм где се обожава новац. Он даје налог своме помоћнику да на берзи обори акције у којима је све имање његово и његовог непријатеља. Док се тај слом припрема, он руча са својим противником у хотелу где се затворио с њим. И тада, кад се зачују гласови продаваца новина којима се објављује страшан

берзански пад, он хладно и уживајући у својој освети објављује љубавнику своје жене да је пропао с њиме заједно. Тада настаје сцена у којој се немилостиво открива човек грабљивица. Два непријатеља стоје један спрам другог и бацају један другом у лице речи какве се може бити још нису чуле на позорници. Они се хватају за гушу и обећавају узајамно себи да ће се смејати с дивљом радошћу кад се буду срели као бедни просјаци на окуци каквог друма. Остаје да видимо да ли ће пропали милијонар бити награђен за ову жртву.

У последњем чину Жак признаје жени све; она му се диви и осећа се тронута спрам толико пожртвовања. Писац је осетио потребу да сада учини Жака што више допадљивим и, такође, природнијим: он је још као дете био загрејан љубављу спрам једне племићке „која је пролазила сваки дан танка, лепа и поносита као каква краљица поред једног одрпаног младића оборених очију“. „Замисли, наставља даље он, љубав једног дечка са улице, привиђење, сан из младости, па после зрео човек, који збира милионе на милионе и пење се на ту гомилу злата да на врху куле племићског замка открије гнездо у коме је мала девојка из његових младићских снова“. Он обећава да ће умети опет да створи новаца, али да ће све одсада бити лепо, отмено, као што она жели. И она пристаје, не одмах да га воли, него да му допусти да се нада. Она га није хтела напустити, да не би био сам онда кад је оборен и презрен од свију. И тако се драма свршава са обећањем да ће Жак успети да задобије љубав своје жене.

Ви видите сву тешкоћу коју има гледалац па да заволи главног јунака. Он има нечега што задобија, али је то баш она романтична црта која је може бити најслабија од свију и само средство коме је у невољи прибегао писац да довољно објасни његову душу. Кад Жак каже своме противнику „Нека иде до ђавола сав мој новац, само кад ти одеш с њиме ђаволу“ ми бисмо радо приметили, заједно са љубазником милионареве жене, који

испочетка не верује и довикује том човеку који је живео само за злато и веровао у његову моћ: „Брашаре, еј, Брашаре! Ваш новац, чујте, ваш лепи новац! Зар мене мислите да преварите?“ Брашар, тај искусни берзанац говори речи Бајроновог „Гусара“: „Шта значи смрт, кад са мном умре и непријатељ мој!“ И заиста, Брашарев непријатељ има право, бар донекле. Као и он, и ми се не осећамо потпуно убеђени.

Тај плећати, крупни скоројевић који размахује око себе песницама да смрви своје подмукле непријатеље лик је који воли широка публика. У сваком случају, и за свакога, „Самсон“ је занимљив као комад. Осим тога је радња проста, брза и силна, а излагање јасно. Ткиво драме је шарено, испреплетано концима најјаче, често сувише јасне боје и најтањих прелива. Оно голица око и не замара ни за један тренутак. Бернстен није никада досадан ни фриволан. Он се не помаже духовитошћу нити забавља развраћеним моралом. То је све што га најлепше издваја из „позоришне радионице“.

Провизорни.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

РУСКО-ТУРСКИ ОДНОСИ.

Последњих година европски владари, великих и малих држава, чине редовно посете једни другима. Откако је дошао на владу султан Мехмед V, почело се говорити о посетама које би он имао учинити европским дворовима, посете које од владе Абдула Азиса нису биле познате. Како свака од владарских посета има свој политички значај, и како се најчешће посећују они владари чије се политике крећу ка једној сврси, то се озбиљно расправља куда ће и коме ће најпре поћи нови владалац Турске. Јер, откако је нови режим у Турској, није се могло утврдити хоће ли Турска прићи Тројноме Савезу или Тројноме Споразуму. Због тога и због несређених прилика у Турској одложено је путовање султаново. И сад се почело говорити о посетама које би европски владари учинили Мехмеду V.

Највише се расправљало о посети рускога цара. Руси највише чине да свој озбиљни утицај на Ближем Истоку поврате. С овогодишњим аранжманима турско-руским и бугарско-руским, који су чињени поводом накнаде коју су Бугари за своју независност и железнице имала дати Турцима, учињен је први корак и покушај. Други покушај је у циркулару који је нови руски амбасадор у Цариграду упутио консулима у Турској. Та окружница је разрађен говор који је Чариков држао предавајући акредитивна писма султану. Полазећи од тога да је општи карактер руско-турских од-

носа искрено пријатељство, узајамно поверење и добри суседски односи, амбасадор препоручује и својим потчињеним консулима да се у томе смислу држе и према турским властима и према њеноме становништву. Уз ову наредбу иду и упутства. У њима се наређује да се чувају стечена права руске владе и руских поданика, пазећи при том да се спорна питања не заоштравају, а нова питања не изазивају, чак и да се договорно и пријатељски с турским властима одстрањују они елементи који би могли поједина питања замрсити. Због ситница не треба спорова, а сваки спор између руских представника и турских власти достављати руској амбасади у у Цариграду. Што се тиче судских права која проистичу из капитулација за руске представнике, она ће остати у сили и важности, вели се у окружници, и ако је велика нада да ће, постепено, с уређењем судова у Турској, и капитулације нестајати. Али, одмах затим препоручује се руским консулима да озбиљно чувају сва права која проистичу из привилегија капитулационих, с тим да примену њихову не проширују и да их не тумаче свакад сувише широко. Окружница је завршена препоруком да се руски поданици у Турској упућују на плаћање онога што по закону дугују турским благајнама, порезе, призезе, таксе, царине.

Трећи покушај да се руско-турски односи учврсте јесте рад на томе да цар Никола посети султана у Цариграду. Једно нарочито турско изасланство ишло је у Ливадију да поздрави рускога цара и, вероватно, да су турски министар Иностраних Дела Рифаад паша и Извољски претресали озбиљно и о зближењу између Турске и Русије, о уравнању оних несугласица, управо онога непријатељства које је постојало више од једнога века између ове две државе. До резултата као да се није дошло, јер је истицано питање о Дарданелима. Руси би хтели да Дарданели буду отворени њиховој флоти. За слободан пролаз кроз њих, било би, чини се, готови да приме и један војнички савез. Турци

би опет желели да не пуштају Дарданеле из своје власти, да не прилазе ниједној групи Сила, али да се користе добрим суседским односима, учврсте ново стање и ослободе се тешких обавеза из прошлости.

Да ли ће се успети у овоме, зависиће много и од пута који ће руски цар учинити талијанском краљу у Ракониђи. Од успеха на томе путу зависиће и успех руско-турскога зближавања.

Нова Турска се нарочито стара да се ослободи верских привилегија које су створиле државе у држави За Турке Источно Питање и није друго но једно питање дипломатско које је произишло из верских сукоба. Источно Питање је за њих једна интервенција странаца у унутрашње послове Турске ради Хришћана. Да нема Хришћана у Турској Европа не би ни мислилâ шта ће бити са Турском. Хришћани су једно зло и једно добро за Турску. Да није њих било Турци не би тако брзо познали и осетили шта је Европа, нити би њена цивилизација продрла до њих. Многобројни Хришћани у отоманској царевини довели су до мешања страних држава у турске унутрашње ствари, управо унутрашња питања и борбе Хришћана су изазвале питање о привилегијама. Као пример зато наводе како је међу Јерменима био мир све дотле докле није отпочела католичка пропаганда, тако исто и међу „Урумима“ докле није дошла бугарска шизма. Турци, врло трпељиви према другим вероисповестима, створише само од своје толерантности стечена права за Хришћане. Најпре добише неке привилегије француски калуђери, те отуда и Француска прва постаде званична заштитница Хришћана у Турској, а њени калуђери још пре крсташких похода имађаху прве црквене привилегије. 1673 године доби Француска протекторат над Јерусалимом, а свештвенство у њему нарочите повластице. Под Петром Великим, по Пожаревачкоме Миру, Руси су добили протекторат над православним Хришћанима. Кучук-кајнарџиски Уговор је проширио те привилегије, и довео до Кримскога Рата. Уговори Карловачки,

Пожаревачки и Београдски, закључени су на штету Турске, а у корист Аустрије, која се јавља као заштитница католика у Турској, посебице у Албанији. Иза католика и православних нису изостали ни протестанти. Ослабљена Турска, у сталноме опадању, морала је дати исте привилегије и протестантима. Четрдесетих година прошлога века протестанти добише храм у Јерусалиму с одговарајућим привилегијама, а евангелска протестантска друштва раширише се слободно по Царевини, вршећи верску пропаганду. Париски Мир је исто тако донео за Хришћане у Турској нове повластице, јер се на Хришћане није могла ни изрицати ни извршивати смртна казна у извесним случајевима. 1872 године дошао је бугарски Ексархат са нарочитим премућствима за један део православних Словена у Румелији. 1877 године на Лондонској Конференцији тражило се од Турака нових жртава за Хришћане. И како су то наметнуте обавезе од стране Европе, обавезе које је примила једна деспотска и апсолутистичка владавина, то под садањим уставним режимом треба се њих ослободити. Чим сви Хришћани уживају сва грађанска права подједнако с Муслиманима, то немају потребе да траже заштите у разним уговорима и привилегијама. Ту је Народно Представништво, ту су законска средства, казују данашњи Турци, па нека критикују, нека се бране, али нека не траже туђе заштите.

Разлажући овако, данашња турска влада је већ учинила неколико корака. Пооштрила је наредбе и мере о потврђивању сведоџби хришћанских учитеља; ниједнога учитеља који нема од турских власти потврђену сведоџбу не пуштају да ради у школама. Надзор у хришћанским школама биће сад јачи; турски просветни надзорници имаће шира права надзора над њима, много већа од оних које имају угарски надзорници за надзор народносних школа у Угарској. Власти почињу сметати отварању народносних школа које народносне општине отварају, и покушавају у досадање школе уводити своје учитеље. Питања о спорним црквама и школама, која се могу лако расправити на

основу црквених привилегија, покушавају да реше путем закона. Такрири митрополитски упућени властима остају без извршења, и ако су на привилегијама засновани. Ако се у Турској ништа нередовно не догоди, привилегије разних вероисповести ће постепено пропадати, брже него што се мислило. Хоће ли то донети оне користи које Младотурци мисле? Хоће ли бити бољи систем закона него ли систем привилегија и одвајања засебних аутономних цркава? Хоће ли се испунити само формална страна овога питања или ће се с укидањем привилегија постићи нека основна реформа, тешко је тачно погодити. Врло је вероватно да ће се нови реформатори преварити. Они су почели рушити старо на свима линијама, а немају ничега новог сазиданога. Црквене привилегије, капитулације и друга доброчинства по себи би отпали онога дана када Турска постане правна држава.

Инострани.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Књиге Српске Књижевне Задруге за 1909. — Као што је обећано, сасвим на време, 1 октобра, изишло је ново коло Српске Књижевне Задруге. Оно је несумњиво једно од најбољих Задругиних кола, и нов је доказ напретка у тој нашој важној културно-књижевној установи. Као оригинал овде је нов роман Ива Ћипика „Пауци“, чији је завршетак био раније штампан у „Српском Књижевном Гласнику“. Роман је из живота далматинског села, и као сви радови ваљанога приповедача садржи у исти мах много социјалнога елемента и еротичне страсти. Лањске године изишла је прва свеска скупљених песама Војислава Ј. Илића, сада је изишла друга и последња, и тако сада српски читаоци имају пред собом сав скупљени рад рано преминулог песника, који је данас несумњиво заузео једно од првих места у српској поезији. У овој књизи су политичке и сатиричке песме, као и већи спевови, „Рибар“, „Милева“, „Питија“, „Периклова смрт“, „Аргонаути на Лемносу“, „Амор на селу“, и друге веће ствари. Као III свеска „Драматских списа“ Јована Ст. Поповића изишле су његове нештампане комедије, до сада чуване у библиотеци Матице Српске у Новом Саду. Овде су „Родољупци“, једна од најпаметнијих ствари које су на српском језику написане, спис који заслужује да се увек чита и о њему размишља, затим мање комедије „Цандрљив муж, или која је добра жена“, „Судбина једног разума“, „Симпатија или антипатија или чудновата болест“, „Превара за превару“ и „Волшебни магарац“. Пред овим комедијама је предговор уредника ове књиге Ј. Скерлића, у коме су дата библиографска објашњења. Српска Књижевна Задруга сматрала је за дужност да у својим издањима

очува помен Милана Ђ. Милићевића, једнога од својих оснивача и заслужног књижевнога радника, и зато је сада издала „Милићевићеву књигу“, у којој су одломци из његових списа, и две студије, биографија и библиографија коју је написао Др. Тихомир Ђорђевић, са нарочитим погледом на његов рад на етнографији, и студија Јеремије Живановића „Милићевић као приповедач.“ Као превод из страних књижевности изишла је II свеска славних и неупоредивих „Ловчевих Записа“ Ивана С. Тургењева, у преводу Др. Јована Максимовића. Књига која ће добро доћи и која ће оставити јак и трајан утисак на српске духове јесте „Нова Италија“, одличан рад талијанског историка Пијетра Орсија о стварању данашње „Треће Италије“, у преводу Миодрага Ристића.

Н.

„Преглед српске књижевности“. — Из штампе је изишла раније објављена књига Павла Поповића „Преглед Српске Књижевности“ (Београд, 1909; 8⁰, етр. 486; 4 динара). У овој књизи је изнет преглед старе, народне и дубровачке књижевности. „Књига ова, вели писац у предговору, представља већим делом извод из предавања која сам држао на Великој Школи и Универзитету последњих пет година. Она је писана да онима који воле и проучавају нашу књижевност послужи као кратак преглед њен, и, у колико краткоћа допушта, као подлога за њихов рад на науци. Њен је задатак, према томе, да у главним и општим цртама изложи наш предмет, и да представи данашње стање наших студија о српској књижевности“. После књиге иде опширна библиографија издање и расправа, свега што се тиче наше народне и старије књижевности. Н.

„Писци и Књиге“. — Изишла је из штампе IV књига збирке књижевних студија и оцена Јована Скерлића „Писци и Књиге“ (Београд, 1909; 8⁰, стр. 162; 2 динара или круна). У овој новој књизи су ови радови: „Догматичка и импресионистичка критика“, „Стеван Сремац“, „Једна књижевна зараза“. „Обнова наше родољубиве поезије“, „М. М. Ускоковић“, „Један задоцнели песник“, „Војислав Ј. Илић Млађи“, „„Стари“ и „Млади“ у српској књижевности“. Овећа студија о Стевану Сремцу, при чијем писању се писац користио заосталим рукописима и белележницама Сремчевим, чини готово половину ове књиге.

Н.

Истраживања о народним песмама српским. — Као засебно издање Српске Краљевске Академије, Г. Јован Томић је публиковао своју „Историју у народним епским песмама о Марку Краљевићу.“ Као прву књигу дао је „Песме о Муси Кесеџији и Ђему Брђанину“ (Београд, 1909; 8⁰, стр. 208; цена 2 динара.) У засебним поглављима писац баца општи поглед на све народне песме о Марку Краљевићу; расматра садржине народних епских песама о Муси Кесеџији и Ђему (Ђину, Гину) Брђанину; прегледа историјске догађаје из претпоследње десетине XVII века и у њима тражи извор историјским елементима у народним песмама о Муси и Ђему; повлачи паралелу између изложених историјских догађаја и историјских елемената у поменутим народним песмама; истражује изближа о Муси Кесеџији као историјској личности, и тражи терен постанка и развој народних епских песама о Муси Кесеџији и Ђему Брђанину. Као додатак су неколико нештампаних народних песама о поменутим личностима, које се јављају као супарници Краљевића Марка.

X.

„Речи срца“. — Једнога лепог јесењег јутра, по излозима галантеријских радња главне улице београдске, поред корсета, трикоа и кумовских свећа, осванула је једна књига необичне спољашности. На „финој шама мат хартији“, са корицама каквога проспекта фабрике женског рубља, а прошивена дебелим црвеним свиленим гајтаном којим се везују завесе по среди, — изишла је давно објављена и у огласу женском полу препоручена књига стихова Г. Саве Д. Петровића, који се у књижевству назива Armand Dival.

Модернистички песник појавио се у модерном оделу, са свом модерном отменошћу трговачких агената. Својим стиховима, који као нека сабласт већ неколико година прате српске читаоце, дао је одиста неприкладно име *Речи срца.* Неприкладно у половини наслова, јер то су одиста *речи*, речи покупљене с брда с дола, натрпане као у каквој старударској радњи, али празне као да им је смисао извучен под хидрауличком пресом. Што се тиче срца, искрене, спонтане поезије, тога у овим стиховима има таман толико колико и интелигенције, а то није много. Ако би се хтела општа карактеристика стихова „писаних крвљу“ Armand-a Dival-a, који имају сву отменост „танцпула“ и галантерију калемегданских кер-

меса, могло би се рећи да они у исти мах, и врло складно, подсећају на недељно свирање уз хармонику, на слике са лецедерских колача и на мисаону лирику Г. Петра J. Одавића.

Речи срца чине сталан утисак да их је писао један галантеријски калфа, лепо одевен, речит у продаји, печен у својој „бранши“. Armand Dival je већ привукао општу пажњу на се — или, ако се хоће непосреднији начин изражавања: привукао је општи смех — својим *Виолет писмима* и убиственим сонетима *Госпођици у бело* и *Госпођи у плаво.* Тај успех га је охрабрио, и у овим стиховима нам говори о „хаљини од мола“, о драгој која се облачи „у виолет“ или у „боју од сунцокрета“, о фризури лепотице чија је „коса као црна свила“, о облацима који су као „модро-плава свила“, о трави која је „зелени тепих“. Шта више песник књиге на „финој шама мат хартији“ говори о својој души која је од — „белог сатина“!

Armand Dival очевидно има талента за галантеријског калфу, и мора му се признати лак покрет при одвајању штофова и убедљива речитост у отварању воље муштеријама. Али, Armand Dival je очајно баналан и досадан као љубавник, и „Жанете“ (!) и „Виоле“ (!!) којима пева овај трубадур са београдског „корза“, не забављају се много његовим отужним стиховима који дају утисак валцера са излупаних старих верглова или оперетских арија из утробе промуклих јефтиних фонографа. И бедан утисак чини слушати како овај песник претенциозних модернистичких стихова, као Глишићев Вуле Пупавац, пева о „дивном кроју“ „финога стаса“ своје драге, и како је пева као што се то певало у доба дебелога јера у нашој књижевности, о „сеји“, „бралу“, о „пролећном цветку“, о „ноћи тихој“, о „часовима слатким“ о „ружи белој“, о „дивно осветљеној сали“, о „небу плавом“ о „побеснелим валима“, и пуно још тако старударских ствари. Ко данас још пева о „моми“, која је „витка као јела“, која „има дивно тело“. „груди бујне, младе“, „бујну косу“, која је „лепа, млада и ватрена“, код које се проводе „часови слатки“, или због које се лију „грозне сузе“, или остају „болне успомене“. И ко је још у пароксизму љубавне страсти крикнуо својој драгој овакву *реч срца*:

...да л ти душа зна
Да сам заволео тебе, *створе мој!*

Не, одиста, *створ* Armand-a Dival-a, „Жанета“ или „Виола“, не може се похвалити оригиналношћу и пое-

тичношћу свога Петрарке. Али, „Жанете“ и „Виоле“ нису размажене у своме књижевном укусу, и оне философски сносе поетске уздахе свога безнадеждног обожаваоца. Јер, изгледа да толики уздаси и сузе не доносе жељене резултате, и Armand Dival, из очајања почео је „банчити и пити“, и недељама се не трезни. Она, — Жанета или Виола? — гледа га са прозора:

И пита се: — Боже, узрок шта је
Те човек овај пити не престаје
И младост своју сарањује тако?

Та песма се зове — *Крвави сонет!*

Но, то је још цвеће! Armand Dival је кадар да превазиђе сама себе, а то не значи мало! Ако ви зачуђени, чак и запрепашћени, упитате се: зашто тај добри човек пева, он ће вам дати одговор *Зато ја певам*:

К'о шпангове фотографске плоче
Душа је моја осетљива тако...

Снимци на његовој души тако су трајни „к'о да су били стално у платину“; „неки су мат.“ Његова „збирка портрета душе“ богата је:

Има ту „визит“
„Макарт“, „кабинета“.
И „будоара“.
Слика сваке врсте...

Свега тога има у души Arman-a Dival-a! И нама је особито мило што видимо да је српска књижевност стекла песника који се подједнако разуме у галантеријским артиклима и у фотографским препаратима. То не уме и не може свако. Arman Dival је, извесно, врло оригиналан тип. Њему нема премца ни у српској поезији, у којој је било свега и свачега, ни у београдској чаршији, где се тако лепо уређују излози галантеријских и фотографских радња.

И пошто смо констатовали ту пријатну и ретку оригиналност талента Arman-a Dival-a, нека нам је слободно скренути пажњу на једну нову и лепу манифестацију овог отменога духа који „мрзи схеме“ и презире „принципе“, те ниске и глупе ствари које су само за вулгарне духове. Неколико година, одушевљен модерношћу и отменошћу модернистичког и врло оригиналног јунака *Госпође са камелијама*, он је себе назвао Арма-

ном Дивалом. И стално у мржњи на „схеме“, на све оно што обични и смртни људи раде, он се потписивао *Arman Dival.* На првом листу *Речи срца* он се тако потписао, али на корицама — variatio delectat! — потписао се *Armand Duval.* Најзад — надајмо се да то није последња редакција! — на примерцима по излозима галантеријских радња додано је једно *е*, и наш песник се сада зове Armande Dival...

Сирота „фина шама мат хартија“!

Један „чичерон“.

„Љетна нођ“. — Иво Ћипика напустио је Врлику, у којој је у последње време живео, и пред полазак написао, под насловом „Љетња нођ“, ове редове у општински албум.

„Већ из даљега у нођи чујем те, Чесмо, а сећаш ме на моју стару баку, кад ме зваше и карајући дариваше ме, и ти, Чесмо, као и она мрморећи, дајеш из недара твојих оно што имаш.

Лепа Чесмо!

Колико летњих нођи, кад уоколо беше све мирно, поспано, доходио сам ти на виђење — примала си ме и даривала...

...Нођ, уоколо мјесечина — тихо — само над главом ми, шапатљиви јабланови у вршцима шапћу — разговарају — јабланови витки, крепки и високи као наши Цетињани — топљени, Чесмо, твојим врелом. Ја седим код њих и ослушкујем армонију нођних гласова, шуме и воде — и, уоколо свугде, Шума и Вода — и, упијам у се све боје меке мјесечине, што се расипље обилато по дрветима и надамном сјају. А ти, Чесмо, пушташ благословену воду нека отиче, нека поји поља и ливаде и нека носи твој свјеж поздрав Матици — Цетини.

Вечна Водо!

Како се осећам ситан пред тобом, пред твојим извором. Ти си Водо од Увијеке: како мој живот што до тога часа бјешњаше у сласти и фантазијама љетње нођи, уморан клону и скрушено стоји пред тобом. Скрушено као да си, Водо, Вечност...

Здраво, Чесмо!

Здрав сам, а жедан сам твоје Вјечности и твоје питке воде, прилегом пијем сит; кријепиш ме, а моје топло чело осјећа твој свежи додир, као сестрин пољубац и гладим те и милујем мојом руком, изворе мој!

И напојен, задовољан скрећем тајанственој шуми што ме мами у свој осјен да отпочинем на земљи из које и ти доходиш и, осјећајући мирис борова и суве траве, легнем. А ти, Чесмо, једнако гунђајући, као негда моја мила бака, успављујеш, док ме сутра не пробуди шумећ — Живот“.

Српски песници на бугарском језику. — Софијски часопис „Славянски Гласъ“, доноси у свом последњем броју неколико превода из српских песника Јована Дучића, Стевана М. Луковића, Војислава J. Илића Млађег и Милоша Перовића. Хр. Цанков написао је чланак о савременој српској поезији под насловом „За сръбската поезия.“ У истом броју преведен је и цео чланак Јована Скерлића о Дучићу, који је изашао у познатом руском листу „Голосъ Москвы“.

Занимљив је чланак Г. Цанкова. То је не само једна тачна импресија о данашњој српској поезији и правцима који јој дају обележје, већ и нешто више: један апел на бугарске млађе песнике да поклоне што већу пажњу српској поезији, како старијој, тако и млађој, из које имају много чему да се науче. Бугарска савремена поезија изгледа Г. Цанкову изгубљена у новачењу, нимало оригинална и иде до апсурдности својим мислима и изразом По броју својих представника, разноликости мотива, искрености и форми, српска поезија стоји далеко изнад бугарске. Што је учинила велики корак у напред последњих година, српска поезија има много да захвали паметној књижевној критици, док је критика у Бугарској далеко од сваке литературе и пуна партиских елемената.

Погрешка Г. Цанкова као и преводиоца Дерижана (?) састоји се у томе што су помешали имена два Војислава J. Илића; и док се у чланку јасно види да се увек мисли на правог Војислава J. Илића, преводи се Војислав J. Илић-Млађи.

Г. Јован Дучић већ из раније био је познат, бугарској књижевној публици. Овога су му пута преведене песме: „Поноћ“ и „Моја поезија“. Стеван М. Луковић се сада први пут преводи на бугарски и, може бити, у опште први пут на који језик. Преведене су му две кратке песме без наслова, од којих је једној почетак: „Цветала бресква јоште голих грана“... Друга је песма једна од најлепших коју је написао овај рано преминули

и непрежаљени песник „чезнућа и снова“. Преводилац је са пуно пажње очувао њен унутрашњи смисао, и задржао јој је леп језик и музику стиха:

Мѫтенъ и тѫженъ билъ е день,
Мъртва вредъ есень е било;
Тѫжно ръмѣло, ръмѣло,
Когато то се родило.

Сумрачно небе жалостно,
Съ облаци черни покрито;
Въ свѣхнали листи въздишалъ
Есенникъ тихъ жаловито

Тѫжно далекъ се стелела
Есенна пустошь ранна;
Прѣдъ прозореца гракала
Зловѣстна черна врана.

Нито усмивка хубава,
Ни е сълзица проляла,
Нито цѣлувка сърдечна
Мъртва му майка е дала.

Мѫтенъ и тѫженъ билъ е день,
Мъртва вредъ есень е било;
Тѫжно ръмѣло, ръмѣло,
Когато то се родило...

Исти је преводилац превео и две песме Милоша Перовића (Пијетра Косорића). В. С.

Бугарски глас о једном српском песнику. — Као што се види из горње белешке „Српски песници на бугарском језику“, наши суседи Бугари почињу обраћати озбиљну пажњу нашим песничким производима. У последњој свесци „Българске Сбирке“ има оцена Х. Ц. [Хр. Цанкова?] песама Стевана Луковића. Оцењивач вели да се у његовим песмама „осећа једно срце које трепери, једна душа која тугује и заражава сладошћу тога бола... Стихови Луковићеви плене својим осећањем и сликама; они се лију тихо, плавно, као кишно капљање... Боје којима се служи су махом тамне, мрачне, овде-онде пробије кроза њих бледи месечев зрак, или крвава сунчева луч“... Н.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

„Српско Девојачко Коло у Сомбору“. — Код нас се много жали на пуст и празан живот нашег млађег женског света. То је општи појав, и он је врло жалостан. Али, срећом, има и изузетака, или бар првих манифестација духовнога буђења наших младих девојака. Српкиње у Сомбору од неколико година основале су своје „Српско Девојачко Коло.“ Из овогодишњег извештаај управе Кола вадимо неке занимљиве и корисне појединости. Коло је себи ставило као главни задатак: „да се наше девојчице у првом реду баве српском књигом, да се напајају оним овејаним српским духом, који провејава кроз одабрана књижевна дела српских песника и књижевника.“ Друштво је у току 1908/1909 имало 11 седница, а на њима су држана ова предавања: „О Змају Јовану Јовановићу“, „Женски списатељи у српској и хрватској књижевности“, „О Милану Ђ Милићевићу“, „О руској књижевности крајем XIX века“, „Преглед новије хрватске књижевности“, „О Лаву Толстоју“. Лањске године, у неколико предавања изнео се у главним цртама преглед лепих вештина; ове године прешло се на декоративне уметности, са крајњим циљем: заштита и ширење српских народних декоративних мотива. У том смислу била су ова предавања: „О уметничком занату“, „О собном намештају“, „О дрворезу“. Поред тога било је на редовним седницама и читања одбраних места из добрих српских писаца.

Све је то рад самих чланица „Српског Девојачког Кола“. Поред тога, неколико родољуба, махом професора, држало је ова предавања: „О трагичним мотивима у српској књижевности“, „О женском питању“, „О средствима којима се буди национална свест“, „О нашој породици“, „Ренесанс и модерна сликарска уметност“, „Шта и како треба да читамо“. Неколико књижевника и професора из Београда било је обећало одржати неколико предавања у Српском Девојачком Колу, али због изузетних политичких прилика није могло.

У сваком случају, леп пример родољубивих сомборских Српкиња остаје за углед свим већим српским местима без разлике, X.

ЧИТУЉА.

Чезаре Ломброзо. — Ноћу између 5 и 6 октобра умро је у Турину славни италијански научник и професор

судске медицине и психијатрије Чезаре Ломброзо. Рођен 10 јануара 1836, у Верони, у једној сиромашној јеврејској породици, као ђак бавио се лингвистичким студијама. Од 1855 почео се бавити медецином, и 1859 добије титулу доктора медицине. Као ђак публиковао је дело „Утицај културе на лудило и лудила на културу“. У рату између Аустрије и Италије 1859, ступио је као добровољац-лекар. 1862, као војни лекар, постао је доценат психијатрије и судске медицине на универзитету у Павији, а 1864 постао је ванредни професор психијатрије и управник луднице у истом месту. 1876 постављен је за редовног професора психијатрије и судске медицине на университету у Турину, и на томе месту остао је до смрти.

Нема данас интелигентног човека коме није познато име Ломброза. И ако је по свом правом занимању лекар, Ломброзо је највећи део свога живота био посветио изучавању судске медицине, психијатрије и нарочито криминалне антропологије. Он је оснивалац криминалне антропологије, и својим новим теорија о злочинцу и узроку злочина изазвао је револуцију у науци кривичнога права. Он је први уздрмао класичну школу у кривичном праву, по којој је слободна воља једини узрок чињењу злочина и која се није интересовала за човека — злочинца, него само за кривично дело као правни појам. На супрот класичној школи, Ломброзо је схватио злочин биолошки, то јест узроке његове нашао је само у душевним и телесним особинама злочинца, те је стога поглавиту пажњу обратио на његово антропо-лошко посматрање. Он је пошао од поставке да се злочинац рађа, то јест да је он особити људски тип, коме су злочиначке наклоности урођене и који се од осталих људских типова разликује читавим низом телесних и душевних својстава. Од интереса је Ломброзово причање како је дошао на мисао о рођеном злочинцу. Више месеци 1870, прича он, „посматрао сам и испитивао лешеве и живе у казненим заводима и у азилима Павије, да би нашао разлику између лудака и злочинаца, и све је било без успеха. Једног мутног децембарског јутра изненада наиђем у лубањи једног разбојника читаву серију атавистичких аномалија, а нарочито једну велику јаму у задњем делу главе, која се понајвише налази код нижих сисара. Кад сам видео такву лобању, од једном учини ми се као да гледам пространу равницу под ва-

треним небом, и решење питања о природи и постанку злочина учинило ми се као свршена ствар: особине примитивних људи и животиња на нижем ступњу јављају се понова и данас“.

И ако је учење Ломброзово једнострано, јер на стварање злочина сви антрополошки утичу и многи социјални фактори, највећа и трајна заслуга његовог учења састоји се у томе, што је у истраживању узрока кривичних дела ударио новим путем и што је показао да и кривично право треба да обрати пажњу на криминалноантрополошка питања. Његова је заслуга што је истакао, да се казни човек а не појам, што је са успехом раздрмао правнике и пробудио из метафизичког сна, у који су се били пали под утицајем учења Канта, Хегла, Фихтеа, Хербарта и других.

Од каквог је значаја и вредности Ломброзово учење види се по томе, што је за собом оставио читаву фалангу научника, који су наставили и допунили његов рад. До сад је одржано шест конгреса за криминалну антропологију. Последњи је био у Турину 1906, на коме је узео учешће цео културни свет и то поглавито с тога, што је једновремено, уз учешће целог конгреса, слављен научни јубилеј „најстаријег војника криминалне антропологије“, како је тада Ломброзо сам себе назвао.

Б. М.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

С Р П С К И

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Књига XXIII, број 9. — 1 новембар, 1909.

Н А Д Е Ж Д А.

(2)

Надежда се понашала са мном као са каквим старим познаником и другом из детињства, над којим је она давно опробала своју власт и који јој се ни у чем није могао противити, Не питајући, без и најмање сумње у успех, она је ставила на мене печат свога владања, и ја сам се био предао потпуно, јер је она ударила на мене тако ненадно, да о каквом отпору од моје стране није могло бити ни речи. И ја сам испитивао сву драж и све мучење таквог положаја.

До тада су се жене мало могле похвалити својом владом нада мном. А ево, где је пришла незнана жена, Бог зна одакле и која, и стала се понашати са мном као са својом марамом, потпуно свесна своје моћи и моје слабости. И било је мило слушати лирику њезина гласа, и јављала се жеља да својим рукама поправим неред њезиних коврџица, које је ветар развијао а џокејска капа тако мало сакривала. И сваки пут кад би она окренула мени своје лице, њезина уста била су пуна пркоса и изазивања, а очи мирне и отворене као у морских девојака,

које вас гледају својим сафирним очима без страха и нежности. И мени се хтело да истргнем њезина уста и згужвам их као лист бачене хартије. И презирао сам самога себе што у мени није било снаге ни утећи од ње ни учинити насиље, као што је она учинила насиље над целокупним бићем мојим.

Ко је она? Одакле и зашто је дошла амо? — била су питања која су ме мучила, а некакав глупи понос и извештачена хладноћа забрањивали су ми да се обратим њој за одговор, из бојазни да она не увиди у томе интересовање које је пробудила у мени. Показао сам се тада славним глупаком. Као да она није потпуно осећала сву збуњеност мојих покрета и сву страст којом су горели моји погледи. И смејала се она мојој слабости и мојој глупости. Тај смех читао сам ја на ћудљивој доњој усни, коју је она гризла, као да жели савладати своју ћуд. Смејале се њезине пепељаве коврџице, и сама џокејска капа на њима смејала се мени у лице. А тај смех дражио ме је до дивљаштва и све наслеђе калмушке природе кипело је мени, природе која није могла поднети такву власт жене над собом. Но немоћан и ропски постајао сам ја од погледа њезиних крупних, спокојних очију, у којима сам читао сву своју немоћ и сву њезину власт над самом собом.

Вратили смо се реци кад је сунце већ било за шумом. Надежда је пристала радо да подели са мном мој скромни обед, а затим села у шарабан и у дивљем трку одвезла се даље.

Осећање, које је овладало мноме после њезиног одласка, било је у првом реду љутња на себе сама што сам се тако лако подао чарима те чудне, незнане жене. Покушавао сам да мирно анализирем њезину личност, да нађем у њој обичну жену са већом дозом кокетерије и слободе, и да све припишем томе, што већ дуже времена живим у пустињи и самоћи, где није било женскога лица, те је тако, дошавши прва она, могла чинити са мном што јој је драго. Но тада се пред мојим очима јављале

њене коврџаве, пепељаве косе, џокејска капа, гипки стас, лаки покрети, ћудљива доња усна, и од једном све се замршавало у мојој глави и понова ме обузимала жеља слушати њен звонки глас и смех, згужвати као сухи лист њена уста пуна пркоса, или им страсним пољупцима одузети сву свежину и draž. Но тад из даљине и као да припадају неком особеном бићу до кога ја не могу доспети, гледала су на мене два крупна, мирна ока морскога плаветнила, и ропство је обузимало моје срце и укроћивало све моје страсне пожуде.

Хоће ли опет доћи? — то је било питање свега мога бића и ја сам се трудио да загушим у себи његов глас, да одагнам из главе ту мисао. Њена уста мамила су и обећавала пољупце, но било је свирепости у њеним спокојним, јасним очима. Ипак ју је моје срце очекивало и примало је као радост која се са пролећем спушта на земљу и са својим златним облацима украшава пустињу нашега живота. И срце се није преварило. Надежда Александровна опет је дошла на реку. Њу је занимао пустињски начин мога живота; то што сам ја могао живети без људи, имајући једну једину љубав — слободу, и једину страст — лов. Њу је дражила жеља другим страстима населити пустињу мога срца и тада се можда потајно смејати бури коју је тамо произвела. И чудновато, као каквим тајним нагоном, моје срце било је о томе извештено, а ипак је жудило тамо, као што река пада и јури к мору не мислећи шта је тамо очекује. Својим присуством она је изазивала на борбу, а својим одласком остављала тамну провалију.

Био сам уверен да ће и трећег дана опет доћи на реку и изнова сам за тим чезнуо и бојао се тога. Рано сам се спремио у лов. Но чим сам ушао у шуму, воља за лов прошла ме је намах. Да не бих црвенео пред самим собом због слабости своје, изаберем малу узвишицу у шуми, одакле је био слободан поглед на реку и пут који њој води. Ту, заклоњен боровима, чекао сам и стрепео од доласка Надеждинога.

И доиста, готово у истом часу као и раније, њен шарабан стаде код мога стана. Разумео сам како јој радници казаше да сам прешао реку и отишао у лов. Видео сам сав немир и читао јед на њезину лицу, што сам се усудио да се борим, и горчину разочарења у томе да је њезина влада надамном била неоспорно утврђена. Са страхом и задовољством видео сам је како пређе реку и упути се у шуму. Но њезин корак био је несигуран, пепељаве коврџице биле су опуштене, ћудљива доња усна била је нервозно грижена, и смех није оживљавао сву њезину појаву.

Уморна и обесхрабрена узалудним лутањем по шуми, лагано се врати она на обалу реке и седе. Све је било тихо и чуло се само потмуло хучање реке, која се преливала на томе месту, а даље текла мирно и лењиво као шума која ју је окруживала. Видео сам нервозне покрете Надеждине којима је чупала траву около себе и бацала је пуним рукама у реку под својим ногама. Мени се хтело изаћи из своје заседе и поћи к њој, а опет хтео сам остати на томе месту док се од једа и досаде не појаве сузе у њеним јасним неумољивим очима; и мада је била мени леђима окренута, чинило ми се да сузе тек што јој се нису завртеле у очима. Да нисам ја волео ту жену, која је тако нагло и насилно продрла у мој живот и хтела се стално учврстити тамо, док је не обузме нова фантазија и не оде даље за новим освајањима?

И доиста, то сам осећао од првога сусрета, разумео из њенога првог погледа. Све њено биће дисало је жељом за владањем, и тешко слабима које судба изложи њезиним ћудима! Отуда моја срџба на себе сама и предосећање бола и унижења, које је та жена припремала за мене. Ја сам лежао међу боровима, док је она седела на речној обали, и једна жеља се упорно јављала у мени. У својим ловачким шетњама ја сам увек узимао собом по неколико метака с крупним оловом. Како би било ставити у цев један од тих метака? Мета је била тако блиска, и тако примамљива... И ја сам чисто видео про-

бијене груди пуне живота; видео сам како њене очи губе своју моћ и како се ћудљиве усне грчевито скупљају од беса и туге што им није дато да разоре многа срца својим пољупцима. Река је била готова да је прими у свој загрљај... Али ја бих био раније тамо, и сам бих је дочекао у своја наручја. Испио бих последњи дах њезиних уста, наши последњи грчевити покрети стопили би се у дуги, дуги загрљај, који би нас однео с ону страну живота. А очи, од чијих сам погледа падао у прашину као роб, признале би моју власт и пијан од страсти и победе отишао бих без страха тамо. Но, или је сила воље била довољна, или је та жеља била сувише слаба, успео сам да се ослободим из њеног чаробног круга.

Она је чула моје кораке, но ничим не издаде да ме је очекивала, и своје занимање прекиде тек тад, кад сам сасвим пришао њој и поклоном је поздравио. Једним погледом као да је све разумела — или се мени тако чинило; тек поглед јој је повратио сву владу нада мном. И опет смо ишли кроз шуму и по обали реке, и опет се њезин звонки смех борио са потмулим клопотом воде, која је падала и умирала под ногама крепких борова. Све је у Надежди дисало страшћу и жељом, а шума је била тако нема. Но ја не знам да ли би у мени било икада силе дотаћи се тела те девојке, коју је заштићавао спокојни поглед њезиних очију, боје морских таласа, пред којима су венуле све моје жеље.

Враћајући се дома, она ми предложи сама да је пратим до имања. Ја ништа не волим тако силно као нашу руску безумну трку, која је довољна да узбуди све биће човеково и да напрегне све нерве његове. Да би разумели Руса и да би осетили прави, истински чар Русије, треба јездити на тројки брзином од двадесет и пет врсти у часу, у кратким, белим ноћима, и тада тек појмити колико је скривен радости у тузи руске земље.

Сели смо у шарабан и за трен ока за нама је остала река са њеним хуком и борова шума пуна тајанствена дремежа. Села и обрађена поља около њих промицали

су поред нас брже него што су зачуђени мужици на њима имали времено да нас поздраве. Био сам очаран лепотом вечера, брзином вожње, а више свега опијен присуством Надеждиним, и нежни додир њених пепељавих коврџица палио је моје као огњени бичеви. Она је била смела, ни ја нисам био плашљив; но она је хтела да јавно потврди своју власт надамном. И када је шарабан летео у пуном трку, она ме је држала у своме загрљају, указујући ми тиме своју заштиту. Био сам се савршено предао и једино сам желео да се та трка никада не оконча, или да се заврши мојим последњим дахом негде у дну понора.

Пред заградом њенога имања заустави шарабан, и ја разумедох да ми се ваља растати с њом. Кад сам већ био на земљи поред кола, Надежда се наже к мени, њене коврџице обухватише моје образе, њен дах се заустави на мојим уснама и њезина уста беху и одлетеше са мојих усана, Као стрела шарабан се кренуо даље и за трен ока био је за оградом имања. Љубави није било у томе пољуццу, то сам добро осећао. А ипак, он је сагоревао моја уста, у грудима је кипео бес, а по мојим жилама место крви текла је распаљена страст као растопљено олово. Ја нисам тражио њезину љубав, већ само једино жудео за њеним пољупцима, за њеним врелим дахом, за топлотом њенога тела, док ме не сагоре као угљен.

Звезде су се једна по једна палиле на небу. Но са имања није било никаква знака живота, а задоцнели мужици са страхом и чуђењем су загледали и обилазили моју тамну фигуру на путу. Чинило ми се да Надежда гледа на мене, да је задовољна произведеним утиском и да се смеје мом заносу и глупости; и то је још више дражило моје нерве.

Позно сам се вратио дома на реку. Спавао сам немирно, а рано јутром отправио сам се у лов у шуму. Никада ми раније лов није причињавао таквога задовољства као тада. Тетреби и беле куропатке никада нису страдали у толикој количини од мојих метака. Мноме је

овладала манита страст убијати, уништавати. И очи су налазиле толико уживања, гледајући како, после пуцња који се још разлегао међу боровима и јелама, пада устрељени тетреб, тупо лупајући крилима и напрежући све своје силе да се задржи међу гранама. А често, кад је већ био на земљи, не могући летети, он се давао у бегство свом снагом својих ногу. Ја сам тад гонио за њим и ударом кундака довршавао дело. А колико је било пријатно за очи, кад се међу ниским, зеленим жбуновима вења појави црна глава сетера, носећи високо у зубима снежно-белу куропатку. И груди су дисале узбуђено и ја сам осећао олакшавање само онда кад сам падао од умора, или кад су тетреби и беле куропатке лежали у агонији преда мном.

У зборнику индијског законодавца и мудраца Мануа, између ммогих изрека о женама, налази се и оваква: пошто је жена сравњивана са кравама које вечно траже нову траву, а њене жеље са линијама вечерњих облака које у сваком тренутку примају нов облик, тамо је казано да је жена кула лукавства, град обмана. А ради чега је створена на свету? Ради губитка врлине, одговора индијска мудрост. Ја не знам да ли човек уопште има каквих цењених врлина, но знам да незадовољена љубав побуђује све његове грубе и ниске нагоне и да је морални напредак немогућан докле ми будемо сретали у животу женску, којој је све задовољство да нас обеснажи и потчини својим ћудима.

Тај дан Надежда није долазила на реку. Вечером лака бура прешла је над нама и топла киша разлила се по шуми и реци. Са буром на небу прошла је и бура моје крви. И кад су последњи облаци лењо застајкивали и вешали се на врховима јела и борова, а звезде над њима заблистале, и у души мојој било је лако и пријатно. Потмуло хучање реке образовало је основни непрекидни тон, а јеле и борови над њом певмли су своју песму пуну туге. И било је радости у тој тузи и било је многе туге у миру и радости моје душе. Надежда се

јавила као далека успомена, и у челичној сјају њезиних очију као да је блистала суза непојамне чежње. И жалио сам побијене тетребове, и Надежду, и себе сама. А срце је волело и жудело за љубављу, но не за љубављу страсних пољубаца и врелога дисања, већ за љубављу верном и нежном, љубављу милих погледа тамних, тужних очију.

После лова и таквих мисли спава се крепко. Сутрадан устао сам ведар и чио и са необичном радошћу дао сам се на посао. Лукаво су се осмехивали међу собом снажни мужици, гледајући на мене и шаљиво добацивали као за себе: „Куда ђаво носи нашега барина?“ Но они су видели само радост на мојим очима и мир на лицу што сам опет у њиховој незлобивој, простодушној средини. Радови су ишли на осигуравању обале на месту где се река разливала и поткопавала стабла столетних четинара. Весело је гудио ветар у врховима јела, хармонично се разлегала команда људи при дизању маља, потмуло и одмерено разлегао се удар истога по главама шипова и звук његов је изумирао на обали међу боровима; а даље је владало спокојство и тишина.

Изгледало је да ја више не мислим на Надежду. Њезина три доласка на реку били су као сан, или су бар тако изгледали у њезину одсуству. Ја сам за та два дана био повратио сав свој мир и надао се да сам довољно снажан одупрети се њезиним прохтевима. Она није дошла ни трећега дана и досада се прикрадала моме срцу. Нисам хтео признати самом себи да њу очекујем и ако су моји погледи често бежали на пут откуда се појављивао шарабан, џокејска капа и пепељаве коврџице. Као што се птица затворена у кавез бије о решетку свога гвозденога стана, тако сам и ја био немиран и зловољан, осећајући недостатак ни сам не знам чега.

Четвртог дана, сва обливена сунчевим зрацима, као у каквој светлој одежди, Надежда дође на реку. Њено је лице сијало радошћу и весељем, а очи као да су свесно триумфовале. Видети је само било је за мене много задовољства. Бити са њом, значило је проширити, увели-

чати своје биће. Дрхтати под додиром њене руке, опијати се звуком њезина гласа или одједном испити сав отров њених пољубаца, било је блаженство више свега.

Тај дан Надежда је била мила, ласкава и као да је била вољна потчињавати се мени у свему. Неколико часова провела је поред мене на радовима, осмехивала се на раднике, миловала Крака, сама се старала приготовити чај, и ја сам се дивио њезиној умешности.

После обеда прешли смо реку и пошли у шуму. Крак и ловачко оружје били су самном. Но на лов није се могло ни мислити, и она ме је враголасто задиркивала и дражила тиме што се ја не осврћем на тетребове и да не мислим ловити њу случајно. Пустио сам се очаравању ове жене, немоћан да се борим са њеним дражима. Она се није противила мојим пољупцима, давала их и сама, а кад би моји загрљаји постојали страснији и грчевнтији као мачка се ослобођавала њих и са звонким смехом бежала кроз шуму. Њено лице са развијеним косама појављивало се иза свакога стабла, њен смех је испуњавао целу шуму. Потом би она сама прилазила и игра би се отпочињала изнова. Крв је шумела у мојим жилама, али крв Какмука, полудивљака; и кад се она последњи пут отргла из мојих загрљаја, и као срна потрчала кроз шуму, не дајући себи рачуна, пуцањ из моје пушње разглегао се за њом. Метак је био њој намењен, но срећом напуњен ситним оловом. Смех умуче, она застаде и бледа окрену се мени. Ја сам стајао као укопан. мора бити још блеђи и уплашенији него она, а оружје у мојој руци још се димило. Мирно, чисто достојанствено врати се мени, а ја нисам имао снаге ни да је питам, да ли је рањена. ни да је молим за опроштај. Једна сачма била јој је окрзнула руку, но сама запарала кожу. Није било разлога узнемиравати се, узбуђење је брзо прошло и Надежда се ласкаво приљуби уз мене. Ту, под високим јелама у дубини шуме, дала се она потпуно, или боље речи сама узела мене, који сам био у њеној власти.

Неколико дана потом Надежда није долазила к мени. У то време дође к мени један млад студент инжињерског института. Његов отац био је мој професор и пријатељ моје породице. Свога сина био је послао мени да га спремим за старији разред и да му се син упозна са радовима на заграђивању реке. Звао се Александар Петровић, Иванов по фамилији. Он је био оно што у нас зову „глупи мали“, али не толико глуп колико лењ и духом и телом. Вечито уморан и жалећи се на стотину недуга, обично се предавао сну и прилазио столу са надувеним очима од спавања.

Каквог је интереса Надежда могла наћи у Иванову, сам ђаво не би могао објаснити. После сцене са пуцњем у шуми она као да се клонила мене. Долазила је на реку, весело ћеретала, но сваки пут, кад би пошли дубље у шуму, она се ограђивала присуством Иванова, смејући се враголасто. Разуме се да ме је то дражило и једило. Она се била дала мени у тренутку кад ја нисам имао више снаге борити се с њом, и у томе је била њена нова победа. И опет је она чекала такав тренутак мушке слабости. Моја природа бунила се, и да бих јој пркосио ја сам је нарочито остављао на само са Ивановом, одлазећи дубоко у шуму. Хтео сам пошто пото показати се савршено равнодушан онда кад сам сав горео од жеља и страсти.

Једног дана нисам хтео ни изићи пред њу, већ одем у лов у моменту кад се њезин шарабан појавио на путу. Надежда није била од оних жена које могу поднети увреду, а нарочито увреду самољубља од стране човека над којим је она мислила да влада. И жена има увек начина да се освети; Надежда је изабрала најобичнији и најпоузданији пут.

Кад сам се увече вратио на реку, казаше ми да је Надежда дуго сама седела на обали, а кад је видела да се ја не враћам из шуме, узела је собом Александра, села у шарабан и одвезла се путем ка поседу.

Никада ја нисам могао себи позитивно одговорити љубим ли ја Надежду. Била је сувише у тој бури осећања које је она изазвала у мени, да бих ја могао тачно определити њихов карактер. А зашто је такав бес распињао моје груди на ту увреду? У ствари, каква сам ја права на њу? Ни једном речју она ми није говорила о својој љубави, нити се клела својом верношћу. На мене, и вероватно на друге људе, гледала је она као на ствари које падају њеној срећи тако како ју је она разумевала, и поступала с њима као са играчкама своје ћуди. У толико горе, ако су те играчке имале срце, које је могло препући од бола, њихов јаук био би за њу нови пир победе. Све те мисли нису ми тада долазиле у главу, а и да су долазиле, слаба би помоћ била и од њих. Има поступака који везује силније него речи и пустош, коју оставља разочарење обмануте среће, ужаснија је од сталне једнолике несреће. Ко је у животу бар једном испитивао слична осећања, тај ће ласно разумети мој бол. Данас ми самом изгледа смешно, но ја сам тада раздирао одећу на својим грудима, која су дисала тешко, као без ваздуха. И да није било стида јаукао бих из гласа. Бес уништења обузео ме је свега и с пушком у руци изишао сам из стана и лутао ни сам не знајући куда. Да се Надежда појавила откуд пред мојим очима, можда би тај дан била њена последња победа.

Но у колико су биле силније буре моје крви, у толико без трага пролазиле. Има нечега непојамно утешнога у миру којим спи земља под благом стражом звезда. С прва, све ми је изгледало пустије и мрачније него та огњем спаљена Сардарабадска степа, на чијој граници ми овде живимо. Мало по мало свежи ваздух хладио је моје образе, а мир ноћи повраћао спокојство мојој души. Сва околина била је заливена белом месечевом светлошћу. Миловане његовим зрацима, као заспала лепотица са распуштеном косом, лежале су њиве пуне златнога класја, које је без страха очекивало срп жетелаца. Јасно се оцртавале сенке домова и усамљених дрвета. Тихо, тихо

трептало је лишће на брезама, као да се боји пробудити травке под собом. А високо небо обухватало је сав тај свет, и звезде његове мило се осмехивале над сваком ствари. И за све њих било је места; и река са својим хучањем, и њиве, и поља, и тамна огромна шума, како је све то мирно лежало у општем загрљају! И свака ствар радо прима и даје своју лепоту другима. Само човек својом себичношћу уноси оштру дисонанцу у ову општу хармонију.

И доиста како је била глупа и себична та бура и тај немир моје душе према том спокојству природе. Сунце је већ било на исходу кад сам се вратио дома.

У среском месту бивао сам врло ретко, мало сам имао познаника у њему, а и колико их је било нису представљали никакав интерес за мене. Ипак једанпут у месецу одлазио сам тамо. Надежда ме је интересовала и хтео сам дознати што више о њој. У маленим градовима Русије, где нема месних новина, њихову празнину попуњују доктори и апотекари. И доктор и апотекар били су моји познаници, долазили су к мени на реку у лов, и од њих сам дознао и што нисам питао. О Надежди су говорили немогуће ствари. Њен посед јављао се у виду нечистог места од којег су матере заштићавале своје синове и где су младе жене губиле своје мужеве. Сваки од њих знао је за њене љубавне авантуре, и уверавали су ме да не стаје никаквог труда постати њеним љубавником. Могло је и бити зрна истине у њиховом причању, но како је било тешко наћи се у маси лажи и самохвалисања ових празних људи.

(Наставиће се)

Владислав Савић.

МАЛА РОКА.

Сеоски разносач писама Медерик Ронпел, кога су мештани звали просто Медери, у обично време пође из поште Руј-ле-Тор.

Пошто је малу варош прешао крупним кораком старога војника, он пресече најпре ливаде у Виому, да би стигао нм обалу Брендије, и тако, идући за реком, она га је водила у село Карвелен, где је почињало његово разношење.

Он је ишао брзо, дуж узане реке која се пенила, жуборила, кључала и отицала у својој постељи од траве, под сводом од врба. Око крупних каменова који су заустављали њен ток налазио се круг од воде, нека врста оковратника завршена траком од пене. Местимице били су водопади од једне стопе, често невидљиви, који су по лишћем, под лианама, под кровом од зеленила, издавали јак шум, гневан и благ; затим даље стрме обале су се шириле, наилазило се на мало мирно језеро по коме су пливале пастрмке између свих тих зелених жилица што се лелујају на дну мирних потока.

Медерик је непрестано ишао, не видећи ништа и мислећи само на ово: „Прво писмо је за кућу Поавронову, затим имам једно за Г. Ренардеа; треба дакле да прођем стару шуму“.

Његова плава блуза притегнута уз струк појасом од црне коже, кретала се брзим и правилним ходом поред живе ограде од зелених врба; и његов штап, једна

јака батина од зеленике, корачао је поред њега, покретима истим као његове ноге.

Он дакле пређе Брендију преко моста начињеног од брвна баченог с једне обале на другу, а придржавати се могло само за уже привезано на два коца, пободена на двема обалама.

Шума која је припадала Г. Ренардеу, кмету у Карвелену и најбогатијем поседнику у месту, била је једна врста горе од старих дрвета, огромних, правих као стубови, а пружала се на пола миље дужине, левом обалом потока који је служио као граница овом огромном лиснатом своду.

Дуж реке беху порасли велики жбунови које је сунце грејало: али у гори се није могло наћи ништа сем маховине, маховине густе, нежне и меке, која је по устајалом ваздуху распростирала лак мирис плеснивих и мртвих грана.

Медерик успори корак, скиде своју црну качкету украшену црвеним ширитом, и обриса чело, јер се у ливади већ осећала врућина, мада још није било осам часова изјутра.

Тек што је поново метнуо капу на главу и продужио свој убрзани корак, кад опази на подножју једног дрвета, нож, мали дечји нож. Како га је дизао он пронађе још један напрстак, затим два корака даље једну кутијцу за игле.

Узевши те ствари помисли: „Даћу их Г. кмету“; и поново пође; али сад је отварао очи, надајући се непрестано да нађе још нешто.

Одједном се заустави нагло, као да се ударио о дрвену брану; јер, на десет корака пред њим лежало је, испружено на леђима, детиње тело, сасвим голо, на маховини.

То је била девојчица од дванаестак година.

Руке су јој биле раширене, ноге размакнуте, лице покривено џепном марамом. Мало крви бојило је њене бутине.

Медерик пође напред на врх прстију, као у страху да не начини ларму, бојећи се какве опасности; а очи је био разрогачио.

Шта ли је то? Без сумње спава? Затим се размисли да нико не спава тако сасвим го, у седам и по часова изјутра, под свежим дрвећем. Она је дакле мртва; и он се налазио пред једним злочином. На ту помисао хладна језа пође му уз кичму, мада је био стари војник. Затим убиство, то је ствар тако ретка у том крају, па још убиство детета, да није могао веровати очима. Али она није имала никакве ране, ништа осим усирене крви на нози. Па како су је убили?

Био се зауставио сасвим близу ње; и гледао је, наслоњен на своју батину. Он је зацело познавао њу, пошто је познавао све становнике тога предела; али не могући видети њено лице, није могао погодити име.

Наже се да дигне мараму која је покривала лице; затим се заустави, са пруженом руком, задржан једном помисли.

Да ли је имао права да поремети у нечему стање леша пре судског извиђаја? Он је суд замишљао као неку врсту генерала, коме ништа не измиче из вида и који изгубљеном дугмету придаје важности исто толико, колико удару ножа у трбух. Под том марамом можда ће се наћи главни доказ, *судски* доказ, који би могао изгубити нешто од своје вредности, ако га дирне невешта рука.

Он се онда опет диже да одјури Г. кмету; али друга једна мисао задржа га поново. Ако је девојчица случајно још жива, није могао да је остави тако. Он клече на колена, сасвим полако, из смотрености подаље од ње, и пружи руку ка њеној нози. Нога је била хладна, ледена, и то је била она ужасна хладноћа која мртво тело чини страховитим и која више не оставља сумње. Писмоноша осети при том додиру да му се срце преврну и пљувачка осуши у грлу, као што је доцније причао.

Подигнувши се нагло он поче да јури хроз гору у правцу куће Г. Ренардеа.

Ишао је гимнастичким кораком, са батином под мишком, стегнутих песница, главе истурене напред; и његова кожна торба, пуна писама и новина, ударала му је равномерно о крстине.

Стан кметов налазио се на крају шуме која му је служила као шеталиште, и цео угао његових зидова квасила је једна мала бара коју је Брендија правила на томе месту.

То је била велика четвртаста кућа, од сивог камена, врло стара, која је некада претрпела опсаде, а завршавала са једном огромном кулом, високом двадесет метара, сазиданом у води.

Са врха те тврђавице некада се чувао цео крај. Звали су је Ренардеова кула, и не знајући тачно зашто; и од тог назива бесумње било је постало име Ренарде што су носили сопственици овог феудног добра, које је, како се говорило, остало у истој породици више од две стотине година. Јер је породица припадала оном готово племићском грађанству, које се у провинцији пре Револуције често наилазило.

Писмоноша нагло уђе у кујну где су слуге доручковале, и повика: „Је ли устао Г. кмет? Морам с њим говорити одмах“. Медерика су знали као важну особу и која преставља власт, и разумели су одмах да се нешто озбиљно догодило.

Кад су му јавили, Г. Ренарде нареди да га доведу. Разносач, блед и задуван, са качкетом у руци нађе кмета где седи пред дугачким столом, покривеним разбацаним хартијама.

Био је то дебео и висок човек, тежак и црвен, јак као во, и у свом крају омиљен, мада је био претерано напрасит. Било му је скоро четрдесет година, и, удовац од пре шест месеци, живео је на своме имању као сеоски племић. Његов плаховит темпераменат често му је при-

чињавао мучне афере из којих су га увек извлачиле судије из Руј-ле-Тор, као попустљиви и ћутљиви пријатељи.

Зар није једног дана збацио са седишта кондуктера поштанских кола, што овај умало није прегазио његово ловачко псето Микмака? Зар није пребио ребра једном шумару, кад се овај препирао с њим што је с пушхом у руци, прешао преко земље која припада суседу? Није ли чак ухватио за јаку среског начелника, кад се овај, обилазећи срез, зауставио у селу, а Ренарде је то обилажење означио као пут ради избора; јер је он правио опозицију влади, из породичне традиције.

Кмет га упита:

— Дакле, Медериче, шта је?

— Нашао сам једну девојчицу мртву у вашој шуми.

Ренарде се усправи, а лице му је било боје као у цигле.

— Шта кажете... Девојчицу?

— Да, господине, девојчицу, сасвим голу, на леђима, крваву, мртву, зацело мртву!

Кмет узвикну: „Тако ми Бога; кладим се да је то мала Рока. Сад су ми јавили да се синоћ није вратила својој мајци. На ком сте је месту пронашли?“

Писмоноша објасни где се налази, исприча појединости, понуди да одведе кмета.

Али Ренарде постаде осоран: „Не, ви ми нисте потребни. Пошљите ми одмах сеоског чувара, општинског писара и продужите свој пут. Брзо, брзо, идите, и реците им да дођу за мном у шуму“.

Разносач, као човек који разуме дужност, послуша и повуче се, бесан и очајан што неће присуствовати констатовањима.

Тада изиђе и кмет, узе свој шешир, свој велики шешир од сиве материје, са врло широким ободом, и заустави се неколико тренутака на прагу свога стана. Пред њим се простирало широко зелено поље од кога су се одбијале три мрље, црвена, плава и бела, три ве-

лике котарице расцветаног цвећа, једна према кући, а друге са стране. Мало даље дизала су се до неба прва дрвета шуме, док се лево, над Брендијом, раширеном у бару, опажале дуге ливаде, читав крај зелен и раван, испресецан малим каналима и живом оградом од врба сличних наказама, здепастим кепецима, непрестано поткресиваним, које су на огромном кратком стаблу носиле дрхтаву перјаницу од витких гранчица.

Десно иза штала, шупа, свију зграда које су припадале поседу, почињало је село, богато, насељено одгајивачима волова.

Ренарде сиђе лагано степеницама свога перона, и, окренувши лево, дође на обалу воде, уз коју је ишао лаганим кораком, са рукама на леђима. Он је ишао погнуте главе; и с времена на време гледао око себе, неће ли спазити лице по које је био послао.

Кад је приспео под дрвеће, заустави се, скиде шешир и обриса чело као што је био учинио Медерик; јер је врело јулско сунце падало на земљу као ватрена киша. Затим кмет поново пође, заустави се опет, врати се истим путем. Одједном, сагнувши се, умочи своју мараму у поток, који се провлачио крај његових ногу и разастре је на главу, под шеширом. Капље воде текле су му низ слепе очи, низ уши непрестано модре, низ његов јак и црвен врат, и улазиле су, једна за другом, у бео оковратник кошуље.

Како се нико још није појављивао он поче да лупа ногом, затим викну: „Хеј! хеј!“

Један глас одговори с десна: „Хеј! хеј!“

И лекар се појави под дрвећем. То беше мали мршав човек, стари војни хирург, који је у околини важио као врло способан. Он је храмао, јер је био рањен у рату, и при корачању помагао се једним штапом.

Затим се опази сеоски чувар и општински писар, који су, извештени у исто време, долазили заједно. Они су имали преплашена лица и јурили су, дувајући и касајући, неизменце да би ишли брже, и махали су рукама

тако јако да је изгледало како њима врше више посла него ногама.

Ренарде рече лекару: „Ви знате чега се тиче?“

— Да, Медерик је нашао у шуми једно мртво дете.

— Тако је. Хајдемо.

Они пођоше један поред другог, а два човека за њима. Њихови кораци, на маховини, нису причињавали никакав шум; очи су им тражиле по земљи, пред њима.

Доктор Лабарб одједном пружи руку: „Гле, ено га!“

Врло далеко, под дрвећем, видело се нешто светло. Да нису знали шта је, не би погодили. То је изгледало сјајно и тако бело, да би човек помислио да је пао комад рубља: јер, један зрак сунца који се провукао кроз гране осветљавао је бледо тело, великом косом пругом преко трбуха. Приближавајући се они су мало по мало разликовали облик, главу покривену, окренуту ка води, и две руке раширене као распете на крсту.

— Мени је ужасно врућина, рече кмет.

И сагнувши се до Брендије, он умочи поново своју мараму, коју опет метну на своје чело.

Лекар је убрзао корак, заинтересован открићем. Чим је био поред леша, наже се да га испита, не додиривајући га. Био је метнуо наочаре, као кад се гледа какав занимљив предмет, и обилазио је полако около.

Он рече не усправљајући се: „Силовање и убиство које ћемо одмах констатовати. Ова девојчица је у осталом готово жена, гледајте јој груди“.

Две дојке, већ доста развијене, обесиле се о груди, омлитављене смрћу.

Лекар диже лаким покретом мараму која је покривала лице. Оно се појави црно, страховито, са исплаженим језиком, избуљеним очима. Он продужи: „Богме, кад је ствар била свршена, она је удављена“.

Он је пипао врат: „Удављена рукама, без икаквих нарочитих трагова, у осталом, ни белега од нокта, ни отисак прста. Врло добро. То је мала Рока, одиста“.

Он пажљиво поново намести мараму: „Ја немам никаква посла; она је мртва, већ најмање пре дванаест часова. Треба известити суд“.

Ренарде, стојећи, са рукама на леђима, гледаше укоченим погледом мало тело, испружено на трави. Он промрмља: „Какав бедник! Требало би наћи одело“.

Лекар је пипао руке, мишице, ноге. Он рече: „Она се бесумње била купала. Одело мора да је на обали“.

Кмет заповеди: „Ти, Пренсипе, (то је био општински писар), ти ћеш ми тражити те хаљине, тамо дуж потока. Ти, Максиме, (то је био сеоски чувар), ти ћеш отрчати у Руј-ле-Тур и довести ми иследног судију са жандармеријом. Треба да буду овде за један час. Разумеш?“

Два човека живо се удаљише; а Ренарде рече доктору: „Који ли је нитков могао тако нешто учинити у овом крају?“

Лекар промрмља: „Ко зна? Сви су способни за то. Сваки на по се, а нико уопште. Свеједно, то мора да је нека скитница, неки радник без посла. Од како имамо Републику, само се они срећу на путу“.

Обоје су били бонапартисти.

Кмет прихвати: „Да, то је морао бити једино какав странац, пролазник, скитница без куће и кућишта“...

Лекар додаде са нечим што је личило на осмејак: „И без жене. Не имајући ни добру вечеру, ни добро лежиште, он је себи прибавио остало. Не зна се колико има људи на свету способних за злочин у једном даном тренутку. Да ли сте ви знали да је мале било нестало?“

И врхом свога штапа, он је додиривао, једне за другим, укочене прсте покојнице, притискујући их озго као дирке клавира.

— Да, мати је дошла јуче, око девет часова увече, да ме потражи, јер се дете није у седам сати било вратило да вечера. Ми смо је до поноћи звали по путевима; али нисмо ни помислили на шуму. Требало је у осталом да сване, па да се врши тражење одиста корисно.

— Хоћете ли једну цигару? упита лекар.

— Хвала, не пуши ми се. Утиче на мене то што видим.

Они су стајали обојица према том слабачком телу младог створа, тако бледом на тамној маховини. Једна велика муха са плавим трбухом, која се шетала дуж једне бутини, заустави се на крвавим мрљама, затим се врати, пењући се непрестано, прелазећи бедра својим живим и испрехиданим ходом, успуза се на једну дојку, затим сиђе да испита другу, тражећи да сише нешто на том мртвацу. Два човека гледаху ову блудећу црну тачку.

Лекар рече: „Како лепо изгледа мува на кожи. Госпе из прошлог века имале су одиста право што су лепиле младеже на лице. Зашто се изгубио тај обичај?“

Изгледало је да га кмет не чује, занесен својим размишљањем.

Али, одједном, он се окрете, јер га је неки шум тргао; једна жена у капи и плавој кецељи, трчала је испод дрвећа. То је била мајка, Рока. Чим је опазила Ренардеа, поче да урла: „Моја мала, где ми је мала?“ толико изван себе да није ни гледала на земљу. Она је одједном виде, заустави се нагло, склопи руке и диже своје две мишице, пустивши један оштар и парајући узвик осакаћене животиње.

Затим појури телу, паде на колена, и подиже, као кад би отргнула, мараму која је покривала главу. Кад виде ово лице ужасно, црно и искривљено, она се усправи наглим потресом, затим паде, лицем на земљу, пуштајући у густу маховину ужасне и протегнуте крике.

Њено велико мршаво тело, уз које се одело припијало, дрхтало је, потресано грчевима. Видело се како њени кошчати чланкови и суви листови обувени у грубе плаве чарапе, страховито подрхтавају; и она је дубила земљиште својим кукастим прстима као да прави рупу у коју ће се сакрити.

Лекар, узбуђен, промрмља: „Јадна стара!“

Ренардеу се у трбуху чу чудноват шум, затим нека врста врло гласног кијања изиђе му у исти мах кроз нос и кроз уста; и, извлачећи из џепа своју мараму, поче у

њу да плаче, кашље, јеца, и гласно се ушмркује. Он је муцао: „До... до... до... до сто врага са свињом која је то учинила... Во... волео бих видети кад га гилотинирају“...

Али Пренсип се појави опет, очајна израза и празних руку. Он промрмља: „Не могу да нађем ништа, господине кмете, али баш нигде ништа“.

Овај, узневерен, једва изговори, гласом пригушеним од суза: „Шта не можеш да нађеш?“

— Хаљине ове мале.

— Е лепо... лепо... тражи још... и... и... нађи их... или... имаћеш посла са мном...

Човек, знајући да се кмету не противи, врати се клонулим корацима бацивши на леш искоса плашљив поглед.

Удаљени гласови разлегали су се под дрвећем, нејасно брујање, шум гомиле која се приближавала; јер је Медерик, у своме путу посејао је новост од врата до врата. Мештани, најпре запрепашћени, разговарали су о томе на улици, довикујући се с прагова; затим су се искупили, неколико минута причали, препирали се, објашњавали догађај; сад су долазили да виде.

(Наставиће се).

Гиј де Мопасан.

(С француског превео Х.)

ДЕМОН.

ИСТОЧНА ПРИЧА.

ДЕО ПРВИ.

I

Тужни Демон, рајски прогнаник, летијаше над грешном земљом; пред њим серојаху успомене из најлепших дана, из оних дана, када је као чисти херувим блистао у царству светлости, када је репатица звезда у свом лету волела да му добаци и од њега добије умиљати поздравни осмех; када је, жељан знања, ишао кроз вечне магле за одлуталим караванима звездâ, бачених у у васиони простор; када је, као срећни првенац стварења, веровао и љубио, кад није знао ни за злобу, ни за сумњу, и када његовом уму још није претио тужни низ неплодних векова.. И много, много... али он не имађаше снаге да се свега сети.[1]

II

Одавна изагнан, лутао је по пустоши светској без склоништа. Век је летео за веком, као тренутак за тренутком, једноликим редом. Господарећи над ништавном земљом, он је сејао зло без уживања, нигде није наилазио на отпор својој вештини, — и зло му, најзад, додија.

[1] По библијском сведочанству, Бог је изагнао из раја неке анђеле, који су се били подигли против њега. Легенда прича да је вођа прогнаних анђела, Сатанаило (Велзевул, у Љермонтова Демон) доцније био саблазнитељ првих људи. *Прев.*

III

Над врховима кавкаским пролеташе рајски изгнаник. Под њим је Казбек,[1] као драги камен, сијао својим вечним снегом, и, црнећи се дубоко у понору, вио се кривудави Дарјал[2] као пукотина, гујско легло; мало даље урлао је Терек,[3] скачући као лавица, са разбарушеном гривом на гребену; и планинска зверка, и птица, вијући се у азурној висини, пажљиво су слушале жубор његових струја; златасти облаци са јужних крајева из далека га праћаху на север; у гомилу скупљено стење, пуно тајанственог дрёма, сагибаше према њему своје врхове, пратећи погледом његове титраве таласе; и замачке куле на стењу страхотно гледаху кроз магле као неки џиновски стражари код вратница Кавказових!

Дивљи и чудан беше унаоколо сав Божији свет; али горди дух презривим оком погледа створ свога Бога, и на високом се његовом челу не мога разабрати никакав душин израз.

IV

У један мах синуше пред њим живе лепоте друге слике: долине раскошне Грузије[1] рашириле се у даљини

[1] Врх на Кавкаском гребену (Кавказу), висок преко 5000 метара. Поред Елбруса најзнатнији вис на Кавказу. *Прев.*

[3] Највећа река Терске области северно од Кавказа. Она извире на југозападној страни Казбека и опасује га скоро са три стране, тако да се сва вода што се слива са Казбека, улива или у у Терек, или у његове притоке. Терек се улива у Каспијско море *Прев.*

[2] Клисура на Кавказу. Кроз њу се пробија река Терек. *Прев.*

[1] Покрајина у Закавказју, јужно од Кавкаских планина. Некад је била самостално царство, а од 1801 године присаједињена је Русији. — *Грузини* су народ беле расе, поред Имеретинаца и Мингрелаца најлепши народ на Кавказу. Има их око један милијун, већином су православне вере. Одликују се веселим, дружевним и симпатичним карактером; одани су својој отаџбини и чувају старина, предања и обичаја; поверљиви су и искрени; лаковерни су неки пут до лакомислености; добродушни, упечатљиви, гостољубиви; воле песме, танац и јуначке игре. *Прев.*

као ћилим. О срећни, дивотни крају земаљски! Развалине налик на стубове, потоци што звучно струје преко дна од разнобојнога камења, и сенице од ружа, где славуји певају о лепотицама, које су неме на сладак глас њихове љубави; широке сенке платанске, овенчане густим бршљаном; пећине где се у летње врућине склањају плахи јелени, и блесак, и живот, и жубор лишћа, стозвучни говор гласова, дисање тисуће растиња; и сладострасна врелина Југа, и миомирисном росом вечно овлажене ноћи, и звезде — јасне као очи, као поглед младе Грузинке.

Но, осим ледене зависти, тај природин сјај не пробуди у празним грудима изгнаниковим ни нових осећања, ни нових сила, — и све, што год би угледао пред собом, све је — или презирао, или мрзео.

V

Високе дворе са широким двориштем саградио је себи стари Гудал. Док их је пградио, његове су се верне слуге много намучиле и много суза пролиле. Од зидова Гудалових дворова падају јутром сенке на обронке суседних планина; у стени су усечене степенице: оне воде од куле ка реци; скакућући по њима, покривена белом чадром,[1] млада књегиница Тамара иде на Арагву по воду.

VI

Мрачан дом Гудалов од увек је немо гледао са стене у долине; али данас је у њему велики пир, јечи зурна,[2] точи се вино: испросила се Гудалова кћи; отац јој сву својту позвао на весеље. На крову, који је застрт ћилимовима, седи невеста међу другарицама, те у игри и песми проводе свој празник.[3] Удаљене пла-

[1] Велом.

[2] *Зурна* (зурла?) — старински персијски инструменат за дување, веома одомаћен јужно од Кавказа; има вид свирале или дудука. Звук је зурне оштар, продирући. *Прев.*

[3] На Кавказу су кровови од кућа пљоснати, равни, и становници седе на њима у летње вечери те се одмарају, вечерају, веселе се, играју лезгинку. *Прев.*

нине већ су сакриле сунчани полукруг. Ударајући равномерно длан о длан, девојке певају, а млада се невеста маша својих даирâ. Глёте је! Окрећући их једном руком над главом, она час полети лакше но птица, час стане, — гледа, а влажни јој се поглед блиста испод завидљиве реснице; час опет повије своје црне обрве, час се наједаред малко сагне, а по ћилиму клизи, плови њена божанствена ножица; и смеши се, пуна детињске радости. Месечева зрака, кад неки пут лако игра над титравом водом, тешко да би се могла упоредити са тим осмехом, живим као живот, као младост.

VII

Кунем вам се поноћном звездом, лучом сунчева заласка и ране зоре, — ни владар златне Персије, нити који цар земаљски није пољубио оваког ока; још никад није, у летње врућине, титрави харемски шедрван својом бисерном росом окупао овакав стас; још ничија земаљска рука, гладећи мило чело, није расплела оваке косе. Од како је свет остао без раја, овака лепотица под јужним сунцем није цветала.

VIII

То јој је последњи пут, што је играла.... Јаој! њу, наследницу Гудалову, несташно дете природино, од сутра чека жалосна судба робиње, завичај од сада туђ и непозната породица. Често јој је потајна сумња мрачила светле црте; али су сви њени покрети били тако складни, тако пуни израза, тако пуни миле простоте, да кад би сада Демон у свом лету на њу погледао, он би се сетио негдашње своје браће, окренуо би се од ње и уздахнуо би.

IX

Демон је доиста и опази... Наједаред осети он у себи на тренутак неисказан немир. Пустош његове неме душе испуни благодатан звук, и он поново осети светињу љубави, добра и лепоте... И дуго је са уживањем гледао ту сладосну

слику, — а маштаве слике о негдашњој срећи пролажаху пред њим у дугом низу, као звезда за звездом. Прикован невидљивом силом, он се познаде са новом тугом, осећање у њему наједаред проговори језиком, који му негда бејаше сродан. Беше ли то привиђење препорођаја? Он у свом уму не могаде наћи лукавих и саблажњивих речи. Да је заборави? — Заборава му Бог не даде, но он га не би ни примио.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

X

Сунце залажаше. Измучивши добра коња, нестрпљиви младожења хиташе на брачни пир. Срећно беше стигао до зелених обала сјајне Арагве. Једва корачајући под тешким бременом дарова, за њим се беше отегао дуги ред камила, који се час по губљаше из вида; звонцад им о врату звоне... Он сам, Синодалов господар, води тај богати караван. Ременом му стегнут вити стас; оков на сабљи и на мачу блиста се према сунцу; за леђима му пушка са вештачки изрезаним шарама; ветар се поиграва са рукавима његова гуњца, гајтаном опшивеног. Седло му извезено разнобојном свилом; узда са кићанкама; под њим сав у пену обучен помаман коњ, неоцењиве златне боје. — Чили питомац Карабаха[1] ћули уши и, престрављено њиштећи, гледа пострανце са стрмени на пену узбурканих таласа. Опâсан је, узан је пут крај обале: с леве стране је стрмостен, с десне дубљина плаховите реке. Већ је касно. — На снежним врховима планинским гаси се румêн; подигла се магла... Караван убрза корак.

XI

У то се појави црквица на друму... Ту одавна вечни санак снива некакав кнез, сада светац, убијен од осветне руке. — Од то доба, ма куд да се путник жури — на

[1] Негдашње ханство (ханат), које је заузимало данашња четири округа Јелисаветпољске губерније, јужно од источног Кавказа западно од Каспијског мора. *Прев.*

празник, или у бој, свагда ће код те црквице очитати усрдну молитву; та ће га молитва увек сачувати од мусломанског мача. Но смели младожења презре обичај својих предака, — њега варљивом маштином сликом збуњиваше лукави Демон: он у мислима, у ноћном мраку, љубљаше усне невестине... Наједаред тамо напред пројурише двоје, затим више њих... пуцањ... Шта то може бити?.. Уздигнувши се на звучним стременима, намакнувши калпак на обрве, јуначни кнез не прозбори ни речи; у руци му заблиста турска цев, бич пуче, он јурну као орао, — затим опет пуцањ, — и дивља вика, и потмули јаук растолегнуше се у дну долине. Бој не потраја дуго: бојажљиви Грузинци побегоше.

XII

Све се утиша... Тискајући се у гомилу, камиле са страхом погледаху на лешеве својих господара, и потмуло су звонила у пустарској тишини њихова звонцад. Поаран је богати караван, и над хришћанским телесима се вије ноћна птица! Њих не чека мирна гробница под манастирским плочама, где је некада прах њихових отаца био закопан, нити ће им сестре и мајке, покривене дугим чадрама,[1] доћи на гроб из далеких места са тугом, са горким плачем и молитвама! Но зато ће им, за спомен њихове душе, овде крај пута, под стеном, усрдна рука подићи крст; а бршљан, кад се растиће с пролећа, мило ће га обавити својом смарагдском мрежом; и, свративши се с трудна пута, чешће ће се уморни пешак одморити под том Божијом сенком...

XIII

Јури коњ брже од кошуте; рже и отима се као да ће у бој: час нагло застане у лету, ослушне према ветру, ширећи ноздрве, час опет, ударивши наједаред о земљу звучним клинцима од копита, размахнувши раскушљаном

[1] Веловима.

гривом, јури напред као помаман. На њему је безгласан коњаник, који се час по замучи и напреже у седлу, клонувши главом на гриву. Већ није кадар руковати уздама, туривши ноге у стремене, а по шињтету му се виде широки млазеви крви... Вилени алате, као стрела си изнео из боја свога господара, ал несретно тане осетинско[1] стиже га у ноћној тами!

XIV

У дому Гудалову је плач и јаук, силан се свет скупио око куће: чији то запенушени коњ долете и паде на камење код капије? Ко је тај погинули коњаник? На мрштинама препланула чела видео се траг убојног узбуђења. У крви му огрезло оружје и одело; у последњем бесомучном стиску рука се на гриви укочила. Ниси га дуго изгледала, јадна невесто! Он одржа своју кнежевску реч: долетео је на брачни пир... Али јаој! он већ нигда не појаха помамна хата!

XV

Као гром паде на безбрижну породицу Божја казна! Јадна Тамара пала на своју постељу па горко плаче, груди јој се високо уздижу и тешко дишу... Али гле! она као да чује над собом некакав чаробан глас:

„Не плачи, дете, не плачи узалуд! Твоја суза неће на тај безгласни труп пасти као животворна роса; она само мути твој јасни поглед и сажиже ти девојачке образе; он је далеко, он неће познати, неће оценити твоју тугу; сада небеска светлост слади бестелесни поглед његових очију; он слуша рајске песме... Шта су сићушни животни снови и јаук, и сузе јадне девојке за госта рај-

[1] Осетини — индоевропско племе, које од давнашњих времена заузима средину Кавказа. Већина Осетина су званично Хришћани, но у ствари они се држе своје старе вере и њених идолопоклоничких обреда. Главна су етичка начела, којима се Осетини у животу руководе — безусловно поштовање старијих по годинама, крвна освета, гостољубље. Има их око 70.000 душа. *Прев.*

ских предела? Не, судба смртног створа, веруј ми, анђеле мој земаљски, није достојна једног тренута твоје драгоцене туге.

„На ваздушном океану, без крмила и једрила, тихо плове у магли дивни хорови небеских светила.

„Посред непрегледних поља, без видљива трага, промичу небеском ширином руњава стада недомашних облака.

„Час растанка, час виђења није им ни радостан, ни тужан: они у будућности немају жеља, а за прошлошћу не жале.

„У мучне дане несреће ти се само њих сети, па, као и они, према свему земаљском буди без саучешћа и безбрижна!“

„Чим ноћ својим покривачем осени кавкаске врхове, и свет, очаран чаробном речју, ућути; чим ветар над стеном занија увелу травку, и птичица, што је у њој скривена, веселије прне у мраку; чим се, под виновом лозом, развије ноћни цветак, жудно пијући небеску росу; чим златни месец иза планине тихо и нечујно изгреје и на тебе крадом погледи, — ја ћу ти долетати, код тебе ћу до зоре боравити, и златне ти санке на свилене трепавице навејавати“...

XVI

Речи умукоше; у даљини изумираше звук за звуком. Она скочи и гледа око себе... Неисказани немир испуни јој груди: туга, страва, пламен усхићења ништа су према том немиру. Сва осећања узавреше у њој наједаред: душа кидаше своје окове, огањ струјаше по жилама и чинило јој се да тај глас, чудно нов, још једнако звучи. Пред зору јој жељени сан склопи уморне очи, али јој узнемири мисао пророчком и чудном маштом: нејасни и неми странац, сијајући неземаљском лепотом, беше се нагао над њено узглавље; и поглед његов гледаше у њу с таком љубављу, тако тужно, као да је жали. То не беше небески становник анђео, њен божанствени хранитељ: венац шарених луча не укра-

шаваше његову косу; не беше то ни страхотни паклени дух, порочни мученик — о, не! Он беше налик на јасно вече: ни дан, ни ноћ, ни мрак, ни светлост!...

ДЕО ДРУГИ.

I

„Отац! отац! мани се претње, не кори твоју Тамару. Ја плачем. Видиш ли ове сузе?... Оне већ нису прве... Нећу да будем ничија жена — реци, молим те, мојим просиоцима: мог је друга узела хладна земља, — другоме срце нећу дати. Од оног доба, како смо његов крвави леш сахранили под планином, мене узнемирује лукави дух неодољивом маштом, у ноћној тишини узнемирује ме рој тужних, чудних снова; дању ми душа не може да се моли Богу: мисао ми је далеко од звука речи̂; огањ ми јури по жилама... Ја сахнем, ја венем из дана у дан. Оче! душа се моја пати... мили оче, поштеди ме! Одведи твоју нерасудну кћер у свету обитељ: тамо ће ме заштитити Спаситељ, пред њега ћу излити сав свој терет. За мене на овом свету већ нема радости... Нека ме осени миром своје светиње и нек ме као гроб још сад прими сумрачна ћелија.

II

И родбина је одведе у самотни манастир, и тамо јој младе груди обукоше у смирену монашку одору. Но и у монашкој одећи, као и под везеном свилом, срце јој је непрестано као и пре било грешном маштом. Пред олтаром, при блеску свећа, у часове свечаног појања, често би, усред молитве, чула познати говор. Под сводом сумрачнога храма познати лик би се који пут указао и ишчезао без шума и трага; у лакој магли тамњана, светлоомрцао је тихо као звезда, мамио је и звао... али камо?

III

У захлађу између два хума крио се тај свети самостан. Он беше окружен редовима платана и јабланова, — и

више пута, када би се у клисуру спустила ноћна тмина, кроз њих је светлуцала на ћелијским прозорима светиљка младе постриженице. Унаоколо, у сенци бадемових дрвета, где стоји ред тужних крстача, — немих стражара гробницâ, — орили се хорови лаких птица; поврх камења скакутаху и жубораху извори својим студеним таласима. и сливајући се уједно у кланцу испод наднесене стéне, одмицаху даље кроз џбуње, покривене цветним ињем.

IV

На северној страни виделе се планине. При сјају јутарње румени, када се плавкаста магла вâља у дубљини долине, и када мујезини, окренути на исток, позивају на молитву; и кад у свечаном и мирном тренутку дрхти јасни глас звона, будећи обитељ: кад се млада Грузинка спушта са стрме планине, идући са дугим крчагом по воду. — у то се доба могло видети како се врхови снежног ланца оцртавају на чистом небу као јасно плав зид У тренутку сунчева смираја они су се облачили у румен огртач. а између њих, пробијајући се кроз облаке, стајаше за читаву главу виши од свију, Казбек, моћни цар Кавказа, у чалми и златотканој одећи.

V

Али, обузето преступном мишљу, Тамарино је срце неприступно за чисте заносе. За њу је сав свет умотан мрачном и немилом сенком; њу све мучи — и јутарњи зрак, и ноћна тама. Колико пута, тек што свежина сањиве ноћи земљу обухвати, она, сва ван себе, падне пред божанствену икону — и плаче; и у ноћној тишини њено тешко ридање узнемирује путникову пажњу, и он мисли: „то јауче планински дух, прикован за стену!“ — и, напрежући свој бадри слух, гони сусталога коња...

VI

Пуна туге и страха, Тамара често седи крај прозора усамљена и замишљена, и пажљивим оком гледа у

даљину, и по вас дуги дан, уздишући, чека... Њој неко шапће: „доћи ће!“ Нису јој узалуд снови живот сладили, није јој се узалуд он јављао са очима пунима туге и са чудном нежношћу у говору. Много се већ дана она мучи, ни сама не зна зашто; зажели л' да се помоли светитељима, срце се моли *њему*; клоне ли уморена непрестаном борбом, на постељу, узглавље је жеже, нешто је гуши, хвата је страх, час по скочи с постеље сва уздрхтана; пламте јој груди и плећа, не може да дише, пред очима јој магла, њен загрљај жудно тражи одговора, пољупци јој та̀ју на уснама...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

VII

Ваздушни покривач вечерње магле већ је огрнуо грузијске хумове. Послушан слаткој навици, Демон долете у обитељ. Али дуго, дуго се не усуђиваше да наруши светињу мирног склоништа. И већ беше један тренутак, када изгледаше готов да се одрече страшне намере. Замишљен корача крај високог бедема; пред његовим корацима лишће сена дрвећу и без ветра повија. Он подиже поглед: кандилом обасјан, њен се про̀зор светли, она одавно неког чека. И гле, посред општег ћутања, разлегну се складан звук чингара и глас песме; ти се звуци лише, лише, као сузе, равномерно, један за другим; а та песма беше нежна као да је на небу за земљу спевана. Да се није то какав анђео хтео поново да види са својим заборављеним другом, тајом овамо слетео па му запевао о прошлости, да му одлакша мучење?.. Демон сад први пут познаде тугу и љубавни немир. Уплашен, он би да се удаљи, али крило му неће да се макне! И, за чудо! из потавнелих му очију рони се крупна суза... Још и данданас се крај оне ћелије види камен скроз прожежен сузом, као пламен усијаном, нечовечанском сузом!..

(Свршиће се).

М. Ј. Љермонтов.

(С руског превео Јован Максимовић).

ЗАВЕТ.

Рече ми мој Творац у велико јутро:
Човече, дигни се и јави у плоти,
И у својој таштој и пустој наготи,
Иди кобном стазом коју будеш утро.

Бићеш силник свему кад и жртва свачем;
Живеће у теби исти час — знај чуда! —
Пророк, лакрдијаш, краљ и његов луда,
Роб с ланцем о врату, и осветник с мачем.

Но бићеш неверан и болу и срећи; —
Сумња ће ти дојку отровану дати;
И без топле вере ти ћеш мене звати,
И без праве слутње мене се одрећи.

Свагда, као крила, те сумње бескрајне
Над свачим ће тебе да држе високо!
Докле не затвориш болно своје око
На међи вечите истине и тајне.

Тако, као одјек у самотну гору,
Вратиће се путем који мени води,
Твој дух, сав окупан у вечној слободи —
Као црна тица у сунчаном мору.

J. Дучић.

МИОЉСКО ЛЕТО.

Сунчани сâти, а свуда је свеже;
Топло и светло, а цвеће не цвета...
На жутом лишћу бледи зраци леже
У ово подне миољскога лета.

Волим те ретке и свечане часе,
Снуждене, јер су све краћи и краћи;
Светле, јер вазда знам једино да се
Прилепчиво знају наше душе таћи.

Тада, на раскршћу немара и рада,
Јесени и лета, на времена путу,
Мојим духом моћно, суверено влада
Парадокс живота у једном минуту.

Сима Пандуровић.

СИРАНОВ ДВОБОЈ.

(„Сирано де Бержерак“, од Едмона Ростана, 1 чин, 5 појава).

Сирано објављује:

Балада, спевана господин-Бержраком,
Док дели мегдан с једним дедаком.

(Замисли се за час, затворивши очи. Затим почиње. Све што говори, и уради).

Ево вам клобука с главе,
И с њим огртач, без параде
Засукаћу скуте и рукаве
И тргнућу мач; пун наде,
К'о Селадон, тек врхом од шпаде,
К'о Скарамуш, тако вешт и лак,
Мирмидоне, нека чује свак:
Ја бодем, на крају баладе!

(Прво укрштање мачева).

К'о прикован стојиш од страве,
Ћуране мој, да л' да испод браде
Зарежем, источим крви плаве,
Ил' у срце, под тај крст од владе?
Звецка балчак, оштрице се сладе,
Од замаха устрептао зрак.
На добош, гласно, дајем знак:
Ја бодем, на крају баладе!

Треба ми још један слик на аве...,
Зла слутња, је л', у душу ти с' краде?
За невољу крстићу те: браве! —
Крк! Мал удар на дар ми нѐ да̂де,
Да и мој мач понешто не знаде! —
Али сад ћу ја! Држ' тај твој крак
Од ражња, момче, ако си јунак!
Ја бодем, на крају баладе!

(Објављује свечано) *Крај.*

Помоли се, синко, Богу саде!
Јер ту је смак, ја мерим удар свак!
Један, два, три —
(Удара) немам више каде!

(Противник онесвешћен пада; Сирано поздравља мачем).

Ја сам уб'о на крају баладе!

(С француског превео Y.).

ГАСКОЊСКИ КАДЕТИ.

(Из 2. чина „Сирана де Бержерака").

Капетан Карбон де Кастел-Жалу̂ моли Сирана, да прикаже кадете грофу Гишу.

Сирано ступа ближе грофу, и показује кадете.

Представљам гаскоњске кадете,
Вођ им је Кастел-Жалу;
Кад лажу не знају мете,
Представљам гаскоњске кадете!
Псују бога, и вичу, и прете,
Ал' немају душу злу, —
Представљам гаскоњске кадете,
Вођ им је Кастел-Жалу:

Јунаци су од главе до пете,
У очима им мисли вру,
Како ће душману да се свете, —
Јунаци су од главе до пете.
На глави, — у старе качкете,
Крију пером рупе на дну! —
Јунаци су од главе до пете,
У очима им мисли вру.

Бодидруже, зову се, и Пробисвете,
И каквих ти тепања нема ту!
Само им у славу дирати не смете!
Бодидруже, зову се, и Пробисвете.

Гдегод ко каже збогом свете,
Ево и њих, да славно мру..
Бодидруже, зову се, и Пробисвете,
И каквих ти тепања нема ту!

Погледајте гаскоњске кадете,
Што муче мужеве и у сну!
О жено, лепо опако дете,
Погледај гаскоњске кадете!
Нек старац ти зипара, и мете
И претура кућу сву!
Ти гледај гаскоњске кадете,
Што муче мужеве и у сну!

(С француског превео Y.).

ЈЕДАН ЛИСТАК ИЗ ИСТОРИЈЕ СРПСКОГ НАРОДНОГ ПОЗОРИШТА.[1]

I

ДИЛЕТАНТИ.

Побуда која је младе људе у 1857 години навела да установе друштво за глуму, било је у овоме:

Трупа немачка, под управом директора Хуга, давала је у арени на Шоповићевом плацу, (данас купатило и млин Поповића) представе на немачком језику. Публика, жељна позоришта, посећивала је ове представе, и ако већина није знала немачки.

Да Немци оснују позориште, и то на немачком језику у српској престолници, учинило се нама младим људима неугодно, и почнемо се договарати како би било да образујемо дилетантско друштво које би давало представе из српског живота и разуме се на српском језику. Мисао ова буде са одушевљењем прихваћена, те се одмах и приступило избору управе и чланова.

[1] Г. Стеван Тодоровић, једини живи учесник при оснивању Српског Народног Позоришта, био је добар те нам уступио овај свој прилог историји позоришној. Како је он, нашом брзом молбом и прешним пословима својим, био принуђен ово написати на брзу руку, без потребних података који случајно нису били код њега, то је обећао да ће касније, „на основу својих бележака“, израдити један опсежнији чланак, који ће, у колико је потребно, допунити Малетићеву „Грађу“, расветљујући неке тренутке који код Малетића нису довољно осветљени, и уносећи неке које Малетић пропустио забележити. Уредн.

За директора буде изабрат Лаза Прапорац, који је још 1849 у Старом Здању, у Ђурковићевој трупи, представљао, даклем имао неког појма о глуми. Чланови пак беху Панта Бесарић, Димитрије Јоксић, Светозар Бантић, чика Сарафкостић, Субашић, Јова Бата, Рашчуклић, адвокат Пера Марковић, Стева Тодоровић, Ранко Манојловић, Мита Поповић (Пубче). Осим ових поменутих чланова узимали смо према потреби ђаке из Лицеја. Како у оно време виједна женска не хтеде се придружити, то су примили на себе у главним улогама да представљају два мушкарца Светозар Бантић и чика Сарафкостић.

Најтеже је ишло одкуда средства набавити? За ту сврху пође Лаза Прапорац са још двојицом на Саву да замоле за помоћ у тада најпознатијих трговаца. Отлични савски трговци одазову се нашој молби, те за један дан скупимо прилога 100 дуката; доцније улазило је по мало све више и више прилога; наш члан Рушчуклић, трговац, уложио је такође до 100 дуката.

У Великој Пивари (кнеза Михајла) било је оно време најпространија сала; на молбу буде нам она у почетку уступљена бесплатно. Бина, седишта и све остало буде изведено. Декорација, уз припомоћ једног собног молера, израђивао је члан Стева Тодоровић, осим тога и главну завесу масном бојом, на којом је био представљен млади гуслар у место генија Муза, опкољен Талијом, Терпсихором и прочима, у зачељу Београд; иза њега предводи Вила народ ка музама. На жалост ова је завеса 1864 тотално пропала.

Београдско грађанство једва је дочекало Српско Позориште. „Зидање Раванице“ са песмама давало се узастопце више пута, и увек пред дупком пуном салом.

Стеријин комад „Кир Јања“ као и остале његове драме дочекиване су с највећим усхићењем.

Са оделом ишло је у почетку веома тешко, но и то је помало набављено; српског историског одела нашли смо нешто у Читаоници, сачуваног још из времена Вујићевог и Ђурковићевог.

1858 године буду представе прекинуте, а сала у Великој Пивари уступљена Светоандрејској Скупштини. Тек идуће 1859 године на пролеће, буду поново представе настављене.

Од дилетаната највише се одликово Мита Поповић у карактерним улогама, Субашић у шаљивим особито, у „Кир Јањи", тако да му је остао надимак *Кир Јања*. У женским улогама Светозар Бантић. Подражавање је било умешно и доста природно.

Ово је друштво радило непрекидно све до 1864 године. Већ од 1861 имало је друштво и женских чланова. Особиту пажњу привлачила је на себе Јелица, кћи Марте Н., Јулка Н. и Драга Димитријевићева. Са Димитријем Марковићем поступно добило је друштво више чланова из Аустро-Угарске посвећених глуми као: Цветић, Ђуро Рајковић, Алексић. У почетку 1862, на изјевљену жељу поч. Кнеза Михајла, образово се велики позоришни одбор; за председника буде изабран Цветко Рајевић, саветник, подпредседник Милан Симић, за уметничке управљаче: Стеван Тодоровић и Настас Јовановић. Одмах за овим ступило се у преговоре са члановима загребачког позоришта: Мандровићем и Миходовом, и глумицом Перисовом; исти су приспели у Београд почетком пролећа. Овако попуњено друштво имало је на репертоару леп избор дела, коме је доста добро одговарало глумачко особље.

Мало по мало изостајали су дилетанти, а замењивали су их глумци, тако да је 1863 било друштво потпуно од глумаца заступљено. Драга Поповићева и сестра јој Љубица биле су чланице, прва се доцније удала за Ружића, а друга за Коларовића.

Све до 1864, представе су давате у сали Кнежеве Пиваре. Те године пресели се друштво са представама у салу свештаника Сушића, у данашњу Синагогу аустријских Јевреја, у Космајској улици.

У јесен исте године дође нам у госте Новосадско Позориште, које је тада имало добро пробрано друштво, са Ружићем и женом, Коларовићем, Јовановићем, Ра-

жићком (скоро умрла Радуловићка), Недељковићем, Телечким, и тако даље. Ми смо им уступили нашу позорницу у којој су они давали представе.

На ове представе долазио је и поч. Кнез Михајло, и оне су му се толико допале, да је изјавио Г. Јовану Ђорђевићу, да ће он о свом трошку подићи зграду за позориште, пошто сад види да ће се из оба друштва моћи саставити добар кадар глумаца.

Стеван Тодоровић.

КАКО СЕ ДОШЛО ДО СТАЛНОГ ПОЗОРИШТА У БЕОГРАДУ.

30 октобра ове године навршило се *четрдесет година* од како је наша позоришна уметност стекла своју кућу: четрдесет година је од прве представе у згради Српског Народног Позоришта. Управа Народног Позоришта ускоро ће обележити скромно тај дан, одавши дужну пошту апостолима Српске Глуме, који, подигавши јој олтар, оставише потомству у аманет развитак њен.

*

Као год што је занимљива историја српске позоришне уметности, исто је тако, ако не и више, занимљива историја саме зграде Српског Народног Позоришта. Довољно је само нагласити чињеницу да је требало да протеку тридесет и четири године од појаве првога представника позоришне уметности у Србији — од појаве Јоакима Вујића у Крагујевцу, 1835, па до отварања Дома Српског Народног Позоришта. Тридесет и четири године — читав век људски у Србији! — требало је да прођу, па да једна мисао сазри и донесе плода! Ми, који смо рођени и однеговани у овој вулканској земљи, умећемо разумети оволико духовно задоцњење. Јер, ваља знати да је Србија само за те тридесет и четири године — од 1835 до 1869, — претурила преко своје мученичке главе неколико побуна војничко-грађанских, неколико промена владалачких и, чак, две промене династичке, поред осталих догађаја који су били од утицаја на културни развој њен.

Служећи се *Грађом за Историју Српског Народног Позоришта* од Ђорђа Малетића, и политичким листовима тога доба, ја ћу, укратко, изнети главне тренутке из историје Српске Глуме, уз неколико неизбежних догађаја из политичке историје наше.

I

И Српска Глума морала је проћи оним истим путем којим су, раније, у Средњем Веку, прошле глуме осталих културних народа. Јоаким Вујић, — дошав у Крагујевац непозван, но са идејом да у Српском Народу с ову страну Дунава и Саве буди народну свест, — давао је своја *представленија* само пред Кнезом (којега је он прозвао *Оцем*, а који је, за време представа, уз чибук, пио кафу). кнежевом породицом, дворанима и врло малим бројем *позваних гостију*.[1] Вујић је, као *директор театра*, писао и преводио комаде и са̂м играо, а глумци су били ондашњи ђаци и млађи чиновници, који су, по потреби, играли и женске улоге. То би било прво, *аристократско*, доба Српске Глуме, које прекида година 1839, са свима последицама својим

Под првом владом Кнеза Михаила, за време које је Србија добила значејне културне тековине, и Позориште почиње се демократизовати и добива јачега полета. Атанасије Николић склопио је једну дилетантску дружину и са њом, најпре у Крагујевцу 1840, а затим у Београду 1841, почео давати представе. Прва представа је била *Смрт Стефана Дечанског* од Јована Ст. Поповића. Затим су представе текле редовно, четвртком и недељом.

Сама ова чињеница, стално одређивање времена за представе, казује да се увидело да је Позориште једна народна потреба, један важан чинилац у народном васпитању. У том нас још више утврђује овај занимљив „позив“, који у целини гласи:

[1] *Грађа*, стр. 3.

„ПОЗИВЪ

„Управителство овдашњог Театра по налогу вишем, желећи сталне Актере при Театру имати, позива сваког који је у овом художеству вешт, или који довољно способности у себи за ово осећа, да се пријави. Сваки ће од пријављени неколико пута пробе ради играти, коме ће се потоме по способностима од 12 до 25 талира месечно плаћа одредити. За ово дружство изискује се јошт две женске, које би довољно совершенства како у представљанија тако и у певању имале, па ће се и њима такођер отлична плата по њиовим отличним способностима опредјелити.

„Управителство овдашњег Театра даје свакоме сочинитељу по народној Историји, по народнем карактеру и обичајима устројеном оригиналном за представљање дјелу по важности и величини истога од 6 до 15 дуката цесарскиј; за превод по нашим опстојателствама и за развитак нашег вкуса способне, даје горепоменуто Управителство од 4 до 8 дуката преводчику за награду. А љубитеље обштенародњег образовања, који би своје труде жертвовали и Управителству само представљања ради без захтевања награде подносили, с благодарностију обзнаниће оно Србству средством новина наши. Сочинитељи, кои би награду за своја сочиненија примили, лишавају се сваког дањег права на дело, и оно постаје собственост Театра. Сочинитељи да изволу своја Театрална дјела под печатом, прикритим именом послати (како би се свако пристрастије избјегло), па ће се тек онда отворити, кад се дело прими; а дјела, која се не би примила, послаће се без одтварања имена натраг онамо куда сочинитељ назначи.

„У Београду 15 Декембрија 1841“.[1]

Као резултат овога *Позива* имамо белешку:

„На театру нашем у среду 14 овог месеца представљали су „Карташа“, веселу игру с талијанског пре-

[1] *Новине Србске* за 1841, бр. 51, стр. 412.

ведену Г. Марком Кераматом, а у недељу 18 овог месеца давали су „Злу жену“, весело позориште од Г. Ј. С. Поповића. Као што поуздано чујемо, очекује се, да скорим временом овамо доће Србско дружство, које је у Загребу и по други знатни тамошњи градовн на нашем народномъ језику театрална представљања давало. Захтевани путни трошак им е од стране Свјетлог Књаза већ послат. — Све основанија постаје нам надежда, да ћемо стални Србски театер у Београду заведен видити, само ако од стране публикума к тому онолико участија буде се налазило, колико од стране Светлог Књажеског Двора и заштите и штедре подпоре ствар видимо получава. Учињен почетак досад лепе је успехе показао, и за будуће најлепше надежде даје“.[1]

Фебруара 25, 1842, била је последња представа дилетаната: они су своје место уступили позванијима, глумцима од заната, који стигоше на пет дана раније и 26 фебруара отпочеше рад предсгавом *Милош Обилић* или *Бој на Косову*.

Мало затим, августа 1842, наилази позната *Вучићева буна* и промена династије. „Наступила је нова влада, и жалосне појаве на даскама уступише места појавама у истинском животу. Идеали изчезоше као сан, наплашени суморном истином“.[2]

1847, дође са дружином, из Панчева *Никола Ђурковић*, који је 1842, био дошао у Београд, и по одласку кнеза Михаила прешао у Панчево. Он поче, у Староме Здању, давати представе. За прву представу и он је изабрао *Милоша Обилића*, јуначко позориште, сачињено Г. Ј. С. Поповићем.[3] — Под рубриком *Београдски Телеграф* донеле су *Србске Новине* почетак рецензије на *Милоша Обилића*, али је уредник, Милош Поповић, због њене опорости није хтео штампати у своме листу.[4] Од

[1] *Новине Србске* за 1842, бр. 4 стр. 25.

[2] *Грађа*, стр. 15.

[3] *Србске Новине* за 1847, бр. 37, стр. 146.

[4] *Србске Новине* за 1847, бр. 33, стр. 152.

тога дана *Србске Новине* су доносиле само репертоар. У броју 52, од 4 јула 1847, на страни 206, наилазимо, у рубрици *Дневник Домаћи*, на читав један чланак о позоришту, о значају и о циљу његову. Потписан је *Талисман*. Затим све до броја 85, нема ни речи о позоришту, а у томе, 85, броју имамо, поводом представе *Два наредника*, позоришну критику од непознатога критичара (потпис *X.)*.

II

Ноћу између 15 и 16 априла 1849, изгорело је *Старо Здање* у коме су даване представе, и позориште би затворено све до половине 1851, када се *љубитељи народне просвете* скупише у *Београдском Читалишту* и изабраше један *Одбор* за оснивање позоришта. Одбор се обрати министарству просвете, и влада му после неких формалности, уступи земљиште, на Зеленом Венцу, за позоришну зграду, и, касније, 2000 дуката цесарских, који ће се „истом онда на то зидање употребити, кад се од добровољних прилога сва она сума добије која ће нужна бити, да се сав театор озида“. Другога марта 1852, позове Одбор грађане на скуп, на коме је, после прочитаног одборског извештаја о раду, Ђ. Малетић изговорио беседу о потреби сталнога позоришта и позвао грађане да свак колико може приложи на то.

Одбору су, на његов стечај, поднесена два плана за зграду позоришну: један београдског инжињера Неволе, а други италијанског архитекта Касана. По првом, зграда би била од мешовитог материјала, привремена и, према томе, стала би много мање новаца; по другом, била би од тврдог материјала, те, због тога, Одбор усвоји Касанов план. Но грађанство је било против изабраног земљишта, пошто је на њему била вечита баруштина, те Одбор препоручи Касану да најпре пажљиво испита земљиште. Касано поднесе Одбору повољан извештај, и донесе се одлука да се зидање отпочне. При самоме копању темеља наиђе се на воду, која изазове пилотовање,

а ово већи трошак. Озида се само „подрумски бој“, па се, због новчане оскудице, са зидањем стаде. — После дугога колебања и саветовања у скупштини одлучи се, најзад, да се влади уступе „они локалитети, који су по пређашњем плану за велику салу и кавану намењени, за сместиште народне библиотеке и музеја“.[1] У овом смислу напише се, 23 маја 1856, писмо министру просвете и затражи се 47.406 форината и 27 крајцара „на довршење почетог позоришног зданија“. 9 јуна министар Црноборац јавља одбору да је влада одобрила издатак тражене суме, с препоруком да темељ, који је на више места напукао, „озбиљно и свестрано испита, и све оно, што к цјелисходном утврђењу његовом принадлежи, употреби, па тек онда зидању зданија приступити, ако се поописаном испиту нађе, да никакове опасности од темеља зданију бојати се није; у противном случају да се зидање никако не предузима, но да се известије по томе Совјету поднесе“.[2]

Услед овога образована је комисија којој је за председника одређен Цветко Рајовић, а за чланове: Филип Христић, архитект Касано, инжењер Штајнлехнер, предузимач Јовановић, председник општинског суда, а од стране владе: Август Церман и Еразмуз Клеминек. Ова комисија није могла радити: Церман и Клеминек тражили су нову комисију од више стручњака, а Касано и Христић тврдили су да се зидање, по предходним исправкама у темељу, може наставити. *Одбор* је молио министра од одреди „нову комисију од беспристрасни лица“. Но та се комисија није ни одређивала због пресудних политичких прилика тога доба.

Почетком јула 1857, дошла је у Београд Прајзова, немачка дружина и почела давати представе у згради Шоповићевог купатила. Тад је било у Београду мало Немаца, а Срби нису хтели ићи у немачко позориште.

[1] *Грађа*, стр. 37.

[2] *Грађа* стр. 37.

Омладина српска користи се тиме и удружи се с Прајзом, те се почну давати и српски комади, наизменце с немачким. Сад је и српска публика стала ићи у позориште, које се из Купатила премести у „Кнежеву Пивару“. Тад омладина, под управом Лазе Прапорчетовића. састави потпуно дилетантско друштво, и Немце сасвим истисне. Завесу за позорницу друштву изради Г. Стеван Тодоровић. Представе су давате до пред саму Свето-Андрејску Скупштину, која за своје седнице заузе „Кнежеву Пивару“. Са решавања позоришног прешло се на решавање династичког питања. Државним превратом распао се Одбор. а недовршене зидине и сав материјал, по једном писму кнеза Милоша, узела је влада под своје „непосредно надзирање“, као и „рачун о зидању тога зданија од казначеја одбора театорског, Јанаћа Кумануде“. После Скупштине примио се позоришне управе Ђ. Малетић и отворио низ представа својом пригодном драмом *Преходница српске слободе* или *Српски хајдуци.* На тој представи био је и кнежевић Михаило са кнегињицом Јулијом. Но услед неповољне оцене на то дело Малетић да оставку; дилетанти штампају, у истом листу, Малетићу молбу да се опет прими управе, и он се прими. На скоро затим, ступи на владу кнез Михаило.

III.

Почетком 1862, у општини београдској покрете се мисао о сталном позоришту. Одреди се Одбор од осам општинара који ће се старати о потребама позоришта. Марта 4, у сали „Кнежеве Пиваре“, давао се *Сан Краљевића Марка*, који је напунио дворану. Од тада су представе текле редовно све до 18 маја, кад је давана последња представа *Смрт Стевана Дечанског:* после тога омладинци одоше на барикаде, у одбрану бомбардованог Београда.

Јула 26, 1862, — истога дана кад је кнез Михаило уступио сву своју цивилну листу за набавку ратних потреба — хрватска позоришна дружина, у којој је био

Мандровић, давала је прву своју представу *Мејриму*, трагедију од Матије Бана. Дружина је остала до половине августа 1862, а почетком септембра „друштво које даје своја представљења на родољубиве цели“ наставило је свој рад представом *Владислав, краљ бугарски*, од Ј. Ст. Поповића, и 22 новембра уступило место новосадском друштву, које је, тога дана, давало *Херцег Владислава*. То је друштво остало до краја 1862; јануара 1863 дилетанти су наставили рад, који се завршио са представом *Смрт Стевана Дечанског*: влада је званично наименовала Одбор који се има бринути о позоришту. Одбор је ишао Кнезу и разлагао му о потреби сталног позоришта. Изјавивши да и са̂м жели позориште, Кнез им је одговорио: „Ако се ви одржите годину дана, онда ја узимам на се бригу о позоришту“. — Одбор се обрати народу с позивом на добровољне прилоге и сакупи глумачку дружину. Тако дођоше у Београд најбољи чланови загребачког и новосадског позоришта.

Стари приложници, уверени да од оних зидина на Зеленом Венцу не може ништа бити, умоле владу да она то прими на се и с тим поступи како за најбоље нађе. Заступник министра просвете, 9 децембра 1864, одреди нов Одбор и пропише му правила. Али после четири месеца Одбор би принуђен да распусти дружину: увидело се да се без сталне позоришне зграде и без повеће субвенције не може никаква дружина одржати. Све до почетка 1866 није било позоришта; почетком 1866, стари глумци, вратили су се у Београд, и дали су *Бој на Косову*. Позориште је животарило свега два месеца, до краја марта 1866, када, због немарности публике, опет би затворено. Почетком октобра 1866, Одбор покрете мисао да се на старим позоришним зидинама подигне зграда, ма и од слабог материјала. Но како је комисија, одређена да то питање проучи, дала једногласан суд „да на постојећим развалинама не треба зидати театер“, питање се одложи до бољих прилика.

1867 немачка глумачка дружина Карла Ремаја, удружена са српском, поче давати у Београду представе, немачке и српске. Ремаји је и раније био у Београду, а 1866, био је послао министру просвете понуду да ће, ако му се из „позоришног фонда“ одреди нека помоћ, основати „стално српско позориште“. Управа града дала му је била концесију на четири године.

Ово покрене Одбор на мало живљи рад, и он ступи у преговоре са новосадском глумачком дружином, која дође у Београд 11 септембра 1867 и отпоче давати представе. Новембра 5, после представе *Госпође и Хусари*, Кнез је, потпуно задовољан игром глумаца, обећао да ће им озидати сталну позоришну зграду, исплатио им путни трошак у 1701 грош чаршијски, а о новој 1868 години послао им поклон од 100 дуката.

Крајем јануара 1758, завршили су Новосађани своје представе у Београду и отишли. Фебруара 3, министар просвете, Д. Црнобарац, шаље план за позоришну зграду, који му је дао Кнез, министру грађевина да га проучи, заједно с земљиштем на коме је старо позориште, „јер и Кнез жели да се на истом месту ново подигне“. Министар грађевина не усвоји план, обећа да ће израдити други и изјави: „да онај терен није за подизање театорске зграде добар зато што земљиште нема захтеване сталности, а кад би му се таква хтела художественим средствима да набави, онда би се морао грдни трошак да учини у темељима.“ Марта 18, министар Црнобарац јавља министру грађевина да је Кнез, 12 марта, у договору са Државним Саветом решио: „да се на плацу пређе бившем турском, а сада правителственом, који је у општем списку под бројем 429 означен, подигне зграда позоришта, а да се сав материјал код започетог позоришта као и зидина његових може у зидање позоришта утрошити“.

Истога дана — 12 марта — изјутра почеле су се на *Стамбол-капији* рушити турске куће. У министарству грађевина живо се радило на плану за позориште, јер

Кнез је захтевао да зграда буде готова до 15 октобра те исте, 1868 године. План се мењао, јер је Одбор предложио да се и трећа галерија подигне. Јован Ђорђевић је слао „изводе из писама о позоришним зданијама“, заједно са плановима зграда: Велико-Бечкеречког, Темишварског, Старо-Арадског, Осечког, Суботичког и других позоришта, и са овима и свој план, уз „меморандум о позоришном зданију“ у коме разлаже „шта захтева угодност публике, а шта угодност представљача и интерес саме представе“. Све се то послало министарству грађевина.

Пошто план би израђен и усвојен, одреди се лицитација. Кнежевим заузимањем, грађење се повери Штајнлехнеру, коме Блазнавац, министар грађевина, по наредби кнежевој, обећа да ће, поред уговорене цене од 12.550 дуката, добити од кнеза 250 дуката „ако грађевину сврши тако рећи похвално и да задовољава очекивање и уздање, ради чега је баш њему грађевина предана“. — Писмом од 8 маја 1868, министар просвете ставио је на расположење министру грађевина 5000 дуката на име годишње субвенције кнежеве позоришту, и 1000 дуката од Мише Анастасијевића, који је изјавио да ће новац одмах дати „ако позоришно зданије буде од тврдог материјала“. Свега је било 10.685 дуката. Остатак од уговорене цене Кнез је мислио сам да попуни, као што се види из писма министра просвете од 3 фебруара 1868, где се вели „да Кнез жели позориште о свом трошку да подигне“. Маја 23 потписан је уговор о зидању позоришне зграде.

∴

Августа 19, године 1868, ударен је темељ данашњој позоришној згради, а 30 октобра 1869, свечано је отворена зграда представом *Посмртна слава кнеза Михаила*, од Ђ. Малетића. Од тада, осим за време Српско-Турског рата, зграда Српског Народног Позоришта непрекидно служи циљу којему је намењена.

Велимир Ј. Рајић.

БЈЕРНСТЈЕРНЕ БЈЕРНСОН.

(Крај).

XI

Од 1862 до сада Бјернстјерне Бјернсон је необично много радио, делао, политизирао, писао и певао. Он је толико снаге уложио у односе и ствари које са песништвом немају ничег заједничког, да је за прохујалих седамнаест година издао свега седам дела; али се у ових седам различитих дела уздигао више него икада пре тога, и стоји у опште као песник тако високо, да се не може ни помислити, а камо ли говорити о опадању његова талента; пре изгледа да је његов818 песнички таленат овде-онде сигурнији и богатији.

Ако се Бјернсон као песнички таленат узвисио, онда се у осталом и као личност проширио. Њему је и раније увек требало много простора, тражио је много места и хтео да објави, проговори, објасни и покаже пут, баш и где није имао довољно знања или и довољно талента. Пошто му се временом уздигао углед и ауторитет, оставио се свога частољубивог нагона да на свима пољима ради и води главну реч.

Огроман је број духовних и световних ратова којима је он са већим или мањим успехом управљао од 1882, још је већи број политичких борби, које је он у исто време водио. По једном шаљивој вести, упутили су Бјернсон и други писмо папи, у коме га својски опомињу, да се сад упозна са протестанском религијом, и тада ће и сам увидети да дух времена не потребује више католичанство.

Бјернстјерне Бјернсон готово увек има једну идеју за коју се бори свом својом речитошћу. Ако се за једну такву идеју извесно време борио, он је напушта, и маша се друге. Њему у част морамо рећи, да те идеје само изузетно противрече једна другој. Кад кад шта више путује од места до места, и непрестано понавља предавање, у које је унео поглавито оно што иде у прилог новој идеји. Предавање, које говори о захтевима девичанства и моногамији мушког пола, држао је у свим већим или мањим варошима у Данској, Норвешкој, Шведској и Финској, и поновио га сигурно осамдесет пута. Стога се, као што он вели, у северним земљама осетило битно поправљање морала; јер ништа не утиче тако као снажна беседа.

Тако је Бјернсон мало по мало издигао као идеале: републику, сексуално уздржавање, чисту заставу, светски мир, норвешка припремања против Шведске, физиологију у девојачким школама, нападе на Шведску по руским листовима, норвешке консуле и норвешког министра спољних послова; ослободио Драјфуса, одржао конгрес у Хагу, изјавио своју благодарност цару руском, и своје симпатије енглеском Бјернсону, господину Стиду, и најпосле истерао из норвешких школа прост норвешки језик. Много је и помислити! Можда још све од овога није ухватило дубоко корена! Стога се и не може говорити о светском миру као потпуно обезбеђеном. И Норвешка није још сасвим спремна, да би се могла са Шведском упустити. Овде-онде, нађе се још по неки Данац и понека Норвежанка који нису баш „чисти“, али на сваки начин урађено је доста, и велики је део норвешког народа одушевљено пошао за својим учитељем.

Ко је чуо Бјернстјерна Бјернсона како у Концертној Палати у Копенхагену говори о светском миру пред пет стотина младих дама које су се тек задевојчиле; чуо како их својски моли да семану својих дивљих и ратних наклоности, како их уверава, да је мучно, врло мучно бити у рату рањен, и да рана страховито заудара,

ко га је видео, како, по двадесети пут случајно у џепу налази писмо — „мислим, да ми је овде“, — које је потврђивало нешто што је раније говорио, и ко је могао да осети утисак, које је оно произвело, ко је видео, како његова мало пре тренутно ратно расположена публика, мирољубиво напушта салу као стадо јагањаца, може у опште да представи ефекат ових предавања.

Део Бјернсоновог бића које у њима до речи долази, није најбољи, то је онај део, као што се горе вели, који се најбоље осећа кад је око њега „хиљаду пријатеља и хиљаду противника“, да није протумачено ништа истински ново. А у Бјернсоновом полемичном и васпитном делању, с годинама све излази одвратнија чудна мешавина бруталности и сентименталности.

Најбољи део његовог бића јесте у његовим делима. Оба велика романа: „Заставе су истакнуте и у граду и у луци“, 1874, и „На Божјим путовима“, (1889), мало су нагрђена непосредним морализовањем: у њима су велике песничке моћи, као и увек код Бјернсона, где није на својој висини; његова ванприродна способност да наслика, карактерише и смело представи, продире, свуда, баш и када је у служби потчињених, неинтересованих мисли. Бјернсон је рођени приповедач, истински епичар. У њега је приповедачка крв, а ништа не звучи тако, као глас крви. Али нарочито у њега је особита вештина у основном удубљивању у психички живот лица, који се најприродније излива у облику приче. Њему треба места за развијање и објашњење врло често замршених чудноватости и изузетних случајева, а за то има највише места у роману и новели, а најмање у позоришном комаду, који захтева највећу збивеност.

Његове „Нове приче“ (1894), од којих је последња „Авесаломова Коса“ најглавнија, поново одају исцрпно, психолошко разумевање и нарочито јако утичу описивањем пунокрвне, енергичне, омалене и просте жене. У предговору за „Авесаломову Косу“, као и у уводу за „Заставе су истакнуте“, износе се поједини груби обичаји,

чак и крајње бруталности, знатне и карактеристичне по земљу, у којој се прића догађа. Не може да се заборави ни спена, где се сељак гадно и крваво свети Курту, ни она где Харалд Кâс пред свима дворанима кажњава бичем своју жену, да све крв шикће. Противно овоме, у току приче износи се најнежнија сентименталност.

Године 1883 издаје Бјернсон два комада, од којих је један подигао необичан урнебес, а други је убројан у најкрасније у свему што је Бјернсон у своме животу написао, и у опште по целом је своме склопу диван и генијалан.

Први комад је „Рукавица“, који је песник прерађивао неколико пута, па опет није доспео до уметничког савршенства, у коме је узвисио наравствено захтевање човека у погледу полног везивања, а што се до сад давало за право само жени, и новина ове тенденције начинила је с почетка огроман успех. Овде је са сатиричном партијом удружен и заједљива досетка. Главно лице, заручено девојче Сваву, публика или читалац не воли баш онако, како је то песник хтео, и гледао у њој персонификацију највеће чистоте, навеститељку светлије и племенитије будућности. Према њој осећа човек неку врсту сажаљења, као према жртви сувише ревносног веровања; затим нигде не утиче пријатно понашање њено како према вереннку тако и оцу, и то страховито одбија. Да она Алфа воли, као што мисли да га воли, могла би се с њиме венчати, не бацајући му у лице своју рукавицу; и да се од почетка није на ружан начин занимала са прљавим стварима, не би она у почетку комада похвалила свога оца овим гадним речима: „Ти си најневинији, најбољи човек, од свих које познајем“ — што још ружније звучи од познијих неких осуђивања очевих слабости. Бјернсон се у овој драми — као прави свештенички син — безусловно хтео ставити на становиште шесте заповести, хтео посматрати полне односе само с једне стране, и делом се моћно латио онога што нико неће бранити или хвалити — опет овде „јуриш на вратанца место на зид“ — делом из

гадних поступака споредних личности извео закључке, обухватајући све, те би извесно изазвао противну критику, да у северним државама није дозвољено претресање таквих поступака. Бјернсонов други комад из године 1883, „Изнад наше моћи“ (први део) јесте много оштроумнији и поетичнији, и донекле је са много више изненађења. Он није написао ништа боље. А ни Ибзен. Он је потпуно нов, генијалан, како по садржини, тако и по извођењу, најновија драма коју је избацило новије време у области религије, модерног побожног и практичног хришћанства. Све, што је иначе могло да шкоди — као његово свештеничко порекло — чисто песничком утицају његове поезије, овде му је сасвим добро дошло. Јако осећање за биће хришћанског веровања у живот, чију велику лепоту и дубоку опасност може имати само онај који се од тог веровања отргао, без огорчења, пре са жалошћу, гледајући у замршеност, ништавило човекове природе, које лежи у непрестаном одношају са надприродношћу. Комад уверава, да и у нашим способностима и у нашем целом бићу има уређених граница, и тежи да има границе — чињеница, због које су песници и сувише уздисали.

Уз ово иде, да је комад прожет и богатом поетском уметношћу, летњим расположењем севера, финим мирисом летњег цвећа; најзад непосредно пред трагичан свршетак мајсторски је уплетена лака хумористична партија: долазак гладних свештеника. Да није овде противан доказ, човек би се заклео, да је немогуће у толикој мери побудити пажњу читалаца или гледалаца драмом у којој има љубави, а све се у главном креће око чуда — исцељења.

Наставак комада, његов други део (1895) допуњава га, на достојан и заокругљен начин, на који он са истом генијалношћу доказује границе на социјалном пољу, као што је у првој драми представио на пољу религије. Са необичном финоћом овде се износи прелазак од оца који верује на сина који неверује, и који на свој начин

иде за исто тако безграничним, исто тако за живот опасним надахнућем.

Не могу да верујем, да је комад у овом садашњем облику написан још 1883, и ако је Бјернсон извесно био с тиме на чисто како ће развити карактере лица, која треба да пређу из првог дела у други. Јер анархистички покушаји разоравања беху тада употребљавани само изузетно. Налазе се овде онде (на пример, у Холгеру и његовом говору) трагови познијих искустава и утисака (Ниче). Али то је сразмерно свеједно. Цео је план од почетка до краја мајсторски. Разлика између сиромашних и имућних лепо је изнесена разликом између дубоке и без сунца пећине у којој обитава сиротиња, и живота у замку и широким пољима, и исто тако јасно је представљена разлика између фанатизма који је испунио мајданске ходнике и човечанске љубави која им подиже болницу.

Трећи чин, који се завршава разорењем замка, јесте за се једно мало савршенство драмске уметности, а у четвртом чину све се лепо, и ако мало прозаично, завршава с изгледом на бољу будућност. Баш и лица која су у пола или сасвим алегорије, генијално су примљена и смело изнесена, и слабо изведена лица Кредо и Спера оваплоћена су веровање и нада́ње у будућност.

Комад „Павле Ланге и Тора Пареберг“ који се појавио године 1898, није на овој висини, и ако се одликује фином и изведеном карактеристиком два чудновата и на свој начин значајна типа. Околност да је Павле Ланге — коме је савест мирна, и који има најчвршћег ослонца у жени коју воли и која га воли — са својим ранијим политичким друговима заоштрио толико да једно другима противрече и чак се не познају, није за њега довољно јасан разлог да драговољно иде у смрт.

Разговор између његове невесте и слуге ставља Павла у кукавну светлост:

Тора Пареберг.

Је ли читао јутарње новине?

Кристијан Естли.

Све.

Тора Паребјерг.

Не може се спречити?

Кристијан Естли.

Не може се спречити.

Државник, министар, стари политичар, који је цео свој живот изложио душевним узбуђењима и бурама јавног живота, мора да прочита „Јутарње новине", и мора баш стога да умре што их је прочитао.

Овај комад нема опште човечански изглед као двострука драма „Изнад наше моћи". Нарочито се задржава на стварима норвешким, и то наскоро специјалним, скоро на индивидуалним. Али, узев као студију људи, представљање људи јесте доказ неослабљене свежине и моћи. Сва су лица као жива и потпуно представљена, свако се изражава на свој начин. Чак су изврсне и споредне личности (као коморник и Штурм); добро је успео и портрет Арне Крафта, и ако је оно само скица. Радња, на против, није довољно јасно изведена. Да је Павле Ланге написао писмо своме наметљивом и досадном пријатељу, господину Арнеу Крафту у коме му вели, да је после довољног размишљања увидео да није у стању да одржи реч, пошто му слабе снаге не допуштају, с тога неће бити неспоразума, и неће бити лако да из тога произађе трагедија.

Ипак, ако прегледамо Бјернсовове драмске творевине последњих година, превагнуће суд да је он био: песник који је добро познавао људе, имао богату фантазију, искрено и топло волео човечанство, и био велики уметник, у толико већи у колико је решавао теже задатке.

Георг Брандес.

(С немачког превео Никола Сталић).

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

НИЧЕОВА ПРЕПИСКА.

Friedrich Nietzsches Gesammelte Briefe, III Bd. Briefwechsel mit Fr. Ritschl, J. Burckhardt, H. Taine, G. Keller, H. v. Stein, G. Brandes, Hans v. Bülow, H. v. Singer, M. v. Meysenbug. Herausgegeben von Elisabeth Forster-Nietzsche. E. Wachsmuth u. Peter Gast. Leipzig im Jnsel — Verlag. 2-te Aufl. стр. 671.

У опсежној кореспонденцији Ничеовој, изданој у шест свезака, од највеће је важности трећа свеска, чији смо наслов овде исписали. Она садржи кореспонденцију Ничеову са Фр. Ричлом, чувеним професором филологије у Лајпцигу и учитељем његовим, затим са чувеним писцем „Историје културе Ренесанса“, Ничеовим колегом у Базелу, Јаковом Буркартом, са Хиполитом Теном, са чувеним песником немачким Готфридом Келером, са естетичаром и литерарним критичаром Хајнрихом Штајном, са чувеним данским литерарним критичарем Брандесом, са музичарем Хансом Биловом, са музичарем Хугом Сенгером и на послетку са чувеном списатељком „Мемоара једне идеалискиње“ Малвидом Мајзенбуг.

Кореспонденција Ничеова са Ричлом и његовом женом врло је опсежна (она обухвата 71 нумеру). Од нарочите је важности писмо Ничеово од 30 јануара 1872, у коме он тражи мишљење Ричлово о послатој му књизи „Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik“ и одговор овога од 14 фебруара 1872, у коме је Ричл

истина пун хвале о снази и разноликости мисли у Ничеовој књизи, али у исто доба садржи и знатне резерве старог филолога према ученику који је ударио путевима, који по омладину могу бити и опасни (стр. 141).

Од великог је интереса кореспонденција Ничеова са Буркхартом. Ниче шаље Буркхарту редовно своје књиге и овај му даје своја мишљења о њима, које су све до „Генеалогије морала“ пуне хвале за Ничеа. О последњој књизи Буркхард није дао никакво мотивираније мишљење, јер му је књига Ничеова била неразумљива (стр. 194). На последње писмо своје, у коме је тражио од Буркхарда мишљење о књизи „Der Fall Wagner“, Ниче није добио никаквог одговора, ма да је у своме писму (№ 10 у јесен 1888) писао: „једна једина реч од Вас учинила би ме срећним“ (стр. 194).

Кореспонденције са Теном има 5 нумера, од којих су 2 писма Ничеова и 3 одговора Тенова. У првоме од ових (писмо од 17 октобра 1886), Тен говори о послатом му Ничеову спису „Jenseits von Gut und Böse“ и хвали „la forme si vive, si littéraire, le style passioné, le tour souvent paradoxal“ и нове и сугестивне идеје у њему (стр. 198). Још од већег је интереса треће писмо Теново (од 14 децембра 1888), писано поводом књиге „Götzendämmerung“. У њему он налази да је стил Ничеов тако литераран и „тако живописан“, да он захтева читаоце много боље верзиране у немачком језику него што је он, који је до тада читао само филозофе и историке немачке. „Je ne sais pas assez bien la langue pour sentir du premier coup toutes vos audaces et vos finesses“ (стр 205).

Кореспонденција са Готфридом Келером у толико је од нарочитог интереса, што је Келер у прво време, по изласку Ничеовог списа Давиду Штраусу (године 1872), чији је он био пријатељ, имао о Ничеу врло неповољно мишљење (то се мишљење налази оштампано у уводу у овој кореспонденцији, који је написала сестра Ничеова, на стр. 210). Кореспонденција обухвата свега 4 нумере: 3 Ничеова и 1 Келерово писмо. Најлепше је

прво писмо Ничеово од 26 септембра 1881, које овако почиње: „Високо поштовани човече, ја бих желео да ви ма од куде знате, да сте Ви то за мене — један високо поштован муж, човек и песник“ (стр. 211).

Али од највећег интереса у овој свесци је кореспонденција Ничеова са Георгом Брандесом, која обухвата 21 нумеру (10 Брандесових и 11 Ничеових писама). Као што сестра Ничеова у уводу ове кореспонденције, вели, значај њен је у томе, што она пада баш у оно доба Ничеовог живота, када је он био остављен од свих старијих пријатеља, кад се о његовим књигама нигде у Немачкој није говорило, у доба када је Ниче, као што смо видели, писао Буркхарту, да би га само једна реч од овог последњег учинила срећним. То је крај 1887 и цела 1888 година. Брандес се је још од 1883 интересовао за Ничеа, што је Ниче дознао у лето 1886 године Одмах затим Ниче шиље Брандесу свој спис „Jenseits von Gut und Böse“ и годину дана после тога „Zur Genealogie der Moral“. 26 Новембра 1887 добија Ниче прво писмо од Брандеса, у коме му овај потврђује пријем обе књиге. „За мене је *част*“, вели Брандес у овом писму, „што сте ме Ви знали и што сте ме тако знали, да сте мислили да ме придобијете за свога читаоца“ (стр. 271). У одговору своме од 2 Децембра 1887 Ниче пише: „Ја се искрено радујем, што ће је један тако добар Европљанин и културни мисионар, као што сте Ви од сада у њих спадати (реч је о читаоцима Ничеовим, који су тако ретки, али у двоструком смислу ретки); ја Вам захваљујем од свег срца на Вашој доброј вољи.“ У писму од 3 Априла 1888 (№ 9) Брандес јавља Ничеу, да ће о њему и његовим списима држати предавања на университету у Копенхагену и моли га да му пошље своју фотографију. У одговору своме од 10 априла Ниче изражава своју велику радост што ће га Брандес учинити познатим у Скандинавији („Али, поштовани господине, какво је то изненађење! — Откуд Вам храброст да јавно говорите о једноме vir obscurantisimus!“, стр. 297), и јавља му да му фотографију не може послати,

јер ниједне нема код себе. У писму од 29 Априла (№ 11) Брандес му јавља о великом успеху, који су његова предавања имала и при крају писма примећује, како није лепо од Ничеа што му слику није послао. У одговору своме од 4 Маја Ниче изражава поново своју радост и своју захвалност и јавља му да му је фотографија послана. У писму од 23 Маја Брандес јавља да је фотографију добио, али примећује да је слика истина карактеристична у форми, али да у њој има сувише мало израза. „Ви *морате* друкчији изгледати; онај који је Заратустру написао, морао је и у своме лицу много више тајни записати“ (стр. 309). У исто доба му јавља да су предавања завршена и да су завршена са овацијом, која припада у ствари самом Ничеу. „Ви сте сада у Копенхагену јако *популарни* и у целој Скандинавији бар свуда *познати*“ (стр. 310). У одговору своме од 27 Маја (поштанска карта) Ниче пише: „Какве Ви очи имате! Ниче на фотографији доиста није још писац Заратустре — он је неколико година млађи“ (стр. 311). Од осталих писама, у којима Ниче јавља Брандесу о својим новим списима и плановима, а Брандес Ничеу о својим, од нарочитог је интереса писмо Ничеово од 20 Новембра 1888, писано из Турина. У њему Ниче јавља о своме спису „Ecce homo“, као предигри великог дела „Umwerthung aller Werthe“ и вели „Ја Вам се кунем, да ћемо за две године имати целу земљу у конвулзијама. Ich bin ein Verhängniss“ (стр. 321). Ускоро за овим писмом долази велика катастрофа Ничеовог живота, његово лудило. Са духовном ноћи Ничеовом почиње слава његових списа, и Брандесу припада заслуга што је ту славу својим предавањима инаугурирао.

Коресподенција са Хајнрихом Штајном, Биловом, Сенгером и Малвидом Мајзенбург од мањег је интереса. Кореспонденција са овом последњом најопсежнија је у овој свесци. Она обухвата 86 нумера. Од нарочитог је интереса писмо Ничеово од Јула 1888 године, у коме он јавља пријатељици о великом успеху Брандесових пре-

давања и даље вели: „Да ја за књиге, као што их *ја* пишем не добијам никакав хонорар, Ви ћете то претпоставити. Али што можда не претпостављате, то је да ја плаћам и *све* трошкове око штампања и растурања њиховог (у последњим годинама око 4000 дин.) — — — Ја сам готово без имања, моја пензија у Базелу скромна је (3000 динара годишње), али ја сам од ње увек понешто заштеђивао, тако да до сада немам ни пфенига дуга. Моја је вештина, да живот све више упростим, да избегнем дуга путовања и живот у хотелима“ (стр. 636),

У овом прегледу ми смо могли указати само на неколика важнија места. Осим наведених постоје и многа друга не мање важна. Цела је ова свеска од највећег интереса за познавање човека Ничеа. Из ње он излази победоносан у трагици свога живота и трагичан у својој победи.

Д-р Б. Петронијевић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Стари Хајделберг, од Вилхелма Мајер-Ферстера

Мајер-Ферстер је био до пре неколико година мали, непознат позоришни писац, који је написао више комада, успео једанпут, пропао више пута, док није написао, или боље рећи, сложио неколико слика из ђачког живота немачког, ставио у њих све најопштије ствари што се знају о томе животу, зачинио, бар за књижевни укус широке масе гледалаца у Немачкој, једним романтичним доживљајем царевог сина из бајака, уоквирио у најлепши предео што их има немачка земља — Рајнске долине и њени порушени замци на врховима брда, и тако постао писац комада који је један од два-три највише приказиваних у Немачкој.

„Стари Хајделберг“, или тачније, ако преведемо наслов онако како је он звонио у ушима његових првих гледалаца, „Наш стари, добри Хајделберг“ је пао у доба кад је наследник престола немачке царевине учио у Бону, на Универзитету, што је разнежило одана срца царевих поданика. То је један узрок, и то не најмањи, што је комад успео. Он је тако исто одбијао својом светлом веселом бојом, одсуством сваке мисли од масе комада који су решавали друштвене загонетке или правили опите са савременом драмом.

Мајер-Ферстер није чинио никакве опите, па није чак ни унео ништа свога. Прича је врло проста: један кнежевић живи у мрачноме замку некога малог двора

поред болесног стрица, кога треба да наследи. Све око њега је укочено, званично, хладно, — дворски онако како се то воли да замишља у народу. Једини изузетак чини доктор филозофије Јитнер, васпитач кнежевићев и стари хајделбершки ђак. Њему на супрот је постављена друга личност, кнежев собар Луц, уображени простак, који ужива да тачно пази на правила дворских обичаја и уредаба, који налази у томе читав систем филозофије о свету, обожава га као извор најлепших мисли, као најдостојнији садржај памети једнога човека. Јитнерова слобода кретања долази сваки час у опреку са Луцевим идеалом, и то чини једини занимљиви и колико толико нов положај особа, богат поводима за смех.

Стари кнез је одлучио да кнежевић проведе једну годину дана на наукама у једном универзитету, у Хајделбергу; доктор Јитнер је оживео, отресао се дворског мртвила и учмалости, и најлепшим речима описује своме питомцу ђачки живот у Хајделбергу. „Не знаш ти шта значи реч Хајделберг! То је као кад човек пије шампањца, — али не, глупост! Не шампањца, него баденско и мајнско вино; па цуре и обесни младићи! И не слутиш ти шта је то! Како ћеш отворити очи, Карло Хајнце, како ћеш отворити очи кад угледаш Хајделберг!“.

И заиста је кнежевић отворио очи кад је у Ридеровој гостионици, на обали Некара, преко пута чувене хајделбершке рушевине, једнога дана када су ђаци највеселији, када универзитетска варошица ври од ђачких хорова, у почетку мајског полугођа. Стари студенти, „високи семестри“, као што зову универзитетске ветеране, брзо налазе друштвену капу за кнежевића, и кад се уморни, заспали васпитач пробуди, Карло-Хајнрих је већ рукоположен за члана друштва „Саксоније“, а Кети, плава и весела нећака гостионичарева, већ га зове по имену. Луц, несрећни свештеник дворског достојанства, преплављен је, оборен на земљу од необузданих ђачких гомила, од „дивљака и Индијанаца“, као што их он назива.

Тако се други чин свршава веселом ђачком песмом, и кнежевић је срећан што ће живети као обични смртни.

У трећем чину он се враћа у пет часова у јутру после једне вожње по околини, и кад се сви разиђу он остаје сам са Кетом.

Ту настаје сцена у којој се развија однос између ње и њега, — љубав пастирке и царског сина. Пред гомилом слика оних ђака који су становали у тој истој соби и оставили само једну ђачку, просту сличицу као траг свога пролаза, Кети и Хајнрих се држе загрљени, не хотећи да мисле на пролазност осећања која их везују. Ту сцену прекида кнежев министар. Он зове Карла Хајнриха да прими у своје руке скиптар, јер је стари кнез оболео на смрт. С тешким срцем и у нади да ће се опет вратити, оставља Карло Хајнрих своју собу, Хајделберг и Кети.

У четвртом чину он чами у двору, у коме је сад још тужније него пре. Млади владалац жали за прошлим животом. Долазак Келмерманов, некадашњег слуге у друштву, који се нуди за подрумара у замку, оживљује успомене и кнез се решава да опет види Хајделберг.

У петом чину он долази натраг у Ридерову гостионицу, преко пута замка, на Некару. Али је све промењено. Доктор је умро; Кети је тужна и озбиљна; ђаци га дочекују у црном оделу и са говором. Повратак старих времена је немогућ: један пут се живи као ђак и младић, а кнежевима је суђено, као што су вам то тврдили многи до сада у књижевности, да живе без љубави и пријатељства. Млади кнез оставља стари Хајделберг за увек.

Јасно је да је комад наиван, без сложености, без карактера. Изузетак чини Луц, најбоље и најтачније обрађена личност. Стила тако исто нема. У најјачим призорима, писац употребљава потпуно безбојне речи. Цео комад чини утисак либрета за оперу; има његову обичност мотива, његову лакоћу и декор, и недостатак правог догађаја Кад Кети говори са Карлом ми осећамо

истинску потребу за мелодијом, за појачањем помоћу музике. Тако би једино могао комад да занима оне који нису били ђаци у Немачкој и који нису Немци. Иначе остаје да се потрудимо и тражимо у доживљају кнежевићевом општу трагичност живота, брзи пролаз младости, сукоб дужности и осећања, положаја и љубави. Најбоље и најтачније би било, кад бисмо узели „Стари Хајделберг“ за оно што је: наивне, без виших књижевничких тежња драматисане успомене образованих људи једног народа, које имају без сумње опште човечанских елемената и извесно расположење које само по себи оставља утисак, али које губи већи део своје вредности у другом народу. Све је то прилично страно француском ђаку, који не зна за Кети, рускоме, који говори о болестима друштва, енглеском, који је спортиста, и српскоме, који још нема никаквог ђачког живота.

Провизорни.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Раконији. — Копаоник. — Атински немири.

Руски Цар је учинио у првој половини месеца октобра посету талијанскоме краљу. Да ову посету учини цар Никола II није узео најкраћи пут јер аустроугарско земљиште није никако ни додиривао. Пријем и дочек у Раконији је био врло срдачан, а здравице које су тада изрекли владари Италије и Русије, не долазе у ред најобичнијих здравица. Краљ Виктор је у посети видео искрено потврђење пријатељства и потпуне сагласности који свезују две владарске породице и владе обеју држава. Заједница интереса и осећања узајамне симпатије довели су до приснијега зближења руски и талијански народ, који ће моћи радити заједнички и чувати заједничке интересе. Руски цар је још исказао наду да ће узајамне симпатије расти, као што верује да ће владе италијанска и руска радити на што тешњему зближењу, два народа. Јаче зближење између Италије и Русије одговара највише интересима обеју држава и општему миру.

Ова посета је лепо примљена и срдачно поздрављена у Француској, Енглеској, Италији и Русији. У Немачкој, а нарочито у Аустро-Угарској, и ако се то вешто крије, виђење два владара у Раконију, није радо прихваћено. Чини се и једној и другој савезници да им се друга не понаша добро, да постаје све невернија, да хоће да пређе Тројноме Споразуму. Ово неповерење је оправдано у толико што није први пут да Италија тражи ослонца и

евентуалне заштите против своја два сувише моћна савезника. Успеси Германства из последњих година све то јасније казују Италији шта чека у будућности њене планове и оправдане наде. Јадранско Море је стални објекат немачке политике; а у Јадранском Мору не могу бити два господара. Тако је готово увек бивала; тако треба и сад да буде. Италија рачуна да то треба она да буде.

За балканске народе састанак рускога цара и талијанскога краља има великога политичкога значаја. За њих је он залога да ће бити још за неко време општега мира, и да се Турско Питање неће расправљати једнострано. Састанак цара Николе II и краља Виктора је у неку руку учврстио право Италије на раван део утицаја у балканским пословима, на бар онолики део колики је себи присвојила Аустро-Угарска.

Докле се у Раконићију и у целој Италији свечано и срдачно славио долазак рускога цара, дотле је све у Србији и Бугарској изненадио долазак у Крушевац краља Бугарске. Октобра 10 знало се у Београду и Софији да се краљ Фердинанд састао са престолонаследником Србије, да је са њим, у друштву професорâ и двојице тројице министара, правио излет на Копаоник. После познатога држања Бугарске према Србији, које је до јуче било тако рећи изазивачко и претеће, ова посета је била изненађење за многога политичара. Природно је, дакле, што је ова посета изазвала најразноличнија тумачења, повољна и неповољна. Аустро-немачка штампа је нарочиту злу вољу показала, коментаришући овај поступак краља бугарскога. Руска, француска, енглеска и талијанска штампа, показале су задовољство што се ово сад догодило. Српска и бугарска јавност, као што је и требало очекивати, зарадовала се искрено овоме кораку бугарскога владара.

Пут на Копаоник у друштву са престолонаследником Александром тумачен је и као покушај за орођавање два двора, бугарскога и српскога, и као акт учтивости краља

Фердинанда који је дуговао посету краљу Петру, и као покушај за зближење Бугарске и Србије. Овоме последњем тумачењу поклањало се највише вере. Изгледало је сасвим природно и логично да се у овоме времену, кад се Аустро-Угарска приближава Турској, то зближење оствари. Лекција последњега догађаја на Балканскоме Полуострву, садашње стање источне политике, садање стање у Турској, природно морају нагнати све балканске народе, а нарочито Србе и Бугаре, у савез. Српско-бугарски савез би могао бити најбољи јемац против свих комбинација једне освајачке политике.

Свако од ових тумачења може бити тачно, а ово последње и највероватније. Свако би се од њих исто тако могло довести у сумњу на пример указивањем на факат да се у престоној беседи, којом је краљ Фердинанд отворио Народно Собрање пре неколико дана, ни једном речи не помињу српско-бугарски односи. Али био посети овој један или други циљ није потребно да се истражује. За нас је главно да је ове посете било после доста затегнутих односа српско-бугарских. Она је знак на боље, она је доказ да српско-бугарски односи могу да буду још коректнији, да постану срдачни и пријатељски. И за то овај излет на Копаоник заслужује похвале.

Грчки официри, охрабрени једним успехом почели су постајати необуздани у захтевима од краља и од владе. Ово је отишло далеко. Један марински официр, Типалдос, дочепао се грчких арсенала и два торпиљера и тражио да га поставе за министра марине и очисте марину од рђавих официра. Влада је послала грчке оклопнице против бунтовника и, код Саламине, на ономе истоме месту где је била, пре две хиљаде година, позната битка код Саламине, оне су бомбардовале бунтовничке торпиљере. Типалдос је са неколико другова побегао, а мрнари су се предали. Буна је угушена брзо, али стање у Грчкој није с тим много поправљено. Типалдос је хтео власт за себе, а та жеља се појавила и

могла појавити после оних догађаја на атинскоме пољу код многих Типалдоса, када су грчки побуњенички официри диктовали влади и краљу грчкоме своје погодбе, а ови их примили. —

Влада грчка се показала одлучна одмах после свога састава; њен програм био је реорганизовање фининсија и војске. Нестрпљивост једнога егзалтиранога официра довела је све у питање. Влада грчка мораће сада, по свој прилици, да предузме неке одлучније мере да удали многа лица од државних послова и утицаја на њих, јер се у Грчкој изгубио појам о јерархији. Једнога дана осамдесет официра хоће да дадну оставке ако министар марине не пенсионише неке више маринске официре. Другога дана радници на престолонаследникову имању траже да се престолонаследникова земља раздели између њих. Марински официри трећега дана протестују што се обећава унапређење пуковнику Зорбасу, главноме јунаку официрскога покрета и преседнику т. зв. Војне Лиге. Четвртога дана опет савез еснафа осуђује јавно маринске официре што нападају официре сувоземне војске. И тако је војска постала елеменат нереда место да је елеменат реда. Војна Лига официра не може постојати у једној правној земљи; без ње је само могућан ред и поредак у држави. Грчки официри су учинили једно добро Грчкој што су успели да заинтересују свакога за преустројство војске Грчке. Сваки је у Грчкој видео да се критско питање није могло расправити само зато што грчка војска, поморска и сувоземна. није била спремна ни за какву озбиљну борбу с Турцима. То треба да је доста; свакодневно мешање официра у државне послове омета правилно управљање тим државним пословима. И ако влада Мавромихаилисова не предузме одлучне мере какве је предузела противу Типалдоса, онда мора ићи. Без њих сваки покушај не за препорађање грчких финансија и војске, него и за редовно вршење државних послова остаће неплодан. Попуштање данас значи анархију у Грчкој.

Иностранi.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Сутон и сенке“. — Г. П. Ј. Одавић као писац није непознат нашем читалачком свету. Он је до сада дао две књиге новеле, једну књигу песама (1906), естетичку расправу „Размишљања о лепом“ и политичку брошуру „Политички неморал наше највеће зло“. Сада Г. Одавић излази са новом збирком стихова, која носи општи наслов „Сутон и сенке“, и која је недавно изишла у Београду (8⁰, стр. 108; цена 2 динара).

Г. Одавић не пише од јуче, и оно што се у поезији даје изучити као занат он је свакако савладао и научио. Версификација и піснички језик су се код нас у последње време тако усавршили да песници врло осредњих способности, а често и окретни стихотворци без талената, могу да дају пристојне песме. И Г. Одавић тако пише песме које су у главноме коректне, које нису лишене смисла и имају сву спољашност поезије, чији су сликови правилни а дикција течна. У опште, Г. Одавић је изврстан у осредњости, и први међу онима који код нас без талента и оригиналности пишу стихове. Оно што оскудева његовој поезији, и што се никада не да надокнадити ни добром вољом ни истрајношћу, ни изученошћу у занату, то је таленат и оригинална нота. Без боје, без израза, без личнога жига, коректни стихови и пристојно осредње песме Г. Одавића не буне и вређају читаоце, али му остављају утисак нечега општепознатог и безличног, нечега што се подједнако лако и чита и заборавља.

Досадашњим књижевним радом Г. Одавић није имао успеха. Али неуспех му није убио вољу, и он, са похвалном истрајношћу и ревношћу у подражавању песника од талента и оригиналности, труди се да надокнади оно што му је природа ускратила. Једна таква добра воља

и ретка трудољубивост свакако су за похвалу, али ми се бојимо да се сем те похвале Г. П. Одавићу ништа друго не може рећи. Л.

„Демократија“. — У последње време почиње се код нас осећати све већа потреба да се у наш политички живот унесе више идеја, и наше политичке странке ставе на начелније основе. Томе циљу посвећена је и брошура Г. Луке Зрнића, професора, „Демократија“. (Београд. 1909; 8⁰, стр. 31; Цена 0 50 дин.). Писац, у засебним поглављима, износи постанак имена и кратак историјски развитак демократије, њен политички и економски програм, даје разматрања о идеји и индивидуи, о слободи, о једнакости, о женском питању, о народном представништву, о држави и чиновништву, о демагогији, или боље рећи: против демагогије, о слободи рада, о радничком питању. У последњој глави писац баца општи поглед на српску демократију, и закључује: „за наш народ нема бољих принципа од демократских. Он ће само на основи ових принципа, који се на западу јако шире, моћи ујединити политички и културни рад свој и створити своје политичко ослобођење и културно уједињење“. Књига Г. Зрнића није оригинална, нити је, када је реч о једном таком питању, и могла бити оригинална. Г. Зрнић се ограничио на сумарно и доста брзо, али прегледно излагање општих и основних начела савремене демократије. Онима који су већ упућени, то могу изгледати општа места, али за широку политичку публику, која још живи или у вери у фразе или у култу личности, за наше политичке странке које више живе од негација но од афирмација, књиге као што је ова нису никада на одмет. Л.

„О Лилиенкрону“. — Поводом смрти немачког песника Детлева Фон Лилиенкрона, Г. Др. Милош Тривунац написао је подужу белешку о животу и раду његову у овогодишњој свесци „Српског Књижевног Гласника“ за 16 август. Ту своју белешку Г. Тривунац је знатно проширио, са намером да дā не само слику песника који је био „за последњих двадесет година најистакнутији немачки лиричар“ но и „огледало данашње лирике“ и „слику о данашњој немачкој књижевности у опште“. Првобитна белешка тако се проширила у књижеван оглед,

који је под насловом „О Лилиенкрону“, угледао света у засебној књижици. (Београд, 1909; 8⁰, стр. 23).

X.

„Религија у српским народним пословицама“. — Под овим насловом изишао је у „Духовној Стражи“, за 1909 годину (стр. 233—242), један чланак Г. Љубомира Митровића. Писац је са похвалном вредноћом прегледао неколике збирке српских народних пословица, и по њима покупио 180 пословица религиозне садржине; поређао их је по азбучном реду. И то је свакојако добро учинио, јер се код пословица друго какво груписање врло тешко даје извести. Рад би имао још већу вредност да је писац уз сваку пословицу назначио одакле је узета. Кад се одузму неколике наивне и једностране комбинације, рад чини добар утисак. Од једног сасвим младог човека, који је у својим раним годинама и са малим искуством дошао до тако добре помисли за скупљање и класификацију материјала, можемо нешто очекивати, и ми се надамо да ће писац дати још доста ваљаних радова на српском фолклору.

В. Ч.

Треће издање „Срца“. — У лепом издању књижарнице С. Б. Цвијановића, изишло је треће, знатно поправљено издање познате дечје књиге „Срце“ од Едмонда де Амичиса, [8⁰, стр. 199, са 38 слика; цена 2 динара]. Превод, управо прерада „за српску децу“ према талијанском оригиналу је од С. Калика. Де Амичисово „Срце“ је можда најбоље савремено дело написано за одраслу децу; у њему су књижевност и поука складно помешане, и књижевно-педагошка вредност ове честите, благородне и паметне књиге осетила се у целом свету. Треће издање на српском језику нов је доказ њене ваљаности. Н.

Н. Г. Чернишевски и Л. Н. Толстој. — Варшавски „Русскій Филологическій Вѣстникъ“ (1909 г. № 3—4), доноси занимљив чланак В. Н. Мочулског: „Н. Г. Чернишевскій и Л. Н. Толстой объ искуствѣ“. Писац мисли да руски писци који су се најодсудније изразили о основним питањима уметности јесу Чернишевски и Толстој, и да између њихових радикалних гледишта, поред размимоилажења, има и додирних тачака. Пошто је изнео философске подлоге критике уметности и код једнога и код

другога писца, Мочулски прелази на поређење обе руске антиестетичке доктрине. Чернишевски у својој критици стаје на начело материјализма, а Толстој, на против, на начело социјалне етике. Чернишевски је у својим идејама мање радикалан, он се не слаже са очим што је спиритуалистичко и формалистичко у естетици, спори многе њене закључке, али је не одбацује сасвим и верује да се она може поправити, саобразити начелима „нове науке“. Толстој одсудно и потпуно одриче естетику, сматра да се она подигла на корупцији духа и душе човекове, и да су њена начела лепоте и уживања постали изворима разврата. Чернишевски се слаже са Толстојем да је средишна тачка уметности човек и човечји живот. Оба писца се разликују у толико што Чернишевски сматра да уметност треба да служи умном развијању човекову, изграђивању његових погледа на свет, а Толстој хоће да уметност морално облагороди човека, да га етички препороди и подигне. И Чернишевски и Толстој траже да уметност буде од користи свима људима: Чернишевски у том смислу, што хоће да уметност богати духовни живот човеков, да га умно усавршава и да му поправља живот, а Толстој хоће да она међу људима прошири братску љубав и да човечанство стави ни темељ братскога јединства. Права уметност за Чернишевског је искреност и тенденциозност, а Толстој сматра да је пуна уметничка слобода први услов правог уметничког стварања. Оба писца се слажу у погледима на циљ и задатке уметности: по Чернишевском, уметност треба да објашњава живот и да ствара човеку један рационалан и научан поглед на свет, по Толстоју уметност треба да да човеку осећање смисла живота, да му да морални правац у животу, етично и религиозно осећање живота.

Н.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Књижевна Задруга. — Главни Одбор Задругин имао је, после последње белешке наше, три састанка, 10 августа, 5 септембра и 12 октобра. На првом је одлучено да се из фонда архимандрита Филарета награди „Милићевићева Књига“; да „Нова Италија“ од П. Орсија, због величине своје, носи два броја (125 и 126); да се „Ловчеви Записи“ штампају без преводиочева поговора, пошто није поднесен ни о последњем року; одређени

су хонорари за XVIII коло и VIII књигу Забавника „Породица Оберле“, с тим да се вишак у хонорарима преко суме одређене буџетом надокнади из уштеда на повезу, пошто ће се „Нова Италија“ повезивати као једна књига; прочитан је и утврђен позив на упис за XVIII коло; прочитани предлог чланова Г. Г. Ж. Ј. Јуришића и Х. Лилера, да Задруга изда спис о Св. Сави, начелно је примљен и упућен књижевном одсеку. — На другом састанку одана је, пре преласка на дневни ред, пошта пок. Антонију Пантовићу, бившем члану управног одбора и добротвору Задругину. Прочитан је предлог члана Г. Јована Скерлића, да Српска Књижевна Задруга ступи са Матицом Хрватском у Загребу у споразум, по коме би Задруга у сваком колу свом штампала по једно дело из хрватске књижевности, а Матица Хрватска да сваке године изда по једно дело из српске књижевности. Предлог је примљен, па је на доцнијем састанку утврђен и текст управина писма Матици Хрватској, које је и отправљено. Затим је прочитан предлог Г. Јована Скерлића, да Задруга узме иницијативу у прослави стогодишњице смрти Доситеја Обрадовића (1911) и позове на договор тога ради све просветне установе у Српству и на Словенском Југу. Предлог је примљен и ради тога писаће се свима просветним установама у Српству и на Словенском Југу и тражиће се од њих мишљење о овој прослави. — На трећем састанку, за Задругино дуговање Државној Штампарији одлучено је молити Г. Министра Просвете да поднесе предлог Народној Скупштини да Држава тај дуг опрости Задрузи, а она ће ставити Држави на расположење своје издање у вредности дуговане суме, ради поклањања школама и просветним установама, које се непрестано обраћају Задрузи с молбама. На место Антонија Пантовића изабран је за члана економног одсека у Управном Одбору Г. Др. Тихомир Р. Ђорђевић, стални доцент Универзитета, с тим да, за одсуствовања Г. Павла Поповића, замењује овога у књижевном одсеку. Примљена је понуда Стаменковићева Фонда да Задруга и овогодишњу књигу тога Фонда, „Просте приче“ од Ж. О. Дачића, о трошку његову изашље изван Србије, преко својих повереника, уз Задругине књиге. Ради штампања Задругиних огласа у дневним листовима одобрено је благајнику утрошити за први мах до 100 дин. Културној Лиги послаће се, по молби, 200 примерака Народних Књига, од друге толико жели, с тим да она препоручује Задругина издања.

Књижевни одсек имао је за то време два састанка, 10 августа и 17 октобра. На првом је утврђен предлог за хонорисање XVIII кола; на другом утврђено је одговорити на понуде Г. Г. Симеуна Кончара, учитеља у Карлобагу, Др. Милана Грубера, књижевника у Загребу и г-ђице Милене Бојовићеве, наставнице у Београду, да ће Задруга објавити списак дела из туђих књижевности, по коме ће наручивати да јој се преведу за њена издања; Г. Јосипу Косору, књижевнику у Бечу, враћени су рукописи с напоменом, да ће у антологију хрватске приповетке, коју Задруга намерава издати, наћи места свакако и нека његова приповетка; понуда Г. Др. Јована Туромана за „Седам Демостенових беседа“ имаће се у виду при одређивању дела за наредна кола; списак дела из руске књижевности за Задругине преводе која је поднео Г. Др. Јован Максимовић, штампаће се у Задругину листу; за спис о Св. Сави (по предлогу Г. Г. Ж. Јуришића и Х. Лилера) чекати да прво строга наука даде поуздан суд о целокупном раду Св. Саве; према реферату чланова Г. Г. Драгомира Јанковића и Драгутина Костића нису примљене приповетке Г. Др. Н. Ђорића; у наредној књизи *Забавника* штампаће се Сјенкјевићев роман *Огњем и мачем* у преводу Г. Лазара Кнежевића, професора. Д. К.

Културна Лига — Догађаји од лањске године, који су били толико потресли Србију, нису прошли и без позитивних и корисних резултата. Као у светлости каквога пожара, у Србији се јасно видело шта није требало и шта би требало радити. Анексија Босне и Херцеговине натерала је интелигенцију у Србији да се суочи са својом савешћу, да потражи рачуна од саме себе, и исход те велике моралне и интелектуалне кризе је да се рад на озбиљним и корисним пословима развио више но икада до сада. Упоредо са војним препорођајем врши се и културни и привредни преображај Србије, и нови живот почиње се јављати на свима пољима нашег народног рада.

Једна од најважнијих манифестација те обнове јесте и новооснована Културна Лига, са чијим радом нас упознаје у једној нарочитој књижици Г. Сава Урошевић, ректор Универзитета. („Културна Лига. Говор С. Урошевића, ректора Универзитета за организовање К. Лиге у моравском округу“. Београд, 1909; 8⁰, стр. 24). У по-

следње време код извеснога броја наставника београдског универзитета јавила се „мисао о систематском и организованом раду на културном напретку и моралном препорођају нашега народа", у смислу „ширења просвећености и културе у широке слојеве народне масе". Та мисао приведена је делу, и као пробни рад отпочео се цео један низ конференција у моравском округу. Г. Урошевић, који је тај први рад узео на се, у овом прецизном, разборитом, и најбољим патриотизмом задахнутом предавању, износи разлоге зашто се Културна Лига створила, које је њено поље рада и њен непосредни и практични програм. „Као год морнари на броду који се буром боре, тако и ми, у овој нашој земљи, морамо од сада бити сваки на своме месту, и сваки према снази својој, и по способностима својим, вршити додељене нам послове"... А први задатак који се намеће једној земљи која хоће да живи, јесте: „висока просвећеност, висока култура, јака морална снага и опште економско благостање једнога народа". Сви људи који јасно виде ту земаљску и народну потребу удружују се у Културну Лигу да удруженом снагом раде „стално и систематски на просвећивању народа, на културном, економском и моралном јачању његовом", ширећи писменост, поправљајући здравствене, моралне, политичке и социјалне услове целокупног народног живота. На крају своје књижице Г. Урошевић даје и нацрт правила Културне Лиге, која ће се, свакако, ускоро појавити и као организовано тело.

К.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
Књига XXIII, број 10. — 16 новембар, 1909.

НАДЕЖДА.

(3)

У души својој жалио сам Надежду због мучења, која је морала подносити, изложена пакости људи којима је најмање сметала, но за које је она била драгоцени предмет разговора у досадном, сивом, једноликом животу паланчана. Разумео сам да је њено срце било отровано, њезина прва, можда искрена, љубав била је насилно растргнута због глупих конвенциалности и тричавих интереса. Силна по природи својој, она није хтела ни могла страдати ћутећи, већ је враћала презирањем свету, који је био њезин непријатељ, почињући од родитеља. Она је видела људе подле, а жене пакосне, и ако у тој борби није нашла среће, она је често осећала пијанство победе.

Кад је Надежда понова дошла заједно са Александром, у њезиним очима било је пуно пркоса, а у целом понашању пуно изазивања. Очевидно очекивала је прекоре, можда претње и њена ратоборна природа уживала је унапред у судару наших двају карактера. Сам сам се чудио миру са којим сам је примио. Ја сам показивао неку врсту уверености у своју надмоћност над Иваном и нисам

хтео веровати да је она променила мене, да је она могла променити мене за њега. Или би у признању те могућности била горка жаока за моје самољубље, те сам напрегао све силе да угушим и савладам у себи осећање нанесене ми увреде. Разуме се, да ме је то стајало труда и вероватно не бих дуго издржао. Одлазио сам радницима, давао савете, помагао им у послу и чинио се да сам заборавио на присуство Надеждино. Све то време она је немирно шетала горе доле по обали, ћутала и очевидно са досадом одговарала Александру, који јој је прилазио и осмехивао се, као псето кад сагреши пред својим господарем.

Није хтела ни чај пити с нама. Заповедила је да упрегну и спремила се дому. На растанку ја сам готово весело ћеретао, Иванов је нетремице гледао у њу и очевидно није ништа разумевао. Ја сам се извињавао послом и предлагао јој да узме за пратиоца Александра. Челични сјај њених очију био је као маглом закривен, ћудљива доња усна нервозно је дрхтала, и, не удостојивши нас ни погледа, Надежда узе бич, седе у тарабан и у трку одјури даље.

Ја сам стајао на месту и гледао за тарабаном све док се није сакрио иза борових дрвета, а на мојим грудима лежала је као камен нека непозната тежина. Да није било Александра и осећања што се понос зове, ја бих појурио за тарабаном, достигао бих Надежду, молио за опроштај, љубио њезине руке, док се смех не појави на њезиним уснама, док радошћу не заснјају њезине очи и док се враголасто не затресу пепељаве коврџе. Зашто сам ја изазивао њезине сузе и сам страдао њиховим болом?

Каква је то фаталност која чини бедном нашу љубав на земљи и гони срца која воле да узајамно муче једно друго? Та жена, лепа и млада, створена да буде срећна и да усрећи другога, узвишена над многим слабостима, без ситничарења у карактеру, зашто је она ишла кроз живот као каква лавина која руши, дочекивана злобом, мучењем, или и сувише одвратном, ниском ласком?

Два-три дана потом отишао сам из лова Надежди на посед. Она ме је примила са очевидном радошћу. Њена мати је била такође дошла њој на посед. Мати је била бојажљива, добродушна жена и примила ме је и она радосно. Надежда је била очевидно њена љубимица и за све време вечере она је нежно и плашљииво следила за покретима своје кћери. Но било је такође јасно да је она била и сувиша слаба да би могла утицати на карактер своје кћери, или јој дати заштиту од оца и сачувати је од увреда људи.

Да је у мени било и најмање наклоности породичном животу, ја бих се тога вечера могао заљубити у другу Надежду. Она је била тако мила, њена веселост била је умерена, њени покрети били су пуни женске грације, њена љубазност неусиљена и у њеним очима као да је било нежности и љубави.

Очевидно, била је задовољна мојим доласком, који је она примила као знак моје покорности и ту за столом није било никога према коме је требало отпочети опасну игру освајања.

Мени су били одредили преноћиште у сарају на свежем покошеном сену. Надежда је пошла са мном да ми покаже и спреми постељу. То вече она није била нимфа пуна страсти и охолости, већ источник нових, непознатих жеља, пуних неисказане благости. Одлучно и благо, као хранитељка са болесним дететом, поступала је она са мном, лењиво се бранећи од мојих пољубаца, и кад је ипак успела да ми приготови постељу, брзо, но без грубости, извила се из мог загрљаја и кроз мрак умакла дому.

Њена мати могла је остати на поседу само неколико дана и за све то време или је она заједно са матером долазила на реку, или сам ја одлазио к њима, спавао на сену у сарају и враћао се јутром на посао. Међу нама се била утврдила дружба и, мада Надежду нису особито занимала висока питања, ипак се без досаде могло провести у њезином друштву. При том после посете мојих

градских познаника, у мом срцу је било више љубави а мање страсти спрам Надежде. Но ја сам се јако старао да сакријем та своја осећаја од ње саме, јер би их она са својом лудом главом погрешно разумела. Љубити стално и верно она није могла, у љубав она није веровала и није ју можда ни тражила. Сва страст, она је страст распаљивала у другима и једино задовољство налазила у пркосу и победи. Другојачија љубав у њезиним очима била је што и сажаљење, и она није могла опростити човеку, који би је на тај начин волео. С друге стране она је могла по својој вољи увеличавати или снижавати температуру страсти која је из ње истицала. Једним додиром своје руке она је узбуђивала сву крв у човеку и једним погледом својих спокојних, јасних очију постајала неприступна.

Међутим, анонимна писма паланачких пријатеља изгледа да су тровала мир који се био утврдио око ње. Она је често била раздражена, ћутљива и челични сјај њезиних очију сијао је чудним, само њима својственим блеском. Са видним олакшањем дочекала је одлазак своје матере. Но скоро затим дође она к нама на реку. Александар Петровић био се помирио са заборавом од њене стране и понашао се и сам равнодушно или по другарски. Све троје смо сели у шарабан и пошли у град. Зачуђени становници са отвореним устима и разрогаченим очима гледали су на нас. Пролазећи кроз градске улице она се нагињала к нама, њене пепељаве коврџе често су додиривале наше образе, њезин дах мешао се са нашим, а смех је звонио у ушима забезекнутих гледалаца. По какав познаник на улици једва је имао времена да нас поздрави, а потом је трчао као без душе да достави новост својим пријатељима. Надежда заустави кола пред домом нашег познаника апотекара. У његовој кући било је цело паланачко друштво. И изгледа да је она то знала и раније све смислила, не посвећујући нас у своје планове.

Не, ту сцену нећу никад заборавити! Са смехом и шумом ушли смо ми унутра. Људи су били већином за-

безекнути, изнеаађени; апотекар се глупо осмехивао на нас, уводећи нас у друштво, и слегао раменима, као да је хтео казати осталима, како њега не треба ни за шта кривити. Младе жене, које се нису могле похвалити Надеждином лепотом, злобно су се осмехивале и нерадо поздрављале. Достојанствене матере као да су хтеле да заштите своје синове од погледа и додира те чаробнице. Никад Надежда није била тако лепа као у том тренутку своје потпуне победе. Капризна мала уста никад нису тако изазивала. Челични сјај њених очију никад није био тако тврд, н џокејска капа као да је била нарочито измишљена да покаже све богаство и сву лепоту њених пепељавих коврџица. Опасно је било волети или срдити ту жену.

Ништа тако не побеђује као увереност у победу. Она није била обична кокета, која унапред изучава своје погледе, своје осмехе и своје покрете руке, а после их свесно употребљује. Не, она је била просто Надежда Александровна. И у колико се она мање усиљавала, утолико се више допадала. Разуме се, без ласки и удварања она није могла живети, но удварања мушкараца примала је она као нешто што се само по себи разуме и на чему она није могла бити никоме благодарна, као што груди удишу ваздух, као што око прима светлост.

У досадно паланачко друштво пала је она као метеор, и наскоро сви, који су смели, били су око ње, очекујући њезин осмех, њезин поглед. Иванов и ја били смо савршено заборављени. Надежда је све очаравала, све је пленила. Можда би понека њена супарница отишла из друштва, да јој је допуштало самољубље и женска радозналост, која је желела остати до краја и накупити што више материјала за сутрашња оговарања.

Ту код апотекара, међу осталима, био је и један младић, студент медицинског факултета, заједно са матером. Као што се Дона Инец хвалила васпитањем Дона Жуана, тако се и та поштена дама хвалила васпитањем свога сина. Штитила је она њега од свих злих путева и

женских лукавстава, и била је врло строга у својим суђењима о Надежди. Млади студент гледао је жудно из свог угла на Надежду, а сваки пут кад би он хтео ступити ближе чаробном кругу где је она владала, мати га је задржавала поред себе у друштву једне друге такође поштене, постарије даме. Јадни студент зевао је тамо и кришом бацао Надежди своје погледе пуне дивљења и плашљивих жеља.

Жене имају нарочити нагон, који их упућује тамо, где се оне надају добити највише задовољства. Надежда је владала тим инстинктом. Она није могла не примити студента, који је сам по себи био пријатна појава. Но њу је нарочито дражила заштита, коју је мати била поставила около њега. Њихови погледи су се сукобили; у погледу, којим га је она обухватила, била је сконцентрисана сва страсна енергија њенога бића, и под тим погледом он се осећао као птица змијом очарана. Она је хтела завладати њиме, и он јој није могао умаћи. Оставили смо друштво са шумом и смехом, као што смо и дошли у њега. На путу ка поседу била је мање весела; очевидно, некаква мисао јој је била у глави. Заборавила је и на гостопримство, које је њој било урођено као у већине руских жена. Ушла је у своју собу, затворила се тамо, остављајући Иванаву и мени да се сами постарамо о преноћишту. Рано ујутру ми смо отишли на реку, не видевши Надежду.

Неколико дана потом Надежда није долазила к нама, а ми, заузети послом, нисмо одлазили к њој. Једнога вечера, сва задихана од узбуђења са раширеним зеницама, као да ју је обузело лудило гоњења, дође она на реку. Није ми дала доћи себи од изненађења. Испрекиданим реченицама молила ме за помоћ, а у чему се она састојала нисам могао разабрати. На свако моје питање она је нервозно ломила руке и журила ме да пођем с њом. Сама она нађе и принесе колима моју ловачку пушку, показујући му при том на некакав персијски кинџал за својим пасом. Није остајало ништа друго; сео сам у ша-

рабан и пошао с њом. Ствар је била сасвим проста, но у њеној женској глави њој се представљала као каква врло опасна авантура. Са младим студентом медицине била се она договорила о његовој отмици од матере. Васпитан под строгим надзором мајке, он је био сметен на сваком практичном кораку. Надежда, лакомислена, волела је авантуру, и сама себи сугерирала опасности, којих није било. Они су били решили наћи уточишта код мене на реци, у нади да их тамо неће нико узнемиравати. Моја улога састојала се у овом: поћи на поштанску станицу, наћи медецинара који ме је тамо чекао, сести у тарантас и у шуми се састати са Надеждом на одређеном месту. Све то објаснила ми је она у шарабану, молила ме за помоћ, молећи ме страсно готова на сваку жртву. Био је тренутак, када сам с ужасом и одвратности хтео бежати од ове жеие. Но како сам ја по некад налазио воље и снаге да се борим с њеним ћудима, ја сам био потпуно немоћан наспрам њених суза. Она је говорила несвезане речи, пуне молби и детињског очајања.

— Гавруша... голубе... зар вас није стид!... Ах, ви знате да ја немам другог пријатеља!... Зашто ме мучите?...

При том је њен поглед бесмислено лутао по дрвећу, као да од њега чека помоћи, или као да тражи место где ће да се обеси. У гласу, којим је изражавала речи, лежала је молба размаженог, слабог детета, које ће пре свиснути од туге него се одрећи своје ћудљиве жеље. Противити јој се даље била би суровост за коју нисам био способан.

Чудна, непојамна жена... Очевидно њено срце није било додирнуто, а била је пробуђена сва ненаситост њене грабљиве, женске природе. Њој није било стало до љубави медицинара, већ до бола који је она тиме наносила његовој матери. Сувише заслепљена страшћу, она није мислила на бол који је наносила мени, који је нисам могао ни волети је нити је се одрећи. Њени пољупци као огањ се разливали по мојим жилама, а њени загрљаји

остављали су после себе празнину, коју ништа није било у стању испунити. А зашто је баш мене изабрала за својега саучесника и помоћника у тој својој фантазији? То су биле нове непознате муке? Ипак, ја сам јој био благодаран на њима.

Авантура нам је потпуно пошла за руком. Надежда са медецинаром настанила се с нама, са мном и са Ивановом. Отишао сам у лов, а отуда право у град. У граду су сви знали за бегство медицинара са Надеждом и говорили су о томе као о новости мени непознатој, не мало дивећи се миру са којим сам је примио. У њиховом причању било је толико глупости и бесмислице, докле само може доћи тупа фантазија беспослених паланчана. На мене су они гледали као на полудивљег чудака; и мој живот на реци, вечно по лову са псом и пушком у руци, изазивао је у њих сујеверни страх. Жене, да би се светиле и да би понизиле Надежду, изгледа да су измислиле, а људи разносили гласове, како сам ја везивао Надежду косама за јелу, био је, мучио, а она ипак долазила мени и предавала се мојим загрљајима. Разуме се да су на све стране биле разаслате добровољачке чете да пронађу Надежду са украденим медицинаром и да га врате матери. Никоме није ни падало на ум да их тражи на реци код мене.

Са минулом опасношћу и првим вихором страсти Надежду је прошла и жеља за њеним украденим благом. Он је био мила а не ружна појава, но једнако около сукања своје мајке; у њему није било јачине карактера, а сувише страсна природа Надеждина сломила је у њему сваку моћ борбе. Он се кобно заљубио у Надежду. Украшавао је он њу свим врлинама жене и девојке до обожавања, и био је сав молба и опроштај. Надежда је волела борбу борбе ради, била је неумољива наспрам суза и уздаха. Он јој је предлагао своју руку, стварао планове пуне љубави и рада, али Надежда је налазила пакленог задовољства да својим подсмесима обара све његове планове као куле од карата, стављајући му као

услов да пође за њега: пристанак његове матере. И бедни младић падао је у очајање. Да би потпуно разорила његово срце, почела је пред њим говорити мени ти и звати ме само по имену. После неколико дана медицинар се вратио матери, но разорено срце страдало је и даље, и доцније сам чуо да је отишао на Крим, душевно растројен.

После растанка с медецинаром Надежда је била необично мила и љубазна са мном. Као да је хтела својим умиљавањем и ласком да из мојих груди измами тајни гњев, који је она осећала да кипи у мени због њезиног свирепог поступка са студентом. И опет сам се предао вечно новим дражима те жене. Истина не без борбе, не без потмуле срџбе на њу и себе сама, тек ипак предао сам се. Она је већи део времена проводила код мене на реци: пецала рибу, ћеретала, измишљала стотину невиних забава, весело играла и оживљавала туробност мрачне, старе шуме. И сами радници привикли су на њу и радовали се њеном доласку. Удари маља по окованим главама шипова никад нису били тако сложни као кад је командовала Надежда. Волела је трку, јахање и купање у бистрој, тихој реци. Тада би остављала мене иза ниских џбунова веће да чувам стражу од пролазника, и ако је то било савршено глухо место, под строгом забраном не излазити иза џбунова. Потом, пливајући, долазила би до мене украшена воденим лилијама и лаганим, грациозним покретима извијала се, показујући кроз плаву воду све контуре свога младога, гипкога тела мраморне белине.

Потом је њу обузимала нова фантазија и она је скупљала око себе друштво младих људи, који су стално или као гости становали на околним поседима. На дому је она била гостопримљива, љубазна према свима, и ретко давала разлога мојој љубомора. Њезина мати била је опет на поседу. Побољевала је по мало, и у њих се често бавио и ноћивао лекар, наш познаник из града. Ја нарочито нисам волео доктора због његовог цинизма и што се он раније тако лако изражавао о Надежди. Страдао сам од

његовог присуства на поседу и мучио себе и Надежду. Ако бих се случајно нашао заједно с њим на поседу, брзо сам се враћао на реку, грубо одбијајући све молбе које је она расипала, пратећи ме за врсту кроз шуму, па се после враћајући сама дома.

Неколико дана нисам долазио к њима, и нежно раздражен у самоћи шуме још сам силније осећао одсуство Надеждино. Њена мати спремала се у Москву. Надежда је такође хтела путовати с њом, јер се мати надала помирити је с оцем, а она је обећала не мислити више на своју прву љубав. Стога се код њих било скупило све познато друштво са околних поседа; био је и доктор.

Време се проводило као обично у таквим приликама. Руси се никад не одричу вотке. Прво се мезетила вотка са сељетком, затим вотка уз хладне, слане печурке из туршије, а већ пред кухебјаком треба увек попити коју чашицу, а потом обед.

После обеда Надежда је свирала на клавиру, и свирала не рђаво. Сећам се, прво је узела Шопенове Ноктурне, а потом је прешла на музику која је боље одговарала њеној снажној и страсној природи. И музици се она предавала страсно, до заборава, као у свему што бар за тренут завлада њеним бићем. Кроз њу она се дизала у нови неиспитани свет, куда је само допирао поглед њених великих очију. Она је била као и музика која је и очаравала и сама била очарана. Очевидно ради стварања те девојке природа није штедела својих елемената. Као потоци суза лили су се тонови испод њених прстију, и у њима је она заборављала на наше присуство и на сав остали свет. Своје свирање завршила је Листовом рапсодијом.

Ја сам потпуно сагласан са мишљењем Толстоја, казаним у „Крајцеровој Сонати“, да би музику требало забранити, или допустити једино као државни монопол. На сваки начин не треба допустити музику у друштву жена, а још страшније је кад се и алкохол дода свему томе пламену страсти, који у нама распаљују жене и музика. Шо-

пенове Ноктурне, бар на мене, имају то дејство да ме разнеже, раслабе, одузму вољу као у болног детета, а на место одузете активне воље у души се вију, као оне вечерње магле, необјашњиве туге и неисказане чежње На тако раслабљену и обезоружану душу јурнуле су све страсти које су се лиле са клавира испод снажних удара Надеждиних, Мени је било болно у души и тешко, а осећање скорог растанка са том женом, за коју ја нисам хтео признати да је волим, доводио ме је до лудила. Шум и похвале гостију пратили су свршетак њезине свирке. Она се љубазно осмехивала на све, но ја сам једино видео њене осмехе упућене доктору, и кад је она пришла к мени у очевидном очекивању похвале и благодарности, ја сам гунђајући нешто окренуо главу.

— Quel entêté grognon! — проговорила је она над мојом главом и отишла даље.

Одмах затим умолили су доктора да пева. О његовом гласу не могу казати ни речи. У мојим ушима све је зујало, а сваки његов тон, сваки његов поглед био је пун изазивања за мене. Певао је са увереношћу и очевидно изазивао допадање. И свим болима моје душе придружило се некакво осећање нарочите увреде и понижења, које је мени Надежда припремила. Изгледало ми је да је она мене нарочито позвала у то друштво да ме исмеје, понизи, и да тако у последњем тренутку прослави своју коначну победу нада мном. И то је, као рана од усијана гвожђа, пекло моје груди. Требало је пошто пото изићи из тог пакла. Како? Јаукати из гласа, или ударити доктора по лицу и устима без икаква повода било би исто што и признање да сам побеђен. Луда идеја дошла ми на ум и у њој сам нашао олакшања. У тренутку кад је доктор почињао другу строфу некакве баналне француске романсе, која се почињала са „Si tu m' aimais“, а свршавала као рефреном „Mais vous ne m' aimez pas“, и притом непрестано гледао на Надежду страсним погледом, изишао сам у предсобље и Крака, који је лежао тамо, увео у собу за госте. Пси и тако не воле музику, а Краку

је било довољно шапнути на ухо моју реч и његов бас заорио се у соби. Сви су били тиме поражени. Само Надеждина мати узела је то као оштроумну досетку и благо се смејала, а Надежда, на моје изненађење, церекала се и вraголасто скакала од радости. Романса је била прекинута, а доктор смртно увређен, можда више понашањем Надеждиним, него мојим поступком. Разуме се, тражио је сатисфакцију, и ја сам му се ставио на расположење, очекујући његове сведоке. Доктор је отишао први, хладно се праштајући, гости се почели разилазити, и ја се вратим на реку.

(Наставиће се)

Владислав Савић.

МАЛА РОКА.

(2)

Они су долазили у групама, мало се устежући и забринути, бојећи се првог узбуђења. Кад су опазили тело, зауставише се, не смејући више да иду напред и говорећи полако. Затим се осмелише, начинише неколико корака, опет се зауставише, пођоше напред поново, и ускоро, око покојнице, њене мајке, лекара и Ренардеа, начинише збивен, ускомешан и шуман круг који се смањивао због наглог гурања новодошавших. Ускоро додирнуше леш. Неколицина чак саже се да га опипа. Лекар их удаљи. Али кмет, отргнувши се нагло из своје укочености, и, дочепавши штап доктора Лабарба, скочи на своје потчињене, муцајући: „Чистите се... чистите се... стоко... чистите се“... У тренутку, круг радозналих рашири се на две стотине метара.

Рока се била дигла, окренула се, села, и сад је плакала са рукама склопљеним на лицу.

У гомили препирало се о догађају; и жудне очи младића посматрале су ово откривено младо тело. Ренарде то опази, и, скинувши нагло свој платнени капут баци га на девојчицу која ишчезе сва под широм одећом.

Радозналци се поново полако приближаваху; сталан жубор гласова пео се под густо лишће великих дрвета.

Кмет, у рукавима од кошуље, са штапом у руци, стајаше у борачком ставу. Изгледао је до краја раздражен овом радозналошћу света, и понављао је: „Ако се један од вас приближи, разбићу му главу као псу“.

Сељаци су га се много бојали; држали су се подаље. Доктор Лабарб, који је пушио, седе поред Роке, и говораше још, тражећи да је разоноди. Стара одмах скиде руке са свога лица и одговори бујицом сузних речи, испражњујући свој бол у ширини свога говора. Она исприча сав свој живот, своју удају, смрт свога човека, чувара волова, који је погинуо од рога, детињство своје кћери, свој бедан живот удовице без средстава са малом. Она је имала само њу, своју малу Лујзу; и њу су убили; убили су је у овој шуми. Одједном она хтеде опет да је види, и вукући се на коленима до леша, диже један крај одеће који га је покривао; затим клону поново и продужи да урла. Гомила је ћутала, жудно гледајући све покрете матере.

Али одједном настаде велики вртлог; људи су викали: „Жандарми, жандарми!“

Два жандарма појављивала су се у даљини, наступајући брзим ходом, пратећи свога капетана и неког малог господина са риђим залисцима, који је подскакивао као мајмун на једној високој белој кобили.

Сеоски чувар нашао је Г. Питоена, истражног судију, баш у тренутку кад је овај узјахивао свога коња да иде у свакодневну шетњу, јер је волео да се показаје као леп коњаник, на велику радост официра.

Он сиђе на земљу с капетаном и стеже руку кмету и доктору, бацивши лисичји поглед на платнени капут који је подизало тело пружено под њим.

Кад је добро био обавештен о догађају, он најпре заповеда да се удаљи публика коју жандарми истераше из шуме, али која се ускоро појави у ливади, и образова живу ограду, велику живу ограду, од радозналих глава што су се мицале дуж целе Брендије, с друге стране потока.

Сад беше ред лекарев да он да своја објашњења која је Ренарде оловком писао у своме бележнику. Све констатације беху учињене, забележене, претресане, а

нису довеле ни до каквог открића. Максим такође био је поново дошао не нашавши ни трага од одела.

Овај нестанак изненађивао је све, јер га је свако могао објаснити једино крађом; а како ти дроњци нису вредели ни сто пара, као крађа није се могло примити.

Иследни судија, кмет, капетан и доктор почели су и сами да траже, двоје по двоје, уклањајући и најмање гране поред воде.

Ренарде је говорио судији: „Како је могло бити да тај бедник сакрије или однесе хаљине, а да тело остави тако напољу, на видику?“

Други, подмукао и оштроуман, одговори: „Хе! Хе! Лукавство можда? Тај злочин је учинила или нека животиња или неки препреден угурсуз. У сваком случају, ми ћемо зацело успети да га пронађемо“.

На котрљање колских точкова сви окретоше главе. То су долазилили заступник државног тужиоца, лекар и судски писар. Почеше тражење изнова, разговарајући живо.

Ренарде одједном рече: „Знате ли да вас ја задржавам на ручак?“. Сви примише са осмејцима, а иследни судија, налазећи да су се данас довољно занимали Малом Роком, окрете се кмету;

— Ја могу код вас однети тело, је л' те? Ви зацело имате собу где би остала до довече.

Овај се збуни, муцајући: „Да, не.. не... Истину да кажем, више волим да га не уносе код мене... због... због мојих слугу... које... које већ говоре о аветима у... у мојој кули, кули Ренардеовој... Знате... Не бих могао више да задржим ни једног... Не... Више волим да га не донесу к мени“.

Судија поче да се смеши: „Добро... Наредићу да га одмах однесу у варош, ради судског прегледа“. И окренувши се заступнику: „Могу се послужити вашим колима, је л' те?

— Да, сасвим.

Сви се повратише лешу.

Рока је сад седела поред своје кћери, држала је за руку, и гледала преда се, тамним и тупим погледом.

Оба лекара покушаше да је одведу, како не би видела кад односе малу; али она одмах разумеде шта ће да се ради, и, бацивши се на тело, дочепа га у наручје. Лежећи на њему викала је: „Нећете је добити, она је моја, она је сад моја. Убили су ми је; ја хоћу да је чувам, нећете је добити!“.

Сви људи, потрешени и неодлучни, стајали су поред ње. Ренарде клече да би јој говорио: „Слушајте, Рока, то је потребно, да нађемо онога ко је убио; без тога не би се знало; зацело га је потребно тражити, да би смо га казнили. Вратићемо вам је кад њега нађемо, ја вам обећавам“.

Овај разлог поколеба жену, мржња се пробуди у њеном лудачком погледу: „Онда ће га ухватити?“ рече она.

— Да, ја вам то обећавам.

Она се подиже, решена да пусти ове људе да раде; али како је капетан промрмљао: „Чудновато је да се не налази одело“, једна нова помисао, коју још није имала, одједном уђе у главу сељанке, и она упита:

— А где су њене хаљине; оне су моје. Ја их хоћу. Где су их метли?

Објаснише јој како их нису могли пронаћи; она их онда тражаше са очајним јогунством, плачући и јецајући. „Оне су моје, ја их хоћу; где су, ја их хоћу?“.

Што су више настојавали да је умире, више је јецала, јогунила се. Није више тражила тело, хтела је одело, одело своје кћери, исто толико из несвесне грамзивости јадника коме један комад новца представља имање, колико из материнске нежности.

И кад мало тело, увијено у покриваче који су отишли да донесу од кмета, ишчезе у колима, стара, стојећи под дрвећем, док су је кмет и капетан придржавали, викала је: „Ништа више немам, ништа више, ништа више на свету, ништа више, чак ни њену малу капу; немам ништа више, ништа више, чак ни њену малу капу“.

Парох, тек што је био дошао; сасвим млад поп, већ дебео. Он узе на себе да одведе Року, и они отидоше заједно у правцу села. Бол мајке ублажавао се под зашећереном речи свештениковом, који јој је обећавао хиљаду награда. Али она је непрестано понављала: „Кад бих имала само њену малу капу“... јогунасто заустављајући се на тој помисли, која је сад надвладала све остале.

Ренарде повика из далека: „Ви ручате с нама, господине попо. Кроз један час.“

Парох окрете главу и одговори: „Радо, господине кмете. Бићу код вас на подне“.

И сви се упутише кући, чија се сива фасада и велика кула, уздигнута на обали Брендије, опажала кроз гране.

Ручак трајаше дуго; говорило се о злочину. Сви су били истога мишљења: злочин је извршио неки скитница, који је случајно прошао туда, док се мала купала.

Затим судије отидоше у варош, објавивши да ће опет доћи сутрадан рано; лекар и парох вратише се својим кућама, док се Ренарде, после дуге шетње кроз ливаде, врати у шуму где се шетао до мрака, лаганим корацима, са рукама на леђима.

Леже врло рано и још је спавао сутрадан, кад иследни судија упаде у његову собу. Он је трљао руке, изгледао је задовољан; рече:

— „А! а! ви још спавате? Е! лепо, драги мој, одјутрос имамо новости“.

Кмет беше сео у постељи.

— Шта дакле?

— О! нешто чудновато. Ви се добро сећате како је мати, јуче, тражила једну успомену од своје кћери, нарочито њену малу капу. Дакле, отворивши јутрос врата, она је, на прагу, нашла две мале дрвене ципеле детиње. То доказује да је злочин учинио неко из места, неко ко се сажалио на њу. Ево, у осталом, разносач Медерик доноси ми напрстак, нож и кутију за игле покојничине. Дакле, носећи одело да га сакрије, човек је испустио предмете који су били у џепу. Што се тиче мене,

ја нарочиту важност придајем чињеници са ципелама, која показују извесну моралну културу и способност убице да буде тронут. Ми ћемо дакле, ако је вама по вољи, заједно прегледати главне становнике вашег места.

Кмет се био дигао. Зазвони да му донесу топле воде за браду. Он је говорио: „Радо; али ће то бити доста дуго, и ми можемо одмах почети“.

Г. Питоен сео је на столицу као што се седа на коња, продужујући тако, чак и у соби, своју манију за јахањем.

Ренарде је сад покривао браду белом пеном, гледајући се у огледалу, затим наоштри о кожу свој бријач и прихвати: „Најглавнији становник Карвелена зове се Жозеф Ренарде, кмет, богат поседник, осорљив човек који туче чуваре и кочијаше“...

Иследни судија поче да се смеје: „То је довољно; пређимо на идућег...

— Други по важности је Г. Пеледан, заступник кмета, одгајивач волова, исто тако богат поседник, сељак препреден, врло подмукао, лукав у стварима новца, али, по моме мишљењу, неспособан да учини такво злочинство.

Г. Питоен рече: „Даље“.

Онда, бријући се и умивајући, Ренарде продужи морални преглед свију становника Карвелена. После два часа претресања, њихове сумње биле су се зауставиле на три доста сумњиве индивидуе: на неког човека по имену Кавала, који је кришом ловио по туђој земљи, на једног ловца пастрмка и ракова по имену Рака, и једног чувара волова по имену Кловиса.

II

Истраживања су трајала цело лето; злочинца не пронађоше. Они, које су осумњичили и ухапсили, лако су доказали своју невиност, и суд мораде прекинути истрагу кривца.

Али то убиство изгледало је да је на чудноват начин узбунило цело место. У душама становника остало је

неко неспокојство, неодређена плашња, осећај тајанственог страха, који је долазио не само услед немогућности да се открије икакав траг, него такође и нарочито због чудног наласка ципела пред вратима Роке, сутра дан. Уверење да је убица присуствовао констатацијама, да без сумње још живи у селу, непрестано је долазило на ум, никад није излазило из памети, изгледало је да лебди над крајем као непрестана претња.

Шума је у осталом постала место кога су се плашили, избегавали, које су држали за нечисто. Некада, становници су долазили да се по њој шетају сваке недеље после подне. Седила су на маховину на подножје огромних дрвета, или су ишли дуж реке, вребајући пастрмке које су промицале испод траве. Младићи су играли кегле, лопте и друге игре, на извесним местима где су они пронашли, поравнили и прокрчили земљиште; а девојке, по четири или пет у реду, шетале су držeћи се испод руке, рђаво певајући својим крештавим гласовима романсе које су дражиле уши, чије су погрешне ноте таласале миран ваздух и од којих су нерви зуба трнули као од капљи сирћета.

Сад више нико није ишао под густ и висок свод, као да су увек очекивали да нађу на земљи какав леш.

Јесен дође, лишће опадаше. Падало је дању и ноћу, силазило је вртећи се у около округло и лако, крај великих дрвета; и небо је почело да се види кроз гране. Понекад, кад је ветар дунуо по врховима, лагана и стална киша нагло се повећавала, постојала пљусак са необјашњивим шуштањем, пљусак који је маховину покривао густим застирачем што је под ногама био. И готово неприметан шум тога опадања, усталасан, непрестан, благ и тужан шум, изгледао је као жалба; и то лишће што је непрестано падало изгледао је као сузе, крупне сузе које су лила велика тужна дрвета, дан и ноћ, оплакујући крај године, крај млаких јутара и благих сутона, крај топлих ветрова и јасна сунца, а можда тако исто злочин који су видели да се изврши у њиховом

хладу, дете силовано и убијено на њином подножју. Дрвета су плакала у тишини пусте и празне шуме, шуме напуштене и страховите, где је сама морала лутати душа, мала душа мале покојнице.

Брендија, надошла од кишâ, текла је брже, жута и гњевна између својих сувих обала, између два реда мршавих и голих врба.

Али Ренарде се поново поче шетати по шуми. Свакога дана, кад је ноћ почела да пада, он је излазио из своје куће, силазио низ свој перон лаганим корацима, и одлазио под дрвеће, замишљена израза, са рукама у џеповима. Корачао је дуго по влажној и мекој маховини, док се мноштво гаврана, који су из све околине дошли да конакују на високим дрветима, разлетало у простору као огроман црни вео који лебди на ветру, пуштајући јаке, кобне крике.

Понекад би стали, посејавши црним тачкама гране измешане на црвеном небу, на крвавом небу јесењих сутона.

Затим су одједном одлазили, гачући страховито и поново развијајући изнад шуме дуг и мрачан венац свога лета.

Најзад су падали на највише врхунце и мало по мало престајали са својим жагором, док је ноћ која је расла, мешале њихове црно перје са црнилом простора.

Ренарде је на подножју дрвета лутао још, полако; затим кад му непровидна помрчина није дозвољавала да више корача, он се враћао, као маса падао на своју фотељу, пред светлим камином, пружајући ка ватри своје влажне ноге које су се дуго димиле према пламену.

И тако, једнога јутра пронесе се у месту велика новост: кмет је секао своју шуму.

Већ је радило двадесет дрвосеча. Почели су од краја који је најближи кући, и напредовали су брзо, у присуству господара.

Најпре су се уз стабла пузали поткресачи.

Привезани за стабло једном замком од ужета, они су га најпре обгрлили својим рукама, затим, подигнувши једну ногу јако су ударали о дрво челичном оштрицом притврђеном за свој ђон. Оштрица је улазила у дрво остајала ту забијена, и човек се наслањао на њу као на степенице, да би ударио другом ногом са другом оштрицом на којој ће се поново одржати, опет почињући са првом.

И, при сваком уздизању, он је све више преносио замку која га је везивала за дрво, а о његовом куку висила је и сијала челична сикирица. Он се непрестано полако пењао као паразитна животиња која напада дива, пењао се тешко уз огроман стуб, грлећи га и ударајући мамузама да би стигао да га обезглави.

Чим дође до првих грана, заустави се, одвезује себи с бока сечиво и удара... Удара полако, с планом, засецајући грану сасвим близу стабла; и нагло, грана пуца, повија се, нагиње на једну страну, откида се и пада, окрзнувши се у своме падању о суседно дрвеће. Затим се руши на земљу са великим праском оборена дрвета, и све њене малене гранчице дуго дршћу.

(Наставиће се).

Гиј де Мопасан.

(С француског превео Х.)

ДЕМОН.

ИСТОЧНА ПРИЧА.

(Крај).

VIII

И улази, готов да воли, са душом која је добру рада; и већ мисли да је дошао жељени час новог живота. Нејасна дрхтавица очекивања, страх од неме неизвесности као да се сад први пут сретоше и упознадоше са овом охолом душом; то беше рђав знак... Он улази, гледа, али пред њим стајаше посланик рајски, херувим, чувар лепе грешнице; он стоји са сјајним челом и крилом је заклања од непријатеља... И луча божанске светлости наједаред засени нечисти поглед, и, место слатког поздрава, одјекну тежак укор.

IX

„Душе немирни, душе грешни, ко те је звао у овој поноћној тами? Овде нема твојих поклоника; за зло се овде до сад није знало! Ка мојој љубави, ка мојој светињи не гради себи грешне путање! Ко те је звао?“

Њему у одговор зли се дух подмукло насмехну; поглед му се од зависти зажари, и поново му се у души пробуди отров давнашње мрзости. „Она је моја! — рече он страхотно: — остави је! она је моја! Касно си се, браниоче, јавио, и ти ниси судија ни мени, ни њој. На то поносито срце ја сам већ метнуо своје обележје; овде више нема твоје светиње; овде ја владам и љубим!“

И анђео жалостивим очима погледа јадну жртву, и, полагано узмахнувши крилима, потону у небеску пучину.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Тамара.

О, ко си ти! Твоје су речи опасне! Је л' ми те пакао послао, или рај? Шта хоћеш?

Демон.

Ти си дивна!

Тамара.

Али казуј, ко си ти?... Одговарај!...

Демон.

Ја сам онај, кога си ти слушала у поноћној тишини, чија је мисао шаптала твојој души, чију си тугу ти нејасно наслутила, чији си лик видела у сну; ја сам онај, чији поглед наду уништава, тек што се расцветала, ја сам онај, кога нико не воли и кога куне све што живи. Ништа ми није васиони простор и вечност; ја сам бич мојих земаљских робова, ја сам цар познања и слободе, ја сам непријатељ небеса, зло природе, и, видиш, ја сам пред твојим ногама! У слатком заносу доносим ти тиху молитву љубави, моју прву земаљску муку и моје прве сузе. О, сажали се на мене и саслушај ме! Једном речју ти би ме могла вратити добру и небесима; заоденут светим покривачем твоје љубави, ја бих се тамо јавио, као нови анђео, у новом сјају. Само ме, молим те, саслушај — ја сам твој роб, ја те волим! Тек што сам те угледао, оног сам часа тајно омрзао и моју бесмртност и власт, — и нехотице сам почео завидети непотпуној земаљској радости: мени дође тешко не живети као ти, и страшно — живети од тебе одвојен. У бескрвном срцу неочекивана зрака... поче опет живље да пламти, и туга се на дну давнашње ране стаде мицати као змија. Шта ми је та вечност без тебе? Шта ли бескрајност мојих области? — Празне звучне речи, огроман храм без божанства!

Тамара.

Остави ме, лукави душе! Умукни, ја злотвору не могу веровати! Створитељу!.. Јаој, та ја се не могу молити Богу; убитачни отров обузео је мој клонули ум. Чуј ме, ти ћеш ме упропастити; твоје су речи — огањ и отров... Кажи, зашто ти мене волиш?

Демон.

Зашто, лепотице? — Јаој, ја не знам; пун новог живота, ја сам с моје грешне главе поносито скинуо трнов венац и све, што је било, у прах сам бацио; мој је рај, мој пакао — у твојим очима! Ја те волим неземаљском страшћу, онако, како ти не можеш заволети: свим заносом, свом силином бесмртне мисли и маште. У мојој души је од искона насликан био твој лик, он је лебдео преда мном у пустињама вечног небеског пространства. Одавна узнемирујући моју мисао, звучало ми је слатко име твоје; у данима среће, мени си у рају само ти недостајала. О, кад би ти могла разумети, каква је то горка мука целог живота, вековима, сам за се, без друга, уживати и патити се, — за зло похвале не очекивати, ни награде за добро; живети сам за се, и осећати, како си сам себи досадан и како је досадна та вечна борба без тријумфа, без измирења! Свагда жалити, и не желети, све знати, све осећати, све видети, ићи за тим, да све мрзиш и све на свету да презиреш!..

Чим се Божје проклетство испунило, — од оног истог дана ватрени загрљаји природини за навек се охладише за мене... Плавило се преда мном небеско пространство, видео сам брачну одору давно ми знаних небеских светила... Она летијаху у венцима од злата; али гле! — ниједно не познаде свог негдашњег брата. Тада почех у очајању дозивати себи сличне изгнанике, али јаој! и ја не могох да познам њихове речи, њихова лица и пакосне погледе. Престрављен, ја махнух крилима, полетех... али камо? зашто? — не знам. Пређашњи ме другови беху презрели; свет за мене, као и рај, постаде глух и нем.

Тако оштећена лађа, по необузданој ћуди струјиној, без једрила и крмила, плови, не знајући, где јој је мета; тако у рано јутро одломак громовног облака, црнећи се у плавој небеској висини, сам, не усуђујући се нигде да пристане, лети без сврхе и трага, Бог зна од куда и Бог зна камо!

Но ја нисам дуго управљао људима, нисам их морао дуго учити и на грех наводити, нити сам дуго све што је благородно срамотио и све што је лепо хулио; нисам дуго... Пламен чисте вере ја сам код њих лако за навек угасио... А зар је било вредно да се мучим око самих глупака и лицемера? Те се сакрих у планинске кланце; и стадох лутати као метеор, у мраку дубоке поноћи... И јурио је усамљени путник, обманут блиском ватрицом, и падајући стрмоглав у бездан с коњем, узалуд је запомагао — а крвави траг вио се за њим по стрмени...

Но ја нисам дуго уживао у забавама мрачне пакости. Шта пута сам, подижући прах, у борби са силним орканом, обучен у мању и маглу, са шумом јурио у облацима, да у урнебесу узнемирених стихија затомим буру у срцу — и да заборавим што се не да заборавити! Шта је повест тешких оскудица, мукâ и невољâ људске гомиле, будућих, прошлих поколења — према једном јединoм тренутку мојих незнаних, непризнаних мука? Шта су људи? Шта је њихов живот и рад? Они су прошли они ће проћи! Они имају наду: чека их прави суд; он може да опрости, ако и осуди! Али моја је туга вековечно ту, и њој краја нема; као ни мени, њу не чека гроб, у ком би се занела и заспала. Она се час умиљава као змија, час сажиже и блиста као да је пламен, час ми дави мисао као камен — она је непропадљиви надгробни спомен пропалих нада и страсти.

Тамара.

Ко си, да си, мој случајни пријатељу, изгубивши за навек свој мир, ја те, страдалниче, и нехотице слушам с потајном насладом. Али ако су ти речи лукаве, ако ти, гајећи превару у срцу... О, смилуј се на мене!.. Та зар

би ти то била нека слава!.. На што ти моја ду́ша? Та зар сам ја небу милија од свих, којима ниси поклонио своју пажњу? Та и оне су јаој! тако исто лепе; и њихове се девојачке постеље, исто као и моје, није дотакла смртна рука!.. Не, — закуни ми се страшном клетвом... Реци ми, — ти видиш: ја тугујем, мени је тешко, ти видиш женске маште! Ти и нехотице ублажаваш страх у души... Али ти си све разумео, ти све знаш, па ћеш се, наравно, и смиловати! Закуни ми се... Заветуј се да ћеш се од сада одрећи таких победа! Та није могућно да нема више поузданих клетава и обећања?...

Демон.

Кунем се првим даном створења и кунем се његовим последњим даном, кунем се покором преступа и триумфом вечне правде; кунем се горком муком пада и кратком маштом победе; кунем ти се састанком с тобом и растанком, који опет прети; кунем ти се скупом духова, судбом потчињене ми браће, мачевима безстрасних анђела, мојих будних и опрезних непријатеља; кунем се небом и адом, земаљском светињом и тобом; кунем се последњим својим погледом, твојом првом сузом, дахом твојих незлобних уста, таласом свилених ти витица; кунем се блаженством и страдањем, кунем се мојом љубављу, — одрекао сам се старе освете, одрекао сам се охолих мисли; од сад отров подмукле лажи неће узнемиривати ничији ум. Хоћу да се измирим с небом, хоћу да волим, хоћу да се молим, хоћу да верујем у добро; са свога чела, које је тебе достојно, покајном ћу сузом стрти трагове небеског огња, а свет нека доцветава без мене у мирном незнању! О, веруј ми: до данас сам те једино ја разумео и оценио. Изабравши те за своју светињу, ја сам своју власт положио пред твоје ноге; очекујем да ми поклониш своју љубав, а ја ћу ти за тај тренутак дати целу вечност, — веруј ми, Тамара, ја сам и у љубави, као у злоћи, непроменит и велик. Као слободни син небеских простора, ја ћу те дићи у надзвездане пределе, и бићеш

царица свѐта, моја прва другарка; без сажаљења и без учешћа гледаћеш на земљу, где нема ни праве среће, ни дуговечне лепоте, где су само преступи и казне, где има живота само за ситне страсти; где не знају без страха ни мрзити, ни волети.

Или зар ти не знаш, шта је тренутна љубав људска? — Ништа друго до немир младе крви! Али дани беже, а крв се хлади. Ко да се одржи, кад је далеко од љубљеног створа; кога неће саблазити нова лепота, ко да се бори са умором, досадом и ћудљивошћу маште? Не! знај, да теби, мојој другарци, није суђено да ћутећи увенеш у уском кругу као робиња завидљиве грубости, посред малодушних и хладних и притворних пријатеља, посред неплодних бојазни и нада, празних и досадних напора! Иза те високе ограде ти нећеш жалосно увенути без страсти, непрестано у молитвама, подједнако далеко и од божанства, и од људи. О, не, дивни створе, ти си на друго што осуђена: тебе чека друга патња, дубљина друкчијих усхићења! Остави дакле своје пређашње жеље и овај бедни свет својој судбини: на место тога, ја ћу ти отворити пучину поносног познања. Довешћу пред твоје стопе гомилу мојих послушних духова; и даћу ти, моја лепотице, лаких и чаробних службеница; и скинућу ти златан венац са источне звезде, па ћу га посути поноћном росом, што ћу је на цвећу накупити; опасаћу ти стас лучом руменог сунчевог заласка, као појасом; чистим дахом миомира ћу напојити ваздух, што је око тебе! Дивном ћу свирком вечно ра́јити твој слух; начинићу ти раскошне дворе од драгог камења и ћилибара; спустићу се на дно морско, полетећу над облаке, даћу ти све, све чега само има на земљи — воли ме!...

XI

— И он лако додирну врелим уснама њена уздрхтана уста; на њене молбе одговараше саблажњивим речима. Силни поглед гледаше јој у очи, — он је сажизаше; у ноћном мраку он право над њом блисташе, неодољив,

као мач. Јаој, зли дух ликоваше! Самртни отров његовог пољупца у тренутку јој продре у груди... Мучан, страшан јаук узнемири ноћно ћутање. У њему беше све: и љубав, и пажња, и прекор са последњом молбом, и безнадан опроштај — опроштај са младим животом...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

XII

У тај пар ходао је усамљен са железном плочом поноћни стражар, тихо пролазећи својим обичним путем. Дошавши до ћелије младе девојке, он пође лакшим кораком и, збуњен, задржа руку над железном плочом. Њему се учини као да кроз околно ћутање чује складно љубљење двојих уста, тренутан крик, и слаб јаук. Злочеста сумња продре у старчево срце... Но прође још један тренутак — и све се утиша; само што из даљине ћарлијање ветрића доношаше жубор лишћа, и што планинска река сетно шапташе са мрачном обалом. Престрављен, он се жури да очита канон светог угодника, да би одагнао утицај злог духа на своје грешне мисли; дрхтавим прстима прекрсти маштом узнемирене груди, и ћутећки, брзим корацима наставља свој обични пут. —

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

XIII

Као заспала вила лежала је она у свом мртвачком сандуку; бељи и од покрова чистији беше мукотрпни изглед њенога чела. За навек опуштене трепавице... Но, ко да не рекне, да је поглед под њима само дремао и, чудан, да је само чекао ил' пољубац, ил' јутарњу звезду? Но узалуд је дневна зрака клизила по њима као златна струја; узалуд су их у немој тузи целивала родбинска уста, — не, вечни жиг смрти ништа није кадро уклонити!

XIV

Нигда ни у дане највећег весеља није била тако разнобојна и богата Тамарина празнична опрема. Завичајно цвеће (тако захтева древни обред) просипа над

њом своје миомире и, стиснуто њеном мртвом руком, око као да се прашта са земљом. И ништа на њеном лицу не напомињаше да је преминула у пламену страсти и заноса. И све су њене црте биле испуњене као мрамор безизразном лепотом, лишеном ума и осећања, тајанственом као сама смрт. Чудан осмех, прелетевши преко њених усана, као да се беше укочио на њима; он је пажљиве очи сећао на тугу: у њему беше и хладно презрење душе, која хоће да прецвета, израз последње мисли, и земљи беззвучно: *збогом*. Као узалудан одблесак пређашњег живота, тај осмех беше још мртвији, још безнаднији за срце, но и саме за навек угашене очи. Тако у свечаном тренутку сунчева заласка, када се дневно светило, растопљено у златном мору, већ скрило, снегови кавкавски, задржавши румени пресенак, сијају на тренутак у тавној даљини. Но тај полуживи луч не изазива у пустињи одблесак, и ничији пут он неће осветлити са свога леденог врхунца!...

XV

Гомила суседа и родбине већ се дигла на пут. Чупајући седе витице, немо се ударајући у груди, последњи пут седа Гудал на белогривога коња, — и поворка се крену. — Три дана и три ноћи трајаће им пут. Међу старим дедовским костима ископано је Тамари мирно склониште. Један између праотаца Гудалових, који је пљачкао путнике и села, кад га једном болест савлада и дође час кајања, обећа да ће, зарад искупљења грехова, подићи цркву на висини гранитних стена, где се чује само фијук мећаве и камо само орлушине доспевају. И ускоро се међу снеговима Казбековим подиже самотан храм, и ту се понова смириште кости опаког човека; стена, сродна облацима, постаде гробље; баш као да посмртни боравак, кад је ближи небу, бива топлији; као да, даље од људи, последњи сан неће бити узнемирен.. Заман! мртвима већ не дође у сан ни туга, ни радост прошлих дана.

XVI

У пространству плаве небеске пучине један од светих анђела летијаше својим златним крилима, и нôшаше

грешну душу из овог света у свом наручју; и слатким речима наде разгоњаше њене сумње, и сузама спираше са ње трагове погрешака и патњи. Већ се из далека разлегаху рајски звуци — кад наједаред, пресецајући слободни ваздушни пут, излете из бездана паклени дух. Он беше силан као бурни вихор, блисташе као муњина струја, и у безумној дрзости он гордо рече: „она је моја!“

Молитвом заглушујући страх, Тамарина се грешна душа приљуби уз заштитникове груди. Одлучиваше се судба будућности: он опет стајаше пред њом, али, Боже, ко би га познао? Са каквим ју је пакосним изразом гледао, како је пун био самртног отрова, бескрајне непријазни; непомичио му лице одисаше гробном хладноћом.

„Ишчезни, мрачни душе сумње!“ одговараше му небески посланик: „доста си ти ликовао; но сад је настао судни час, и блага је Божија одлука! Дани патње су прошли; са пропадљивом земаљском одећом спали су са ње и окови зла. Знај, ми смо је одавна чекали! Њена је душа била од оних, чији је живот — један тренут неиздржљивог мучења, недомашних утеха; из најчистијег етра изаткао је Творац њихове живе струне, оне нису за овај свет створене, нити је свет за њих саздан! Страшном је ценом искупила своје сумње.. она је патила и љубила, — и рај се отвори за душу, која је љубила!“

И анђео оштро погледа у кушача, па, радосно узмахнувши крилима, утону у небески сјај. А побеђени Демо прокле своје безумне маште, и понова остаде, охол, са̂м у свој васиони, као и пре, без надања и без љубави!..

На коси камените горе, над Кајшаурском долином, и данас се још виде зупци стародревне развалине. Предања су о њима још и данас пуна прича, страшних за децу... Тај неми споменик, сведок оних чаробних дана, црни се као утвора међу дрвећем. У долини се раширило село, земља цвета и зелени се, а нескладна се врева гласова губи, — са јеком звонцади пролазе туда

каравани из далека света, и, падајући стрмоглав кроз магле, блиста се и пени се река. А природа се шали и забавља, као безбрижно дете, вечно младим животом, хладовном свежином, сунцем и пролећем.

Али туробан је и жалостан замак, који је некад своје одслужио и као бедни старац надживео пријатеље и милу породицу. Невидљиви му становници само чекају да изгреје месец: тада је за њих празник и слобода! Зује и јуре на све стране. Седи паук, нови пустињик, преде основе својих мрежа; дружина веселих гуштерица весело се игра на крову, а смотрена змија измили из тамне пукотине на плочу од негдашњих степеница: час се наједаред савије у клупче, час се испружи у сву дуж, па сија, као сабља димишћија, заборављена на пољу давних окршаја, непотребна погинулом јунаку...

Све је дивље. Нигде трагова минулих година: рука векова̂ брисала их је брижљиво и дуго, и ничега нема што би подсећало на славно име Гудалово, на милу кћер његову!

Али црква на стрмом вису, где им је земља кости примила, чувана светом влашћу, види се још и данас међу облацима; и крај њених врата стоје на стражи црни гранити, покривени снежним сметовима; а на грудима њиховим, место јуначких тока̂, горе̂ вековечити ледови. Сањиве грдосије усова са планинских страна, као неки водопади које је мраз изненада укочио, мргодно висе свуд унаоколо. Тамо је мећава стражар; својим дахом брише она прашину са седих зидова; час удешава дугу песму, час довикује стражаре. Чувши у даљини за чудни храм у оном крају, са истока се само облаци гомилама журе у хаџилук; и над дружином надгробних плоча одавна већ нико не нариче! Стена мргодног Казбека грамжљиво чува свој плен, и вечно роптање људско неће узнемирити њихов вечни покој.

М. Ј. Љермонтов.

(С руског превео Јован Максимовић).

СИНОВИ СУНЦА.

Синови смо сунца, дижемо високо
Поносито чело све до неба око,
Мудрознанком књигом разгањамо таме,
А варамо друге, па и себе саме.
Човечанство даље у подлости гмиже,
Место неба паклу све је више ближе.
Кајинова сјена повлачн се тамна
Испод ведра неба, испод сунца пламна;
Абелову молбу људски греси скрише,
Једном што је пало не диже се више,
И Голготске жртве залуд капље крви
Остадосмо робље, остадосмо црви.
Науку му свету прекројише људи
Он још виси тамо, где се криво суди!
Истина и правда тек су празне речи.
Васељеном чујеш, где оковље звечи,
Једнакост и братство тек је фраза пуста
Глад се свјетом шеће и жеђају уста.
Синови се сунца снизити не знаду,
Да говоре жеђи, да беседе гладу.
Речи су им тамне, не схваћа их раја,
Што за кором леба тек немоћна здваја
Доклен пушка пуца и док топ се ори,
Усна људска шути, о сунцу не збори!

Рикард Каталинић Јеретов.

ПЕСМА.

Никад не знам куд ће нова песма хтети!
Новој срећи или болу старе ране?
Да као молитва у небо полети,
Или као капља отрова да кане.

Само чујем поклич у дну духа свога,
Као вест пророчку, кроз ноћ, с брега пуста;
И ја чујем благе речи вечитога
Како ми пролазе кроз срце и уста.

Тад све канда знадем појмити и рећи,
И погађам тајну скривену од свију:
Да претворим у стих бол, од свега већи,
И јад у молитву и у хармонију.

И љубав што чезне, и јед што се гнуша,
Све је само песма; док мре у дубини
Сва у чудну светлост обучена душа —
Као звезда што се распада у тмини.

И док се у миру тка вечито ткиво,
Хуји глас стварања и ритам расула,
И док у те сате још страсно и живо
Све сазнају моја опијена чула —

Ја знам да нестајем у шуму што блуди,
Са сваким кораком којим нога крочи,
Стран за праву срећу и прави бол људи —
Упирући к небу зачуђене очи.

J. Дучић.

СРПСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ.

Драмска сцена, с прологом и с певањем.

Музика од Петра Ј. Крстића.

ЛИЦА:

Митрополит Михаил.
Ђакон.
Филип Христић, члан Државног Савета, председник Позоришног Одбора.
Јован Ђорђевић, управитељ Позоришта.
Адам Мандровић, редитељ и члан Позоришта.
Љубомир Каљевић, новинар, уредник *Србије*.
Стари трговац.
Официр.
Старац из народа.
Дечко.

Кнез Милан Обреновић; Намесници кнежевскога достојанства; министри; чланови Државног Савета; виши чиновници; официри-ађутанти; виши и нижи официри; чланови Позоришног Одбора; глумци и глумице; новинари; народ оба пола; Деца. — Догађа се на дан 18 августа 1868 године, на Стамбол-капији.

ПРОЛОГ.

Зора Српској Глуми стала је да руди
С Јоакимом старим. Он је, у свом жару,
С мишљу: у свом Роду да самосвест буди,
Зажегао огањ на њеном олтару.

Он је *Оцу своме*,[1] у часима тешким,
Разгонио бригу *дејствима витешким*.
И не само Кнезу: пун одушевљења,
Он је и за Народ давô *представљења*,
Те *просвешченија народнаго* зубље
Расипао зраке све дубље и дубље. —

За њиме су дошли млади, нови људи.
И тад српска слава поче да се буди:
Износећи живо из прошлости давне
Српске великане и подвиге славне,
Будили су, тихо, народно сазнање,
Тихо, али стално, крепили уздање,
То да тако могу поколења нова
Достићи до славе својих прадедова..

И тако је Српска Позоришна Вила —
Када су јој мало понарасла крила —
Кушала да лети све више и више,
Жељна да се Сунца што већма насише.
Жудећи за Сунцем и за снагом већом,
Јачала је тихо, не с једнаком срећом,
Дуго, врло дуго. Најзад, Вила клече
Пред Господа Бога. — Он даде те стече —
Након дугих, тешких невоља и мука —
И Талија олтар, што га штедра рука
Подиже у славу њезину, и своју,
Те се данас песме захвалности поју.

Четрдесет већ је прелетело лета
Изнад овог Дома где но Глума наша
Снажи своја крила и к небу узлета,
Те се Сунца маша...
И сваким се даном све то већма диже,
И сваким је даном Сунцу све то ближе,

[1] Јоаким Вујић звао је Кнеза Милоша *Оцем* (ма да је био старији од њега), браћу његову *стричевима*, а синове његове *браћом*.

И Оно је греје зраком својим сјајним,
И крепи јој снагу духом својим тајним...
Апостòлâ Српске сетимо се Глуме
Што нам тако дивно основаше здање:
Покажимо, данас, да потомство уме
Свакоме да ода хвалу и признање!

Стамбол-капија, на дан 18 августа 1868.

У дну позорнице, на једној узвишици, стоје бисте: Кнез Михаило, десно од њега Доситеј, лево Вук; иза њих, распоређени: Јоаким, Стерија, Његош и Бранко. — На првоме плану, лево од гледалаца, темељ за зграду Српског Народног Позоришта. Ту су: кнез Милан; намесници: Миливоје Блазнавац, Јован Ристић и Јован Гавриловић; министри: Ђорђе Ценић, Радивоје Милојковић, Панта Јовановић и Јован Белимарковић; чланови Државног Савета: Јован Мариновић, Цветко Рајовић, Гаврило Јеремић, Станојло Петровић, Данило Стевановић, Матија Симић, Ђорђе Миловановић, Владислав Вујовић, Младен Жујовић, и Јевтимије Угричић; официри: пуковник Јован Ђорђевић, потпуковник Димитрије Милавковић, капетани: Љубомир Апостоловић, кнежев ађутант, и Милојко Лешјанин, поручник Јеврем Марковић и потпоручник Михаило Илић; виши чиновници: Љуба Ненадовић; Стојан Бошковић, Стојан Марковић, Др. Јосиф Панчић, Панта Срећковић, Аћим Чумић, Милан Миловук; Милан Пироћанац; Михаило Барловац, управитељ вароши: Митрополит Михаил: архимандрит Сава: прота Станко Димитријевић; ђакон Јован Костић; Позоришни Одбор: председник Филип Христић: потпредседник Димитрије Матић: чланови: Јован Ђорђевић, Ђорђе Малетић, Јован Бошковић, Атанасије Јовановић, Матија Бан, Стеван Тодоровић, Александар Бугарски, Милан Давидовић, Емилијан Јосимовић, Христифор Солар, Милан Симић, Димитрије Јокслић, Јован Х. Д. Рошу и Милорад Шапчанин глумци: Адам Мандровић, Тоша Марковић, Алекса Савић, Стеван Миховилов, Милош Цветић, Марко Суботић; глумице: Марија Перисова, Јулка Степићева, Марија В. Марковића, Марија Т. Марковића; новинари: Љубомир Каљевић, Милош Поповић и М. Ђелешевић: народ; деца.

Ђакон, (пева). И твоје сохрањаја крестом твојим жителство.

(На све стране кропи водицом).

Филип Христић, (Ступа напред, ближе темељу).

Зачетника мисли гроб нам црни крије,
Ал' његова мисô погинула није!

Њу не мога скрити заборава тама:
Та је мисô темељ народнога храма
Што се данас диже. — Племенитом руком,
Он, у овом часу, штити нас, и, муком, (обрне се више Кнезу).
Казује нам радост. Дух његов не страше
Већ никакве слутње: Височачанство Ваше
Његово је светло прихватило дело,
И његове путе, којим греде, смело,
Узвишеном циљу Српских Идеала. —
Њему вечан спомен! Вама вечна хвала!
(Повлачи се на своје место).

Љубомир Кањевић, (ступа и, узбуђено, наставља).
А Споменик овај, изнад ове груде,
На којој је јунак Васа славно пао,
Нека владаоцу вазда пример буде
Како је *Кнез Српски* умео да знао
Са престола свога у Народ и сађе,
Те да, са њим скупа, потражи и нађе
Ка напретку стазу; и *Он* да је први
Измирио снаге Културе и Крви
Те са мисли дивних и са дела своји'
Покрај Доситеја и Вука сад стоји, (показује на слику у дну).
И покрај Стерије, Његоша и Бранка
С којих Књизи свану зора новог данка... (Повлачи се)..

Митрополит Михаил, (сплази у темељ, крсти се и моли се, полако)
Бо́же, Создàтељу небеса́ и свјета,
При́зри дне́с во бла́гом, милосèрдју Свом
На ра́б, изво́ливших воздви́гнути дом!
Благоволи́ јего́ и к коне́ц привести!
Хотјашчим в ње́м жи́ти, даруј сла́ви че́сти!
И Сохрањи́ их всјех на многаја љета! —
(Излази из темеља).

Заступник министра просвети, *Панта Јовановић*, развија *Споменицу* и ставља је на један за то спремљени мали сто. Намесници кнежевског достојанства прилазе, редом, и потписују се. *Близнавац,* затим, савије *Споменицу* и пружа је Кнезу, који је при-

хвата у спремљено стакло, па ово меће у кутију од лима, силази у темељ и све то спусти у издубљење у камену-темељцу, и залије малтером. Зидари заклопе камен-темељац плочом, по којој кнез, у име Свете Тројице, чекићем удара трипут. — Кнез са намесницима одлази, оду и остали, тако да остану само: зидари који раде, глумци и глумице са *Јованом Ђорђевићем*, један официр, неколико Београђана, оба пола, народ и деца. — Један стари трговац, у лепом турском оделу, полази с десна ка темељу; с лева, према њему, полазе двоје деце, водећи се за руку, и сретају га.

Старије дете, (око десет година; староме трговцу).

Је л', бога ти, дедэ, шта се гради тамо?

Стари трговац, (у пролазу)

Кад порастеш, синко, кашће ти се само. — (Тргне се и застане; раздвоји деци руке, па сам стаје усред њих и поведе их темељу. Стаје и показује темељ).

Ту се зида зграда у којој ћеш и ти,
Кад порастеш, с твојим другом често бити.
Ту ће глумци наши, уз припомоћ вашу,
Износити целу повесницу нашу.
Гледаћете у њој: Немању, Душана,
Лазара, Милоша, Вука, дин-душмана,
Који, гоњен мржњом, пакошћу и злобом,
Славну прошлост српску запечати гробом, —
Петвековним ропством... — Видећете, туде,
Ђорђа и Милоша, где свој Народ буде
И на Турке дижу; видећете наше
Славне див-јунаке, и обесне паше
Како муче Народ... Ал' вама је ласно:
Ви сте јоште деца; ја сам веће згасно;
Остаје на вама свет и време ново. —
Опет, Богу хвала, кад видех и ово!. (Скида фес и крсти се; пролази. Деца се погледају, загрле се и пролазе).

Јован Ђорђевић,

Где сте, српски глумци из времена стара!
Позоришту Српском темељ се удара!
Сад ће Српска Глума, у свом новом храму,
Зажегнути зубљу те разгонит' таму,
Приказујућ' писце, и туђе и наше,

Који име своје очувати знаше
У делима својим... Ал’ ви ћете данас
Задовољни бити и послати на нас
Свој благослов топли, те да наша Вила,
Наша Глума лётне и окрепи крила!

А. Мандровић (глумцима).

Сад смо кућу стекли!

Официр, А и Кнез ће бити
Задовољан данас: од сад гроб му кити
Цветак свежи, дивни, неувели, трајни:
Споменик је дигô векова бескрајни!.. (Показује темељ).

Старац из народа, (који је све ово пажљиво слушао, не разумејући речи, али осећајући да је то израз захвалности, обрнувши се *Ђорђевићу*, *Мандровићу* и *Официру*.

Ја вам, децо, не знам ништа из те глуме,
Нити знам што ће вам ово ново здање;
Ал’ благо народу, где потомство уме
Свакоме да ода хвалу и признање!

Хор грађана.

Појмо, браћо, песму новом добу,
Нек се хори дубрава и луг!
Див-јунаку, на светломе гробу,
Народ Српски свети враћа дуг!

Хор глумаца.

Место пушке и крвава мача,
Уметности сад се диже Дом!
Са оружјем новим Срб корача,
Гредећ’ смело светом циљу свом!

Хор свих.

Мач и пушка нек ућуте,
И нек стари мине јад:
Утиримо Слави путе
Оружијем новим сад!

Нек просвета ране лечи,
И нек диже духа моћ;
Нека пламен живе речи
Кроз незнања светли ноћ!
И тај пламен свете зубље,
Што Србинов мами брод,
Нек продире све то дубље,
И нек буди Српски Род!

Завеса.

Велимир J. Рајић.

ПРОЛОГ НА НЕБУ.

(Из „Фауста“).

Господ,
Чете небеских анђелā,
затим Мефистофелес.

Три арханђела ступају напред.

Рафајло.

Сунце бруји зраком чистим
Међ другама псалам свој,
По пругама вечно истим
Гром му вишњи прати пој.
Анђелима узбуркану
Душу крепи непроглед,
Диван, к'о о првом дану,
Чудесних је дела ред.

Гаврил.

Чудесно се без престанка
Вртећ' земља сипа блес;
Рајску светлост белог данка
Црне ноћи гони бес;
Снажно морски вал се пење
Из понора уз врлет,
Несит гута вале, стење,
Стрмоглавни сферокрет.

Михајло.

Уопклад се буре гоне
Морем, копном, у бестраг,

Свуд куд вриштућ' пројђу оне,
Остављају дубок траг.
Муња пламна рушећ' јавља
Гром од кога дрхти свет; —
А твој гласник, Боже, здравља
Твога дана благи лет.

Све троје.

Анђелима узбуркану
Душу крепи непроглед,
Диван, к'о о првом дану,
Свих је твојих дела ред.

Мефистофелес.

Ти дође, Боже, опет једном сâм
Да видиш мало шта се код нас ради,
Па како мене волиш, к'о што знам,
Ево и мене међ твојом чељади.
Не умем, прости, да говорим глатко,
И због тог ми се смеју овде сви,
И ти би збору мом се смеј'о слатко,
Да ниси смеја одвик'о се ти.
О свету, сунцу, ништа не знам ја ти,
Ја једно видим: Да се човек пати.
Тај мали светски Бог ништ' није постао,
И, баш к'о први дан, чудан је остао.
Можда би нешто боље живовао,
Да ниси њему искру с неба дао;
Што умом зове, а дубљи му смер,
Да зверскији је нег и сама звер.
Док мени, прости, створ тај необичан
Дугоногом се попцу чини сличан,
Што вечно леће и скакућућ' трчи,
А свеђ у трави стару песму цврчи;
Па бар у трави да се добро влада,
Већ баш у свако ђубре нос забада.

Господ.

Кадгод сам досад овде бив'о
Увек ти нешто беше криво?
Зар на тој земљи нема добро што?

Мефистофелес.

Не, господару, свуд је, к'о и пре, зло па зло.
Жалим свет тај што толко уздише,
Па ти га и сâм већ не мучим више.

Господ.

Знаш Фауста?

Мефистофелес.

Доктор Фауста?

Господ.

Слугу мог.

Мефистофелес.

Бога ми, тај ти мало чудно служи,
Земаљско што је, с тим се и не дружи.
Тог силан нагон напред дражи,
А зна већ и сâм да је полу-луд;
Са неба звезде понајлепше тражи,
Од земље хране за најживљу жуд,
И ништа досад да оснажи
Ил' да ублажи узбуркану груд.

Господ.

Засад он јоште збуњен служи мени,
Ал' управићу к Јасном његов ход.
Зна добро вртар, кад грана зелени,
Да прво лето носи цвет и род.

Мефистофелес.

Уопклад ево, тог ћеш изгубити!
Допусти само мени пре,
Да уза њ увек могу бити.

Господ.

Док је на земљи, нека сме
За тобом ићи, — води га уза се.
Створ људски лута док за вишим гре.

Мефистофелес.

Е, хвала на том. За покојне ја се
И не кидам, к'о ни за све што вене,
Образе волим једре и румене.
За мртва миша мачка с' не брине,
И ја се стално клоним лешине!

Господ.

Па добро. Посла ти се лати,
С праврела сведи дух необуздан,
И поведи га, ал' га прво схвати,
На своје стазе у бездан.
Најзад ћеш и сâм признат' мрк и љут:
Да добар човек у нагону мрачном
Зна ипак добро где је прави пут.

Мефистофелес.

Хајд видећемо! У рачуну тачном,
Знам да се нећу преварити лако.
Па кад ти јавим да је збиља тако,
Допусти тад да кличућ' дођем ја.
Праха ће јести, јоште како,
К'о стрина ми, празмија, јешће прâ.

Господ.

Преда ме ти смеш стати увек снова,
Јер ја не мрзим тебе ни твој сој.
Баш ствраг лаки од свих злих духова
Понајмање ми рад ремети мој.
Истрајност човечја да заспи хоће често,
И мртвило га спута кадикад,
Радо му друга орна шаљем тад,

Да боцка, дражи, — ту је теби место. —
А ви, прави божји синови,
Уживајте лепи живот ови!
Што постаје и вечни гони крет,
Нек љубављу вам пуни мисао,
А што кроз маглу једва слути свет,
Разјасните и створ'те смисао.

(Небо се затвара, *арханђели* се разплазе).

Мафистофелес сâм.

Да рекнем старцу коју, ту сам таки!
Ал' добро пазим, да се не уморим.
Ипак је лепо, да господин таки
Ччак и са врагом тако људскизбори!

J. В. Гете.

(С немачког превео Y.).

ХОНОРЕ ДОМЈЕ.

Домје је што и буна, а буна је што и Домје. У детињству виде црвену заставу и чу поклич победника, а као муж наруга се Републици, гледајући у њој све пороке некадашњег краљевства, а само у полепшаном руху. Јучерашњи превратници данашњи су реакционари, што, позивљући се на скорашње стечевине, настоје угушити сваки даљи напредак. Домје је непријатељ мира, застоја, те иступа као бунтовник против онима, што недавно бише борци, па задовољни с пар извојштених права одмарају се гледајући противничким оком све оне, што се дрзнуше такмити и нарушити нови поредак. Он не иступа са сувереним осмехом, већ у трагичности изнаша комичност, а у комичноме трагичност. Не разликује једно од другога, и у том је његова величина. То је онај „chiaro-oscuro“, с којим се послужи Шекспирове, да истакне поједине типове у великом оквиру трагедије и комедије.

Посјетитељ ће пред Домјеовом сликом „Драма“ бити потресен, али само у први мах, јер идиотски престрашена лица гледалаца и немаравна поза глумаца засени први утисак, и та нагла промена дојмова два пут јаче делује, него што би деловало, да је сликар одмах прецизовао властите интенције и воље, да нам је дао готову резултанту.

У Домјеовим су карикатурама врло мало алтериране црте лица. Он забацује сва изванска помагала, а једино наглашује израз очију и устију, те кретњом карактерише поједине особе. Он је учитељ свима фран-

ческим карикатуристима, и његова је заслуга, што сачуваше оригиналност, незаведени од успеха минхенског „Симплицистимуса". Теодор Хајне и Олаф Гулбрансон и други схватише карикатуру као потрет, где са пар маркантних потеза истиче смешна страна каквог познатог човека. Рудолф Вилке још се највише приближује Французима. Поглавита је мана ове групе уметника око „Симплицистимуса", што су се сви специализовали. Хајне је за политику и обитељни живот, Гулбрансон за портрет, Резничек за пикантерије, Тени црта морнаре и војнике, Шулц је лирски расположен, а Вилке и Бруно Паул ругају се разним занимањима.

Домје је до своје смрти тражио нове начине, да се изрази, не задовољавајући се с маниеријом попут минхенске школе. Тако, да га можемо следити у разним фазама: од романтицизма ослобађа га Дон Кихот, Санчо Панса, те од тада даље тражи свој пут, сликајући призоре из казалишта, из свог приватног живота, и бележи марљивошћу кроничара актуелне париске догађаје. А ипак Домје није натуралиста, јер је прави уметник.

Ралф Емерсон вели: „и најфинија поезија бијаше с прва тек искуство, али од тада је мисао доживела преображај. Образовани људи стекоше вештину, да пишу стихове, али у њиховим песмама замјећује се искуство, и ко их добро позна, може врло лако одгонетнути име сваке особе. То је Андрија, а то је Рашела. У том случају превлађује прозаичност. Песма је само заметак са крилима, а не лептир. У души правога песника преобратио се дотични створ у нови елеменат ништи и све је извањско оћехнуто. По овој истини и заокружености његових слика долази се до спознаје, да је његова уметност била уметност срца. Ни трага себичја нема ња њој".

Домјеов је идеал изражен у тим речима Емерсона, и ретко је који боље од њега схватио, да је натурализам негација уметности. Оно, што си видио, ваља

проћутјети, а не забиљежити тачношћу фотографског апарата. Од туда и Домјеово несхваћање за антику. Та складна аполинијска љепота бијаше му хладна, неразумљива, јер он осјећаше једино за своју добу и савременике. Никад га не очара нагост женског тијела, нит су га занијели облици каквове живеће Афродите, већ насупрот изргну смијеху Евине кћери, сликајући њих у гаћицама и у тоалетама, што могу одушевити тек рођеног барбарина. Домјеове су жене грдне, незграпне, те их јамачно не би змија напастовала, да кушају забрањено воће. С тога су његове даме обучене, а кад нас хоће упозорити на грдобу појединих дијелова тијела, онда их рише у купалишту с босим ногама и мокрим одијелима, што се приљубише уз облије форме. Нагост га не занима, осим код дјеце, чије су кретње још наравне, неприсиљене и спонтане. Дјецу воли, а женама се Домје руга, чим му се пружи пригода. Руга се њиховим модама, еманципацији и васпитаности. Изнаша призоре, гдје лете по зраку с надуваним и широким сукњама кринолина, а одоздола гледају људи, уживајући, у тај нови систем зракоплова. Или се двије грдне бабе разговарају о несташици жена у Калифорнији, па ружнија закључује, да је вријеме, да и оне пођу у те блажене земље. Или с придигнутим сукњама хрле на бурзу да дознају течај вриједностних папира. У другим цртежима сусрећемо даме, што уз незграпне кретње декламују стихове или се мече пјевајући „cavatine“, или госпођица кћи игра на гласовиру, бuљећи у партитуру отворених устију и раскуштране косе. Кад господари нису код куће, онда куварица опонаша госпођу, пјева романсу, гледајући с извpнутим очима пут неба, а слуга је прати, ударајући по гласовиру. Под цртежем је написано: c`est l'inconvénient d'avoir de domestiques, qui ont servi chez M. Duprez“.

Домје, изсмјехавајући еманципацију жена, нацртао је био грдосије, што се ругају лијепој мајци, те у ово напредно доба још доји властито дијете. Није поштедео ни брак, него нас уваља у обитељске тајне, и ми при-

суствујемо покушајима мужа и жене, што се труде како ће наравније извести призор срчбе или љубомора пред својим знанцима. Мадам ће у одсудном часу подићи руру пут неба и рећи ће незахвалном супругу: „Ви нећете уграбити моје дијете!“

Срди га глупост и ограниченост сељанкиња, што вјерују обећањима одвјетника: чим потпишу погодбу у његову корист, да ће им печене шеве падати у уста. Домје нам је приказао сељанкиње, како се раваљених устију загледаше у јако птица, што над њима лијећу, а у даљини попут пољског страшила на вјетру лепрши дуга црна сподоба лихвара-одвјетника.

Мислим, да није нуждно нагласити, да је Домје сматрао жену инфериорнијом од мушкарца и по духу и по лијепоти тијела, ну сваку је мајку поштивао, јер је у материнству гледао праву женину сорту. Тај моменат приказао нам је у слици: „мајка и дијете“. Ту за час престаје сатира и у нама се види оно свето и добро, што смо о првим гуцајем млијека усисали. Жена је од природе оприједељена, да буде подложна мужу, а еманципација је само послиједак наших варварских времена. Поштујмо жену кад рађа здраву дјецу.

Јакошћу једног Молиера и Раблеа нацртао је карикатуру „Слободе“. Искалио је сав бијес, пламтећи против Лују Филипу, том представнику натражњакâ. „Слобода“ је приказана као млада и лијепа дјевојка, на глави јој фригијска капа. Она спава на раскошном кревету, не сањајући о погибељи. Али се нетко тајно краде к њој: јак као атлета, а сличи Лују Филипу. Атлет разбојнички навали на „Слободу“ и довикује јој као Отело Дездемони: Avez-vous fait vos prières ce soir, madame!

Домје не мање бјесни против буржоазији, којој је симбол и господар Луј Филип. Не може да трпи ту нову касту, јер је bourgeois bastard пучанина и аристократе. Све је њих укрцао на један огромни бриц (врста лађе), а у бокове тог великог брода пуца топ, да

се утопе ти пусти „грађани“. За Домјеа је буржоазија синоним пропасти француског друштва. За њега одвјетник није бољи од акробате, хрвача и кротитеља звијери. Једне и друге изнаша истом тенденцијом, као шарлатане, које хоће да извањским сјајем заслијепе народ. Превијају се, лажу, скачу, нагрђују лице — само да насмију пучанина, а он добричина вади крвавим знојем заслужене жутаке, и сматра се почашћеним, ако га таквога господа оробе.

Ни казалиште, ни глумице није поштедио, јер њихов идеал није умјетност, већ у борби за новцем мјесто да изгајају; они пошминчише народ. У дјелима „Драма“ и „У казалишту“ руга се немарности у опће, а напосе глумцима, што криво тумаче списатељеве интансије. А гледаоце изнаша као крдо, што се гража или весели према тужном или шаљивом садржају игроказа.

Домје се уздиже до Балзакове „Comédie humaine, кад описује људски егоизам. У соби на клину виси о пелене објешено диете, а његова дојиља забавља се на крај села плешући дивљи и разуздани плес. Другдје опет рибар трстиком пеца рибе непомично, мирно, пазећи на најлаганији трзај повраза, а није га брига, што се под мостом, недалеко од њега, утопљеник бори у матици ријеке.

Домје је достигао врхунац с илустрацијама Санча Панса и Дон Кихота. У даљини се, на празном хоризонту, попут распете утваре истиче мршави и дуги лик Дон Кихота, а у непосредној близини под сјенатим стаблом одмара се малени и дебели Санчо Панса. Или пак видимо Витеза тужног лица, како јаши на орођелом и изгладњелом Розинанту, а за њим полако клипше сељачина Санчо на угојеном магарету.

Изнаша вјечни контраст идеалисте и филистра, јаче наглашујући комичност лутајућег витеза, јер њега више воли, јер му је ово дан, јер тај смијех није далеко од поштовања. Санчо му је занимив ради контраста и служи као средство, да постигне јачу пластику. Дон Кихоте неби био смијешан, да нема на тисуће Санчо Панса̄; његова комичност, дотично трагичност лежи у томе, што

се дигао над обични ниво крамара, и што га ти гладници израбљују. Они идеал замјењују новцем, и према добитку мјере врстноћу работе и работника. Њих Домје презире, а Дон Кихоту се руга, што с копљем, којим гони утваре, пробада мјехове и бори се с вјетрењачама, мјесто да тим копљем удари на филистре, као оно Самсон, кад је неколико тисућа њих утаманио доњом чељусти магарета.

Божо Ловрић.

ЕНГЛЕСКО-НЕМАЧКО СУПАРНИШТВО.

„Ми смо у срећном положају према Енглеској, јер између нас нема никаквог сукоба интереса, и пролазне несугласице којих свугде има; али између нас нема ничег што би било у стању да доведе до рата ова два вредна, миролљубива народа“. То су Бизмаркове речи, које је изговорио 10 фебруара 1878, у свом чувеном говору; и те речи нису биле какво дипломатско лукавство. А данас би се канцеларова тврђења могла, од речи до речи, обрнути: Немачка и Енглеска су једна спрам друге у општем сукобу интереса; њихово трговачко супарништво тако се заоштрило и умногостручило да је постало најзад стална „несугласица“, и управо због тога што су и један и други народи „вредни“ могло се мислити, у извесно време, да ће престати бити и „миролљубиви“. Енглеско-немачко супарништво истиче се кроз сву политичку историју Европе последњих година; оно, у знатној мери, опредељује држање и рад великих сила. Посматралац који би се издигао у мислима изнад свога времена, као ваздухопловац изнад земље, разазнајући само главне црте политике за последњих десет година, запазио би одмах грдну супротност у интересима и тежњама. Садање супарништво није ни решило ни потрло раније и особите разлоге неслози, него се увлачи свугде, да све погорша и све извитопери. Ишчекивање велике битке притискује свет неспокојством и мути му живот; народи, неми као тице пред олују, траже где ће се склонити док прође непогода.

I

Између Енглеске и Пруске традиције су у самоме пријатељству, у савезима и заједници оружја. За енглеску свађу Пруска је подлегла на Јени, на Ватерлоу су се Вашингтон и Блихер загрлили. Кроз цео XIX век британска политика потпоможе напредак пруске моћи: Пруска има јаку војску а мало новаца, она може, кад дође време, послужити смеровима лондонског кабинета; она им је и послужила понизив Аустрију и потукав Француску. Франкфуртски уговор је у Енглеској радосно дочекан од јавног мњења и примљен од владе; онима у Лондону годило је што је нова царевина анексијом једне француске земље нанела Француској незалечиву рану: та два непријатељска народа гложиће се и уништавати узајамно у непрекидном непријатељству, на велику добит посматрача. Да би спречио Русију на путу за Цариград, Дизраели, 1878 године, прилази на Бизмаркову страну. Из страха од словенског спуштања ка Индији, Енглеска на Берлинском Конгресу изводи Немачку на Средоземно Мере. Тада је Бизмарк и честитао себи у изразима, које смо споменули, да између Немачке и Енглеске нема никаквог сукоба интереса. Две краљевске породице биле су у најтешњим сродничким везама: једна ћерка краљице Викторије имала се попети на немачки царски престо. Ни по чему се није могло предвидети да ће се слога, по изгледу тако корисна по обе земље, моћи икада да поколеба. Али то доба доброга споразума данас већ припада прошлости, а та прошлост још је скорашња; она је за собом оставила успомене и туговања који су налазили израза у покушајима за ново зближење и споразум.

Енглески народ на његовом острву често су поредили с посадом на граду: он има природнога смисла за дисциплину и поуздану склоност за друштвени живот, што долази од географских и економских прилика под којима живи и којима има и да захвали што је у стању да се красном једнодушношћу одупре свакој опасности која би запретила нацији; у часовима кризе Енглези раде

као по некој тајанственој заповести, заједно и сложно с владом. Но њихова острвљанска сигурност и њихов практичан трговачки дух узбуне се тек кад опасност постане сасвим блиска; Енглези никако не предвиђају будуће опасности. Још 1870 могло се предвидети да се једна царевина, која је створена победама и заснована на освојењу, неће одрећи ширења, и да ће своју делатност, подстакнуту успехом, пренети и на друга поља. Енглези нису имали ни појма о каквој немачкој опасности све до дана кад је већ било касно да се она предупреди.

Година 1878 и Берлински Конгрес обележавају последње освојење и највишу тачку Бизмаркове политике, која од тада, у Европи, постоје одбранбена, конзервативна: оснива Тројни Савез, синдикат за узајамно обезбеђење користи задобивених Франкфуртским и Берлинским Уговором. Не налазећи више у Европи на што да се упути немачка делатност се обрће морима и економском завојевању. Пристиже и нова генерација која није узимала учешћа у војним триумфима из којих је поникла царевина; уједињење је тај нови нараштај затекао као свршено дело, и она своје успехе тражи на другој страни. Виљем II представник је тога нараштаја. Претке који су створили царевину мачем и ватром, Цар у својим говорима слави као паладине, пореди их с нибелуншким јунацима; посвећује њихове статуе и прославља рођендане; одаје им пошту као боговима који штите царевину; али им он даје место само у историји; и ако који од њих покуша да надживи своје доба које је већ прошло, доживи немилост па ма колико велики био.

И сам Бизмарк ма колико да је, по речима Шувалова, „патио страхујући од европских коалиција“, упутио је своју земљу у правцу стицања колонија. Од 1884 до 1888 он доби свој део у подели света, али његов део није био најбољи. Енглеска је у почетку пријатељски предусрела овог новајлију у политици колонијалног ширења; она у њему није видела каквог опасног такмаца, већ више савезника који би јој помагао да обузда фран-

цуске тежње. Са Виљемом II све се мења. Пре ступања његовог на престо представљали су га ратоборног и као васпитаника Бизмаркова; међутим он је био миролубив, отпусти Бизмарка и посвети се трговачком и економском напретку. Кад је и то постигнуто, требало је довршено дело сачувати и не дати да се уназади; али зато сад треба тражити у даљини тржишта за производе индустрије и тражити земаља где би се сместило вишак популације. По мишљењу царевом, његова политика је истоветна с политиком његовог деде, разлика постоји само у средствима. То Виљем II тврди сваког часа у својим говорима:

„Наша је будућност на води; што више Немаца буде ишло тамо, по нас ће све боље бити: јер кад једног дана Немац буде научио да гледа у даљину, мање ће се подавати ситним бригама свакодневног живота... Ми смо извукли последице из онога што су нам као своје лично дело оставили Цар Виљем Велики, мој бесмртни дед, и овај велики човек (Бизмарк), коме данас откривамо споменик; и те су нас последице одвеле онамо одакле се некада Ханза морала да повуче, јер царевина не беше ни жива ни снажна“.

Последица је такве политике, у Европи, мир. Без мира нема трговачког напретка нити задобијања колонија. „С тога је данас дужност мога дома да подстиче и штити трговину у сред дубоког мира и кроз дуги низ година“. Тржишта за трговину, колоније у које ће се сместити исељеници из Немачке, пристаништа за постају трговачке и ратне флоте, јесу у првом реду смерови политике Виљема II. Али његова политика има и један виши идеал, опсежнији и опаснији. Један народ препун победа, један народ просвећен и славан, и са свог оружја и са својих научника, философа и писаца, мора се интересовати свим оним што се збиља на кугли земаљској; свугде он мора бити први, и ко би покушао да му то оспори излаже се опасности да га удари „десница у оклопу“ немачког витеза. Људи из херојске епохе обезбедили су

Немачкој надмоћност у Европи, али то није довољно; царевини мора припасти и светска надмоћност: „Ваше величанство се могло уверити с колико силине куцају океански таласи на вратима нашег народа и гоне га да тражи, као велики народ, своје место у свету и каже своју реч у светској политици. Океан нас учи да се на његовим таласима и по његовим далеким обалама не може више донети ни једна одлука без Немачке и немачког цара. Ја мислим да наш народ пре тридесет година, предвођен својим кнезовима, није проливао своју крв и био победилац зато да га данас искључују из крупних спољашњих послова. Ако би немачки народ дао да се тако поступа с њим значило би да је, и за увек, крај његовој светској моћи, а ја нећу да дотле дође. Да се то спречи, употребити згодна, по потреби и крајња средства, то је моја дужност и моја најлепша повластица, а уверен сам да ћу, кад куцне час, за собом имати, одлучно решење, све кнежеве и народе Немачке“.[1]

У том немачком ширењу две су стране: једна материјалистичка и друга идеалистичка. Нашло би се ту аргумента и за Марксов „економски материјализам“ и за „историјски идеализам“. Народи који су навикли на победе постају предузимљивог духа и добивају смелости за прегнућа. Полет у индустрији западне Немачке изникао је из успеха немачке војске; али је опет тај полет са своје стране изазвао, и учинио неопходном трговачку и поморску експанзивност. Одавно су и често проучавани узроци овог ишчекиваног полета, и то и сувише потанко, да би сад било потребно враћати се на то. Немачка индустрија је по енглеску индустрију и трговину постала страшна, најпре што располаже истим *потребним средствима* у железу и угљу, а после што су савршено нова оруђа, научнички саграђена и с методом примењена, ставила немачке фабрике у неоспорно надмоћнији положај

[1] Кнез Рупрехт од Баварске — 4 јуна 1900 на крштењу оклопњаче „Wittelsbach“.

према енглеским фабрикама које су већ старе, које су навикле да побеђују без такмаца и по којима се рад свео на просту праксу. Из рудника и фабрика у Вестфалији, из рајнских покрајина, из Саксонске, из Шлезије, из пристаништа на Рајни, Северном и Балтичком Мору, издигла се једна нова, трговачка, поморска и либерална Немачка, готова да Великој Британији оспори превласт над морима и у пословима, а пруским племићима из источних покрајина управу царевином. Та нова Немачка с царем Виљемом II наставља на свој начин дело немачких завојевања и тежи светској хегемонији.

Хегемонија је грчка реч и означава претежан утицај који су извесни градови, Спарта, Атина, Тива, доцније и Маћедонија, имали на групу грчких државица, снагом свога оружја или упливом свога генија. Народ у кога је хегемонија има над осталима неку врсту моралне превласти, засноване на војној надмоћности; он је њихов представник према иностранству. У Средњем Веку папа и цареви деле хегемонију у Хришћанству, или се отимају о њу; они су представљали његово јединство према неверницима. У модерној Европи било је, у извесно време, народа, који су, изгледа, били задобили превласт над осталима: тако Шпанија под Карлом V, Француска под Лујем XIV и Наполеоном, Енглеска под Викторијом; али стварно никад нису постојано управљали осталим народима. Данас у Европи појмом равнотеже замењен је појам хегемоније. С васкрсом царевине, Немачка је оживела у неколико средњевековну империјалистичку идеју, која се, у духу и говорима Виљема II, сваки час преплеће с бригама које су реалистичне и потпуно савремене. Позивајући народе да се удруже против поклоника Будиних и спасу „најдрагоценија блага“, шаљући свог фелдмаршала Валдерзеа да води у Пекинг сједињене трупе, Виљем II се ставио у положај поглавара хришћанског света; он је, у старом смислу речи, учинио један императорски гест.

Немци налазе код својих философа ову идеју о Немачкој која влада силом и служи се њоме да васпостави

један виши ступањ цивилизације, припремљене немачким генијем. Од Хегла до Ничеа читава једна поворка мислилаца засновала је метафизику о благотворној сили и о рату носиоцу реда и напретка. Ово су схватање, коме је Вагнер био псалмопевац а Бизмарк га приводио у дело, професори универзитета раширили све до најдубљих слојева народа. Батаљонима и оклопњачама немачким, трговином и поморством, треба да се рашири царство немачке науке и културе.

То су снаге и појмови који ће се сусрести и сукобити с економском и поморском надмоћношћу Велике Британије.

(Наставиће се)

Рене Пинон.

(С француског превео М. Зебић).

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

ПРОСЛАВА ЧЕТРДЕСЕТОГОДИШЊИЦЕ ДОМА НАРОДНОГ ПОЗОРИШТА.

Свечана представа од петога новембра које је дало Народно Позориште не обележава један значајан дан у књижевности, колико је оснивање сталне позорнице било од утицаја на развиће драме. Пре четрдесет година је ударен темељ позоришној згради, али је српска драма много старија од свога званичног храма. Она је стара може бити, — ако помишљамо на Дубровник, — колико и све остале драмске књижевности савремених великих народа, а у самој ужој отаџбини нашој прва је представа Јоакима Вујића претходила оснивању позоришта за читавих тридесет и неколико година (у Крагујевцу, 1835). У Војводини тај датум залази дубоко у Осамнаести Век. Зато је и скорашња прослава нашег позоришта имала пре месни, интиман значај, и зато је изабран за свечану представу један комад, чији се дан рођења отприлике поклапа са даном рођења позоришне зграде.

Тај комад је био Глишићева „Подвала“, представљана први пут доста ускоро после оснивања Народног Позоришта. То није једини и никако најглавнији разлог зашто је он изабран. Глишићев комад није савршена драма; он је без икакве драмске технике; износи ред слика из живота народа, неколико типова, које сви ми познајемо и који су се, шта више, доцније, редовно вљали у нашим комадима са села.

Због тога се „Подвала“ може сматрати као комад праотац читаве једне гране, и то најглавније, наше позоришне књижевности. Доцније се та грана обогатила песмама и постала познати комад с певањем. Сви су ти комади развучени, без одлике правог драмског производа, и личе на Глишићев комад. Та врста је управо најуспелија, ако не једина успела у новој српској драми, и то је што је намеће да представи један тип.

Самим тим што је пуна познатих и на нашој позорници већ одређених прилика из нашег друштва, „Подвала“ је имала изгледа да се најбоље игра и да на тај начин пригодна представа има значај по развиће глуме у једном одређеном глумачком друштву и у једној кући. То је ближе замисли саме свечаности, која је прослава дома, као што смо напоменули. Она би тада била не само поглед у назад, него и искрено признање, докле се дошло у драми и у глуми. Код нас је било глумаца који су представљали Шекспира, Ибзена, Диму, и било је писаца који су писали друго што осим комада из народа, али је он остао једина потпуно испуњена мера за наше глумце, као и за наше писце. Ако је ово друго мање тачно него оно прво, ипак, кад је требало прославити четрдесет година трајања сталне београдске позорнице, имало је више смисла показати докле се на њој и са њеним снагама дотерало за тај низ година.

Мора се одмах признати да се ни ту није отишло далеко. Несумњиво је да наша глума пролази кроз доба слабости и недостатака снага. Ако се штогод урадило од 1869 године у позорничкој техници и у декорацијама, онда је то једини напредак. Поред велике државне помоћи које позориште добива, он је сасвим недовољан.

Пролог Г. Велимира Рајића, којим је почела свечаност, представља тренутак освећења темеља позоришта. Окружен гомилом великодостојника, у декору старе џамије, турских кућа и зелених дунавских обала, Митрополит Михаило и кнез Милан полажу темељ у негдашњем шанцу. И ако је наша нова повест кратка и ако је опасно

износити врло блиску прошлост и представљати људе од којих су многи живи или још у памети свију, ипак је та слика вредела са свога осећајног садржаја.

Свечаности су присуствовали управници позоришта југословечских. Том приликом је дана мисао о извесној заједници тих позоришта.

Провизорни.

ЈЕДНА ПОСЕТА У СКОПЉУ.

БЕОГРАДСКО ПОЗОРИШТЕ У СКОПЉУ.

Пошао сам из Београда да први пут видим Скопље и Косово, пре неколико дана, једне хладне октобарске ноћи. То је било испуњавање једног великог завета, једног од најмилијих зарицања које сам безбројно пута учинио своме срцу. Чудан случај хтео је да се то догоди исти дан када се у возу на истом путовању налазила велика група београдских глумаца са својим управником — док се у последњим колима воза налазила гомила царских круна, војводских калпака са челенкама, тешких мачева и великих штитова од сјајног плеха, оклопа и кацига од мједи, или, можда, од хартије... И кад је воз пошао у ноћ, и док се чула урнебесна песма по колима воза, ја сам мислио на та кола пуна тих позоришних дрангулија. То су били трофеји наше културе с којом смо ишли те ноћи у крајеве где треба спасавати и освајати; то је био наш нови поход на југ један поход јачих и бољих. Ја сам мислио о тим коластим аздијама у које су се облачили некадашњи српски велможи, и на оне сабље за које су нам певали да су посуте драгим камењем и бисером звечале некад по калдрми Крушевца, града Честитога Кнеза, и које су преломљене остале на жалосном Косову. Колико славе евоцирају ти ташти предмети што светлуцају у ноћи једних железничких кола... И колико културе! Јер слепи српски певач трошио је некад на стотине стихова док обуче Милоша и његова два побратима у њихова господска одела, и ништа као ти стихови пе-

сника голаћа и просјака не показују господство наше прошлости и велики укус усађен у нама за лепоту и простор. Зато, видећи се, сасвим неочекивано, учесником те патриотске и културне експедиције у наше заветне земље, та гомила круна и мачева дуго је занимала моју мисао. уз опори ритам точкова ноћног воза, који је јурио кроз мрак, ветар и песму.

Да. ми смо ишли на југ да својом прошлошћу освајамо своју будућност, јер све те круне и мачеви треба да имају свој мегдан, успехе и победе. Нека зато Бог опрости што сам свесрдно изневерио уверење моје генерације да наша повест и наша душа истичу из гуњца и опанка, и што је срце хтело више простора и више лепоте. Зато та ноћ у возу који је био пун људи на чијим је устима било тако пуно стихова о великим царевима и великим нашим војскама које су силазиле на југ и освајале Солун, и које су ишле да освајају Цариград — та ноћ је била једна од најлепших које је могла имати моја машта. Јер сутрадан треба да све те речи и сва она гардероба краљева и војвода оживи једну велику историју, и то у слици каква се пет столећа није огледала у плачном оку мог брата, доле, у царском Скопљу, у нашој мајци Старој Србији.

Та дуга и лепа ноћ није се могла лепше окончати него када смо целога јутра силазећи према Скопљу гледали огранке Скопске Црне Горе, куда су до јуче пробијале српске чете и куда је осветнички пуцала српска брзометка. Ту близу лепога Куманова виде се крај пута жалосни Табановци, једна разорена воденица, шта ли, са једном старинском џамијом свом поцрнелом од времена. На том месту које је и под најлепшом јесењом светлошћу јутра изгледало тако некуд језиво, пала је недавно једна од најхрабријих српских чета под кишом куршума турских војника. Сви до последњег умрли су с оружјем у руци, и попадали можда у једну заједничку локву крви.

Али нисам могао имати ни најближу представу о томе какав ће утисак учинити на мене улазак у улице старога Скопља. Поглед са прозора воза на околину има пуно ванредног уживања симетрије и боја: са једне стране Шар-Планина у којој је заспао Марко Краљевић, засекавши своју авантуристичку сабљу у једну стену; планина је сва чивитаста и по врховима се види дебео нов снег. Скопска Црна Гора је сива и истом попрашена снегом, а Воден, над самим Скопљем, везан опет за Марка многим причама, има изглед каквог лепог грчког брда. Само што изглед Скопља оставља болну импресију својим мрачним и убогим зградама по предграђу поред којих пролази воз, пиштећи једним опорим звуком који се разилази у прљаве махале. Безбројна турска гробља виде се свуд око Скопља, али не гробља с чемпресима као на Истоку или с купинама и багреновима као у Мостару, него потпуно гола и очајно убога.

Сама варош допуњује тај први утисак. Скопље, то је гомила прљавих ствари и оголелих људи. Ничег више императорског у граду Душановом, ни једног спомена господства тога великог владаоца и мудрог законодавца, српског Јустинијана, који се овде крунисао царском круном и прокламовао свој законик у дубини тамног и суровог Средњег Века. Још стоји само мост на Вардару за који се каже да је из тога доба и показују стене у темељима скопске тврђаве — и још стоји народ који говори српским језиком и који слави српску славу, и чија се сва очајна борба води да сачува један падеж или један глаголски облик, који би, кад би се изгубио, могао га одвести у потпуну националну пропаст. По улицама се много чује турски језик, канда више него и српски дијалекат. Бугарска, чији је поклисар некада присуствовао овде као изасланик васалне земље на крунисању српског императора, има леп консулат на кеју Вардара; Грци имају неколико лепих здања, нарочито лепу гимназију; Срби имају своје школе у којима ври као у пчелињаку и где се ради с великом преданошћу. Али све

то недостаје срцу и машти у граду који је највиша реликвија наше прошлости, град за који су везани наши највећи спомени, који је срце српске земље, и где има да се реши наша будућност. Очи су просто заслепљене сиротињом, глађу, ужасним нередом и прљавштином, утученим лицима — свим оним што је могла да остави у једној земљи и народу пет стотина година од изгубљене слободе. Овај град који стоји ту од римског доба, који је био од увек на раскршћу толиких путева, који лежи у једном од најбогатијих крајева европских, који има 50.000 становника, сем једног кеја на Вардару нема више ничег што би показивало да је у Европи и на Балкану. Мени се бар тако чинило под оним оловним јесењим небом, из којег је помало падала ретка киша, и док су улицама текли потоци блата, и док се срце пунило разочарењем и тугом.

Али није толико болела помисао како би тешко било вратити Скопљу онај блесак који је можда имало у дане нашег великог Цара и завојевача од којег је све стрепило на Балкану; нас је овде мучила мисао колико треба још напора да се свест онога народа сачува за његове далеке традиције и да на његовим устима не умре лепа српска реч. Зато је гомила представника српске позоришне уметности имала овде ових дана мисију која је учинила једно велико дело савести, и Срби у Скопљу неће то никад избрисати из својих душа.

*

Физиономија позоришта прве вечери гостовања наших уметника, била је нешто до сада невиђено. Позориште, које је нова и згодна зграда за биоскоп, има два спрата ложа и широк партер; то је све заслуга неког паше који је хтео да иде у стопу са својим временом. Публике је било пуно, и њен изглед је био чудан. На другој галерији су се белели ћелепуши салебџија и бозаџија који су морали наћи много задовољства у Станковићевој „Коштани“, јер су урнебесно звиждали, а то овде замењује аплауз; доле у партеру све се црвенело од дубоких фесова образоване публике.

По првим ложама извијала су се пера на огромним женским шеширима покупованим по Солуну, Пешти и Београду. Митко, кога је славни чича-Илија играо и овде са највећим скрупулама правога уметника, био је поздрављан непрестано са свих седишта. Коштана је по мало претеривала, и понеки су други имали изглед са вечерњих спектакла код „Кинеског Цара“ у Београду, али у главном, комад је био одигран са много лепота. Тодоровић је у другом чину, као обично, био ванредно фини глумац. — Много је мање среће имало друге вечери „Љубавно Писмо“ од Трифковића, још мање „Смешне Прециозе“ од Молијера,а најмање наивна лакрдија Нушићева „Под старост“. Али је свет добродушно тапшао, чекајући сутрашњи дан кад се играо „Ђидо“ и „Зидање Раванице“. „Ђидо“ развучен, досадан, празан, непоетичан и лажно живописан, допао се лепотом народних костима и лепотом хорова који су певани доста добро, уз пратњу музике која је била сасвим лепа. Али „Зидање Раванице“ задивило је, занело, и дирнуло до суза све гледаоце. Овај комад је једини наш историјски комад где немају прилике наши глумци да много вичу, где нема убистава, и где радња тече свечано, као литургија. Он је сав религиозан, пун љубави за цркву за коју се у тим крајевима посведневно дају живот, и у њему гледалац има скоро целу нашу историју једног великог народа, и сва лица за који зна из народне епопеје косовске: Цара и Царицу, све Југовиће са старим Југом, Обилића, патријара, Рада неимара, војводе и другу госпоштину из времена Лазара Хребељановића. Бина се светлела од ванредно богатих историјских костима, и одушевљени гледаоци, којих је сала била препуна, (биле су и све школе), усвајали су до краја уједначени тон наших уметника, једнак на сваком месту текста, тон који је опомињао на гусларе и свештеничке говоре за време поклада. То се све тако дубоко свидело, да је публика на више места отворено била дирнута до суза. Ја одиста нисам видео никада утисак позорнице на свет као то вече, када се, туде, на самом друму за Косово, после

пет векова, јавила у очима ових Срба слика побожнога Цара мученика, и сви, обучени у злато и челик, јунаци који леже на том жалосном пољу, куда је одлазио, можда, највећи део Скопљанаца. То вече нам је изгледало јасно да је било неразумно долазити овамо са Митковом пијанком или Молијеровим прециозама, који не остављају ни у срцу ни у фантазији ових гледалаца никаквог трага, а представа „Зидање Раванице“ је била велики успех скопљански, који је показао којим путем треба ићи приликом нових посета у Скопљу.

Свакако Позориште наше престонице може бити гордо на своју мисију у Старој Србији. Оно је више него икада послужило тих дана једном великом циљу, јер историјска лица из мирне Шапчанинове драме остаће као добри духови који ће дуго да посећују душу наше браће што су тих вечери били гледаоци, и да им о Србији дају идеју каква им је потребна да не потону и да сачекају.

X.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

НОВЕ БАЛКАНСКЕ ЖЕЛЕЗНИЦЕ. — КРИТСКО ПИТАЊЕ.

Питање о новим железницама на Балкану, а нарочито о онима које би имале да вежу преко Дунава Европу са морима Јадранским, Белим и Црним, улази у нову фазу. За железницу која би везала код Радујевца Дунав са Јадранским Морем тамо преко Скадра, а преко Србије и Старе Србије, приступило се претходном изучавању на терену. Инжињери железничкога друштва линије „Цариград—Дедеагач—Солун“ пошли су на пут од наше границе код Мрдара, пут Приштине. Ако им се не учине какве озбиљне сметње, они ће проучити grosso modo трасу те нове, будуће балканске железнице. За ову железницу интересује се и Италија, Француска и Русија и Србија. Турска нема разлога да се противи грађњи те железнице, али и политички и приватни интереси појединаца као да ће играти значајну улогу у овоме питању. Турској се стално чини да њој прети највећа опасност од Србије и Црне Горе ако се сједине железницом. А наивним Арбанасима се предочавају Козаци, ако се Дунав веже преко Србије са Јадранским Морем.

Железница која би везивала босанску границу са Митровицом кроз стари Новопазарски Санџак, као да се неће ни градити. Разлози за то су и техничке природе, а нешто и политичке. Утврдило се да би једна пруга од Увца до Митровице преко или кроз Рогозну планину, коштала врло много и да не би могла послужити ни за

међународни саобраћај, ни за месни промет робе између Аустрије и Угарске с једне и Солуна с друге стране. — Још увек остаје за то најкраћи и најевтинији пут преко Србије. Анексијом Босне и Херцеговине као да се и политичка потреба железнице кроз Санџак умањава врло много. Сад изгледа далматинска железница на Скадар много важнија за политичке и трговачке интересе Аустро-Угарске.

Бугарска влада стално настојава да се бугарска централна пруга веже са турском пругом Жбевац—Солун. Она је саградила пругу Софија—Ћустендил и Ћустендил—Девебаир, она је нудила Турској извесну суму новаца, до 8,000.000 динара, да сагради железничку везу од Девебаира до Куманова. Досадањи дипломатски покушаји нису имали успеха: јер у Бугарској не гледају у тој прузи друго до једну стратегијску железницу врло корисну за Бугарску. Има се право, јер је једна железница Ћустендил—Куманово еминентно стратегијско-политичка пруга. Турска би пре допустила да се централна линија бугарска веже за Бело Море, преко Самокова, Дупнице, Кочаринова, Џумаје и Штипа или Дупнице, Џумаје и Сереза. У тој прузи има Турска и политичкога и стратегијскога трговачкога интереса. Али, на ту пругу за сада не пристају Бугари.

Има једно ново железничко питање о коме се врло много бави не само бугарска и румунска штампа, него и влада бугарска и румунска. Обе се владе образовале и нарочите комисије да проуче то питање на лицу места. То је питање о вези између бугарских и румунских железница једним мостом на Дунаву. За њега су показале интересовање Аустро-Угарска и Немачка, чија штампа објашњава да би преко Румуније, Дунава и Бугарске, био најкраћи пут и веза између Истока и Северне и Западне Европе. Питање о најкраћем путу између Западне Европе и Цариграда преко Румуније није ново. Одавна се покушало да се индијска пошта упути преко Румуније; но то до сада је све било безуспешно. Ново је само питање о са-

везу између румунских и бугарских железница. Зато што је и ово још се није на чисто да ли у опште треба тај мост градити, и ако треба на коме месту. И, о њему се више баве у Бугарској него ли у Румунији. Више зато што је већи страх од ове железнице Дунав—Ниш—Приштина—Јадранско Море. Румунија с правом страхује да јој не пропадне мост на Дунаву и пристаниште Ђустенца, па зато се у њој мање и говори.

Где би тај мост имао да буде? Да ли између Ђурђева и Рушчука, да ли између Зимнича и Свиштова? Ту нема слоге. Једни су за Свиштов, други за Рушчук, трећи за Видин. Бугарски интереси би били да се сагради мост или код Рушчука или код Видина. Бугари би највише волели да ту буде код Видина. Железница која би преко Видина везивала Западну и Северну Европу могла би најлакше конкурисати садашњој линији Београд—Солун, и Бугарска би постала једна транзитна држава целе Европе. Бугари би били и за Рушчук, кад неби могао бити Видин, али за тамо би пристали са тешком муком Румуни, јер би на тај начин Галац, Браила и Констанца готово сасвим пропали. Бугарима неби ишло у рачун никако да се мост сагради на пример код Никопоља, око средине Дунава. У тој околини Бугарска је ненасељена, готово пуста, а и само земљиште је подводно и непогодно за подизање железнице. — Али, ако би само могло бити да се сагради један мост међународнога значаја, већина би се слагала да се то учини па било то код Рушчука, Видина, Лома, Рахова, Свиштова или Никопоља. Румуни, као што поменусмо, нису толико навалили, а пристали би радо на један мост локалнога значаја, који би био подаље од црноморскога пристаништа, ради којега су Румуни потрошили много новца, ради којега су створили и нарочити Оријент-експрес.

Стручњаци утврђују, а то могу видети и лајици на једној бољој географској карти, да за везивање Средње Западне и Северне Европе са Цариградом, Белим и Јадранским Морем није пут преко Румуније и Бугарске.

Железничка пруга која би везивала например Пешту са Цариградом преко Румуније и Бугарске била би дугачка 1484 км., а данашња железничка пруга која везује Пешту преко Београда и Софије има дужину 1400 км. А у трговини и међународноме саобраћају најбољи су најкраћи, најприроднији и најевтинији путева. Они пак који се граде из политичких разлога, могу по нужди послужити, али никад бити стални. Један стари и добар бугарски државник, Гр. Начевић, доказивао је скоро да мост на Дунаву између Румуније и Бугарске не би имао никакве користи за Бугарску. Румунски извоз у Бугарску се непрестано увећава, а увоз из Бугарске у Румунију смањује, и како је Румунија више индустријска од Бугарске, то ни бугарски извоз не би се за дуги низ година увећао. Румунски производи би, поред тога, потисли много бугарске производе у Турској. Што се тиче везе с Аустро-Угарском и ту неби било много користи за Бугарску; везивање бугарских и румунских железница приближило би Бугарску само Ердељу, али како је и он више земљораднички ту ни овде не би за Бугаре било велике користи. Напротив, производи из Ердеља, који је прилично заостао у привредноме погледу, нашли би себи отворене пазаре у Турској, а бугарски трговци опасне такмаце. Ето за то, вели Начевић, не треба пристајати на подизање моста, на Дунаву, ма на коме месту, без каквих било накнада. А накнада би могло бити, наравно, ако се веже најпре Ђустенлил са Кумановом.

Врло је вероватно да ће се доћи до споразума и подићи мост на Дунаву, и могућно да ће то бити код места Корабије—Гилен. Веза железничка између Бугарске и Румуније створиће се. Ни мост ни железница неће служити трговачким и политичким интересима обеју земаља у мери у којој и најпрактичнији политичари њихови мисле. И мост и железница служиће и економским и политичким интересима Аустро-Угарске. За своју трговину на Балкану она мора обезбеђивати себи путеве преко савезничких и пријатељских земаља. На случај комплика-

ција на Блиском Истоку добро је за њене интересе да постоји један мост на Дунаву између Румуније и Бугарске.

Критско питање се понова покреће из Цариграда. Порта је упутила амбасадорима Великих Сила једну окружницу о томе. Она тражи да се то питање сад расправи. Разлог је у томе што на острву Криту влада сумњива управа, којом се наноси на свакоме кораку штета угледу и сувереним правима Турске. На јавним грађевинама на Криту истиче се грчка застава, критске марке на писма носе натпис „Елас“, критски судови изричу пресуде у име грчкога краља а шаљу се касационом суду у Атини на даљу надлежност, критски чиновници заклињу се на верност грчкоме краљу, војска и жандармерија су у рукама грчких официра, нови избори за народне посланике на Криту послаће критске посланике у атински парламенат. Говори грчких министара у скупштини сувише провидно циљају на Крит кад говоре за незастарива права Грчке и преклињу да се Грчка напрегне и за војску дадне више него до сада што је давала. Зато Турска тражи коначно решење критскога питања. То решење би се састојало у увођењу редовне администрације, која би била у аутономији Крита, а под суверенством отоманске владе, и спречила мешање једне треће силе у унутрашње послове његове.

Кад Турска овако говори она има право: Крит је њен још. Нико јој до сада није порицао суверена права. Правнички говорећи Турска има право, које је сад у толико јаче што је сад Народно Представништво на окупу, што се сад народ бави о својој судбини, што је имала рђава искуства у прошлости са европским начелом одржавање status quo. Али, овде није реч о једној правничкој доктрини, о теорији суверенитета, него о једној чистој политичкој ствари. Суверено право Турске постоји, али постоје и ограничења, ако се може рећи, толике службености на њему. Велике Силе су читав један век то суверено право крњиле; Турска је, хтела, не хтела, на то пристајала. После грчко-турскога рата па

до јула ове године, тога се свако сећа, Велике Силе су у главноме све радиле за Крит. Оне су довеле на Крит за гувернера грчкога краљевића, оне су допустиле да грчки краљ после истека гувернерства краљевића Ђорђа именује А. Зајмиса за гувернера Криту; Велике Силе су довеле најзад до уклањања међународних трупа са Крита и замениле их грчком жандармеријом и официрима. Сада све то уништити, нарочито у тренутку када у Грчкој ствари иду врло рђаво, тешко је. Нити би било право, нити би било мудро. Турски захтев је у овоме тренутку неостварљив. И ако су цариградски политичари учинили овај покушај из своје побуде и да лакше издрже борбу у парламенту, онда ће они брзо то и увидети. Али, ако у покретању овога питања има и каквих утицаја с поља, онда питање постаје озбиљније, и могућни су заплети на Балканскоме Полуострву.

Иностранн.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Из Југословенске лирике. Словенски и бугарски песници. Препеви Владимира Станимировића. 141 издања Задужбине И. М. Коларца. Београд, 1909.

Г. Владимир Станимировић јавља се по нашим књижевним листовима има већ десетак година, и читаоцима „Српског Књижевног Гласника“ пале су извесно у очи његове песме, које су, на жалост, често неједнаке у изразу и са штетном немарношћу у верифскацији, али ипак нежне, интимне, каткад и врло лепо казане. Има у песмама Г. Станимировића ванредних строфа, на којима би му могли позавидети и најбољи међу нашим песницима. Тако, када, у *Зимској песми* пева ладну и охолу девојку:

> Ти, ледна погледа, најлепша међ свима
> Велика к'о туга, к'о природа бела,
> Ћутиш, к'о што ћути околина цела,
> Као да те судба мог живота клела:
> Чиста се, и бела, и хладна, к'о зима...

И тако је нежна и блага песма *Паланчанка*, где се ванредно срећно и нежно пева смерна, чедна и ћутљива лепотица из мале вароши, чија душа спава спокојним сном, која нема успомена и која, у „скривеном куту домаћег огњишта“ проводи своје спокојне и једнолике дане:

> Гледам те румену, и здраву, и младу,
> Стидљиву и чедну, у вечитом раду;
> Девујеш и ћутиш, док те не удаду
> У истој улици, у истоме граду.

Човек који пише такве строфе извесно није без песничког талента.

Г. Станимировић се овом првом својом књигом јавља као преводилац. Он је врло живо учествовао у оном лепом југословенском покрету који је захватио српску омладину после 1903 године И доцније, када је стварност свирепо демантовала многе од честитих и благородних југословенских нада, Г. Станимировић је остао у својој југословенској вери. И своју збирку превода југословенских песника, он почиње једним мушким и речитим *Покличем:*

О, поздравна песмо слоге и јединства,
Шири се Балканом у најдаљи кут.
Још живи и лута наше племе храбро,
Покажи Словену за будућност пут!

О поздравна песмо братства и прегнућа,
Купи нас и буди наш полет и жар.
Нек братими, спаја велика идеја
Омладину целу за народну ствар.

Диж'те се из чаме младалачке душе
Нек' не плаше срца рад мучан и дуг:
Око нас се јате завидни душмани
А ћути и спава наш Словенски Југ...

У овој својој збирци Г. Станимировић упознаје српске читаоце са двојицом великих песника братских народа, са Словенцем Фрањом Прешерном и Бугарином Иваном Вазовом. Из Прешерна је превео 24, а из Вазова 22 песме, давши уједно подуже биографске и библиографске белешке о оба песника. Потом иду преводи из још двојице словеначких песника Антона Ашкерца и Отона Зупанчића, и бугарског песника П. К. Јаворова.

Г. Станимировић је свој посао радио са љубављу, и постигао у њему знатна успеха. Преводи су у опште неблагодаран посао, и можда ништа није теже но преводити са врло сродних језика. Г. Станимировић је у главном савладао тешкоће, и дао једну добру књигу, прву од своје врсте у српској књижевности. Та књига заслужује сваку препоруку. Она ће помоћи да почне неста-

јати овај парадокс: да ми Јужни Словени боље знамо најновије писце скандинавске и најмодерније песнике са париских булевара но наше најближе суседе, књижевности нама најближих народа. J. C.

Новопазарски санџак. (Мала Научна Библиотека, 2 свеска) од Е. J. Цветића. Јагодина (1909).

Био сам пријатно изненађен, кад сам, пре једно месец, дана добио прву свеску „Мале Научне Библиотеке“ (Дарвин“ од Ф. Ле Дантека, у преводу Данила Јанковића). Уз ту свеску ишао је и проглас, у коме двојица интелигентних младих људи, Данило Јанковић и Емило J. Цветић, објављују, да ће у Јагодини издавати „Малу Научну Библиотеку“ у свескама од по два штампана табака, а са задатком да наш образованији свет упознају са разноврсним потребним знањима и напретцима савремене науке.

Мене је у овој појави пријатно изненадила прво само чињеница, да се у Јагодини, дакле у једној омањој нашој вароши у унутрашњости, нашло људи, које није могла успавати њихова паланачка средина, и који су имали толико добре воље и смелости, да једну лепу замисао приведу и у дело. А друго, што је на мене такође пријатно утицало, то је целокупан спољашњи облик који су издавачи дали свескама своје „Мале Научне Библиотеке“: то су свешчице укусне израде; штампане крупним, јасним словима, тако да се могу лако и брзо читати; а осим тога величина им је тако згодно подешена, да се могу лако носити уза се, у џепу, и читати на доколици. На тај начин је заиста у овом погледу учињено све што треба, да се нашем образованом читаоцу створи могућност, да за сасвим кратко време и на пријатан начин сазна многе ствари, које неминовно треба и мора да зна.

Разуме се, да све ове добре стране не би биле довољне, ако „Мала Научна Библиотека“ не би и *садржином* својих свешчица одговарала потреба нашнх чи-

талаца. И о томе можемо већ судити по садржини двеју свезака, које су до сад изишле. Прва од њих, коју смо већ именовали, доноси главне мисли славног енглеског природњака Дарвина, мисли које још и данас имају оригиналнога значаја за питања о постајању животињских врста и самога људског рода, Ф. Ле Дантек, писац те књижице на француском, умео је, као стручњак, згодно да прикаже Дарвинове идеје и да их објасни повеликим бројем лепих и занимљивих примера. Тиме се садржина ове прве свеске сама собом препоручује. И превод је несумњиво тачан, мисли су све тачно исказане, само ми се чини, да би боље било, да је превод слободнији и да је понеки ређи научни израз објашњен.

Друга свешчица „Мале Научне Библиотеке" доноси самосталан рад Е. Ј. Цветића: *Новопазарски Санџак*, са једном картицом (размера 1:750.000), у коју су унесене границе и главније планине, реке и места тога српскога краја. Већ самим својим именом ова књижица изазива интересовање код српскога читаоца, а садржина њена заиста заслужује пажњу и најширега нашег читалачкога круга. У тој књижици Цветић нас упознаје са географским и етнографским приликама у Новопазарском Санџаку. У првом одељку, који је назвао именом *Географија*, одређује положај, границе и величину Новопазарског Санџака, па нам даље описује природу његова земљишта, његове планине и реке и најзад климат и биљни и животињски свет. Планине су истина описане и набројане у нешто већем обиму, него што би требало за тако малу књигу, али је иначе све изложено тако згодно, да сваки може добити јасну представу о природним приликама, у којима наш тамошњи народ живи. Ту ће без сумње и људи, који овакe ствари много читају, наћи за себе доста новога. Уз то је Цветић, као стручњак географ, унео у овај одељак свуда најновије и најпоузданије податке.

У другом одељку ове књижице, који је писац назвао именом *Етнографија*, описан је народ и народни живот. Ту су набројане тамошње народности, њихове

вере и језици, описана је српска народна ношња, истакнуте су неке главније народне особине тамошњих православних и мухамеданских Срба, изнето је њихово просветно стање, њихов привредни живот и саобраћај, и најзад се говори о насељима, селима и варошима Новопазарског Санџака. И ако су се све те стране народног живота у овом српском крају врло слабо проучене, ипак је Цветић умео да прикупи и да пробере из досадашњих података управо оне, који заслужују да се унесу у оваку књижицу и који могу нашем читаоцу дати довољну представку о животу наше браће у области старе и знамените Рашке, дакле у оном српском крају, који је чинио средиште српске Немањићске државе и чији народ по свима својим особинама чини, заједно с оним у суседним крајевима, језгро српског народа.

Према том и садржина и обрада ове Цветићеве књижице довољно препоручује ту свеску „Мале Научне Библиотеке“, и ми верујемо, да ће сваки образовани Србин, кога занимају наше општенародне ствари, прочитати ову књигу.

Вредни издавачи „Мале Народне Библиотеке“ објављују на последњој страни друге свеске и имена за седам даљих књига своје Библиотеке. Из те објаве видимо, да су они задобили за своје сараднике и наше признате књижевнике и универзитетске професоре. То даје наде, да ће њихово предузеће имати будућности и да ће успети да задобије поверење наших читалаца. Желети је заиста, да сваки искрени пријатељ нашег просвећивања и културног напредовања са симпатијама прати и потпомаже овај скроман почетак рада на једном лепом, корисном и озбиљном послу.

Др. Јован Ердељановић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Путујуће Друштво“. — Из IV књиге (1901) „Српског Књижевног Гласника“, као и толике добре ствари најновије српске књижевности, одштампана је засебно приповетка Стевана Сремца „Путујуће Друштво“. Приповетка, чији је предмет истинит догађај, једна је од бољих Сремчевих ствари, из које се лепо виде добре стране пишчеве: занимљиво причање, типови, средина, локална боја: а с друге стране слабија композиција, уношење споредних ствари које дају утисак местимичне развучности. Интересантно би било мало поређење ове приповетке са раније изишлом сличном приповетком Радоја Домановића „Позориште у паланци“, („Звезда“, 1898). У краткој напомени пред издањем вели се да се приповетка „штампа како је нађена исправљена и допуњена у оставини покојниковој“. Исправке и допуне су врло мале, незнатне и састоје се у додавању по које речи, или по које реченице. Оне су ове врсте: на стр. 7, при дну нова је реченица: „Јер код тога света“....; на стр. 40, после речи „Викомен!“ додано је: „Само мајмун се непрекидно чешао и окренуо“; на 41,: „У опште разговор се водио на чисто научном терену“; на 42,: „који кад се навије а он свира „Марсељезу“; на 44,: „И панорама остаде без деце као Ниоба“; на 56, цело објашњење о „трговачком кревету“ ново је; на 58,: „Ја окрајку под мишку па одем у башту“; на 61,: „мењајући глас и имитујући оне чије говоре цитира“; на 63,: убачене су три нове реченице: „А један ваш....; најзад на стр. 94 додана је реченица: „Била су два предлога за освету“... Иначе, измена никаквих нема.

У. Џ.

„Проблем Блиског Истока“. — Г. Владимир Јовановић, некадашњи теоретичар и један од вођа Уједињене Омладине Српске, један је од ретких људи свога нараштаја који су остали у животу, један од још ређих међу њима који нису престали да се баве дневним питањима. Као што је почетком шездесетих година, у својим брошурама на француском и енглеском језику, заступао српску ствар пред европским јавним мњењем, тако је и сада, готово после пола века, изишао као добар адвокат српски, у књизи „The Near-Eastern Problem and The Pan-German Peril“, која је ове годинв изишла у Лондону. Ту своју брошуру, која је једна од најбољих које су у прилог Срба биле написане поводом наше зимушње националне кризе, Г. Јовановић је превео и на српски. Под именом „Проблем Блиског Истока и пан-германска опасност“, штампао је он прво у „Архиву за правне и друштвене науке“, а одатле оштампао у засебну књигу (Београд, 1909; 8⁰, стр. 25). Писац долази до закључка: „Економни интереси и политичке нужности примораће пре или после Европу, да једном реши до сад нерешени Источни Проблем ујамчењем балканских права на независност и на слободан развитак, тако да се обезбеде балканске земље самим балканским народима“. Књига уваженог старог а политичара и публициста заслужује и својом садржином и израдом што већи круг читалаца.

Л.

Нови прилози за Гундулићеву биографију. — Писац „Османа“ непрестано привлачи главну пажњу стручњака који се баве историјом дубровачке књижевности. Г. Нико Ђивановић, међу осталима, у два маха (у „Pravoj Crvenoj Hrvatskoj“ за 1905 и у „Srdju“ за 1906) саопштавао је нове архивске податке за биографију Гундулићеву. Сада је у „Smotri Dalmatinskoj“ прво штампао, а одатле оштампао чланак „Podaci za biografiju pjesnika Gjiva Fr. Gundulića“ (Задар, 1909; 8⁰.). Писац, по архивским подацима, расправља два питања: из које је породице била песникова мајка, и у коме родбинском односу су били Ђиво Гундулић и Ђоно Палмотић. На то питање писац одговара: Гундулићева мати била је из породице Градића, а Ђиво Гундулић и Ђоно Палмотић били су, по матерама, другобратучеди.

Н.

„Обнова наше родољубиве поезије“. — Чланак Ј. Скерлића „Обнова наше родољубиве поезије“, који је био изашао у XXI књизи „Српског Књижевног Гласника“, прештампан је у сарајевској „Српској Ријечи“, бр. 274—275, за 1908, и у загребачком „Србобрану“, бр. 236—238, за 1909 годину. Н.

„Београдске Приче“. — Популарна чешка колекција „Světová Knihovna“, која је раније из српске књижевности донела „Балканску Царицу“ Кнеза Николе, сада је, у преводу А. Бртњицког, донела „Београдске Приче“ Симе Матавуља. Избору превода би се могло замерити, јер то иде у релативно слабије ствари које је Матавуљ дао, јер су најбоље и најјаче његове приповетке из далматинског живота. — Поводом овога превода српских приповедака на чешки, може се поменути да ће ускоро изићи још један превод српских приповедача на чешки. Чешки публицист и писац Г. Ч. Слепанек спрема једну антологију српских приповедача, у коју би ушли, са по једном преведеном приповетком: Стјепан Митров Љубиша, Милован Ђ. Глишић, Павле Марковић Адамов, Лаза К. Лазаревић, Јанко Веселиновић, Симо Матавуљ, Светозар Ћоровић, Радоје Домановић, Иво Ћипико, Борисав Станковић и Петар Кочић. Исто тако можемо јавити да после антологије нових српских приповедача коју су недавно издали српски ђаци у Загребу имаћемо једну нову антологију не само новијих, но свих српских приповедача и романсјера, почев од старога Милована Видаковића па до најновијих и најмлађих писаца. Та интересантна књига, која ће дати слику о развоју српске приповетке и романа за читав један век, изићи ће у издању „Мале Библиотеке“ у Мостару, а уредиће је наш одлични приповедач Светозар Ћоровић. Л.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

ОД АДМИНИСТРАЦИЈЕ.

☛ Моле се сви претплатници, а нарочито ђаци, да нас на време извештавају о свакој промени адресе. ☚

Они н ши претплтници који не би на време примили који број, моле се д нас о томе известе у року до петнаест дана. Претплатници који после овога рока траже да им пошаљемо бројеве који они нису добили због неуредности поште или ма из ког другог узрока а без наше кривице, моле се да одмах пошаљу и новац за тражене бројеве. Иначе ћемо бити принуђени на писма те садржине не одговарати.

Умољавају се претплатници да при слању претплате не одбијају ништа за упутницу јер је претплата осамнаест динара (круна).

Расписом мин. просвете од 15 фебруара 1905 год. ПБр. 3208. препоручен је „Српски Књижевни Гласник" за књижнице народних и средњих школа, на основу одлуке Г. Министра просвете и црквених послова од 10 фебруара 1905 год. ПБр. 3208 и од 31 октобра исте године ПБр. 17151

ПОВЕРЕНИЦИ

„СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ГЛАСНИКА"

У Алексинцу:	Г. Коста Николић, учитељ.
	Г. Драгомир Јовановић, ученик Учитељске Школе (за ученике свију разреда Учитељске Школе).
У Ваљеву:	Г. Милош Терзић, свештеник.
У Вел. Градишту:	Г. Димитрије Протић, учитељ.
У Врањи:	Г. Светозар Павић, професор.
У Крагујевцу:	Г. Милорад Милојевић, инжињер.
У Крушевцу:	Г. Коста Петровић, супленат.
У Неготину:	Г. Стеван Поповић, апотекар.
У Нишу:	Г. Радосав Агатоновић, професор.
У Пожаревцу:	Г. Драгутин Ранковић, адвокат.
У Пироту:	Г. Радисав Гагић, судски писар.
У Смедереву:	Г. Љубомир Стефановић, професор.
	Г. Милорад Вујанац, учитељ.
У Соко-Бањи:	Г. Милан В. Николић, порезник.
У Ужицу:	Г. Милован Илић, судија.
У Чачку:	Г. Јеротије Новитовић, професор.
У Шапцу:	Г. Петар Николић, судија.
У Дубровнику:	Г. Антун Бенуси, чинов. Дубровачке Банке.
У Мостару:	Г. Светозар Ћоровић, књижевник.
У Скопљу:	Г. Глиша Елезовић, наставник.
У Солуну:	Г. Михаило Ђорђевић, наставник.

Моле се претплатници из места у којима има повереника да њима полажу претплату. О пријему претплате Администрација извештава претплатнике, или им повереници дају признанице.

АДМИНИСТРАЦИЈА
„Српског Књижевног Гласника".

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Књига XXIII, број 11. — 1 децембар, 1909.

НАДЕЖДА.

(Крај).

Друго вече је Александровна са матером отпутовала у Москву. Мој сукоб са доктором свршио се дуелом из пиштоља. Отуда ја сам се вратио са рањеном руком; рана није била опасна, али ме је ипак приморала да коју недељу проведем у миру код куће, лишивши ме једине забаве — лова. Све то умарало ме је и досађивало. Радови на реци били су завршени, и ја сам се журио оставити то место где сам осетио радост рада и занос љубави са свима болима који је прате.

Љубав је била прва и биће последња страст човечја. Само онај који је испио сву њену горчину и разочарао се у варљивој срећи коју она нуди, могао је написати речи проповедника: „таштина, таштина, све је таштина". И свако друго разочарење није ништа у сравњењу са разочарењем у љубави.

Некаква горчина владала је мојом душом. Радници се разишли један по један. Река је текла лењо, пуна водених биљака, које су је спутавале и окивале као какви невидљиви ланци. Шума је била глуха, вила на њеном

крају затворена и пуста, а смех и шум умукли као да никад нису ни становали тамо. Жеља за Надеждом била је неутољива. У њој је лежало неисцрпно богатство страсти и узбуђења, да је срце жудело за њом не гледајући на сав бол који ми је нанела. Од једном, као да је из облака пала, створи се Надежда преда мном. Откуда, зашто, како? — била су празна питања, а сав смисао био је у пољупцима, грчевитим загрљајима, дугим, дугим погледима. Како сам јој био благодаран! И како је знала изабрати тренутак кад је моје срце било вољно признати њену власт и наћи све задовољство у служби њој.

Била се коначно раставила с оцем и породицом. Сувише заноса било је у слободи коју је окусила, да би се снова могла потчинити каквој било власти. И она је дошла и предала се мени, не питајући шта ће сутра бити. Била је очарана мојим решењем путовати куда било и обоје одлучимо ићи на Кавказ и задржати се на његовим минералним водама. Тако смо дошли у Кисловодск.

Од малене козачке слободке, какву је нашао Љермонтов, развио се читав градић са железничком станицом, парковима, позориштем, хотелима и многим вилама пуним мира и зеленила. Настанили смо се у једној од малених вила над парком и живели беспослено, као и већина посетилаца. Шетали смо се по парку, галерији Нарзана, излазили на Црвено Камење, пели се на Љермонтовљеву стену, Замак Лукавства и Љубави. То су развалине једног старинског замка, који је добио такво име због љубавног случаја који вам тамо причају. Несрећна, гоњена љубав двоје младих довела их је до очајања и они реше да заједно скоче са високе стене и да у смрти затраже уточишта. Испели су се на стену, још један дуги пољубац, још један страсни загрљај, и млада девојка скочи у провалију, а младићу, видећи њу сву разбијену, не буде по вољи такав расплет романа, одустане од своје намере, помоли се Богу да дарује вечни покој његовој драгани, а сам мирно продужи живети, без силне љубави и без особите туге. Надежда се једила на глупост девојке и

није налазила да младић заслужује толико клетви, које расипају на његову успомену све младе заљубљене девојке, које свакодневно посећују ову кобну стену.

Непосредна околина Кисловодска не може се похвалити особитом лепотом изгледа. Једнолике, тесне клисуре горских потока, одсуство шуме, монотоне, хоризонталне линије према северу и западу указују на блиско сродство северног Кавказа са огромном равнином која се иза њега пружа. Но ваздух је тамо необично чист, свеж и благ „као пољубац детета“, и болесници, који болују од груди и нерава налазе више помоћи у њему него у изворима Нарзана. Понекад вечером, остављајући шумну гомилу, ја сам са Надеждом излазио ни пољану више Сивих стена и ту смо проводили по читаве часове на навиљцима свеже покошеног сена. Надежда је лежала на мојим грудима и њен равномерни дах опијао ме више него мирис горских трава. Тада би била вилински несташна, пужала се на ниске пластове сена и била неумољива док се и ја не попнем, а потом би враголасто склизнула вукући и мене за собом и обоје бисмо, у смеху и загрљају, падали доле на разбацано сено. Под нама су сијале електричне лампе по парку и око театра. Доходио је до нас звук музике и шум гомиле или се високо узлетале ракете и расипале се у шарене снопове. Ми смо били задовољни тишином око нас и заједно са звездама горе смејали се сујети света, који уноси своје забаве у ове спокојне горе. И ја сам се дивио колико је благости и наивности било у Надежди, кад би она за час заборавила на свет и његове борбе.

Истина, Надежда није волела природу саму по себи, и њено присуство често је сметало мојим осећајима чистог дивљења и обожавања природе. Величанство гора њу је понижавало и мир у природи њу је плашио. У горама није било страсти и језик њихов она није разумевала.

У истој вили поред нас становао је и некакав млад персијски достојник, Мирза Саади Хан. Ту, за чајем на

на балкону, познали смо се с њим и Надежда га је, видело се, пленила својом лепотом и веселошћу. Мирза Саади Хан био је један од потомака старе иранске расе, којој је проповедао Заратустра и певао Фирдуси. Некада силна и моћна, она се данас склонила у неколико оаза Фарзистана, уступив владу и остале делове своје отаџбине свирепим и дивљим племенима Туркмена, који нагрнуше на њу са севера. Мирза се васпитао у Европи, говорио је одлично руски. У њему је живело све достојанство његове племените расе и туга за неповратном славом његове отаџбине. Он је сједињавао у себи ученост Запада и јаку уобразиљу Југа; био је савршен џентлмен, и ја сам волео његово друштво и разговоре. На Надежду изгледа да он није учинио никакав особити утисак.

Мирза је имао пар необично лепих коња, које је упрезао у лака, елеганта кола и шетао се по Кисловодску и околини. Надежда је волела вожњу и са очитом радошћу је примила каваљерску понуду Мирзину, да се користи његовим коњима и колима. Она је волела вожњу, али је још више волела усклике гомиле, кад је иста гледала на њу, дивећи се њеној лепоти, смелости и вештини. Коњима је она хтела завладати, као свачим што изазове њезину жељу. Како је ради коња требало завладати и Мирзом, то се он ускоро показао у њеној власти.

На људе Истока наше жене са својом слободом чине увек силан утисак, а кад је та жена као Надежда, онда су готови да ње ради оставе цео харем лепотица и да се не зауставе ни пред каквим жртвама. Мирза је био богат, притом велики господин. Дотле, врло је могућно, он се сретао са женама ради победе којих је било довољно богаство. Но први пут сад нашао је он на жену код које је то најмање помагало и он се очевидно губио у својим плановима како да је победи. Та игра страсти, као кад кипи шампањско вино, необично је занимала Надежду, и изгледало је да је њена највећа наслада и уживање била у томе да нас постави обојицу заједно и да својим погледима, смехом и покретима изазове то

опасно врење наших страсти, коме је требало најмањег повода, па да се прелије смртоносном, крвавом пеном· Тада у Мирзи као да се будио хитри, крвожедни пантер' који се лукаво угибао, очекујући згодан моменаи да се баци на своју жртву. Како би он тада зарио своје нокте и своје зубе у њене жиле и до лудила се напио њене крви. По његовим стиснутим песницама и по безумним погледима, које ми је бацао, ја сам закључивао, да поред све његове углађености западњака, било би опасно сукобити се с њим у његовој земљи. Овде, у Кисловодску, био је безопасан, а најзад он је био толико паметан да зна, да га то не би довело ничему. Ја сам био ћутљив и мрачан као медвед из наших шума, и само је можда Надежда знала бес који се крио у мојим грудима. Њени су образи горели, несташно су играле њене пепељаве коврџице, њена су уста изазивала, и смех је звонио и испуњавао цео простор око нас. Само њене очи биле су мирне и спокојне, а њихов сјај тврд и хладан као оштрица дамаских ножева. Гледајући на њу, мене је у исти мах обузимало осећање мржње и осећање безграничног дивљења. Можда је у томе лежала тајна што сам ја био чудно спокојан поред све буре која се дизала у мени. Ја сам добро знао да она сувише воли да се нагиње над провалијом, да би удисала опасност која отуда зија, но она је била привикла тим висинама, несвест њу није никад обузимала, и она је одлазила кад је сама хтела. И увек кад је вино било довољно запењено, кад је атмосфера постајала загушљива, она је нагло промењивала тон, и наскоро умор и досада владали су нама.

Ја сам био незадовољан Надеждом; то није била горчина разочарења, јер је никад нисам украшавао нарочитим врлинама. У њеним пољупцима било је увек много страсти, они су палили, изазивали, но љубави у њима било је мало као и првоме. Ја сам могао по цео дан грлити њено тело, но душу њезину ја нисам могао имати. Она је била мени туђа као и првога дана и одлазила у даљину. И онда кад је била сва страст и пре-

давала се мојим пољупцима и загрљајима, у њој је остајало нешто што се није предавало и до чега ја нисам могао доспети. Нешто у мојем карактеру допадало јој се и привлачило је, но кључ њезине душе мени је био непознат. Сваки мој покушај приближити се њој она је одбијала кас да се бојала веза, које би могле спутати њену слободу. Мислио сам да ми ипак ваља довести у ред моје односе према њој и предложио сам јој да постане мојом женом; но тиме сам изазвао само њену љутњу и подсмех. А сутрадан она је била нарочито љубазна према Мирзи Хану. Као какво размажено дете, она није могла живети без играчки, али је највеће задовољство налазила у томе да их раздере, очупа и најзад разлупа у комаде, да би познала тајну њиховог механизма. И опет, сваким даном, ја сам осећао све више привезаности и љубави према Надежди. Мени се чинило као да над њезиним срцем влада некаква необјашњива мађија, која му смета да се потпуно преда и воли искрено, и да је мој задатак наћи тајанствену реч, која може савладати моћ чаролије и ослободити њезино срце, које у својој резерви држи тако много љубави коју ће оно поклонити своме ослободиоцу. Но дани су пролазили, а ја ту реч нисам био у стању пронаћи. И ја сам страдао чудним, неизлечивим болом. И док је она бесно гонила коње по хладовитим алејама Кисловодска, ја сам одлазио на усамљене врхове Седлогоре и Бермамута, тражећи у миру те величанствене природе утехе својему срцу.

Пјатигорск је лежао у низу као шаховска табла, на лево од њега дизала се усамљена пирамида Бештау, „као последњи облак расејане буре“, а даље на север таласасто се низале ниске хоризонталне греде и губиле се у огромној, безграничној степи, која је сва Русија. Покривена лаком маглом коју су натапали последњи зраци сунца на заходу, ширила се она са својим гигантским рекама, столетним шумама, недогледним пољима, и дисала трудно и боловала свим болима своје велике словенске душе.

Огуда на југу — граница од дијаманата — дизао се Кавказ као каква силна хармонија. Као што се звуци рађају из ничега, тако се подижу Кавкаске горе из пустиње Касписког Језера и, најпре тихо а потом све брже и брже, дижу се њихове главице као да желе да се све огледају у лазуру великог језера. Њихови таласи бивају све шири, њихова висина све виша. Као пена већ се и снег појављује на њиховим гребенима, а они и даље теку, блистају и трепте. А тамо у средини, око Казбека, достижу сву своју моћ, сву висину тонова, све богаство боја, сву разноврсност облика. Виде се огромне тамне сенке и светле пољане, дубоке провалије, које зијају пуне ужаса, и дрско, стремећи сунцу, пробијајући се кроз облаке оштро закончени врхови, „као што се дижу слободне мисли у великој души“. И тако се продужују даље на неколико стотина километара час ниже час више, тамо тамне као туга, тамо светле као радост или нежне као надање. И тако доспевају до Ељборуса. Ту као последњи крик, као ничим незадржани бол, напрежући све силе у последњој агонији срца, надмашују и превазилазе све раније тонове и продиру далеко изнад свега. Но да тај крик не би био све услишаним, да тај јаук не би продро и иза звезда, требало га је ухватити, стегнути и оковати снажним, ничим неразрушивим леденим оклопом. Даље, снага је исцрпена и оне брзо падају, губе се и ишчезавају над вечно немирном пустињом Црнога Мора.

Уморни од беспослице решимо путовати по Војно-Грусинскоме путу до Тифлиса. Са Надеждом сам правио план отићи даље до Батума, а одатле морем у Севастопољ и на Крим. Мирза се спремао такође оставити Кисловодск, и ја му предложим да нам прави друштво до Тифлиса. Он прими понуду с тим, да ће нас стићи на путу, ако се ми не будемо журили, а уговоримо да се на сваки начин видимо у Тифлису. Железницом смо дошли до Владикавказа. Време је било необично дивно, и то и убеђење да сам остао победилац над Мирза

Саади Ханом чинили су да сам био у најлепшем душевном расположењу. Надежда ми је била дража него икад дотле, и ја сам се одмарао и радовао примирју које је наступило, и слободи што се мој дух могао занимати и другим предметима око мене. Приближавајући се Владикавказу, мноме је владало усхићење које су морали осећати слободни Козаци, кад су се први пут појавили и развили своју заставу на томе месту, потискујући пред собом горштаке у непроходне гудуре. И доиста, Владикавказу се није могло дати лепше место ни лепше име. Надежда Александровна као да је потпуно делила моје мисли и осећања, била је и сама у најлепшем расположењу.

Када смо оставили Владикавказ, који је тонуо у зеленилу, пред нама се пружао последњи остатак степе.

Ако хоћете потпуно да разорите своје нерве, или да нађете неке особене утехе, идите кроз Даријал. Погледајте на те залеђене сузе, на те окамењене уздахе, и знаћете колико има непознатога бола у животу наше земље и колико незалечених рана у срцу њеном. А Терек, који вечито бежи и баца пене као трком уморени коњ и мумла као медвед, и риче као лавица, и сикће као гуја, шта је он Даријалу? Је ли он његова душа?

Кад су се камена врата клисуре затворила за нама, ми смо ушли у нови необични свет. Наш пут, као да би хтео избећи срџбу Терека, у страху се привија стењу и лакше пресеца њега него што би могао одолети бујица Терека. Јадно, закржљало дрвеће бојажљиво се пуза до на врхове стена, као да је било радо изићи из тога понора и угледати светлост божјег дана. Но ветрови и громови који вечно владају тамо обарали су га опет натраг у поноре, и оно се плашљиво скупљало у маленим групама око одељених громадних стена. Но наскоро и последње дрвеће се губи из вида и остаје ужасно царство голих, крвавих стена. Уздижући се до небеса, оне праве тесне и мрачне амбисе, у којима нигде нема ни знака живота, где ни орлови не круже дивокозама, а

сами облаци кад наиђу изнад тих бездни, као у страху измичу даље, да их гром и бура не би сустигли над њима. И ти понори као паклени кругови ређају се један за другим све ужаснији један од другога, пуни суморних сенки и мрачних снова. Само врхови ових стена, раздерани, изрешетани и разбијени у хиљаду линија, као у мукама порођаја, осветљени невидљивим сунцем, блистају крвавим, суровим сјајем, Као да је сва крв проливена у овим кланцима испливала на врхове кланаца и кршева да пред небом и сунцем сведочи о свирепости људских страсти и безумљу њихових борби. Само Терек својим хучањем нарушава ову гробну тишину; но урлик његов не весели, већ као да додаје последњу паклену хармонију овоме концерту ужаса. И ако узалуд тражи одмора, и душа необјашњивога трепета једва чека да одахне од ових страхота. Но та камена епопеја продужује се неколико десетина километара, и душа излази из ње потпуно смрвљена, уништена.

Само човек, или боље рећи жена могла се населити међу ове негостољубиве кршеве и на супрот дивљачности ових стена иставити дивљачност и суровост свога срца. Ту у једном од мрачних и уских кругова диже се висока усамљена стена, на којој се још виде разрушена платна старинскога замка. Тамо је некад живела Тамара, најлепша међу најлепшима што их ове горе хране у својим недрима. Ту, на врх стене чешљала је она своје косе, као Лорелај Даријала, и својом песмом и лепотом привлачила путнике с југа и севера, који су јој приносили све даре Истока за једну ноћ неиспитаних сласти. за ноћ безумних наслада. А рано јутром њезини робови бацали су у вечно мутне, срдите вале Терека изнурено тело срећнога јунака, који је нагазио смрт пре него што би се пробудио из својих слатких снова. О заходу сунца Тамара је опет седела на стени и певала своју песму пуну неисказане туге за баченим младићем. И песма њена била је јача него урликање Терека, него мрачно ћутање тих раздераних стена. И та песма при-

влачила је нове путнике, и опет је њен замак био пун веселих звукова, и падала је нова ноћ пуна безумних блаженства, и опет је Терек сутрадан на својим снажним плећима односио нову жртву низ далеке равнице севера.

Само на једном месту ово царство сенки бива за један тренутак нагло прекинуто. Огромна снежна лавина спуштајући са висина Казбека, продире између суморних стена; оне уступају пуне ужаса и изгледају још мрачније пред том реком аветињске светлости и леденога сјаја. Тај глечер пружа се до самога Терека; и Терек напрежућу све своје силе пени се, ломи и гризе огромно камење морене, носећи се и бијући са њиме о гранитне зидове Даријала. А мрачно стење нагнуто над Тереком и мореном, испуњено стравом, гледа ову борбу елемената.

Ја и Надежда застали смо неми као и стене око нас пред овим призором очајне, бесомучне борбе. Њена рука била је у мојој и мени се чинило да је лако дрхтала. Њезина ратоборна природа као да је задрхтала пред овом битком разузданих стихија. Њезин горди и дотле непоколебљиви карактер први пут се нашао пред нечим што је било упорније, свирепије и јаче, и био је сломљен тим самим упоређењем. Она је инстинктивно тражила заштите у мени, да је склоним и одбраним од тих грозота.

Место вечитих разбојништава лукавих и хитрих Ингуша, то је позорница коју је изабрао Љермонтов за убиство Дагестанскога кнеза, Тамарина вереника. Било је дубоко у ноћ кад смо се кренули од Казбека за Коби. Каква се декорација може упоредити са тим маховином обраслим планинама, фантастично осветљеним месецом, који се час по скривао за облацима? Каква музика може изразити тај дубоки смисао и испунити душу светим страхом као та величанствена хармонија, која је истицала из мира планина, хучања Терека, густих сенки и ненадне месечеве светлости, онога тајанственога ствари, када је све немо около њих и нејасних осећања која се ређају у души као успомене на неки ранији, ванземаљски живот,

која се узалуд боре да ускрсну из мрака у коме су сахрањене. Надежда, огрнута у белу кабардинску бурку, смешила се са тим спољним светом и изгледала као далеко привиђење, улазећи у ту свеопшту хармонију, која је у силним таласима одјекивала у моме срцу и души.

Ко од нас бар једном у животу није сањао о каквом срећном острву изгубљеном у плавој пучини океана где нас чека наивно страсна Рарава са бадемовим очима. Ми смо прешли високи ланац Кавказа; пред нама је лежала чудна Кошаирска долина. Чија се лепота може с њеном мерити? Какав поток може бити милији и несташнији, чији жубор веселији од жубора вечно бистре Арагви и стотине извора, који падају са стена или тихо и нечујно излазе из сенке дубоких шума и играју у свом кориту, пуном смарагда и рубина? Високо на стенама куда воде вијугаве стазе, дижу се камене куле горских поглавица; скромно и смерно ређају се око њих равни кровови њихових рођака. Високе горе одвајале су нас од свега света. Вековне шуме, које су нас, као вали океана, окружавале са свију страна, у којима су се крили дивљи јелени и још дивљији и наивнији Хевсури, зар нису имале довољно сенки и за нас? А сунце и месец зар нису расипали своју чаролију по тим свеже зеленим ливадама, по врховима дрвета, који су се преливали у свима бојама морских таласа? А како су радосно сијали њихови зраци на штитовима и копљима Хевсура, те тајанствене деце Кавказа, златећи латинске девизе на њима; а најрадије се забораљали играјући на водопадима, облачећи их од милоште у сјајну дугину одежду. А где је ваздух пунији сладострашћа, него овде под овим топлим небом, кад дуге сенке пузећи уз стрме стране планина увијају сву долину у меку, прозрачну копрену? Звук бубња одјекне у тихом вечерњем часу, а на равним крововима, заједно са звездама, на небу, појаве се лаконоге Ђурђијанке са очима сјајним од звезда, и отпочне њихова заносна игра, праћена ритмичним ударом дланова и ватреним погледима испод црних, густих обрва. И зар На-

дежда није била страснија од Раравс, зар у њеним пољупцима није било свега што дражи и опија, до оне саме горчине на устима, која је може бити особита драж наше генерације.

Под овим ласкавим небом срећне Ђурђије зар је њено срце могло остати и даље ледено и спокојно? Њена душа као да је разумела како је нама дато мало времена за љубав на земљи, и она је тражила да се преда, ослободивши све нежније и срдачније жице своје женске природе. Она Надежда, коју сам ја увек у њој наслућивао, но коју нисам могао никада наћи, стајала је предамном. Ко може испитати дубине женскога срца и дати себи рачуна о мистерији промена, које се врше у њему? Једна капља росе, један зрак сунца довољан је да развије ружин пупољак у широки мирисни цвет; други је довољан да га спали за навек; (мени је најзад мање било стало за тим да разумем његове узроке, колико да се напајам његовим мирисом).

Но чудновато, у то исто време, процес који се вршио у њезиној души, предавао се мени, и у колико је Надежда силније осећала потребу да се преда, у толико сам ја уступао назад, не желећи ни за тренутак, да се она осети побеђеном. Зашто је у мени била ишчезла свака жеља борити се о превласт са њом, која је била главна пажња дотадашњих мојих односа к њој? Зашто је у мени била ишчезла свака жеља борити се о превласт са њом, која је била главна пажња дотадашњих мојих односа к њој? Зашто сам ја, стремећи упорно к тој превласти, уплашио се своје победе и био готов триумфално украсити њезину главу, и наћи своје задовољство у томе, да њезин триумф буде што потпунији и величанственији? Ја нисам умео себи објаснити каквом је мађијом била извршена сва та промена и у чему се она састојала, но је сам осећао у сваком откуцају наших срца, која су се сад први пут хармонично допуњавала. У њеним очима била је сва негдашња дубина, само у њеним погледима било је нове топлоте, и они су мило-

вали и грејали. У њеном смеху није било мање веселости, само се тон пркоса и изазивања био изгубио. У њеним загрљајима било је увек много страсти, једино њени пољупци постали су нежнији и ласкавији, и њена душа изливала се у њима као какав мистични мирис љубави, који се једино осећа срцем, које на исти начин воли и предаје се.

Својим присуством Надежда би разведрила и оживела туробну пустош Сардарабадске степе; а тамо, усред раскошне и дивне Ђурђије, она се јављала центром свега, у коме се скупљају и огледају сви елементи ствари. У њој је била и несталност вечерњих облака, и неуловљиво преливање лишћа, задахнутога првим јесењим дахом кад клизе по њему коси зраци сунца на заласку. Она је била несташнија од таласа, тајанственија него шума, и опаснија него дубина прозрачних, горских језера. Она ме је заносила и уљуљкивала; ја сам веровао и волео.

На жалост, моје острво није било изгубљено у пучини океана, већ је лежало на путу који везује два континента.

Ми смо били према Душету. У вечерњем зраку возили смо се у рибарском чуну по малом Базалетском Језеру. Сунце је заходило за Кавкаским горама; његови последњи зраци као да су се замрсили у пепељавим коврџицама Надеждиним, и не умејући или не хотећи изићи отуда правили су сјајну ореолу око њена лица, које је сијало младошћу, лепотом и безбрижним задовољством. Цео предео у облику огромнога амфитеатра, окружен Кавказом и далеко на југу љубичастим планинама Јерменије, био је пун светлости најраскошнијих боја. У ваздуху се осећала некаква нежност и милина; дисати њиме било је тако лако и тако пријатно. Свет, људи, време нису постојали за нас. Прошлост је била заборављена, будућност непозната и неинтересантна; и да је било моћи душа би узлетела и ухватила се свом силом о сјајни небески свод да заустави на њему равнодушне часове судбине. Куда, зашто се журе они?

Одједном као привиђење са другога света појавила се на обали језера фигура Саади Мирзе Хана. Он нам је дао знак, и ми смо повеслали к њему.

Његова стројна, увек коректно обучена фигура чинила је контраст са тим сјајем и раскоши у природи и силно се издвајала од свих предмета. Бледо лице уоквирено црном брадом издавало је тугу, а очи пуне тамних сенки издавале су одлучност.

Сунце је било високо одскочило као сам се сутрадао пробудио због необичне тишине около мене. Надежда је волела дуго нежити се у постељи; то јутроње није било тамо. Зла слутња заиграла је у мом срцу, некакав предмет застао је усред мојих груди, мени је недостајало ваздуха, слободе. Нешто кобно, необјашњиво предосећало се мени.

Изишао сам журно из собе и питао првога кога сам срео, где је Надежда. Намах, неколицина била је около мене, они су ми говорили, ја речи нисам разумео. само ми је једно било јасно, да је она отишла рано јутром путем ка Тифлису, заједно са Мирзом.

У том часу ја бих дао све, живот и спас душе своје да достигнем Надежду и Мирзу Саади Хана. Али сам осећао да их нећу стићи. Ја сам се гушио; гоњен бесним очајањем, увређеним самољубљем изишао сам на пут, а поворка најружнијих сумњи водила је своје бесомучно коло у мојој души, мучила је и растрзала. Срце је било да искочи, крв је шумела, пред очима је севало. Сунце је пекло; облаци и прашина давили су ме, а ја сам увек јурио даље док ме силе нису издале и док се најзад полумртав у грозници нисам срушио на земљу.

Кад сам се пробудио мало је требало па да опет паднем у бунило. Ја сам лежао у прашини поред пута. Месец је провиривао кроз растурене облаке у близини видела су се разорена платна неког старинског замка, огромне сенке витлале су се тамо амо, а свуда наоколо било је пусто, откривено поље.

Прича мога пријатеља ту је била завршена. Но као што харфа трепти још дуго после тога од како се изгубио и последњи звук, на његовом лицу био је видан бол од новоотворених рана. Његова фигура, оцртавајући се на сивом пољу Сардарабадске степе, у бледом јутарњем зраку била је тужна и узимала гигантске размере као алегоријске фигуре Микел Анђелове на гробу Лоренца Медичи.

Месец се скрио за горе у правцу Ерзерума. Звезде се гасиле једна за другом. Магле су лежале у подножју планина. Ветар је њихао врхове топола. Сва је природа била равнодушна и резигнирана.

Владислав Савић.

МАЛА РОКА.

(3)

Земљиште се покривало одсеченим гранима које су сад други људи кресали, везивали у снопове и слагали на гомилу, док су дрвета, остајући још усправна, личила на превелике диреке, дивовске кочеве које је оштри челик сечива лишио удова и поткресао.

И, кад је поткресач свршио свој посао, он је замку од ужета коју је донео до врха дрвета, остављао ту, и затим силазио помоћу својих мамуза дуж стабла кога су лишили круне и коме су сад дрвосече нападале темељ јаким ударцима што су одјекивали по целој шуми.

Кад је рана у подножју изгледала доста дубока неколико људи вукли су уже притврђено за врх, пуштајући равномерне крике; и огромна катарка прскала је и падала на земљу са потмулим праском и потресом топовског метка из даљине.

И шума се сваког дана смањивала, губећи своја оборена дрвета као што војска губи своје војнике.

Ренарде више није одлазио; остајао је ту од јутра до мрака, непомичан и са рукама на леђима, посматрајући лагано умирање своје горе. Кад би једно дрво пало, он је стављао ногу на њега, као на какав леш. Затим је дизао очи на идуће, са неком врстом тајног и мирног нестрпљења, као да је очекивао, надао се нечему на крају ове сече.

Међутим приближавало се месту где је била нађена мала Рока. Дођоше до тог дрвета, најзад, једне вечери у сутон.

Како је било мрачно јер је небо било покривено облацима, дрвосече хтедоше обуставити свој рад, остављајући за сутра да оборе огромну букву, али господар се томе успротиви, и захте да се истога часа скрешу гране и обори колос који је својим хладом био закрилио злочин.

Кад је подкресач букву оголио, довршио њену осуђеничку одећу, кад су јој дрвосече поткопале темељ, петоро људи почеше да вуку уже, привезано за врх.

Дрво се одупре; његово моћно стабло, и ако засечено до средине, беше тврдо као од гвожђа. Радници, са једном врстом уједначеног скока, заједно затезаху уже, лежући до земље, и из свог задиханог грла пуштаху узвике који су показивали и уједначивали њихов напор.

Двојица дрвосеча, стојећи према диву, држали су секире у руци, слични двојици џелата готових да поново ударе; а Ренарде, непомичан, са руком на кори, очекиваше пад са брижним и нервозним узбуђењем.

Један од људи рече му: „Ви сте сувише близу, господине кмете; кад дрво буде пало, може вас ударити“.

Он не одговори и не маче се; изгледало је да је готов да сам дочепа у наручју букву и да је, као хрвач, обори на земљу.

Одједном, у подножју високог дрвеног стуба, зачу се расцепљење које изгледаше да је као болан потрес пројурило до врха, и стуб се мало наже, готов да падне, али одупирући се још. Људи, раздражени, укочише своје мишице, учинише јачи напор: и како се дрво, сломљено, стропоштавало, Ренарде нагло учини корак унапред затим се заустави, рамена уздигнутих да приме неодољиви ударац, смртни ударац који ће га размрскати на земљи.

Али буква, скренувши мало с пута, само му очеша крстине, бацивши га на лице, на пет метара одатле.

Радници јурнуше да га подигну; он се већ сам беше дигао на колена, изван себе, избуљених очију и прелазећи руком преко чела као да се буди из једног напада лудила.

Кад је поново стао на ноге изненађени људи испитиваху га, не разумевајући ни мало шта је био учинио. Он муцајући одговори да је имао један тренутак пометености, или боље, поновног враћања детињству, да је био уобразио како има времена да прође испод дрвета, као што мангупчићи трком пролазе испред кола у касу, да се играо с опасношћу, да је, већ осам дана, осећао како та жеља расте у њему, питајући се увек кад је дрво прскало да ли би човек могао проћи испод њега, а да га оно не додирне. То је била глупост, он је признавао, али цео свет има те тренутке лудости и та искушења детињасте глупости.

Он је објашњавао полако, тражећи речи, потмулим гласом; затим отиде говорећи: „До виђења сутра, пријатељи сутра“.

Чим се вратио у своју собу седе за сто који је лампа са штитом живо осветљавала и наслонивши чело на руке поче да плаче.

Плакао је дуго, затим обриса очи, подиже главу и погледа часовник. Још није било шест часова. Он помисли: „Имам времена пре вечере“, и отиде да закључа врата. Онда се врати, седе за сто; извуче средњу фијоку, извади из ње револвер и метну га на хартије, на пуну светлост. Челик оружја сијао је, бацао одблеске, сличне пламеновима.

Ренарде га посматраше неко време помућеним оком пијана човека, затим се диже и поче да корача.

Ишао је с краја на крај одаје, и с времена на време заустављао се, да одмах продужи. Одједном, отвори врата своје собе за облачење, умочи једну сервијету у бокал с водом и окваси чело, као што је учинио на дан злочина. Затим поново поче да корача. Свакога пута кад је пролазио поред стола, сјајно оружје привлачило је његов поглед, мамило његову руку, али је он вребао часовник и мислио: „Још имам времена“.

Половина од шест часова изби. Он тада узе револвер, отвори широм уста са ужасном гримасом, и угура цев

унутра, као да је хтео да је прогута. Остаде тако неколико тренутака непомичан, са прстом на обарачу, затим, нагло потресен дрхтавицом страха, испусти револвер на застирач.

И паде у своју наслоњачу јецајући: „Не могу! Не смем! Боже мој! Боже мој! Шта да радим па да добијем смелост убити се!“

Неко закуца на врата; он се усправи, поманитао. Један слуга рече: „Вечера господинова готова је“. Он одговори: „Добро. Сад ћу“.

Онда узе оружје, поново га затвори у фијоку, затим се погледа у огледало над камином да види изгледа ли му лице сувише искривљено. Био је црвен као увек, можда мало црвенији. То је све. Он сиђе и седе за сто.

Јео је полако, као човек који одуговлачи обед, који неће да се поново нађе сам са собом. Затим испуши неколико лула, док су распремали сто. Затим се попе у своју собу.

Чим се закључао, погледа под кревет, отвори све ормане, испита све углове, претресе сав намештај, запали затим свеће на своме камину, и, окренувши се неколико пута око себе, прелете оком целу одају са страховитом зебњом од ужаса који му је грчио лице; јер је добро знао да ће видети малу Року, девојчицу коју је силовао, затим удавио.

Сваке ноћи грозно привиђење јављало се. Најпре му је у ушима расло неко хуктање као шум парне вршалице или удаљени пролазак жељезнице преко моста.

Тада је почињао да дахће, да се гуши, и морао је откопчати јаку своје кошуље и појас. Корачао је да би крв циркулисала, покушавао је да чита, покушавао да пева; узалуд; мисао се и преко воље враћала дану убиства, и помињала га је у најтајнијим појединостима, са свима најжешћим узбуђењима од прве минуте до последње.

Устајући тога јутра, јутра ужасног дана, био је осетио мало несвестице и главобоље, што је приписивао

врућини, тако, да је до позива на ручак остао у соби. После обеда олспавао је; затим, пред крај дана, изишао да удише свеж и умирујући ветар под дрвећем своје горе.

Али, чим је био напољу, тежак и врео ваздух равнице још више га је притискивао. Сунце, још високо на небу, лило је на сагорелу, суву и ожеднелу земљу таласе ватрене светлости. Никакав дах ветра није кретао лишће. Све животиње, тице, чак и зрикавци ћутаху. Ренарде дође до високих дрвета и поче да корача по маховини где је Брендија, под огромним покровом грана, испаравала мало свежине. Али се осећао нелагодно. Изгледало му је да му непозната, невидљива рука стеже врат; и није готово ни на шта мислио, имајући обично мало идеја у глави.

Једна само неодређена мисао навраћала му се од пре три месеца, мисао да се поново ожени. Он је патио од тога што живи сам, патио морално и физички. Десет година навикнут да поред себе види жену, научен на њено присуство сваког тренутка, на њен свакодневни загрљај, имао је потребу, несавладљиву и нејасну потребу, њеног непрестаног додира и њеног редовног пољубца. Од смрти госпође Ренарде он је патио непрестано, не разумевајући добро зашто, патио што не осећа њену хаљину да му се се очеше о ноге сваког дана, и нарочито што не може да се стиша и ослаби у њеном наручју. Био је удовац једва шест месеци, а већ је тражио у околини коју би девојку или удовицу могао узети кад истече жалост.

Он је имао душу чедну, али смештену у моћно тело Херкула; и слике пути почињале су да муте његов сан и његова бдења. Гонио их је; оне су се враћале; и покаткад мрмљао је подсмехујући се сам себи: „Ето како сам, као Свети Антоније“.

Имајући тога јутра неколико таквих несносних привиђења, одједном му дође жеља да се окупа у Брендији, да би се освежио и умирио ватреност своје крви.

Знао је да мало даље има једно широко и дубоко место где су мештани каткад лети долазили да се оквасе. Он отиде тамо.

Густе врбе сакриваху овај светао басен где се ток реке одмарао спавајући мало, пре но што опет пође. Док се приближавао Ренардеу се учини да чује лак шум, слабо клопотање, али не клопотање потока на обалама. Он полако уклони лишће и погледа. Једна девојчица, сасвим гола, сасвим бела кроз провидне таласе, пљескала је обема рукама по води, мало подигравајући, и вртећи се са љупким покретима. То више није било дете, то још није била жена; она је била пуна, и облици су се већ познавали, а ипак је задржала израз пре времена развијене цурице, која је брзо израсла, готово зрела. Он је стајао ту, а срце му је ударало као да се један од његових чулних снова остварио, као да је нека развратна вила учинила да се пред њим појави овај узбуђујући и сувише млад створ, ова мала сеоска Венера, рођена у клобуцима поточића, као она друга Венера, велика, у таласима мора.

Дете одједном изиђе из купалишта, и, не видећи кмета, пође к њему, да тражи своје хаљине и да се обуче. Док се она, приближавала ситним, несигурним корацима из страха од шиљастих шљунака, он је осећао да га њој гони нека неодољива снага нека животињска узаврелост која је распалила сву његову пут, залудила му душу, и учинила да дрхће од главе до пете.

Она остаде неколико тренутака стојећи, иза врбе која је сакриваше. Онда, потпуно изгубивши разум, он размаче гране, јурну на њу и дочепа је у наручје; она паде, сувише изван себе да би се одупирала, сувише преплашена да би викала, и он је задоби, не разумевајући шта чини.

Пробуди се после свог злочина, као што се буди после мо́ре. Дете је почињало да плаче.

Он рече: „Ћути, та ћути. Даћу ти новаца“.

Али она није слушала, јецала је.

Он рече опет: „Али ћути. Та ћути. Та ћути.“

Она поче да дречи, извијајући се да побегне од њега.

Он нагло схвати да је изгубљен; и дочепа је за врат да би у њеним устима задржао те продируће и ужасне крике. Како се она и даље отимала очајном снагом створа који хоће да избегне смрт, он своје руке колоса стеже око малог грла напрегнутог викањем, и удави је за неколико тренутака толико је бесно стезао, не мислећи да је убије, него само да ућутка.

Затим се исправи, изван себе од ужаса.

Она је лежала пред њим, крвава и црна у лицу. Он је хтео да побегне, кад у његовој помућеној души искрсну тајанствени и неодређени нагон који води све створове у опасности.

Требало је бацити тело у воду; али га други један подстрек упути хаљинама, од којих начини мали завежљај. Онда, како је имао у џеповима узице, веза га и сакри у једну дубоку рупу потока, под стаблом дрвета чије се подножје купало у Брендији.

Затим отиде, крупним корацима, дохвати се ливада, начини огромно заобилажење да би се показао сељацима који су становали врло далеко одатле, на другој страни места, и, у уобичајени час, врати се на вечеру причајући својим слугама цео ток шетње.

Ипак је те ноћи спавао; спавао је тешким сном животиње, као што мора бити понекад спавају на смрт осуђени. Отворио је очи тек у први освитак дана и, мучен страхом због откривеног злочина, очекивао је обичан час свога буђења.

Затим је морао присуствовати свима констатовањима. Он је то чинио сличан месечару, у халуцинацији која му је ствари и људе показивала кроз неку врсту сна, у облаку заноса, са оном сумњом о стварности догађаја која мути разум у часовима великих катастрофа.

Само му продирући узвик Роке прође кроз срце. У том тренутку умало се није бацио на колена пред старом женом узвикнувши: „Ја сам“. Али се уздржа. Па

ипак, преконоћ, отиде да поново нађе покојничине ципеле, и однесе их на праг њене мајке.

Догод је ислеђење трајало, догод је морао да упућује и заварава правду, био је миран, господар себе, лукав и насмејан. Спокојно је са судијама претресао све претпоставке које су им долазиле на ум, устајао против њиховог мишљења, обарао њихове закључке. Имао је чак извесно опоро и болно задовољство да помути њихова истраживања, да им побрка идеје, да оправда оне на која су подозревали.

Али од дана кад су прекинули трагања, он мало по мало постаде нервозан, још раздражљивији него пре, мада је савлађивао своју љутину. Изненадан шум чинио је да скочи од страха; стресао би се за најмању ствар; задрхтао би по некад од главе до пете кад му мува стане на чело. Онда га обузме једна несавладљива потреба за кретањем, принуди га на необично дуге шетње, преко целе ноћи држала га је на ногама, и он је корачао по својој соби.

Никако због тога што је био узнемириван грижом савести. Његова животињска природа није се подавала преливима осећања или моралном страху.

Човек од енергије, насиља, чак рођен да води рат, пустоши освојену земљу и касапи побеђене, пун дивљих нагона ловца и борца, он није много ценио људски живот..

Мада је, због политике, поштовао цркву, није веровао ни у Бога, ни у ђавола, не очекујући према томе, у другом животу ни казну ни награду за своја дела у овом. Као све веровање он је задржао неодређену филозофију састављену од свију идеја енциклопедиста из последњег века; он је религију сматрао као моралну санкцију закона, а, и једно и друго, пронашли су људи да уреде друштвене односе.

Убити некога на двобоју, или у рату, или у свађи, или случајно, или из освете, или чак из разметљивости, изгледало би му занимљива и одважна ствар, и у његовом духу не би оставила трага више него пушчани метак

испаљен на зеца; али при убиству овог детета он је осетио дубоко узбуђење. Он га је најпре извршио у лудилу неодољивог заноса, у некој врсти чулне узрујаности која му је одузела разум. И, у срцу, у својој пути, на својим уснама, чак у својим прстима убице задржао је неку врсту зверске љубави, задржавши у исто време ужасно гнушање због те девојчице коју је недостојно задобио, и убио кукавички. Сваког тренутка мисао му се враћала страховитој сцени; и ма да се он усиљавао да одагна ту слику, да је уклони са грозом, са одвратношћу осећао је како она луту око његовог духа, врати се око њега, без престанка чекајући тренутак да се опет појави.

Онда поче да се плаши од ноћи, да се плаши од мрака који је падао око њега. Још није знао зашто му је помрчина изгледала страшна; него се плашио ње по нагону; осећао да је она насељена страхотама. Светао дан није био подесан за ужасе. У њему се ствари и бића виде; и тако, срећу се само природне ствари и бића која се могу показати на светлости. Али ноћ, непровидна ноћ, непробојнија од бедема, а празна, бескрајна ноћ, тако црна, тако пространа, где се човек може очешати о ужасне ствари, ноћ у којој осећамо да блуди, лута тајанствена гроза, изгледало му је да крије незнану опасност, блиску и претећу! Коју?

Ускоро сазнаде. Како је седео у својој наслоњачи једне вечери кад није спавао; доста доцкан, учини му се да је видео како се помакла завеса на прозору. Он почека, узнемирен, док му је срце куцало; завеса се више није мицала, затим, нагло се опет покрену; он бар помисли да се креће. Није смео да се дигне, није смео више да дише; а ипак, он је био храбар, тукао се често и волео би да у својој кући затече лопове.

(Свршиће се).

Гиј де Мопасан.

(С француског превео Х.)

СТАРА ПРИЧА.

Имао витез робињицу
— Обоје млади беху —
Игр'о се с њоме и шалио
Док се у шали и у смеху
Јад изненада заче,
И она ста да плаче.

Милујући је, он је храбри
Ал' се у срцу брине:
Чиме поштење да јој плати
Како срамоту с ње да скине
И смисли — нема куда —
Да је за слугу уда.

Но она воли њега само,
Пред њиме сузна клечи
И преклиње га; он је одби —
И после многих горких речи
Она из двора оде
Куда је очи воде.

Ал' од то доба млад властелин
Никако мира нема:
Тешка га мис'о дању мучи
А на починак кад се спрема
Сан над њим нема моћи;
Будан је у по ноћи.

И, кад уморан једном заспа
Он робињицу сања
Да је умрла остављена;
Па од жалости и кајања
И болне, љуте гриже
Из постеље се диже.

И, још у глуво доба ноћи
Свој мач о бедра паше
А слугу буди да оседла
Коњица брза што га јаше —
Скочи на хата — ободе,
И као ветар оде.

Па блуди, лута да њу тражи,
Преко високих горâ —
Дан је огран'о — ту је подне,
Далеко већ је, од свог двора —
Сунце се за брег клони,
Али он даље гони.

И ноћ га стиже. Ноћ је мрачна
Ни месечине бледе,
Ал' њему није страх у гори
Од разбојникâ из заседе.
На мачу што све руши
Крв њихова се пуши.

Освиће други дан већ. Сунце.
Врхове горске злати —
Пред њиме, доле, рâван пукла:
Предели туђи, непознати,
И варош у близини
На зеленој равнини.

Он погна хата напред где се
Град са кулама диже —

Слуша нејасну муклу вреву
Кад на капије градске стиже
Под тврде куле оне,
И чу где звона звоне.

Ал' узбуђена јека звона
К'о слутња му се чини —
Гле, из града се креће спровод:
Попови, жене у црнини
И расплетене косе —
Кога то у гроб носе?

„Спустите ковчег добри људи
Да видим самртника —"
И скочи с хата. Спровод стаде:
Он виде жену бледа лика,
Ледену, тиху, мртву, —
И позна своју жртву.

„Ох, њен је лик то, њена коса
Мекана као свила —
Ах, да те није смрт отела
Ти би ми љуба верна била"
Кроз сузе јунак збори,
У њему тако гори.

Док људи гледе шта се збива
И жене с плачем стоје, —
Нож непознати јунак трже
И њим прободе срце своје —
Па мртав доле паде
И Богу душу даде.

Од боровине отесаше
Велику једну скрињу

С дубоком тугом положише
У један ковчег њега и њу
Па их онда узеше,
И у гробље понеше.

У једну раку спустише их
Људи на јака ужа —
Мало потраја — цвеће ниче
На њиној хумци: крин и ружа.
И сад на гробу њином
Грли се ружа с крином.

Милета Јакшић.

ПИСМО ТАТЈАНИНО АЊЕГИНУ.

(Из „Јевђенија Ањегина“)

„Ја вам пишем —, шта још рећи знам?
Какав бих вам разлог могла дати?
Рећи ћете, зар ме није срам,
Презрећете мене, исмејати,
Али нека! Та знате и са̂м
Какве јаде моја душа пати,
Па ћете се на ме смиловати.
Испочетка покушах да ћутим,
И верујте, ви мој бол и јад,
Моје жеље не би знали сад,
Да сам смела само и да слутим,
Да ћу једном у недељи вас,
Лик ваш драги видети у нас:
Да с усана миле слушам гласе,
Па и сама реч да прозборим,
И да онда само о том сним,
Док вас опет не видим уза се.
Туђите се, веле, нашег краја,
Тихо село мрско вам је већ;
А ми, људи ван блеска и сјаја,
Како вам се радовасмо свеђ!
Што баш амо да вас сведе пут?
Ја сад за вас ништа не бих знала,
У тишини, где сам на свет пала,
Не би срце цептело к'о прут.
Младе душе разбуђену слут
Време већ би знало утишати;

Ја бих тада из нашега круга
По срцу ми верна нашла друга,
И примерна можда била мати.

„Друга!... Никад! Ником ма ко био
Срца не дам, и сав свет нек зна!
Виши суд је тако досудио...
Небо иште — твоја да сам ја;
Дани су ми пролазили лако,
Да доживим само ово доба.
Бог те посл'о, јер Бог хоће тако,
Да ти чувар будеш мој до гроба...
У сан си ми често долазио,
Не знајућ' те, био си ми мио,
Твој ми поглед у душу с' упио
И твој глас ми у срцу се свио;
Не, не беше пустог сна тек склад:
Чим те спазих, сместа те познадох,
Тешко дишућ' ја дрхтати стадох,
Он је, он је! шаптала сам тад.
Усамљени често нас смо двоје
Многу своју рекли исповед;
Док понуде бедним ношах своје,
Ил' молитве снагом топле моје,
Лечит' хтедох болне душе вред,
Ти б' одједном искрс'о преда ме,
Кроз провидан, нежан прамен таме
Покрај себе твој назирах стас,
К'о уз образ да се образ сави
И да слушам како шапће глас
Речи наде и речи љубави. —
Зао ил' добар, збори, душе, ко си,
Какву коб ми твој долазак носи?
Страшну сумњу у мени угуши:
Да је можда све тек санак био
Неискусној што се снио души!
А усуд ми друго досудио....

„Ма шта да је, ево живот свој
Теби пружам и поклањам сада;
Преклињем те, буди чувар мој,
Утри сузу, што преда те пада...
Самотна сам овде, нигде наде,
Бола мога зар разуме ко?
Дух ми спутан, ћутке носећ' зло
Скрхаће се моје снаге младе.
Тебе чеках, тебе ноћ и дан.
Сâм твој поглед улиће ми вере,
Ил' ће укор маштања да здере
Што их ствара магловити сан!

„Свршила сам! Што написа страст
Страх ми не дâ снова прочитати...
Ал' јемац ми ваша мушка част,
Пред њу ево ја ћу смело стати...

А. С. Пушкин.

(С руског превео Y).

ПОДНЕ.

Подне, које царује летом, расуло се преко равнице, и пада у сребрним превесима са плавих небеских висина. Све ћути. Зрак пламти и гори без предаха; земља се успавала у огњеној ризи.

Простор пукао у недоглед, и у пољима нигде сенке; извор је пресануо где су пила стада; тамо у даљини, тàмнӣ се шума, и спава непомична, тешким сном.

Само дозрела жита, као златно море, шире се надалеко, вечито будна; покорни пород матере земље спокојно прâзни сунчев пехар.

Понекад, као уздах вреле им душе, из недара једрога класја које шумори, буди се таласање, свечано и лагано, и изумире на запрашеном видику.

Ту близу, у трави, преживајући тромо, неколико белих волова бале низ гојне гуше, и својим чежњивим и гордим очима, прате у себи снове из којих се никад не буде.

Човече, ако, са срцем пуним радости или горчине, пођеш у подне преко зрачних поља, бежи! Природа је празна и сунце сажиже: ништа овде не живи, ништа није ни тужно ни весело.

Али ако, не верујући више у сузе ни у смех, жељан да заборавиш овај узрујани свет, не могући више ни праштати ни проклињати, хоћеш да уживаш последњу, горку сласт,

Дођи! Сунце ти говори узвишеним гласом; утони сав у његов неутољиви пламен; па се онда врати лаганим кораком у последње станиште људско, са срцем које се прекалило седам пута у божанском ништавилу.

Леконт де Лил.

(Превео с француског М. Ив).

КНЕЗ МИЛОШЕВА УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА.

[Милош Обреновић, књига друга (1821—1826), написао Др. Мих. Гавриловић. Издање Задужбине И. М. Коларца. Београд, 1909].

Као што смо већ рекли у овом часопису, говорећи о првој књизи „Милоша Обреновића“, ово велико историјско дело препоручује се, пре свега, својим богатством нове грађе. Г. Гавриловић савесно је исцрпао нашу државну архиву, што је, узгред буди речено, искало неколико година сталног рада. Али он се није ограничио на нашу државну архиву. Он је такође прегледао оне збирке докумената које се налазе код наше Академије наука и код неких приватних лица. Најзад, он је радио и у страним државним архивама, француској, руској, аустријској (нарочито у овој последњој, коју је више пута посећивао). Г. Гавриловић је учинио напор да прикупи колико год више може необјављене грађе, — и у нашој књижевности тешко ће се наћи једно историјско дело боље документовано него његов „Милош Обреновић“.

Ово обиље грађе имало је и своје опасности. Радећи с таквим масама докумената, Г. Гавриловић је лако могао бити њима претрпан, — и онда дати једну гломазну, несварљиву књигу, која је више збирка докумената него књига у правом смислу речи. Срећом, Г. Гавриловић је успео да савлада свој огромни материал, и међу делима те врсте мало је њих која су тако јасно и прегледно написана као што је његово. То дело велике

ерудиције јесте у исто време и једна лепо начињена књига, која се да прочитати с краја на крај.

На тај начин, Г. Гавриловић је показао неоспорне књижевничке способности. Ђак француске школе, он се много старао о композицији своје књиге; његова подела на главе и параграфе изведена је с много плана; главе се јасно одвајају једна од друге, и свака чини једну малу целину. Његов је стил миран, уједначен, и безличан, — стил један који, истина, не забавља, али и не умара, — и чија је главна врлина јасноћа и простота. Овде онде, нарочито кад је реч о великим трагичним тренуцима наше нове историје, кад су падале главе и кад се просипала крв, Гавриловићева мирноћа причања изгледа већ архаична, и опомиње на старе летописе. На тим местима, Г. Гавриловић нам са својом неузбудљивошћу јако личи на каквог средњевековног калуђера, који је у својој ћелији добијао од догађаја овог света један далек и потмуо одјек.

Тај неимпресионистички начин писања има без сумње својих добрих страна. Ми видимо историјске факте необојене субјективним расположењем пишчевим. Г. Гавриловић се не ставља између догађаја о којима прича, и нас, својих читалаца. Он нам не натура своје утиске и свој суд; пушта нас, колико је то једном писцу уопште могућно, да видимо ствари својим очима. Али овај начин писања може имати и својих претераности, — и, на пример, ми налазимо да има нечег претераногa у томе што се Г. Гавриловић готово систематски уздржава од сваког наглашавања, подвлачења, истицања. Он пише као што што би говорио један човек који не би никако дизао глас, остајао стално у једном истом мирном тону. Отуда долази да многе интересантне и важне ствари које је рекао, пролазе неопажене, или бар нё довољно опажене, само стога што их је рекао сувише немарно, што није хтео привлачити на њих пажњу.

Поред све своје уздржљивости, Г. Гавриловић није могао избећи да има једно своје мишљење о Милошу

Обреновићу, — и поред свега његовог чувања да прави Милошев портрет на један литераран начин, слика Милошева остаје нам, после његове књиге, врло јасна и прецизна у сећању. Гавриловићева концепција Милоша биће јамачно врло тачна. Своме моделу Г. Гавриловић је приступио без икаквих предрасуда. Пре свега, Г. Гавриловић је чист од сваких династијских предрасуда; он се ставио на чисто историјско гледиште; у његовој књизи нема ни труни од какве Карађорђевске или Обреновићевске тенденције; она није писана ни за ни против Милоша. Затим, говорећи о Милошевој унутрашњој полилитици, он се у главноме ослободио свих предрасуда једног либералног духа; није у своју оцену Милошеве „тираније" уносио модерне идеје; није на основу њене данашње несавремености закључивао да је она била несавремена и у Милошево време. Г. Гавриловић се старао да остане потпуно неутралан између Милоша и противника његове унутрашње политике, међу којима се, узгред буди речено, није налазио нико мањи него Вук. Он је савесно побројао све недостатке Милошеве управе, али је исто тако поменуо и њене добре стране. Он је открио све слабости Милоша и његове околине, али опет зато није идеалисао његове противнике. Ипак, ми се бојимо да обичан читалац, то јест читалац који чита брзо, не добије од Гавриловићеве књиге утисак да је Милошева управа била у главноме рђава управа. Држећи се строго докумената, Г. Гавриловић је, и нехотице, говорио много опширније о њеним рђавим него о њеним добрим странама, јер о рђавим странама обично остаје више трага у документима него о добрим; на рђаве се стране виче, против њих се подносе жалбе и дижу буне; добре, пак, не признају се ни онда кад постоје. Уз то Г. Гавриловић је о рђавим странама Милошеве управе говорио нарочито, у неке три главе, под називом „Милошева управа и њени недостатци"; о њеним добрим странама није говорио нарочито, него уз неке друге општије теме, с којима оне стоје у вези, као што су од-

носи између турске и српске управе, борба наше полиције противу хајдучије, и тако даље Због такве композиције, и због верног следовања документима, Г. Гавриловић може изгледати много већи противник Милошеве унутрашње управе, него што је у ствари. Најзад, говорећи о Милошу, Г. Гавриловић је умео да се ослободи оне идолатрије у коју падају чак и врло озбиљни историци кад је реч о великим људима. Посматрајући велике људе искључиво у њиховој историјској улози, у којој се не испољавају њихове обичне људске слабости, него оно што у њиховим духовним енергијама има изузетног и фаталног, историчари су одвећ склони да од великих људи праве дивове и полу-богове, рђаве или добре, како у ком случају. Г. Гавриловић, напротив, види код Милоша не само његову историјску него и његову обичну људску физиономију, види оног малог сељака који се крио иза херојске маске творца наше државе, — и због тога, велики политички талент Милошев сматра као један сељачки позитивизам подигнут на врло висок степен. Гавриловићев Милош има у себи врло много живота, фамилиарне истинитости, чак и нечег хумористичног. Ми нећемо рећи да је Г. Гавриловић први видео овог прозаичног и хумористичног Милоша; тај Милош живи у читавом циклусу прича и анегдота, као једна врста великог народног домишљана, полу премудри Соломун а полу Ћоса. Али, оригиналност Г. Гавриловића састоји се у томе што је о том, тако да кажемо, „популарном“ Милошу водио много више рачуна но што су његови претходници чинили.

Обилно документована, вешто склопљена, потпуно објективна у својим оценама, Гавриловићева књига има све одлике једног солидног историјског дела, које ће остати. Њене махне, то је оскудица рељефа у стилу, местимице претерана резервисаност изражавања, једна сувише скрупулозна дискретност историчарска, која претпоставља да обичном читаоцу треба много мање објашњавања и упућивања него што је то у истини случај.

I

Докле је у првој књизи Г. Гавриловић говорио поглавито о спољашњој политици Милошевој, у овој другој задржао се поглавито на његовој унутрашњој политици. У првој књизи сви су запазили велику вештину Г. Гавриловића у излагању дипломатских преговора. Ми држимо да ће читаоци ове друге књиге увидети да је, говорећи о Милошевој управи, Г. Гавриловић показао исту такву вештину у рашчлањавању једног политичког и административног система. По нашем мишљењу, тек после Гавриловићеве књиге добија се јасна представа о томе, какав је Милошев режим био не само у својим главним цртама него и у својим појединостима.

Ми не можемо овде ни приближно назначити све оно што је Г. Гавриловић дао новога о Милошевој унутрашњој политици. Ми ћемо се задржати само на двема стварима које нам изгледају важније од свих других. Једна се тиче Милошевих односа према турској управи; друга, његовог утврђивања државне власти у народу.

Узимајући с чисто формалног гледишта оно стање ствари које је било створено у Србији Милош-Марашлијином погодбом, Србија је била што и пре устанка: један пашалук под управом једног Султановог везира. Сви градови били су заузети царском војском, чије је издржавање падало раји па терет. Полицијска и судска власт била је у турским рукама: у свакој нахији седео је по један муселим с кадијом. Тим представницима турске власти треба додати турско становништво, које, по Гавриловићевом рачуну, није бројало мање него 15—20.000 душа. Међу тим настањеним Турцима нарочито се истичу спахије, који су, као нека врста аристократије, држали рају у извесној привредној потчињености. Систем турске управе остао је у главноме као и пре устанка; ово нарочито важи за порезе: сви они порески облици који су се знали пре устанка, постојали су и даље. Какве су користи Срби имали од Милош-Марашлијине погодбе?

Њиме су учињени ови уступци: (1) прикупљање пореза прешло је са турских органа на народне кнезове; (2) поред муселима и кадије био је и један српски кнез, који је присуствовао кад се судило Србима; (3) она сума која се везиру давала преко пореза, на издржавање његове свите, утврђивана је договорно с народним кнезовима; (4) један савет народних кнезова имао је бити установљен у Београду поред везира Народни кнезови нису у ствари имали никакав други задатак него да спрече глобљење и угњетавање раје; да бране рају како од неправедног кажњавања, тако и од оних намета које би турске власти хтеле ударити на њу преко уобичајених пореза, тако рећи, без законског основа, чисто по својој вољи. Србијом су управљале турске власти, и то по турским традицијама, али поред њих су постојали народни кнезови, као неки народни трибуни, који су имали да се одупиру њиховим злоупотребама власти. Њихова је улога била врло важна, али чисто негативна.

Као што је познато, ово стање ствари није се могло одржати у пракси. Поред турске управе, постепено се створила једна српска управа, која је турској управи преотела сву власт. Један од српских кнезова, Милош Обреновић, постао је фактички господар Србије, поред кога Султанов везир, са свим својим судским и полицијским апаратом, није значио ништа више. Услед чега је наступио овај преображај?

Његови су узроци многобројни. Пре свега, Букурешки уговор којим се Порта обвезала Русији да ће дати Србији једно аутономно уређење. Порта није мислила да ове обвезе изврши, али баш зато што није мислила да их изврши, она је желела мир у Србији, избегавала све што би могло изазвати незадовољство у народу, и дати Русима повода да траже извршење Букурешког уговора. Отуда, место енергичних мера према Србима, које би истина у крви, али коначно, утврдиле њену власт над њима, њено вечито преговарање и погађање са Србима, које је могло имати за последицу само раслабља-

вање а никако учвршћивање њене власти. Г. Гавриловић је врло лепо показао, колико нам је вредео Букурешки уговор, и ако неизвршен, — и колико нам је помогла руска интервенција, и онда кад само у латентном стању.

Затим, Марашлија није био обезоружао народ. Он је мислио да то учини после погодбе с Милошем, кад једном уђе с војском у земљу. Али, кад је једном ушао с војском у земљу, он је видео да се један наоружан народ не може ни у ком случају обезоружати без борбе, — а на борбу Марашлија није смео да се реши. И ако су, с формалног гледишта, права српског народа била врло непотпуно призната, српски народ, већ само стога што наоружан, није могао стајати пред турским властима као бесправна раја. Однос између Срба и Турака није никако могао постати однос између потчињених и господара; то су биле две војске, између којих је Милош-Марашлијином погодбом само примирје било закључено.

Најзад, има и тај факт, истина од мање важности, да турска управа у београдском пашалуку није нашла скоро никаквог ослонца у спахијама. Те су спахије биле спахије без спахилука. Сељак није био њихов закупац и њихов кмет, већ фактички господар оне земље коју је радио. Спахија је имао, истина, право ни један део приноса, али то се право пре дало окарактерисати као нарочити облик пореза него као баштинско право. „Спахије нису имале своје властитости на селима, на кућу на ливаду ни њиву“. Нису живели на пољу, у средини својих зависних сељака, него у варошима и паланкама, — и што је више маха узимала српска управа над турском, то су се и спахије све више склањале и прикупљале у градове, код турских гарнизона. У место да турска управа има у њима своје пионире у народној маси, који, растурени на све стране, служе као браниоци Султановог ауторитета, она је имала у њима само једну врсту штићеника, који су били побегли под заштиту њених топова.

Турска управа у Србији није, дакле, била тако јака како је изгледала. У ствари, то је била једна војска пала

у непријатељску земљу, која још није стигла да покупи оружје од народа, и која је, из страха од дипломатских заплета, остала као закована на свом месту. Прилике за стварање српске управе биле су врло повољне. Питање је само на какав су се начин Срби користили тим приликама? Каква су била њихова средства и методе?

Г. Гавриловић је одговорио врло прецизно на ово питање; он је обелоданио све тајне путеве српске политике. Срби су се поглавито служили подмићивањем. Финансијска ситуација Марашлије и његових органа није била ни мало сјајна; они су вечито били у новчаној забуни, и Милош, који је то одмах осетио, закупио је од њих управу београдског пашалука, као што је био закупио скеле и мукаде.

На први поглед, новчана забуна турских власти изгледа неразумљива. Као што смо већ поменули, стари турски порези трајали су и даље, имајући, у првом реду, да служе на издржање царске војске у Србији. Поред тога, народ је дуговао нарочито издржање везиру и његовој свити; сума коју је давао на тај циљ, није била незнатна, она је чинила трећину целокупних народних трошкова. У ту суму нису улазиле плате муселима и кадија; те локалне старешине народ је опет нарочито плаћао. Оно што се давало Марашлији, било је искључиво његова „цивилна листа“, — служило на потребе његовог двора, који је био „прави двор с разним чиновима и службама“

Турске власти нису биле рђаво плаћене. Сва се њихова незгода састојала у томе што су њиховим приходима биле постављене тачне границе. Преко уобичајених пореза нису могли узимати ништа више од народа; прикупљање пореза није било у њиховим рукама него у рукама народних старешина, који су се добро чували да им не даду ни паре више но што су им дуговали. Исто тако, везирова цивилна листа била је једна тачно одређена сума. Везир није узимао од народа шта је и колико је хтео; он се о својој цивилној листи договарао

с народним старешинама, који су природно тежили да његово примање од народа утврде на једну сталну суму. У београдском пашалуку, турске власти биле су везане за уобичајене порезе и за једну врсту буџета који су одобравале народне старешине. Њима су били сасвим ускраћени они ванредни приходи који су се раније истеривали од раје насилним начином. Она пљачкашка експлоатација потчињене области, какву су иначе практиковали турски гувернери, била је у београдском пашалуку немогућна.

Пошто су му приходи били тачно ограничени, то је Марашлија био принуђен да и своје расходе држи у извесним границама. Али трошити са рачуном, пазити на сваку пару, имати реда у расходима, све је то била тешка ствар за једног турског гувернера, навикнутог на расипничко трошење источњачког господства. Нарочито, то је била тешка ствар за једног човека као Марашлију, који је био научио да држи велики двор, и био познат са своје „широке руке“. Редовни приходи које је имао у Србији, њему нису били довољни; он је врло брзо дошао у новчану забуну; морао да тражи своју плату „у напред“, чак с времена на време да се обраћа на Милоша за материалну помоћ. Милош је радо помагао везира, али је за своје услуге умео да се наплати. У новчаној зависности од Милоша, Марашлија је морао трпети све Милошеве узурпације власти, све његове покушаје да турску управу замени српском. Фактичким господарем Србије Милош је постао од прилике онако, као што један вешт каматник присваја себи имање једног лакомисленог племића који се код њега задужио.

Турске власти у унутрашњости биле су у још већој новчаној оскудици него везир. Да би само дошао до новаца, Марашлија је отворио формалну трговину са муселимским звањима, давао их ономе ко више плати. Он је ишао тако далеко да је од муселима узимао читаву трећину, па и половину плате. Ово уступање плате везиру имало би смисла само онда, да су муселими били

у стању да пљачкањем раје истерају све оно што су били дали везиру. Али, у београдском пашалуку, пљачкање раје било је немогућно, — и зато, кад су уступили већи део своје плате везиру, муселими су се у један пут нашли у таквој материалној беди да им није остало ништа друго него да се продају Милошу. Те оголеле турске војводе постају Милошеви плаћеници, његови потајни агенти; потпуно деморалисани да би могли стати на пут српској управи која се ширила на штету турске.

Укратко, везир и муселими продали су своја властичка права Милошу, јер, у својој новчаној оскудици, морали су претварати у новац све што се могло. Ако икада, то би се у овој прилици могло рећи да је првенство и старешинство било уступљено за чинију сочива. У својој погодби с Милошем, Марашлија није учинио Србима политичке него само финансијске уступке: пренео на њих прикупљање пореза, пристао да се о својој цивилној листи договара с народним старешинама... Вештом употребом тих финансијских уступака, Милош је постепено успео да изнуди од Турака све оне политичке уступке које су му биле потребне, исто онако као што је енглески доњи дом вештом употребом свог буџетског права дошао до своје данашње политичке надмоћности. Основана на пљачкању раје и нерационалном трошењу, турска управа морала је опадати и пропадати у београдском пашалуку, чим јој је пљачка ускраћена, и њеном трошењу постављене извесне границе.

Али, маколико њено опадање и пропадање изгледало фатално, оно је, у извесној мери, било изазвано и неким личним узроцима. Марашлија и Милош били су управо онаква два човека каква су, у овом случају, требала да се нађу један на турској, а други на српској страни. Докле је Марашлија био велики господин на турски начин, то јест без рачуна; са једним владалачким луксузом; свугде пре на свом месту него у београдском пашалуку, где су турски приходи били тако саревњиво ограничени, дотле је Милош био сељачки лаком на новац.

бескрајно вешт и нескрупулозан у прикупљању свих земаљских прихода у своје руке; један од највећих капиталиста на целом Балканском полуострву онда кад су се турске власти у Србији, тако рећи, „пролетарисале“. Вук је писао о њему: „Човек, који се родио у највећем сиромаштву, одрастао чувајући туђе козе и овце и свиње и говеда, 1804 био сеиз код свога брата, а 1815 године није имао двеста дуката да избави свој живот из Турака, него је морао узајмити, с помоћу народа дошао данас до таквога богатства, да не само дукате на иљаде просипа за сабље, за ножеве, за одело, и за све, што му срце иште, него је више од сто ока дуката дао за сам свој наследствени берат, близу двеста ока дуката за села у Каравлашкој,ināградио дворе по целој Србији, и живи као какав прави земаљски Бог“. То је све тако; али, ипак, велико Милошево богатство било је једна срећа за народ: само с помоћу тог богатства, Милош је могао извршити откупљивање земаљске управе из турских руку, кад је Турцима дошла потреба да је продају.

(Свршиће се).

Слободан Јовановић.

МАРИЈА ЈЕЛЕНСКА.

I

Некако у пролеће 1874 изиђе у бечким листовима једна белешка која је изазвала опште интересовање, а у бечкој српској колонији чак и пријатно изненађење.

У овој белешци причало се, како је на малом Резиденцтеатру у Canovagasse први пут играла једна млада почетница, родом Српкиња, у улози Џен Ерове у „Ловудској сиротици“, и како је она својом вештом игром у свему задовољила, а местимице чак и очарала публику.

Почетница, која је овако на јуриш освојила бечку публику и, што је онда још више значило, чак и бечку критику, бејаше Марија Јеленска.

Бечка штампа, тада још врло строга према почетницима и странцима, а у музикалној и позоришној критици зависна од пресуде коју су ауторитативно изрицали њезини главни представници Ханзлик и Шпајдел у „Новој Слободној Преси“, Сигмунд Шлезингер у „Новом Бечком Дневнику“, Шеле у „Преси“ и кнез Константин Чарторијски у „Отаџбини“, није пропустила да нагласи, да се лепа, складна и смишљена игра почетнице нарочито мора ценити с обзиром на њезино порекло као и с обзиром на то, што је она још пре кратког времена играла на београдској позорници, на којој за све време њезина глумовања није имала прилике да своје омиљене улоге представља на немачком језику.

Међу листовима, који су тада у свему предњачили и давали тон, несумњиво је „Нова Слободна Преса“ била

водиља. Њен глас и њена оцена одлучивала је мал не у свима питањима, која су се односила на позориште и уметност. Лудвиг Шпајдел, међу бечким критичарима primus inter pares, узимао би последњи реч и одлучивао би у приликама, у којима је ваљало дати аподиктичну оцену о каквом књижевнику или уметнику, за којега у публици није било рашчишћено мишљење. Појмљиво је, дакле, што се и у овом случају, чекало на Шпајделову оцену у „Новој Слободној Преси“. Ова се оцена јавила брже, него што се могаше ико томе надати. Она бејаше необично повољна за Јеленску. „Чим се, — ово су речи критичареве, — на позорници указа почетница, одмах задоби за се. Интересантна глава, речите очи и витак стас упадоше пријатно у очи. Почетница је играла прве сцене мало непоуздано, почетнички грозничаво, али наскоро овлада њоме потпуна мирноћа, па се подиже у великој завршној сцени до таке енергије у изразу која све порази. Ни за часак се не пребаци, нити упаде у обичајени патос кад говораше велики гневни говор оштрим духом и све јачим осећањем, које слушаоце електрисаше. Не дадоше глумици ни да доврши говор — доста неуметнички — већ је прекидоше громовитим пљескањем као какву певачицу кад пређе најтежу трилер-ноту. И у потоњим чиновима показа млада уметница дар за индивидуалисање уз просто и разумно схватање. Њојзи ће истина у руковању конверзационим тоном ваљати још понешто да научи, али не треба никако да се каје због тога, што је себе и своју уметност изложила у *дворани одбијених*“.

Ова кратка али значајна рецензија, са алузијом на Резиденцтеатер, који се тада сматраше као нека врста вежбалишта за почетнике и пропале глумце и глумице, бејаше од великог утицаја и даваше правац мишљењу и осталој штампи, која је одмах била готова да прихвати све оно, што је Шпајдел рекао.

У исти мах десило се нешто, што је било готово нечувено у аналима Резиденцтеатера, а што је у публици

и код позоришних љубитеља наилазило на повољно тумачење. Наиме, сви су листови после поменуте представе, у којој је дебитовала Јеленска, јавили, да је представи присуствовао у директоровој ложи и секретар Ц. Кр. Дворског Позоришта Г. Фус, за којега се у новинарским и глумачким круговима, пола у шали, а пола у збиљи, тврдило, да је десна рука управнику Бургтеатра, тада хваљеном и уваженом Дингелштету.

Ова управникова *десна рука*, која се звала *Нога* (Фус), а чија је реч много важила у позоришној канцеларији на Михелерплацу, у вези са мало час цитираном рецензијом Шпајдловом, као да је била од пресудног значаја за почетничку каријеру Марије Јеленске на немачкој позорници. Већ после неколико недеља доби она позив да игра као гошћа у Бургтеатру. Од резултата ове пробне игре, која беше обухватила три најважније улоге из њезина репертоара, зависило је хоће ли бити ангажована или не.

Бејаше наступило лето и настадоше вечери топле и несносне. Али ни највећа жега не могаше да задржи бечку публику од посете позоришта. Интересовању за младу глумицу Српкињу, о којој су се проносили небројени гласови и причала читава чуда о томе, како је у њу био „смртно заљубљен“ млади Кнез Милан, те је тога ради морала напустити српску престоницу, није било краја. Свет као свет, не могаше себи објаснити зашто је ова толико хваљена уметница и лепа девојка, која је уз то као члан београдског „дворског“ позоришта имала лепу плату и сјајну будућност, морала оставити Београд. Ко је могао, ко је смео онда причати бечкој публици о томе: каква се чуда збивају у позоришном одбору у Београду и шта све раде позвани и непозвани да растуре ту нашу прву и до сада најбољу позоришну трупу? Зар би бечки свет и могао поверовати гласовима из српске престонице, из којих би се могла видети она наша страховита беда, која се крила иза министровог одбора а која је била плод власничке ћуди и сплетака оних, којима не

бејаше ништа свето у држави и у друштву, па ни оно наше једва дочекано културно мезимче на негдашњој Стамбол-капији, коме је било намењено да буде уточиште бољега друштвеног васпитања и више образованости? Близу је, дакле, памети да је бечка публика емиграцију Марије Јеленске и њено ступање на немачку позорницу протумачила на свој начин, онако, како су јој то причали људи, којима се свиђало да у живот ове српске глумице унесу и помало источњачке романтике не би ли се страни свет за њу јаче заинтересовао. Да у овом случају није требало таквих средстава и да је Јеленска умела да освоји публику својим властитим глумачким врлинама то су показале пробне представе у Бургтеатру, на којима је присуствовала елита бечке позоришне публике.

Игра Марије Јеленске била је од првог до последњег комада изврсна. Интересовање за њу расло је од чина до чина, од улоге до улоге. Она је била одлична и као Јудита у Гуцковљевом „Уријелу Акости“, и као Марија у Гетеовом „Клавигу“. Али је ипак зато победу однела као Партелија у Халмовом „Дивљану“ (Sohn der Wildniss). Изгледало је као да је ова улога за њу скројена. Сцена, у којој Ингомар, укроћени дивљак, пита шта је љубав, па му је Партелија објашњава на свој начин, била је кулминација у игри Марије Јеленске тога вечера. Одушевљеном пљескању није било краја. Људи, који су после прве појаве били готови да јој одаду конвенционално признање ни из каквог другог узрока, него само зато, што им је она импоновала и што је умела да скочи само једним али смелим скоком на даске прве немачке позорнице, бејаху доцније изненађени и очарани њезином игром. Са задовољством ми је причала, како јој је Сонентал, који је у „Уријелу Акости“ играо насловну улогу, на свршетку првог диалога радосно довикнуо: „Brav, recht brav, Collegin“, и како је она ово његово признање сматрала као највеће одликовање. Овом одликовању од стране првога глумца и главнога режисера на

Дворском Позоришту, у брзо је следовало још већ одликовање од стране самога управника. Кад је Јеленска до краја одиграла Марију у „Клавигу“ и кад се беше упутила својој гардероби, пресретне је дворски саветник Дингелштет, па пруживи јој руку, рече гласно, како би га могло чути сво остало позоришно особље: „Госпођице Јеленска, честитам Вам изврсну игру и декрет, којим се постављате за члана нашега позоришта!“.

Вест о њезину ангажману примљена је у бечкој публици са великим задовољством. Сваки се живи радовао необичном успеху ове младе и симпатичне уметнице, тако да је главни позоришни извештач и фељетониста „Новог Бечког Дневника“, чувени Сигмунд Шлезингер, само био тумач општега расположења, кад је њезину пробну игру и њезино постављање за члана Дворског Позоришта са годишњом платом од 3000 форината поздравио са исцрпном рецензијом њезина глумовања. „Од свих гошћа“, то су биле његове завршне речи, „које последњих недеља пређоше преко, као што кажу, врелих дасака Дворског Позоришта, госпођица Јеленска свакако је најзнатнија и заслужује највећу пажњу. Ми смо уживали лепи таленат госпођице Јеленске још приликом њезиног гостовања у Резиденцтеатру, а у њезиним последњим представама на Дворском Позоришту нађосмо, да се тада исказане наде потпуно испунише, па и не сумњамо, да ће млада представљачица за кратко време стећи себи часно место у ансамблу Дворског Позоришта, ако јој се да прилика. Према хладноћи, која нам на сусрет долажаше из слике њезиних претходница у гостовању, двоструко нам је драго, што у игри госпођице Јеленске једва једном наиђосмо на топло осећање и на страсну живахност!“

Ако јој се да прилика — казао је духовити и искусни критичар бечкога листа. Као да је слутио да се Јеленској неће дати прилика и да ће се покушати да се у њој убије вола за уметност, којој се беше посветила са енергијом и одушевљењем, каква се иначе ретко јавља у

глумици, којима је стало само до трајне и сигурне екзистенције.

У мојим успоменама од 1867—1881 било је говора о томе, како је, још пре Јеленске, Јоца Савић ангажован за Бургтеатер под истим условима и како се не могаде одржати на њему од силних сплетака старијих другова, којима није ишло у рачун да се млађи и даровити глумци утврде у својим положајима.

Као што су некада сплетке мушкараца отерале са Дворског Позоришта Савића, тако су сада сплетке женског особља загорчале Јеленској бављење на царској позорници. Из почетка ишло је још и које како. Она могаше играти барем у важнијим улогама од секундарне вредности. Нарочиту је пажњу обратила на се улогом краљице Ане у „Ричарду III“ и улогом Фаншоне у „Цврчну“, успесима, после којих је стицала признање чак и старијих неактивних глумаца, које се радоваху младим талентима. Тако је грофица Прокеш Остенова, некада слављена као глумица под именом Фридрике Госманове, првом приликом похитала да Јеленској изјави своје симпатије, гледајући у њој нову звезду старог Дворског Позоришта (den neuen aufgebenden Stern des alten Burgtheaters). Али баш то није могло наићи на одобравање њезиних старијих активних другарица, нарочито оних, које осећаху, да им се године изничу, а са годинама и улоге, које у току времена прелазе са старијих на млађе. Како је опет свака од ових чувенијих и старијих уметница међу режисерима имала по којега свога протектора и како су оне све скупа удружене имале утицаја на управника и на састав недељног репертоара, то су биле свакад у положају да млађем женском особљу одређују улоге и да му стварају неприлике од сваке руке. Јеленска је добијала све мање и незнатније улоге и све је ређе излазила на позорницу, док се на послетку њено име више и не помињаше на позоришној листи. Штампа је, истина, тражила да се Јеленској дају веће улоге и да јој се чешће да прилика да изађе на позорницу. Али узаман Претеже воља

старијих глумаца, које су се бојале, да их неће како престићи ова млада и талентована другарица, у које се могаше претпоставити барем толико вредноће и амбиције, да се неће само хтети задовољити платом и положајем.

Тако се Марија Јеленска крајем 1875 реши да остави Дворско Позориште. Често гостовање, које у Прагу на немачком позоришту, које у Грацу, Дрезди и Франкфурту, даде јој прилике да се упозна са немачком публиком. Наишавша свуда на добар пријем како од стране публике, тако и од стране штампе, она је могла да бира позориште, коме ће од сада посветити свој глумачки талент. Умал те не прими понуду дирекције прашког позоришта, која је била у сваком, па и у материјалном погледу, повољна. Али се још не могаше опростити Беча, који је била заволела и у коме бејаше стекла велики број искрених пријатеља. Тако потписа Јеленска уговор са Виданским позориштем за историјске драме и конверзационе игре, са годишњом платом од 4000 форината. Но ни на овом позоришту, на коме су првенствено игране оперете и водвиљи, она није могла наћи онолико рада, колико је испрва мислила да нађе. То не бејаше позорница за таку живахну и амбициозну глумицу каква је била Јеленска. Уз то јој се гомилаваху дугови, којима је био узрок: лоше газдовање и њена претерана жудња за што скупоценијим и модернијим костимима за улоге у конверзационим комадима, издатак, који је по уговору са позоришном управом падао на њен терет. Овоме је злу ваљало што пре и што радикалније доскочити. Срећом се брзо указа згодна прилика. На дворском позоришту у Штутгарту беше упражњено место сентименталне љубавнице. Она не размишљаше дуго, већ прими понуду управе, која јој даваше жељену гарантију за случај болести и пензију после извеснога броја година. Од тада па до њезине удадбе, у половини осамдесетих година, она је непрекидно играла на штутгартском позоришту, на коме се беше утврдила и на коме је стекла глас вредне, рутинисане и стално употребљиве глумице.

Њезин положај у питомој виртембершкој престоници бејаше, нарочито у прво доба њезина бављења, пријатан. Уживајући симпатије тамошње публике у пуној мери и поштовање њезиних другара и другарицâ, Јеленска се осећала задовољна поред све своје потајне чежње и туге за својом постојбином. Њена игра наилазила је на допадање не само у прво време, када је представљала сентименталне љубавнице и трагичне паћенице, него и доцније када је прелазила и у друге области, које су јој све дотле биле стране и непознате. Њена игра постајаше све сталоженија и смишљенија. Њена некадашња претерана живахност и страсност, која се у Бечу многима толико допадала, уступила је место пријатној одмерености у улогама, које захтеваху мање темперамента а виша индивидуалисања женских карактера. Она бејаше у неколико променила своју глумачку природу. Њена игра је сада била оно, што Немци тако згодно кажу durchgeistigt. Кад сам је у доцније време гледао на штутгартској позорници, мени се чинило, да то није више она некадашња и одвише жива и импулсивна Јеленска, каква је била онда, када је наше оцеве и матере до екстазе одушевљавала, те се не могаху ње и њезине игре сити нагледати и наслушати, него нека нова стишана и смишљена Јеленска, која је своје нове улоге из темеља проучавала како би од њих стварала што верније и што реалније карактере. Јеленска бејаше тада у прелазу из доба бујне младости, које осваја само срца, у доба зрелијег и правилнијег схватања, које утиче не само на осећање, него и на памет гледалаца. Савремена критика признавала јој је ретку вештину у познавању женске природе и нарочито је хвалила лакоћу и умешност којом је умела формисати нове улоге према интенцијама писца, које их је стварао. Нема сумње, она бејаше на путу да своју природну глумачку способност појача новим уметничким погледима, који се стичу само науком, искуством и временом.

Али, на жалост, Јеленској неби суђено да истраје на том путу, на коме би временом дошла до великог уважења и заузела видно место међу немачким глумицама њезина доба. Учестале болести и смрт њезине матере, која јој беше верна пратилица у животу, потресла је душу и тело Марије Јеленске и натерала је ову дотле активну глумицу да за свагда раскрсти са уметношћу и да нађе себи уточишта у браку. Од тада па до њезине трагичне смрти, она није више изилазила на позорницу. Дан њезина венчања био је уједно и дан њезина растанка са позоришним животом.

(Свршиће се).

Тодор Стефановић Виловски.

ЕНГЛЕСКО-НЕМАЧКО СУПАРНИШТВО.

(2)

II

Велика Британија и њено царство постоје и развијају се под погодбама које су од пресудног значаја по њене везе с осталим државама. Ма колико да су оне познате, потребно их је споменути, кад се жели да објасни извор и развој енглеско-немачког супарништва. Преображај Енглеске, који је започет половином XVIII века, данас је потпун. То је најсавршенији, најбољи, најкоренитији и најбржи преображај за који се зна и у којој земљи. Некадања земљорадничка Енглеска савршено је ишчезла; у гвожђу, угљу, вуни и памуку Енглеска је нашла сировине за једну огромну индустрију; њено се богаство данас заснива на индустрији и трговини. Енглеској су потребна тржишта, јер живи од извоза; без извоза она не би имала шта да једе или би се упропастила, да би могла јести. За своју исхрану она сваке године купи ван земље једну количину животних намирница која просечно представља вредност од четири и по милијарде динара. Треба дакле да, сваке године, својом индустријом, трговином, бродарством и капиталом уложеним на страни, најпре заради четири и по милијарде, колико плаћа иностранству за своју исхрану: по ту цену она ужива свој сјај, у томе је њена слабост при свој њеној моћи. Израчунато је да Енглеска ни у једном тренутку нема више намирница него за шест недеља. Нек се деси

један догађај који ће да онемогући поморски саобраћај за петнаест дана, или бојкотовање британске робе или нек се поседну сва пристаништа — у већем размеру оно што је покушао Наполеон док је Енглеска могла још живети од своје земљорадње — па је глад ту, становништво збуњено, катастрофа! Свака индустријска, трговачка и поморска конкуренција прети Енглеској у самим основима њенога бића. Једна економска криза за њу је од тежих и непосреднијих последица него и за коју другу земљу; криза може обуставити рад по фабрикама, умножити у опасним размерама број беспослених (unemployed) који су и онако у сред мира, тежак терет за буџет и тако велика опасност по друштвену стабилност.

Под енглеском управом су стотине милиона људи свију раса; само у Индији под њом је 200 милиона душа. Њој је потребно одржати јединство међу тим разнородним елементима свога пространога царства; она мора бдити над Индијама, Египтом, Канадом, Јужном Африком; чувати Гибралтар, Малту, Суец, Кипар, Аден, Сингапору, Хонг-Конг; мора обуздавати тежње својих поданика, предухитрити побуне, ослабити пожуде. Енглеска скоро нема довољно војске да одоли толиким опасностима: она рачуна на свој „сребрни појас“, на море по коме браздају њене флоте и које јој од Армаде Филипа II никада није отказало своју заштиту. Али би свака коалиција могла бити кобна по Енглеску; ова то предвиђа, па је и усвојила начело two powers standard: њена ратна флота мора бити увек са 10 процената јача од две најјаче удружене флоте. Али хоће ли бити могућно то неограничено увећавање флоте? Ако би се и могли непрестано градити бродови, зар неће доћи тренутак кад ће се оскудевати у морнарима? А после, баш и при подједнакој снази, зар се сме изгубити из вида значај који чешће има какав неочекивани догађај, или случај у биткама, или геније противников.

Из целе те ситуације јавља се за енглеску политику потреба, да буде увек активна, спремна да одоли на све стране, чувајући се притом опасности које за собом повлачи један рат. Много је лакше предухитрити сваку коалицију, спречити полет супарникове флоте, него ли потући је. Снага Енглеске је у мишљењу које свет има о њој, у поштовању које она улива, у пријатељствима које она задобија, у помоћи коју она купује. Цела Царевина се држи на престижу, рекао је лорд Розбери, фебруара 1900: онога дана кад тај престиж буде подривен, наћи ћете се затворени на овим острвима, од којих вас бар једно мрзи; и нагомилана мржња наших непријатеља, који су сваким даном све многобројнији, тада ће се сручити на нас.

Економски иметак Немачке и Енглеске није ни истога порекла ни карактера; енспанзивност једне и друге земље не одговора ни истим схватањима ни истим потребама, и та разлика у самој суштини њихове природе доприноси да се пооштри сукоб и појача неспоразум.

Дефиницију: „Империја, то је трговина“, која је Џозефу Чемберлену тако драга, сваки Енглез сматра за сушту истину. Империја је услов за живот метрополе. Поморска надмоћност, the sea power, онаква како ју је дефинисао Американац капетан Махон и како је схватају енглески империјалисти, нема у себи ничега што подсећа на римско или средњевековно схватање империје; она се састоји у суприматији флоте и економској надмоћности. Ово утилитаристичко схватање обојено је ипак једном нијансом идеализма: Енглез је убеђен да је његово господарство слободоумно и благотворно, да је за народе срећа живети у његовом окриљу, да је провиђење доделило Енглезима да владају светом и да га облагороде. То је оно tu regere imperio populos латинскога песника, то је теорија коју је проповедао Seeley. Империја је за Енглеза посесија државе традиционално обезбеђена његовој раси; Дизраели је то само посведочио

кад је, са својом снажном семитском маштом, украсио краљицу Викторију титулом царице Индијâ. Свакога оног који отима клијентелу британском трговцу, сматра Енглез као завидљивца туђој срећи и као бунтовника против једног природног реда ствари. „Раније смо имали неку врсту монопола, сад имамо да се боримо за опстанак“, рекао је лорд Розбери студентима у Глазгову; та је реченица сјајна у својој концизности; она изражава у исти мах разочарање једног богатог сопственика узнемиреног у свом уживању, као и нове дужности енглеске политике. Видели смо како је немачко схватање сложеније, мање трговачко; оно нема обележје прешне, неизбежне потребе. „Наша је будућност на води“ значи: хегемонију коју су наши преци задобили на суву, ми морамо, допуњујући њихово дело, тражити на води, по далеким земљама кудгод наша флота може пронети заставу царевине и славу немачке моћи.

На први поглед, изгледа да је енглеско-немачко супарништво само једна трговачка свађа; али ако се изближе осмотри, види се како је то супарништво сложеније и већег обима, оно изгледа као борба два народа о превласт, као фаза једне велике политичке драме која из века у век чини потку светске историје и у којој ратови, и ако представљају силовите тренутке, ипак су само догађаји споредног значаја и повремене кризе; оно због чега се бије бој није једино у томе да се постигне трговачка надмоћност и превласт у пословима, већ и у задобијању интелектуалног и моралног управљања светом. Између филозофског схватања једног народа и строја његовог историјског живота има тесне везе, узајамног дејства и одбоја: утилитаристички реализам и искуствени материјализам енглеских мислилаца истичу се на супрот метафизици немачких филозофа о благотворној сили и цивилизаторском рату. И тако, упоредо с битком за трговину, за поморску надмоћност и царство послова, постоји и сукоб идеја, антагонизам двеју цивилизација.

III

Трговачке је утакмице било свагда, али је борба за тржишта постала тако заоштрена тек откако је развитак велике индустрије узео чудовишних размера. Трговина по томе — писао је J. R. Seeley, велики историчар империјализма, — скоро се изједначава с ратом и једва да не доведе до рата. Како се ово мишљење разликује од алегоричних слика и беседа по међународним изложбама којима се слави „трговина која зближује народе“! Утакмица коју покреће потреба а подстиче лакомост за богаством постаје једна од најсуровијих бораба за живот. Између Енглеске и Немачке утакмице је било још много пре но што се развила борба. Велика анкета од 1885 до 1886, поводом опадања енглеске трговине, отворила је очи енглеском трговачком свету; она је обелоданила Енглезима њихов немар и њихову рутину а окретност и добро уређење савршеније справе и смела подражавања код продаваца „немачког бофла“. Анкета приписује успех немачке индустрије јефтиноћи њених производа, напорима немачких фабриканата да угоде укусу сваке земље и потрошача, брижљивом паковању и дугим кредитима. Сваки нов успех немачке индустрије одјекне као погребно звоно до у само срце Лондона, Манчестра и Бирмингама. Час је тај успех у каквом пароброду који се појави са заставом друштва Hamburg — Amerika и који прелази Атлански океан брже но његови такмаци White — Star-a: а изгубити један рекорд, макар и на foot-ball у или боксу, за Енглеза је национални пораз. Час опет каква статистика доказује да је пристаниште у Хамбургу постало прво у свету. Немачки производи стижу у масама и на енглеска колонијална тржишта, док Мак-Кинлијеве и Динглијеве тарифе затварају тржишта Сједињених Држава и припремају полет за једну страшну утакмицу. Шта више, немачки производи освајају и саму метрополу; предвиђа се дан кад ће Енглеска куповати од Немачке више него

што јој продаје.[1] Паника је достигла свој врхунац кад је Едвин Уилијем узвикнуо на узбуну са оним фамозним: „Made in Germany!“ описујући с особитом живошћу најезду немачке робе, што је само предигра најезди шлемова са шиљковима. Година 1897 ванредно је сјајна за немачку трговину; енглески конзули удвајају своје извештаје; један од њих пише из Немачке: „Све показује велики економски напредак Немачке за ових двадесет пет година; све наговештава џиновске напоре ове земље на страни, да се стави на чело индустријског покрета и потисне своје такмаце“.

Борба ова два народа постала је од то доба и с једне и с друге стране потпуно свесна; сваки добар Енглез гледа у Немцу свога непријатеља, који прети његовом имању и животу; говори Џозефа Чемберлена, његови напори за стварање царинског савеза између Енглеске и њених колонија, његове претераности у политици, учинили су те је по целој Сједињеној Краљевини продрла идеја о блиској германској опасности. У немачкој опет, цареве беседе, пропаганда Поморске Лиге, срађају народ с идејом о поморском ширењу и навикавају га да сматра Енглеза као јединог противника којега још ваља потући, па да се задобије материјална и морална хегемонија у цивилизованом свету. Трговачко супарништво постепено је прешло у национално и изродило се у једно опште непријатељство, у неповерење које изопачава и саме мирољубиве намере владалаца и државника. Сваки од та два народа ступа у борбу са својим особитим карактером: Енглез хладнокрван — ипак са стрепњом која је обузела цело енглеско друштво и у коме су узнемиреност и неспокојство захватили и саму владу — на делу упоран, истрајан и опортунист, готов, кад осети потребу, да жртвује интересе секундарног значаја да би обезбедио главне разултате; — Немац дисциплинован, горд са

[1] У 1903 години први пут се десило да је Енглеска купила од Немачке и продала јој за суму приближно једнаку: 34 милиона ливара стерлинга.

својих националних успеха, окретан, вредан, довитљив у пословима, с несмотреним понашањем човека који се свугде осећа код своје куће, што вређа коректну хладнокрвност британскога џентлмена, разметљив са силом и победама царевине, гордог држања као освајач, и увек, па и кад није место, готов да каже као и његов цар: „Ми Немци бојимо се само Бога и више никога на свету“.

(Свршиће се).

Рене Пинон.

(С француског превео М. Зебић).

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

ЈАВНИ ЖИВОТ, ОД ЕМИЛА ФАБРА.

Испрва само хладнокрвни и непристрасни сликар јавног живота својих савременика, Емил Фабр изгледа да узима на себе улогу његовог неумитног судију и, шта више, проповедника нове филозофије задовољног живота, која би развијала и истицала само једну тачку из дела старог Сенеке филозофа. Драме Фаброве садрже један скуп мисли о томе, као каква савремена књига „De vita beata“.

Држећи се изван сваке партије и не признавајући првенство ни једној, он долази у својој последњој драми, „Победиоци“, до закључка да је јаван живот, као велике страсти, рат или помор, извор несрећа за народ и појединце. То је његова последња реч. На томе је он морао свршити, пошавши природним падом својих наклоности.

Фабр је чиста калвинска душа и у обради својих драма. Он нарочито избегава све мале вештине писца који хоће да остане на листи. Његова драма има једну широку мисао и иде њој право и логично. У њој нема досетке, која би била наличје основне мисли, нити карикатуре, који би била други облик извесне студије типова. Његова драма се окреће публици увек једним лицем.

Он тако исто нема ни идеалних јунака. Сликајући јаван живот у коме не види ниједну спасоносну мисао ни принцип, Фабр ствара јунаке по идејама које они

представљају, то јест у пола добре, у пола рђаве. Најсимпатичнија црта коју он пристаје да даје својим лицима, то је сразмерна уздржљивост и трпељивост.

Његов јунак у „Јавном животу" је обичан човек. Кмет извесне општине, Ферије, стоји пред новим изборима и осећа да они нису поуздани. Он пристаје на многе уступке који не иду против његовог политичког програма, натеран у томе увек од својих помагача, међу којима Астро, први помоћник, пристаје увек на све и уме да изглади све. У последњем тренутку, када са бирачких места почињу стизати неповољни гласови, Ферије има да бира између пада и губитка имања које је уложио у борбу, и споразума са својим умеренијим противницима. У једној великој, затвореној седници, у којој радикално-социјалистички кмет ступа у преговоре са вођама реакционарне и роајалистичне странке, са директорима радионица и индустријских друштава, са викар Белмоном, и банкаром Левијем, и долази и најзад до споразума.

Сви ти људи, у овоме тежишту драме, долазе да продаду своје принципе за новац, место у сенату и скупштини или одличје. Ту се бацају и гутају најгоре увреде и бришу најважније тачке у програму странке. Двоје њих устају да одлазе; у сред највеће граје, у којој се одликује умешни и врло помирљиви Астро, нестаје неспоразума и тишина доноси опет учтива, насмејана лица и готовост за споразум Маркиз од Риола уступа своју сенаторску столицу коју се нада да добије посланик Сенарт; директор трамвајског друштва пристаје да попусти страјкачима; Ферије, у замену, откупиће и порушити епископске квартове, имање друге уговорне странке. Једина достојанствена и узвишена личност, викар Белмон на крају тражи и за себе накнаде: епископ је болестан и, ако Бог узме његову душу себи, радикални посланици ће помислити и на Господина Белмона.

Избори се завршавају у четвртом чину и Ферије је у великој опасности. Ако не буде изабран, пропашће његово имање и његова кћи неће поћи за сина Маркиза.

од Риола. У страшном неизвесном тренутку, он се каје што је остављао свој посао и латио се политике. Од кад је у њој, он нема мира, нема огњишта, не ради на својим пословима, изгубио је мерило за поштење, рукује се са сваким и обећава све. „Ништа не смем да кажем, а да не помислим на своје бираче“.

Он побеђује и улази праћен усклицима да загрли своју кћер.

Овим споредним догађајем, удадбом кметове кћери, писац је хтео да освежи свој комад једним љубавним заплетом. У гомили радника, политичара у реденготама и изборних агената тај младић и та млада девојка су светла мрља која одмара око. Овде једино писац попушта публици и уноси у суморно ткиво „Јавног Живота“ извесног шаренила.

Последња реч комада је она коју нам даје главни јунак, Ферије: у политици, да би човек остао поштен, треба што мање водити политику. У облику парадокса, писац тврди да јаван радник у извесној средини мора бити раван њој; и, ако хоће да представља своје савременике, да мора узети у се и примити као своје свење мане и пороке, да учини споразум између свога идеала и идеја својих бирача.

Друго правило би било отприлике ово: људи који верују у важност извесног програма странке и који мисле да странка постоји за њега, нису створени за вође, или ће, ако то постану, јаван живот бити за њих извор разочарења и душевних патњи. Човек погодан за вођу није Ферије, него први помоћник Астро, који најпоштеније мисли кад сматра да је политици сврха: не пустити на управу људе горе од себе, и да том циљу треба жртвовати далеке и тешко остварљиве амбиције једне странке. Он налази срећне изразе. „Фирма је у политици све“. „Бирачи су нама оставили да мењамо своје програме“. „Половина бирача ће бити с нама због идеје коју кажемо да исповедамо, друга половина због оне коју у ствари исповедамо“. Он је човек који не презире ниједну гла-

сачку куглицу, ма откуда долазила, јер она, као и новац, не носи траг од руке која је даје. Кад Ферије одбија да саслуша једно изасланство девојака са улице, он трчи да се споразуме с њима, јер: „и оне имају пријатеља који гласају". Ако је Фабров Ферије човек просечног морала уопште, Астро је човек просечног политичког морала. Та два морала се битно разликују.

Остали јунаци су више или мање успели. Цео комад пати од нејасности која долази од велике множине лица и имена. За нашу публику он постаје још неразумљивији због нама непознатих страначких односа. Скоро је изван сумње да се код нас не схваћа жаока оног учтивог и предусретљивог општења Јеврејина Левија и Господина од Белмона, викара, који захваљује Јеврејину на његовим даровима црквеном олтару и заводу светог Фруктуса. Она мисао која се појавила одавно у круговима позоришних људи, — да треба посрбити а не превести страна дела, — налази у овоме комаду још једно оправдање.

Поштени и прави таленат Емила Фабра заслужује да буде показан и нашим гледаоцима, одвикнутим да гледају озбиљан француски комад. Фаброве драме не улазе, без сумње, ни у Француској, у онај репертоар који је назван „другом државном субвенцијом". Дужност управе је да то заборави.

Игра глумаца је била прилично глатка, и успште добра.

Провизорни.

— — -

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Оперско вече певачког друштва „Станковић". — Концерт виолиниста Франца од Вечеја. — Концерат на виолини Емануела Ондричека и Г-ђу Јелисавете Александровне Калујскове и пианисткиње Г-ђе Марије Хелер-Садецке.

У уторак, 10 новембра, приредило је певачко друштво „Станковић" у Народном Позоришту своје оперско вече. Несумњиво је да је друштво „Станковић" једно од наших највреднијих и најбољих певачких друштава. И ако певачки хор друштва „Станковић" није по квалитету исти онаки, као што је био прошле и претпрошле године, нарочито са погледом на женске гласове, ипак у погледу на спрему и прецизност у извођењу није уступио ланском и прекланском хору. За то заслуга припада само друштвеном хоровођи, који увек мора да се задовољи са материјалом који има и онаквим какав јесте. Друга једна ствар, која нам се овом приликом нарочито допала и коју ћемо нарочито да истакнемо, то је програм концерта, и то не програм у појединим његовим тачкама но програм у принципу. Нама је особито мило и пријатно што је друштво „Станковић" напустило певање ораторијума, и ударило другим путем. Баш зато што је то сад пред нама као свршен акт мислимо да неће бити без интереса ако о томе мало опширније овде проговоримо, тим пре, што сматрамо да је друштво „Станковић" свој правац, почет са „Седам Речи" и „Ства-

рање Света" напустило. Том приликом ми нисмо ништа о томе писали, да се не би у нашем тадањем писању тражила задња намера, као што то увек код нас бива, а у толико нам је згодније сад о томе рећи, кад су ти концерти ствар прошлости, и кад се по нашем скромном мишљењу пошло здравијим путем. Не из каквих шовинистичких побуда, не зато што је певачко друштво „Станковић" црквено певачко друштво и што носи име првог српског црквеног композитора, и, најзад, не због тога што су то дела мале уметничке вредности, на против то су ремек-дела Ј. Хајдла пред којима се цео културан свет клања; али то су ипак дела, која носе и сувише националног и религиозног обележја на себи, тако да у нашој средини апсолутно не могу наћи места ни разумевања. Па чак и на оне, који знају шта је ораторијум, да је то музика религиозне садржине, са подлогом текста из Св. Писма, али намењена концертној сали, није утицала нимало прилагодно у дворани код Коларца, и ако та иста музика нимало боље изведена сасвим друкче утиче на слушаоца у концертној сали каквог немачког или француског града, чији су зидови још од свог постанка навикнути и на те звуке. Ми немамо у цркви ни оргуље и ни оркестра, и ма како да су та дела лепа, она већ због тога не могу код нас изазивати она религиозна осећања, која треба да изазову, јер ми нисмо на то навикли, нити смо у томе духу из малена васпитани. А кад ми, или, и док ми, у цркви немамо оргуља и оркестра, све дотле нама православнима ораторијум неће и не може бити оно што јесте и што треба да је, то јест неће у нама будити она религиозна осећања, која треба да буди. За њега нема пригодна земљишта за развијање и живот, он код нас не може ухвтити корена. Свака друга грана музике пре ће моћи да се рашири и разграна, но ова, из разлога што за њу нема стварне потреба, а а могла би се неговати само на силу и изгледало би као у добро сортираној радњи врста робе коју нико не тражи. Кад би све друго било ту онда би она код

нас као најмање потребна дошла на последње место. Несумњиво да је једно оперско вече много интересантније и природније но ораторијум. Ми имамо нешто драмске и позоришне уметности, имамо Singspiel, па ћемо можда у далекој будућности, доћи и до опере. Само се мора ићи а не скакати. Из тога разлога ми овај програм потпуно одобравамо. Једна сцена изведена са добрим хором и добрим оркестром пријатнија је него кад се цела опера изводи рђаво и са слабим снагама. Бар број певача певачког друштва „Станковић“ чинио је да наше око, (ако не баш и уво), осећа да види пред собом многобројни хор какве веће опере.

Програм овог оперског вечера био је врло шарен и интересантан; он је био српски, руски, француски, немачки и талијански. Све су тачке изведене добро и прецизно. Хор се држао исто тако добро као и оркестар. На хору и оркестру је и лежало тежиште целог концерта. Од солиста је најбоља била Г-ђа Биничкп, за коју можемо да кажемо оно исто што је до сад небројено пута казано, а то је да госпођа располаже и ако не великим ипак пријатним органом, а одличном школом и музикалним разумевањем. Г. Макс Фрајман као прави оперски певач не би нас задовољио, али као солиста уз једно наше певачко друштво, био је на своме месту. Г. Милан Кремманац је познати београдски басиста аматер.

Неколико тачака овог концерта поново су певане у Народном Позоришту 17 новембра, уз комад „Мужевља Срећа“.

Франц од Вечеја концертовао је 13 новембра у Народном Позоришту са одабраним програмом, пред пуном кућом, која је после сваке тачке грмела од одушевљеног одобравања и изазивања Вечеј, који је пре десет година био „чудо од детета“, данас је зрео уметник, и спада у ред првих светских уметника. Његово свирање носи нешто генијално на себи. У осталом Вечеј је данас тако познат целом свету, да, доказивати његову вред-

ност значило би то исто у музици, као и доказивати вредност Бетовенових симфонија.

Његов суделовач Артур Пачина, оперски певач, имао је на жалост ту срећу, да је тога вечера изненадно после прве тачке промукао и није се више појављивао у сали.

Концерат Емануила Ондричека, руске уметнице Г-це Јелисавете Александровне Калујскове и Г-ђе Марије Хелер-Седецке пијанискиње био је у уторак 24 новембра. Опет скоро пред сасвим пуном кућом одушевљене публике. Програм овога концерта и ако је извођен уметнички, дејствовао је монотоно. И ако су сва три уметника дорасли постављеним им задатцима и савлађивали их савршено и технички и у извођењу, ипак је у атмосфери недостајало оног правог етера, кога је било пре десет дана код Вечеја тако много. Али је публика и ове уметнике исто тако бурно поздрављала као и Вечеја.

Петар Ј. Крстић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Један нов уџбеник за физичку географију.

Emmanuel de Martonne, Traité de Géographie physique. Paris. Armand Colin 1909. 8°, VIII + 910 стр. 396, слика, скица и карата, 48 табла фотографија, 2 колорисане карте. Цена 22 франка.[1]

Од неколико деценија овамо ниједна, можда, наука није показала бржи напредак у разним гранама својим од физичке географије. Пре свега, скупљена је и груписана голема маса нових факата у појединим гранама географије — у области климатологије, океанографије, лимнологије, геоморфологије и антропогеографије; а друго: код самих испитивача показује се тенденција, да унесу што више географског духа у своје радове и да смисле нове методе истраживања који дају импозантној згради физичке географије нарочито обележје.

Ово поглавито вреди за морфологију земљине површине или „физиографију", како је зову амерички испитивачи. Пре 20—30 година то је била готово само грана геологије код које су једино резултати интересовали гео-

[1] Пре кратког времена изишло је ово важно дело E. de Martonne-a, професора на Универзитету у Лиону, који је сада у Паризу. Оно обухвата све гране физичке географије. Г. J. Цвијић је на позив редакције „Annales de Géographie" написао горњи чланак за тај часопис (XVIII, 15 новембар, 1909), и ми га доносимо у преводу Г. Др. Васе Руварца, и тиме желимо да обратимо пажњу географских и природњачких кругова на ово знаменито дело.

Уредн.

графску науку. Премда је и данас познавање геолошког састава неког краја од преке потребе за проучавање рељефа, ипак се може рећи да истраживањима ове врсте не удара више једино геологија свој печат: географи, бар делимице, настоје да употребе методе различне од геолошких, методе чисто морфолошке, и да упуте геоморфологију новим путевима. Та се еволуција види врло лепо кад се сравни која од новијих књига са неком од пре двадесет и више година: чак ни главна дела, „Führer für Forschungsreisende“ (1886) и Пенкова „Morphologie der Erdoberfläche“ (1894) не одговарају више, у многом погледу а нарочито у погледу метода, ономе што географска наука сад тражи. При свем том остају та два дела, уз угледне радове енглеских и америчких географа и геолога, уз књигу „Les formes du terrain“ (1888) од de la Noë и Em. de Margerie, и уз расправе А Филипсона и још неких других научењака, најдрагоценији извори за студију морфологије.

Тако је, дакле, у свим гранама географије напредовало прибирање материјала за изучавање управо гигантским корацима а централна, тако рећи, дисциплина те науке — морфологија земље — и данас је још у пуном развијању. Голем је задатак средити данас у једној књизи добивене резултате и тачно одредити место морфолошким проблемима. Може се рећи да овај Traité de Géographie physique од Emm. de Martonne-а испуњава тај програм на начин који сасвим може да задовољи.

Осим једног — данас већ застарелог — дела: La Terre од Елизеја Реклија није имала наука француска до сада ни један уџбеник физичке географије, јер у Leçons de Géographie physique (2 издање 1898) од Albert de Lapparent-а говори се једино о морфологији земљине површине.

Па и код самих Немаца, код којих су уџбеници за географију тако многобројни, има само два дела која би се могла поредити са овом de Martonne-овом књигом, и по томе што су им писци такођер географи и што су

дела написана у истом духу: то су Grundzüge der phys. Geographie од А. Супана (4 издање 1908) и Lehrbuch der Geographie од Хермана Вагнера (7 издање 1903). Handbuch der Geophysik од С. Гинтера (2 издање), плод ванредне ерудиције, третира готово искључиво, као што му и наслов показује, физику земље. Што се тиче књига публикованих на енглеском језику под насловом Physical Geography то су, већином, елементарна дела са, у опште узето, ужим оквиром.

Распоред материјала у де Мартоновом Traité-у је овај:

У првом делу, после кратког погледа на развитак географије (I), долазе обична расматрања о облику земље и о положају њеном у васиони (II). У тој другој глави, чија питања спадају више у геодезију и астрономију него у географију, писац износи известан број факата капиталне важности, чију важност географи често губе из вида. У главама после ове говор је о представљању сферне земљине површине на картама (III), а онда (IV) о ономе што писац зове „елементима физичке географије“ а то је о распореду континената и океана, о контрастима у рељефу потопљених и непотопљених делова земљине површине, о нивоу морском и тако даље. Све је то изложено ванредно јасно и прецизно.

После овог прегледа општих знања, анализише де Мартон у *другом делу* климатске факторе (I): температуру (II) кретања у атмосфери (III), воду у атмосфери (IV), типове времена (V), главне типове климе (VI) и планинску климу (VII). Све те главе, у којима је лични удео пишчев знатан, пуне су факата и идеја. Ту се на пример, лепше но у икојем другом делу ове врсте, излаже компликовани утицај климе на распадање стена, на моделисање топографских облика, на распрострањење организама и самога човека. Климатологија, која је већ призната за једну грану географије, прожмана је тако још више духом ове науке. Уз овај други део иде једна велика карта климатâ.

У *трећем делу* бави се de M. океанима, језерима и рекама, дакле „хидрографијом“ у најширем значењу те речи. Нарочито је потпуна глава о рекама (V); велики број примера, из свих делова света, поткрепљује излагање.

Предмет *четвртога дела* је морфологија земље или студија рељефа земљиче површине. Писац почиње излагањем основних елемената топографије (I) а онда општих закона стварања и моделисања облика (II); показује да рационална студија теренских облика није могућа без наслањања на резултате стратиграфске и тектонске геологије; истиче и велику важност климе, јер печат који клима удара рељефу остаје му утиснут и пошто се клима променила. У трећој глави излаже de M. циклус речне ерозије (III); ту је, можда, излагање о пробојницама и о терасама могло бити нешто дубље и више водити рачуна о најновијим резултатима на томе пољу. Аналишући уплив стена на постанак облика (IV), писац утврђује да принцип груписању треба тражити у расматрању сасвим различном од онога што је служило за основ обичној геолошкој класификацији: мора се водити рачуна особито о резистентности разних стена, њиној пермеабилности и растворљивости. Улога тектонских процеса, вулкански облици, даље: развитак рељефа и речне мреже, теме су гл. V—VII. Писац, онако исто као што то чине и W. M. Davis, de la Noë и Emm. de Margerie, сматра рељеф резултатом еволуције, која је опет функција речне мреже.

Сасвим је право учинио de M. што је — као што је то учинио и Alb. de Lapparent — узео у оквир расматрања физичке географије и „палеогеографију“ (VIII), обухватајући тим именом све оно што у геологији непосредно служи за реконструкцију главних географских црта ранијих периода. Де Мартон, још у већој мери но његов предходник, истиче специфично географску страну тих покушаја; с друге стране он изоставља детаљни преглед еволуционих фаза речних делова земље, који је давао тако оригиналан печат Лапарановим „Leçons de Géo-

grapie physique“. Што се мене тиче ја мислим да су ти покушаји синтезе сасвим на свом месту у једном уџбенику и да би требало да се у будуће још и у већем обиму узимају.

Гл. IX—XI посвећене су глечерима и глацијалној топографији, деловању ветра, пустињском рељефу и, најпосле, литоралној топографији. Ове партије спадају међу најбоље што може да се нађе у данашњој географској литератури.

У *петом делу* излаже писац распрострањење организама на земљиној површини („биографију“). Пошто та партија тражи подробније познавање систематике, физиологије и закона еволуције, то не могу да оценим овај део de Martonne-ове књиге, у којем писац, уосталом, показује велику ерудицију. Осим тога, мени изгледа, да биографија не спада у физичку географију, него у област ботанике и зоологије. Да се на томе пољу изради нешто оригинално, треба човек да је и сам ботаничар и зоолог и уједно да има довољно познавања географског метода. Са више би се разлога могла географија човека (антропогеографија) узети као део физичке географије; јер разнолики утицаји што их имају облици земљине површине, геолошки састав и клима на човека, нису објекат систематског проучавања ни једне друге науке. Историјске прилике које утичу на распрострањење људских насеља и на кретања становништва тек су од секундарне важности у поређењу са географским факторима. По томе изгледа, да резултати ботаничке и зоолошке географије треба да се уносе једино у антропогеографију, и то само у оној мери у којој се осећа њихов утицај на човека.

Из овог излагања види се да де Мартонов „Traité“ одговара свим захтевима данашње науке. Писац је не само водио рачуна о напретку географских испитивања последњих година, него је унео и резултате властитих студија и размишљања. Велики број детаља је резултат оригиналног рада пишчева; лична нота на коју чита-

лац наилази сваки час даје овом делу нарочиту драж и одржава интересовање будно до краја.

Ниједан од уџбеника публикованих до сада у Европи није потпуније изнео принцип еволуције рељефа. Морфолошки је део овога дела постављен тако на готово сасвим нову основицу, те одговара потпуно данашњем стању науке. Свуда је нарочито истакнут утицај рељефа на појаве климатолошке, биогеографске и антропогеографске; писац свуда снажно наглашује специфично географски утицај. На тај су начин све гране физичке географије везане у један сноп чије јединство ниједна књига не истиче боље од ове.

Не могу доста да се похвале многобројне и одличне илустрације које красе ово дело, а нарочито ванредно успеле шеме у три димензије, направљене у духу block-diagram-а, што их је W. M. Davis први увео у нашу науку. Треба споменути и оне силне нове карте које имају да покажу распрострањење извесних облика или појава географских. Већину од тих ствари израдио је сам писац а тако исто и лепе фотографије оштампане на засебним таблама. У томе погледу овај Traité односи победу над свим сличним књигама; у погледу илустрација може се с њиме мерити једино „Traité de Géologie“ од E. Haug-а (I. Les Phénomènes géologiques, 1908.) и „Geology“ од T. C. Chamberlain а и R. D. Salisbury-а (I. „Geological Processes and theiz Results“, 1904).

На крају сваког одсека, специјално у морфолошком делу, наводи писац „карте, које троба конзултирати“. Та срећна новина учиниће великих услуга при стварању и комплетовању картографских збирака по универзитетима.

„Traité de Géographie physique“ од де Мартона доносиће плода и потстицаће младе географе, исто тако ван Француске као и у њој самој. Може се честитати француској науци на појави овако важног дела.

J. Цвијић.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Јестаственица у средњој школи, од Љубомира Миљковића. — Говор на XIX годишњем збору Професорског Друштва 6, августа 1908 год. у Београду. (На по се штампано из XX књиге „Наставника“). Београд, 1909.

„На растанку са школом, у којој је провео већи део свога века“, писац мисли, „да ће се само одужити својој дужности, ако изнесе своје мисли о настави оне гране природних наука, у којој је свагда налазио лепа и корисна занимања и која заслужује много већу пажњу од оне, што јој се до сада давала“. Задовољство ми је одмах напоменути, да су овој расправи у истини нашли леп и јасан израз пишчево наставничко искуство, које је течено пуних тридесет година радом у школи, његова љубав према школи и онда када се са њом растаје, и високо мишљење о науци, коју је у школи и школској књижевности представљао. Читалац се у расправи Г. Миљковића сусреће са човеком, кога ни тридесетогодишњи рад у школи није заморио и који при растанку са школом пропагира модернију и савршенију наставу из јестаственице, у интересу школе и ради општег културног напретка. Његова је пропаганда строго објективна и точини, уз јасност и прегледност у излагању историјскога материјала и разноврсних праваца у настави, да ће ову расправу са задовољством прочитати сви, који се школом и њеним напредовањам интересују.

Писац расправља три питања: промене кроз које је пролазила јестаственичка настава у нашим средњим

школама од њиховога постанка до данас, затим како је расправљано и решавано питање о настави из ове групе предмета и најзад, како би требала извести настава према данашњем стању јестественичких научних грана. Свему претходи кратка скица о постанку, циљу и развитку средње школе у опште и о тежњи, да се унесе у образовање омладине што више познавања реалнога света. С разлогом је писац обратио особиту пажњу питању о важности природних наука у настави за средњу школу, јер је то у опште и најважније питање, кад се зна за опште мишљење, да данашњу јестественичку код нас треба реформисати. Само референт не гледа ту реформу у простом усвајању биолошког или ма каквог другог метода, него поглавито у модернизовању јестественичких кабинета и наставничких снага. Јер никакав закон и никакав програм и план не могу наставу из јестественице учинити експерименталном и очигледном, нити јој обезбедити потребан успех, ако наставник зато није спреман и ако му кабинет не даје могућности. А то данас са 30 процената није случај у нашим средњим заводима.

Промене кроз које је пролазила настава у нашим средњим школама од оснивања прве гимназије (1843) па до данас врло су интересантне. Из њих се види, да настава из јестественице непрестано лута у свима правцима. Број часова осцилира између врло размакнутих граница, 23 у 1881 и 8 у 1893 недељно; предмети се премештају из разреда у разред, час се пењу, час силазе, а промене у наставном плану врше се често у току школске године. Програм састављају сами наставници све до почетка осамдесетих година; услед чега није могло бити ни једнообразности, нити какве системе у настави, па наравно ни успеха. Из овога доба, чији се дух осећао још врло дуго, одржало се овде онде још и данас уверење, да су часови из јестественице нека врста „наставног цубока“, те је на пример још у 1908/9 години настава из јестественице у једном средњем заводу у Београду *дата историку*, који је ове предмете учио само

у гимназији, па их већ давно и заборавио! Исто је тако карактеристично, да је последња редукција часова из јестаственице (1898) извршена у корист наставе из *религије* и *латинског језика*, што писац у својој расправи из разумљивих разлога, не спомиње.

У овој књизи се прегледно и објективно пропраћају разне струје у нас за реформу јестаственичке наставе, затим писац истиче сопствене погледе на ову наставу и предлаже њен распоред у средњим школама, по коме би се јестаственица предавала на нижем и на вишем ступњу, кроз свих осам разреда; али тако, да се у једноме разреду учи само један јестаственички предмет.

Н. Кошанин.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Политичке и правне расправе. — У издању Г. Кона изишла је друга свеска „Политичких и правних расправа“ Г. Слободана Јовановића (Београд, 1910; 8⁰, стр. 350; цена 3 50 дин.). У овој свесци су расправе „О дводомном систему“, „Милан Пироћанац“ и „Владан Ђорђевић и српско-бугарски рат“. О изузетно великој вредности ових радова било је већ раније речи у овом часопису, и Г. Јовановић је стекао већ опште признату репутацију нашег првог политичког есејиста. Политичка историја нове Србије није до сада имала луциднијег и отменијег писца. У погледу стила расправе Г. Јовановића су узор дела не само наше правне књижевности, но и целе књижевности наше у опште. X.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Краљевска Академија. — *Скуп Академије Природних Наука* 12 октобра: 1, Академик Г. Др. Михаило Петровић приказао је своју расправу: „Једна општа особина коефицијената Маклоренових редова, који задовољавају алгебарске диференцијалне једначине“. Расправа ће се ова објавити у „Гласу“ I разреда. 2. Приказана је расправа Г. Косте Стојановића: „Основе теорије економских вредности“, па је одлучено: да ову расправу прегледају и Академији о њој реферују академици Г. Г. Др. Михаило Петровић и Др. Богдан Гавриловић. 3. Приказана је расправа Г. Др. Милорада Поповића: „О зависности електричне проводљивости течних диелектрика од температуре“, па је одлучено, да и ову расправу прегледају и оцене иста Г. Г. академици.

Скуп Председништва Академије 12 октобра ове године: 1, Секретар саопштава, да су на расписани стечај за награду из Задужбине Димитрија Стаменковића поднети Академији ови списи: „Од шегрта до господара“,

„О Српству и српској мисли“, „О угледању на Исуса Христа“, „Учитељева писма“, „Највеће зло у нашем народу. Царство алкохола“, „Братство и родољубље, српска мисао и отачаствољубље, с нарочитим обзиром на национално васпитање српске омладине“ и „За породицу и дом“. Одлучено је, да све ове списе прегледају и оцене Г. Г. Живојин П. Симић, директор гимназије у пензији, Др. Милан Јовановић Батут и Момчило Иванић, професор у пенсији. 2. Усвојено је мишљење Одбора ове Задужбине о предлогу Српске Књижевне Задруге: да се задужбинске књиге разашиљу по Српству ван граница Краљевине Србије преко повереника Задругиних на тај начин, што ће им се ове књиге сразмерно броју њихових уписника-задругара слати заједно са књигама Задругиним, па да повереници свакоме задругару бесплатно даду по један примерак Задужбинске књиге, а вишак да предаду месној српској школи, да их она подели међу ученике чији родитељи нису задругари.

Скуп Академије Природних Наука, 18 новембра. 1. Академик Г. Д-р J. Цвијић приказао је своју расправу „Живот дилувијалног Еордејског језера“; одлучено да се ова расправа штампа у „Гласу“ I разреда. 2. Исти академик реферисао је о расправи Г. Д-р Јевта Дедијера: „Глацијација Височице у јужној Босни“, па је одлучено: да се ова расправа штампа у „Гласу“ I разреда. 3. Академици Г. Г. Д-р Михаило Петровић и Д-р Богдан Гавриловић реферисали су о расправи Г. Косте Стојановића: „Основи теорије економских вредности“, па је одлучено, да се ова расправа штампа у „Гласу“ I разреда. 4. Иста Г. Г. академици реферишу о расправи Г. Д-р Милорада Поповића: „О зависности електричне проводљивости течних диелектрика од температуре“, па је одлучено, да се и ова расправа штимпа у „Гласу“ I разреда. 5. Приказана је расправа Г. Д-р Милутина Миланковића: „Особине једног специјализираног проблема трију тела“, па је одлучено, да је прегледају иста Г. Г., Д-р Михаило Петровић и Д-р Богдан Гавриловић.

Скуп Академије Философских Наука, 25 новембра. 1. Према реферату академика Г. Д-р Јована Туромана, одлучено је, да се спис Г. Д-р Веселина Чајкановића: „О Зенобијевој збирци пословица и њеним изворима“ штампа у „Споменику“ II разреда. 2. Према реферату академика Г. Д-р Александра Белића о спису Г. Д-р Јо-

вана Хаџи-Васиљевића: „Сланачки Зборник“, одлучено је, да се и он штампа у „Споменику“ II разреда, али под називом „Бугарски зборник од 1824 година“ и да Г. Белић напише предговор. 3, Спис Г. Др. Веселина Чајкановића: „Pisandrea“ и „О једној митолошкој басни у Федра“ приказали су овој Академији и упућени на реферат академику Г. Др. Јовану Туроману. М. Р.

Матица Хрватска и Српска Књижевна Задруга. — Српска Књижевна Задруга упутила је предлог Матици Хрватској: да оба друштва ступе у сталну књижевну везу, да Матица сваке године у својим редовним издањима издаје по једно дело из хрватске књижевности, а исто тако да Задруга у сваком годишњем колу даје и по једно дело хрватске књижевности Одбор Матице Хрватске је тај предлог исто тако једногласно усвојио, као што га је одбор Српске Књижебне Задруге и предложио, и изабрао ужи одбор од три лица који има да проучи појединости (ко ће бирати дело, којом ће се азбуком штампати, и тако даље). Према томе, у начелу је једна важна ствар свршена, и сва је прилика да ће Задругини читаоци још у наредном колу имати по једну хрватску књигу, као што ће читаоци Матице Хрватске имати по једну српску књигу. Овај знатан успех наше заједничке народне мисли и културе обрадоваће све оне који мисле о напретку српске и хрватске књижевности и о што тешњем духовном зближењу оба дела нашега народа.

J. С.

Матица Хрватска и Друштво Хрватских Књижевника. — Познат је спор који се огорчено водио се с једне стране између Матице Хрватске, у „Glasu Matice Hrvatske“ с једне стране, и Друштва Хрватских Књижевника, у „Savremeniku“, са друге стране. Ако су млади имали за извињење бујност својих младих година и оштрину својих напредних начела, стари, присталице реда, традиција и норми, најмање су давали пример одмерености, такта и доброг тона. Полемишући против младих, „Glas Matice Hrvatska“, са својим сарадницима који су имали далеке и случајне везе са књижевношћу, унео је у књижевност жучност, личне елементе, а нарочито рђав новинарски тон. У целој српско-хрватској књижевности за последњих двaестак година није било мање књижевних полемика но што их је водио „Glas Matice Hrvatske“.

Али, од последњих избора у Матици Хрватској, који су свршени делимичном победом млађих, напреднијих, и, што је главно, књижевних елемената, односи између оба друштва су се поправили. Данас је углављен споразум у главним питањима књижевним, „Glas Matice Hrvatske" престаје изилазити, и од сада ће Матица своје вести објављати у „Savremeniku" „Матица Хрватска и Друштво Хрватских Књижевника уверени су, веле у нарочитој изјави одбора оба друштва, да је тим створена основа здравому развоју хрватске књиге, па с тога позивље све своје чланове на сложну и заједничку сурадњу, на живи и устрајни узајамни рад".

Свршетак тог дугог, мучног и штетног спора, а нарочито овакав свршетак, јесте једна колико паметна толико и корисна ствар. И он ће бити поздрављен не само у хрватским но и у свима југословенским књижевним и просветним круговима. J. C.

Народна предавања из природних наука. — Једна ствар је извесна: код нас се миче, и на свима пољима нашега духовнога живота јавља се полет и рад. Једна од тих манифестација интелектуалнога врења је и низ народних предавања, које је отпочело приређивати „Удружење Студената Природњака" на београдском университету. Серију тих бесплатних предавања отпочео је Г. Јован Цвијић, који, заузимајући прво место у нашој науци, био је и предодређен да започне рад. Г. Цвијић је 22 новембра пред многобројном публиком, жељном да чује и да се поучи, говорио „О животу језера". 29 новембра Г. Др. Недељко Кошанин предавао је „О задружном животу у органском свету". 13 децембра, Г. Др. М. Савићевић, лекар, говориће „О полном животу и његовим последицама", а 20 децембра Г. Љ. Радовановић, студенат, „О десцендентној теорији и дарвинизму". У нашој средини где општих знања има тако мало, и где је интелигенција занемарила мисао о народном просвећивању, оваква предавања добро су дошла. И сасвим је добро што су та предавања из природних наука. Ми данас не морамо делити онај претерани занос наших ранијих нараштаја за природне науке, али извесно је да позитивна и реална знања из егзактних наука корисније но ишта могу да утичу на опште образовање и стварање једног здравог и тачног погледа на свет. K.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Књига XXIII, број 12. — 16 децембар, 1909.

ЈЕДНО НЕПОСЛАНО ПИСМО.

Драги!.. Мало ми каже то име. Драги! — тако каже свака, која воли; тако каже свака, која мисли да воли и која би хтела да воли; тако каже свака, која хоће да сакрије да више не воли. За мене је мала та реч. Ја бих хтела једну нову, силну реч, која би ти казала све: драги, ти си моја срећа и моја вечита туга, моја радост и бол; ти си мој Бог и мој џелат; ти си мој живот, моја љубав, ти си ја. Хтела бих једну реч, да ти то све каже, а не могу да је нађем.

Сама сам. Непрестано сам сама, а увек сам с тобом; увек сам с тобом, а никад те немам.

Прилазим прозору — напољу бела тама. Све је бело: и небо и земља, и кровови кућа и ваздух. И полагано пада и бива све гушћа бела, сува магла. Све је бело, само се један димњак црни, а више њега се жути месечев срп и злати и сребрни белу маглу око себе.

Мртвило. Сан. Моје село спава тако чврсто, као да се никад неће разбудити. Лепа бела ноћ царује спокојно,

као да ће вечито царевати, као да никад није ни било, нити ће бити сунца ни топлоте.

Мртвило. Сан. Студен. Само ја бдим, и мислим на тебе.

Где си, драги? Да ли ти је зима? Да ли и тебе обавија магла? Месече, видиш ли га, светлиш ли му? И ја упијам очи у таму, напрежем се да видим тебе тамо далеко у неком хучном граду, где царује, не марећи за белу, хладну ноћ, живот и метеж и весеље. Ја напрежем очи и... као да те видим... Враћаш се из великог друштва са неком веселом женом. Мраз је, али је вама топло. магла је, али сте ви очарани што на два корака не видите никог и што блиски једно другом видите само себе, Срећни тренутном срећом, одушевљени радошћу, о чијој трајности не водите рачуна, румени од хладноће споља и топлоте изнутра, држећи се за руке, ви се смејете и клизите по залеђеном тротоару кроз маглу, из које се виде само тавне силуете великих кућа и светли кругови електричних лампи, ви се смејете и журите твоме или њеном стану... Ах!...

Хтела бих, желим ти да страсно заволиш једну такву жену, а она да те превари, да те исмеје, да те понизи. И да се бар онда сетиш колика је моја љубав и колика је верност својевољног роба... Не, не; не желим ти то. То је само болна, тренутна ћуд.

Зашто си се понизио, драги? Зар си заборавио лепоту наше љубави?

Зар се не сећаш онога најлепшега дана? То је било овде, у овом истом селу, једнога сунчаног пролетњег дана Сунце је зашло, а ти си лежао у трави близу мојих ногу и гледао у небо. Ја сам седела на столичици, а крај бокора ружа стојала је твоја столица с књигом, коју нисмо ни дирнули. — „Нека је та књига најлепша и најпаметнија, сад ме је мало стало до ње; ја читам своју душу“ — говорио си ти. Ти с погледом на небу, ја с погледом на теби — ћутали смо и читали своју душу. — „Ја не

знам да ли је то скромност“ — казао си изненада ти — „или недовољна развијеност укуса: мени је необично лепа, јединствено лепа та слика. Пази: два јаблана у даљини, једна кућица, једна ограда, бокор ружа и ти, и озго небо. То је тако лепо, да бих ја вечито остао овде, гледајући, и никад се не бих зажелео других лепота. Како има много лепоте... свуда. Само треба умети видети. А ко не уме, тај иде тамо где му други кажу да је лепо и опет не види, али мисли да види“. И ти си заћутао и удишући мирис ђула, са забаченим рукама иза главе гледао си и даље своју лепу слику. Ја сам гледала лепшу, јер си у њој био ти и мислила на оно што си говорио. затим си ти певао — лепше него икад. Ја ти рекох, а ти одговори да си данас срећнији него икад. Затим си се замислио и дуго ћутао и гледао у небо. И од једном насмејао си се небу радосно, радосно... — Шта радиш? — запитах те зачуђено. Ти ми одговори: — Волим — Звучно и јасно, као химну. У мојој души се покрете неки талас пријатан и силан, пун среће и стрепње, и ја запитах бојажљиво: — Мене? — Тебе — одговори ти и погледа ме очима, у којима је остало небо, али је било и нечега још већег и лепшег од неба. Талас ме запљусну свом силином, и ја задрхтах... И гледала сам тебе, само тебе, заборављајући целу слику... Зар си заборавио тај дан? Да ли је могућно да се то може заборавити?

А сећаш ли се доцније у Београду кад смо једне хладне, мрачне ноћи изишли из позоришта, где смо гледали један неуспео комад? Сећаш ли се да смо обоје одједном, смејући се казали: — немој да говоримо о комаду; не вреди дангубити, Па ипак смо говорили мало и смејали се много. Ја нисам имала рукавица, а на жакету није било џепова, а ветар је фијукао и резао, и руке су ми се мрзле. Ја сам стезала и грчила прсте, не жалећи се на зиму, коју као да нисам примећавала и ако сам је осећала. Знаш ли како си тада погодио да ми је хладно, како си ме, преко обичаја, нежно, пажљиво ухватио под руку, а десном узео обе моје озебле руке и

грејао их својим дахом? То је било тако пријатно и лепо. Заћутали смо. Знам да ме је тада било страх да ми не пољубиш руку. Ја се не бих нальутила да си то учинио, али, не знам зашто, чинило ми се да би то покварило лепоту и пријатност. И ти, као да си и сам све то мислио и осећао, ниси нарушио пријатност. После сам ја леву руку завукла у жакет, а десну си ми ти са својом левом метнуо у свој џеп. И било нам је топло и осећали смо се тако добро, као да је комад у позоришту био нежан и диван... Та ти си ме волео тада! Још како лепо! Мене си волео! Нека тих жена, које љубиш; — мене си волео најлепшом својом љубављу, мене си волео кад си најбољи био, кад си најлепше умео да волиш.

О, зашто си се променио?

Сећаш ли се још много ранијих нiших шетња по околини Београда? Онда, кад сам ја, радосна, што сам свршила школу, журила да почнем живот, да уживам лепоту и срећу. Сећаш ли се како смо се пробијали кроз густиш и грање, прескакали ровове и пели уз брда? Памтиш ли како си ми често нудио руку да ми помогнеш при прелазу, како сам се, радујући се пажњи, смејала непотребној помоћи и пешачила јуначки, као и ти. Понекад сам, прва прејуривши опасност, ругајући ти се, весело говорила: „Ако не можеш сам, дај да ти помогнем". Ти си се смејао и пружао ми руку, а ја ти говорила: Хајде помучи се; немој да си слаботиња. Сећаш ли се како смо једном залутали далеко, далеко и како сам ја огладнела, а ти набрао некакве зелене крушке? Памтиш ли како смо им хвалили укус? — „Само ја и ти, небо и земља" — говорио си ти кад смо с брда посматрали видик. — „Само нас четворо силних, као богови" — смејала сам се ја. — „Не, као богови; силни као истина" — поправљао си ме ти.

То су ситнице, драги, али то је већ била срећа, почетак љубави. Ми смо били задовољни, кад смо заједно, а још нисмо разумели себе, још нисмо знали што смо једно другом.

Одобрио си моју намеру да будем самостална, да одем од богате рођаке која ме мази, и да ступим у службу.

Сећаш ли се како си ме ти допратио у село? Моја рођака, широких погледа и дивна срца, имала је потпуно поверење у мени и волела је и тебе због мене. Сећаш ли се како си се представио сељанима као мој брат од тетке, и како смо се после смејали кад су ми те они хвалили? „Они не би разумели“ — говорио си ти. Дабогме. Тада још ни ми нисмо разумели. Доцније тек, без љубавних фраза, ти си ми рекао, оног најлепшег дана, да ме волиш.

Никад ти ниси тражио да ме пољубиш и зато сам те још више волела. Сваки звук твога гласа био ми је милији од загрљаја. Сваки твој поглед хиљаду пута слађи од пољупца. Ми смо били фине душе; наша је љубав била отмена.

Виђали емо се три пут годишње. О празницима сам хитала теби.

О, то доба, драги! То доба радосних мисли на тебе, доба срећнога рада, доба нервозног чекања поште. Уз свако предавање деци ја сам осећала твоје присуство; сваки мој поступак био је достојан твоје хвале. Сваки дан био је пун корисног рада и радости, што пролази, да уступајући другом приближи дан кад ћу опет тебе видети. Твоја писма, твоје речи, ти — то је био мој лепи живот.

Једног дана дође изненада. Сећаш ли се? Онемела сам од радости. Ти рече да полазиш на страну и ја одговорих да треба да идеш.

Три дана си остао у моме селу. Та три дана! Дајте ми још један век да патим, да исплатим ту срећу. Драги, ја знам од речи до речи све, што си говорио тада, ја памтим све, што си ми обећао... Требало је растати се. Минуте сам рашчлањавала на погледе и покрете, на твоје речи и на ударце свога срца, да би их одужила. Минути су били дивне вечности, па ипак су часи летели брзо,

као срећа. Да бих још мало била с тобом, испратила сам те до оближње вароши, до воза.

Одлетело је време и ти си стајао на степеницама вагона и гледао ме. О, тај поглед! У њему је било толико љубави и толико туге што одлазиш, да је моје јадно срце поред свега бола дрхтало од радости. „Мене воли — он, овај дивни, лепи човек; ове дивне, сиве очи мене гледају с тугом; ја сам та срећна, коју он, тако паметан и тако велики, *воли*. Благо мени!“.. А срце је играло, играло, а очи су гледале, гледале тебе, да те таквог за навек запамте.

— Збогом, још једном — казао си ми ти и пружио руку. Твој осмех је дрхтао од бола, а твоје очи су ми заједно с твојим шапатом казале једно очајно, велико, дивно: збогом, душо!

— Драги!.. — и ја сам ти, гушећи се, пружила уста и ми смо се пољубили. Тај први и једини пољубац наш као да је за тренутак ублажио бол. Али одмах затим звизнуо је воз, и ти си последњи пут махнуо шеширом и руком, последње збогом казао очима, последњи осмех бацио на моје лице и одлетео у свет, одлетео од мене за навек.

Тога дана било је на станици људи, који су ме знали у који су видели наш растанак. И они су ме осудили. Ја тада никога нисам видела; ја тада не бих приметила ни да су ме камењем засипали. Јер сам се растајала с тобом...

Осудили су ме. Причали су много о мојој безочности неваљалству. Пољубила сам на растанку човека, који ми је све у животу, и зато су ме осудили. Кад би они могли знати како ме је се мало тицало њихово мишљење. Па ипак — било ми је непријатно. Моје „пријатељице“ почеше глупо и одвратно да ми наговештавају да су веће по нечему од мене и да ме завијено испитују о теби, тражећи, ваљда, да им се за снисходљивост одужим поверљивошћу. Жене и девојке, које су јуриле за сваким познанством мушкарца само зато, што

је мушкарац, које су глупо кокетовале и невешто се наметале, које су можда у мраку и буџаку расипале своје бљутаве пољупце, рекоше да сам лакомислена и „безобразна“. Оне, које су се продавале за свилене крпе или биле неваљалице стога што их је порок мамио, што је у блату била њина атмосфера, обедише ме да сам имала љубазника!

Презриво сам ћутала на неделикатна изазивања пријатељица; нисам ни главе окретала на ситне и крупне неваљалице. Омрзоше ме. Поносито сам уздигле главу и понела бреме људске мржње. Не би ме умор савладао, не би ми се леђа погрбила од тога терета. Ничија ми мржња није могла нашкодити кад сам имала твоју љубав. Само ти си могао да сломиш мој живот из корена, и ти си га сломио, ти, драги, који си ме онако лепо волео.

Шта је то било и како, ја још не могу да разумем. Осетила сам — и сувише — и помирила сам се, али још не могу да разумем.

После онакве љубави, после онаквог растанка ти си престао да ме волиш. Је ли то могућно? Зашто? Да је дошла нека друга љубав, нека боља и већа од мене девојка, па да разумем. Не кажем да ми буде лакше, већ да разумем. Али није, није. Ти си се променио. Ти си постао ситан човек, без воље, кога живот баца како хоће. Ти, онај мој силни драги! Зашто, како, откуд? Ето, то никад нисам могла разумети. Твоја прва писма уносила су крепост у мој живот, крепост, велим, јер је љубави био пун. И ја сам, силна као природа и љубав, живела срећно, мислећи само на тебе. Ја бих тако могла проживети век, али...

Онај пламен честитости почео је полагано да се гаси. Зашто, драги? Твоја су се писма мењала. Ти си се мењао. Место топлоте и радости, твоја су ми писма почела доносити бригу и јед. Ти си заборавио мене; ти си ми говорио отрцане љубавне речи и причао како се проводиш. Једном си напоменуо како те је захватила бујица времена. Други пут си цинички казао како се из сећања

на мене по мало заљубљујеш у лепе црнооке странкиње. Ја ти одговорих: да ти не буде сувише монотоно, промени некад и по коју плаву. Било је пакости у моме одговору, јер ја сам још била толико сигурна у тебе, да се нисам бојала да те увредим. Зар ја да те чувам? То би вређало моју љубав. Ти си ми одговорио да си се тога и сам сетио. Ти си се тобож шалио. Нашто таква шала? Мало даље рекао си ми да те, можда, не бих могла волети таквог какав си сад, ма да ниси гори од других. Ја ти рекох да ћу ти отворено казати кад те престанем волети и замолих те да се не сматраш нечим обавезан мени, већ да будеш потпуно слободан. Ти отписа да ти се чини да сам попустила и да небих много жалила ако те изгубим. То је било подло, господине! То је била хотимична лаж. Бесна од једа, ја ти одговорих да ћу те презрети ако се уверим да си ти постао нитков, да ћу те се гнушати, а не жалити те. Ја искрено то рекох, али ја нехотице слагах. А ти си после ћутао...

Ћутао си и кад сам ја после очајне борбе са својим поносом села и написала ти једно писмо дављеника; кад сам те молила да ми бар искрено објасниш шта је све то; кад сам ти отворено говорила о своме болу и страху да те не изгубим; кад сам се понижавала, молећи те да ми опростиш увреде и неосновану љубомору и тако даље. И сад од стида поцрвеним кад се сетим тога писма и свога чекања и твога ћутања и после њега... Јао!

Пробала сам да те избацим из срца, из мисли, из снова; пробала сам да ишчупам љубав из свога живота. Узалуд: љубав и живот били су једно исто.

О, да знаш шта сам препатила! Можда би се сажалио? После најјачег удара ишао је бол за болом, горчина за горчином. Људи су ме вређали и сад сам осећала њихове увреде и болеле су ме. Ја сам била несрећна и нисам могла сакрити да сам несрећна. И ћифтински морал је триумфовао. Остављена. Причало се о мени толико, као да сам чудовиште, каквог нигде нема. Кад сам морала одлазити у варош, мушкарци су ме сретали с од-

вратном љубазношћу. Они су мислили да кад сам имала једног љубазника, могу имати и другог и сваки се сматрао достојним мене. Ах, драги! .. Болна, скрхана, ја сам се несвесно кретала кроз живот, не дотичући се ничега, као проклета, као губава.

Тако је прошла година дана. Дошао је распуст. Жељна мира и поштене душе и тихе нежности, ја сам пожурила у Београд својој рођаци, која ме је радосно дочекала.

Требало је да те још једном видим, још један удар да добијем. Рекоше ми да си у Београду. Разболех се од јада и жеље да те видим и од воље да те не видим. Пријатељи те известише да сам болесна. Можда су ти поласкали да сам болесна због љубави. И твоје добро срце зажали за девојком, која га је волела и која може умрети од љубави и ти дође да ме обиђеш у болести — или можда да уживаш у триумфу. О, да си знао да ми ускратиш ту радост!

Дрхтала сам кад си отворио врата. Звук твога гласа! Ти? Ја се обрадовах и храбро сакрих радост и погледах те у очи.

Онај исти поглед, иза кога као да се крију неки лепи тајанствени снови, а иза кога можда није било ничега, онај исти осмех, онај исти ти, само мало збуњен. Ти збуњен! То ме вређа. И одједном учини ми се да сам све разумела. Да се не варам ипак? О, ја сам хтела да се варам. Мржња ми даде снаге и ја ти рекох љубазно, као пријатном туђину: — То је лепа пажња што си дошао. Ти си се изненадио моме понашању и извињавао да ниси раније чуо да сам овде. Ја се насмејах, као пре, а ти ми нешто пружи.

Могао си ме поштедети од тога, драги, заиста си ме могао поштедети. То је био букет од пољскога цвећа и траке, и глогових гранчица и папрати. Могао си ме поштедети. Ја се сетих наших шетња и свих места, где је букет цветао и бол хтеде да ме угуши. Ти си опет

тамо био... без мене... сам... или ко зна?... можда с неком другом девојком... Ох!...

Мржња ме је давила. Ја отурих букет као ствар без вредности. Ја те преварих, драги, да ме се он не тиче. Тај лепи букет. Ево га у моме столу, заједно са највећим мојим благом — твојим писмима. Сув је, али је цео. Ту су и фини листови папрати и глогове гранчице и трава и суво пољско цвеће.

Али тада ја одгурнух букет и окретох се теби, и питах те кад си дошао и како је у свету. Не знам откуд сам узела снагу. Мој је говор изгледао сасвим природан и весео. Ти рече да и ако сам мало ослабела не изгледам болесна. Ја одговорих да већ оздрављам. Ти си био мало у недоумици и почео си неодређено да се правдаш. Ја ти доста одређено рекох да то није нужно. Теби као да је било мало жао. Ти си ме гледао и ја сам осећала да ти се допадам, да сам лепа; образи су ми горели и осећала сам неко надахнуће, неко херојство што ћу одбацити јефтину, лажну срећу и узети велики, диван бол, да с њим живим.

Ја се нисам преварила: све је било јасно. Твоја сујета се сажалила на моју љубав и ти си ми дошао с оправдањем, с букетом и с намером да ме великодушно по дужности и савести завараш, да се оправдаш за сад, па макар после опет поновио старо. Да сам ти се ја обесила о врат, ти би ме уверавао да ме волиш, расипао би своју јефтину нежност, и преварио би ме. И што је најгоре ти би преварио и себе: ти би мислио да ме волиш и да си добар и осећао би се срећним што преживљујеш опет једно велико осећање. О, бедниче, ти ниси више способан за велика осећања! Ти си играчка несвесног живота, ти си створење без духа и воље, али са жељом за радошћу и удобношћу, и ти примаш све онако како ти случај пружи и осећаш се задовољним. Кад си видео да ти се ја нећу обесити о врат и кад си поверовао да те не волим више, твојој је сујети било жао и твојој себичности тешко да се одрекне уживања

своје великодушности; али ти си се одмах разумно помирио с тим, јер си рачунао на мирну будућност, у којој би било иначе нових опасности због моје луде, нељудске љубави, О, како си ми био мрзак! Ти, чија сам некад душа била ја, ниси више имао душе; ти си је уситнио и поделио јефтиним женама, и сад си на мене гледао само као на лепу девојку с истим осећањем као што си гледао јефтине жене. Да ти не бих показала колико те мрзим, да ти не бих поласкала тиме, ја ти показах да си ми бескрајно равнодушан, и — увредих те. Гле, и ти си имао још поноса! Једног тренутка ти си чак зажелео да ме понова задобијеш — толико си ниско пао — али си размислио и одустао, јер ти се учинило да ти труд не би био довољно приносан. Ипак, кад си пошао запита ме да ли да дођеш опет. (Ти питао да дођеш! А пре?) Ја ти рекох да ме нећеш наћи; хоћу да излазим. — Дакле, озбиљно си оздравила? — рече ти. — Данас готово потпуно — одговорих двосмислено. — Ти си мало задоцнио да ме обиђеш као болесника.

Ја сам знала да сам сад могла силом своје воље да начиним од тебе слугу — силом своје воље и силом своје лепоте. Да сам те мање волела, ја бих ти се сад у мржњи осветила. Али ја нисам могла поднети да играм пајаца са својим херојем. Мрзела сам те, мрзела. Али је љубав јача од мржње: ти си отишао, и ја сам те опет волела.

Јеси ли ти то? Је ли то онај исти, онај исти? Је ли могућно? Ох, јесте...

Ти не знаш шта је после било. Твоји ти пријатељи нису могли казати да ме је на патосу нашла моја стара добра рођака. Нису ти могли казати како сам јој у трзавици у неколико речи објаснила све. Нису ти казали како је сирота жена, и сама несрећна, плакала нада мном. Како ме је молила да останем код ње, и како ја нисам пристајала; како се је нудила да пође самном у село и како сам ја одбијала, говорећи да би ме мучило њено присуство.

Хтела сам одмах да отпутујем, да будем сама, сама. Али сам се те ноћи разболела смртно — да опет оздравим. Доктори и нега моје рођаке су ме спасли — да живим опет. Рођака ме је сачувала и твога сажаљења и нових посета.

Оздравила сам и побегла у село, — да на миру волим тебе. На миру?! Зашто те волим кад треба да те мрзим? Зашто те не презрам кад заслужујеш? Кога ја волим и зашто? О, ја не волим онога беднога човека ситнога духа и без воље, не, ја сам њега одбацила. Ја волим тебе, о, мој дивни драги, теба онако поштеног, онако доброг, лепог и силног, каквог сам те знала, волим те зато што си ми дао најлепшу љубав и највећи бол.

Питам се по хиљаду пута: зар је свет тако заразно неваљао? Зар је бујица живота тако силна? Зар је зло тако примамљиво? Зар си ти тако слаб?

Дани, дани, дани — сви исти, сви пуни очајања и — наде. Смеј ми се, драги. Ја сам се надала: чућеш да сам умирала, размислићеш, разумећеш, покајаћеш се, и вратићеш се мени. Чекала сам писмо, чекала сам тебе. Узалуд нада, узалуд чекање. Ништа, ништа. Само го живот одбачене, презрене, губаве...

Радила сам у школи по већ усвојеном шаблону, равнодушно, не радујући се успеху, не марећи од неуспеха. А оне многе детиње очице гледале су ме искрено и жељно и поверљиво, као да сам им говорила сушту истину из срца. И често би ме сузе гушиле и ја бих зажелела да се исповедим тој деци, да им признам да их не волим као пре, зато што сам несрећна, што си ме ти волео и оставио. Она би ме разумела, она би ме ожалила. Безумље. Сузе сам гутала и продужавала лекцију по напамет научену, знајући чак и где ћу глас да подигнем.

Мислила сам полудећу. Нисам. Хтела сам се убити, а нисам могла. Кад сам изгубила и последњу наду, кад сам на памет научила сва твоја писма, кад сам веровала

да не могу више живети од онога, што си ти говорио, — ја сам купила револвер.

Равнодушно сам хтела да збацим живот, али последњег тренутка сам се сетила и нисам могла; жао ми је било да престанем мислити на тебе.

Презрена, проклета, губава, одбачена, сама! Бол, бол, бол.

Побледело је моје лице, упале су моје груди, срушена је моја снага; али су још светле моје очи, које си ти волео и још су као крв из срца црвене моје усне. Још извирују жене и девојае да ме виде, још се мушкарци обазиру. Свет признаје да сам сад и лепа и интересантна, док сам пре била само лепа. Мени је то мило; јер ти си ме начинио интересантном. Али ја умирем. И волим тебе, који си ме убио. Волим те, драги.

Ја знам да морам скоро умрети, знам да морам престати да мислим на тебе. Али ја ћу се пред смрт наплатити. Ти ћеш ми то учинити, драги: ти ћеш доћи, ти мораш доћи.

Ја ћу тада пронаћи где си и писаћу ти и зваћу те да те видим последњи пут. Казаћу ти целу истину и послаћу ти сва ова непослана писма. И ти ћеш видети колика је моја љубав и бол. Видећеш да си увек био уза ме: и у јесење црне вечери, кад сам кроз прозор видела само таму и светле правоугаонике сеоских прозорчића, који су говорили о животу и раду унутра; и у бљештаве пролећне ноћи кад је пун месец заливао сјајем црне димњаке и ниске кровове и погнуте воћњаке, и кад су расцветале вишње бацале на беле зидове своје дивне сенке, налик на неке диовске, китњасте везове; и кад је пљуштала киша и кад су по блату шљепкали боси сељаци; и кад је сунце давало животе и сагоревало животе; и кад је мраз ледио; и кад сам учила децу да буду добра; и кад сам осећала како су људи зли. Увек, увек. Увек с тобом, а вечито те жељна.

И поласкаће то силно твојој сујети, а можда...

У тебе је неверна ситна душа, али ти си чедо модернога века: у тебе су осетљиви нерви, твоје је срце, слабо. Разнежиће се срце, узнемириће се нерви и ти ћеш дојурити мени.

Доћи ћеш мени опет. И опет ћеш седети поред и мене, ја ћу те гледати и смешити се осмехом самртника. (О, само да не будем сувише ружна тад!). А ти ћеш плакати, драги, и проклињати себе и грчити се од бола. А ја ћу те молити да се умириш и плакаћу и само. И тако ћемо нас двоје заједно оплакати мене. Тебе ће ухватити очајање, и ти ћеш у лудилу говорити: — „Оздрави, хоћу да оздравиш, хоћу да поправим, хоћу да те воли!“ И опићеш, се и причаћеш ми бајке о животу. А ја ћу се претварати да ти верујем, а можда ћу заиста и поверовати и рећи ћу ти: — „Добро, де, насмеј се, де, погледај ме“. И ти ћеш се хипнотисати и насмешити, и погледаћеш ме.

Опет твој поглед с тајанственим обећањем, твоја уста, твој осмех и сјај зуба. Опет ти ту код мене. Звук твог гласа. Љубав ту код мене... Опет.

И ја ћу осетитити највећу радост и насмејаћу се срећно и стаће срце од радости и страха, да не оде, да не побегне та срећа. Свршиће се. Отићи ће живот, а осмех ће остати да сведочи како је било лепо живети и волети.

А ти ћеш чупати своје лепе косе и звати ме и проклињати себе. Драги, ко ће тада да те утеши?

И скупиће се свет. Заплакаће моје пријатељице, а оне, које су ме мрзеле, помислиће да су се можда огрешиле о мене и биће им жао. Људи постају блажи кад се погледају очи у очи са смрћу. И волеће ме тога дана сви и рећи ће да сам била добра и мученица.

И окренуће се гнев и мржња и мрски погледи теби.

О, драги, ко ће тада да те одбрани?

А ти ћеш у очајању црпсти задовољство из те опште мржње.

Однећете ме на сеоско гробље. И ти ћеш стајати блед, и дрхтаћеш, и гледаћеш како се спушта сандук и грудва земље на мене, на мене...

И појмићеш да си имао ретко богатство и да си га лудо упропастио. И осетићеш да си сам и да те нико никад неће волети као ја. И вратиће се љубав, да повећа очајање.

Људи ће се разићи, а ти ћеш остати и звати ме, а гробови ће унаоколо ћутати, и ја ћу у своме гробу ћутати.

Тада ће тебе ухватити страх, привиђаће ти се авети и фурије, и побешћеш у Београд, и патићеш силно. Тада ће ти доћи пријатељи да те теше, а ти ћеш им говорити да си убица. А они ће те одвести у кафану и опиће те. И уз промуклу дреку цигана, у прљавоме кафанскоме диму ти ћеш причати о мени и о чистоти моје љубави. И плакаћеш ти и твоје сузе мешаће се с вином. Тако ћеш ти мене ожалити. И допашће ти се та жалост. А твоји другови ће се забринути да не постанеш бекрија и саветоваће те и молиће да дођеш к себи, да се освестиш. А кад прође месец дана, ти ћеш се и сам тргнути и видети да је то лудо и некорисно и почећеш нов трезвен паметан живот. И учиниће ти се да си се одужио савести и мени, и да си ме достојно ожалио.

И док ти живиш трезвено и паметно, мој ће гроб зарасти у траву. Наћикаће коров и једва ће вирети из њега врх од крста. И прегазиће мој гроб понека сељанка, која се жури да закука за сином или мужем и да му однесе понуде; и саплешће се на мој крст и прогунђаће каква полупијана циганка, која се с пуном торбом жури кући, носећи са мртвачке трпезе живот и радост својим циганчићима.

Заборав, заборав. После смрти долази заборав.

Болесна је моја машта. Ови моји болеснички снови као да подижу тужбу против тебе. Опрости ми, драги. Ја те ни за шта не кривим Та ти ниси био, можда, гори од других. Крива сам ја, моја љубав и мој бол. Ти ниси крив.

Доста, драги. Намучила сам се. Бојим се да се и ти не намучиш, читајући. Треба да легнем, да се одморим мало. То живот захтева.

Бела ноћ уступа белом јутру. Заседела сам се, причајући с тобом. Збогом, драги. Волим те.

Живот тражи да се одморим. Живот! Живот?
Живот је љубав, љубав је бол, бол је смрт.
До виђења у очи смрти, драги!

Л. Михајловић.

МАЛА РОКА.

(Крај).

Је ли истина да се та завеса миче? Он се то питао, бојећи се да га очи не варају. То је у осталом било тако незнатно: лак потрес материје, једна врста подрхтавања бора, једва неко таласање као оно које производи ветар. Ренарде застаде укочених очију, испружена врата; и постићен својим страхом диже се нагло, учини четири корака, обема рукама дочепа драперију и лагано је уклони. Најпре није видео ништа сем црна стакла, црна као плоче преливене сјајним мастилом. Иза њих ноћ, велика непрозирна ноћ, простирала се до невидљивог видика. Он је остао стојећи пред тим неограниченим мраком; кад одједном опази светлуцање, светлуцање које се кретало, изгледало далеко. Онда примаче лице окну, мислећи да без сумње неки ловац ракова кришом лови у Брендији, јер поноћ је била прошла, а то је светлуцање повлачило се обалом воде, под гором. Како још није разазнавао заклопи очи рукама; светлуцање постаде светлост, и он опази малу Року, нагу и крваву на маховини.

Он устукну, згрчен од ужаса, удари о своје седиште и паде на леђа. Остаде тако неколико минута, а душа му је била на крајњим мукама; затим седе и поче да размишља. Имао је халуцинацију, то је све; халуцинацију која је дошла отуда што је неки ноћни лупеж ишао речном обалом са својим фењером. У осталом, шта је чудновато ако успомена на његов злочин изнесе преда њ привиђење покојнице.

Дигнувши се, попи чашу воде, затим седе. Мислио је: „Шта да радим ако се то понови?“ А то ће се по-

новити, он је осећао, био је сигуран. Прозор је већ мамио његов поглед, звао га, привлачио. Окрете своју столицу да га више не види; затим узе једну књигу и покуша да чита; али ускоро му се учини да чује како се иза њега нешто креће, и он се нагло обрте на једној нози наслоњаче. Завеса се опет мицала; овога пута зацело се мицала; више није могао сумњати; он јурну и дочепа је једном руком тако сурово, да је обори заједно са рамом; затим жудно приљуби своје лице уз окно. Не виде ништа. Напољу је све било црно; он одахну са радошћу човека коме су спасли живот.

Врати се дакле да седне; али готово одмах жеља да опет гледа кроз прозор поново га обузе. Откако је завеса била пала, прозор је био нека врста мрачне рупе на тамном пољу, која привлачи и која је ужасна. Да не би попустио том опасном искушењу, свуче се, угаси светлост, леже и затвори очи.

Непомичан, на леђима, са врелом и знојавом кожом, очекивао је сан. Велики сјај од једном продре кроз његове капке. Он отвори очи, држећи да му стан гори. Све је било црно, а он се налакти да покуша разазнати прозор који га је стално, неодољиво привлачио. Усиљавајући се да види, он опази неколико звезда; и он се диже, пређе, пипајући, собу, опруженим рукама нађе окна, и прислони на њих своје чело. Тамо доле, под дрвећем, тело девојчице сијало је као од фосфора, осветљавајући мрак око себе.

Ренардс узвикну и побеже својој постељи, где остаде до јутра, главе сакривене под јастук.

Од тога тренутка живот му постаде неиздржљив. Дане је проводио у страху од ноћи; а сваке ноћи привиђење се понављало. Тек што би се затворио у своју собу покушавао је да се бори; али узалуд. Нека несавладљива снага дизала га је и гурала ка окну, као да хоће да зове сенку и одмах је и виђао, најпре где лежи на месту злочина, лежи са раширеним рукама, раширеним ногама, онако како је тело нађено. Затим се мртва

дизала и прилазила, ситним корацима, као што је чинило дете излазећи из реке. Она је прилазила полако, сасвим право прелазећи преко ливаде и преко леје осушеног цвећа; затим се дизала у ваздух, ка прозору Ренардеа. Она је прилазила њему, као што је пришла убици на дан злочина. И човек је узмицао поред аветиње, узмицао до своје постеље и падао на њу, знајући добро да је мала ушла и да сад стоји иза завесе која ће одмах почети да се миче. И до сутрадан он је гледао укоченим погледом ту завесу, очекујући без престанка да види где излази његова жртва. Али она се више није показивала остајала је ту иза материје коју је понекад потресло дрхтање. И Ренарде, прстима згрченим на својим застирачима стезао је њих као што је био стезао за гушу малу Року. Слушао је како откуцавају часови; слушао је у тишини шеталицу свога часовника и дубоке ударе свога срца. И несрећник је патио, више но што је икад патио иједан човек.

Затим, чим се на таваници јављала бела пруга објављујући блиски дан, осећао се ослобођен, најзад сам, сам у својој соби; и поново је легао. Онда је спавао неколико часова, узнемиреним и грозничавим сном у ком му се често јављало страховито привиђење његових бдења.

Кад је доцније у подне силазио на ручак, осећао се изломљен као после необично великог умора; и једва је јео, мучен непрестано страхом од оне коју ће видети опет идуће ноћи.

Ипак је добро знао да то није била аветиња, да се мртви не враћају, и да његовим мукама једини је узрок његова болесна душа, душа обузета једном једином мишљу, једном успоменом која се не да заборавити, да је само она изазивала умрлу, васкрсавала је, звала, износила пред очи у којима је остала неизгладива слика.

Али он је знао и то да се неће излечити, да никад неће измаћи дивљачком гоњењу свога сећања; и одлучи се да умре, пре него и даље да подноси те паклене муке.

Онда је тражио како да се убије. Хтео је да то буде просто и природно, што не би допуштало да се верује у самоубиство. Јер он је полагао на свој глас, на име које су му стари оставили; и ако би се почело сумњати у узрок његове смрти, без сумње би се помислило на необјашњени злочин, убицу који се није могао пронаћи, и не би се устезали да њега оптуже за недело.

Била му је дошла чудна мисао, да га смрска дрво под којим је убио малу Року. Он се дакле реши да посече своју гору и да лажно одигра несрећан случај. Али буква не хтеде да му сломије кичму.

Кад се вратио кући, обузет лудачким очајањем, дочепао је револвер, а после није смео да окине.

Час вечере изби; он је јео, затим се вратио горе. И није знао шта да ради. Сад, пошто је први пут измакао, осећао се кукавица. Мало час био је готов, чврст, решен, господар своје смелости и своје одлуке; сад је био слаб, плашио се смрти више него умрле.

Муцао је: „Више нећу смети, више нећу смети“, и, са ужасом, гледао је час оружје на своме столу, час завесу која је скривала прозор. Чинило му се и то да ће се нешто страховито десити чим његов живот буде престао! Нешто? Шта? Њихово сретање можда? Она га је вребала, она га је чекала, звала га је; и показивала се тако сваке вечери зато да она њега улови, да га привуче својој освети, да га одлучи на смрт.

Он поче да плаче као дете, понављајући: „Више нећу смети, више нећу смети“. Затим паде на колена и промуца: „Боже мој, Боже мој“. Ипак, не верујући у Бога. И он, одиста, више није смео да гледа свој прозор у коме је знао да је шћућурена аветиња, ни свој сто на коме је сијао револвер.

Кад се подигао рече гласно: „То не може трајати; треба свршавати“. Звук гласа у немој соби учини да му дрхтавица прође кроз удове; али како се није решавао да узме икакву одлуку; како је добро осећао да прст његове руке неће хтети притиснути обарач оружја, он

оде да поново сакрије главу под покриваче своје постеље, и размишљаше.

Требало је наћи нешто што ће га принудити да умре, изнаћи неко лукавство против себе самог, лукавство које му неће дозволити никакво устезање, никакво одлагање, никакво могућно жаљење. Завидео је на смрт осуђенима које воде на губилиште окружене војницима. О! кад би могао молити некога да одапне оружје; кад би могао, признавши стање своје душе, признавши свој злочин неком сигурном пријатељу који га никад неће раструбити, од њега задобити смрт. Али од кога да тражи ту ужасну услугу? Од кога? Бирао је међу људима које је познавао. Лекар? Не. Он ће то доцније, без сумње, причати? И одједном чудна мисао прође му кроз главу. Писаће иследном судији, кога је интимно познавао, и одаће се сам. У томе писму рећи ће му све, и злочин, и муке које је трпео и своју одлуку да умре, и устезање, и срество које је употребио да оснажи своју изнемоглу храброст. Он ће га, у име њиховог старог пријатељства, преклињати да писмо уништи чим дозна да се кривац казнио. Ренарде је могао рачунати на тог судију, знао га је као сигурног, ћутљивог, неспособног чак и за једну несмишљену реч. То је био један од оних људи што имају непоколебиву савест, којом влада, упућује, управља једино разум.

Тек што је саставио тај план, чудновата радост завлада његовим срцем. Сад је био миран. Написаће, полако, своје писмо, затим, при освитку дана, спустиће га у сандуче приковано за зид свог мајура, затим ће се попети на своју кулу да види кад дође разносач, и кад човек са плавом блузом буде одлазио, он ће се главачке бацити на стене на које се ослањао темељ. Постараће се најпре да га виде радници који су секли шуму. Моћи ће се дакле успети на басамак који је штрчао унапред и где је била мотка на којој се, у дане светковинâ, развијала застава. Он ће једним трајем пребити мотку и стропоштаће се с њом. Како да се посумња у несрећан случај?

И он ће погинути одмах, узевши у обзир своју тежину и висину куле.

Одмах се диже из постеље, седе за сто и поче да пише: није заборавио ништа, ни једну појединост свога живота на самртним мукама, ни једну појединост паклених мука свога срца, и заврши објављујући да се сам осудио, да ће погубити злочинца, и молећи свога пријатеља, свога старог пријатеља, да пази да се никад не осумњичи његова успомена.

Довршивши своје писмо опази да је дан свануо. Он затвори писмо, запечати га, написа адресу, затим сиђе лаким корацима, отрча до малог белог сандучета прикованој за зид на крају салаша, и кад је бацио ту хартију која му је прљила руку, врати се брзо, метну резу на велика врата и успне се на кулу да чека пролазак писмоноше који ће однети његову смртну пресуду.

Сад се осећао миран, ослобођен, спасен.

Хладан, сув ветар, ледени ветар прелазио му је преко лица. Он га је удисао жудно, отвореним устима, пијући његово ледно миловање. Небо је било црвено, и то црвенило било је ватрено, зимње црвенило, и цела равница, бела од иња под првим зрацима сунца, сијала је као посута стакленим прахом. Ренарде, стојећи, гологлав, гледао је пространи крај, лево ливаде, десно село, чији су димњаци почели да се пуше за јутарњи обед.

Под његовим ногама текла је Брендија преко стена које ће га замало размрскати. У тој лепој леденој зори осећао је да се поново рађа, и да је пун снаге, пун живота. Светлост га је купала, опкољавала, прожимала као нада. Хиљаде успомена навалило је на њега, успомене на слична јутра, на брзо корачање по тврдој земљи која му пуцка под ногама, на пријатна ловљења по обали бара где спају дивље патке. Све лепе ствари које воли, лепе ствари живота, гомилале му се у успомени, подстицале га на нове жеље, будиле у њему све снажне прохтеве његовог живог и моћног тела.

И он хоће да умре? Зашто? Хоће да се глупо убије јер се плаши једне сенке? плаши ничега? Богат је и још млад! Каква лудост! Та довољно му је једно разонођење, једно удаљење, једно путовање па да заборави! Ове ноћи баш, он дете није видео, јер занета мисао занимала се другим нечим. Можда је више неће видети? И ако га буде походила у овој кући, неће га, зацело, пратити у друго место. Земља је велика, а будућност дуга. Зашто да умре?

Поглед му је лутао по ливадама, и на стази дуж Брендије спази једну плаву мрљу. То је био Медерик који је долазио доносећи писма из вароши, и да узме писма из села.

Ренарде се стресе, осећај бола прође му кроз тело, и он јурну вијугавим степеницама да узме своје писмо, да га тражи од разносача. Сад га се мало тицало хоће ли га видети; трчао је преко траве окићене ноћним ледом, и пред сандуче на крају мајура дође баш у исто време кад и писмоноша.

Човек је био отворио мала дрвена вратанца и узимао неколико хартија које су спустили становници места.

Ренарде му рече:

— Добар дан, Медериче.

— Добар дан, госпо'н кмете.

— Чујте, Медериче, ја сам бацио у сандуче једно писмо које ми је потребно. Дошао сам да га тражим од вас да ми га вратите.

— Добро, госпо'н кмете, вратиће вам се.

И писмоноша диже очи. Остаде запрепашћен пред ликом Ренардеа; образи су овоме били модри, поглед помућен, са црним колутима испод очију, које су упале у главу, коса у нереду, брада замршена, кравата одрешена. Видело се да никако није легао.

Човек упита: „Јесте ли ви болесни, госпо'н кмете?“

Овај, разумевши одједном да његово држање мора изгледати чудновато, изгуби присуство духа, муцаше:

„Та нисам... та нисам... Само, скочио сам из постеље да потражим од вас писмо... Спавао сам... Разумете ли?“...

Неодређена сумња прође кроз главу старога војника.

Он прихвати: „Какво писмо?“

— То што ћете ми вратити.

Сад се Медерик устезао јер му понашање кметово није изгледало природно. Можда је у том писму била тајна, нека политичка тајна. Он је знао да Ренарде није републиканац, и познавао је све преваре и све подвале које се употребљују при изборима.

Он упита: „На кога је адресовано то писмо?

— На Г. Питоена, иследног судију; ви добро знате, Г. Питоена, мога пријатеља!“

Разносач потражи међу хартијама и нађе ону коју су му тражили. Онда поче да је гледа, окрећући је и преврћући међу прстима, врло двоуман, врло збуњен, у страху да не учини крупну погрешку, или да навуче непријатељство кмета.

Видећи његово устезање, Ренарде учини покрет да дочепа писмо и да му га отме. Тај нагли покрет убеди Медерика да се тиче важне тајне, и реши се да чини своју дужност, пошто пото,

Он дакле баци куверту у своју торбу и затвори је. одговоривши:

— Не, госпо'н кмете, не могу. Чим је оно упућено суду, не могу“.

Страховита зебња стеже срце Ренардеу, који промуца:

— Али ви ме добро познајете. Можете чак да разликујете мој рукопис. Кажем вам да ми је та хартија потребна.

— Не могу.

— Деде, Медериче, ви знате да сам ја неспособан да вас преварим, кажем вам да ми је потребно.

— Не. Не могу.

Један дрхтај гњева прође кроз жестоку душу Ренардеа.

— Али, до сто ђавола, пазите се. Ви знате да се ја не шалим, и да вас могу најурити са места, добричино мој, и то још брзо. А после, на крају крајева ја сам кмет овога села; и ја вам сад заповедам да ми вратите ту хартију.

Разносач одговори са чврстином: „Не, не могу, госпо'н кмете!"

Онда Ренарде, изгубивши главу, дочепа га за мишицу да му отме торбу; али човек се одбрани једним, трзајем и, устукнувши, диже свој дебели штап од зеленике. Непрестано миран, он изговори: „О! не дирајте ме, госпо'н кмете, или ударам. Пазите се. Ја вршим своју дужност!"

Осећајући се изгубљен, Ренарде, нагло, постаде понизан, благ, преклињући као дете које плаче.

— „Хајде, хајде, пријатељу, вратите ми то писмо, ја ћу вас наградити, даћу вам новаца, ето, ето, даћу вам сто динара, чујете ли, сто динара".

Човек окрете пете и пође.

Ренарде је ишао за њим дахћући, муцајући:

— „Медериче, Медериче, слушајте, даћу вам хиљаду динара, чујете ли хиљаду динара".

Онај је ишао непрестано, не одговарајући. Ренарде продужи: „Учинићу вас богатим... чујете ли, што год хоћете... Педесет хиљада динара за то писмо... Шта се то вас тиче?... Нећете?... Е лепо сто хиљада... јел' те... сто хиљада... разумете ли?... сто хиљада динара... сто хиљада динара".

Писмоноша се окрете сурова лица, строга погледа: „Сад, доста, или ћу пред судом поновити све што сте ми говорили".

Ренарде се одједном заустави. Свршено је. Више нема наде. Окрете се, и неже својој кући, скачући као гоњена животиња.

Али сада се Медерик заустави и гледаше са запрепашћењем то бегство. Он виде да кмет уђе у своју кућу,

и очекиваше још као да се нешто чудновато мора догодити.

Ускоро се, одиста, висок стас Ренардеа појави на врху Ренардове куле. Он је трчао око равног крова, као луд; затим дочепа мотку заставе и затресе је бесно не успевши да је сломије, затим нагло, сличан пливачу који хоће да рони, скочи у празнину, са испруженим рукама.

Медерик јурну да му притече у помоћ. Прелазећи парк опази дрвосече који су ишли на посао. Он их дозва вичући да се десио несрећан случај; и они на подножју зидова нађоше крваво тело, чија се глава размрскала о једну стену. Ту стену опкољавала је Брендија, и видело се како у њену бистру и мирну воду, разливену на том месту, утиче танак ружичаст млаз мозга помешаног са крвљу.

Гиј де Мопасан.

(С француског превео Х.).

ТРИЛОГИЈА.

Као љубичица украј пољског жбуња,
Све док дневна светлост тихо не малакше,
У мени полет, цела снага куња
И срце бије све лакше и лакше.

Али када душу моју ноћ обасја
Дубоким утиском својих тамних веђа,
Кад умукну даљна завијања пасја
И жагор, мисао за мишљу се ређа,

И гомилу жеља са дна душе крене,
И поворку страсти романтичних мами,
И буди младост, успомене њене,
И шарену игру утисака да̂ ми.

На калдрми мога рођенога града
Колико сам чудних доживео ноћи,
У друштву фантома радости и јада,
Све у чудној вреви и опет самоћи.

Ја и моје срце присутни смо тада
Младости наше плачној мелодрами
Комедији тежња што се боре сада,
И жалосној игри старости у тами.

Чудно се коло страсти тада води
Уз златне харфе и песме на лири.

У лепој, чедној, поноћној слободи,
Док ћелав месец изнад кућа вири.

Убледеле звезде жалостиво сјаје
Саучешћем, док се, нечујно од света,
Живота нашег трилогија даје,
Велика, дуга неколико лета.

Сима Пандуровић.

ИСПОВЕСТ.

Не веруј, драга, све је само маска,
Када ти кажем да те волим чедно
И да ја нисам душа која ласка,
Не веруј, драга, све је само маска.

И ја сам коров из овога врта,
Са истом бојом и задахом истим,
И моја љубав груба је и крта,
И ја сам коров из овога врта.

Прошло је време лутања и плача
И тихе чежње у звезданој ноћи,
Од мене страст је силнија и јача,
Прошло је време лутања и плача.

Моја је душа сањарија сита
И лепих речи што не значе ништа
И што су стално судбе штура жита,
Моја је душа сањарија сита.

Ја нећу да те имам као Бога.
Или икону смирену и свету,
Са врлинама која нема многа,
Ја нећу да те имам као Бога.

Ја хоћу да си од меса и крви,
Са пожудама земаљскога створа,
И силно да те страст, кô мене, мрви,
Ја хоћу да си од меса и крви.

Коста Петровић.

ПОД ЛИПОМ.

(Женско пева)

Под липом тамо
На пољани,
Месташце нађосмо свеже;
Прођ онуд само,
Још искрхани
Ту цвеће и травица леже
    Наблизу, чуј, у лисној гори,
    Хај-попевај,
        Славујев пев се ори.

Кад, не знам како,
Стигох до мете,
Драги ме ту је већ чек'о.
Ах, лепо тако
И мило ме срете,
И шта ми све није рек'о.
    И пољубио је сто пута мене,
    Хај-попевај,
        Усне ми још црвене.

За лежај цвећа
Набрâо је свуд,
Душеке меке од смиља.
Ког и сад срећа
Још погна туд,
Задрхтаће му срце од миља.
    Рећиће му оне руже мале,
    Хај-попевај,
        Где су ми косе лежале.

Да му пружих крило,
Да чује ико,
Пропала бих у земљу од срама.
Шта је онда било, —
Не, никад нико
Знат' не сме, до он и ја сама,
    И тичица сред горе сјајне,
    Хај-попевај,
        Она зна да чува тајне.

Валтер фон дер Фогелвајде.

(Са старонемачког превео Y.)

КНЕЗ МИЛОШЕВА УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА.

[Милош Обреновић, књига друга (1821—1826), написао Др. Мих. Гавриловић. Издање Задужбине И. М. Коларца. Београд, 1909].

(Крај).

Кнез Милош је имао два задатка: прво, да ослободи земљу турског туторства; затим, да заведе самосталну националну управу. Тежину првог задатка увиђа сваки. Други задатак пак може многима изгледати доста лак. Јер, природно је претпоставити да је наш народ једва чекао да дође до своје самосталне управе, готов да јој служи с одушевљењем и благодарношћу.

После Гавриловићеве књиге, види се јасно да ни овај други задатак није био тако лак као што је изгледао. Колико је год Милошу требало вештине да истисне турску управу, толико му је исто требало енергије да на место ње утврди управу српску. У томе послу он је наилазио на не мале тешкоће код својих властитих сународника. И ако назначен самим догађајима за носиоца наше самосталне управе, Милош је имао врло много политичких противника, — и ти противници нису се много обазирали на то што борбом противу њега могу шкодити самој националној власти коју је он представљао. Првих десет година своје владе, Милош је имао стално посла с разним политичким „аферама“, са заверама, и са бунама. Г. Гавриловић је детаљно изложио те његове унутрашње тешкоће. Године 1816 он долази у сукоб с Молером и Мелентијем Никшићем; 1817 Сима

Марковић, Павле Цукић, и Драгић Горуновић дижу буну; те исте године прелази и Карађорђе у Србију; 1821 пада Абдулина и Добрњчева буна, а 1822 афера Николајевићева и Тодоровићева; 1824 открива се једна завера; 1825 избија Ђакова буна. Од првих десет година своје владе, Милош је само четири провео на миру.

Али ова политичка опозиција није била једино зло с којим је Милош имао да се бори. Поред ње треба поменути и хајдучију, која се јавила одмах после Милош-Марашлијине погодбе, и која је трајала годинама као нека хронична болест. Према Гавриловићевом излагању, то није била ова хајдучија коју ми знамо: хајдучија једне мале дружине, — него хајдучија у маси, хајдучија као народна зараза. У хајдуке не иду само бескућници и пропалице, него, такође, „људи имућни, временити, који по неколико деце имају и синове на женидбу“. У хајдуке иду чак и попови. Има читавих села која се одмећу од власти, а извесне нахије толико су заражене хајдучијом да се у њима јатаци броје на стотине. Хајдучија је претила да се рашири и залеже по целој земљи.

Милош је, одиста, био у тешком положају. Он је имао да се бори на све стране: прво, са турским властима, које су још постојале у земљи, и које је, тако рећи, свакодневно требало сузбијати; па онда, са политичким противницима у свом властитом народу, који нису престајали ковати завере и дизати буне; најзад, са том хајдучијом која је водила народ право у анархију. По разноврсности и величини тешкоћа које је имао да савлађује, види се боље него и по чем другом колико је у Милошу било снаге духа и воље. Он је имао да издржи неумитне пробе и кушања; имао да одолева сили и да доскаче лукавству; имао на сто начина да посведочи да је одиста од онога несаломљивога кова од кога мора бити сваки господар људи.

Г. Гавриловић прикупио је доста нових података о Милошевој борби са оним противницима који су му правили опозицију путем завера и буна. На основу ње-

говог излагања слободно је рећи, да је Милош побеђивао своје противнике, не само стога што у бољем положају од њих (јер он је како тако представљао законито стање), него још и стога што је био јачи човек од њих. Његова присебност у опасности била је страховита. И онда кад је стојао најгоре, био је у стању да посматра своју ситуацију као да би била туђа, да поред њених слабих страна уочи одмах и јаке, и да из ових последњих одмах сву корист извуче. Као што се није дао страхом збунити, тако се није дао ни гневом занети. Један од оних опасних људи чија је освета хладна, он није потезао на противника док му овај не би дошао под руку, али онда би га ударио једном за свагда. Он је био и саможив и немилостив, али на начин трезвен и методичан. Онда, пак, кад би од самог почетка ситуација била повољнија за њега него за његове противнике, он је радио брзо, без оклевања, с једном одлучношћу која је запрепашћивала. Његови ударци били су тада исто тако неочекивани као и коначни. Иначе, у обичном саобраћају, ведар, добро расположен, чак насмејан, велики „шаљивац и подсмејач“, — како би рекао Вук, — чинећи Султановим везирима утисак особито погодног човека, с којим се да радити...

Какав је у борби са противницима, Милош никада није боље показао него 1817, када се од једном сукобио с Карађорђем. Карађорђе, који је увек имао више смелости но плана, паде те године у Србију из небуха, пре него је проучио и припремио земљиште. Он се нада да привуче народ к себи силом свог великог имена; уверен да ће чете поврвети саме од себе, чим он побије свој стари барјак. О Милошу не води озбиљна рачуна. Уображава да га још може и придобити за своје планове, и позива га, прилично простосрдачно, к себи на договор. Милош је за њега још увек онај мали Милош кога је оставио 1813, понизан и преплашен, готов да му уступи предводништво народа, чим то стари Вожд затражи мало оштрије. Последњи Карађорђев покрет одаје ванредно

самопоуздање и лепу херојску машту, али у њему нема тачног познавања ствари, правог политичког рачуна, па може бити чак ни обичног здравог разума. То је покрет једног ускока и авантуриста који се затрчао.

Према Карађорђу Милош стоји као сушта противност: ни мало витез, али опако увијаван. За њега је одмах, од првог часа, јасно да он и Карађорђе не могу један поред другога опстати, да се они немају ни о чему разговарати и договарати, да један од њих има просто да се уклони испред онога другога. И пошто је у том тренутку он био јачи, Милош решава брзо и кратко да Карађорђе буде тај који се има уклонити. Велика слава Карађорђева у народу не збуњује ништа Милоша; он је толико сигуран да свет иде за оним који је јачи, да сазива скупштину кнезова да они у име самог народа осуде Карађорђа на смрт. И пре него је Карађорђе стигао да се људски окрене у Србији, његова је глава већ одлетела, — по наредби тог истог Милоша кога је он очекивао да му дође на договор.

Исте те особине које је показао у борби са својим противницима, Милош је показао и у борби против хајдучије. Хајдучку дивљину он сузбија опет дивљином — тук на лук! — али дивљином намерном и систематском. Његове мере противу хајдучије, чак и један тако резервисан писац као Г Гавриловић мора да назове „језовитима“. „Имања хајдучка конфискована су, разграбљивана, домови сравњивани са земљом, породице расељаване па чак и прогањане у друге пашалуке“. Ухваћени хајдук или јатак кажњава се сверепо. На пример, Милош наређује да се један убица одведе на оно исто место где је извршио убиство, „и ту да га бију секиром донде док не умре“. Другу опет једну пресуду над убицом Милош потписује с напоменом: „да се не умори брзо, но на мукама да умре“. „Тортура се употребљава не само као казна него и као средство да се кривац пронађе. Тако видимо да се читава породица на муке удара да прокаже убицу; да се жене камџијом „склањају“ да кажу истину“. Казне се из-

вршују пред многобројном публиком, коју власт нарочито позива чак из околних села: то је једно „позориште“ (реч је Милошева) са моралном тенденцијом. Убица се веша над гробом убијенога; јатак онде где је јатаковао... Лешине се остављају незакопане да их тице и зверови разнесу.

И после свега овога Г. Гавриловић закључује:

„Строгом полицијом и строгим казнама Милош је најзад успео да истреби хајдучију, која је из године у годину опадала, тако да је ње готово нестало око 1826 године. Јоаким Вујић, који је путовао кроз Србију те године и који се иначе диви свакоме Милошевом делу, с правом је истицао безбедност на друму, у шуми и по варошима. „Што се тиче полиције, пише он, она је у Сербији тако строго установљена да у никаквој провинцији... Европе строжија бити не може... Што год се у Сербији украде то се мора наћи, ако не онај час, то после неког малог времена... У... серпскима варошима кроз које сам ја пролазио, видео сам на дућани само један гвозден кушак, и резу дрвену, па кроз резу метне се само једно дрвце, и ето то ти је цео затвор, пак опет зато нисам могао чути или видети да је кога трговца дућан похаран или покраден био“...

И да се не би мислило да је ово Вујићево причање просто удворичко ласкање једног плаћеног „списатеља“, треба додати да је Г. Гавриловић, после публикације своје књиге, нашао у аустријској архиви потврде за Вујићево причање. Пограничне аустријске власти бележе у својим извештајима да је у Србији заведен потпун ред и безбедност.

Да би се разумело колико је била тешка ова Милошева борба са бунама које су дизали његови противници, и са овом хајдучијом која се јављала сама од себе, треба изближе испитати природу тих појава. Г. Гавриловић сматра да су то биле последице великих пореза и рђаве управе. Нема сумње да је народ био оптерећен порезом, имајући да издржава две управе, српску и турску.

— и тај порез морао му је нарочито бити тежак у прво време, док се његово материално стање још није било знатније поправило услед поврађеног мира у београдском пашалуку. Нема сумње такође да је у Милошевој управи било врло много самовоље и суровости, чиме се незадовољство у народу могло само појачати. Али, поред тих узрока бунâ и хајдучије које је навео Г. Гавриловић, ми држимо да је било и других, и то таквих који нису долазили од власти него од самога народа.

По нашем мишљењу, народ београдског пашалука није био лак за управљање. Као што је довољно утврђено оном познатом анкетом коју је Г. Цвијић организовао о насељима српских земаља, београдски пашалук био је у XVIII веку поплављен досељеницима из других делова Отоманске царевине. Они су се склањали у тај пашалук на крај царевине, због релативне сигурности која је ту владала. О пореклу тих досељеничких маса прикупљени су прецизни подаци; података има и о њиховом занимању, — а по нешто се може наслућивати и о њиховим моралним особинама. То су били махом сточари, надошли из старе Рашке, са Црногорских брда, из Херцеговине, са Косова и из Метохије. Земљорадници су се досељавали ређе; занатлије и варошани готово никако. Често, ти приливи досељеника у београдски пашалук падају после ратова и буна у оним деловима Отоманске царевине одакле су досељеници долазили. Природно је, онда, претпоставити да су у исељавању из тих крајева предњачили они који су у тамошњим ратовима и бунама били компромитовани, — дакле, убојице и бунтовници.

У осталоме, већ и чистим размишљањем дало би се закључити да се варошко становништво теже исељавало него сеоско, да је код сеоског становништва сточар био много покретнији него земљорадник, — и да су се, у опште узимајући, најпре људи немирни и бунтовни решавали да напусте огњиште. Укратко, те досељеничке масе које су у XVIII веку стале продирати у београдски пашалук, морале су садржавати велики број номада и хај-

дука. Београдски пашалук био је слабо насељен, обрасао у шуму, с ретким варошима и паланкама. Досељеници су се ту организовали у мале сеоске и породичне заједнице, одвојене од света, изложене, истина, периодичним турским зулумима, али лишене сваке систематске државне управе, живећи прилично анархистичним племенским животом. Само једно такво људство, недисциплиновано државном влашћу, са сировим сточарским наравима, с оном авантуристичком цртом која је својствена свима номадима, и с много хајдучке крви у жилама, — само такво једно људство могло је дати Карађорђу и Милошу ону устаничку војску која им је требала. Први и други устанак начинили су од целе земље једну велику хајдучију. Поред све оне дисциплине које у свакој, па и у устаничкој војсци мора бити, људи који су кроз ту војску прошли, морали су добити оно самопоуздање, ону одважност, онај бес који се неизбежно јавља код оних који живе са пушком у руци. Сем тога, то четовање од неколико година, то стално убијање и харање, морало је знатно појачати суровост нарави; као што каже Г. Љубомир Јовановић, „живци су били отупели, више пута до неосетљивости“. Из борбе са Турцима, народ је наш изашао прекаљен у мукама и опасностима, надахнут крвничком мржњом на све што би му изгледало неправда. Он је био добио једну хајдучку тврдоћу душе.

Такав један народ није се могао сам од себе, без икаква отпора, приволети на ред и стегу једне уређене државе, — и зато при стварању државне власти Милош је морао да издржи борбу са својим властитим народом. По нашем мишљењу, дакле, народне буне и хајдучије у првим годинама Милошеве владе не објашњују се само рђавом управом и великим порезима, него такође извесним анархистичним особинама самога народа. Ма како Милошева управа била несавршена и тешка, народна реакција против ње била је одвећ јака. Одговорити на недостатке власти одмах буном и хајдучијом, може само један народ сиров и неукроћен.

Узмимо, прво, народне буне. Каже се, Милош је имао противника на све стране; народ је био незадовољан његовим режимом; шта природније онда, него да његови противници покушају побунити народ противу њега, и да се овај да побунити. Али, баш и кад примимо ово на први поглед тако природно објашњење народних буна, ми опет остајемо изненађени оном великом лакоћом са којом су се буне дизале. Изгледа да је довољно да један човек коме народ верује, локални старешина или иначе какав угледан човек, позове народ на буну, па да народ одмах уза њ пристане. На буну се иде тако лако као на мобу; народ изгледа стално у бунтовном расположењу, готов да се на прву реч запали. Четничке навике живе у њему и после свршеног устанка; ти људи који су научили да противу турског зулума одмах хватају за пушку, хватају за њу инстинктивно и сада, кад озлојеђени поступцима својих националних власти.

Исто тако и у хајдучији морало је бити доста овог устаничког атавизма. Рђава управа и велики порези нису у стању начинити хајдуцима оне који немају природне склоности за то. Одметање од власти, крађе и убиства, јесу врло примитивна средства народног отпора, која нису управљена само противу рђаве владе, него још, и поглавито, противу државне власти и правног поретка. Та су средства могућна само код оног народа код кога се државна идеја и правна свест налазе још на врло ниском ступњу. Колико је хајдучија била последица рђавих нарави, види се најбоље по оним мерама које су противу ње помогле. Она није сузбијена никаквим административним реформама и никаквом либералном политиком, него до суровости строгим репресалијама. Као год сви наступи подивљавања и анархије, тако се и хајдучија лечила мачем и огњем.

Велика је заслуга Гавриловићеве књиге што је једном масом докумената обелоданила да стварање националне власти у ослобођеној Србији није био ни најмање лак посао, и да је Милош у својој борби са народом био исто

тако велики као и у својој борби са Турцима. Обично, његова спољашња политика цени се много више него његова унутрашња политика. У спољашњој политици он је без прекида ишао од успеха до успеха; његова унутрашња политика, пак, свршила се на крају крајева катастрофом, његовим падом од 1839. Због тога што је његова унутрашња политика имала тако рђав свршетак, гледа се обично с неповерењем и без великог поштовања и на њене раније фазе. Међутим, Милошева се унутрашња политика дели на двоје: до и од 1830. Ако је од 1830 стао наглити својој катастрофи, Милош је до 1830 имао врло много успеха у својој унутрашњој политици.

У својој карактеристици Милошева режима, Г. Гавриловић нам открива тајну свих Милошевих успеха и неуспеха у унутрашњој политици. Милош је био јединствен за стварање државне власти, али не и за њено организовање. Саревњив на свој кнежевски ауторитет са свом подмуклом интенсивношћу једног азијског деспота, истрајан и упоран у прикупљању све власти у своје руке, на начин једног сељака који стопу по стопу шири и заокружује своје имање; са једним дубоко презривим погледом на народ, који је називао „неблагодарном кучком" и „стоком без репа", Милош је успео да утврди своју личну моћ у Србији, и да натера цео свет да га сматра за господара. Његова је власт била још груба и примитивна, али је тек била власт. Он је довео целу земљу под једну вољу и под једну руку, и навикао је да буде управљана, и то чврсто управљана. Као у свима примитивним народима тако и у нас, власт се морала прво јавити у конкретном виду једног деспота, да би се могла доцније схватити и апстрактно, независно од својих личних носилаца. Али, кад је после стварања државне власти требало приступити њеном организовању, Милош није више био довољан. Организација власти не да се замислити без поделе државних функција и без писаних закона. Те неопходно потребне услове организације власти Милош није никако схватао. Са неповерењем једног тврдице,

држао је све власти прикупљене код себе, није давао да се свака за себе организује, мешао се, на пример, све до последњег часа, у судске послове. На издавању писаних закона био је врло мучан, мислећи као сваки источњак да власт неће више бити његова, ако се ограничи законом. Његова је концепција власти била турска: привући све послове у свој конак, и онда решавати по здравом разуму и по једној соломунској правди. Он је владао као један везир који би био српске народности.

Овај везирски начин могао се трпети до 1830. Од тада, пак, он престаје бити савремен, — и Милош, који није био у стању да се прилагоди новим потребама, које су искале боље организовану власт, мора после дуже борбе да падне.

Али право је рећи да организовање власти, извршено после Милошевог пада, није било у тој мери тежак посао у којој стварање власти које је он извршио. Организовање власти извршили су, по готовим туђинским обрасцима, Срби из Аустрије, који су без сумње били људи и учени и родољубиви, али без икаквих Богом даних способности. Али створити власт у једној земљи која је тек изишла из буне, и која ни пре буне није била навикнута на власт у правом смислу речи; створити власт код једног народа са анархистичним склоностима, то је био један посао где никакви обрасци нису помагали, где се могло успети само личним генијем, и ничим више.

Слободан Јовановић.

МАРИЈА ЈЕЛЕНСКА.

(Крај).

II

Јеленска није по рођењу била Српкиња. Она се родила у Славонији. Име, којим се прочула у нашем и немачком позоришном свету, било је усвојено *Марија Јеленска* — то је само био nom de guerre ове наше толико прослављене глумице. Она се тако прозвала, кад је први пут ступила ни хрватску позорницу. Право јој је име било *Марија Ферк.*

Отац јој стари Ферк, био је прирођени Славонац, а мати јој Хрватица из Загорја.

Марија је имала брата с којим је одрасла у родитељској кући и којега је необично волела. Брат јој ступи, по свршеним наукама на земљоделској школи, у државну службу, у којој је као државни економ живео по разним местима у Угарској, понајдуже у Киш-Топољчану у Западној Угарској. Јеленска би у доцније време, нарочито онда, када је живела у Бечу и у Штутгарту, често свраћала брату и његовој фамилији кад год би имала потребе, да се одмори од тешка глумачка рада, или да се душевно разоноди после каквог јачег потреса, који би је у њеном бурном глумачком животу чешће сналазио.

Стари Ферк бејаше од свога оца наследио племство и једно добарце, које, и ако није доносило богзна колико прихода, ипак би било довољно да издржава омању племићску породицу каква је била његова. Он је — то је Јеленска причала — био човек образован и начитан, који је говорио и писао течно и лепо немачки

и српски, онако, као што је то онда био обичај у Славонији у отменим кућама. Па како јој је мати, која је била рођена Загоркиња, говорила кајкавски, те од ње није могла научити ни правилно српски ни правилно немачки, то је једино своме оцу имала да захвали, што је још из малена владала овим језицима, те јој доцније није било тешко глумовати на српском и немачком позоришту.

Јеленска је са те стране поштовала свога оца и била му благодарна, али га, на жалост, није могла уважавати ни као добра оца, ни као савесна домаћина. Поред све своје књижевне спреме и начитаности, он је био прек и суров, а сем тога одан пићу и картању. Његова жена, Маријина мати, бејаше, што но кажу добра душа, послушна, попустљива и без сваке енергије, па је допуштала да је њен муж злоставља кадгод би му зато долазио ћеф или кадгод би био пијан. У таквим тренутцима он би се дотицао и деце, нарочито онда, кад би се син и кћи удружили против свога оца у намери да одбране матер, која је у кући била права мученица.

Но и иначе је стари Ферк био човек, који није могао стећи признање ни своје деце, ни осталог света. Он је био лош васпитач и још гори домаћин. Ваљујући се све дубље у глиб из којега се не умеде више извући, он је био зао пример својој деци и све је више губио од свога родитељског угледа и достојанства. Начин, како је живео, морао је утицати и на управу његове економије. Она је све више опадала, док се и домаћин и његова фамилија нису нашли на низбрдици. Уз то му је и жена била невешта послу, од којега је зависио опстанак целе фамилије. Она непрактична и неодлучна, он бекрија и распикућа! Је ли ту могло бити благослова и није ли се таква кућа морала на крају распасти?

Још и сада гледам Јеленску како ми све то прича тако дирљиво, да сам до дна своје душе био потресен трагичном судбином, која је постигла невине чланове ове несрећне породице. Живим, реалистичним бојама описивала је она живот у родитељској кући све док се по-

родица није растурила. Отац јој на крају остаде сам самцит, јер га напустише и жена и деца. Син оде на науке, а мати и кћи се дигоше, да себи нађу склоништа и да се захране хлебом.

Госпођица Феркова и њена мати настане се у Загребу, надајући се, да ће тамо наћи што траже. Њихова се нада испуни. Изгледа, као да су људи од струке у младој и лепој девојци, која уз то бејаше ванредно интелигентна, говорљива и одважна, одмах упознали необични глумачки дар, јер не потраја дуго, а она се јави на хрватској позорници као глумица вишега реда. У Фрајденрајховој кући, у којој и она и мати нађоше свесрдан пријатељски пријем, ова млада почетница све је више сазревала руковођена и упућивана искусним домаћином, који онда у загребачком позоришном свету заузимаше најугледније место Почетница убрзо постаде глумица, којој се признаваше првенство међу другарицама њезина жанра. Госпођица Феркова, о чијој се егзистенцији дотле није ништа знало, претвори се за тили час у „нашу дичну Јеленску“, за чију се „заношљиву“ игру нарочито одушевљаваше загребачки jeunesse dorée, а чијој се „лепоти“ и „даровитости“ дивљаше, чак и иначе хладни и одмерени Фрања Марковић у саставцима, који одаваху не само усхићена естетичара него, што више, и по сред срца погођена љубавника.

Ово је била прва етапа у глумачкој каријери Марије Јеленске. Друга, за њу куд и камо значајнија, везала је за историју нашег народног позоришта.

Кад је управа новозаснованог српског народног позоришта у Београду 1869 године тражила у Новом Саду и Загребу потребне глумачке снаге, она није могла мимоћи Јеленску, која је на загребачкој позорници у велико била стекла глас добре и симпатичне глумице. Тако је Јеленска дошла на београдско позориште у исто доба кад и Бачвански, Мандровић, Јовановић, Недељковић, Цветић, Коларовић, Коларовићка Милка и Мара, Гргурова, Јовановићка и сви остали глумци и остале глу-

мице из овог периода позоришног жсвота у нашој пре стоници.

Колико је вредело ово позоришно особље и како му се онда наша публика одзивала, то само могу правилно оценити они, који су онда били сведоци његова рада и успеха. Од ових живих сведока има само још мален број који сећа овог класичног доба нашега позоришта. У памћењу ових људи сигурно ни до данас још није избрисана слика Марије Јеленске.

Међу савременицима, који су још до скора живели, а који су имали обичај да у своме разговору често помињу доба, кад је наше позориште први пут прорадило, истичу се два човека, чијој се сведоџби може на реч веровати. Један од ове двојице, коме се не може одрицати компетенција кад је реч о уметничкој и естетичкој вредности нашега позоришта у оно време, био је Милан Јовановић „Морски“, који је онда у београдском књижевничком колу заузимао угледно место. Милан Јовановић, сем што је као књижевник живо радио на унапређењу позоришта, имао је са глумцима и глумицама чешће посла но и један од његових другова, јер је за све време свога бављења у Београду вршио дужност позоришна лекара. Од њега сам доцније много шта дознао о односима између управе и глумаца, као и о интригама, које су се са свих страна плеле у намери да се они један пут за свагда подвргнути најкрућој дисциплини, дисциплини, каква се само још може замислити у војсци. Том приликом говорио ми је Јовановић и о појединим глумцима и глумицама, које је добро познавао, па је поменуо и и Јеленску. Што је Бачвански био међу мушкарцима — ово су од прилике речи Јовановићеве — то је била Марија Јеленска међу женама. Не претерујем кад кажем, да је тада била фаворитиња београдске позоришне публике, и нећу да тајим, да сам је и ја више ценио него ма коју од њених другарица, које су и онда и после тога времена, такође изишле на глас као изврсне српске глумице. Узрок је томе био колико њена скроз

симпатична спољашња појава и несумњиви глумачки дар којим је располагала, колико и она њезина неизвештачена природна љубазност и умешност у приликама у којима би долазила у непосредни контакт са осталим светом. Она је публици била симпатична и онда када није била глумица. Отмена у понашању и осећањима, исправна према својим друговима и другарицама, вољна да похвали што је у нас похвале вредно, пуна захвалности свакоме, који би је уочио и упутио ма у чему, што се односи на њену вештину и необично пријемљива за сваки и најмањи знак јавнога признања, Јеленска је брзо освојила нашу публику и постала њезина љубимица. Уз то је умела да се навикне на наше обичаје и на начин како се у нас схватају питања, која стоје у вези са нашим политичким и друштвеним живоеом. Кад још к томе додам, да је у брзо одбацила од себе све особине хрватскога говора, од којих се нису могле еманциповати многе њене другарице, које су пре тога играле на хрватском позоришту и да је не само позорници него и у приватном животу говорила лепо и чисто српски, у чему јој је, у осталом, био учитељ Јован Бошковић, онда заиста није чудо, што је ова пријемљива и гипка девојка наилазила на најбољу оцену у нашем друштву и што је у овоме сматрана као изврсна уметница, као отмена дама и као добра Српкиња.

Други је сведок, чије се мишљење потпуно подудара са мишљењем Јовановићевим, Сретен Л. Поповић, познати писац књига „Где је слава, ту је Србин“ и „Путовање по Новој Србији“, у чијој је кући у Цетињској улици Јеленска становала за све време свога бављења у Београду. Срета Поповић, који је у својој младости под владом кнеза Милоша у првом српском позоришту Јоакима Вујића у Крагујевцу играо у женским улогама[1] па

[1] О овоме позоришту и о учешћу, које су у овоме послу тада узимали Срета Поповић и његови савременици, саопштио је Др. Мих. Гавриловићу у „Новом Времену“ (бр. 7, од 2 децембра текуће године) многе занимљиве податке које нису без вредности за историју српског позоришта.

је ваљда услед тога целога свога века био ентузијаст позоришта и свега што има везе са позориштем, био је вредан и пажљив посетилац позоришта у доба његова постанка. Његово гледиште до душе није било гледиште стручна критичара и темељна познаваоца позоришне игре. Али су његове опсервације зато ипак занимљиве, јер нам представљају позоришни живот онога времена онако, како га је тада схватала велика публика, која је хитала у позориште да се забавља и разоноћава. И он ми је причао о Јеленској. Видевши је први пут на позорници, он и његова жена, госпођа Драга, били су толико усхићени њеном игром, да су једном приликом изјавили жељу да је упознају. Са им се прилика ускоро показа. Јеленска и њена мати тражили су за себе удобнији стан, него што беше онај у коме су дотле живели. Срета имађаше поред своје велике куће у Цетињској улици још једну омању кућу из авлије. Ова бејаше за издавање. То је био повод те су обе даме посетили чика Срету и госпођу Драгу. Одмах на овој првој посети би решено, да се Јеленска и њена мати уселе у Сретину кућу. Од тога доба па све до њезина одласка, живела је Јеленска у тој кући. Домаћин и домаћица, којима се нова укућанка необично допадаше са своје живе и веселе нарави, а јеш и више са с своје питомости и умиљатости, умолише је, да сматра целу такву кућу као своју и позиваху и њу и њену матер сваки час било на ручак и вечеру, било на какво пријатељско посело, каквих је у Сретином дому било врло често. Тако се Јеленска у Сретиној кући упознала са многим тада виђеним београдским фамилијама, које се отимаху о њу и њезино познанство. У оно време, тако причаше Срета, била је Јеленска центар нашега друштва у Цетињској улици Били смо задовољни и срећни кад смо могли у друштву ове паметне и умиљате девојке проводити наше време у пријатном разговору и у сваковрсној шали. Она би нам, кадгод би когод од нас затражио, с драге воље, штогод декламовала или би нам читала и објашњавала своје важније улоге. Сви смо се

чудили како се она брзо навикла на наше обичаје и како је већ после не пуне године дана показивала искрене симпатије према свему, што је српско. Ми смо је сматрали као нашу кћер и толико смо је заволели да смо дуго осећали као неку празнину, кад је напустила Београд за навек. У њеном стану опет скупљали су се њени другови и другарице. Она и њена мати биле су, истина сиротног стања али им је зато ипак у кући било лепо и удобно. Чести гости у кући Јеленскиној били су Цветић, Тоша Јовановић и његова госпођа, Матија Бан, Љуб. Каљевић, Јенко, Др. Милан Јовановић, Јован Бошковић и још многи одлични људи, који су у оно време заузимали највиднија места у нашем престоничном друштву. Нарочито су Јовановић и Бошковић много на њу утицали, те је она временом почела осећати као да је рођена Српкиња. За Бошковића се говорило да је у њу заљубљен и да хоће да је узме за жену. Да је тако нешто морало бити и да је нарочито она желела да пође за њега, то смо знали од ње. Зашто се ова ствар, која је онда дала повода многим сплеткама од стране заинтересованих, није свршила, не знам, али је свакојако била штета за све нас и наше позориште што Јеленска није за свагда остала у Београду, него је 1873 године због несугласице са управом (ради које су отишли из Београда и сви остали глумци) морала напустити Србију. Њен одлазак био је за све нас, који смо се наслађивали њеном игром, прави удар. Тек се онда могло приметити, колико нам је она омилела позориште и колико је, нарочито млађи свет, био опијен њезином јединствено симпатичном појавом.

Дошавши у Беч, Јеленска је пала у болест, од које се једва беше опоравила. То је, како ми доцније признаде, за њу било доба највеће патње и најтежих искушења. У страној великој вароши, без познаника и пријатеља, једино упућена на негу своје старе изнемогле

матере, она је често пута помишљала на самоубиство Што је још остало новаца из Београда, то је у болести потрошено. И последњи накит, који се беше нашао још из срећнијих времена, бејаше заложен. Тако је сирота дочекала пролеће у највећој беди и сиротињи. Тад се срећом нађоше добри људи међу бечким писцима, који се зарекоше, да је спасу од пропасти. Нарочито се за њу залагаше Сигмунд Шлезингер, о коме сам већ говорио који јој од тада па све до смрти остаде добар и веран пријатељ. Он и неки његови другови наговоре Шарлоту Волтерову, прву трагеткињу на Дворском Позоришту, да се она заузме за болесну другарицу, за коју се само толико знало, да је била глумица на српском позоришту у Београду, да се у Бечу настанила и да се опасно разболела. Славна Шарлота, тронута извештајем о бедном стању Марије Јеленске и њене матере, не пожали труда, те скупи у кругу својих другова и другарица толико пара, колико је било нужно да се болесници помогне до њезина оздрављења и до њезина ступања на бечку позорницу. Шта је даље било: како је Јеленска играла на Резиденц-театеру, и затим на Дворском Позоришту, и како је том приликом оправдала очекивања својих другова, својих другарица и осталога света, о томе је већ била реч. Као што се из тога може видети, она се брзо опоравила и брзо је опет ускочила у каријеру, коју је за час морала прекинути.

Нисам Јеленску познавао све до њезине прве представе у Резиденцтеатру. Не могу још ни данас да заборавим упечатак, што га је у мени оставила, кад сам је први пут видео. Она бејаше и на позорници и ван ње лепа и симпатична појава. Била је осредњег раста и имала је допадљиву фигура, еластичан ход и природне ни мало театралне покрете. Не може се казати да је била лепота првога реда. Зато су јој недостајале правилне црте и потребна пропорција оних линија које означавају дужину и ширину у лицу. Имала је одвише широко лице и нос одвише неправилан, а да би се могла упоредити са жен-

ским главама које нас императивно натерују на признање њихове лепоте. Али је она, у пркос свему томе, правила утисак лепе и интересантне жене, чија је целина тако допадљива и примамљива, да је се човек не може сит нагледати. Јеленска је људе очаравала сјајем своје плаве косе, карактеристичним кројем својих угаситих обрва, пријатном белоћом свога лица, дискретним руменилом својих свагда свежих обрашчића и речитим изразом њених плавичастих и заношљивих очију. Уза све то бејаше је природа обдарила пријатним и звонким гласом, који се прилагођаваше сваком душевном расположењу почевши од тихе болећивости до најживљег афекта и од конверсационог тона до драмског патоса. А цела ова отмена и грациозна женска појава, која се, нарочито у драматским сценама, знађаше узвисити до класичности, бејаше испуњена толиком унутрашњом душевном топлином, и толико се показиваше љупка и умиљата, да није никакво чудо, што је, на позорници и ван ње, подједнако заносила и људе и жене.

Са те своје симпатичне и топле природе, она је свуда била радо виђена. Као девојка отворена карактера, жива темперамента, одлучне воље и необично јаке интелигенције, она је и у Бечу убрзо стекла пријатеље, у чијем је друштву била предмет највеће пажње. У нашем домаћем кругу сматрала се као члан наше породице. У бечком српском друштву уживала је неограничено уважење као бивша српска глумица која на немачком позоришту чини част народу у коме је отпочела своју глумачку каријеру. У омладинским круговима бејаше Јеленска предмет нарочите адорације. Све ове људе беше она освојила својим природним и љупким понашањем и својим истинским одушевљењем за српски народ. У томе једва да би је могла достићи каква рођена Српкиња.

Изгледа, као да је бављење у Србији у њој оставило дубоке упечатке. Она их се није могла отрести ни у Бечу, ни у Штутгарту, па ни у Барцелони, где је на крају окончала живот. Кадгод би се нас двоје разгова-

рали о Београду, њој би се засветлиле очи и она би налазила да је тамо све добро и хвале вредно, па чак и оно, што баш није било увек за похвалу. Београд се није никад могао избрисати и њене успомене. Мора да су везе, које су је некада везивале за српску престоницу, биле тако јаке, да их ни време, па ни даљина нису могле покидати. Не једанпут него више пута ми је причала, како је волела Јована Бошковића, како је себе замишљала као његову жену, како јој је била пријатна помисао, да ће живети и умрети у Београду, и — како јој је сада тешко и претешко што види како су јој се наде изјаловиле и како се боји да неће више наћи у животу ни мира ни задовољства, него ће се морати потуцати од немила до недрага по туђем свету.

Нема сумње да главне побуде овој њеној носталгији треба тражити у жељи да се стално удоми и да као удата жена заузме у друштву положај, који не би никада могла заузимати ни као девојка, ни као глумица. Али је она, и поред ових егоистичних мотива, волела Београд, Србију и све што је српско. Са Београдом и Србијом биле су скопчане толике лепе успомене на њену глумачку каријеру. Она није могла никада заборавити, да је тамо ношена на рукама и да је била љубимица престоничке публике. У писмима, које је доцније из Немачке писала мени и мојој матери, коју је поштовала као своју мајку, сваки час се одаје њена љубав према Српству и њена несавладљива чежња за Београдом. Она је и у Бечу живела у успоменама на Београд и причала је много о њему. Како је имала дар за имитовање, то је било право задовољство гледати и слушати Јеленску како представља час Бачванског, час Тошу Јовановића, час опет Милоша Цветића, или, како живо карактерише поједине виђеније личности из београдског друштва, са којима је чешће долазила у додир. Нарочито су јој били погођени портрети кнеза Милана, чији је глас и кретања вештачки имитовала, Јована Ристића, коме је неколико пута ишла у аудијенцију по позоришним пословима, Филипа Хри-

стића, који је са свога питомог понашања уживао симпатије глумачког света, Милана Јовановића „Морског“, који је поред живог драматурга улазио као „добровољац“ у све драматуршке послове и важио као најбољи познавач и оцењивач драмске књижевности и глумачке вештине, Матију Бана, који је са олимписке висине шефа пресбироа оцењивао прилике у позоришту на Стамбол-капији, Стеву Поповића Вацког, дописника „Заставе“, који се налазио свуда, где је било лепог женског света, и архимандрита Тодосија Мраовића, који је у кући Филипа Христића и Срете Поповића био поштована и радо виђена личност као калуђер весељак и добар певац црквених песама. Ја сам се тада од ње сит наслушао занимљивих анегдота из београдског позоришног и друштвеног живота. Јеленска их је све знала и умела је да их исприча тако живо и шаљиво, да је својим благодарним слушаоцима натеривала сузе на очи. Мале и велике интриге, које су се плеле између глумаца и глумицâ, налазиле су у Јеленској ванредну приповедачицу, која при том није никога од њених другова или другарица оговарала или исмејала. Бачванском је признавала необичан глумачки дар, глумачку рутину и несумњиво првенство међу његовим друговима. Мандровићеву игру ценила је много, а толико исто и њега лично. Милош Цветић, чијим се пријатељством она могаше похвалити још из Загреба, бејаше за њу пример интелигентна и начитана глумца, од којега је много што шта научила, што се односило на позоришну литературу и режију. Али је, по њезину мишљењу, после Бачванског први на реду био Тоша Јовановић, нарочито као представљач карактерних улога.Ваздан би га хвалила као најдаровитија и најспособнија глумца на београдском позоришту, оцена, као што се види, која се потпуно подудараше са мишљењем, које је београдска публика о њему имала после ње па све до у наше дане. За Нецу Недељковића, који је београдско позориште напустио кад и она, тврдила је, да је комичар, којега је ваљало скупо платити само да остане у Бео-

граду. О глумицама, својим другарицама, такође је имала правилно мишљење, о чему сам се могао и сам уверити, кад сам много доцније, између 1880 и 1885 године као позоришни извештач „Видела“ и „Отаџбине“ имао да оцењујем њихову игру. Нарочито је хвалила Милку Гргурову, њену сестру Мару и Коларовићку, које су се у већ у оно време биле истакле као глумице од вредности. Оваким њеним сећањима није било краја. Она се њима бавила и онда кад нису до ње више могли допирати гласови из српских крајева. Била је срећна и задовољна, кад је могла о Београду штогод причати. Изгледа, да га није могла прежалити никад.

Марија Јеленска чак је и у Бечу била српска глумица, то јест она је играла на немачком позоришту, али је мислила и осећала као Српкиња. Каква је била као уметница, таква је била у приватном животу. У њену кућу (она је становала у Siebenbrunnenstrasse, у предграђу Маргаретен) долазило је више Срба него Немаца, више њезиних земљака и пријатеља, него оних, који би јој могли бити од користи у њеној новој каријери. Међу Србима омладинцима било је нас неколико, који смо је често похађали и који смо јој се вазда нализили на услузи. Ми смо доиста сматрали за част и срећу да је можемо посећивати и да можемо проводити с њоме у пријатном и духовитом разговору. Она је била радо виђена гошћа у свим српским друштвима. Без ње нити је смело бити каквог српског састанка, нити какве српске свечаности. На нашим беседама и прославама била је њена декламација најважнија нумера. Кад би се после какве забаве цела српска омладина искупила око ње и кад би јој сви одушевљено клицали као слављеној српској уметници — нико није био срећнији и задовољнији од Јеленске! Али јој је то шкодило на другој страни. Дворски саветник Дингелштет, управник Дворског Позоришта, пребацивао јој је више пута ту њену екслу-

зивност, а неке од њених завидљивих другарица чак су похитале, да о њој пусте неповољне гласове, као да се бави националном српском пропагандом. Стара песма! Но и ако то није била истина, ипак јој је ово интензивно истицање њезине народности и ово често суделовање на српским забавама могло наудити, јер се све то сматрало као демонстрација. Нема сумње, да јој је то морало шкодити и у њеном глумачком усавршавању. Она је у истини представљала две културе. Но колико су таки људи иначе интересантни и у колико тиме њихова вредност скаче, толико овај дуализам за Јеленску није могао бити ни добар ни користан. Она је, већ у интересу своје каријере. морала ударити било једним, било другим путом. Кад већ није могла бити српска глумица, она се морала одлучити да буде немачка глумица. Можда је баш то у неколико и допринело те се решила да напусти Беч и да се стално настани у Немачкој. И да није било још и других узрока. о којима сам напред говорио, овај би био довољан, да је натера на корак, који је учинила. Она се на њ одлучила после дуге и тешке борбе. Потписујући у лето 1880 године уговор са управом штутгартског дворског позоришта, рече ми узбуђеним гласом: „Видите како се судбина самном титра и како је према мени немилостива. Гонећи ме да тражим лебац, она ме све даље одводи од мога завичаја, од мојих пријатеља и од моје друге отаџбине, у којој сам проживела најлепши део своје младости. Видећете, мене ће зла срећа гонити све даље и ко зна где ћу се зауставити и где ће ми једном бити гроб“.

Немачка је била четврта и последња етапа у њеној глумачкој каријери. Овде се срећа још један пут на њу насмејала. Причао сам, како је пријатно и задовољно живела у Штутгарту. Ако је као немачка глумица имала знатна и тајна успеха. она га је имала ту у немачкој средини и у публици која је симпатично пратила њен даљи развитак и која је умела да цени њену све савршенију игру. Изгледа, као да се Јеленска тада осећаше задо-

вољнија и у свом приватном животу, јер је била успела, да среди своје материјално стање и да се отресе тешких дугова, који су јој годинама досађивали. У томе се разболе. Ова болест, дуга и опасна, оставила је за собом видљиве трагове. Њено здравље се стаде све више реметити. Сви су изгледи били, да неће дуго више остати глумица. Тад се реши да пође за човека, који јој беше искрено одан и чијој нези имађаше да захвали, те се бар толико опоравила, да је још неколико месеци могла живети. То је био неки тамошњи трговац доброга стања, који је радио са Шпанијом и Јужном Француском. У писму, што га је она писала мојој матери, огледа се сва њена трагична судбина. Описујући болест и смрт своје матере и тужећи се на своје порушено здравље, она јој саопштава, да се верила са човеком добрим и племенитим, који јој је обећао, да ће је чувати и неговати. Колико је радосна, што ће у браку наћи жељени душевни мир после толиких потреса у животу, толико опет из њених речи провирује туга за домовином и за пријатељима. Она се у писму сећа своје бурне прошлости и не може може а да и опет не завапи колико јој је тешко што мора да заврши свој живот у туђини, далеко од свега што јој је некада било мило и драго.

Ово писмо било је последње које је писала мојој матери. Ускоро затим добисмо глас о њезину венчању, а већ после неколико месеца тужну вест о њезиној смрти. Њен муж, очекујући од шпанског поднебља олакшицу њезиној бољци, поведе је са собом у Барцелону. Он мишљаше, да ће је благи морски ваздух исцелити. Његова се нада није испунила. Већ после краткога времена испусти она душу у његову наручју. Суха болест беше учинила крај животу ове добре и племените душе. Њезино се пророчанство испунило. Тело Марије Јеленске најомиљеније и најсимпатичније српске глумице, која је целога века тужила за изгубљеним завичајем, лежи осамљено и заборављено у туђој земљи.

Тодор Стефановић Виловски.

ЕНГЛЕСКО-НЕМАЧКО СУПАРНИШТВО.

(3)

Супарништво се између ова два народа погоршавало, па се најзад осетило и код влада. „По нас је Енглеска од већег значаја но Занзибар и цела источна обала Африке“, говорио је Бизмарк и избегавао у озбиљним приликама да је отворено нападне. Он се правио у Египту „Енглез“, у Тунису „Француз“, знајући да због Египта и Туниса Париз долази у несугласицу с Лондоном и Квириналом. Његов је поглед међутим уочавао нове потребе индустријске Немачке; 1887 године он анектује Маршалска Острва, 1884 Лудерицланд, Нову Гвинеју, Того, Камерун, 1886 Источну Африку, и само ако му Енглеска да частан удео, он се увек показује помирљив у колонијалним питањима; 1886 потписује три споразума од којих се један односи на Тихи Океан, други на Гвинејски Затон и трећи на Занзибар и Источну Африку. Он је рекао 10 јануара 1885 године: „Ми смо с Енглеском у добром споразуму. Што је она, верујући у своје господарство на мору, мало изненађена видећи „пацове са земље њених рођака“ где су запливали, није ни мало чудно... ми имамо старих пријатељских веза и обе земље полажу на то да их очувају“. Али је Бизмарк човек који воли противосигурања (као што је оно закључено с Русијом у Скирневици) и који води двоструку политику. За време Берлинског Конгреса, енглеско-турски уговор од 4 јуна и заузеће Кипра открили су му сву економију британске политике на Средоземном Мору и мухамеданском Истоку;

он се почиње интересовати земљама Ислама. У 1880 години шаље свога делегата на Мадридску конференцију, која се састала поводом Марока; и што му даје упуства „да своје држање подеси према држању свога француског колеге“ адмирала Жореса само је због тога, што су се по овом предмету Француска и Немачка трудиле да спрече енглески протекторат над Мароком и Мароканско Питање учине међународним. Од 1880 до 1888 Немци развијају по инспирацији Хохенштајна, и под руковођењем, на лицу места, барона Татенбаха, велику трговачку и политичку делатност у царевини шерифа; у 1887 покреће се питање о мароканској конференцији, а у 1888 Ел-Мокри путује у Берлин, где се говори о немачком протекторату. Немачки агенти почињу темељито проучавање земаља под Исламом и припремају немачку панисламску акцију. У 1882 Немачка учествује у политици интернационализовања Египта; она у 1884 интервенише с Француском да спречи ратификовање енглеско-португалског уговора, који би сав центар Африке дао Енглеској; на Берлинској Конференцији. 1885, ствара се Независна Држава Конго којој суверен постаје краљ Леополд. Тако се испољава старање Бизмарково да прохтеве Енглеске уздржи у правичним границама и да у подели света задржи једно парче и за Немачку. Но Бизмарк није човек „светске политике“, он обраћа своју пажњу на суве границе, не залаже се сав у политику ширења; он жели са задовољством посматрати борбу између Француске и Енглеске.

Варали бисмо се ако бисмо мислили да је цар Виљем II систематски противник Енглеској, решен да јој оспори власт над морима и чији су политички акти још издалека упућени на то да сруше британску силу. Напротив, он је један од оних који се усрдно диве Енглеској, он се од увек трудио да одржи с њоме пријатељске везе; а ако је између обе земље, у извесно време, и било у односима тешких тренутака, и ако се међу њима развила мржња која стално расте, то је дошло као природна по-

следица енглеске конкуренције а никако какве непријатељске одлуке или зле воље. Виљем II представник је једног новог нараштаја Немаца, који су у новим правцима тражили да примене своју делатност и изберу мету својим амбицијама. Он има велику заслугу што је разумео значај и будућност тога покрета; он је хтео и био је крмар свога народа ка судбини коју стари Хохенцолерни нису могли ни предвидети ни пожелети. Пруска је увек колонизовала; тако у Бранденбургу, у песковитој Поморанској и Пруској, у Пољској и балтичким покрајинама; Виљем II радио је као и његови претци; он је мислио да му је, као цару, дужност да прати по морима исељавање Немаца и извоз њихових индустријских производа; стално се бринуо да подстиче стварање бродарских друштава; он је и нагнао свој народ на воду; трговина иде за заставом: стварање ратне мрнарице последица је трговачке експанзивности. Задатак је оклопница да свуда штите немачку трговину, да уливају поштовање према немачкој застави и код свих народа на земљи створе представу о моћи „вишег народа“ немачког. Средства су савремена и практична: организовање трговине, удруживање немачких исељеника, стављање дипломатије у службу трговини, па најзад и сам цар прима на се улогу, као што се рекло, трговачког путника немачке индустрије. Али са овим практичним стварностима помешано је понечег мистичног и феудалног. Своме брату који полази за Киао-Чау, да брани трговачке и колонијалне интересе, Виљем II говори као што би некада Херман од Салца говорио својим тевтонским витезима пред полазак на источну границу противу Пољака; он је у Јерусалиму говорио као какав лутерански крсташ, у Дамаску као поклоник Ислама. Не треба у томе видети само његов урођени укус за шареним и живописним; њему је, као творцу једне нове политике и једне трговачке и поморске Немачке, стална брига да покаже везе између садање и раније Немачке, као и непрекидност у напорима који су од оне прве створили ову другу.

У томе спољашњем ширењу којим цар руководи, Немачка је неминовно морала срести Енглеску као такмаца и противника; али ни у политици Виљема II, ни у политици краљице Викторије и њених министара, не види се унапред смишљена намера, с којом би једна влада ишла против друге. Сам Бизмарк, као што смо видели, у једно време дао је био нацрт за једну политику отпора енглеској свемоћи ван Европе; тврдило се чак да је та нова тежња, која је изгледала да се снажи, и била управо један од узрока несугласици која је довела до пада свемоћног канцелара. И доиста, видело се да је његов следбеник, гроф Каприви, отворено био склон политици споразума са Лондонским Кабинетом. Кнез Хохенлое изгледа да се, у својим односима са Енглеском, управљао према догађајима, али, кнез Билов, одмах по доласку на власт, у свом првом говору у Рајхстагу тражи за Немачку „њено место на сунцу“; на немачко ширење ван граница он је упутио сву своју ревност. „Као Енглези и Французи, изјављује он, и ми тражимо да створимо „највећу Немачку“... Ми не допуштамо да нам се спори или ограничава право које имамо на једну смишљену и разбориту светску политику.“[1] Не би се могло рећи да је у канцелара једна унапред смишљена намера да вређа енглеске интересе: али, сасвим природно, ширење Немачке, њено мешање у све више питања и послова повећава „површине трења“ између ње и Енглеске, *светска политика* је данас прави узрок енглеско-немачког супарништва.

У истини цар руководи немачком спољном политиком; али ни он није у стању, као и његови министри, да јој да јединства. Његовом гипком и уочљивом духу недостаје наук који човеку дају претрпљене недаће, он, који није ратовао, остао је победилац и горд са своје снаге, њему мора све да попусти, он не попушта никоме; наследивши једно довршено стање ствари чију је само

[1] B. André Tardieu, La France et les alliances. La lutte pour l'equilibre. Alcan, 1909.

славу познао а не и опасности које су претходиле, цар ради као човек коме понекад и његова рођена величина и величина његове земље смета. Његов прозрив дух уочава пукотине које су се већ почеле, под утицајем времена, напретка либерализма, социјализма и несавладљивог отпора националног осећања у извесним деловима Царевине, отварати ни огромној згради коју је подигла груба рука Бизмаркова; али, дело предака се мора поштовати.

Интереси Енглеске — која је без сувоземних граница, — прости су и јасни; интереси Немачке, међутим, — која је ужљебена у средини Европе, ограничена у кретању повредама нанесеним својим суседима и увучена у светску политику својим исељеницима, трговином и бродарством — многоструки су и противречни. Немачка мора ради својих, истовремено супротних, смерова, које јој налажу њена прошлост и њени садањи интереси, очувати традиционални споразум с Енглеском, а у исто време, на рачун те исте Енглеске, заузети њено место у трговачком и пословном свету; тражити француско пријатељство, а очувати неповређене резултате из 1870 године; задобити поверење руско, продужујући притом своју политику утицаја и ширења у Отоманском Царству; мора измирити своју предусретљивост према Светој Столици са положајем лутеранске царевине и панисламском политиком; мора истовремено задовољити пруске племиће, земљораднике, конзервативце у источним, и либерале у западним покрајинама. Све те супротности налазе одјека у духу Виљема II, али их он не може да реши. Његову увек будну и немирну интелигенцију примамљују и привлаче наизменце различити предмети само не могу да је задрже уза се дуго; док спрема какав пројекат он види само користи, али чим га почне приводити у дело укажу му се само тешкоће. Отуда онај извесан привидан несклад у његовим намерама. Даје у рад нове оклопњаче, а истовремено у Енглеској говори о миру и пријатељству; или, после какве куртоазије према Француској,

држи какав ратоборан говор, а затим опет има пријатељски разговор с којим од њених представника. Њему доиста изгледа чудно зашто му се свет чуди. И у истини, ове привидне противречности ни из далека нису толико знак његовог превртљивог духа, колико су последица неизбежних противречности које притискују политику Немачког Царства.

Излишно је помињати овде сва колебања у односима Виљема II са Енглеском; довољно је што смо размотрили узроке тих колебиња. Односи између немачког цара и енглеског двора почели ладнети 1895 године; бавећи се тога лета у Cowes-у унук краљице Викторије показао се врло пажљив према својој баби, али врло резервисан у политици и решен да ни у колико не одступа од својих смерова на мору и прекоморским земљама. Депеша упућена (2 јануара 1896) председнику Кригеру, после бурске победе над Џемсном, погоршала је раздражење Енглеза. Недавно се расправљало како је потекао и како је написан тај телеграм: ма коме за њ припадала одговорност, тек толико је извесно да је цар, шиљући га, хтео да покаже да су Бури, који се тамо доле боре противу британске превласти, потомци германске расе, и да као такви имају права очекивати заштиту од Царевине. Он је тада тражио да образује једну континенталну лигу противу Енглеске, између Берлина и Париза, пре тога, у више махова измењане су међународне учтивости, разговори па и споразуми у појединим тачкама: 1895 година дочекала је споразум Русије, Немачке и Француске, да Јапан — који је био победилац — нагнају да поштеди интегритет Кинеског Царства; затим посету француске и руске ескадре у Килу поводом освећења канала. Настојавањем Петрограда, очевидно, попустила је запетост између Париза и Берлина: истина није се из прошлости ништа заборавило, али тек разговарало се не бојећи се сложног рада у ваневропским питањима. Лондонски кабинет остао је усамљен, не хтевши се придружити акцији, на крајњем Истоку, трију континенталних сила и поред

свега заузимања Рибо-Анатовљевог кабинета. Како тај рад, почет после оне депеше Кригеру, не би прихваћен од кабинета Буржоа—Бертлоова, цар се, разочаран, помири са Лондоном; неколико недеља потом, он отворено подстиче, на захтев талијанског краља, поход енглеско-египатских трупа на Донгољу. Идуће године поводом ограничавања Тоголанда, обнављају се преговори између Орсејског Кеја и Вилхелмове Улице. Г. Аното је недавно показао како су они остали безуспешни.

Отуда немачка политика изгледа неизвесна и несигурна. Час се Виљем II приближи Енглеској и обично се тада чине узајамни уступци: Немачка добија Самоа, Салагу, улази у Кијао-Чау, а зато су опет Киченерова експедиција, предигра случаја с Фашодом, и рат с Трансвалом, предузети с прећутним пристанком немачке владе; септембарска конвенција из 1900 године сједињује енглеске интересе у Кини. Час опет цар тражи у Француској и Русији помоћи коју би врло радо примио, али коју никако не би желео да плати.

Покрај тих наизменичних, несигурних споразума и прикривеног сукоба између Немачке и Енглеске, расла је неслога; енглеска штампа не престаје указивати на рашћење немачке флоте; јавно мњење, које је постало нервозно, тумачи сваки царев говор, свако његово путовање, свако појачање његове флоте, као поступак који је „мало пријатељски" према енглеском народу; страх од немачког искрцавања на обале Северног Мора у стању је да поремети и варење у лондонских газда; Адмиралитет одлучује појачање ескадре дуж енглеских обала и стварање, у Розајту у Шкотској, нове поморске базе; државници се буне против онога што штампа назива „немачком ујдурмом". Они су уверени да на Средоземном Мору, у Египту, у отпору мухамеданског света распознају немачку интриге; у Цариграду је енглески утицај потпуно потиснут немачким, што се види и у концесији багдадске железнице. Те се две нације сусрећу свугде као конкуренти, такмаци и непријатељи. Споразуми при којима Не-

мачка позајмљује своје услуге уз зеленашки интерес, као и дипломатски удари који се нису дали ублажити никаквим споразумом, доводе Енглеску до уверења како се од своје старе немачке пријатељице нема више чему надати; али старост краљице Викторије и лорда Солзберија одржавају још за неко време старе дипломатске традиције. Ступање на цресто Едварда VII даје други правац енглеској политици.

(Свршиће се).

Рене Пинон.

(С француског превео М. Зебић).

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

ГЛУМАЧКА ШКОЛА.

— ПРИСТУПНО ПРЕДАВАЊЕ И ПРОГРАМ. —

У суботу, 21 новембра 1909, отворена је Глумачка Школа у Народном Позоришту, овом уводном речи управника Народног Позоришта:

„Програмом прославе четрдесето-годишњице, чланцима и говорима о њој, речено је једно: да је Народно Позориште с четвртом деценијом испунило једну велику периоду свога живота, пуну светлих успомена и значајних датума за његову историју, али у исти мах периоду која својим последњим годинама не наставља напредну каријеру првих година, и чак, не иде напоредо с успесима других грана уметности и културе. То што смо ми скромно признали и програмом наше свечаности и похвалном речи славнијој прошлости, оштрије и немилостивије пребацили су нам критичари о прослави 40-годишњице.

Замерка о избору програма прославе, о томе да ли би у њему од комедије Милована Глишића била приличнија трагедија Милоша Цветића или драма Бранислава Нушића може бити основана: али, у сваком случају, неоспорно је једно: да, ни у погледу поделе улога, ни у погледу режије, костима, декорација, позоришне технике, Народно Позориште на крају своје четврте десетине година не стоји тако како би се с успехом и хвалом могло мерити с почетним годинама свога рада, и, да је у том погледу корисније погледати истини у очи

и трудити се да створи што боље, но обмањивати се варљивим и сујетним заблудама.

Нама је то корисно признање у толико лакше било учинити, што ми њиме указујемо на једну слабост коју нам је свима нама жеља отклонити, и које се, најзад, не морамо стидети. Јер, то што се каже и што и ми сами признајемо, да Народно Позориште у својим последњим годинама није начинило успехе сразмерне својој дугој каријери, својим славнијим почетним годинама, и да чак није стизало напоредо корачати с напретцима других грана уметности и културе, не значи да оно није давало што је могло, но само то, да се од њега много више тражило но што је оно могло дати, и — што је најглавније — но што му се пружало средстава за то.

За тих 15—20 последњих година, за којих се рачуна његов застој и опадање, за време у коме су успеси других грана уметности били потпомогнути нарочитим средствима, систематским образовањем подмлатка, широком сарадњом, побољшањем и материјалних и уметничких услова рада, позориште је било остављено само себи, своме новчаном таворењу и својој самоучкој каријери, увек с истим или чак мањим средствима, и увек с већим обвезама. Тако је дошло до тога да нам и најскромнији посетиоци негдашњега „Старог баке“, „Париске сиротиње“ или „Вампира и чизмара“, данас не могу да опросте што се — са истим системом инсценације, позоришне технике, истим начином регрутовања глумачке трупе и истим срествима за квантитативно и квалитативно много већи рад — данас не могу да постигну исти ефекти у пет недељних представа Шекспира, Молијера, Гетеа, Шилера, Диме сина, Ибзена, Максима Горког, Хауптмана, Метерлинка и ко зна још коликог броја имена из велике светске уметности, која ми пошто-пото, више сујете но уметности ради, како знамо и умемо, или што је још горе, како кад стигнемо, бацамо у кошар позоришног репертоара.

Време у коме је настала реакција мишљења у критике и публике, који су нас дуго, подједнако, на нашу

штету мазили и уљуљкивали у самообмани, срећом време је у коме се и у врховној државној управи и у Народном Представништву увидело да, сразмерно новим захтевима који му се постављају, Народном Позоришту треба дати нова средства и нове услове за рад. Нешто је од тога учињено, нешто је на путу да се учини. С материјалним средствима с којима Народно Позориште располаже од пре три године, у свима гранама рада не може се одједном очекивати бољитак. Али је извесно да је с новим новчаним средствима позоришној техници, декорацијама и костимима, напредак обезбеђен и несумњив. Друга међутим, значајнија и битна страна позоришног питања, развијање глумачке уметности, подизање глумачког подмлатка, и ако је у новом стању ствари у повољнијим условима, остаје ипак као наша унутарња брига, наш унутарњи позоришни посао, у коме нас нико и ни с каквим новчаним средствима не може довољно помоћи, ако га ми сами не схватимо и не организујемо како треба.

Ради њега смо се ми данас овде скупили. Бацивши последње погледе у прошлост, у сентиментална претресања о оном што је било и што је данас, ми једном морамо престати с немоћним вајкањем на зло, које не служи ничему ако не надахњује амбиције на боље. На измаку четврте деценије живота Народног Позоришта, која је била продужење таворења прошлости, сваким даном тежег таворења — једног уморног живота без одмене и обнове, јубиларни датум ми смо схватили не као дан који нам даје право на сујетне параде, но као међу једног неодложног прекрета, као опомену и као последњи час за објаву новог програма покушаја и напора за обнову Народног Позоришта. У програму тих покушаја и напора, као што смо рекли, прво место мора заузети рад на битној страни позоришног питања, рад на развијању глумачког подмлатка. Томе задатку има да послужи — поред осталих мера — отварање једне нарочите уметничке радионице, у којој ће се систематски, онако како се то данас свуда једино и образује добар позоришни

подмладак, спремати нови радници, и, надајмо се, нови уметници Народном Позоришту. И ако школа не ствара уметнике од људи без талента, ја сам ипак казао уметници, јер, ако је тачно да школа не ствара генијe од медиокритета, још тачније је од тога да таленат данас не постаје више уметник без систематског образовања у својој вештини. Не могући с улице ускочити у Шекспира и Ибзена и не могући се озбиљно развијати у дневном нервозном и претрпаном позоришном раду, глумачки подмладак може ту прву, озбиљну основу свога заната добити само у једној нарочитој установи, у којој је сав план упућен томе једном циљу.

Оснивајући је нашом сопственом иницијативом, према нашим сопственим искуствима и нашим потребама, у нашој кући и за нашу кућу, ми смо у стању боље но ико поставити је на добру основу, с циљем скорих и непосредних практичних резултата. Основни програм њеног рада је продужење и проширење рада на позорници, с више системе, више пажње и више времена. Оно што млад почетник добије на позорници у две три речи кратке, хитне, нервозне и једва образложене напомене од драматурга и редитеља, у школи добиће у лаганом, смишљеном и сређеном излагању принципа и упутстава, и упоредо с њима, одмах, у практичном вежбању и извођењу текстова, монолога, улога и читавих комада, под руководством добрих глумаца, с много више времена и студије. Око тога основног програма развија се остала помоћна настава, са знањима и вештинама које су неизоставне допуне образовању једног глумца: добро познавање језика, чистоте изговора, нагласка, и ослобођење од укорењених грешака дневнога говора; познавање књижевних облика и књижевних епоха, познавање историје драме и позоришта у опште, познавање крупних слика момената, догађаја и типова из историје политичке и културне у вези с драмом и позориштем, познавање историје глуме, инсценације, позоришне технике, костима, стилова у декору, намештају, вештине борења, играња,

основнах знања музике, с допуном посебних предавања о глумачкој вештини, каријери великих глумаца, разним инсценацијама истих дела, разним глумачким схватањима и творевинама истих улога: једном речи с читавом синтезом знања и умења која образују једног доброг глумца, и која га оспособљавају да се може пренети у све епохе,ући у све типове и све идеје многобројних и многоструких драмских дела, свих аутора, свих стилова и родова од класичног времена до данас.

Тај велики пут у развијању, који добар глумац с муком може прећи тек у врло дугој и напорној самоучкој каријери, и који су и наши изузетно добри таленти успевали прећи, у данашње доба сложенијег рада, већих захтева и теже утакмице, један млад глумац много лакше може прећи помажући се у своме развијању још једном позорницом, подигнутом не за тренутна и често врло варљива пљескања галерије, не за хитни трк претрпаног репертоара, не за потребе касе — но само и искључиво за истинско и темељно усавршавање у вештини. У времену кројачких академија, излишно би било развијати корисност систематског образовања тумача Шекспирових. Ја то нисам имао ни намеру. Указујући на зла искуства и невоље које су нам свима и сувише добро познате, ја сам овом уводном речи хтео само нагласити изузетне прилике у којима се глумачка школа отвара, изузетно осећање потреба за њом и изузетне наде које се у њу полажу.

Са свом добром вољом, енергијом и свим амбицијама једног лепог и корисног рада, учинимо највише што можемо, и учинићемо најбоље што се може учинити.

ПРОГРАМ ПРЕДАВАЊА И РАДА.[1]

Читање на глас.

Први часови: Чистота изговора (правилна и јасна артикулација сугласника и самогласника). Грамати-

[1] *Опште напомене.* — Основа целом програму школе практична, с обзиром на један једини циљ и интерес — позоришни. Ван

чки и логички нагласак. При читању на глас, на примерима у тексту, указивати на главна правила језика, реторике, и главне укорењене неправилности дневнога говора.

Доцнији часови: Изразно читање. Изражавање и наглашавање речи, реченица, мисли и ставова. Издвајање карактеристичких места у тексту. (Сцене, карактери, типови, детаљи). Тон речи, израза непосредног, наведеног; описа простог, сувог, живог; дијалога, набрајања, мирног текста, туге, бола, радости, причања мирног, равнодушног, живог, нервозног, збуњеног; текста једноставног, искиданог, неједнаког, развијене ритмичке периоде, и тако даље. Књижевна анализа с циљем да се осветли и оживи цео текст у деловима и у целини, чак до најиндиферентнијих места и појединости у реченици. Природност и економија изразних средстава (гласа, геста, физиономије) с указивањем на рђаве шаблоне и манире у том погледу.

Текстови: приповедачка и реторска проза; чланци, народне приче и песме.

Дикција. Читање и изговарање на памет текста са применом рада на лектири. Развијање већих места у прози и стиху, с тежњом (поред граматичке и логичке правилности и природне изразности) за пуну естетичку форму. Развијен став, с ритмом реченица, периода, читавих одељака и сцена; хармонија целине; музика стихова.

Текстови: народни и уметнички стихови; проза оригиналних и преведених драма.

Глумачка игра. Извођење одабраних одломака, улога, сцена и комада. Примена вежбања у читању на глас и дикцији, с упутствима о гесту, мимици, кретању.

тога интереса никаквих других васпитних претензија. Према томе и у помоћним курсевима, у часовима језика, књижевности, историје, везује се све наставно градиво за тај интерес и развија се у његовом обиму.

На пример, српски језик само у лектири, без редовног курса граматике. Из историје крупни моменти, догађаји и људи, који су или предмети драме (грчка епоха за илустрацију грчке драме, енглеска историја у вези с краљевским драмама Шекспировим) или помажу схватање средине у драмама које се догађају у тим временима. Из књижевности елементи стила наводе се у читању на глас; само преглед књижевних родова и књижевних епоха као уводни курс у драму.

Иза студије у појединостима, везивање израђених места у природну и хармоничну целину, до поступних творевина. Мали број улога и комада, али израђених исцрпно, потпуно, без једне безбојне речи у тексту.

Текстови: оригинална драма и комедија, добри преводи класичних и књижевних дела.

Књижевност. Књижевни облици и књижевне епохе. Теорија и историја облика у вези с драмом.

Историја драме и позоришта. Класична драма (писци и дела; техника драме; позориште; глумци, костими, маска, публика). Средњи век (општи преглед: мистерије, фарсе, моралитети, пасторале). Ренесанс, нcorrect-новокласична, романтична и модерна драма — по појединим литературама. Преглед најновије драме.

Писци и дела, с анализом најзначајнијих дела, карактеристичних за драмски род, епоху или писца.

Историја општа (политичка и културна). Слике великих епоха, момената, догађаја и људи, са свима странама живота, у најкрупнијим карактеристичним потезима. Факта у вези с драмом и позориштем. (Грчка историја у Софоклу и новој драми; енглеска у Шекспиру, и тако даље).

Историја глумачке вештине.

Инсценација драме. Књижевна и техничка анализа дела. Методе инсценације: Инсценације старе и модерне. Мајнинговци; Théâtre Libre; Антоан; Шекспирова позорница; Јоца Савић; берлински Kleines Theater; минхенски Künstler Theater, московски Художествени и Мали Театер; Рајнхартово позориште, и тако даље.

Костими и њихова историја у позоришту.

Маска, мимика, гест (физиологија, психологија и естетика геста).

Стилови у архитектури, декору и намештају.

Држање, борење, играње.

Основна знања музике.

Посебна предавања о појединим темама позоришне вештине. (Слободна предавања изван редовних систематских курсева).

Страни језик (факултативни курс).

Предавања и вежбања распоређена су у четири четворомесечна курса, у току две године. Јавни испити с извођењем улога, сцена и комада су у мају.

Предавања су општа пред целом групом питомаца глумачке школе, у којој је у овај мах 24 млађа члана и приправника Народног Позоришта. Практички радови и вежбања изводе се у подвојеним групама, под руководством три редитеља.

Награде за успех према резултатима испита, а по оцени комисије (према правилима), састоје се у ангажовању и унапређењу у Народном Позоришту, и одашиљању најбољих питомаца на продужење студија у иностранство.

За први мах школа се организује средствима Народног Позоришта, искључиво за његове потребе, и ради у позоришној згради. У најкраћем времену она ће ући у склоп музичке школе, и добиће карактер јавне школе са приступом за све.

Милан Грол.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СРБИЈА И БУГАРСКА. — СТВАРИ У ТУРСКОЈ. — КРИТ.

Краљ бугарски учинио је 12 новембра посету краљу Петру. Посета је трајала од 2 сахата до 7 сахата у вече. И ако тако кратка она је изазвала негде чуђење, негде нерасположење, негде опет забринутост. За Србе је она доказ да српско-бугарски односи постају бољи, као да ће се, најзад, и у Бугарској поћи путем здраве балканске политике За остале балканске народе је пример који треба подражавати. За тројни споразум ова посета може бити добар знак за његову источну политику. За Аустро-Угарску је то један вешти маневар вештога владара Бугарске, који је увек био врло практичан и танан дипломат, и који не заборавља 22 септембар 1908 године.

Ова посета у Београду, говор бугарскога министра председника у Народном Собрању приликом дебате о адреси а о спољној политици Бугарске, један став из говора генерала Паприкова о турско-бугарским односима у истоме Собрању, и путовање Др. Миловановића, министра спољних послова, по Европи у нарочитој мисији, поновни састанак бугарског краља и српскога престолонаследника на српској територији, — највише су збунили Турску. Сваки од побројаних факата био је повод за једну рекламацију или објашњење у Софији, у Цариграду и у Београду. Турцима се није никада свиђало српско-бугарско зближење. Увек су они у њему гледали опасност за своју државу. Они не могу разумети савез

српско-бугарски који не би био против Турске. Зближени, у савезу, Срби и Бугари су само претече, весници словенскога надирања југу. Турци нису хтели веровати још да може бити један српско-бугарско-турски споразум, да има и таквих интереса да се он склопи. Нису ни пре ни сад. Ослобођени једног режима какав је био онај под султаном Абдул Хамида II, они се нису ослободили те предрасуде. И како ће сада, после новога закона у војсци, оснажити своју и иначе добру војску, Младотурци већ помишљају на могућност да приступе Аустрији и Немачкој.

За Турке савез са Русијом је једна историјска немогућност, јер су Словени од вајкада били само непријатељи Турака. Заузеће Цариграда и изгнање Турака из Европе у Шам, била би девиза свакога доброг Руса. Савез пак са балканским народима није могућан. Србија, не могавши добити Босну и Херцеговину, жури Јадранском Мору и тежи да заузме новопазарски санџак. Бугарска, са војском која премаша снагу њену, мора да тежи југу, да прошири границе своје на рачун отоманске царевине. Румунија мора ући у балканске комбинације заједно са Грчком, и то, наравно, на штету Турске. И како је Русија у друштву Енглеске и Француске, онда је најприродније да Турска ступи у споразум, па и у савез с Аустро Угарском и Немачком. Један такав савез имао би великих користи; кредит би се Турској подигао, подигла би се трговина, индустрија; Србија, Бугарска, Грчка и Румунија би се бојале Турске; Аустро-Угарска и Немачка спречиле би европску интервенцију у унутрашње послове Турске... Тако отприлике разлажу сви Турци, па макар колико то изгледало наивно. Има доста знакова да они тако не само разлажу него и раде на томе Недавнашње путовање две стотине Турака у Аустро-Угарску само је једна манифестација тога рада. Могући су и преокрети.

Интересантно ће бити поменути овде податке о војној снази, Тројнога Савеза и Сила из Тројнога Споразума, заједно са војним снагама балканских држава.

Тројни Савез Италије, Немачке и Аустро-Угарске има данас на расположењу 23 корпуса немачке војске, 15 корпуса аустро-угарске и 12 корпуса талијанске војске. То ће рећи 177 пешадијских дивизија првог и другога позива; 16 дивизија коњице и 9544 топова. Скупа свега 4.550.000 војника То је сувоземна војска. Флота Тројнога Савеза стоји овако: 61 оклопнице; 100 крстарица, са свега укупно тона 1.217.757; 4202 топа, 238 торпиљера и 12 подводних бродова.

Тројни Споразум (Француска, Русија и Енглеска) има 20 корпуса француске војске, 26 корпуса руске војске, или 163 дивизије пешадијске, 31 дивизију коњице. 8972 топа илу укупно 4.085.000 војника. Уз ову сувоземну војску налази се и ова флотâ 106 оклопница, 208 крстарица за 2,888 322 тона, 8635 топова, 593 торпиљера и 158 подводних бродова.

Податци који су лањске године дати у овоме прегледу о војскама у Румунији, Србији. Бугарској, Грчкој и Турској, показују да би балкански савез могао располагати са једним милијоном војника добро наоружаних и спремљених, и са нешто ратнога бродовља.

Бринући се овако за спољну политику своје земље, Младотурци ни мало не заборављају ни унутрашњу политику. Она се не разликује много од оне из старога режима. За владе султана Абдул Хамида II угушивали су се напредне идеје и људи. У доба султана Мехмеда V угушују се идеје које нису у вољи комитету „Јединство и Напредак“. Ко није уз „Итихадве Терсеки“ тај је противу садањега режима. Садашња нетрпљивост је жешћа од оне из апсолутистичкога режима. Младотурци су ти који су донели закон противу политичких партија На основу тога закона силом су затворили националне клубове у Румелији. Бугарски уставни клубови, клубови организације отоманских Срба, арбанаски, грчки, јеврејски, јерменски, арапски клубови и друштва, који су се јавили после јулске револуције не постоје више од последњих дана месеца новембра. У новој Турској треба

да постоји само један клуб, једна партија, једно друштво „Јединство и Напредак,“ сваки добар муслиманин и отоманин треба да је члан његов.

С оваквим мишљењем оних који владају сад неограничено Турском не слажу се све народности и један део Турака. Народности у европској Турској још нису изразиле своје незадовољство што се овако са њима поступа. Нису зато што нису све сложне какав ће облик томе незадовољству дати и за то што је по вилајетима косовскоме, битољскоме, и солунскоме објављено опсадно стање. Војни, преки судови узимају у своју надлежност данас све преступе, па и иступе. Турци пак који се не слажу са садашњим поступањем Младотурака поделили су се на двоје. Једни су се организовали у Паризу, и то је турска емиграција под вођством Шериф-паше, бившег турскога посланика у Штокхолму и бившег члана младотурскога комитета „Јединство и Напредак.“ Она има и свој лист, „Мешрутет“ (Уставност), а програм јој је овај. Султан слободан од утицаја једне политичке партије и треба да врши независно своја уставна права. Војници се не могу мешати у политику. Општа амнестија за све. Укидање преких судова, повраћај надлежности грађанских судова. Измена закона о штампи, о удружењима и зборовима. Младотурски комитет да се растури, а новац његов да те преда државној благајни. Најзад, нови потпуно слободни избори. Ови незадовољници имају присталица у Турској. Њихов број је највећи међу незадовољним чиновницима. Други су се почели организовати као умерена либерална партија у самој Турској. Основни принципи ове партије је да се чува од повреда устав од 1876 године. У уставној држави да се ради на искреноме политичкоме зближењу народности у Турској, али тако да свака народност очува свој карактер. Све силе да се употребе на преустројство целокупне државне Управе. Ова нова умерено либерална партија ће се борити противу партије „Јединсгво и Напредак“ само онда

кад не буде ишла путем реформисања царевине, а увек противу националне искључивости Младотурака.

Противу народности и оних емиграната око генерал Шериф-паше, уредника и власника „Мешрутета“, Младотурци боре се и јавно и тајно, нарочито тајно. Народности су то осетили са губитком неколико својих виђених људи, а емигранти се не могу довољно да најадају на сметње које им се чине. Противу умерених либерала борбе још нема. Напротив, како су они наклоњени кабинету Хилми-паше, верује се да ће они овој помагати кад се потреба укаже против диктаторских навика „Јединства и Напредак,“

На последњу ноту отоманске владе о Криту, руска влада, по споразуму са владама француском, енглеском и италијанском, одговорила је да не дели мишљење Портино да је сада подесан тренутак да се започну дипломатски преговори о томе какакав ће се политички облик дати острву Криту. Прилике на острву Криту се нису измениле откако су међународне трупе отишле с острва, а ако би се status quo променио Силе заштитнице би одмах вратиле своје трупе на Крит. Оне сваки покушај за промену status quo енергично сузбиле, па макар откуда он долазио. Руска влада уверава Порту да и она и све три остале Силе остају при ранијем становишту у погледу на суверенитет Султанов над Критом. Остајући при томе, Силе Заштитнице острва Крита рачунају да не треба почињати преговоре који би могли узбудити духове у Турској и у осталим земљама на Истоку и створити нове компликације. По овоме би се могао донекле закључити да је критско питање за сада, колико толико, повучено у страну.

Инострани.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Легенде о Христу." — У преводу Г-ђице Даринке Брајковић, а у издању књижаре С. Цвијановића, изишле су „Легенде о Исусу Христу", познате шведске књижевнице Селмс Лагерлеф, која је ове године добила Нобелову награду за литературу. Као божићна лектира ова поетска књига добро долази за поклоне.

К.

ЧИТУЉА.

Др. Карло Крумбахер. — Читаоци „Српског Књижевног Гласника" могли су се до сад већ неколико пута срести са именом редовног професора византиске и новогрчке филологије на минхенском универзитету Др. Карла Крумбахера. Данас имамо да им јавимо жалосну вест, да тога знаменитог немачког византинисте од пре једно две недеље нема више међу живима. Он је умро 29 новембра, у педесет четвртој години старости.

Крумбахерове заслуге не само за византиску филологију, којој је он посветио највећи део свог научног рада, него и за целу област науке о Византији, јесу неизмерне. До душе, наука о Византији је прилично старија од Крумбахера. Она је још у XVII веку основана великим колективним издањима византиских споменика (париским зборником византиских историчара, зборницима византиских теолога), затим монументалним радовима Француза Диканжа (његовим речником средњевековног простонародног грчког језика — „Glossarium mediale et infimae Graecitatis"; његовим историским делима, као што су „Constantinopolis Christiana", „Familiae augustae Byzantinae", и тако даље), Лекијена (његовим делом „Oriens Christianus"), Грка Алација (низом његових дела и ра-

справа о црквеним стварима и књигама); Немца Фабриција (његовим делом „Bibliotheca Graeca“) и тако даље. А и доцније је на овој науци радио, и доста урадио, повелики број радника. Но Крумбахерови списи, множином и значајем нових научних резултата, чине епоху у историји ове науке, нарочито на пољу византиске филологије.

Али Крумбахер није само једно сјајно име више у низу знатних византиниста. Куд и камо је већа заслуга његова, што је он био и велики апостол византологије у културном свету. У Крумбахеру је византологија нашла силног пионира свог, који је разбио густу маглу предрасуда према Византији и науци о њој у западној Европи и освојио византиским студијама шири интересе западноевропских културних народа.

Немачки и други класички филолози беху осудили византиски грчки језик као поварварен изрод старог грчког језика, а византиску књижевност као бедну копију старе грчке књижевности, као живи споменик лаганог али сталног изумирања старогрчког творачког генија. А и класички историчари су били жигосали историју Византије као непрекидно сушење организма римског царства у рукама одрођених византиских Грчића Но Крумбахер је снажно истакао, да велико наслеђе, које је Византија сачувала, у језику, књижевности и животу, од старих Грка и Римљана, може класичким филолозима и историчарима само најтоплије препоручити византиске студије. Тако је он, пре свега међу класичарима, у Немачкој и на страни, увећао број пријатеља византологије.

Али у исто време Крумбахер је прокрчио пут и истини, да Византија садржи, сем класичког наслеђа, још много више других, нарочито хришћанских елемената; да је византиска култура ново хемиско једињење свих тих елемената, нова целина; да је она не само опадала, него и расла, као и све друге културе; да је, дакле, живела, а не једнако изумирала. Он је уверио научни свет европски, да је у византиском грчком језику било развића; да се грчки поетски геније јављао и у византиској књижевности, само у новом руху (на пример код црквеног песника Романа, којим се Крумбахер врло много бавио); да је и на пољу друштва и државе Византија поставила и задовољавајући решила нове и крупне проблеме; да и у области уметности Византији није недостајало оригиналности и величине. На тај начин, Крумбахер је побио раширену заблуду, да наука о Византији може постојати

још једино као прирепак класичке филологије и историје, извојевао јој је самосталност, те је у Европи, поред класичких филолога, на њој стао радити и један кадар чистих византиниста.

Најзад, Крумбахер је скренуо пажњу европских народа и њихове науке на велику културну мисију, коју је Византија испунила у свету. Он је указао на силни излив византиске писмености, књижевности и уопште цивилизације, по Европи, западној Азији и северној Африци, којим су изливом многи народи преведени из мрака варварства у данашњу међународну хришћанско-културну заједницу. Он је подсетио западно-европски свет на заслуге Византије за Ренесансу тог света у почетку новог века. Он је истакао неисцрпност византиских писмених споменика не само као извора за науку о Византији, него и као извора за науку о хришћанским, и о многобројним некрштеним народима. Он је опоменуо нарочито нас, православне Словене, на дебели слој византиских позајмица, што је кроз средњи век преплавио све области нашег живота. А на основу свега тога, он је покренуо низ народа и њихове национално-научне кругове, да и они, за љубав изучавања својих властитих ствари, негују византиске студије.

Но Крумбахер је науку о Византији задужио и као велики организатор научнога рада на њој. Његовим је устаоштвом установила баварска влада на Минхенском универзитету, и поверила њему, прву катедру (1892) и први семинар (1898) за византиску (и новогрчку) филологију у свету. А после су се на тај пример угледале и друге земље. Њему се, дакле, има захвалити, што данас постоји за науку о Византији већ више расадника, у којима се могу спремати млађа покољења, да наставе рад на овом пољу. Крумбахер је засновао и чувени стручни орган за византологију, часопис Byzantinische Zeitschrift (1892). А по том угледу почели су и други научници издавати сличне листове ван Немачке. Тиме су светски радници на византиској науци, који дотле беху неорганизовани, сакупљени око неколико жижа. А рад њихов, који су они раније раштркавали по маси незнаних књига и листова разних земаља, без живље размене, без узајамног праћења и унапређивања, стао се слагати у засебне, опште познате и сваком стручњаку лако приступачне интернационалне ризнице.

Уз помоћ још две византинисте, теолога Ерхарда и историчара Гелцера (који је такође завршио свој плодни живот, 1906), Крумбахер је израдио и један солидан преглед данашњег стања византологије за две најглавније области њене, за историју византиске књижевности и за политичку историју Византије, приложивши ту и за друге делове ове науке један списак најглавнијих помоћних књига и расправа. То је чувено дело Крумбахерово „Geschichte der byzantinischen Literatur“ I издање 1890, II издање 1897), које је заменило томове застареле Фабрицијеве књиге „Bibliotheca Graeca“. У њему је он оставио византинистама вођу, који по појединим проблемима науке о Византији показује, докле је дошла савремена наука, и одакле треба поћи даље. На тај начин, трудбеници на пољу византологије, који су до Крумбахера били само rari nantes, његовим су духом и радом умножени и уједињени у једну добро уређену и добро наоружану легију.

У последње време Крумбахер се залагао и за извођење разних других опширних планова на пољу византологије: радио је, да удружење светских академија наука предузме састављање и издање једног великог речника грчког језика, који би обухватио све језиковно благо тога језика за време од преко 2500 година његовог развића у књижевности и народном говору, и који би заменио Стефанов „Thesaurus linguae Graecae“; покренуо је то исто удружење академија, да спрема издање једног великог зборника старих грчких и византиских повеља.

Као што је својој науци прокрчио пут у свету, тако се Крумбахер трудио, да својом моћном речју сузбије предрасуде својих сународника према култури и науци словенској, па да прибави у немачкој науци и на немачким универзитетима више места и славистици.

Крумбахерова превремена смрт оставља у младој војсци византиниста огромну празнину. Ипак, његово је дело осигурано, а његов дух живеће и даље у његовим списима, крећући још за дуго рад на византологији у напред.

У мени лично успомену великога покојника задржаће у пуној јачини још и захвалност бившег ученика према даровитом, спремном и савесном наставнику.

Нека му не изостане ни од мене последње збогом!

Д. Н. Анастасијевић.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.